स्पेन अने पोर्टुगाल.

अथवा

यूरोपियनोनो पूर्वप्रदेश आदि साथे व्यापार.

भाग २ जो

दिवान बहादुर
रणछोडभाई उदयराम.

स्पेन अने पोर्टुगाल.

ए

बंने देशोनो भूमिशोध, व्यापार, अने वृत्तान्त.

अथवा

यूरोपियनोनो पूर्वदेश साथे व्यापार.

भाग २ जो.

अनेक पुस्तकोने आधारे

रचीने प्रसिद्ध करनार

रणछोडभाई उदयराम.

मुंबई.

निर्णयसागर छापखानाभां छाप्यो.

संवत १९७१. सन १९१५.

मूल्य २॥ रुपिया.

Published by Ranachhodabhai Udayaram,
Chowpati Road, Bombay.

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the Nirnaya sagar
Press, 23, Kolbhat Lane, Bombay.

निवेदन.

स्पेनना महान द्वीपकल्पना पश्चिम पडखामां पोर्टुगाल आव्युं छे. राक्षसी कदनी कोई स्त्रीनी सोडमां न्हानुं बाळक पहोढ्युं होय ते प्रमाणे तेणे स्पेनना पडखामां पडीने, तेनी साथे लाड कर्यां छे. कोई वार तेना भेगु भळी गयुं छे, अने कोई वार नोंखु पडी गयुं छे. एक न्हाना सरखा देशे केटलुं साहस कर्युं छे, अने जुदा जुदा समये तेनी केवी स्थिति थई छे ते जाणवा माटे तेनो प्राचीन समयथी थोडो वृत्तान्त आपवामां आव्यो छे. एक क्षुद्र देश, अथवा न्हानु सरखुं परगणुं कहिये तो चाले, तेणे तेना साहासिक माणसोथी शुं शुं कर्युं ते आपणे तेना इतिहासमां जोई लेवानुं छे. स्पेन अने पोर्टुगाल ए बंनेनो भेगो संबंध एटलो बधो हतो के, आपणे ते समजवाने माटे तेना इतिहासमां पण भेगाज चाल्या छिये. नवा प्रदेशनो शोध करवामां हिस्पानियाए पुरुं डहापण वापर्युं होत तो आजे तेमनी केवी विशेष उच्च स्थिति होत तेनी कल्पना करी शकिये एम छे. पोते मान्यो तेज धर्म साचो अने तेना तोरमां तणाईने, तेओए जे अघोर कर्म कर्यां तेथी महाप्रभुनी कृपा तेमना उपरथी उतरी गयेली जणाय छे. तेमने जे हानि थई छे ते धर्मांधपणाने पडखे चडवाथीज थई छे. ज्यारे तेओ समज्या अने धर्मने बहाने पापकर्म करता अटक्या त्यारे जे कांई पाशरुं थयुं छे ते तेथीज थयुं छे.

पोर्टुगीझोए हिन्दमां आवी, रस्तेसर व्यापार चलाव्यो होत तो, धनसंबंधी तेमनी स्थिति घणा उच्च प्रकारनी थई होत. राज्यलोभमां पडी, तेमणे हिन्दमां अपकृत्य कर्यां ते न कर्यां होत तो तेमनी स्थिति कांइ ओरज होत. तोपण न्हानासरखा

देशना रेहेवासियोये जे जे साहस उठाव्यां छे तेने माटे तेने साबाशी आपवी घटे छे. व्याजबी वातने पकडी राखवी, अने व्याजबी पंथे चालवुं, तथा मतभेद होय तो, समाधानीथी तेनुं निराकरण सत्यने मार्गे आणवुं, एम जो तेमणे कर्युं होत तो, घणां माणसोनी अने धननी खराबी थई छे ते थात नहि. आपणा देशना लोकोए, पोते तो, घणुं वेठ्युं पण तेमनो दाखलो जोई, तेमांथी डहापण खोळी काहाडनाराओने तो पूरो लाभ मळ्यो छे.

पोर्टुगीझो व्यापारने अर्थे हिंदमां आव्या तो व्यापारना पदार्थो आपले करीने, व्यापार द्वाराए थोडो घणो पण धीरे धीरे लाभ मेळववा तेमणे प्रयत्न कर्यो होत तो योग्य गणात, पण तेने बदले, तेओए एकदम सामटो लाभ मेळववानी खातर पोताना लडायक पित्ताथी उछळाई जइने, पोते मानेलो एज धर्म खरो छे अने तेनो विस्तार गमे ते प्रकारे करवो एज कर्तव्य छे, एम मानीने, लडाइयो करीने देश जीती लेवाना लोभमां पड्या, मनुष्य जातिने घटे नहि एवां अयोग्य अने धिःकारवा योग्य कर्मो करवा लाग्या.*

आ पुस्तकमां, पोर्टुगाल अने स्पेननी प्राचीन स्थिति सूचववाने परिशिष्ट अंक १ मां जे प्रकट करवामां आव्युं छे, ते उपरथी जणाय छे के, तेमना पूर्वजो रोमना कार्थेजेनियन, अने मूर लोकोनी राज्यसत्ताना प्रसंगमां आव्या, अने तेथी सुखदुःखना अनुभव थता गया तेनी असर तेमना लोहीमां चालती आववाथी तेमणे तेओने अनुसरीने तेओनुं अनुकरण करवा सरखुं पोतानुं वर्त्तन चलाव्युं छे.

राजधानी नगरमां जय प्रवेश करतां रोमनो, जे राजाने जीतता

* जुवो पृष्ट १७९–१८० अने बीजा प्रसंगो.

तेने पोतानी साथे लावीने विजय रथमां बेसारी सवारीमां फेरवता, अने तेनी फजेती करता. पराजये करीने पायमाल थई गयेला, जे एकवार पोताना मानवंता सिंहासन उपर बेठेला, स्वतंत्र सत्तानो अनुभव करता, तेवाने तेना सिंहासन उपरथी गगडावी नांखी, केदीनी स्थितिमां आ प्रमाणे फेरववामां आवे, तेथी दुःखमय थई गयेला वीला मुखनी उतरी गयेली स्थिति, लाखो मनुष्योनी दृष्टि आगळ उघाडी पडे, तेने लीधे उपजता अतिदुःखना आहनी ज्वाळाथी गुंगळाई जता प्राणनी केवी स्थिति थती हशे ते सहज धारी शकाय छे.

(दुहो)

" हृदय आहनी आगथी, धुंधवइ मन पीडाय
बळतो जीव दुःख अनुभवे, ते कहो क्यम सह्यु जाय ?"

पोर्टुगालनो इतिहास जुवो. एमनी पण आवीज दुर्दशा थयेली छे. वंशपरंपराथी उतरतो आवेलो आवो आह, अने तेनी चिरकाळ प्रकटी रहेती बळतानी असरने विसारी दईने, पोर्टुगीझो, पोताने थयेलुं तेवुं बीजाने न थवा देवुं एमांज वडाई छे, एवुं मानवाने बदले, तेवो बीजाने अनुभव कराववो एज उत्तम रीत समझवा लाग्या होय एम कल्पी शकाय छे.

जुवाव डी कास्ट्रो ए पोर्टुगीझ केटो कहेवातो हतो, रोमनोनी असरनी छाया एनी रगोमां व्यापी रही हती, साहासिक कार्योमां झंपलाववुं एज एना मनमां वशी रह्युं हतुं; अने तेने अनुसरतीज तांजोरमां तेणे केलवणी लीधी हती. हिन्द एना वलणना कोड पूरा पाडशे एम एने लागवाथी, १५३८ ना सेप्टेम्बरमां ४८३ पौंडना शाळियानाथी ते गोवे आव्यो; एना आवता पहेलां (१५३५)मां त्रण वर्ष आगमच, गूजरातना पादशाह बहादुरखाने दीवमां जमीन आपीने तेनी आसपास

कोट चणी लईने तेने रक्षी लेवानी परवानगी आपी हती. कॅथोलिक क्रिश्चियन अने मुसलमान धर्मना विग्रहने लीधे कुसंप थयो, ने मारामारी चालवा लागी, तेवा प्रसंगमां (१५३८ मां) बहादुरशाहने दीव उपर घेरो घालवानी अगत्य पडी, अने तेमनी मददमां टर्कीश सैन्य आव्युं. आवा प्रसंगने लीधे, १५५९ ना जान्युआरीमां पोर्टुगीझो गोवे आव्या ते पेहेलां, वेनिशियन लोकोने हाथ आखो व्यापार हतो. तेओ लिवाण्ट अने भूमध्य समुद्रनां बंदरोएथी सिरिया अने शिकंदराबाद (अलेक्झांड्रिया) द्वाराए पूर्व प्रदेशोनो माल आखा यूरोपने प्होंचाडता हता. ओर्मझ अने मलाक्का आल्बुकेर्के झीती लीधां, अने केप ऑफ गुडहोपनो मार्ग चालतो थयो, एटले, आरबो जे माल वेनिशियनोने पूरो पाडता हता तेमनो व्यापार बंध थवा आव्यो, ने गोवेथी माल लिझबन जवा लाग्यो, तेथी लिझबन आखा यूरोपने माल पहोंचाडनार बंदर थई पड्युं. पोर्टुगीझोने व्हाणोनुं साधन सारु होतां, अने नवा मार्ग अने दरियाना तेओ एकलाज धणी थई पडतां, तेमनी परवानगीविना, नवे मार्गे, नवा जळमां, कोई व्हाण चलावी शके नहि एम एक हाथे तेओ कबजो करी बेठा हता.

आवा महिमावान पोर्टुगीझोनुं अभिमान धारण करणार कास्ट्रो दीवनी छेल्ली जीत करीने १५४७ ना एप्रिलनी १५ मी तारीखे गोवे आव्यो, अने तेणे त्यां रोमनोनी पेठे नगरमां विजय प्रवेश कर्यो, त्यारे, भभको बतावाने कशी कचाश राखी नहती. तेणे भभका भरेलो कीरमजी साटीननो सोनेरी पोशाक पहेर्यो हतो, काळा मखमलनी तेनी टोपी उपर फूमतां फरकी रह्यां हतां, तेनी पडखे तेनो दीकरो हतो, अने तेनी आगळ फ्रान्सिस्कन एण्टोनियो डो कासल हतो, तेना हाथमां खंडित थयेलो क्रॉस

हतो. जीतमां हाथ आवेलां हथियारो, कवच, आदि विजय चिह्नना असबाबनो समूह सरगसमां क्रमवार गोठववामां आव्यो हतो, तेनी पछवाडे लगभग ५०० केदियोने हारबंध चलाववा माटे राख्या हता. समुद्र कांठानो दरवाजो आवडी म्होटी धामधूमने माटे घणो न्हानो पडतो हतो, तेथी जोइये तेटली किल्लानी भींत तोडी पाडी मगताश करवामां आवी हती. बधी सवारी घटित रीते गोठवाइ गया पछी, तेने मानपत्र आपवानी क्रिया चाली, भभका भरेली लाटिन भाषामां ते वंचायुं. पछी सांजन चाल्युं तेनी बंने पडखे लोकोनी ठठ जोवाने माटे बाझी गइ हती. मार्गे चालतां घरोनी अगाशियो, कठेरा, अने बारियो-मांथी तेना मतने अनुसरनारा तरफथी पुष्पोनी वृष्टि करवामां आवती हती. "अमारा देशनुं (पोर्टुगालनुं) तारणकरनार घणुं जीवो" एवा शब्दघोष थता हता, तेटलामां, साजन अटक्युं. कोटवाळे अने फोजदारोए कात्रना माथा उपर चंदरवो धारण कराव्यो. बीजा एक अधिकारिये घणा मान अने विवेक सहित तेनी टोपी उपाडी लइने, तेने माथे ताळपत्रनो खूंप धारण कराव्यो, अने तेना हाथमां एक ताडखु ग्रहण कराव्युं. कात्र गवर्नेर, गर्वथी फुलाइ गयेलो आखे मार्गे आनंदथी छवायलो, हसतो जणातो हतो. सेंट फ्रान्सिसना देवलना बहारना स्थान आगळ सवारी आवी, एटले, त्यांना फाधरो—पादरियोए आशीर्वचनना घोष कर्या. त्यांथी आगळ वधतां, चर्च आगळ पण, बिशप अने देवळना बीजा महापुरुषोए, समयने अनुसरतुं मान आप्युं. दिवनगरना किल्लानी एक प्रतिकृति लाकडानी अने रंगीन कागळोनी करी हती, अने ते सरगसमां फेरववामां आवी हती. ते जोवानी लोकोने विशेष नवाइ लागती हती. आ कृत्रिम कोटाकारनी आगळ बंधुकोना ब्हार थता हता, अने नानाप्रकारनुं दारुखानुं फोडावुं

हतुं. तेमज, तोपोथी सलामती आपवामां आवती हती. एवोज एक आंखोने आनंद आपे एवो बीजो देखाव गोठव्यो हतो ते दीवबेट आगळना वननो हतो. आबेहुब त्यांनुंज वन न्हाना आकास्मां खडुं थयुं होय एवी तेनी रचना करी हती, तेमां जीवतां ससलां, अने पक्षियो नाना प्रकारे भ्रमण करतां, हाजर राखवामां आव्यां हतां. आ बधी धामधूम, अने विजयना समाचार पोर्टुगालना राजाने पहोंच्या त्यारे ते अतिशय राजी थयो, केमके, ते पण गर्वे करीने छकी गयो हतो; काथोरिन राणी तो एम बोली उठी के, काल्न तो एक क्रिश्चियन समाज्न जयवंत नीवड्यो अने अन्य-धर्मीना जेवो फूलाइ गयो.

धर्मांध लोको उदार वृत्तिने अळगी करीने, पोतानोज धर्म खरो, अने बीजानो खोटो एम मानी तिरस्कार करेछे तेना छेवटे माठा परिणाम आवे छे. आज प्रमाणे पोर्टुगीझोए वर्त्तन चलाव्युं छे, तेमज, गर्व राखवामां बाकी राखी नथी, पण जाणता नथी के,

(गीति.)

गर्व गमे नहि प्रभुने, गर्वे गाज्या जन प्रभु तो पाडे
झाझुं जोर करे त्यम झाझे दुखने डटाय छे खाडे.

पोर्टुगीझोना संबंधमां एक एवी वात छे के, इराननो पाद-शाहे गोवाना एक एलचीने पूछ्युं के, हिन्दमां तमे राज्यसत्ता स्थापवामांडी त्यारथी, तमारा खाविंदे केटला गवरनरोने खांध मान्या छे? तेनो जवाब एलचिये आप्यो के, एकेयने नहि. पादशाहे कह्युं के "ज्यारे एम छे त्यारे एनो परिणाम खोटो आववानो छे, केमके, जे देशमां जुल्मात भरेलां काम करवामां आवेछे अने जंगली-हेवानियत भरेली करणी चलाववामां आवे छे तेवा देश उपर तमारा राजानी सत्ता लांबीवार टकी शकवानी नथी." पोर्टुगीझोए करेला विश्वासघात, लूंटफाटो, अने नाना प्रकारनुं

घातकीपणुं चलावेलुं तेनो पस्तावो करीने तेवा पापमांथी छूटीने पवित्र थवानो समय हवे तेमने नजीकमां आवी पोहोंच्यो.

अघटित लडाइयो करी, लोहीनी छोळो उराडनारानुं छेवटे सारु थतुं नथी. पोर्टुगीझोए अघटित कार्य कर्यां, अने लोकोने दुभाव्या तेना छेवट परिणाममां तेओनीज हानि थइ छे.

लोभनी ल्हेरमां लपटायला होय छे तेओने योग्य के अयोग्यनो विचार सूझतोज नथी. पोर्टुगीझोनुं कृत्य पण तेवुंज जोवामां आवेछे. आ लोकोनी वृद्धि थती जोवाने अंगरेजोए जे कांइ कर्युं छे तेनो गुण, के पाड नहि मानतां, तेमनाप्रति, तेओए आडी वर्त्तणूक चलावीछे, ते विषे, आ स्थाने कांइक दिग्दर्शन करावबुं ठीक जणाय छे.

पोर्टुगीझोनुं, पोताना देशमां स्वतंत्र राज्य स्थपायुं त्यारे, सन ११५८ मां, अंगरेजोनो चौद हजार लश्करनो आश्रय मळ्यो हतो, अने तेमनीज मददथी मूरोने हरावीने, तेओ पोतानी स्वतंत्र सत्ता वधारी शक्या हता. ११८९ मां पण तेमणेज आश्रय आप्यो त्यारे सिलवीझ शहर तावे करी लेवाने बनी आव्युं हतुं. सन १२७९ थी १२९४ सुधी, व्यापार व्यवहारमां पण, अंगरेजोनो आश्रयं हतो. १३५२ मां त्रीजा एडवर्ड राजाए जाहेरनामुं क्हाडीने पोर्टुगीझोने कोई प्रकारनी अडचण करवामां आवे नहि एवी व्यवस्था करी हती. सन १३५३ मां लंडनना व्यापारियो साथे, व्यापारविषयक कोलकरार थया हता, तेमां पण, अंगरेजोनी उदार वृत्ति जणाई आवी छे. १३८५ मां जॉनराजाने अंगरेजोए मदद करीने, कास्टाईलने पाछा पाड्या हता, तेथी १३८६ मां विन्डसर आगळ अंगरेजो साथे कोलकरार करवामां आव्या हता, अने तेमनी साथेनो एटलो बधो संबंध वध्यो हतो के, १३८७ मां ते जॉन राजाने घेण्टना जॉननी कुंवरी साथे परणाव्यो हतो.

इंग्लंडना ४ था, ५ मा, अने ६ ठ्ठा हेन्री राजाओ साथे पण तेनो एकसरखो नातो चालतो रह्यो छे. १३९८ मां, बीजा रिचर्डे डेन लोको सामे लडवाने तेने लश्करनी मदद आपी हती. संन १४०० मां इंग्लंडना ओ. जी. नी पदवी तेने आपी हती. १४१५ मां स्युटानी लडाई थई त्यारे, इंग्लंडना पांचमा हेन्रिए तेने आश्रय आप्यो हतो.

आ प्रमाणे लगभग ३०० वर्ष सुधी पोर्टुगाल स्वतंत्र रही शक्युं ते अंगरेजोना प्रताप अने आश्रयथीज बनी शक्युं हतुं. आवा बीजा घणा प्रसंगे अंगरेजो पोर्टुगीझोने आश्रय आपीने तेमनी योग्यता साचवता आव्या छे, तो पण छेवटे तेओए, स्वार्थना दोराया दोराईने, गुण पछवाडे अवगुण करवानुं धोरण चलाव्युं छे, अने अंगरेजो कोई पण प्रकारे हिन्दमां फावे नहि एवा उपायो योजवाने चूक्या नथी, पण छेवटे, "धर्मोजय अने पापो क्षय" ए कहेवते पोतानुं परिबळ साचुं ठरावी आप्युं. धीरे धीरे पोर्टुगीझोनी सत्ता हिन्दमांथी ओछी थती गई, अने अंगरेजोए एवो अनुभवी मार्ग पकड्यो के, तेओ पोर्टुगीझ अने बीजा लोको उपर जयवंत थया, अने छेवटे, हिन्दमां साम्राज्य स्थापवाने प्रभु कृपानुं पात्र थई पड्या. प्रजानुं पीडनकरनारा उपर प्रभुनो कोप रहेछे, प्रजानुं पालनकरनारा उपर तेनी कृपादृष्टि रहेछे. हिन्दनी प्रजा लांबा काळसुधी पीलाई हती तेने ब्रिटिश राज्यनी सीतळ छाया नीचे ठरी बेसवानो प्रभुए प्रसंग मेळवी आप्यो. कंटकरूप थई पडेला विदेशियोने हिन्दमांथी विदाय करवाने अंगरेजोने साधनभूत कर्या, अने हिन्दवासियोने विश्राम आपवाने, तेओनी योग्यता वधारवाने, नाना प्रकारनुं ज्ञान तेओने आपवाने, अने सर्व प्रकारे तेओने सुखी करवाने, प्रभुए तेमनी संभाळ नीचे तेमने मूक्या छे. बीती वात विसारी देवानो आ समय छे. पोर्टुगीझो

संबंधी गई गुजरी संभारवानी हवे अगत्य नथी. हवणां पोर्टुगीझो ब्रिटिश प्रति आदरभाव बतावावानी अगत्य समज्या छे. पोतानी हिंदनी प्रजानुं कल्याण इच्छे तो पछी हवे अन्योन्य सारो भाव राखवो एज कर्त्तव्य छे.

अमने एम समजाय छे के हवे हिन्दमां तेमनो थोडो प्रदेश छे तेनो बीजे स्थळे बदलो लईने, जो पोर्टुगीझो ब्रिटिश हिंद साम्राज्यने सोंपी दे तो बन्ने प्रजाने सर्व प्रकारनी सरळता अने सुख थाय.

एवीज रीते फ्रान्सनो जुज कबजो हिंदमां छे ते पण ब्रिटिश हिंद साथे मेळवी लेवानो आ समय जोइये तेवो अनुकूल छे. हमणा फ्रान्सनी प्रतिष्ठा जाळववाने अंगरेजो तेमने तन मन अने धनथी आश्रय आपे छे, तेना बदलामां, न्हानो सरखो तेमनो हिंदनो प्रदेश फ्रान्स अर्पण करी दे, अथवा कोई बीजे स्थळे अदलो बदलो करवामां आवे तो ब्रीटिशना प्रतापि एकछत्रछाया नीचे आखो भरतखंड आववाथी आखा देशने एकसरखो लाभ थाय.

आ ग्रंथ तैयार करवामां मुख्यत्वे करीने नीचे लखेलां पुस्तकोनो उपयोग करवमां आव्यो छे तेने माटे ते रचनाराओनो अने प्रसिद्ध करनारानो उपकार मानवामां आवे छे.

१ मीलबर्नना व्यापारविपेना वे भाग.

२ पोर्टुगीझ इन इंडिया नामना पुस्तकना बे भाग रचनार फ्रेड्रिक चार्ल्स डानथर्स.

३ राबर्टसनना पुस्तक माहेलो कोलम्बसनो वृत्तान्त.

४ हिस्टोरिकल एण्ड आरचियोलाजीकल स्केच अफ् धि सिटी अफ् गोवा. कर्त्ता जोसे निको ला डा. फ्रान्सीका. बाम्बे थाकर कंपनी.

५ गोमान्तकाचा प्राचीन आणि अर्वाचीन इतिहास. उपरना पुस्तक वगेरेने आधारे बळवंत अने रामचंद्रे लखेलो.

६ धि इंटरनाशनल विटाकर.

७ एनसाइक्लोपिडिया ब्रिटानिका.

८ हिस्टोरियन्स हिस्टरी अफ् धी वर्ल्ड.

९ ब्रिटिश हिंदना व्यापारी खाताए छपावेलां व्यापार विषयक आंकडावाळां पुस्तको.

१० लंकानो इतिहास.

आ सिवाय बीजां केटलांक पुस्तकोनो आधार लीधो छे तेनां नाम स्थानपरत्वे पृष्ठोनी नीचेनी टीपमां नोंधवामां आव्यां छे.

स्पानियर्डोनो शोध अने व्यापार.

स्पेननो कोलम्बस साथे संयोग.

पोर्टुगालपासेथी कोलम्बसने आश्रय मळ्यो नहि, तेथी नवा देश अने हिन्दनो मार्ग शोधी काहाडवानी तेनी जिज्ञाशा मंद पडी नहि. हवे पोताने क्यांथी मदद मळशे तेना विचारमां ते पूर्ण गुंथायो.

फ्रान्समां आ वेळाए नौकाशास्त्रनो शोख न हतो, वळी, आठमा चार्ल्स राजाना बचपणने लीधे त्यां अव्यवस्था चालती हती, तेथी त्यां पण तेनो पत्तो लागे एम हतुं नहि. माक्सीमिलियन, रोमन लोकोनो पादशाह हतो, तेने त्यां नौकासैन्यने योग्य कोई बंदर हतुं नहि, तेमज, तेनी पासे द्रव्यनुं साधन पण हतुं नहि. वेनिस पोते, शिकंदराबाद अने लेवाण्ट साथेना व्यापारमां मसगुल थई, म्होटाई मेळववामां गुंथायुं हतुं. तेमज वळी, जीनोवा साथे थयेली शत्रुवट जोतां, कोलम्बसने तेनी मदद मागवा जेवुं हतुं नहि. आ बधां कारणोथी, छेवटे, ते पोताना दिकरा डीएगोने (Diego) साथे लईने सन १४८४ नी सालनी आखरे स्पेन जतां, त्यांना पालास बंदरे उतर्यो. त्यांथी अर्धा लीगने छेटे, फ्रान्सीसकान फ्रायरोनो एक मठ हतो त्यां गयो. तेनी पासे खावानुं कांई हतुं नहि, माटे, तेने एक दिवस त्यां रोकाई जवानी अगत्य पडी. कोलम्बसनी मुखमुद्रा उपरथी, ते मठनो प्रायर जुआन पेरेझ डी मार्चेना हतो तेणे, तेने कोई प्रतापि पुरुष समजीने, पोताना मठमां मेहेमान तरीके राख्यो.

त्यांनोज एक निपुण वैद्य गीरशिया फेरनाण्डीझ हतो, तेने बोलावीने, कोलम्बसनो सर्व वृत्तान्त लक्षपूर्वक तेणे सांभळ्यो, अने पोतानो एक मित्र, फर्दिनान्द डी तालावेरा, राणीनो दोषश्रवण गुरु हतो, तेना उपर भलामण पत्र लखी आपीने तेनी-पासे मोकल्यो. पण बे डगलां नसीब आगळनुं आगळ, एवी केहेवत प्रमाणे, तेने त्यां पण थयुं. आ वेळाए फर्दिनान्द राजा अने इसा-बेल्ला राणी, मुसलमानोसाथे चालेली लडाईमां रोकायां हतां. तोपण कोलम्बसनुं केहेवुं तेमने गळे उतरवाथी, राणिये पोते फर्दिनान्द दि तालावेरानेज, कोलम्बसनी बाबतमां निर्णय करवानुं काम सोप्युं. तेणे आ कामना जाण पुरुषो शोधी काहाडीने, तेमनी साथे मसलहत करी, पण आवा भारे कामनी योग्यता संबंधी तेमने कशी गम पडी नहि, अने एवा सिद्धान्तपर आव्या के धारो के, पृथ्वी विस्तीर्ण होवाथी कदापि बीजो गोळार्द्ध होय, पण परमेश्वरेज तेने छूटो राखीने वच्चे विशाळ महासागर नांख्यो छे, अने एक गोळार्द्ध साथे बीजा गोळार्द्धनो संबंध नहि करवानुं ईच्छ्युं छे, तो ते महाकार्य फोकट करवाने जे माणस प्रयत्न करे ते मूर्ख समजवो, माटे कोलम्बसनुं केहेवुं, बीजी घणी रीते जोतां, मान्य करी शकाय एवुं नथी. केमके, जो बीजा गोळार्द्धनो पत्तो लागवानो होत तो प्राचीन विद्वानोए ए काम कोलम्बस माटे बाकी रेहेवा दीधुं होत नहि. आवो आडकतरो नानो ठराव अहिं थयो ते सांभ-ळीने ते निराश थयो नहि. मेदीना सिदोनिया, अने सेली नामे त्यांना बे अमीर समर्थ हता, तेमने गळे पोतानी वात उतारवानो तेणे प्रयत्न कर्यो, पण, तेमने एनी धारणा असंभवित लागी, तेम छतां पण, कदापि साहस करवानुं तेओ मन करे, पण, राजा अने राणिये जे काममां पडवानी ना कही ते काम जो

तेओ उपाडी ले तो राज्यनी अवकृपा थाय एवुं कारण उत्पन्न करवुं तेमने योग्य जणायुं नहि, तेथी तेओ पण खशी गया.

आ समये इंग्लंडमां हेन्री राजा हतो, तेनी पासे तेणे पोताना भाई बार्थोलोम्योने मोकल्यो हतो, ते पण त्यांथी पाछो वळी आव्यो नहि, केमके, रस्तामां तेने चांचिया मळ्या हता, तेओए तेने लूंटी लईने केद राख्यो हतो, पण त्यांथी युक्तिथी छूटीने ते लंडन जई पोहोंच्यो हतो, अने त्यां पण तेनी दाद रद गई हती.* परंतु आ बनावनी वात कोलम्बसना जाणवामां नहती, तेथी पोताना भाईनी वाट न जोतां, पोते जाते इंग्लंड जवानी तैयारी करवा लाग्यो, त्यारे तेने जूआन पीरेझे उतावळ करवानी ना कही. आ विद्वान, कोलम्बसना अभिप्रायने मळतो हतो, इसाबेल्ला राणी तेनुं केहेवुं घणा प्रसंगे सांभळती हती, तेवामां

* ह्युमे लखेला इंग्लंडना इतिहासमां एवी मतलबनुं लखाण छे के, पश्चिम इंडिया अने पूर्व इंडियानो शोध, आ सातमा हेन्रीना समयमां थयो, तेमां एणे म्होटो भाग लीधो होत, पण एणे कोलम्बसने पोतानी पासे बोलाव्यो त्यारे तेणे त्यां नहि जतां, पोताना भाईने मोकल्यो, पण ते तो उपर जणाव्या प्रमाणे केद पकडायाथी घटित समयमां पोहोंची शक्यो नहि, अने त्यार पछी तो, कोलम्बसनुं चोकठुं स्पेन साथे बेशी गयुं. एटले इंग्लंड आ विषयमां जे कांई करी शकत ते वात शकमांज रही गई. पण हेन्री राजा आ बनावथी निराश थयो नहि. ब्रिस्टलमां एक वेनीशियन सेबास्टियन केबट करीने हतो तेने १४९८ मां नवा खंडनी शोध माटे पश्चिम भणी रवाने कर्यो. आ केबटे उत्तर अक्षांस १६ डीग्री सुधी अमेरिका खंडनी भूमि शोधी काहाडी; दक्षिण किनारे हंकारीने आवतां न्युफौंडलॅंड अने बीजा देश शोधी काहाड्या. पण ते देशमां नवो वास वसाव्या विना, अने तेनी जीत करी लीधा विना, ते पाछो आव्यो. त्यार पछी १५०२ मां एल्लियन अने बीजा ब्रिस्टलना वेपारियोए एवाज प्रकारनो प्रयत्न कर्यो हतो. हेन्री राजाए ग्रेट हेरी नामनुं एक वाहाण १४ हजार पौंड खरचीने बांध्युं हतुं. अने खरुं कहिये तो अंग्रेजी नौका सैन्यनुं (नेवीनुं) ए पेहेलुंज हतुं.

वळी, त्यां एक गणितशास्त्रमां निपुण एवो वैद्य आवी पासेना गाममां रह्यो हतो, तेनो मत पण एवोज थयो, एटले, बंने जणाए निश्चय कर्यो के, आवा महत् कार्यनो लाभ आपणा देशने मळे एम थवुंज जोइये, तेथी राणीने फरीने विनववा माटे उपाय योजवानो तेणे प्रारंभ कर्यो. पीरेझे राणीने गळे उतरे एवी रीते विस्तारपूर्वक एक कागळ लख्यो, ते वांचीने, तेना मनमां लाग्युं के, आ वात जवा देवा सरखी नथी. वळी समय पण, प्रसन्न वृत्ति थाय एवो बनी आव्यो, ते एके, ग्रानाडाने स्पेननी सेनाए घेरो घाल्यो हतो तेमां सफळ थवानो पूरतो संभव थयो हतो. सान्ताफे गाममां राजाराणीनुं मेलाण हतुं, त्यां तेमणे पीरेझाने बोलाव्यो. तेनी सलाहथी कोलम्बसना उपर राणिये पत्र लखीने पोतानी पासे आववा माटे वाटखर्चीनी रकम पण मोकली. कास्तीलना भंडारनो कीलीदार आलोन्सो डि क्विन्टानिल्ला, तथा आरागोनमां धर्मनां नाणांनो वहिवट करनार लुईस डि सान्टाजेल, ए बे पुरुषो, कोलम्बसना लाभनी चेवट राखता हता, तेओए पण आ प्रसंगे तेने घणो आश्रय आप्यो. आवो मामलो जोईने कोलम्बसने पाछी आशा बंधाई, पण फेर्दिनान्द राजानो मत राणीनी पेठे बदलायो नोहोतो, तेथी तेणे प्रथम जे सलाहकार निम्या हता तेमनीज सलाह लीधी. तेओए, कोलम्बसनी मागणी अने ठराव घणा आकरा छे, अने आवा खर्चाळ काम माटे हवणां खजानामां पूरतां नाणां नथी, एवा सबबो आगळ धरवा मांड्या, तेथी राजा अने राणी ए बंनेना अभिप्राय डगमगी गया. तेवामां ग्रानाडा स्वाधीन थयुं, अने राजाराणिये तेमां विजयप्रवेश कर्यो ते अवसरनो लाभ लईने, तेना बे मित्रो क्विन्टानिल्ला अने सान्टाजेल, फरीने पाछा राणीने पडखे चड्या, अने तेने युक्तिबंध समजावी, के नवो

प्रदेश हाथ लागवाथी धन अने धर्म बंने बाबतमां लाभ थशे. ख्रिस्ति धर्म हवणां आपणा देशमां नष्ट थयो छे ते पाछो फेलाशे, अने नवीन देशमां तेनो प्रचार थशे, तेनुं भारे पुण्य प्राप्त थवानो प्रसंग प्रभु आपणने आपेछे, ते हाथे करीने खोवो जोइये नहि. कोलम्बस हवणां कांई पैसा मागतो नथी, वाहाण तैयार करवामां घणो खर्च थाय एम नथी. नवो देश हाथ लागे तेमांथी ते पोताना श्रमनो बदलो लेवा इच्छे छे, ए एनी मागणी केवळ योग्य छे, तो ते मान्य करवी जोइये. कोलम्बस तो हवे बीजा राजानी मदद लेवाने विदाय थायछे; त्यांथी तेने आश्रय मळ्याविना रेहेशे नहि, अने आपणा म्होमां आवेलो कोळियो आपणे जतो करिये छिये, तेथी पछवाडेथी घणो पस्तावो थशे. आवुं तेओनुं कथन सांभळीने राणीने हवे खरेखरी असर थई. तेओनी पासे पूरतो पैसो नोहोतो, तेथी, राणिये पोताना पेहेरवाना दागीना गीरो मूकीने ते उपर पैसा उपाडवानो विचार जणाव्यो, अने कोलम्बसने नक्की आश्रय आपवो एवो निश्चय कर्यो. ते सांभळीने सान्ताजेलने संतोष थयो, अने पोते जणाव्युं के, आपना दागीना गीरो मूकवा जेवुं हलकुं देखातुं कार्य, हुं थवा देवा इच्छतो नथी, आपने जेटला पैसा जोइये तेटला हुं मारा पदरथी आपने धीरवाने तैयार छुं. छेवटे राजाए, आरागोन राज्यना खजानामांथी पैसा आपवानी ना कही, त्यारे कास्तील प्रान्तना खजानामांथी आ खर्च आपवानो राणिये ठराव कर्यो. अने आ सफरथी जे लाभ थाय ते त्यांना लोकोने आपवानुं ठराव्युं. आणी तरफ, कोलम्बस तो निराश थईने बीजानी मदद मागवाने नीकळी चूक्यो हतो, तेनी पूठे राणीनुं माणस जई पोहोंच्युं, अने तेने बधी वात कहीने पाछो बोलावी आण्यो. एकला स्पेनमां आठ वर्ष आशामां ने आशामां तेणे काहाड्यां

हतां तेनो आ फेरे तेने बदलो मळ्यो, अने सन १४९२ ना एप्रिल मासनी ता. १७ मी ने रोज, तेणे तैयार करेला करार-नामा उपर, राणिये पोतानो सहिसिक्को कर्यो ! ए करार नीचे-प्रमाणे हतो.

करारनी पेहेली कलम एवी हती के, कोलम्बस श्रम वेठीने जे समुद्र, बेट तथा खंड खोळी काहाडे तेटला भाग उपर कास्तिलना नौकासैन्याधिपतिना जेटलो अधिकार ते भोगवे, अने ते उपर तेनो तेटलोज हक, सूर्य चंद्र तपे त्यांसुधी, कोलम्बसने अने तेना वंशवारसोनो चालतो रेहे.

बीजी कलम एवी हती के, जे बेट अने खंड कोलम्बस खोळी काहाडे ते सर्वेनो तेने वाइसरोय (नवाब) ठरावबो, पण पछवाडेथी एम समझाय के, बीजो वाइसरोय ठरावबानी अगत्य छे, तो कोलम्बस पोताने योग्य लागे एवां त्रण पुरुषोनां नाम आपे तेमांथी एकने ते अधिकार आपवो, पण वाइसरोयना पदनुं मान अने मर्त्तबो तथा माफी कोलम्बसने वंशपरंपरा आपवी.

त्रीजी कलम एवी हती के, कोलम्बसे शोधी काहाडेला प्रदेशोमां जे उपज थाय, व्यापारमांथी जे लाभ मळे तेनो एक दशांश भाग, कोलम्बस अने तेना वारसोने वंशपरंपरा मळे.

चोथी कलम ए हती के, तेणे शोधी काहाडेला प्रदेशमां व्यापार संबंधी वांधो उठे, अथवा फरियाद थाय, तो तेनो चूकादो कोलम्बस अथवा तेणे ठरावेल न्यायाधिश करे.

पांचमी कलममां एम ठराव्युं हतुं के, कोलम्बसनी साथे लई जवानां वाहाणोनी तैयारी करवामाटे जे खर्च थाय, तथा जे प्रदेशो शोधी काहाडवामां आवे तेनी साथे व्यापार चलाववामां

जे अवेज जोइये, तेनो एक अष्टमांश भाग, कोलम्बस आपे अने तेना बदलामां, सफर तथा व्यापारथी जे नफो थाय तेनो १/८ भाग तेने मळे.

आथी पोर्टुगीझ लोकोने खोटुं लागशे एम राजाराणीना मनमां आववाथी, तेने चोख्खुं केहेवामां आव्युं के, पोर्टुगीझोए गीनीना किनारा उपर जे जे स्थान शोधी काहाड्यां छे त्यां तमारे जवुं नहि.

कोलम्बसनो खरो साहाय्यकारी जूआन पीरेझ, आन्दालूशिया प्रान्तमां आवेला पालोस नामना बंदरनो धर्माध्यक्ष हतो, त्यां कोलम्बसने जोइये तेटलां वाहाणनी तैयारी थई, अने ते त्यां गयो एटले त्यांथीज पोताने खर्चनो १/८ हिस्सो आपवानो करार हतो, तेने माटे जोइये तेटला पैसा मळी आव्या. ते एवी रीते के, प्रायर पिरेझ (Prior Perez) अने पिन्झोन (Pinzon)-ना बे वेपारिये थईने वाहाण तैयार करवाना काममां १७,००० डकेटनी मदद करी, अने केटलाक त्यांना माणसो तेना काफलामां जवाने तैयार पण थया.

आ वेळाए मात्र त्रण वाहाणो तैयार कर्यां हतां, तेमांनुं एक म्होटुं वाहाण हतुं तेनुं नाम ख्रिस्तनी माता, कुमारिका मोरियना नाम उपरथी सान्तामोरिया पाडीने पोतानी धर्म उपरनी निष्ठां प्रकट करी. आ त्रणे वाहाणो आवी म्होटी सफर माटे घणां न्हानां हतां, तेमां एक वर्ष चाले एटली खोराकी भरी लीधी. बधां मळीने, दरबारी सुधांत, नेवुं माणसोनो काफलो तैयार थयो. तेनुं बधुं खर्च मात्र ४० हजार रुपियानुं थयुं.

कोलम्बसने धर्म उपर पूरी श्रद्धा हती, अने परमेश्वर तेने साहाय्य थशे एवो तेना अंतःकरणमां पूरो भरोंसो हतो, तेथी नेवुं

माणसो सहित ते राबिडाना मठमां गयो, अने त्यांना धर्माध्यक्षनी समक्ष, सर्वेए पोतानां पाप मानी दईने, पापमुक्त थई पवित्र बन्या. पछी त्यांनो पवित्र प्रसाद आरोगी, नवीन प्रदेशमां पोतानो धर्म फेलाववानी पवित्र आशा पूर्ण थवा माटे, सर्वेए मळीने प्रभु-प्रार्थना करी, अने १४९२ ना आगस्ट मासनी ता. ३ जी अने शुक्रवारना पेहेला प्रहरमां, आश्चर्य पामता लोकोनी दृष्टि आगळ, कोलम्बस वाहाणो चलावी विदाय थयो. पछी बीजे दिवसे, पिन्ता वाहाणनुं सुकान भाग्युं, तेथी अपशकुन थया एम केटला-कना मानवामां आव्युं. ता. १३ मी आगस्ट सुधीमां कानेरी बेट सुधी आव्यो तेटलामां तो वाहाणोमां पाणी भरावा लाग्युं, पण जेटली मरामत करवी योग्य जणाई ते करी, तथा वधारे भाथुं लई तेणे कानेरी टापुनो गोमेरा बेट ता. ६ सप्टेम्बरे वटाव्यो. अधीरा खारवा भयभित स्थितिमां रेहेता हता, तेमने युक्तिपूर्वक समजाव्या. पूर्वनो पवन सारो लागवा मांड्यो, अने तेणे कानेरी बेटनी सीधी लीटीमां पश्चिम भणीनुं वलण जारी राख्युं हतुं, तेथी लगभग १२०० मैल छेटे पोहोंचतां तो, दरियामां तणाई आवती वनस्पति आदि पदार्थो तेमना जोवामां आव्या, एटले, सामी बाजुना प्रदेशमांथी ते तणाई आवेला समजी, कोलम्बसने हिंमत आवी. पण तेना माणसो तो भयभित बनी गया हता, अने समज्या हता के, कोई वनस्पतिवाळी जमीन पाणीथी ढंकाई गई छे तेना खराबामां अथडाईने वाहाणो भागी जशे. ज्यारे ते २३१० मैलने छेटे आव्यो त्यारे, पक्षियो उडता जोवामां आव्या, पण आगळ वधतां नवी भूमि तो जणाई नहि, तेथी समजु अने अणसमजु माणसो बधाय, एक सरखा चोंकी उट्या, अने कोलम्बसना उपर अभाव बतावी तोफान मचावा लाग्या; ते एटले सुधी के, कोलम्बसने दरियामां नांखी दईने

पाछा फरी जवानी सर्वेए धारणा करी. पण, कोलम्बसे सर्व प्रकारनी चतुराई अने हिंमत पकडी, ने जेम सूझे तेम सर्वेनुं समाधान करतो चाल्यो. तेवामां पक्षियोनां टोळे टोळां नैऋत्य दिशा भणी जतां जोयां, एटले तेणे ते बाजुए जवानुं वलण पकड्युं केमके, तेना जाणवामां हतुं के, जे दिशा भणी पक्षियो जतां तेज दिशा भणी पोर्टुगीझो वाहाण हंकारी जवाथी फतेह पाम्या हता. पण आ प्रमाणे दिशा बदलतां छतां पण, भूमि नजरे पडी नहि, तेमज, जळजळकार अने आकाश विना बीजुं कांई दृष्टिये पड्युं नहि, तेथी वळी फरीने खारवा अने बीजा गभराया, अने स्पेन तरफ पाछा हंकारी जवाने दुराग्रह करवा लाग्या, अने एवा मामला पर आवी पोहोंच्या के, कोलम्बसनी पण खातरी थई के हवे तेओ गमे तेम करशे. तेमने बापा! भाई! कहीने त्रण दिवस खमवाने समजाव्या, अने कह्युं के, एटलामां जो जमीन जोवामां नहि आवे तो आपणे पाछा फरीशुं. परमेश्वरने कर्तव्य छे, पोते पेदा करेली सृष्टिनो एक भाग बीजाथी अजाण्यो न रेहे एवी तेनी इच्छा होवीज जोइये, तेथी भूमि पासेज आवी पोहोंच्यानां नाना प्रकारनां चिह्न तेओने, त्रण हजार मैलने छेटे आवतां, ता. ११ मी आक्टोबर १४९२ नी सांजे जणावा लाग्यां.

ता. १२ मी आक्टोबर शुक्रवारे सवारमां, तेओ किनारे उतर्या. नवी भूमिनुं चुंबन करीने त्यां क्रुस उभो कर्यो, अने पोतानी ३३ दिवसनी सफरनो सारो परिणाम आव्यो एटला माटे प्रभुनी प्रार्थना करी. लियोन अने कास्तीलना राज्यनी वती नविन देशनो तेणे कबजो लीधो, अने आवे प्रसंगे पोर्टुगीझ लोको जेवी क्रिया करता हता तेवी क्रिया पण करी. आ बेटनुं नाम त्यांना वतनियो गुआना लियानी केहेता हता

पण कोलम्बसे तेनुं नाम सेन्ट साल्वादोर पाड्युं, अने पोते नौका सेनाधिपति अने वाइसरोयनुं पद धारण कर्युं. अहिंथी आगळ जतां, मार्गमां घणा बेट जोवामां आव्या, तेमांथी त्रण म्होटा हता, तेमां एकनुं नाम सेन्ट मेरी आव धी कोन्सेप्शन्, बीजानुं फर्नान्दीना, अने त्रीजानुं इसाबेल्ला पाड्युं. अहिंथी आगळ जतां कूबा नामनो एक विस्तीर्ण बेट आव्यो, तेनुं नाम जुआना पाड्युं. त्यांथी ते हयिती नामना बेटमां ता. ६ डिसेम्बर सुधी पोहोंची गयो नहि. अहिं सोनुं घणुं छे एम तेने केहेवामां आव्युं. त्यां जतां प्रथम जे बंदर आव्युं तेनुं नाम सेन्ट निकोलास पाड्युं. अने बेटनुं नाम हिस्पानियोला राख्युं. हवणां ते सेण्ट डोमिंगोना नामथी ओळखायछे. आगळ, उत्तरमां हंकारी जतां, ते बीजा बारामां पेठो, अने तेनुं नाम कोन्सेपशन् पाड्युं. ते ज्यां जतो त्यां सोना संबंधी पूछपरछ करतो हतो, तेथी तेने एम केहेवामां आव्युं के, समुद्रथी छेटे, पूर्वमां सिबाओ नामनो पाहाड छे तेमां सोनानी खाणो छे. तेना वांचवामां आव्युं हतुं के, मार्कोपोलो तथा बीजा मुसाफरो जापानने सिप्पांगो केहेता हता, तेथी कदापि, सिबाओ पण तेज होय. एशियानी पूर्व भणीना देश हवे अहिंथी पासे हशे एम पण तेना धारवामां आव्युं, एटले, पूर्व भणी तेणे पोतानां वाहाणो हंकार्यां. त्यां एक विशाळ देशनुं बारुं आव्युं तेनुं नाम सेंट थोमास पाड्युं. ग्वाकानाहारी नामना एक म्होटा राजाना प्रदेशमां ते आवी पोहोंच्यो. आ आखो देश पांच राजाओना स्वाधीनमां हतो. आ राजाए मनुष्यना मुखना आकारनो सोनाथी कान, नाक, होठ मढी लीधेलो एवो मुखवटो भेट मोकल्यो, अने पोताने त्यां पधारवानुं आमंत्रण मोकल्युं. हवणां जेने केप फ्रान्सीस करीने केहेछे तेनी समीपमां राजानुं रेठाण हतुं. त्यां पोताना

कारभारियोने मोकल्या, अने पोते तेने मळवाने चाल्यो, पण रस्तामां तेनुं वाहाण खोभरायुं, तेमां पाणी आववा लाग्युं, एवो मामलो जोईने राजा घणां माणसो लईने पोते सामो आव्यो अने कोटियामां माणसो मोकली वाहाणमांथी किंमती माल काहाडी आणवामां मदद करी. एक वाहाण आम खूटपी गयुं. तेनी पासे हवे निन्या एकज वाहाण रह्युं.

बीजे दिवसे राजा तेने वाहाण उपर आवीने मळ्यो, अने थयेलां नुकसाननो बदलो आपवानुं जणावी दीलासो आप्यो. ग्वाकानाहारी राजा साथे कोलम्बसने सारी सलुकाई थई. त्यांनी रसाल भूमि जोईने कोलम्बसना मनमां आव्युं के, स्पेनथी घणां माणसो लई आवीने, अहिं नवी वस्तीनी स्थापना करतां, आबादी सारी जामशे. आ बेटना रेहेवासियोने त्यांथी अग्निकोण भणीना बेटना कारिबियन लोक पीडा करता हता, तेथी आवा दैवी स्पानियर्डे अहिं वसे तो सारुं, एवी राजानी पण इच्छा थई हती, तेनो लाभ लईने, कोलम्बसे एक सारुं स्थान पसंद करीने त्यां एक किल्लो बांध्यो, अने तेनी आसपास खाई पण खोदी. कोलम्बस आ नवा स्थाने क्राईसना जन्मदिवसे पोहोंच्यो हतो माटे आ किल्लानुं नाम तेणे **नविदाद** पाड्युं. भागेला वाहाण उपरनी तोपो पण त्यां गोठवी. आ किल्लो बांधवामां, भोळा लोकोए अंतःकरणपूर्वक मेहेनत करवाथी, दश दिवसमां तैयार थई गयो. कोलम्बसने अहिं पोतानुं राज्य जमाववुं छे, माटे पोताना सामर्थ्यनो प्रताप बतावबामाटे, पोताना माणसो तरवार तथा भाला आदि शस्त्रोनो केवी रीते उपयोग करे छे, ते बतावबाने, लडायक कवायत करावी, तथा तोपोना बार पण कराव्या. ते जोईने त्यांना लोको तो हबकीज गया, अने विजळी तथा गगडाट जेना बशमां

छे एवा, देवताई पुरुषो पृथ्वी उपर आव्या छे, एवी पाकी असर तेमना मनमां थई.

आवा भोळा लोकोने नसाडी मूकी, तेमनी सर्वे प्रकारनी मिल्कत लूटी लईने, तेमने गुलाम करी, तेमनी पासे जानवरोनी पेठे काम कराववानो त्रासदायक जुल्म करनारी हवे पछीनी नवी सुधरेली जातिना लोकोने वसवानी नवी पृथ्वीमां, पोतानुं राज्य जमावानी प्रथम स्थापना करीने, हवे ते स्पेन पाछो जवाने उत्सुक थयो.

हयितीमां घणुं सोनुं छे, त्यां प्रथम जईने ते लई लेवानी लालचथी पिन्तो वाहाणनो मालम नार्टिन आलोन्सो पिनमझोन, कोलम्बसनी सूचना नहि गणकारतां, आगळ चाली नीकळ्यो हतो, तेनो हजी लगण पत्तो लाग्यो नहि हतो, ते पोतानी शोधनो पत्तो लिझ्बनमां आपवा, कपट करीने जतो रह्यो होय एम कोलम्बसने वेहेम आव्यो, एटले, पोते स्पेन पाछो वळी जवानो विचार करवा लाग्यो.

कोलम्बसना शुद्ध अंतःकरणमां कपटनी शंका उत्पन्न थई ते योग्य हती. राजाराणी साथे थयेला करारप्रमाणे तेओ पळ्यां नथी ते आगळ उपर आपणा जोवामां आवशे.

कोलम्बसे केटलाक समुद्र, केटलाक बेट, अने मुख्यत्वे करीने एक महाद्वीप महाप्रयासे खोळी काहाड्यो. ए बधामां कोलम्बसने करार प्रमाणे भाग आपवामां, अने तेनी सत्ता चालती राखवामां, स्पेनने घणुं नुकसान जाय तेथी, राजाराणिये पोताना महान् पदने छाजे नहि एवी लुच्चाई, अने दगलबाजी करीने, पोताना वचन उपर पाणी फेरव्युं. सर्वे करतां पोताने वाहालो एवो पोतानो जीव जोखममां तेणे केवी रीतिए नांख्यो हतो ते आपणे जोई गया. समुद्रे तेने पोताना

पेटमां लई लीधो होत, अथवा, अजाणी हवा लागवाथी, ते जे मांदगीमां आवी पड्यो हतो, तेमां ते उकली गयो होत तो, ते तेना दीकरा अने भाइयोनो जात; राजाराणीने तेनुं कांई सूतक लागवानुं न हतुं. आवा जोखमभरेला काममां प्रभु एने साहाय्य थयो त्यारे स्पेन भूमिनो प्रभु लोभे करीने केहेवा लाग्यो के, अयोग्य करार कबुल राखी शकाय नहि. जे काममां भागिया थवाने जेणे पोतानो जीव जोखममां नांख्यो, जे काममां भागिया थवाने माटे जेणे ठराव प्रमाणे नाणांनो भोग आप्यो, ते काममां, लाभद प्रसंग आव्यो त्यारे, तेने लाभ आपवो जोइये, एमां अयोग्य करार छे एम केम गणी शकाय ? पोताना राजीपाथी मान्य राखेलो करार ए शुं अयोग्य करार लेखाय ? जो राजाना समजवामां एवुं आव्युं होत के, महान् देश ए खोळी काहाडशे तो एने भागिदार करवो पडशे तो तेवो करार करीने तेमां पोतानुं (सहिनुं) बिलाडुं फेरववुं न हतुं. धिःकार छे एवा माणसने के जे बोल्युं अबोल्युं करे छे; तेमां विशेष धिःकार तो तेने छे, के जे न्याय आपवाने स्थपायलो एवो अधिपति छतां, बोल्युं अबोल्युं करेछे. कोलम्बस शान्त स्वभावनो हतो, ते धीरो हतो, ते समय समजी गयो, पण तेनुं अंतःकरण तो धिकधिकतुंज रह्युं.

हवे पोतानी पासे मात्र एकज वाहाण रह्युं हतुं, तेमां घणा माणसोनो समास थाय एम नहतुं. माटे समयने अनुसरीने पोताना माणसोने युक्तिपुरःसर समजाव्या, एटले घणा जणा पोतानी इच्छाथी, त्यां रेहेवाने कबुल थया, तेओने मूकीने, पोतानी साथे, अहिंना केटलाक रेवासियो, पक्षियो, अने आ देशनी नवाइनी चीजो, तथा सोनुं वगेरे पोतानी साथे लइ जवानुं तेने

योग्य जणायुं ते सर्व लइने, सन १४९३ ना जान्युआरी मासनी ४ थी तारीखे नविदाद बंदरेथी उपडी गयो; बे दिवस पछी, रस्तामां तेने पिनझोनवाळुं पिण्टा वाहाण पण मळ्युं.

ता. १४ मी फेब्रुआरी सुधीमां १५०० मैल काप्या पछी, आट्लांटिक महासागरमां तोफानना मोजा उछळवा लाग्या, अने वाहाण हवणां डूबी जशे एवी कोलम्बसने बीक लागी, एटले, केवे रस्ते, क्यां क्यां ते आव्यो, कया प्रदेशनो शोध लाग्यो, त्यां पोते शुं शुं कर्युं, ए सर्वनो वृत्तान्त एक चर्मपत्र उपर सत्वर लखी, तेने पाणी असर करे नहि एम सुरक्षित करी, एक पीपमां मूकी, ते पीप दरियामां नांखी दीधुं, के जेना हाथमां जाय ते कोलम्बसना शोधनी बधी हकिकत जाणे. परमेश्वरने कर्तव्य छे, तेथी तोफान बंध पड्युं. ता. १६ मिये जमीन जोवामां आवी. पोर्टुगालना तावानो सेन्ट मेरि बेट, जे अझोर टापुना झुमखामांनो एक हतो, त्यां कोलम्बस उतर्यो. भातुं आदि अगत्यनी वस्तु युक्तिथी मेळवी लई, ता. २४ मिये हंकारी आगळ वध्यो. टेगस नदीमां थईने लिझ्बन जवानी तेने आज्ञा थई, त्यांना राजाए मानथी बोलावी तेनी हकिकत सांभळी. पोते कोलम्बसने आश्रय न आप्यो तेनी भूल हवे तेने जणाई. तेना सामा थनारा लोको पण फिका पड्या. पांच दिवस तेने सत्कारपूर्वक राख्यो, पछी ते, ता. १५ मिये स्पेन जई पोहोंच्यो. आ पर्यटनमां तेने सात मास अने ११ दिवस लाग्या हता. पिण्टा वाहाण, तोफानने लीधे उत्तरभणी जतुं रह्युं हतुं, ते पण कोलम्बसना आव्या पछी, तुरतज आवी पोहोंच्युं.

आ समये राजाराणी बार्सिलोनामां हतां, तेमने तेना पाछा वळी आव्याना समाचार मोकलतां, अने ते पोताने सोंपेलुं

काम बजावीने आव्यो छे एवुं जाणतां, तेओ बहु राजी थयां. अने कोलम्बसने फरमान लखी मोकल्युं के, "तमोए राज्य-सेवा बजावीने आश्चर्यकारक शोध कर्या छे तेनो वृत्तान्त तमारे म्होएथी सांभळवाने अमे आतुर छिये, माटे तमारे श्री हुझूरमां हाजर थवुं." आ फरमान प्रमाणे हाजर थवा कोलम्बस नीकळतां, तेणे रीतसर पोतानी सवारी गोठवी. नवीन भूमिनां माणसो ते पोतानी साथे लई आव्यो हतो, तेओने तेणे मोखरे गोठव्यां, तेमनी पछवाडे तेओए बनावेलां सोनानां घरेणां, तथा लगडियो, अने पाहाडोमांथी मळेली सोनानी भूकी जेमां भळेली एवी रेती, वासणोमां भरीने राखी, त्यार पछी, त्यांना व्यापारनी केटलीक चीजो गोठववामां आवी, तेमां त्यांनी नीपजना रुना नमुना पण मूकवामां आव्या. वळी पाईमेन्टो करीने मरीना जेवो तेजानो ते लाव्यो हतो ते पण नमुना तरीके गोठव्यो हतो. तेमज, पोपट जेवां पक्षियो, अने बीजां प्राणियो, ते पोतानी साथे लाव्यो हतो तेनी एक हार करी, अने सर्वथी छेक पाछळ पोते बिराजमान थयो. आ बधो ठाठ जोइने गाम परगामना लोको, टोळे टोळां मळीने, सानंदाश्चर्य पाम्यां, अने कोलम्बसनां वखाण करवा लाग्यां. कोलम्बस श्री हुझूरमां हाजर थयो ते वेळाए, राजा अने राणी पोताना शाहानशाही पोशाकमां सज्ज थयेलां दरबारमां बिराज्यां हतां. तेओ, ते आव्यो के तुरत, पोताना सिंहासन उपरथी उभां थयां, कोलम्बस, तेमना हाथनुं चुंबन लेवाने जेवो वांको वळ्यो तेवोज तेने उंचो करी लइने, तेने माटे आसन गोठव्युं हतुं ते उपर, तेने बेसार्यो. पछी पोताना पर्यटननुं वर्णन कही संभळाववाने सूचना करवामां आवी. ते प्रसंग, तेणे बहु सावधानीथी, घटित शब्दोमां, विवेकनी मर्यादामां रहीने साचव्यो.

(कवित.)

म्होटां म्होटां कार्य करे, तेनी न बडाई हांके,
नोंक अने टेक राखी, घटे तेम गोठवे;
"मारा थकी बन्युं तेम, आफतो तो आवी तोय,
निभ्युं तेम निभावीने, मार्गे पाड्युं छे हवे;"
नम्रताने सालसाई, समयने घटे तेम,
बतावी ने रीझावीने, अघटित ना लवे;
पण पूरा विवेकथी वित्युं, जित्युं, जे थयुं ते,
निपुण कविनी का'णी सम ते कथा कवे.

विस्तारपूर्वक, उपर कहेली रीतिथी तेणे वात मांडीने कही संभळावी, तेथी नवीन देश, तथा तेमांथी सोना आदिनो लाभ थशे ए वात जाणीने राजवंशी जोडाने घणो आनंद थयो, अने तेमणे पगे पडीने महाप्रभुनी प्रार्थना करी. पछी सेन्ताफीमां तेना विषे जे करार थया हता तेने अनुसरीने, मान मर्त्तबो, अने हक कोलम्बसने तथा तेना वारसोने आपवाना प्रसिद्ध लेख थया. तेने वंशपरंपरानुं अमीरनुं पद बक्ष्युं, अने म्होटा अमीरोने जे प्रमाणे दरबारथी मान मळतुं हतुं, ते प्रमाणे कोलम्बसने राजा, अमीर उमरावो, अने प्रजा तरफथी मान मळवानुं चालतुं थयुं. तेमज (High Admiral and Viceroy of the New World) नवी भूमीनो महा सेनाधिपति अने प्रतिनिधि एवी पदवि आपी.

हाथ आवेला देशो कबजामां बराबर रही शके, तेनी व्यवस्था बराबर थाय, अने नवा देश हाथ करवाने बनी आवे, एवी तैयारी राखवानी गोठवणो पार पाडवा माटे, हवे बीजी सफरनी तैयारी करवा मांडी. पण हवे पछी तेनी माठी वले थवानी छे, ते लक्षमां रेहेवा आ ठेकाणे नीचेनुं कवित गोठववानी अगत्य छे:—

(कवित.)

प्रसंग आ याद राखो, वांचनार विवेकियो,
समयनी बलिहारी, केवी चाके तो चडे;
समय फीर्‍यो ने कांई, बाध वच्चे आवी अड्यो,
ते वेळाए फजेतीना, फाळका केवा फरे;
चाडिया ने, अदेखाने, चडसे चडीने राजा,
पळमांहे पलटाई, आडा केवा उतरे;
वीती ते तो जाणे प्हेर, बीजा भले जाणे ल्हेर,
अमृतनुं विष करे, पडखे पापी चडे.

नवा शोधी काहाडेला प्रदेशनुं स्वामित्व प्राप्त करी लेवाने, पोर्टुगीझ लोको जेम पोपनी परवानगी मेळवी लेता हता, तेम करवानी राजाराणीने हवे अगत्य जणाई. कारण के, ते समये, पोपने इसुख्रिस्तनो अवतार मानता हता, अने पृथ्वी उपर राज्य चलाववानो तेनोज मुख्य अधिकार छे, एवुं समजवामां हतुं. केटलाक अज्ञानी धर्माधिकारियो छकेला होय छे, तेवो आ पोप पण हतो. ते स्पेन देशनोज रेहेवासी हतो. तेनुं मूळनुं नाम रोडरी बोरजिया हतुं. हवे पछी पोताना कुटुंबने राजा भणीथी लाभ प्राप्त थाय, माटे तेने मदद करवानी, ते अगत्य समजतो हतो, तेथी तेणे राजाने, ता. ४ थी मे सन १४९३ नो परवानो करी आप्यो, तेमां एवी मतलबनुं लखवामां आव्युं के, स्पेन जे नवा देश तथा बेट शोधी काहाडे, तेना धणी तेओ थाय, पण १४९२ ना क्रिसमस पेहेलां, जे लोकोए, जे स्थान शोधी काहाड्यां होय तेना धणी ते थाय. वळी विशेष एम फरमाववामां आव्युं के, आ फरमाननुं अपमान करीने, कोई अधिराजा, राजा, अथवा खानगी पुरुष, आरीगान अने कास्तेलना राजाराणीनी परवानगी लीधा विना, त्यां वेपार करवा जशे,

तो तेमने धर्ममांथी विमुख करवामां आवशे. पोर्टुगीझो साथे वांधो उठे नहि एटला माटे, अझोरना बेट, अने वर्डेभूशिरथी पश्चिम भणी, १०० लीग अथवा ३०० मैलना छेटांनी हद मुकरर करी आपी. आवो परवानो स्पेनने करी आप्यो, तेथी पोर्टुगालने घणुं माठुं लाग्युं, पण छेवटे, बंने राज्यवाळाओए एक बीजामां समजुत करीने, १४९३ नी ता. ७ मी जुने, एवो नीकाल आण्यो के, अझोरथी १०० लीगने बदले २७० लीगनी हदथी आगळ, पश्चिममां शोध करतां, जे मुलक हाथ लागे तेना धणी स्पेन थाय, अने पूर्व भणी शोध करतां, जेनो पत्तो लागे, तेना धणी पोर्टुगाल थाय. आ करारनामानी मंजुरी बीजा ज्युलियस पासेथी पछवाडेथी मळी छे. आ रीते आ अगत्यनी बाबतनो निकाल आव्यो एटले, पोर्टुगाले हिन्दनो मार्ग शोधी काहाडवानुं काम आगळ चलाव्युं. तेनो विस्तार पोर्टुगालना प्रकरणमां जोवामां आवशे.

हिन्द जवाना मार्गना शोध माटे, स्पानियर्डो घणा आतुर हता तेज आ नवो शोधी काहाडेलो प्रदेश छे, एम कोलम्बसने लाग्युं. हिन्दमां सोनुं घणुं छे एम सांभळेलुं, ते सोनुं पण नवी भूमिमां जोवामां आव्युं. हिन्दमां मरी नीपजे छे तेवोज पदार्थ पाईमेण्टो ते पोतानी साथे लेतो आव्यो हतो. तेमज, हिन्दनी उपज कपास—रू गणाती हती तेवुं रू पण तेनी साथेज हतुं. हिन्दमां रेवंची थाय छे तेना जेवुं मूळियुं ते रेवंची समजीने लाव्यो हतो. वळी तेणे आणेला पक्षियोनां पींछां हिन्दना पक्षियोनां पींछां जेवां सुंदर हतां. त्यां तेणे दीठेला सुस्वाटनी आकृति हिन्दना मगर जेवी तेना जोवामां आवी हती. आवा सर्व पूरावा उपरथी, कोलम्बसे शोधी काहाडेली भूमि, हिन्दना विशाळ खंडनो एक भाग छे, एम सर्व लोकोना समजवामां आव्युं, अने ते उपरथी, त्यांना

असली रेहेवासियोने तेओ इंडियन केहेवा लाग्या. आ धारणा पछवाडेथी खोटी पडी छे, छतां, हजीलगण अमेरिकावाळाने तेओ वेस्ट इंडिझ अने हिन्दवाळाने इस्ट इंडिझने नामे ओळखे छे.

राजाराणीने, तेमज प्रजाने, हवे आ नवा शोधनो लाभ लेवानी वृत्ति थई. बीजुं पर्यटन करवा माटे सत्वर तैयारी करवा मांडी. लागलांज १७ वाहाणो सज्ज थयां, १५०० माणसोनो समुदाय, उत्साहथी साथे चालवाने तैयार थयो, तेमां केटलाक अमीरो पण हता. त्यां जईने वास करवानी इच्छा होवाथी, अगत्यनी वस्तुओ तथा ढोर तथा वावेतर करवानां बीज, त्यां उगी शके एवां पण साथे लेवामां आव्यां. जे कारीगरो त्यां उपयोगमां आवे एवाने पण भेगा लीधा. नवी भूमिना लोकोने धर्मनो बोध करवामाटे पोपे केटलाक साधु मोकल्या. काटालोनियानो रहीश, एक प्रख्यात पादरी काडरबोइल करीने हतो, तेने मुख्य धर्माधिकारी नीम्यो. आ समये धर्माभिमान घणुं प्रसर्युं हतुं, तेथी नवी भूमिमांथी आणेला माणसोने म्होटी धामधूमथी क्रिश्चियन बनावी दीधा, अने तेमना रेवाज प्रमाणे, राजा अने तेनो कुमार, आ लोकोना धर्मपिता थया. लोकोने हवे लाग्युं के, आपणा धर्मनो विस्तार नवी भूमिमां थशे तेथी आपणे म्होटा पुण्यशाळी गणाईशुं

१४९३. सर्वे तैयारी थई गई, एटले सप्टेम्बर मासनी २५ मी तारीखे काडिझनी खाडीमांथी वाहाणो हंकारीने कोलम्बस रवाने थयो. गोमेरा जई पोहोंच्या पछी, आगळ गयेलो ते करतां दक्षिण भणी जवानुं तेणे वलण पकड्युं. अहिंथी एने अनुकूळ पवन लाग्यो, एटले, वाहाणो झपाटाबंध आगळ वधवा लाग्यां. प्रथम जे टापुओ एना शोधमां आव्या हता, तेनी बराबर पूर्वमां, लीवर्ड—कारिब्बी टापुनुं एक झुमखुं हतुं तेने कांठे ते २ जी नवेम्बरने दिवसे आवी पोहोंच्यो. आतुरतावाळी नवी भूमि हाथ लागी

एटले आ झुमखानुं नाम डिसियाडा पाड्युं. डोमिनिका, मारिगालान्ते, ग्वाडालूप, आन्टिगा, सान जुआन डी पोर्टोरिको, ए सर्वे टापुओमां ते जोई वळ्यो; तेमज, वायव्यकोण भणी हंकारी जतां, मार्गमां जे जे बेट आव्या ते सर्वे तेणे जोई लीधा. आ टापुओमां वसनारा लोको तेने क्रूर जणाया. तेओ माणसोनुं मांस भक्षण करनारा घातकी हता, एम तेमने आंगणे हाडपिंजर पडेलां जोवामां आव्यां तेथी खात्री थई. जे स्पानियर्डो अहिं उतरता तेमना सामा आ लोको युक्तिबंध लडता हता, अने पूरतो जुस्सो बतावता हता. आवा लोकोने वशमां लेतां वार थाय एम हतुं, तेथी हिस्पान्योलामां राखेला स्पानियर्डोनी केवी स्थिति छे, ते जोवानी आतुरताने लीधे, ते लागलोज त्यां पोहोंची गयो, तो पोते बांधी गयेलो किल्लो तोडी पाडेलो तेना जोवामां आव्यो. तेने जे बातमी मळी ते उपरथी एम जणायुं के, तेना माणसोए सोनुं मेळववा माटे, त्यांना लोको उपर थाय तेटलो जुल्म कर्यो हतो, तथा तेओनी स्त्रियोनी लाज लीधी हती, तेथी कोपीने आ जंगली लोकोए तेमनो नाश कर्यो छे. आवी स्थितिमां, युक्तिथी काम लेवानो, अने वर्त्तन चलाववानो कोलम्बसे निर्णय कर्यो, अने पोताना सर्वना रक्षणअर्थे, एक विस्तारवाळी सारी भूमि पसंद करीने त्यां इसाबेला शेहेर वसाववा, रेहेवानी इमारतो बांधी, तेमां न्हाना म्होटा सर्वे स्पानियर्डोने मेहेनत करवी पडी, तेथी मूळ आळसु खवासवाळा होतां कंटाळी गया, अने इच्छा प्रमाणे सेहेलाईथी सोनुं मळवा मांड्युं नहि, तेथी तेनी आशाए आवेला लोको केवळ कंटाळी गया. तेओ कोलम्बसनो घाट घडवाना प्रपंचमां पड्या, पण ते वात तेना जाणवामां आवी, एटले, आगेवानोने शिक्षा करीने, तेओने केद करीने, १२ वाहाणोमां स्पेन रवाने करी दीधा. तेनां सर्वे कारणो त्यां लखी जणावीने

खावापिवानो सरसामान लईने बीजां वधारे माणसो मोकलवानी मागणी करी.

१४९४. पोताना माणसोने काममां रोकायला राखवाने, तथा त्यांना असली लोकोना उपर राजसत्ता स्थापवा माटे, कोलम्बसे हवे पोताना लश्करने आगळ पाडवा माड्युं; कवायत कराववा मांडी; घोडेसवारोनी चालाकी बताववा माटे, तेमनी दोडमदोडा करावदा मांडी. आ बधुं त्यांना लोको जोईने घणुं आश्चर्य पाम्या, अने डरवा पण लाग्या. सिबाओना प्रदेशमां, बीजी जग्या करतां वधारे सोनुं जोवामां आवतां, त्यां रेहेवाने माटे जग्या बांधी.

इसाबेला शेहेरने आबाद करवाने कोलम्बसनी जे इच्छा हती ते प्रमाणे, स्पानियर्डोना आळसने लीधे, बनवामां खामी आववा लागी. खेतीवाडी थाय तो अनाज पाके तेवुं कांई बनी शक्युं नहि, साथे आणेलो खोराक खूटवा लाग्यो, अने रोगचाळो पण थवा मांड्यो, तेथी फरीने पाछी तेना माणसोमां बेदिली थवा मांडी, तेमने युक्ति प्रयुक्तिथी समजावीने ठेकाणे आण्या. बीजा शोध माटे जवानी हवे तेणे इच्छा करी. पोताने ठेकाणे रही तेनो भाई डोन डिएगो राजसत्ता चलावे एवी गोठवण करी, तथा बीजा केटलाक योग्य पुरुषोने सभासद ठरावीने एक राज्यसभा स्थापी. डोनपेड्रो मार्गारीटाने लश्करी अधिकारी ठरावीने तेना स्वाधीनमां लश्करी सिपाइयो सोंपी दीधा, अने तेने फरमाववामां आव्युं के, चोगरदम फरीने ते स्पेननी आण वर्त्तावतो रेहे. ता. २४ मी एप्रिले, एक वाहाण अने बे होडियो लईने ते त्यांथी हंकारी चाल्यो. पांच मास दरियामां भटकतां जमेका बेट तेने मळी आव्यो. कुबानी दक्षिणे घणे आघे जतां, जथाबंध टापुओनां झुमखां तेना जोवामां आव्यां, तेनुं नाम तेणे

इसाबेलाने नामे **राणीनो बगीचो** एवुं राख्युं. आ दरियामां तेने तोफान लाग्युं, विजळियो उपराचापरी थवा लागी, अने गडगडाटथी आकाश गाजी रह्युं. खावानुं भाथुं पण खूटी गयुं एटले खलाशियो कोलम्बस उपर क्रोध करवा लाग्या, अने जो तेमनुं चाले तो, तेने मारी नांखीने नाशी जवानी तैयारीपर आवी गया. भयभित हालतमांथी वाहाणने पोताना नौकाशास्त्रना ज्ञानने आधारे बचावतो, तावथी पिडातो, मरणतुल्य हालते, ते ता. २७ मी सेप्टेम्बरे पाछो इसाबेला शेहेरमां आव्यो. त्यां तेनाथी १२ वर्ष लगी विखुटो पडेलो तेनो बीजो भाई बार्थोलोम्यो आवी पोहोंच्यो हतो तेने जोई तेना मन उपर सारी असर थतां, तेनी तबियत सुधारापर आववा लागी. भाईनी साथे वात करतां तेना जाणवामां आव्युं के, पोताना शोधथी राजी थतो भाई तेने मळवाने स्पेनमां आव्यो त्यारे ते रवाने थई चुक्यो हतो, तेथी राजाराणिये तेने खोराकनां त्रण वाहाण साथे मोकली दीधो हतो. आवो एक हेतस्वी अने डाह्यो पुरुष त्यां आवी पोहोंच्यो तेथी कोलम्बसने घणो आनंद थयो. जे सिपाइयोने तेणे सलाहशान्ति जाळववा, अने राज्यनो प्रताप बेसाडवानी योजना करी हती, तेओ जुदी जुदी टोळियो बंधाईने नवा प्रदेशमां लोकोना उपर जुल्म करवा, तेमनां बैरांनी लाज लूंटवा, अने एवांज बीजां अघटित काम करवामां गुंथातां, केटलाकने तो त्यांना लोकोए मारी नांख्या हता, अने आ स्पानियर्डोरूपी राक्षसो सदाने माटे वसवा आव्या छे एम ए लोकोने समजायुं एटले, तेमना उपर टूटी पडीने सर्वेनो नाश करी नांखवानी तैयारीपर तेओ आवी गया. आवो मामलो जोईने कोलम्बसे पोताना माणसोने भेगा कर्या, तो हवे तेनी पासे ½ माणसो रहेला जणाया.

१४९५ ना मार्च मासनी २४ मी तारीखे, लडाईनी वेळाए, २०० प्यादा, २० घोडेसवार, अने २० म्होटा कूतरा लईने स्पानियर्डो वेगारिआलबना मेदानमां युद्ध करवा उतरी पड्या. स्पेन ग्रंथकारो तो लखेछे, के आ इंडियनो एक लाख एकठा थया हता. कूतराओने उश्केरतां, तेओए टूटी पडीने, घणाने फाडी खाधा; घोडेसवारोए भाला चढावीने मेदान पडतां, नासानाश करावी मूकी; तोपोना गगडाटोए, अने ससणाट करता गोळाए माग मूकावी दीधो. माछलीनां हाडकां खोशेलां एवा तीर, तथा कामठां वगेरे तेमना जंगली हथियार नांखी दईने इंडियनो भागी गया; केटलाक मरण पाम्या; केटलाकने पकडी लीधा, तेओने गुलाम करीने राख्या. कोलम्बस जेवा समजु माणसे आ महापापी वेपारनुं बीज रोप्युं, तथा लोको उपर नाना प्रकारना कर लेवानो मार्ग शोध्यो. कोलम्बसनी सत्ता तोडी पाडवाने स्पेननी दरबारमां खटपट उठी रही हती, तेमांथी बचवाने, अने राज्यने थतो लाभ बतावी आपवाने, आ प्रमाणे तेने करवुं पड्युं हतुं, एवो केटलाक तेनो बचाव करे छे.

आणी तरफ इंडियनोए स्पानियर्डोनो नाश थाय एवा उपायो योजवा मांड्या. तेमने भूख मरो लागु पाडवाने माटे वावेतरनां खेतर उज्जड करी नांख्यां, मकाइना छोडने जडमूळमांथी उपाडी नांख्या, कासदा अथवा मानियोक कंद तैयार थया हता तेने मूळमांथी खोदी नांख्या, अने पत्तो लागे नहि एवा पाहाडोनी कोतरोमां तेओ भराई पेठा. पण आम करवाथी तो उलटो तेमनामांज भूख मरो अने रोग पण चाल्यो, एटले, हजारो इंडियनो माख्या गया. तेमज स्पानियर्डोनी पण माठी वले थई. ए सर्वनो दोष कोलम्बसने माथे नांखीने तेने दोषित बनाववा मांड्यो. साचा खोटा अवगुण बतावीने स्पेनना दरबारमां तेनी निन्दा थवा लागी

अने ते लोभना कारणथी लोकोनुं सत्त्यानाश वाळी मूके छे एवां केटलांक तोहोमत तेना उपर मूकी, तेनो तपास करवाने, आगुआदो करीने एक हलका स्वभावनो अने पदविनो माणस हतो तेने हिस्पान्योले मोकल्यो. गमे ते कोई, कोलम्बस विरुद्ध आरोप मूकवा आवे, तेनुं ते एवी रीते सांभळवा लाग्यो के, जेने फावे ते फरियाद करवाने हिंमत बकी शके. ज्यां सत्ता बेसारवानी छे त्यांज, तेनी सत्तानुं उत्थापन थाय, अने सर्वेनी नजरमां ते हलको पडी जाय, एवी आगुआदोनी वर्त्तणुकथी कंटाळी जईने तेणे स्पेन जवानी धारणा करी. पोताना भाई डोन बार्थोलोम्योने पेशकार नवाब बनाव्यो, अने तेने आदेलान्तादोनी पदवि आपीने राज्यव्यवस्था चलाववानुं काम सोंप्युं, तेमज, फ्रान्सिस रोल्दानने मुख्य न्यायाधीश निम्यो.

१४९६. हिस्पान्योलाथी पूर्वभणीनो मार्ग, एणे आ वेळाए भूलथी पसंद कर्यो, केमके, ठेठ सुधी तेने सामो पवन नड्यो तेथी त्रण मास लगी तेने समुद्रमां झोकां खावां पड्यां. खोराक पण खूटवा आव्यो, अने दरेकने छ औंस रोटली उपर निर्वाह चलाववानी अगत्य आवी पडी. साथे लीधेला इंडियनोने दरियामां पधरावी दीधा होय तो दरियो शान्त थाय, अने आपणे तेमने खोराक आपवो न पडे, एम करवाने, केटलाक सलाह आपवा उभा थया. केटलाक केहे के, खोराक खूट्यो छे तो, एक पछी एक इंडियनने कापी खावामां पांशरु पडशे. आवा क्रूर विचार करनाराओने तेणे शान्त थईने समजाव्या, ते पछी तुरतज तेओ स्पेनदेशने किनारे आवी पोहोंच्या.

अहिं आवतां तेना जोवामां आव्युं के, राजाराणीने तेना शत्रुओए पूरेपूरां भंभेर्यां छे. पण तेणे पोतानी साथे आणेला पदार्थ— सोनुं, मोती, रु रजु करीने समजाव्युं के, जेटलो प्रदेश आपणे

हस्तगत थयो छे, तेमांथी जे लाभ थवानो छे, ते तो हवे पछी नवा देश हस्तगत थशे, तेना प्रमाणमां कशा हिसाबमां नथी. तेनी समजाववानी कळाथी राजाराणीनो विचार तेना लाभमां थई गयो, अने हवे पछी जेनो शोध करवानो छे, तेवा प्रदेशे जई पोहोंचवाने हवे केवा प्रकारनी तैयारी करवी जोइये तेना विचार करवा लाग्या. जुदा जुदा हुन्नर जाणनारा, अने खेतीकरनारा लोको तथा तेमनां बैरांने पण साथे लेवानुं ठराव्युं. तेमज, सोनुं रुपुं खोदी काहाडीने तेने केवी रीते स्वच्छ करवुं ए जाणनारा लोको पण पसंद करवामां आव्या, अने आ बधा लोकोने खोराक तथा पगार दरबारे आपवो एवी योजना करी. जे अपराधियोने देहांतदंडनी अथवा जन्मपर्यंत केदनी शिक्षा करवामां आवे तेओने हिस्पान्योलामां मोकलवानी पण गोठवण थई, के तेमनी पासे जेवा प्रकारनी नोकरी लेवा योग्य जणाय ते लई शकाय, अने सोनारुपानी खाणो खोदवानुं सख्त काम तेओनी पासे करावी शकाय. उपर उपरथी विचारतां, केदियोनो आ बुट्टो रुचतो आव्यो तेथी सर्व न्यायाधीशोने हुकम करवामां आव्यो के, म्होटा अपराधियोने हिस्पान्योलामां मोकलवानी शिक्षा करवी. सलुकाइथी, हळीमळीने चालनारा लोकोने नवा वासमां मोकलवाने बदले, आवा बदमाश लोकोनो म्होटो जथो एक जग्याए एकठो थवाथी शो परिणाम आवशे, ते उपर, बीजी बाजुनी नजर पोहोंचाडवामां आवी नहि.

स्पेनना युवराजकुमारनुं लग्न, आस्ट्रियानी राजकुमारी मार्गेरेटनी साथे थयुं, तथा, राजकुमारी जोआन्नाने आस्ट्रियाना आर्चड्युक फिलिप साथे परणावी तेमां राजकोष खाली थई गयो, तेथी, अने तैयारीमां ढील थवा लागी तेनो लाभ लइने, कोलम्बसना द्वेषियो, जे शान्त थई बेठा बेठा तमाशो जोयां करता हता

तेओ, हवे एकपगे थई रह्या, अने कोलम्बसना त्रीजा पर्यटनमां बनी शके तेटलां विघ्न नाखवाना उपाय योजवा लाग्या. नवा प्रदेशनो कारभार फोन्सेकाने सोंपवामां आव्यो हतो, ते हवणां बादाहोसना धर्माध्यक्षने पदे हतो, तेने अष्टमस्पष्टम समजावीने एवो वश करी लीधो, के बे वाहाणो सज्ज करवाने एक आखुं वर्ष वीती गयुं, अने अरमारनी तैयारी थवामां बे वर्ष नीकळी गयां.

१४९८. कोलम्बसनी तैयारीमां आ वेळाए छ न्हानां वाहाणो तेने मळ्यां, तेमां पूरतो खोराक पण भरवामां आव्यो नहि.

हिन्दनो मार्ग क्यमे कर्यो हाथ लागे एवी तेनी उत्कंठा होतां, आ समये, तेणे कानेरी अथवा केप डी वर्डना बेटनी सीधी दक्षिणदिशाए हंकारी जवानो निश्चय कर्यो. पछी विषुववृत्त सुधी जई, पश्चिमनो एक सरखो पवन उष्ण कटिबंधमां वाय छे तेना प्रवाहे, पश्चिमभणी हंकारी जवाथी, जरूर हिन्दनो पत्तो लागशे एवी तेनी खात्री थई. ता. ३० मी मेए ते उपड्यो. ते प्रथम केप डी वर्डना वेटमां गयो. अने कानेरीना टापुमांथी त्रण वाहाणोमां खोराक भरीने हिस्पान्योलाभणी रवाने करीने ता. ४ थी जुलाइये ते दक्षिणभणी जईने विषुववृत्तथी पांच अंशने अंतरे ते आव्यो, त्यारपछी पवन बंध पडी गयो, अने गरमी एटली वधी पडवा मांडी के दारूनां पीप फाटी गयां, केटलांक खाटां थई गयां, अने खोराक बगडी जवाथी खावा योग्य रह्यो नहि. सारा भाग्ये, आगळ चालतां, सारो वर्षाद पड्यो, तेथी कांईक ठंडक थई, पण अतिशय श्रम अने काळजीथी कोलम्बस मांदो थई गयो, अने तेना सांधा झलाई गया.

वायव्यदिशाभणी, कारिबीबेटना झुमखा भणी वळतां, ओरिनोको नदीना मुख पासे, एक विशाळ बेट आव्यो, तेनुं नाम त्रिनिडाड पाड्युं. गियानाना कांठा उपर ओरिनोकोना समुद्र

साथे संयोग थतां पाणी घणुं उछळवाथी आ स्थान वटावी, एक सांकडी सामुद्रधुनीमांथी तेने पसार थतां नवनेजा वीत्या. आवी विक्राळ सामुद्रधुनी होतां, कोलम्बसे तेनुं लांबोका डेल ग्रागो एटले अजगरनुं मुख एवुं तेनुं नाम पाड्युं. पूर्व गोलार्द्धमां पण आवडी म्होटी नदी जाणवामां आवेली नहि एवीनो अहिं संभव होतां, तेणे धार्युं के आ नदी कोई अति विशाळ भूमि उपर वेहेती आवती होवी जोइये तेथी पारिया अने कुमाना प्रान्तो जे हवणां केहेवाय छे तेनी बाजुए पश्चिम भणी हंकारी जतां रस्तामां उतरी जोयुं तो त्यांना लोको तेने हिस्पान्योलाना जेवाज जणाया. आ लोकोना अंग उपर रोणकदार मोती अने सोनानीं चीपोनां घरेणां जोवामां आव्यां. तेओने यूरोपियन रमकडां आपीने तेमनी पासेथी जे मळी आव्युं ते लई लीधुं. आवा विस्तीर्ण प्रदेशनो पत्तो लाग्या पछी तेना वाहाणनी बेहालस्थितिमां ते हिस्पान्योला भणी पाछो वळ्यो, त्यां मार्गरीकानो शोध लाग्यो. अहिं सारां मोती पाके छे. ता. ३० मी आगस्टे ते पोतानी बेहाल स्थितिमां पाछो आव्यो, त्यारे तेना भाइये इसाबेला छोडी दइने, बेटनी सामी बाजुए, एक विशाळ भूमि उपर, सेंट डोमिंगो नामनुं बीजुं शहर वसावेलुं जोवामां आव्युं. आ शहर पाछळथी स्पानियर्डोनी वरिष्ठ अदालतनुं स्थान थई पड्युं हतुं. नवा पेशकारने पोतानी सत्ता स्थापवा माटे लडाइयो करवी पडी हती तेवा समयमां फ्रान्सिस रोल्डान, समाधानी राखवाने बदले उलटो बंडखोर थई पड्यो.

आवा विस्तीर्ण प्रदेश उपर, कोलम्बस अने तेना बे भाइयोनी स्वतंत्र सत्ता थाय, तेनी एने अदेखाई आवी, अने जेनोआना आ विदेशियोने ढोळी पाडवानो प्रपंच रच्यो. घणा स्पानियर्डोने पोताना मतमां मेळवी लईने, हुमलो करी, तोशाखानुं तावे करी

लीधुं, अने किल्लो कबजे करवा जतां, कोलम्बसे पोताना पराक्रमथी अटकाव्यो. बंडखोरो खारागुवा प्रान्तमां हठी गया, अने इंडियनोने स्वतंत्र थवाने उश्केरवा लाग्या.

कोलम्बसे त्रण वाहाणो मोकल्यां हतां, ते हजी लगण अहिं आवी पोहोंच्यां न हतां. पण सेंट डोमिंगोनी पश्चिममां १६०मैलने अंतरे घसडाई गयां हतां, अने खारागुआ आगळ वाळवां पड्यां हतां. रोल्डान तेमने मळ्यो तेमां बदमाश केदियो हता तेओने आडुंअवळुं समजावीने तेणे पोताना पक्षमां करी लीधां, अने घणा जणा अहिं उतरी पड्या पछी, ते वाहाणोना खलाशियो त्रणे वाहाणो लईने सेंट डोमिंगो आवी पोहोंच्या. तेमनाथी हकिकत समजतां, रोल्डानने हवे मेळवी लेवानी युक्ति करवी पडी. तेने विश्वास उपजावीने, तेना मूळना अधिकार उपर पाछो बाहाल कर्यो. तेना बीजा पक्षकारियोने जे कांई आपवुं घटे ते आपीने तेमने पण शान्त कर्या.

१४९९. कोलम्बसथी थई शक्यो तेटलो तेणे बंदोबस्त कर्यो. बळवाखोरोने जुदे जुदे ठेकाणे खेडवानी जमीन आपीने तेओने छूटा पाड्या, पण तेथी करीने त्यांना असली लोकोने सुखवारो रह्यो नहि. आ समये, कोलम्बसे स्पेन भणी वाहाणो मोकलवानी तैयारी करी, तेमां सोनुं, मोती वगेरेना नवीन पदार्थो मळेला, तेना नमुना मोकल्या, अने ते स्पेनथी नीकळ्यो त्यारथी ते आ प्रसंग सुधीनी तमाम हकिकत लखीने बंडखोर लोकोनी बधी वात जणावी. आणी तरफ, रोल्डाने पण छूपी रीते बधी हकिकत लखीने पोताना विश्वासु माणस साथे मोकली दीधी, तेमां तेनाथी थाय तेटली कोलम्बसनी अने तेना भाइयोनी निंदा लखी. आ तकरारनो परिणाम ए आव्यो के, कोलम्बसना विरोधियोने आ प्रसंग

सारो हाथ आववाथी, तेनी विरुद्ध दरबारनुं वलण करवाने तेओ फावी गया.

स्पेन राज्य तरफथी, पैसानी तंगीने लीधे, आगळ वधाय एम न हतुं, तेथी प्रजा पोताने खर्चे आवां पर्यटन करे एवी फर्डीनान्ड राजानी मरजी थवाथी, आलोन्सो डी ओजेडा जे कोलम्बसनी बीजी सफरमां तेनी साथे गयो हतो, तेणे हिंमत भीडी. सेवीलना व्यापारियोए चार वाहाणो तैयार करवानी हाम भरी. बादाहोसना धर्माध्यक्षनी मददथी राज्य तरफथी मंजुरी मळी. आ काममां कोलम्बसनो अभिप्राय लीधो नहि, तेनी साथनो १४९२ नो करार दरबारे तोड्यो. ने तेणे त्रीजी मुसाफरीनुं वर्णन लख्युं हतुं, तथा नकशा कर्या हता, ते वधुं दफतर बादाहोसे ओजेडाने आप्युं. मे मासमां, ओजेडा, कोलम्बस जे मार्गे गयो हतो तेनी पेली तरफ, किनारे किनारे वाहाणो हंकारीने गयो; पारियाने किनारे आव्यो. त्यां वेपारनी लेवडदेवड करीने पश्चिम भणी हंकारी, केप डी वेळा सुधी आव्यो. (अक्टोबर). अमेरिकानो आ भाग छे एम कोलम्बसे कहेलुं तेनी खातरी करीने पाछो स्पेन गयो. तेनी साथे ते अमेरिगो वेस्पुकी नामना फ्लोरेन्स शेंहेरना एक गृहस्थने लई गयो हतो. आ शख्स नौकाशास्त्रमां निपुण हतो, तेथी ओजेडाना पर्यटनमां बधा एना ताबामां वर्त्तता हता. वळी आव्या पछी अमेरिगाए पोतानी आ महान् सफरनो वृत्तान्त पोताना एक मित्रने विस्तारपूर्वक लखी मोकल्यो. अने ते एवी गोठवणीथी लख्यो के, आ महान् शोध एणे पोतेज स्वतंत्रपणे कर्यो छे एम वांचनारना मनमां तुरतज आवी जाय. तेणे त्यांनी स्वतःसिद्ध उपज शी शी थाय छे ते, तथा त्यांना लोकोनी रेहेणीकेहेणी आदि जाणवा जेवुं जे हतुं ते लखवाथी, लोकना समूहनी जिज्ञासा ते वांचवाने उश्केरातां, अमेरिगाए

आ नवो खंड शोधी काहाड्यो एवुं तेमना जाणवामां आवी जवाथी, मूळ शोधक कोलम्बस तो एक बाजुए रही गयो, अने अमेरिगाना नाम उपरथी, नवा खंडनुं नाम अमेरिका* पडी गयुं ते अद्यापि पर्यंत चाल्युं जाय छे.

पछवाडेथी नवा शख्सो जे शोध करवानी होंस धरावनारा उत्सुक थया, ते बधा, कोलम्बसनी तालीमथी पावडधा थया हता. तेमांनो बीजो एक आलोन्सो नीन्यो करीने हतो, तेणे क्रिस्तोफर ग्वेरा नामे सेवीलनो एक व्यापारी हतो तेनी साथे मळीने, एक वाहाण तैयार कर्युं. तेओ त्यां जईने सोनुं तथा मोतीनो जथ्थो एटलो बधो लई आव्या के बीजा व्यापारियोने तेवुं साहस करवानी हिंमत आवी.

सन १५००. ता. १३ जान्युआरीने रोज, एक त्रीजो शख्स विसेंट यानेझ प्रिंझोन जे कोलम्बसनी साथे तेनी पेहेली सफरमां हतो, ते पालोसथी चार वाहाणो लईने विषुववृत्त ओळंगीने गयो .आ रीते दक्षिण भणी, आटले छेटे, कोई गयुं न हतुं. आमाझोन (आमाझोन लोकोनी नदी) ना मुखनी सामी बाजुना किनारा उपर ते क्यां उतर्यो ए मालुम पडतुं नथी..

आ बधा भाग हिंदना कांठाना छे, एम कोलम्बसनुं मानवुं हतुं. ते प्रमाणे आ बीजा नाविको पण एमज मानता हता. पण अमेरिकाना रसाळ किनारा उपर, आगळ प्रिंझोन उतर्यो हतो तेनो बरोबर शोध तो १५ मा सेंकडाना छेवटना भागमां लाग्यो हतो.

---

* हम्बोल्ट (Humbolt)नुं केहेवुं एम छे के, आ साहासिक पुरुषे पोतानुं नाम नवी भूमिने आपवुं धार्युं न हतुं, तेमज, ते भूमि शोधी काहाडनार ते पोतेज हतो एवुं डोळ तेणे घाल्युं न हतुं, पण प्रसंगोपात, बनी गयेला बनावनी हकिकत उपरथी एम थई गयेलुं जणाय छे, पण आ विषे एनो कांई पण हाथ न हतो.

स्पेनना लोको मांहेला घणा वगवाळा लोको, कोलम्बस उपर अदेखाई करवा लाग्या. कोलम्बस त्यां गया पछी, अव्यवस्था थई गई हती, ते व्यवस्थामां आणवामां गुंथायो, तेथी आगळ वधी, नवा शोध करवानो तेने अवकाश मळ्यो नहि. सेंट डोमिंगोथी तेणे वाहाणो रवाने कर्यां हतां तेमां कोलम्बसथी नाराज थयेला लोको पण स्पेन गया अने कोलम्बस सामां कावतरां करनाराओना भेगा भळी गया, तेमणे कोलम्बसना अपकृत्यनी खोटी बनावटो करीने, राजाराणीना मनमां वेहेम उत्पन्न कराव्यो. कोलम्बसे गप्पां मार्या प्रमाणे, तेनी वद्चालने लीधे धननो लाभ थयो नहिं, पण नकामो खर्च थयो एम पण ठसाव्युं.

कोलम्बसना शत्रुओमां मुख्य बाडाहोसनो धर्माध्यक्ष आगेवान हतो. तेणे कोलम्बस उपर खोटी रीते राज्यकारभार चलाववानुं तोहोमत मूकी, तेनो तपास कराववानुं ठराव्युं. आ कामने माटे फ्रानसिस डी बोवाडिल्लाने हुकम थयो. तेणे जईने कोलम्बसने अपराधी गणीने, वगर तपासे, बेडियो जडी, वाहाणमां चढावी दीधो, तेना बे भाइयोनुं पण तेमज कर्युं. त्रणेने जुदा जुदा वाहाणमां चढाव्या के कोई प्रकारनी तेओ मसलहत करी शके नहि. जेमां कोलम्बसने राख्यो हतो ते वाहाणनो मालम आलोन्सो डी वेलेजो, आ कृत्यथी नाराज हतो, तेणे दूर वाहाण गया पछी बेडियो काहाडी नांखवी जोइये एवुं पोतानुं वलण जणाव्युं, पण राजाराणीना हुकमथी आ कृत्य थयुं छे, माटे ते मारे मानथी मान्य राख्या विना छूटको नथी एम बोली, पोतानुं महत्व अने राजभक्ति जणावी, पण कोलम्बसे कह्युं के, मारा दरबारे मारा पगमां बेडियो नंखावी छे अने तेज पाछी काहाडी नंखावशे.

ता. २३ मी नवेम्बरे तेनुं वाहाण स्पेन पोहोंच्युं. आवा सारा

माणसने आवुं अपमान पोहोंचाडवाथी आखा यूरोपमां पोतानी फजेती थशे एम राजाराणीने लाग्युं, ते उपरथी, तेने छोडी मूकीने मानथी दरबारमां आववानुं आमंत्रण कर्युं. ता. १७ मी डिसेम्बरे ते हुजूरमां गयो. सारो पोशाक पेहेरी आववा माटे तेने नाणुं पण मोकल्युं हतुं. तेणे आवीने राजाराणीने मानपूर्वक नमन कर्युं ने पगे पड्यो, अने गद्गद् कंठे थई जवाथी केटलीक वार सुधी कांई बोली पण शक्यो नहि. पछी दृढ मन करीने तेणे खुलासेथी पोताने विताड्यानी विगत कही संभळावी. शत्रुओए आ प्रमाणे तेनी माठी दशा करी छे एवी खातरी करी आपी. राजाराणी बंने खुलासो सांभळी राजी थयां, अने तेमने खोटे मार्गे दोर्यां तेथी पस्तावो थयेलो जणाव्यो, अने तेनुं प्रतिपालन करवानी आशा आपी. पोताना उपर आवुं अपकृत्य कर्यानुं कलंक चोंहोंटे नहि एटलामाटे राजाराणिये बोवाडिल्लाने पदभ्रष्ट कर्यो, पण कोलम्बसने तेनी जग्याए कायम कर्यो नहि.

अल्कान्तारानो लश्करी अधिकारी निकोलास डी ओवांडोने हिस्पान्योलानो वाइसरोय बनाव्यो. आ उपरथी तेनी खातरी थई के राजाराणिये इरादापूर्वक तेने पदभ्रष्ट कर्यो हतो, तेथी, जे बेडियो तेना पगमां ठोकवामां आवी हती ते ज्यां त्यां पोतानी साथे राखतो हतो, अने राजाराणीने माटे तेना मनमां घणोज तिरस्कार उत्पन्न थयो हतो. पोते मरे त्यारे तेनी कबरमां पेली बेडियो तेना सब साथे राखे एवी अगाउथी तेणे सूचना करी राखी हती. (वांचनारे १७ मा पृष्ठ उपर नीघा करवी.)

१५०१ ना जान्युआरीमां जुआन डिला कोसा, कोलम्बसनी साथे बे सफरोमां भेगो हतो, तेथी ते त्यांनो माहितगार थयो हतो, तेणे रोडेरीगो डी बास्तिडास साथे मळीने बे वाहाणो तैयार

कर्यां, अने सफरे नीकळ्यो. तेओ ठेठ नवीभूमि उपर जई पोहोंच्या अने पारियाना किनारा उपर आवी उतर्या. तेओए त्यांथी पश्चिम भणी जई, टेरा फिर्मा प्रान्तने कांठेकांठे केप डी वेलाथी डारियेनना अखात सुधीनां स्थान शोधी काहाड्यां. तेवामां वळी, ओजेडाए फरीने पर्यटन करवानो विचार कर्यो, अने अमेरिगोने पोतानी साथे लईने तेणे बीजी सफर करी. आ प्रमाणे लोकोनी उत्कंठा अमेरिका भणीना शोधमां वधती गई.

.नवो वाइसरोय ओवांडो हिस्पान्योला जई पोहोंचे तेना पेहेलां, बोवादिल्ला पोताने फावे तेम कारभार चलावा लाग्यो, तेनो जुल्म घणो हतो. इंडियनोने तेणे घणा दुःखी कर्या. सोनुं एकठुं करावाने आ लोकोने गुलाम लेखीने तेमनी पासे खाणो खोदावा मांडी. आवी विपत्ति भोगववाथी घणा लोको मरी जवा लाग्या.

१५०२. ओवांडो ३२ वाहाणो, अने २५०० माणसो लईने आव्यो. तेणे बोवाडिल्लाने तुरत स्पेन रवाने करी दीधो. कोलम्बसना सामा थयेला रोल्डान अने बीजा तोफानियोने पण त्यांथी नीकळी जवानी आज्ञा थई. कायदा कानुनोनी व्यवस्था सारी करी. असली लोकोनी पासे वेठ करावववी नहि, अने तेओ स्पेननी स्वतंत्र प्रजा छे एम जाहेर करवामां आव्युं. जे स्पानियर्डो सोनुं वगेरे माल एकठो करता हता तेमांथी, अर्ध भाग, सरकारने आपे एम ठराव्युं.

कोलम्बसे पोताना करारनामा प्रमाणे वर्त्तन करवा राजा राणीनी घणी आजीजी करी, पण आगळ उपर थवाना अति लाभनी लालचमां लोभायला फार्डिनान्ड राजाए फरमाव्युं के, ए शरतो नीतिना मार्गथी बाह्य होतां अमर्याद छे, माटे मान्य

राखी शकाय नहि एवी छे. बे वर्ष सुधी हेरान थयो छतां, छेवटे तेने इनसाफ मळवानी आशा रही नहि. तोपण तेनो विचार एवो थयो, के डारियाटना अखात पासे कोई संयोगीभूमि होवी जोइये, अने हिन्द अने आ देश वच्चे महासागर होवाथी त्यां पोहोंचवानो टुंको रस्तो मळी आववो जोइये. एवो तेनो दृढ निश्चय एकवार तेणे राजाराणीने विस्तारपूर्वक समजाव्यो, अने तेमना मनमां पोताना निश्चयथी थता लाभनी लालच उत्पन्न करावी, एटले, तेने चार वाहाणो न्हानां, आवी भारे सफर माटे अयोग्य एवां सोंप्यां, तेमां एक तो मात्र ७० टननुं हतुं. पोते साहासिक होतां, आवा अपूर्ण साधनथी पण, ते सज्ज थयो. साथे पोतानो न्हानो दीकरो फर्डीनान्ड नामे हतो, जेणे पछवाडेथी कोलम्बसनी काहाणीनो वृत्तान्त लख्यो छे, तेने लीधो, तथा पोताना भाई बार्थोलोम्योने पण साथे राख्यो. पोताना वाहाणो माहेलुं एकाद बदली लेवाना कारणथी, ते प्रथम तो हिस्पान्योलामां गयो, पोताना अनुभवथी आ समये दरियाई तोफान थवानो संभव तेने जणायो, तेथी ते सेंट डोमिंगोमां आव्यो त्यारे १८ माल भरेलां वाहाणो स्पेन जवानी तैयारीमां हतां, ते हाल रोकाय एम त्यांना नवाबने चेतवणी आपी, पण तेणे कोईनुं मान्युं नहि, ने वाहाणो रवाने करी दीधां. रस्तामां तुरतज तोफान उपड्युं, तेमां बधां वाहाणोमांथी मात्र बे के त्रण उगर्यां, अने बाकीनां दरियाना बलिदानरूपे तेमां गेब थई गयां, अने तेनी साथे, बोवाडिल्ला अने सेल्दान पण भेगा दरियानी कबरमां स्वाहा थया, अने अन्यायथी मेळवेलुं द्रव्य अने पोताना प्रायश्चित्तना दरियारूपी कुंडमां होमाया. कोलम्बसनी सामे थयेला अने तेना सामुं बंड करवामां सामेल हता, तेवा पण घणा माणसो हता, तेमनी पण एज दशा थई.

(दोहरो.)

कूड तरे नहि को समे, सत्य तरे सो वार;
कूड कूडने लई पडे, उंडा दधि मोझार.

आश्चर्यकारक वात तो ए छे के, **कोलम्बसनो** जे माल जप्त करीने दरबारमां मोकलवा जे वाहाणमां राख्यो हतो ते वाहाण तरतुंज रह्युं.

(दोहरो.)

न्याय ईश्वरी न्याय छे, कूडा पर छे कोप;
जे कारण कूडुं हतुं, तेनो कीधो लोप.
प्रकट पारखुं सत्यनुं, आ रीते देखाय;
रूडा ते रूडा ठरे, कूडा खत्ता खाय.
ज्योति सत्यतणी सदा, झांखी कदि नव थाय;
दिन दिन अधिक प्रकाशथी, जळहळ जोत जणाय.

कोलम्बसे जे बनावनी अगाउथी चेतवणी आपी हती ते गणकारी नहि, अने आवो माठो परिणाम बन्यो, तेनुं रूपान्तर द्वेषी लोक एवुं करवा लाग्या के **कोलम्बसे** जादुनुं कपट करीने आवो परिणाम आण्यो माटे एज कूडो छे.

जुलाई मासनी १४ मी तारीखे हिस्पान्योलामांथी **कोलम्बसने** नीकळवुं पड्युं. रस्तामां तेने, त्यांना देशियो म्होटा कोटियामां बेशीने आवी मळ्या, तेमनी साथे ते वात करतां **मेक्सिको** तरफ सोनुं घणुं छे एवी तेने बातमी मळी छतां, त्यां जवानुं छोडी दईने, पोते धारेली सामुद्रधुनी खोळी काहाडवाना हेतुथी **दारिएनना** अखात भणी चाल्यो. तेमां केप **ग्रेसिआस डी डीओसथी** ते **पोर्टोबेलो** सुधीनो अमेरिकानो किनारो तेने हाथ लाग्यो. आ बंदर घणुं सारुं होवाथी **कोलम्बसेज** ए नाम आप्युं

छे. आ रसाल भूमि जोईने ते त्यांज रोकायो, अने अहिं संस्थान स्थापवाना इरादाथी तेने लगतुं साहित्य लेवाने ते पोताना भाईने अहिं मूकीने १५०३ ना जून मासमां स्पेन जवानो विचार करतो हतो, तेवामां, तेनी साथना लोभिया स्पानियर्डोए सोनुं मेळववाने लोको उपर जास्ती करवा मांडी, अने कोलम्बसनो हुकम मान्यो नहि, तेथी देशियो सामा थया, अने तेओ त्यांना बीजा देशियो करतां कांईक विशेष शूरा होतां, तेमणे स्पानियर्डोनो पराजय कर्यो. तेवामां वावाझोडुं थई आववाथी तेनुं एक वाहाण डूबी गयुं, बीजुं वाहाण खुटपी गयुं तेथी, तेने, त्यांज मूकी देवुं पड्युं. बाकी रहेलां बे वाहाणो लईने ते हिस्पान्योला जवा नीकळ्यो. आ किनारो तेने गभरामण करावनारो, संकट भरेलो थई पड्यो माटे तेनुं नाम तेणे "कोस्ट ओफ वेक्सेशन" पाड्युं. रस्तामां बंने वाहाणो एक बीजाने अथडायां तेथी आगळ चाली शके एवां रह्यां नहि, तेथी जेम तेम जमेका बेट सुधी ते हंकारी लाव्यो, आगळ जई शकाय एम रह्युं नहि, तेमज, पोते स्थापेला संस्थानमां खबर पोहोंचाडी शकवानुं साधन पण हतुं नहि, तेथी त्यांना भला देशियोनी परोणागत स्विकारीने ते त्यांज रह्यो, अने तेमनां बे कोटियां मागी लईने कोलम्बसना बे मित्र मेनडेझन ने फिएस्पि करीने हता ते ए कोटियामां रवाने थया. तेओ दशमे दिवसे हिस्पान्योलामां ९० मैलने छेटे पोहोंच्या. रस्तामां घणा हेरान थया. साथे इंडियनो हता ते पण मरण पाम्या. अहिं आव्या पछी तेओ आठ मास रोकाया त्यांसुधी, कोलम्बसने कोई पण प्रकारनो आशरो आपवाने आ दुष्ट नवाब (वाइसरोय) तत्पर थयो नहि. कोलम्बसना साथियोए धार्युं के आटली मुदत थई छतां, गयेला बे माणसो पाछा आव्या नहि तेथी ते मरी गया हशे एटले कोलम्बसनुं कांई पण नहि मानतां

त्यांना देशियोनां कोटियां, कोलम्बसे वेचातां लीधां हतां, ते लईने तेओ अहिंथी विदाय थया. आ टापुना लोको कांईक भोळा हता, तेथी आटला दिवस, तेमणे खावा पिवानुं आपीने निभाव्युं, पण हवे तो तेओ कायर थई गया, अने केवळ कंटाळापर आव्या, तेथी हवे भूखे मरवुं पडशे एम कोलम्बसने लागतां, तेने एक युक्ति सूझी, ते ए के, तेज दिवसे चंद्रग्रहण थवानुं हतुं एम गणित उपरथी कोलम्बसना जाणवामां आव्युं, एटले, तेणे कह्युं के, अमे महान् परमेश्वरना दास छिये, तेमनी तमे हवे आगळना जेवी परोणागत करता नथी, तेथी तमारा उपर परमेश्वर आजेज कोप करीने तमने चंद्रदर्शन नहि थवा देवामाटे तेने ढांकी देशे, अने केवळ अंधारूं करी मूकशे, तथा तेने केवळ रातो करी नांखशे. बनाव पण तेमज बनवा मांड्यो, एटले, तेओ गभराया, अने परमेश्वरनी क्षमा मेळववा माटे तेने विनववा लाग्या, तथा तेओने खावा माटे पुष्कळ सामग्री लई आव्या. कोलम्बसे परमेश्वरनी स्तुति करी, तेटली वारमां तो चंद्र, ग्रहणथी मुक्त थयो, अने आगळना जेवो प्रकाशित देखायो. आवो बनाव बनवाथी, आ भोळा लोको तेमनी बीक राखवा लाग्या, अने आगळ करतां पण वधारे मळतापणुं बतावीने, तेमने जे जोइये ते आपवा लाग्या. जे माणसो कोटियां लईने गया हता, तेओ आगळ जई शक्या नहि, तेथी तेमने पाछा आववुं पड्युं, अने कोलम्बस शुं कपटकार्य करवा आव्यो छे, ते जाणवाने, एक बतेला साथे नवां वे पोतानां माणसो जमेका मोकल्यां. एस्कोबार करीने एक कोलम्बसनो शत्रु हतो, तेने बतेलानो उपरी ठराव्यो हतो, के ते कशी मदद आपे नहि. अने तेणे कर्युं पण तेमज; ते एक कोटियामां बेशीने कोलम्बस पासे गयो, अने त्यांनी हकीकत जोई लीधी, पछी नवाब तरफनो मात्र दिलासानो कागळ हतो, ते आपीने पोते वाहाण

लईने विदाय थयो, एटले कोलम्बसना साथियो निराश थया. तेमने कोलम्बसे समजावीने कह्युं, के ए वाहाणमां आपण सर्वेनो समास थाय एम न हतुं, अने मने एकलाने तेओ तेडवा आव्या हता, पण तमने मूकीने मारे एकलाए जवुं ए मने अघटित लाग्युं, केमके, जे तमारुं थाय तेज मारुं थवुं जोइये. भाइयो! तमे नक्की जाणो, के परमेश्वरनी कृपाथी, आपणे माटे हवे तुरतज वाहाणो आवशे. आवां दीलासानां मीठां वचन सांभळीने, बधांनो गुस्सो उतरी गयो, अने शान्त थया; पण आवी शान्ति लांबी टकी नहि, तेना साथियोमां बे विभाग पडी गया. जे विरुद्धपक्ष बंधायो, तेओए तोफान मचाव्युं, अने जीवपर आव्या. तेमनी सामे कोलम्बसे पोताना भाईने मोकल्यो; म्होटी मारामारी थई, तेमां ता. २० मी मेए, आगेवान फितुरियो मार्या गया, एटले बाकीना निरुपाये शान्त थया, अने कोलम्बसने शरणे आव्या.

हिस्पान्योलामां ओवांडोना निर्दयपणाथी जे लोको कंटाळी गया हता, तेओ वाहाणोमां बेसीने, कोलम्बस पासे आव्या, तेमनी साथे, बधा त्यांथी नीकळीने, सेंट डोमांगोमां आव्या. त्यांना नवाबे उपरउपरथी कोलम्बसनो सत्कार कर्यो, पण तेना पेटमां उंडी काती हती, ते छूपावी शक्यो नहि. बळवाखोरना उपरीने कोलम्बस बेडियो नाखीने लई आव्यो हतो, तेनो ईनसाफ करवाने तेने केहेवामां आव्युं, पण एणे तो तेने छोडी मूकीने, कोलम्बसनी पक्षना लोकोने नानाप्रकारनी धमकी आपी. ता. १२ मी सेप्टेम्बरे कोलम्बस त्यांथी कंटाळीने नीकळ्यो. तेना एक वाहाणने तोफान लागवाथी ते पाछुं सेंट डोमांगे गयुं. डिसेम्बर मासमां तोफान लागवाथी बीजुं नबळुं बन्युं, तेने फालतु डोलो लागु करी दईने चालतुं रेहेवानी स्थितिमां मूकतां, ते २१०० मैलने छेटे महा मेहेनते सेंट लूकारने बंदरे आवी पोहोंच्युं. अहिं

एने इसाबेला राणीना मरणनी खबर मळी, तेथी ए घणो दुःखी थयो, केमके, हवे एने मात्र ते दयालु राणी उपरज आधार हतो. कांई तबियत ठीक थया पछी, ते स्पेनना दरबारमां गयो, पण त्यां तेनो कशो धडो करवामां आव्यो नहि. तेनो विचार, पोताने हेरान करनार, वाइसरोयने खसेडावी, पोते पाछो जई, दाखल थई, नवा शोध करे एवो हतो, पण राजाए तेमांनुं कांई कर्युं नहि, तेथी निराश थतां, तेनो मंदवाड वध्यो, अने १५०६ ना मे मासनी २०. मी. तारीखे वालाडोलिडमां मरण पाम्यो.

कोलम्बसना मरणपछी, एक स्पानिश साहासिक पुरुष, वास्को नन्नेझ डी बालबोआ (Vasco Nunnez de Balboa) नामनो हतो, तेनी धारणामां आव्युं के, अमेरिका अने एशिया वच्चे एक महासागर पडेलो छे, तेनो अंत लेवा माटे, शोध करवानुं विशाळ क्षेत्र छे, तेथी तेणे १५१३ मां अमेरिकाना असली रेहेवाशियोना अनुभवनो लाभ लेवामाटे, तेओने पोताना भोमिया तरीके साथे राखीने तेणे, धारेला महासागरनो पत्तो मेळव्यो. आ प्रथम यूरोपियन शोधकनी हकिकत स्पेनना राजाना जाणवामां आवतां १५१५ मां जुआन डायस् डी सोलिस (Juan Dias de Solis) ने पोतानी पासे बोलाव्यो. आ माणस ब्राझिलना किनारानो जाणीतो हतो, तेने एवी आज्ञा करी के, तारे अमेरिकाना दक्षिणभागमांथी दक्षिणसमुद्रनो तथा हिन्दनो मार्ग खोळी काहाडवानो प्रयत्न करवो. आ हुकम प्रमाणे तेणे प्रयास कर्यो, पण रिया डी ला प्लाटा (Ria de la Plata) ना किनाराना लोकोनी साथे तेने कजियो थयो, तेमां ते पोते, तथा तेनां घणांखरां माणसो मार्यां गयां, ने जे कोई बच्यां ते स्पेन जतां रह्यां.

मेक्सिकोना दक्षिण किनारा उपर, आ समये, स्पानियर्डोए

नवा वास वसाव्या हता, त्यांथी हिन्द भणी जवाना मार्गनो शोध करवामां गुंथाया, पण आ काममाटे तेओए जे लाकडानां वाहाणो बांध्यां हतां तेमां शळो पेसवाथी, थोडां अठवाडियांनी अंदर तो ते नकामां थई पड्यां, एटले तेवां वाहाणो, आवा विस्तीर्ण पर्यटन-माटे, केवळ निरूपयोगी थई पड्यां. आ प्रमाणे स्पानियर्डो मा-थाकूट पूरेपूरी करता हता, तेवामां, एक पोर्टुगीझ आफिसर कंटाळी गयो हतो ते, स्पेनना राजा कार्लो के पांचमो चार्ल्स हतो तेनी पासे गयो, तेनुं नाम (Fernando de Magalhanes) फेर्नांडो डी मागलहेन्स हतुं (पण ते फ्रेंचोना उच्चार प्रमाणे अपभ्रंश थईने फेरडीनांड मागेल्लान केहेवायुं) तेणे तेने समजाव्युं के, पोप तरफथी जे हद बांधी आपवामां आवी छे, तेमां मोलक्काना टापुओ, जे पोर्टुगीझोए शोधी काहाड्या छे ते, स्पेननी हदमां आवी जाय छे, माटे ते तरफ जवाने आपणने कशो बाध नडे एम नथी, अने स्पेनने बांधी आपेली हदनी अंदरमांज तेजानाना बेटोनी शोध करीने, त्यां वेपार चलावी शकीशुं. आ वेळाए, स्पे-ननो राजा कार्लो हतो तेने गळे आ वात उतरी. एक हाथे दश वर्ष सुधी वेपार चलाववानो तेने पटो करी आप्यो, अने जे नफो थाय तेमां २० मो भाग हमेशां तेने मळे एवो करार करी आप्यो. पांच के छ वाहाणोनो एक काफलो तैयार थयो, अने (Seville) सेविलेथी ता. १० मी आगस्ट १५१९ ने दिवसे हंकारी गयो. केटलीएक मुसीबतो वेठ्या पछी, जे सामुद्रधुनीमांथी ते पार नीकळी गयो तेनुं नाम त्यारपछी मागेलान पड्युं. छेवटे ते फिलिपाइनना टापुओए आवी पोहोंच्यो, पण माटान् (Mátan) बेटमां त्यांना वतनियोनी साथे कजियो थतां, १५२१ ना एप्रि-लनी २७ मी तारीखे मार्यो गयो, अने तेनां बधां वाहाणोमांथी एक पाछुं स्पेन वळी आव्युं, एटले, स्पानियर्डोए तेनुं नाम पछ-

वाडेथी (TheVenerable Victoria) धी वेनरेबल विक्टोरिया पाड्युं. तेओ केहे छे के, आ वाहाणे आ पर्यटनमां १४,४५० लीगनी मुसाफरी करी हती, अने छवार विषुववृत्त अथवा भूमध्यरेषा ओळंगी हती. हवे वीक्टोरिया वाहाण मात्र ९० टननुं हतुं, तेमां मलाक्काना बेटोमांथी लीधेलो तेजानानो माल भरेलो हतो ते, १५२२ ना सेप्टेम्बर मासमां पाछुं आव्युं त्यारे, केप ओफ गुड होप वटावीने आव्युं हतुं, आ प्रमाणे पृथ्वीनुं परिक्रमण करनार आ वाहाण पेहेलुंज हतुं.

१५२९. पोर्टुगालना राजाने, आ बनाव उपरथी, पोताना शोधी काहाडेला रस्तानो उपयोग करवा देवामां वांधो उठाववाने मन तो थयुं, पण कार्लो, स्पेननो राजा, आ समये बलिष्ठ हतो. नेधरलांडनो १७ फळद्रुप परगणांनो धणी, तेमज, जर्मनीनो पण ते शेहेनशाह हतो, तेथी युक्तिथी तेनी साथे वांधो पतावबानी पेरवी करी, ३,५०,००० सोनाना ड्युकेट तेणे शेहेनशाहने भर्या, ते तेणे राख्या, अने जणाव्युं के, हुं ज्यारे हिन्दनो वेपार चलाववानुं चालतुं राखीश त्यारे तमारां नाणां तमने पाछां आपीश. आ प्रमाणे थयेला करारने अनुसरीने, १५२९ ना एप्रिल मासनी २२ मी तारीखे सारागोसामां कोलकरार थया.

३,५०,००० ड्युकेट पाछा आपी देवाने माटे हपता करवामां आव्या हता, ते प्रमाणे नाणां भराई जतां सुधी, पोतानो हक तेणे सानमां लखी आपवानुं कबुल कर्युं, अने आ तकरारनो फरीने विचार करवा माटे, भांजगडिया ठरावीने, तेओ जे निकाल लावे, ते तेणे मान्य राखवो के नहि, ते तेनी मरजी उपर राखवामां आव्युं; तोपण, आ ठराव स्पानियर्डोने रूच्यो नहि, तेओनी धारणामां एम आव्युं के, राजाए लोकोनो स्वार्थ, आ प्रमाणे बंधाईने, बगाड्यो छे, तेथी एक मार्ग एवो काहाड्यो

के, कास्टैलनी पार्लामेंट, पोर्टुगालना राजाए भरेली रकम तेने पाछी आपे, अने तेना बदलामां ६ वर्ष सुधी, मलाक्काना टापुओनो कबजो तेओ राखे, अने मुदत ज्यारे पूरी थाय त्यारे, अधिराजा त्यांना वेपार संबंधी पोताने फावे तेम करे; पण कांईक खास कारणने लीधे अधिराजाए आ मागणी मान्य राखी नहि.

१५८० मां पोर्टुगालनुं राज्य स्पेन साथे भळी गयुं त्यांसुधी, मलाक्काना टापुओनो कबजो तेमनी पासे निर्बाध रह्यो, पण वलंदा साथे तेओने शत्रुवट बंधाई, अने छेवटे तेओ पोतानो समूळगो कबजो खोई बेठा.

सन १६४० मां, पोर्टुगाल स्पेनथी पाछुं स्वतंत्र थयुं त्यांसुधी, स्पानियर्डो पोर्टुगालना वावटानीचे, केप ओफ गुड होपने रस्ते, वेपार चलाववा लाग्या, पण त्यारपछी १६४८ मां, मनस्टरनी सलाह थया पछी, लगभग एक शतक सुधी, अमेरिकाना पश्चिम किनारा अने फिलिपाइनना टापुओ वच्चे वेपार चलाववा लाग्या. केमके, स्पेन अने हॉलंड वच्चे एवो करार थयो हतो के, पूर्वप्रदेश (ईस्ट इंडीझ) साथे वेपार करवामां, चालता आवेला रेवाज प्रमाणे, डचोए केप आफ गुड होपना रस्तानो उपयोग करवो, अने स्पानियर्डोए, अमेरिकाना पोताना जे जे वास होय त्यांथी नीकलता मार्गे वहिवट करवो.

मागेलाननी सामुद्रधूनीमां थईने हिन्दमां जवानो मार्ग शोधी काहाडवामां आव्यो हतो, ते करतां पांशरो मार्ग खोळवाने, स्पानियर्डोए अने बीजा लोकोए प्रयत्न तो घणा कर्या, पण तेमां कोई फाव्युं नहि, एटले स्पानियर्डो तेजानानी निपजवाळा टापुओ साथे, उपर जणावेले मार्गेज, वेपार करवामां मच्या रह्या, तेमां तेओ वधारे फावी गया. पोतानी मातृभूमि साथे वेपार सांधी

लेवाने माटे, तेओए यूरोपनो माल अने त्यां निपजती चीजो, तेमज, हिन्दनो माल, उत्तर अने दक्षिण अमेरिका वच्ये आवेली सांकडी संयोगीभूमिने मार्गे, लई जवानो वहिवट चलाववा मांड्यो.

१५६४ नी साल पेहेलां, फिलिपाइनना टापुओनो कबजो लेवा माटे, स्पानियर्डोए प्रयत्न तो घणा कर्या, पण तेमां तेओ फाव्या न हता. हवणां लेगास्पि (Miguel Lopez de Legaspi) करीने एक अनुभवी वीर पुरुष हतो तेणे चडाई करी, तेमां तेने बीजा करतां विशेष पांशरूं पड्यं. झेबुना टापुमां सान मिगुएल (San Miguel) नामनुं शहर वसाव्युं. अने त्यारपछी, लुकोनिया बेट स्पेनना स्वाधीनमां करी लईने तेमां मनिला नामे नगरीनी स्थापना करी, ते छेवटे, पूर्वभणीना समुद्रोमांना स्पानिश राज्यनी राजधानी थई पडी; तेमज, अमेरिका, चीन, अने बीजा देश तथा टापुओना स्पानिश वेपारनो माल राखवानुं साधन थई पडवाथी, त्यांना रेहेवासियो पासे घणुं धन वधी पड्युं. तेथी स्पानियर्डो तेने **पूर्वनुं मोती** एवी उपमा आपवा लाग्या.

चीनना विशाळ देशमां जे माल निपजतो हतो, तथा बीजी मालनी वस्तुओ खपी जाय एवी हती, ते पोतानां वाहाणोमां भरी, चीनना वेपारियो मनिलामां पोतेज लई आवता हता, ते त्यां वेचाई जतां, तेमने बदलामां घणे भागे चांदी मळती हती, आ प्रमाणे म्होटो वेपार चीनाओ त्यां आवीने करी जता हता, तेथी स्पानियर्डोने पोतानो माल पोतानांज वाहाणोमां, चीन लई जवानो घणो प्रसंग बनतो नहि.

बीजा फिलिप राजाए, फिलिपाइनना रेहेवासियोने ख्रिस्तिधर्ममां वटलाववा माटे, पादरियोनी म्होटी संख्या मोकली हती, ते पादरियो, लोकोने ललचाववा माटे, तेमने खावा लोट, अने पीवा

माटे द्राक्षनो दारू पूरो पाडवानी भांजगडमां पड्या. तेमणे राजाने लख्युं के, अमने आ बे चीजो मळे तो अमे घणा लोकोने ख्रिस्ति करी शकिये एम छे, माटे ते पदार्थ मनिलामां जेम वधारे आवशे तेम अमारुं काम वधारे जय पामतुं जशे.

अमेरिकामां आवेला मेक्सिकोनुं आकापुलको (Acapulco) बंदर पासे होवाथी, त्यांथी खावापीवानी वस्तुओ मोकलवा माटे तेओए सूचना करी, पण पूर्वप्रदेशनी स्पानियर्डोनी राज्यसभावाळाओए आवा विचारने उत्तेजन नहि आपवा माटे, पादरियोना अभिप्राय विरुद्ध घणुं लखाण कर्युं, तथापि धर्मांध राजाए तेमनुं कह्युं मान्युं नहि, अने पादरियोनी मागणी प्रमाणे, एक १५० टनना वजननुं वाहाण, लोट अने दारू भरीने, प्रतिवर्षे मेक्सिकोनो वाइसरोय मनिलामां मोकलतो रेहे एवो सख्त हुकम कर्यो, ते साथे एम पण फरमाववामां आव्युं के, ए वाहाणनी अंदर बीजो कोई पण प्रकारनो माल त्यां लई जवो नहि, तेमज, त्यांथी कशो माल भरी लाववो नहि. आ प्रमाणे गोठवण थवाथी मनिलानो मुख्य वेपार मात्र खावापीवाना पदार्थोनोज चालतो हतो, तेने केटलांक वर्ष वित्या पछी, मेक्सिकोना तथा मनिलाना वाइसरोए मळीने मजियारो वेपार करवानी मांहोमांहे गोठवण करी. ते प्रमाणे चीन अने हिन्दनुं रेशम अने कपास (रुउ) खाली आवता वाहाणमां भराईने मेक्सिकोमां जवा लाग्युं. वर्ष वीततां गयां तेम स्पानिश सरकारनी उलट ओछी थती गई, तेमज पूर्वभणीनी तेमनी राज्यसभानी चेतना अथवा सावधानीमां पण घटारो थवा लाग्यो, अथवा तो, पोताना वाइसरोयनुं मन राखवा उपर तेमनी वृत्ति वधारे ढळी पडवाथी, मनिलेथी मेक्सिकोमां पूर्वभणीनो वधारे माल लाववानुं काम वधी पड्युं. एक वाहाणने बदले हवे १५०० थी १७०० टन सुधी बे वाहाणोमां माल

भरीने लाववा लाग्या, तेमां प्रत्येक जातनी किंमती वस्तुओ आवती हती. (Bretagne and Rouen) ब्रेटाग्ने अने रुएनमां जेवा प्रकारनुं लिनन बनतुं हतुं तेना जेवुंज चीनाओए बनावेलुं लिनन जातिनुं लुगडुं, हीरा, मोती, तेजाना, वसाणां, चाह, चीनाई वासण, आदि लईने आखा मेक्सिकोना परगणामां पूरो पडे एटलो बधो माल भरीने हवे आणवा मांड्यो, तेने बदले मनिलामां, मूळनी रीतिप्रमाणे, लोट अने द्राक्षनो दारू आवतो हतो. ते उपरांत किरमज, मिठाई-मुरब्बा, रेशमी बर, अने यूरोपियन रमकडां, छरी, चाकु, घरेणां आदि लईने हलका बरनी चीजो मनिलामां खपे तेवी, पुष्कळ आववा लागी, पण घणे भागे तो ५० थी ते ६० लाख डालरनी नगदी लई आवता हता. आ बधो वेपार बंने ठेकाणाना वाइसरोयना खानगी लाभ माटे चलावता हता, पण पछी तो, त्यांना रेहेवासियोए पण ए वेपार करवा मांड्यो, तेथी मालनी आपले घणी थवा लागी, अने चीन तथा हिन्दनो माल, सारो शोभायमान होतां पण सस्तो पडतो हतो, तेथी यूरोपियन माल करतां, तेनो उठाव घणो थवा लाग्यो. आ कारणे करीने स्पेन अने मेक्सिको वच्चेनो वेपार मंद पड्यो, तेथी, त्यांना मालनी खपती ओछी थवाथी, राजानी उपजमां पण ओछुं थवा मांड्युं. आ उपजनो घटाडो, जकात ओछी आववाथी थयो एटलुंज नहि, पण जे नगदी स्पेनमां आवती, अने त्यां तेनो भरावो थतो हतो, तेने बदले हवे मनिलामांथी चांदी चीन अने हिन्दमां घसडाई जवा मांडी.

१७२०. वेगळे रहेला वाइसरोयनो आवो वहिवट चालतो हतो ते उपर पूरती देखरेख अने बंदोबस्त राखवानुं आस्ट्रियन राजा, अने स्पेनना बोरबोन राजाओथी बनी शकतुं नहतुं, एटले, नुकसान थतां, फिलिपाइनना टापुओ छोडी देवानो विवाद स्पेननी

दरबारमां थवा मांड्यो. छेवटे आवो फळद्रुप प्रदेश जतो करवानुं स्पेननुं मन थयुं नहि, पण तेनी राज्यकौंसिलना मत प्रमाणे, स्पानिश वेपारियोनी अरज उपरथी, एवो ठराव करवामां आव्यो के, चीन अने हिन्दनो रेशमी अने सुतराउ बर, अथवा कोई पण चीज, स्पेननुं ज्यां ज्यां राज्य होय ते प्रदेशोमां आणवा देवी नहि.

आवा उंधा हुकमनी असर, लुकोनियामां आवी वसेला लोकना गेरलाभमां थवाथी, तेओ एटले सुधी गभराई गया के, छेवटे लुकोनिया बेट छोडी दईने जता रेहेवानी तैयारी करवा मांडी. पण त्यांना गवर्नर, आर्चबिशप, म्याजीस्ट्रेटो, अने बीजा घणा जणाए, आ संबंधी स्पेनना राजाने उपराउपरी लखाणो करवा मांड्यां, तेथी छेवटे, १७३४ मां राजाने पोतानो हुकम फेरववो पड्यो.

१७३३. डोन इमान्युअल डी एरियागाए, पोतानी साथे केटलाक वेपारियोने सामेल करीने, एक कंपनी स्थापवानी धारणा करी, अने राजाने अरज करतां, तेणे हा पाडी, एटले, ध रोयल कंपनी ओफ धी फिलिपाइन ओइलाण्ड एवुं नाम राखीने कामनो प्रारंभ करवा मांड्यो. राजाए २० वर्षनो पटो करी आप्यो, तेमां आफ्रिकानी पूर्व अने पश्चिम बंने बाजुए, तथा केप ओफ गुड होपनी पेलीपारना सर्व प्रदेशो साथे, आ कंपनी एक हाथे वेपार करे एवी छूट आपवामां आवी, ते उपरांत, बीजा अगत्यना करार नीचे प्रमाणे करवामां आव्याः—

कंपनीनां वाहाणो उपर राज्यना वावटा चडाववामां आवे; आ वाहाणोने राज्यनी नौकासैन्यना जेवां लेखीने तेमनी पासेथी कोई पण प्रकारनी जकात लेवी नहि; अने तेमना आफिसरोने राज्यना आफिसरो जेवाज लेखवा; जकात भर्या विना, कंपनी

नगदीनो निकास करे; कंपनी जे माल आयात करे तेमां तेजानाना माल उपर सेंकडे ८ टका प्रमाणे, अने ते सिवायना बीजा माल उपर, ६ टका प्रमाणे काडिझना बंदरे जकात भरे. १००० डालरनो एक शेर, एवा ४,००० शेरनुं भंडोळ काडिझमां करवामां आव्युं. २५ शेर जेणे भर्या होय एवा ८ डायरेक्टरो, राजा ठरावे ते, कंपनीनो वहिवट चलावे; राजा पोते ४०० शेर भरे. आवी बीजी घणी कलमोनो चार्टर मार्च मासनी २९ मी तारीखे मंजुर करवामां आव्यो. राजाए आखा भंडोळनो दशमो भाग भर्यो. तेनुं जोईने बीजा सरकारी अमलदारो आदि लईने शेर भरवाने ललचाय, तेथी कांई वेपारी कंपनी बनी लेखाय नहि.

कंपनीनुं काम बराबर चाल्युं नहि. लोकोना समजवामां एम आव्युं के, आ तो मात्र भंडोळ एकठुं करी राखवाने माटे बुट्टो उठावेलो छे, पण खरो वेपार परदेश साथे चलाववानो हेतु नथी. केटलाक एम केहेवा लाग्या के, वाहाण जाय छे ते जलदी पाछां वळी आवी शकतां नथी, तेथी काम मंद चाले छे. बीजा वळी एम केहेवा लाग्या के, मनिलामां चीना वेपारियो धमधोकार वेपार चलावे छे, अने त्यां तेमनो वेपार जामी गयो छे, तेथी आ कंपनी फावी शकती नथी. गमे तेम हो, पण आ कंपनी तो हिन्द साथे कशो वेपार, केपने बंधीवाळे रस्ते, चलावी शकी नहि.

१७८४. राजानुं एक वाहाण बुइन कोन्सेजो (Buen Consejo) काडिझ बंदरथी हंकारीने, बंधीवाळे केपने रस्ते थईने, मनिलाने बंदरे आवी पोहोंच्युं. त्यांथी पूर्वभणीना प्रदेशमां निपजतो माल भरीने, १७६६ मां पाछुं काडिझमां दाखल थयुं. आ रस्ते बीजी १३ सफरो करवामां आवी, तेमां छेल्ली १७८४ मां थई छे.

१७८५. काराकासनी रोयल गीपुझकोन (The Royal

guipuzcoan company of the Caracas) कंपनीवाळानी ध्यानमां आव्युं के, एशिया अने अमेरिकाना वेपार साथे, यूरोपनो वेपार जोडी देवानो आ समय अनुकूल छे, तेनो लाभ लेवो. अने ते विचार तेमणे राजाने जणाव्यो, एटले, तेनी ध्यानमां पण ए वात उतरी, अने तेणे मार्च मासनी १० मी तारीखे, १०० कलमोनो एक चार्टर करी आप्यो अने कंपनीनुं नाम (The Rayal company of the Philippines) फिलिपाइननी रोयल कंपनी एवुं पाडवामां आव्युं. १०० कलमोमांथी केटलीक नीचेनी मतलब प्रमाणे हती:—

जुलाईनी १ ली तारीखथी २५ वर्ष सुधी कंपनीनुं काम चलाववानी मुदत ठराववामां आवी.

२५० पेसोनो[१] एक शेर, एवा ३२,००० शेरनी ८० लाख पेसोनी थापण करवामां आवी, (एक पेसो सेनसिलो बराबर ३ शिलिंग ४ पेन्स आशरेनो थाय छे.); आ शेर जेने भरवा होय तेने छूट आपवामां आवी; तेमां धर्मनी संस्थाने नामे, अथवा पादरियो पोताने खानगी हिसाबे शेर राखे तेमां हरकत गणवामां आवी नहि. तेमां राजाए पोताने अने पोताना कुमारोने नामे १० लाख डालर('Pesos fuertes) ना शेर[२] भरवा. आ उपरांत काराकास कंपनीमां तेमनी रकम भरेली हती ते जुदी.

१ The Peso sencillo is a money of account, valued at fifteen reales velon, being exactly three quarters of the Peso fuerte, which the English call a dollar; so the Peso sencillo may be rated at 3/4/2vl sterling.

२. आ पछी थयेला चार्टरमां राजाना ५,९३५ शेर जणाववामां आव्या छे, ते हिसाबे आ रकममां फेर आवे छे.

काराकास कंपनीनी जे मिल्कत होय तेनी किंमत आंकीने, ते रकम बधी, फिलिपाइन कंपनीना हिसाबमां दाखल करी देवी.

फिलिपाइन बेटना रेहेवासियो माटे ३,००० शेर इलायदा राख्या, ते बे वर्षनी मुदतमां भरी देवानी छूट राखवामां आवी.

जेने शेर वेचवो होय ते, शेरसर्टीफीकट उपर लेनारना नामनो शेरो करी आपे एटले चाले. अने लेनार वेचनार वच्चे जे भाव नक्की थाय ते प्रमाणे आप ले करे.

कंपनी व्याजु नाणां ले नहि, पण नवा शेर काहाडीने जोयतां नाणां मेळवी ले.

लागता वळगतानी खातरी थवा माटे प्रतिवर्षे, कंपनीना वहिवटनो रिपोर्ट बाहार पाडवामां आवे.

कंपनीने २५ वर्षनी मुदत आपवामां आवी छे तेनी दरम्यान राज्यना नौकासैन्यनां अने कंपनीनां वाहाणो सिवाय, बीजा कोईना वाहाणने फिलिपाइनना टापुभणी, अथवा पूर्वभणीना कोई पण भागमां, हंकारी जवानी परवानगी आपवामां आवशे नहि; तेमज, कंपनी सिवायना बीजा कोई वाहाणने स्पेनथी सीधा हंकारीने दक्षिण अमेरिका, फिलिपाइनना टापुओ, अथवा हिन्दना कोई पण बंदरे जवा देवामां आवशे नहि.

कंपनीनां वाहाणो केप आफ गुड होप भणी सीधां जशे, अथवा बुनोझ आयरीझ (Buenos Ayres) थईने जई शकशे, पण राजा तरफथी एवी भलामण करवामां आवे छे, के कंपनी पोतानां वाहाण केप होर्नभणीथी हंकारी जशे तो, अमेरिका अने एशियानो वेपार सामटो चलाववामां, कंपनीने तथा राज्यने लाभ छे, माटे ते प्रमाणे करवा उपर कंपनिये नजर राखवी.

स्पेन देशमां, अथवा तेना ताबाना स्पानिश अमेरिकामां जे

माल निपजे छे, ते माल उपर कशी जकात लेवामां आवशे नहि, परदेशी माल स्पेनमां आवेलो, स्पेनथीज वाहाणोमां भरवामां आवशे तो, ते उपर सेंकडे बे टका जकात लेवामां आवशे.

कंपनीने जोइये तेटलो पूर्वभणीना प्रदेशना मालनो वेपार चलाववाने सुगम पडे, एटलामाटे, खरेखरा एशियाखंडना वेपारियोने पोतानो माल मनिलामां लई आववानी छूट आपवामां आवे छे, एटले के, तेमने माटे मनिला बंदर, चार्टरनी मुदत सुधी, फ्रीपोर्ट लेखाशे; तेओ जे माल लई आवशे तेने बदले, तेमने नगदी आपवामां आवशे, अने तेनुं निकासदाण सेंकडे ३ टका प्रमाणे लेवामां आवशे. यूरोप, अमेरिका के फिलिपाइननी निपजनो माल पण तेमने बदलामां मळशे, तेमां, जे परदेशी माल हशे ते उपर निकासदाण २॥ टका भरवुं पडशे, अने जे, स्पानिश राज्यना देशोमां निपजेलो हशे, तेनुं निकासदाण माफ करवामां आवशे.

कंपनीनुं कामकाज करवाने, १२ डरेक्टरोनुं एक व्यवस्थापक मंडळ (Juta of Direction) स्थापवामां आवशे, अने तेनी पसंदगी राजाना हाथमां रेहेशे. आ जूथ अथवा मंडळ, दर अठवाडिये मळीने कामनो निकाल आणता जशे. बार डरेक्टरोनी विगत नीचे प्रमाणे छेः—त्रण कंपनी पसंद करे, बे नाशनल बेंक, बे डीलॉस ग्रेमियोस बेंक, बे हवाना बेंक, १ सेवीले बेंक, २ शेर—होल्डरो ठरावे ते १२. बेंकोवाळा, शेरनी सारी रकम भरे तोज तेमने उपरनो हक आपवा इच्छा बतावी छे, ए वात तेओए लक्षमां राखवानी छे.

राजाना खास हुकम सिवाय, कंपनी, कोई सत्ताधीश साथे, मित्राचारीना कोलकरार करशे नहि.

जे यूरोपियन लोकोनी पूर्वप्रदेशमां स्थापना थई चूकी होय,

तेमांथी कोईनी साथे, कंपनीनो कोई माणस, तेमने गुस्से थवा जवी वर्त्तणूक चलावशे नहि.

फिलिपाइनना टापुना रेहेवासियोने उत्तेजन मळे, एटलामाटे, त्यांना माल संबंधी, घणी छूटो आ चार्टरमां आपवामां आवी छे.

स्पेन अने अमेरिकामां प्रसिद्ध संस्थाओ स्थपाई होय, तेओने आ कंपनीमां शेर भरवा होय तो भरे, व्याजे नाणां धीरे, पण कोई अगत्यना कामकाजमां तेओ माथुं घाले नहि.

फिलिपाइनना टापु साथे कंपनीनो घाटो संबंध होवाने लीधे, त्यांनी खेतीवाडी, अने बीजी चीजो नीपजाववानां कारखानां माटे कंपनीना नफामांथी $\frac{1}{4}$ भाग इलायदो राखीने, मनिलानी कंपनीनी सरकार, त्यांना लाभने अर्थे वापरे, अने स्पेनथी, अथवा बीजा प्रदेशमांथी कुशळ प्रोफेसरो, अने हुन्नर जाणनारा लोकोने, बोलावीने फिलिपाइनमां वसाववा आणे, तेमनी पासेथी वाहाणनुं नूर लेवुं नहि.

अगत्य जणाय तो राजानो मंत्री, व्यवस्थापक सभा बोलावी शके, अने तेनो प्रमुख ते पोते थाय.

कंपनी पोतानी नोकरीमां गुमास्ता अथवा बीजा कामकाजमाटे माणसो राखे, तेमां परदेशियोने राखवा देवानी छूट छे, पण बनता सुधी, स्पेनना देशियोनी, परदेशियोना जेटली लायकात होय तो,तेवी जग्याए देशियोने राखवा.

सान सेबाशियन अने तेवीज बीजी फाक्टरियो (Venezuela, Maracaybo, and Cumana) वेनेझुएला, माराकेबो,अने कुमानामां काराकास (Caracas) कंपनिये स्थापी छे ते चालती राखवी, अथवा तो, तेमां कांई फेरफार करवो होय तो ते व्यवस्थापक राज्यसभा करे; तेमज, ए सभाने योग्य लागे तेवी रीते.

मेक्सिको, वेराक्रुझ, लिमा, बुएनोझ आयर्स (Buenos Ayres) अने बीजां अमेरिकामां मुख्य शेहेरोमां नवी वखारो स्थापे.

कंपनीनो कोई गुमास्तो अथवा चाकर देवाळुं काहाडे तो, तेनी पासे कंपनीनुं लेणुं नीकळतुं होय ते कंपनी प्रथम वसुल करी ले, त्यारपछी वधे तो, बीजो लेणदार लई शके..

कंपनिये पोताना नफाखोटनुं सरवायुं प्रति वर्षे काहाडवुं, अने डिसेम्बरमां भागिदारोनी एक सामान्य सभा भरीने तेमां ते निवेदन करवुं. हिन्द के यूरोपना कोई प्रदेशमां, तेओए उधारे माल आपवो नहि.

वर्षनो जे नफो थाय तेना $\frac{3}{4}$ करतां वधारे वेंहेंचणी कंपनिये करवी नहि.

माद्रिडमां एक व्यवस्थापक सभा निमवामां आवशे, पण फिलिपाइनना टापुओ घणे छेटे पडवाथी, त्यांनो वहिवट चलाववानेमाटे मनिलामां एक बीजी सभा स्थापवामां आवशे. ते प्रति अठवाडिये, अथवा ज्यारे जरूर पडशे त्यारे, मळशे, अने माद्रिडनी सभा भणीथी थयेला फर्मानोनो अमल करशे. तेमज, जेनी सूचना नहि थई शकी होय तेवां अगत्यनां कामनो निकाल पण तेओ लावशे. समय जतो रेहेशे तेम, जे जे फेरफार अथवा सुधारा करवा पडशे तेनी मंजुरी राजा पासेथी मेळववी पडशे. राजा पोतानी सर्वे कौंसिलो, आडियनसीझ, अने वाइसरोयने हुकम फरमावे छे के, तेओए कंपनीने बधे प्रकारे मदद करवी.

आवा ठराव थवा उपरथी बेंकोए, अने बीजी संस्थाओए, आ कंपनीना शेर भर्या, ते उपरांत, कंपनीने व्याजे नाणां धीर्यां, तेमज, स्पेन, स्पानिश, अमेरिका अने हालंडना घणा लोकोए पण कंपनीना शेर राख्या, ने नाणां धीर्यां.

आकेपुलकोथी आवतां मालनां वाहाणो संबंधीनो मनिलाना

लोकोने वेपारनो संबंध हतो, तथा राजाए तेमने माटे ३,००० शेर, मेहेरबानी बतावबा अर्थे इलायदा रखाव्या हता, ते प्रति तिरस्कार जणावीने, ते राख्या नहि एटलुंज नहि, पण कंपनीने तेना व्यापारना काममां हरकत नांखवा मांडी, तथा तेनी आंटने खांपण लागे. एवी वर्त्तणूक चलाववा मांडी. आटलुं छतां पण, कंपनीना आडतियाओए डाहापणथी काम लेवा मांड्युं, अने गळी, कपास, मरी, रेशमनी उत्पत्तिनुं साधन, ए त्यांनी स्वाभाविक निपज गणवामां आवती हती, तेनी खेती वधारीने, वृद्धि करवानां कार्यो करवा मांड्यां.

१७८९ ना आगस्टनी १५ मी तारीखे यूरोपनां वाहाणो एशियानो माल मनिलामां लई आवे, तेओने बंदरमां पेसवानी छूट आपी, पण यूरोपियन मालनी बंधी राखी. आ मालना बदलामां तेओने चांदी मळे, अथवा स्पेनना ताबाना प्रदेशोमां निपजतो माल मळे, एवी छूट आपवामां आवी. आ हुकमनो अमल १७९० ना सेप्टेम्बरनी पेहेली तारीखथी शिरू थतां, त्रण वर्ष सुधी तेनो अम्मल चालु रेहेवानुं जाहेर कर्युं.

एशियाना लोकोने मनिला बंदरनी छूट आपवामां आवी तेनो लाभ मात्र चीनाओए लीधेलो जणाय छे, अथवा तो, तेओ प्रथमथी मनिला साथे वेपार चलावता आव्या हता ते तेमणे चालतो राख्यो.

मूर (मुसलमान), आरमेनिया, अने पोर्टुगालना वात्रटावाळां जे वाहाणो आववा लाग्यां, ते खरूं जोतां तो, इंग्लिश ईस्ट इंडिया कंपनीना नोकरो, अथवा तो तेनी छायानीचे वेपार करनारा साहासिक वेपारियोनी मालकीना मालनां वाहाणो हतां, एम एक फ्रेंच वाहाणवटी, पीरोझे नामनो मनिलामां रेहेतो हतो तेनुं केहेवुं छे. फिलिपाइन कंपनीने आ प्रमाणे आवता मालथी पूरेपूरी सोई आवती न हती, तेओने हिन्दना नाना प्रकारना मालनी

घणी अगत्य हती, अने हवे यूरोपियन वाहाणोने आववानी छूट मळी एटले ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनी पोतानां वाहाणोमां, आ कंपनीने जोइये तेवो माल भरीने मनिलाने बंदरे आवे, अने तेने बदले तेमने डालर आपवामां आवे एवी गोठवण करी, परंतु बंने कंपनियो वच्चे लाभदायक संबंध बंधायो नहि.

रोयल फिलिपाइन कंपनीना घणा शेर राजाए पोताने नामे अने तेना कुमारोने नामे भर्या हता, तथा धर्मनी संस्थावाळा पण तेमां कूदी पड्या हता, अने देश परदेशना संभावित लोकोने ललचावीने तेमनी पासे शेर भराव्या हता, अने राजाना परवानामां लालचो बतावी हती, आटलुं छतां पण, कंपनी तरफथी जेवी आशा बांधवामां आवी हती तेवी आशा फळीभूत थई नहि.

ग्रेटब्रिटनना दरबारमां स्पेन तरफथी ड्युक डी आलमोडोवर नामनो एक अमीर एलची तरीके रेहेतो हतो, तेनुं वलण कंपनीना लाभमां होतां, तेणे प्रारंभथी ते १७९० मा वर्ष सुधीनो हिसाब पोताना पुस्तकमां आप्यो छे तेनी विगत नीचे प्रमाणे छे:—

बत्रीस हजार शेरने बदले २३,५३८ शेर भराया हता तेना आवेला रियाल वेलन*....	८,८२,६७,५००
काराकस कंपनीनी इस्कामत आ कंपनीमां दाखल करी देवामां आवी तेना रियाल...	२,३७,२०,६२५
कुल कंपनीनुं भंडोल रियाल वेलन....	११,१९,८८,१२५
कंपनिये स्पेन, अमेरिका, अने हालंडमांथी व्याजे नाणां लीधां तेना रियाल वेलन...	७,९९,९९,६७७
बधुं मळीने वेपारनेमाटे एकठुं करेलुं भंडोळ	१९,१९,८७,८०२

*एक डालर (पेसो फुइरटे)नो विसमो भाग थाय छे ते घणुं करीने २ पेन्स अने ३ फार्दिग जेटली किंमतनो थाय, एक डालरनी सरेरास ४ शिलिंग अने ६ पेन्सने हिसाबे गणतां.

पांच वर्षमां कंपनिये, नीचेना कोठामां जणाव्या प्रमाणे वाहाणो अने माणसो क्यां क्यां मोकल्यां तेनी विगत:——

	१७८५		१७८६		१७८७		१७८८		१७८९		कुल	
	वाहाण	माणस	वाहाण	माणस	वाहाण	माणस	वाहाण	माणस	वाहाण	माणस	वाहांण	माणस
काराकास अने माराकेबो	४	११२	५	१५४	५	१४४	४	१०७	२	५०	२०	५६७
न्यु (नवुं) स्पेन......	१	६०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	६०
बुइनोआ आयरेस......	०	०	०	०	२	१००	४	२००	०	०	६	३००
लिमा	०	०	१	१२०	०	०	०	०	२	२३९	३	३५९
मनिला	१	१२८	४	६३१	२	२३२	३	४०७	०	०	१०	१३१८
कुल..................	६	३००	१०	९०५	९	४७६	११	७१४	४	२८९	४०	२६४८

पांच वर्षमां, कंपनिये केटली किंमतनो क्यां माल मोकल्यो तेनुं पत्रक.

क्यां मोकल्यो	परदेशी माल	स्पानिश माल	पूर्वप्रदेशनो माल	कुल
काराकास अने माराकेवो	१,६४,३२,१७९	६३,२३,८९२	३,२७,५७४	२,३७,८३,६४५
न्यु स्पेन	२२,०३,४७०	२१,५३,१०४	२०,४७,३६५	६४,०३,९३९
बुइनोझ आयरीझ	११,२९,४५९	११,०५,७२५	२,५५,५१४	२४,९०,६९८
लिमा	८१,८२,९०८	७७,७४,५२१	१३,१०,३०६	१,७२,६७,७३५
मनिला	११,९७,१७२	५७,९०,३९१	०	६९,८७,४७३
कुल................	२,९१,४५,१८८	२,३१,४७,५४३	३९,४०,७५९	५,६२,३३,४९०

माल (cargoes) उपर जकात भरी...	१,५६,८९,०४५
विमो उतराव्यो, कमिशन आप्युं अने बीजी खराजात...	१,१४,५८,८८६
एकंदर किंमत अने खराजात थईने कुल.........:	८,३३,११,४२१
चोखो नफो रह्यो	८५,१३,३६४
	९,१९,६४,७८५

कुल माल वेचायो	४,०७,१३,७६८
सिलकमां रह्यो	५,१२,५१,०१७
	९,१९,६४,७८५

नगदी, हुंडियांमण, अने वाहाणोना कबाला संबंधमां रोकायली रकमो उपर उपजेलो नफो-

कये स्थळे	केटली रकमनी रोकाण	केटलो नफो
काराकास अने माराकेबो....	२,८८,४६,२६०...	५,७७,४६५
न्यु स्पेन	३०,००,०००....	९,३८,८४९
लिना........................	८३,०६,०००...	१६,११,९०१
Buenos Ayre	...१,८६,०४,९६३.......	९,८२,९१८
मनिला	११,०८,०१,६००........	१,९६,०८२
	१६,९५,५८,८२३	

उपरना प्रकारना धंधामां एकंदर नफो... ४३,०६,८१५

उपरनां पांच वर्षमां अमेरिका, अने फिलिपाइनना टापुओमां वेपार चाल्यो तेनी हकिकतनुं पत्रक.—

स्थान	मालना भरतियानी रकम	जकात	वीमो, आरत (कमिशन)	३० सेप्टेम्बर १७८९ सुधी वेचाण	३०मी सेप्टेम्बरे मालनी सिलक रही ते	नफो
काराकस अने माराकेबोथी कंपनीनां २० वाहाणोमां अने बीजां नूरे बांधेलां वाहाणोमां थईने	२,८२,३४,२४४	१,५९,८२,३७६	७४,१६,९३६	५,०७,६७,३५१	४०,२३,८५२	३१,५७,६४७
हिन्द, चीन अने फिलिपाइनना टापुओथी ९ वाहाणोमां	८,१८,३६,६३२	५५,७१,३५९	३,७३,५३,९६५	३,१६,२६,६००	९,७४,३९,९०१	४३,०४,५४५
	११,००,७०,८७६	२,१५,५३,७३५	४,४७,७०,९०१	८,२३,९३,९५१	१०,१४,६३,७५३	७४,६२,१९२

कंपनीनो कुल नफो, पांच वर्षनो:—

निकास माल कर्यो तेनो	८५,७३,३६४
वाहाणोना (सानखत) कबाला, हुंडियामण वगेरेनो	४३,०६,८१५
आयात माल थयो तेनो	७४,६२,१९१
	२,०३,४२,३७१
स्पानियर्डो गुलामोनो वेपार करता हता तेमां तेमने खोट जवानो संभव हतो तेना तथा बीजी परचूरण नुकसानी थईने	
एकंदर बाद करवानी रकम	४२,९०,७४०
बाकी नफो रह्यो	१,६०,५१,६३१

इस्कामत हाथमां रही तेः—

देशमां, हिन्द अने यूरोपना प्रदेशोमां, अने दरियामां वाहाणो फरतां हतां तेनी एकंदर किंमत..................................	१,१८,३८,५००
इमारतो अने बीजी मिल्कत	८२,४१,६८९
हाथमां इस्कामत रही तेनी एकंदर किंमत	२,००,८०,१८९

फिलिपाइनना टापुओमां उत्पन्न थती वस्तुओनो पाक करावबाने माटे प्रयत्न करवामां आव्यो हतो. त्यांनी नीपजनो माल पांच वाहाणोनी अंदर भरीने त्यांथी स्पेनमां १७९० नी आखरिये आव्यो, ते केई जातनो माल, अने केटलो, तेनी हकिकत नीचे प्रमाणे छेः—

गळी..	६९,९०० रतल.
रेशम	१,७०० रतल.
कपास..	१८० रतल.

सूतर ....५०० रतल.
मरी ....६०१ रतल.
Sibucao (काम्पेची—(Campechy) नामनुं
लाकडुं जेमांथी रंग बनाववामां आवे छे तेना
Quintal ४,९२०
मीण ....२,९२७ रतल.
खांड Quintal ८०,५००
जायफळ ....२४४ रतल.

आ मालमांथी, कपास अने सूतर, ए चीननो बर होतां, त्यां ते गयो हशे, अने तेनुं त्यां सारुं मूल्य उपज्युं हशे.

गळीनुं अर्धे तथा खांड अने जायफळ तमाम १७९० मां पोहोंची गयेलां जणाय छे.

फ्रेंच रेवोल्युशननी वेळाए जामेली लडाईने लीधे, आखुं यूरोप हलमली गयुं हतुं, तेने लीधे, यूरोपनी वधी ईस्ट इंडिया कंपनियो, तेमज, आ फिलिपाइन कंपनीना वेपारमां खलेल पोहोंच्युं हतुं; तोय पण १७९४ मां, एक वाहाण केटलोक किंमती माल भरीने मनिलेथी आव्युं, तथा बीजो माल, जे सिलकमां वखारोमां पड्यो हतो, ते वेची देवाथी सारी रकम भेगी थई, तेमांथी उछीनां लीधेलां नाणां भरी देवामां आव्यां, तथा तेमांथी पांचथी ते ७ टका सुधीनी वेहेंचणी करवामां आवी, पण ते नियमित थती न हती.

१८०३. आ वर्षमां चोथा चार्ल्स (कारलोझ) राजाए कंपनीने ता. १२ मी जुलाइये नवो परवानो करी आप्यो, अने तेनी मुदत १८२५ ना जुलाईनी १ ली तारीख सुधीनी ठराववामां आवी. आ पटानी मुख्य कलमो नीचे प्रमाणे छे:—

प्रत्येक शेर २५० पेसोनो गणीने २५ हजार शेरना एकंदर १,२५,००,००० पेसोनुं भंडोळ करवुं; तेमां राजा ३९,४३,२५० पेसोनी जवाबदारी राखे.

आ कंपनीमां, परदेशियोने शेरनी आप ले करवानी छूट राखवामां आवी. कदापि तेमना राजाने स्पेननी साथे शत्रुवट होय, तोपण, तेनो पण बाध लेवामां आव्यो नहि.

जे २० शेर राखे ते, कंपनीना कामकाजमां पोतानो अभिप्राय आपी शके, पण एक मत करतां वधारे मत एक पुरुष आपी शके नहि, तथापि कोई संस्था बंधाई होय तो तेनो प्रतिनिधि वधारे मत आपी शके, जेमके, गीपुझकोआ (Guipuzcoa)नुं परगणुं, अने बेंकोवाळानी गणना आ वर्गमां थाय छे.

राज्यकारभारी जुंटा (जथो, सभा)नी नजरमां आवे तो, कंपनीने करज उपाडवाने छूट आपे.

भागीदारोमांथी त्रण डिरेक्टरो पसंद करवामां आवे, तेओने तेमना जीवतर सुधी कायम गणवा; तेमने प्रति वर्षे ६० हजार रियाल, अथवा लगभग ६६५ पौंड शाळियानुं आपवुं.

एकौंटंट, सेक्रेटरी, अने ट्रेझरर जीवे त्यांसुधी कायम रेहे, अने दरेकने ३० रियाल शालियानुं मळे एम ठराववामां आव्युं.

मनिलामां प्रथम काम चलावनारी जुंटा ठराववामां आवेली, ते आ फेरे मोकुफ करवामां आवी.

आकापुलकोना वाहाणसंबंधी, कंपनीना लागता वळगताओने कोई प्रकारनी निस्बत नहि राखवानुं ठराव्युं हतुं, ते नियम, कायम राख्यो. पण तेओ गळी अने बीजी फिलिपाइननी निपज आकापुलको मोकलवी होय तो मोकली शके एवी छूट आपवामां

आवी, अने तेमनी पासेथी एक क्विनटालना ९ पेसोने हिसाबे नूर लेवानुं ठराव्युं, तथा तेमना मालने बदले, अमेरिकानी निपजनो माल मळे, तो ते नूरे भरीने लई जाय, एवी गोठवण राखी. फिलिपाइनना रेहेवासियो पोताना देशनी अंदर धंधो करे, अथवा एशियाना कोई पण प्रदेश साथे वेपार चलावे, तेमां कंपनी कोई प्रकारनी दरम्यानगिरि करे नहि.

एशिया अने यूरोपना लोकोने माटे, मनिला बंदर छूटुं मूकवामां आव्युं, पण त्यां एशियानी निपजनो माल लावे, अने तेना बदलामां फिलिपाइनना कपास सिवायनी बीजी बधी निपजनो माल लई जाय. कपासनी निपजनो निकास, त्यांनो वतनी, अथवा एकली कंपनीज करे. कंपनिये आयात करेलो परदेशी माल, अने रूपुं तेओने तेमना मालना बदलामां लेवानी छूट पण राखी, तेमां रूपानी जकात सेंकडे त्रण टका लेखे लेवानी ठरावीने बीजो माल जकातमांथी बातल राख्यो. एशियानो माल स्पेनमां लावे तेने स्पेनिश माल उपर लेवाती जकात जेटलुंज दाण भरवानुं ठराव्युं. चाहा अने बीजी पूर्वप्रदेशोमां निपजती चीजोनी निकाश स्पेनथी, कंपनी के बीजुं कोई करे, ते उपर निकास दाण लेवामां आवशे नहि. मनिले रोकावानी फरज पाड्याविना, हिन्द अने चीनथी उपडतां कंपनीनां वाहाणो लागलांज स्पेनभणी हंकारी जाय. एशियाना प्रदेशमां कंपनीने वखारो उघाडवानी छूट छे.

लडाईने प्रसंगे, स्पेनथी कंपनी सेहेलाईथी माल मोकली शके नहि, अने तेओ अमेरिकानी पोतानी प्रजाने माल विना मुंझावुं पडे तेम न थवा देवा माटे, अने कंपनीनुं वेपारनुं बारूं चालतुं रेहेवामाटे, तेने एवी सत्ता आपवामां आवी के, प्रतिवर्षे, फिलिपाइन टापुओ, एशियानो मुख्यत्वे करीने सर्वे प्रकारनो माल

सुमारे ५,००,००० डॉलरनी किंमतनो मनिलाने बंदरेथी, लिमा, बुएनोझ आयर्स, अने दक्षिण अमेरिकानां बीजां बंदरोए, तेमज, सोनसोनेट अने रियालेजो जे ग्वाटिमालाना किनारा उपर छे त्यां मोकले, ते उपर मनिलामां तेमने जकात भरवी पडशे नहि, पण एशियाटिक् मालना भरतिया उपर लिमामां सेंकडे १३ टका आपवा पडशे, अने फिलिपाइनना माल उपर कांई आपवुं पडशे नहि. आवा मालने पेटे तेओने रोकडा डॉलर मळशे, ते उपर सेंकडे साडा नव टका जकात लेवामां आवशे. सलाह थयानी वात मनिलामां जाहेर थशे, त्यारपछी, छ मास सुधी आ परवानगीनो अमल चालतो रेहेशे. आ सिवाय बीजी केटलीक कलमो पटामां दाखल करी हती.

आ अरसानी दरम्यान यूरोपनी अव्यवस्थित स्थितिने लीधे, तथा फ्रेंचोए स्पेन उपर हुमलो कर्यो तेने लीधे, कंपनीनुं काम चालतुं रेहेवानुं बनी शक्युं नथी.

स्पेनमांथी ब्रिटिश हिन्दमां केटला पौंडनो माल आव्यो तेनुं सालवार पत्रक:—

साल.	केटला पौंडनो माल.	साल.	केटला पौंडनो माल.
१८९९–१९००	६,०४४	१९०५–६	७१,८२५
१९००–१	२,५५९	१९०६–७	६३,४६४
१९०१–२	३,९००	१९०७–८	९४,०८२
१९०२–३	१२,५८७	१९०८–९	१,२०,२६६
१९०३–४	१८,८३१	१९०९–१०	
१९०४–५	३९,२३५	१९१०–११	

उपरना आंकडामां मीठुं अने परचुरण मालनो समावेश थाय छे.

ब्रिटिश हिन्दमांथी स्पेनमां हिन्दनी निपजनो अने बनावटनो माल, केटला पौंडनो मोकलवामां आव्यो तेनुं सालवार पत्रक.

साल.	केटला पौंडनो माल.	साल.	केटला पौंडनो माल.
१८९९–१९००	१,११,३०७	१९०५–६	१०,२३,४२७
१९००–१	२,९०,०४६	१९०६–७	१०,५५,१०४
१९०१–२	३,६६,३४९	१९०७–८	९,१७,५२१
१९०२–३	३,८३,६४५	१९०८–९	९,०४,८४८
१९०३–४	४,८६,२३१	१९०९–१०	
१९०४–५	७,८९,७३४	१९१०–११	

उपरना आंकडामां कपास, चामडां, ज्यूट (शण) अने बीजो परचुरण मालनो समावेश थाय छे.

स्पेनमांथी एकंदर आयात निकाश केटला पौंडनी थई तेनुं सालवार पत्रक नीचे प्रमाणे छे:—

वर्ष.	आयात (पौंड)	निकाश (पौंड)
१८४९	६३,६०,०००	५२,४०,०००
१८६०	१,४८,३३,०००	१,०९,८२,०००
१८६५	१,६२,६२,०००	१,२८,६४,०००
१८७०	२,०८,७६,०००	१,५९,८२,०००
१८७५	२,२८,१२,०००	१,८०,८१,०००
१८८०	२,८४,८२,०००	२,५९,९९,०००
१८८५	३,०५,९०,०००	२,७९,२०,०००
१८९०	३,७६,४६,०००	३,७५,१०,०००
१८९५	३,३५,४०,०००	३,२१,९८,०००
१९००	३,४४,९६,०००	२,८९,५५,०००
१९०५	३,२३,२०,०००	५,००,१२,०००
१९१०		

स्पेनमां आयात थतो माल मुख्यत्वे करीने, ग्रेट ब्रिटन, क्युबा, फ्रान्स, जर्मनी, अने पोर्टुगालथी आवेछे. ते आ छे.— अनाज, सूकवेली माछली, अने बीजो, खावामां उपयोगमां आवे एवो माल; ढोर अने तेमना अंगना पदार्थो; संचा काम; वाहाणो, अने गाडियो; पत्थर, खनिज पदार्थो; काच अने माटीनां वासण, अने चीजो; वसाणां अने रसायणी पदार्थो; वणाटनो बर, अने कपास. निकासना पदार्थोमां, धातु अने खनिज पदार्थो; द्राक्षनो दारू; खांड; मेवो अने बीजा खावाना पदार्थो; कपास, अने वणाटनी वस्तुओ; ढोर अने तेमांथी निपजता पदार्थो, उन, वाळ वगेरे; काठ अने लाकडना घडतरना अने कोरणीना पदार्थो.

लगता देशो साथे स्थळमार्गे व्यवहार चालेछे, अने ज्यां दरियो वच्चे आवेछे त्यां जळमार्गे व्यापार चालेछे.

स्पेनमां २१ परगणां दरियाकांठे छे, अने लगभग, न्हानां म्होटां १२० बंदरो छे. सन १८९८ मां स्पेने पोतानी कॉलनी, गुमावी दीधी, तोपण, व्यापारियोनो नौकासमूह घटी गयो नहि. ब्रिटिश अने फ्रेंच बनावटनी आगबोटो खरीदवामां आवी. सन १९०५ मां, व्यापारी नौकासमूहमां ४४९ स्टीम शिपो, कुळ ४,३४,८४६ टननां हतां; तेमज, शढवाळां वाहाणो ५४१, कुळ टन ८५,५८३ नां हतां. किनारा उपरना व्यवहारमां शढवाळां वाहाणो, अने मछवा घणा उपयोगमां आवेछे. माछलां पकडवाना काममां तेनो उपयोग ठीक थाय छे, अने ते सर्वे उपर स्पेनिश वावटा फरकाववामां आवेछे. सन १९०५ नी सालमां १९,७२२ वाहाणो १,६५,९५,२६७ टननां बंदरमां आव्यां हतां, अने १८,०३३, कुल टन १,६४,४२,३५५ नां त्यांथी रवाने थयां हतां.

परिशिष्ट अंक १.

आइबेरिया–हिस्पानिया–स्पेन.

यूरोपखंडनी छेक नैर्ऋत्यकोणमां **स्पेन** देश छे. **आइबेरियनना** टापुओनो १/१ १/३ भाग छे. एनी उत्तरे **बिस्केनो** अखात, अने **फ्रान्स** छे; पूर्वमां अने दक्षिणमां **भूमध्य** समुद्र छे; पश्चिममां **पोर्टुगाल** अने **आटलांटिक** महासागर छे. क्षेत्रफळ १,९४,७०० चोरस माइल[१] छे. सन १९०० मां १,८६,०७, ६७४ माणसनी वस्ती हती. आ गणत्रीमां **स्पेननी** कॉलनी (Colony)-गणवामां आवी नथी.

ब्राझील बाद करतां, घणोखरो आखो **दक्षिण अमेरिकाखंड**, लगभग त्रण शतक सुधी, **स्पेनना** ताबामां हतो, पण **युनैटेडस्टेट्स** साथेना युद्धमां सन १८९८ मां **क्युबा, पोर्टो रिको,** तथा **फिलिपाइन** अने **सुलुना** टापुओ, तथा **ग्वाम** (Guam) जे **लाड्रोनीस** माहेलो म्होटो टापु गणाय छे ते खोई बेठा. त्यारपछी **जर्मनी** साथेना कळहनो निकाल १८९९ ना फेब्रुआरीनी ८ मी तारीखे आव्यो तेमां बाकी रहेला **लाड्रोन** अथवा **मारियाने**-(Marianne) ना टापुओ, ते साथे, **कारोलाइन**, अने **पील्** (pelew)-ना टापुओ तेने स्वाधीन करी देवा पड्या.

स्पेने कोलम्बसनी साथे ठगाईभरेलुं पाप करी, तेनी आंतरडी ककळावी हती, ते पाप छेवटे फरी वळ्युं. केम केः—

(दुहो.)

पाप कर्युं कोई समय, भरपूर भूली भान,
ते मुखडे बोले नहि, पण बोळे निदान.

अमेरिका, एशिया, अने **आफ्रिकामां स्पेननो** जे कबजो हतो ते गुमावी देतां हवे तेमनी पासे नीचे प्रमाणे छेः—

कानेरीना टापुओ; **आफ्रिकानी** वायव्यकोणमां केटलीक जग्या.

गीनीना अखातमांहेला केटलाक टापु;

जिब्राल्टरनी सामी बाजुए **स्युटा** (ceuta) अने **टेटुआन** (Tetuan).

---

१ **कानेरीना** टापुओ बाद करिये तो क्षेत्रफळ, १,९१,८९३ थाय छे. **कानेरी** २,८०७ चोरस माइल छे. त्यांनी वस्ती ३,५८,५६४ माणसनी छे. **स्युटा** (ceuta) बाद करतां **आफ्रिकामां स्पेनना** कबजाना प्रदेशनो विस्तार ८०,६४० चोरस माइल ने वस्ती ३,०७,००० छे.

स्पेनमां ९००० माइलनी रेलवे छे. राजधानी नगर **माद्रिड**थी ते **पोर्टु**-गालना **लिस्बन** नगर सुधी ठेठ एक लाइन छे. बीजी ईशान कोणमां **बार्सि**-लोना सुधी छे; अने दक्षिणमां **कॅडिझ** अने **मालागा** सुधी छे.

खेतीवाडी. समुद्रकिनारा उपरनी भोंय फळद्रुप छे. मध्यभागनी सपाट जमीनमां वच्चे वच्चे उज्जड अने वेरान कटका पडेला छे. खेतीवाडीनो उद्योग मुख्य गणातां छतां, वावेतर ओछा भागमां थाय छे, पडतर जमीन वधारे पडी रेहे छे, तेथी खेतीवाडीनी स्थिति सारी गणाती नथी. ज्यां एदी, आ-ळसु, अने मोजशोखी वस्ती होय त्यां खेतीवाडीनी आबादी सारी थती नथी. तेवोज **स्पेन**नो प्रकार छे. घहुं, मकाई, अने डांगरनो पाक सारो थाय छे. देशना पूर्व अने दक्षिण भागमां द्राक्षना मांडवा सारा जोवामां आवे छे, नारंगी अने ओलिवनां झाड सारां थाय छे, मलबेरी, बूचनां झाड, (Raisins) बेरनी चेसनटनी पण निपज थाय छे. वर्षादना पाणी करतां पीकमोल वधारे थाय छे. कपास अने शेलडीनी निपज पीकथीज थाय छे.

कॅडिझनी पासे **शेरी** (xeres) छे त्यांनी द्राक्ष सारी गणाय छे अने तेनो जे द्राक्षासव बनाववामां आवे छे तेने ते स्थानना नाम उपरथी **शेरी** वाईन केहेवामां आवे छे.

पडतर जमीन रेहे छे तेमां घास थवाथी जानवरोने सुख पडे छे. **स्पेनिश** घोडा, खच्चर, अने गधेडांनी ओलाद वखणाय छे. **मरीनो** नामनां घेटां घणां उछरे छे, तेमनुं उन सारूं थाय छे. रेशमना कीडा दक्षिण भागमां निपजाववामां आवे छे. वच्चे तो उद्योग पडी भाग्यो हतो पण हवणां जागृती सारी आवी होय एम.जणायछे. त्यां कपास अने रेशमनां कारखानां पण चाले छे.

धातु. **स्पेन**मां आगळ रूपुं पुष्कळ नीकळतुं हतुं पण हवणां खूटी पड्युं छे; सीसुं, त्रांबुं, लोढुं अने पारो ए पदार्थो बहु मळी आवे छे. **सीरा मोरे**-नामां **आल्माडन**नी पारानी खाणो आखा **यूरोप**मां मूल्यवान् गणाय छे. **यूरोप**मां सीसानो जेटलो उपयोग थाय छे तेनो अर्ध भाग तो **स्पेन** पूरूं पाडे छे. ईशान कोणनी **रायोटिंटो**नी त्रांबानी खाणोमांथी घणुं त्रांबुं मळी आवे छे. उत्तरना भागमांथी लोढुं पुष्कळ मळे छे.

प्राचीनकाळमां, हालनुं **पोर्टुगाल** अने **स्पेन** ए बे मळीने जेटलो प्रदेश हतो तेने रोमनलोको **हिस्पानिया** केहेता हता. **हिरोडोटसे** तेनुं नाम **आइ**-**बेरिया** लख्युं छे; अने प्राचीनसमयनो जे कांई इतिहास लखायलो छे ते पण तेनोज छे.

जावन[1] (javan) [2]एलिशाह, टार्शस, किटिम, अने डोडानिम (Dodanim) ए लोको नोहाना त्रीजा दीकरा जाफेट (Japheth)ना वंशज हता. तेओ जे प्रदेशमां रह्या ते प्रदेश तेमना नामथी ओळखावा लाग्यो.

क्रिश्चियन धर्मपुस्तक, जे स्क्रिपचर केहेवाय छे, तेमां टारशश विषे लेख छे, अने फिनिशियन लोकोए वसावेलो वास, जे टारटेससना सामान्य नामथी ओळखाय छे ते बे एकज छे, एम केटलाकनुं केहेवुं छे.

आइबेरियामां बिटिकानो प्रदेश ते समये पण घणो फळद्रुप हतो. बिटिस नदी (ग्वाडील क्वीय) पोतानुं मूळ जे पर्वतमां छे तेमांथी, सोनानी रेती घसडी लावती होवाथी, ते नदीना मुखमां हंकारीने, तेना मूळ आगळ आवतां सोनुं, रूपुं, पारो, कल्लाई, त्रांबुं अने लोखंडनी खाणोनो फिनिशियनोने पत्तो लागेलो जणाय छे. तेओ भूमध्य समुद्रमां हर्क्युलिसना स्तंभ-(जिब्राल्टर)ने मार्गे आवेला केहेवाय छे, ते एटला उपरथी खरूं ठरे छे के, सोलोमनना समय पेहेलां, घणा वर्षो उपर, सोनुं रूपुं इत्यादि पदार्थो टार्शिशथी जेरूसलममां लावता हता एवो लेख छे. बिटिस अने तेने मळनारी बीजी नदियो, तथा आनास अथवा ग्वाडियाना, जे भागमां वहीने आटलांटिक महासागरने मळे छे ए बधो प्रदेश, धातुवाळो अने फळद्रूप होवाथी, सारां ढोरनी पण छत त्यां सारी थाय ए स्वाभाविक छे, अने ते प्रमाणे होतां, जेरियोन-(Geryon) मांथी हर्क्युलिस ढोरनां टोळां हांकी गयानो लेख छे ते पण एक पूरावो छे. आवा समृद्धिवाळा प्रदेशमां फिनिशियनो क्यारे आवीने वस्या ते खातरीपूर्वक कही शकाय एम नथी, पण स्ट्राबोना लखाण उपरथी जणाय छे के ट्रोजनयुद्ध थयुं, त्यारपछी तुरतज, त्यां तेओनो वास वशेलो छे. [3]गाडिरा अथवा गाडिझ (अर्वाचीन काडिझ) नो वास इ. स. नी पूर्वे ११०० वर्ष उपर वशेलो हशे एम समजायछे.

---

१ javan—जावन ए आयोनियन छे, तेमां टारशिस अथवा (Tarlesus in Spain) जेने टारलेसस केह छे ते, सायप्रस माहेला किटिम अने रोडस (rhodes) मांहेला रोडानिम (डोडानिम) जातिना लोको जे दरियो खेडवा-वाळा हता तेनी गणना करवामां आवे छे.

२ एलिशाह (Elishah) अने टिरास (Tiras) लोकोनुं ओळखाण नीकळी आव्युं नथी.

३ फिनिशियन भाषाप्रमाणे एनो अर्थ एवो थाय छे के घेरी लीधेली, अथवा कोट बांधी लीधेली जग्या.

एमां एल मेल्कार्थ (El melkarth) तथा आश्टोरेथ अथवा आस्टार्टे (Ashtoreth or Astarte) नां देवल हतां.

आ सिवाय बीजा वास वशेला नीचे प्रमाणे हता. [१]मलाका जे हवणां मलागा केहेवाय छे ते, तथा तेनी पासेना पर्वतोमां सोनुं अने बीजी धातुनी खाणो हती. त्रीजो वास आब्डेरानो केहेवातो हतो, हाल तेने आल्मेरिया केहे छे, केटलाक तेनुं नाम आड्रा (Adra) हतुं एम केहे छे, अने ते ग्रेनेडानी छेक पूर्वदिशाए छे. चोथो वास कार्टिया (Carteia) अथवा रोकाडील्लो (Rocadillo) ते आल्जेसिरासना अखातमां, जिब्राल्टरना खराबानी पश्चिममां छे.

उपरनां बधा वास जे टार्टेसना सामान्य नामथी ओळखाता हता तेनी मारफत फिनिशियनोए इ. स. नी पूर्वे ६३० वर्ष सुधी स्वतंत्रपणे निर्बाध व्यापार चलाव्यो हतो.

इ. स. पूर्वे ६०० वर्ष उपर फिनिशियनोए,आ समयथी अथवा ते पेहेलां, रोन नदीमां प्रवेश करीने आइबेरियाना पूर्व किनारानो मार्ग शोधी काहाड्यो हतो.

सामोस (Samos) नो वाहाणवटी कोलियस (Colœus) इजीप्ट जतो हतो, तेने भूमध्यसमुद्रमांथी पवन लागतां ते जिब्राल्टरमां थईने टार्टेटसने किनारे आव्यो, त्यां पोतानो माल वेची नांखतां, तेने ६० टालण्ट मळ्या. आ दरियामार्गनी भाळ सेमियन (Samian) अने ग्रीक लोकोने मळतां, तेओनें वेपार करवानो आवो सुलभ मार्ग मळी आव्यो, पण ग्रीकोए आ मार्गनो घणो उपयोग करेलो जणातो नथी. तेथी तेमना व्यापारनी हकिकत लगभग ३५० वर्ष सुधी मळी आवती नथी, पण एटलुंज जाणवामां आव्युं छे, के छेक पश्चिममांथी गॉल अने आइबेरियन लोको, सुमारे चोथा सैकामां, म्होटा शिकंदर बादशाहना दरबारमां एलची तरीके गया हता, त्यारथी ग्रीक लोको आ देशोसंबंधी माहिती मेळववा लाग्या.

हिरोडोटसना समयसुधी ग्रीको तो हिस्पानिया संबंधी छेक अजाण्या हता. अहिं सेल्टी (celtæ) अने आइबेरियन नामना लोको असली रेहेवाशी हता. तेओ मांहोमांहे सेळभेळ थई जवाथी सेल्टी बेरियन्स (Celtiberians) ना नामथी ओळखावा लाग्या.

---

१ मालाख=मीठुं. अहिंना लोको मीठुं बनावता हता ने माछलीयोने मीठामां आथीने वेचता हता ते उपरथी ए नाम पडेलुं छे.

आ लोको [1]गॉलमांथी आवी उत्तरमां वशेला जणाय छे. पेहेलुं प्युनिक युद्ध थयुं (इ. स. पू. २६३ थी २४१) ते पेहेलांना समयनो वृत्तान्त जाणवामां आवतो नथी.

एरिस्टोटल केहे छे के, फिनिशियनो प्रथम ज्यारे आ देशमां आव्या त्यारे, नौकाविषयक केटलोक सरसामान, अहिंना देशियोने आपीने तेमनी पासेथी तेमणे एटलुं बधुं रूपुं मेळवी लीधुं हतुं के, तेनी व्यवस्था करवी कठिण थई पडी हती. तेमणे पोतानां वाहाणोमां नीरम तरीके रूपुं भर्युं हतुं, अने वाहाणोनां लंगर रूपानां बनावी दीधां हतां. परदेशियोने आवा धनाढ्य प्रदेशमां प्रवेश करवानी आ एक म्होटी लालच हती. कार्थेजीनियनो अहिं आव्या त्यारे वापरवानां वासणकुसण रूपानांज बनाववामां आवतां हतां. रोमन आव्या त्यारे, आ मूल्यवान् धातुमां घणो घटारो थयेलो हतो, तोपण, नव वर्षना गाळामां तेओ १,११,५४२ रतल रूपुं, तथा ४,०९५ रतल सोनुं, तेमज, जथाबंध शिक्का अने बीजी मूल्यवान् घणी वस्तुओ लई गया हता.

आवा धनवान् देशमां आवी वसवाने, तेमनी दक्षिण बाजुना आफ्रिकाना उत्तरभागमां वसनारा, मोरीटली जातिना लोकोए पेहेल करी. जिब्राल्टरनी सामुद्रधुनी सांकडी होतां तेओने त्यां थईने सामे किनारे उतरी जवाने सुलभ पड्युं.

फिनिशियनोने भूमध्य समुद्रनी दक्षिणमां, आफ्रिकाना छेक उत्तर भागमां, टायरनो एक वास वसाववामां लाभ समजायाथी तेओए इ० पू० ८२२ वर्ष उपर कार्थेज वसाव्युं. सिसिलीनी नैर्ऋत्यकोणमां, १५० माइलने अंतरे, आ नगरी वसेली होवाथी, ते तरफथी व्यापार चलाववाने सुलभ थई पड्युं. रोम नगरीनी इ० पू० ७५३ मा वर्षमां स्थापना थई छे, ते पेहेलां एक सैंकडा अगाऊ, आ कार्थेज नगरी वसाववामां आवी हती. फिनिशियन लोकोना व्यापारनुं आ लाभदायक मध्यस्थान थई [2]पड्युं हतुं. जेम जेम तेनी वृद्धि थती

---

१ इटलीमां चार जातिना लोक हता. उत्तरमां गॉल; दक्षिणमां ग्रीक; पूर्वमां इटालियन; अने पश्चिममां इट्रुस्कन.

२ एनुं राज्य पडी भाग्युं, छतां पण बीजा प्युनिक युद्ध पछी टटार थवा लाग्युं ते वेळाए तेमां ७ लाख माणसनी वस्ती हती. अने तेना कोटनो विस्तार २० माइल करतां पण वधारे हतो. रोमनोए इ० पू० १४६ मां तेनो प्रथमज नाश कर्यो, अने छेवटनो नाश आरबोए इ० स० ६९८ मां कर्यो. हसन इब्न-एन-नोमन इजिप्टनो गवर्नर हतो तेणे इ० स० ६९७ मां कार्थेज लीधुं, पण पछी जोन्से पाछुं

गई तेम तेम आफ्रिकाना किनारा उपर वसवानुं काम पण धमधोकार चालवा मांड्युं. एम केहेवाय छे के, लिबियननां त्रणसे नगरो तेने खंडणी भरतां हतां. तेना राज्यनो विस्तार पश्चिमबाजुए छेक जिब्राल्टर सुधी हतो अने बीजी बाजुए महान सीर्टिस (Great Syrtis) लगी पोहोंच्यो हतो. आवा विस्तारवाळी प्रजा उपर कार्थेजीनियनो जरा सख्ताईथी राज्य चलावता हता. जमीननुं मेहेसुल लईने तेओ खेती करवा देता हता, पण कांई राज्यहक न आपतां प्रजाने राज्यकाजमां सामेल थवा देता नहता. आम होवाथी देश उपर कोई चडी आववानुं करे के लागलुंज बंड मची रेहे. त्रणसे माणसनी एक (सेनेट) राज्यसभा कारभार चलावती. नामना पसंद करेला बे मेजीस्ट्रेट नीमवामां आवता हता, तेओने सफ्फेदस (Suffets) अथवा प्रमुख केहेता हता. खरो कारभार, तो १०० माणसनी वंशपरंपरानी एक लघु सभा स्थापवामां आवी हती ते चलावती हती.

पोताना देशनुं रक्षण करवाने नगरवासी जनोने लश्करी तालीम आपवामां आवती, तेथी तेओ रक्षक अने लडवैयानुं काम करता हता, एटले, बीजुं लश्कर राखवुं पडतुं न हतुं. तेओ जथाबंध दारूखानुं अने लश्करी असबाब एक मजबुत किल्लामां राखता हता. त्यांनी वस्ती, अने पश्चिमभणीनी बाजुना न्युमिडियन अने बीजी लूटारी जातिना लोकोना हुमला थता अटकावी, दाबमां राखवाने आवा नागरिक सैनिको पूरा पडी शकता हता. परदेशखाते सैनिको जोइये, ते पगारदार राखवामां आवता हता. ते लिबिया, तथा हिस्पानिया, इटली, गॉल, अने ग्रीसमांथी मळी आवता हता. बालीरिक बेटोमांथी निपुण गोफणबाजो मळी शकता हता, तेओ शत्रु उपर पत्थरोनो वर्षाद वरसावी देता हता. घोडेसवारनुं काम न्युमिडियनो घणी सारी रीते बजावता अने घोडा उपर एवुं पलाण करी शकता हता के तेमने लगाम चडाववानी पण अगत्य रेहेती नहि. आवी सेनाना उपरी देशी कार्थेजीनियनने ठरावता हता, पण जो तेओ कसुर करता, अथवा हार खाता, तो तेमनो दंड करवामां आवतो, अथवा केद करता हता, कदापि बहु वांकमां आवे तो फांसी पण देता हता.

कार्थेज पोतानी नौकासेनाने लीधे घणी वाते फावी जतुं हतुं. तेनो विजय

स्वाधीन करी लईने सुरक्षित कर्युं. एटलामां तो हसन फरीने आव्यो, ने तेनो नाश करी नांख्यो. आ रीते कार्थेज जेनुं नाम समूळगुं इतिहासमांथी निकळी गयुं हतुं, ते फ्रान्सनो १४ मो लुई राजा, ८ मा धर्मयुद्धनो आगेवान थईने आव्यो, त्यारे (ता. १७ मी जुलाई १२७० मां) अहिं उतर्यो पण ता. २५ मी आगस्टे प्लेग लागवाथी त्यांज मरण पाम्यो एटले उत्तर आफ्रिकामां सुधारो करवाने तेनाथी ते पाछुं मेळवी शकायुं नहि.

थवा लाग्यो, अने धमधोकार व्यापार वधवा लाग्यो ते तेनी दरियाई सेनाने लीधेज. आवी सेनाना योगे करीने तेओ घणा देशोमां प्रवेश करी शक्या, अने त्यांना लोकोमां भळी शक्या, अथवा तो शत्रुवट करवानुं योग्य लागतां तेवी वर्त्तणूक पण चलाववा लाग्या ते नौकासैन्यना साधनथीज. सिसिली अने स्पेनमां तेओए व्यापारी वखारो प्रारंभमां स्थापी. आ देशोमांज तेओने ग्रीकोनी साथे प्रथम पानां पड्यां, अने त्यारपछी रोमनोना संबंधमां आव्या. तेओए सिसिली डेपाना, पेनोरमास अने लिलिबियम इत्यादिमां वखारो बांधी तेनी आसपास मजबूत किल्लेबंधी करी दीधी. छेवटे ज्यारे साईरेक्युझन्से (syracusans) एथिनियन सत्ता (इ० पू० ४१३ मां) उथलावी नांखी त्यारथी आ फळद्रूप बेटना घणाखरा भागना कार्थेजीनिशियनो धणी थई पड्या छे. डायोनिशियन्स जेनुं उपनाम (the Tyrant of syracuoe) केहेवातुं हतुं अने जेणे (इ० पू० ४०३–३५७) ३८ वर्ष राज्य कर्युं, तेणे सामुं बळ घणुं बताव्युं, पण छेवटे तेने कोलकरार करवा पड्या, तेनी रूए, ग्रीशियन अने कार्थेजीनियन वच्चे सिसिलीना बे विभाग पड्या तेनी सरहद तरीके हेलीकस (Halycus) नदी मुकरर ठराववामां आवी. (इ० स० पू० ३८३)

आ बंने सत्ता वच्चे पछवाडेथी झगडा उठ्या. एगेथोक्लिसे कार्थेजीनियनोने पजवणी करवा मांडी, एटले (इ० स० पू० ३१०)मां लडाई थई, त्यारपछी, पण कजिया चालता रह्या ते २८९ इ० पू० मरण पाम्यो त्यांसुधी पोहोंच्या. एना मरणपछी बंने बाजुने थोडो जंपवारो आव्यो, पण पीररहसे(Pyrrhus) कार्थेजीनियोने सिसिलीमांथी हांकी काहाडवानो झंडो उठाव्यो. (इ० स० पू० २७९). आ कलहना प्रसंगमां हीरो नामनो एक युवान पराक्रमी उठ्यो. एगेथोक्लिसना जे पगारदार लडायको हता, अने जेओ मेमरटाइनना नामथी ओळखाता हता, तेओए मेस्साना पोताने कबजे करी लीधुं हतुं, तेमने हरावीने पोते, इ० स० पू० २७० ना सुमारमां, राजा थई पड्यो. तेणे मेस्साना उपर हुमलो कर्यो ते वेळाए, मेमरटाइनोए कार्थेजीनियनोने मददे बोलाववानी पोतानी धारणा करी, पण तेमनामां बे विभाग पड्या हता, तेथी बीजा पक्षवाळाए रोमनोने बोलाववानो ठराव कर्यो, अने ते प्रमाणे लखाण थयुं, पण तेनो निर्णय करवामां समय व्यतीत थयो, एटलामां तो, प्रथमपक्षनी इच्छा प्रमाणे कार्थेजीनियनोए आवीने शहरमां प्रवेश कर्यो.

मेस्सानानो कबजो कार्थेजीनियनो पासे नहि जवा देवाना विचारथी रोमनी सेंचुरियन एसेम्बलिये मेमरटाइनना बीजा पक्षने आश्रय आपवानो ठराव

कर्यो अने कोन्सल एप्पियस क्लॉडियसने सेना आपीने मोकल्यो, तेणे आवीने मेस्सानानी दक्षिण बाजुए पोतानी सेना उतारी. हीरोने हरावी दीधो, एटले, ते साईरेक्युझ भणी जतो रह्यो. बीजे दिवसे रोमनोए शत्रु उपर टूटी पडीने तेमने हराव्या, अने कोन्सले तेमनी राजधानीना छेक दरवाजा सुधी पोहोंची जईने, तेमना राज्यमां लूट चलावी.

आ प्रमाणे रोमनोनो सिसिलीमां पगपेसारो थयो, एटले हवे, तेमणे कार्थेजीनियनोने आ देशमांथी समूळगा हांकी काहाडवानो निश्चय कर्यो, केम के, ज्यारथी तेओनी समुद्रसेनाए इटालियन किनारा उपर देखा देवा मांडी हती, त्यारथी, प्रजासत्ताक रोमनोनो तेमना उपर डोळो लागी रह्यो हतो, अने तेमना उपर तळाप मारवाने लाग जोयां करता हता.

पेहेलुं प्युनिक युद्ध थयुं, (इ० स० नी पूर्वे २३७–२१९) त्यारे वळी, ए देशसंबंधी ग्रीकोना जाणवामां विशेष आव्युं. कार्थेज ए फिनिशयन लोकोनुं वसावेलुं स्थान हतुं, तेथी कार्थेजिनियन लोको पेहेलेथीज आइबेरिया साथे व्यापार चलावता हता. तेओए इ० स० नी पूर्वे ५०९ मां रोम साथे कोलकरार कर्या, तेमां एक कलम एवी हती के, " फेरनो भूशिर (Fair promontory) वटावीने तेनी पेलीपार, रोमनो अने तेमना साहाय्यभूत थनारा संबंधियोए पोतानां वाहाणो हकारीने जवुं नहि". आवो करार करवानुं कारण एम समजाय छे के, आइबेरियामां कार्थेजिनियननां बजार मंडातां हतां तेमां ग्रीको आवीने खलेल पोहोंचाडे नहि, एटलामाटे तेमनी आ युक्ति हती. वळी तेओ आ देशमां घणा शेळभेळ थई गया हता. सिसिलीमां पण व्यापार बाबतमां ग्रीको तेमना सामावाळा हता. हेमिलकारना लश्करमां आइबेरियन लोको सामेल हता. वळी इ० स० नी पूर्वे ४०६ मां डायोनीशियसनी सरदारी नीचे, ग्रीकोनी सामे लडवाने, हेनिवाल अने हेमिल्कोए आइबेरियामांथी लडायक माणसो लई आववा माटे त्यांना ठाकुरो भणी पोताना आरतिया मोकल्या हता. आइबेरियामां रूपानी खाणो होतां तेनो लाभ लेवा माटे कार्थेजिनियनोए नवा कार्थेजनी पासे पोतानो वास वसाव्यो हतो. आलेटीस करीने एक पुरुष हतो, तेणे पोताना देशना लाभार्थे, अहिं रूपानी खाणोनी भाळ मेळवी हती, तेथी नवा कार्थेजमां एनुं नाम कायम राखवा माटे एक देवल बांधवामां आव्युं हतुं.

डायोडोरस केहे छे के, त्यां जेटली खाणो हती तेटली प्रथम तो कार्थेजिनियनोए खोदी काहाडी हती. आ मांहेली केटलीक, राज्यने स्वाधीन हती,

अने केटलीक, खानगी साहसथी चालती हती. आ लोको यूरोप साथे धमधोकार व्यापार चलावता हता. ब्रिटनमांथी कल्हई, अने त्रांबुं लावता हता अने बाल्टिक समुद्रद्वाराए अंबर (amber) लावता हता. आ लोको किनाराना लोको साथे व्यापार चलावता हता एटलुंज नहि, पण बेटोना रेहेवासियो साथे पण चलावता हता, अने देशना अंदरना भागमां घुशी जई, तेमनी साथे पण व्यापार चलावता हता. वळी त्यांथी गॉलमां माल मोकलवामां आवतो हतो. मास्सिलिया (मार्सेल्स) लोकोने, व्यापारनी एटली बधी अदेखाई हती के तेओ गॉलना कोई बंदरे कार्थेजिनियनोने पेसवा देता न हता.

सार्डिनिया अने सिसिलीमांथी कार्थेजिनियनोनी सत्ता नीकळी गई एटले हेमिलकार बार्काए (Hamilcar Barca) आइबेरियामां नवुं राज्य स्थापवानो प्रयत्न करवा मांड्योः आ प्रयत्नमां ते फळद्रूप थयो. अने एणेज पोताना नाम बार्सिनो उपरथी बार्सिलोना शहर वसाव्युं एवुं केहेवाय छे. भूमध्यसमुद्रना किनारा उपरना पूर्वदिशाना प्रदेशो साथे व्यवहार चलाववाना काममां पछवाडेथी आ शहर मुख्य साधन थई पड्युं.

हेमिल्कारना मरण पछी तेनो दीकरो न्हानो हतो तेथी तेना जमाई हास्ड्रुबाले सरदारीनुं काम चालतुं राख्युं. आ शख्शेज नवुं कार्थेज वसाव्युं, जे हवणां कार्थेजिनाना नामथी प्रसिद्ध छे. रोमन अने आइबेरियाना राज्यनी सरहद आइबेरिन (इब्रो) नदी आगळ मुकरर करावनारो पण एज हतो, अने ते विषेना कोलकरार एणेज कर्या हता. एना मरण पछी हेमिल्कारना दीकरा हेनिबोलने आइबेरियानी सरदारी मळी. देशी लश्कर उपर जीत मेळव्या पछी, तेणे ग्रीकनो वास जे सेगंटम (Saguntum) नामनो हतो ते उपर घेरो घाल्यो. तेनुं कारण ए हतुं के, रोम साथे ज्यारे कोलकरार थया हता त्यारे, आ शहरने स्वतंत्र जुदुं राख्युं हतुं, तेने बदले हवे रोमनी सलाहथी, ग्रीको दबावी पड्या हता. एना आ कृत्य सामे रोमे वांधो उठाव्यो, अने आज कारणने लीधे बीजुं प्युनिकयुद्ध मंडायुं. हेनिबोल आ युद्धमां चड्यो त्यारे तेनी पासे जे लश्कर हतुं तेमां आइबेरियनोनी संख्या वधारे हती. आ लश्कर लईने ते पीरीनीस अने आल्प्स ओळंगी शत्रुना प्रदेशमां सीधो पेशी गयो. रोमनोए नीयस् अने (Cnaeus and Publius Scipio) पब्लीयस् सिपियोना उपरीपणानीचे आइबेरियामां लडाई चलावी, तेमां कार्थेजिनियन सरदारो उपर घणी नामीची जीतो मेळवी. ६ वर्ष लगी युद्ध मचेलुं रह्युं तेमां रोमनोना बंने सरदारो मार्या गया, अने तेमनी हार

थतां लडाईनो अन्त आव्यो. पण इ० स० पू० २१० मां पब्लियसनो दीकरो आफ्रिकेनस एकाएक नवा कार्थेज उपर चडी गयो, अने ते कबजे करी लईने कार्थेजिनिथनोनी सत्ता आइबेरिया उपर बेठी हती ते तोडी नांखी; पण तेम करवामां इ० पू० २०७ सुधी लडाई मचेली रही; छेवटे, सिल्पिया (Silpia) आगळ कार्थेजिनियनोने एवी सख्त हार खवरावी के, तेमनी सत्ता आइबेरियामांथी नीकळी गई, अने घणाखरा देश उपर रोमनोनुं राज्य थयुं. एकलुं गेड्स (Gades) कार्थेजनुं रह्युं, ते पण, बे वर्ष पछी रोमनोए खुंचावी लीधुं, अने रोमनो आइबेरियाना धणी थई पड्या त्यारथी आइबेरिया नाम बदलाईने हिस्पानिया केहेवायुं. हवे रोमनोने मात्र त्यांना देशियो साथे झगडो रह्यो. सेलिबेरी नामथी ओळखाता देशियो पाहाडी भागमां वसता हता, अने ते विकट स्थान होतां, तेमनी सामे फावी जवानुं कठिण हतुं. सेलिबेरियनो साथे लडाईमां उतरवुं ते गोया आखा हिस्पानिया साथे युद्ध मचावा सरखुं हतुं. इ० पू० १५४ मां ल्युसिटेनियनोए (पोर्टुगीझो) विरियेथसनी सरदारी नीचे रहीने रोमने म्होटी हार खवरावी. आ वेळाए बंड मचाववामां सेल्टिबरी पण तेमना भेगुं भळी गयुं हतुं. छेवटे, रोमनो साथे कोलकरार थया, तेमां ल्युसिटेनियानी स्वतंत्र सत्ता मान्य राखवामां आवी. परंतु इ. पू० १३२ मां कोन्सल जुनियस ब्रुटसे (Junius Brutus) म्होटुं पराक्रम करीने ल्युसिटेनिया, अने तेनां शहरो, पाछां ताबामां करी लीधां. युवान सिपियोए थोडा समय आगमच (Numentia) न्युमेन्शिया कबजे करी लीधुं हतुं, एटले देशना अंदरना भागनो कबजो पण रोमनोना हाथमां आवी गयो, मात्र उत्तर दिशानो किनारो बाकी रह्यो हतो. आ प्रमाणे रोमनोनुं राज्य थतां व्यापारनी आबादी थवा मांडी, अने भूमध्य समुद्रमां चांचियानुं जोर वधवा मांड्युं हतुं, ते उपर पण अंकुश मूकवामां आव्युं.

इ० पू० ९७ मा वर्षमां प्रख्यात सर्टोरियसना उपरीपणा नीचे सेलिबेरियनोए पाछुं माथुं उपाड्युं; अने ८ वर्ष सुधी लागत लडाई मचावी राखी, पण इ० पू० ७१ मा वर्षमां रोमने माटे पाम्पिये देश फरीने जीती लीधो, अने आगळना करतां जरा सख्ताई राखीने राज्यवहिवट चलाववा मांड्यो. खरेखरो कबजो तो इ० पू० १९ नी सालमां थयो अने आखुं हिस्पानिया रोमना राज्य साथे जोडाई गयुं. आ समयथी मांडीने, आखो हिस्पानिया देश लगभग सात सैंकडा सुधी तेमना विस्तीर्ण राज्यनो एक अगत्यनो भाग थई पड्यो.

आगस्टसना समयमां आ देशना त्रण विभाग पाडवामां आव्या हता.

१. ल्युसिटेनिया[1] (Lusitania.)

२. हिस्पानिया अलटेरियर अथवा बीटिका[2].

३. हिस्पानिया सिटेरियर अथवा तारोकोनेन्सिस[3] (Tarraconensis).

राज्यवहिवट चलाववाने माटे १४ प्रान्त अथवा जिल्ला ठराव्या हता, तेमां ३ ल्युसिटेनियामां, ४ बीटिकामां हता, अने ७ ताराकोनेन्सिसमां हता. ते वेळाए लिझ्बन अगत्यनुं शहर गणवामां आव्युं न हतुं, ते समये तेने ओलिसिपो केहेता हता. उपरी अधिकारी तरीके रोमथी कुशळ पुरुष मोकलवामां आवतो हतो तेने प्रीटर अथवा प्रो कान्सल केहेता हता.

ल्युसिटेनियामां वसनारा लोको घणा शूरा हता, अने विफरे तो आखा रोमन राज्यने हलमलावी नांखे एवा हता, कारण के ए पश्चिम भणीना भाग उपर रोमनोनो धसारो जरा मोडो थयो हतो, तेथी, तेमणे दासत्व भोगव्युं न हतुं; पण पूर्व अने दक्षिण भणीना लोको रोमनोना दास थई पडवाथी मनना पोचा थई गया हता. पश्चिमनी त्रण जाति, न्युमनटाइन, कॅंटेब्रियन्स, अने आस्टुरियन्स (Numantines, Contabrians, and Asturians) शूरातननी साथे, स्वतंत्रता भोगववानी लालसावाळी हती, विरियेथस (Viriathus) करीने एक जबरो शिकारी हतो, ते लूंटारा लोकोनी टोळी जमावीने तेनो सरदार (कॅप्टिन) थयो. तेणे त्रीजा प्युनिकयुद्धने समये, ल्युसिटेनियाना रोमन राज्यबंधारणनी सामे बळवो उठाव्यो. प्रीटर वेटिलियस १०,००० लडायको लईने तेनी सामो थयो, पण विरियेथसे तेनां ४,००० माणसोनो घाण वाळी नांखीने तेने कतल कर्यो. आ बनाव उपरथी रोमनोए बीजुं १०,००० पायदल अने १, ३०० घोडेस्वारोने लईने बीजो प्रीटर मोकल्यो. आ मांहेली ४,००० नी एक टुकडीने प्रथम प्रमाणेज तेणे कापी नांखी, अने बाकी रहेलाओनी साथे छूटक छूटक लडीने तेमने हरावी नांख्या, अने ल्युसिटेनियानो घणोखरो कबजो करी लीधो. रोमनोए त्रीजो प्रीटर मोकल्यो, तेनी पण एवीज दशा थई. गाल्बाए ल्युसिटेनियनोनी कतल चलावी तेमां विरियेथस सहजमां बची गयो. फेबियस सर्विलि-

---

१ हालनुं घणुं खरुं पोर्टुगाल केहेवाय छे ते. २ एमां आंडालुशिया, ग्रानेडा सहित आवी जायछे. ३ त्रीजा विभागमां ग्यालिशिया, आस्टुरियास (Asturias) बिस्के, अने नावारे (Navarre), लियोन तथा बंने कास्ताइल, आलुशिया वालेन्शिया, क्याटेलोनिया, अने आरेगान एटलानो समावेश थाय छे.

येनसने तेणे एवो सपडावी दीधो के तेने पोतानी सेना बचाववामाटे सलाह करवानी फरज पडी. छेवटे तेना सामुं कांई चाल्युं नहि त्यारे सर्विलियस सीपियोए इ० पू० १४६ मां तेने झेर देवरावीने मारी नांख्यो.

कार्थेजने ताराज कर्या पछी, रोमनोए पोताना कोन्सल क्विंटस फेबियस-(Quintus Fabius) ने मोकल्यो, तेणे रेहेतां रेहेतां जीत मेळवी, पण उपर लखेली त्रण शूरी जातिए पजवणी करवामां बाकी राखी नहि. छेवटे कार्थेजनो नाश करनार सिपियो ईमीलियेनसने (Scipio Aemilianus) न्युमेन्शिया (Numantia) सामे मोकल्यो. तेनी सामे त्यांना लोको घणी बहादुरीथी लड्या, पण छेवटे, एवो प्रसंग आवी गयो के सर्वेनो नाश थतां कोई त्यांनो रेहेवासी तेनी सामे उभो रेहेवाने बाकी रह्यो नहि. आ प्रमाणे परिणाम आवतां, रेहेतां रेहेतां हवे आखुं हिस्पानिया रोमनोना स्वाधीनमां आवी गयुं. हवे त्यां राज्य चलाववाने माटे प्रतिवर्षे बब्बे प्रीटरो मोकलवा लाग्या. केटलांक वर्ष सुधी समाधानी चाल्या पछी इ० स० नी पूर्वे ७६ मा वर्षमां देशना अंदरखानानो कलह मेरियस (Merius) अने सीला (Sylla) वच्चे उत्पन्न थयो तेमां मेरियसनी बाजु हारमां आवी, तोपण, तेमांना सर्टोरियसे (Sertorius) बाकी रहेलाओनो सारो जमाव कर्यो. कायस (Caius) एन्नियस (Annius) अने मिटेल्लस (Metellus) ए बंनेने तेनी सामे मोकलवामां आव्या हता तोपण, ते तेओनी साथे लडीने जयवंत थयो.

सर्टोरियसे हवे ल्युसिटेरियानुं प्रजासत्ताक राज्य स्थापवानी युक्तिओ रचवा मांडी, तेथी रोमनोने पोतानुं राज्य खोई देवानुं भय लाग्युं, अने तेने डबावी देवाने माटे म्होटी सेनानी तैयारी करवा मांडी. तेना सेनापति तरीके घणा उमेदवारो थया तेमांथी पाॅम्पीने पोताने मोकलवानी गोठवण थाय एम तेणे इच्छ्युं. आ पाॅम्पी महानना उपपदथी पछवाडेथी प्रसिद्ध थयो, पण आ वेळाए तो ए कान्सलनी पदविए पोहोंचेलो नहि होवाथी, साधारण माणस गणातो हतो, तेथी सीलाना मरण पछी, तेने नीमवामां आवे तो ते उत्साहथी पोतानुं काम बजावशे एवी तेनी धारणा जाणवामां आवतां तेनेज मोकलवानो ठराव थयो.

मिटेल्लसने त्यांज रेहेवा दिधो हतो, ते अने पाॅम्पिये मळीने सर्टोरियस सामे घणी युक्तिओ रची, पण कोईनुं कांई चाल्युं नहि, तेणे तेमनी भेगी सेना उपर एवा हल्ला करवा मांड्या के छेवटे तेमने विखेराई जवानी अगत्य पडी. पाॅम्पी गाॅलमां जतो रह्यो अने मिटेल्लस पिरिनिसनी तलेटी भणी गयो. जे

जयकार्य पराक्रमथी प्राप्त करी शक्या नहि ते दगाफटकाथी पार उतारवाने रोमनोए हवे युक्तिओ रचवा मांडी. एक उजाणीना प्रसंगमां छानो लाग जोईने परपेर्ना (Perperna) ए चतुर अने बहादुर सर्टोरियसनुं माथुं उडावी नांख्युं. पम्पी हवे सामो नीकळी आव्यो अने सेनापति विनानी सामी थयेली सेना उपर, घणा जोसथी धसारो करीने, ते पोताने स्वाधीन करी लीधी. आ प्रमाणे स्पेननो कबजो कायम रह्यो, पण आस्टुरियन अने केन्ट्राब्रियन लोकोए स्वतंत्रता माटे ज्यारे त्यारे हुल्लड मचावीने विश्रान्तिनो तो भंग कर्या ज कर्यो. एग्रिप्पाए पोताना समयमां, आवा फितुरी लोकोनो समूळगो नाश करी नांखवानुं धोरण चालतुं करवाथी, छेवटे तेमनो नीकाल आवी जतां, पश्चिम भणीनो प्रदेश हवे रोमनोना स्वाधीनमां रही शक्यो.

ओगस्टसे पोते, सीझर ओगस्टा, सारागोसा (Saragossa), अने ओगस्टा एमेरिटा (मेरिडा) एवा नामना वास वसाव्या. स्पेनना प्रदेशमां ४०० वर्ष सुधी रोमन भाषा अने रोमन रीतभातनो प्रवेश रह्यो, ते एटले सुधी के, सुख शान्ति अने युद्धकळामां स्पेनना लोकोए रोमन लोकोनी बराबरी करवा मांडी, अने सारा प्रविण पुरुषो उत्पन्न थया. तेमां पोम्पोनियस मेला, सेनेका, ल्युकन, ट्राजन (Tragan) अने महान थियो कोशियस ए मुख्य हता.

होनोरियस अधिराजाना समयमां आ द्विपकल्पमां वान्डाल्स, सुएवी, अने आलान्स (Vandals, Suevi and Alans) एवी त्रण गाथिक जातिना लोकोनो विस्तार प्रसर्यो.

४२० मा वर्षमां शूरा वाल्लियाए, स्पेनमां विसिगोथ्स नामना राज्यनी स्थापना करी. वान्डाल्स जातिना नाम उपरथी आंडालुसियानुं नाम प्रकट थयुं, ते लोको वाल्लियाना प्रतापनी सामे टकी शक्या नहि, एटले थोडां वर्ष पछी, तेओ आफ्रिका भणी नाशी गया. ४८४ मां रोमनोने काहाडी मूकीने, विसिगोथ लोकोए युरिक (Euric) ना उपरीपणा नीचे, पोताना राज्यनो विस्तार वधार्यो. गेलिशियामां (Galicia) सुएवीना राज्यनी स्थापना थई हती ते ५८३ मां लियोविजिल्डे उत्थापी नांखी.

एनो क्रमानुयायी पेहेलो रेकारेड (Recared) थयो, तेना समयमां, गाथोलिक धर्मनो परिचय थवाथी, गाथिकने बदले अशुद्ध लाटिन भाषानो प्रचार थयो. आ समय पछी सर्वेनो एक काथोलिक धर्म, तथा ते धर्मना पादरियोनी राजकीय सत्ता ए बंनेना भेगा कारणे करीने स्पेनिश लोकोनुं ऐक्य संधायुं.

इ. स. ना सातमा सैंकडानी आखेरीमां आरबोए माथुं उपाड्युं. आफ्रिकामां गॉथिक राज्य हतां ते तेमणे स्वाधीन करी लीधां, ने त्यार पछी स्पेन उपर उतरी आव्या. गॉथ लोकोनो राजा आ वेळाए रोडरिक हतो, ते राज्य बथावी पड्यो हतो तेथी प्रजा तेना उपर राजी न हती, एटला माटे, शत्रुओ तेमनी साथे मळी जाय ते पेहेलां, तेणे लडाईमां उतरवानुं नक्की कर्युं. आंडालुशियामां (xeres) क्झेरीस नामनुं मेदान छे त्यां बंने सेनानो भेटो थयो. प्रारंभमां गॉथ सेना घणा जुस्साथी लडी, पण छेवटे हारी गई; रॉडरिक नाठो, ते ग्वाडल क्वीवर नदी ओळंगतां तेमां डूबी मुवो, एटले, इ.स. ७११ मां*मूर लोकोनी आ प्रमाणे निश्चयात्मक जीत थई, तेथी तेओ स्पेनना धणी थई पड्या. जे गॉथ'लोको स्वतंत्रतानो फांको राखता हता तेओ आस्युरियाना पाहाडी प्रदेशमां, बरगोस अने बिस्केमां जता रह्या. सन ७१८ मां तेओने जुस्सो चडी आव्यो, अने राजकुटुबनो एक पेलायो (Pelayo or Don Pelagio) करीने हतो तेनी सरदारी नीचे मूरोने हंफाववानी तैयारी करी. पेलायोए पर्वतनी कराडो, अने गुफाओना विकट भागमां पोतानी स्थापना करी. ते भाग एवो हतो के, मूरोनो गवर्नर आलाकोर (Alakor) तेने कचरी नांखवाने भारे सेना मोकली फांफां मारवा लाग्यो, पण तेनुं कांई चाल्युं नहि. बीजी वेळाए आलाकोरे फरीने सेना मोकली ने चाल्युं एटलुं कर्युं पण तेनी केटलीक सेनानो घाण वळी गयो अने केटलाक सैनिको केद पकडाया.

बगदादना खलीफाना वंशमां स्पेन रह्युं हतुं अने तेना नवाबो (Viceroy) राज्य चलावता हता, पण आठमा सैंकडाना मध्यभागमां ज्यारे अब्दरेहेमान वाइसरोय हतो, त्यारे तेणे खलीफानु धूसरुं काहाडी नांख्युं, अने पोते स्वतंत्र शाह थइ पड्यो, अने कोर्डोवा (Cordova) मां पोतानी गादी स्थापी. तेणे डाहापण भरेली रीते राज्य चलाववा मांड्युं. कुरानसाथे संबंध धरावनारा तेमना मुसलमानी कायदा फेरववानुं तो तेने ठीक लाग्युं नहि, पण प्रजाप्रिय थवानां धोरण तेणे नवां दाखल कर्यां. क्रिश्चियनो पासेथी जे कर लेवाता ते तेणे माफ कर्या, विद्याकळाने अने व्यापारने उत्तेजन आप्युं, अने बराबर न्याय करे एवा न्यायाधिशोने दाखल कर्या. कोर्डोवामां एवी एक भव्य मस्जीद तेणे बांधी के तेनी कारीगरीने लीधे हजी पण तेनां वखाण थाय छे.

अब्दरेहेमानना वंशजोए बे सेंकडा सुधी स्पेनमां राज्य कर्युं, ते दरम्यान, तेओ विद्याकळाने उत्तेजन आपता गया. तेमां मुख्यत्वे करीने ज्योतिष

---

*स्पेनना आरबोने मूर केहेवामां आवेछे तेथी हवे आपणे तेओने मूर कहीशुं.

अने औषधविषयक विद्यानी वृद्धि घणी सारी थई. अंग्रेज इतिहासकारो केहे छे के, यूरोपमां ज्यारे क्रिश्चियन प्रजा अज्ञानमां उंघती हती त्यारे आ कुरानवादियो आवी सारी विद्यानी वृद्धि करवामां मसगुल हता.

सन ७७८ मां फ्रान्सना राजा शार्लेमेने स्पेन उपर जुदी जुदी बे सेना करीने चडाई करी; एक सेना करानियामां पेठी, अने बीजी, नावेरेमां थईने दाखल थई अने छेक एब्रो (Ebro) सुधी पोतानी जीत चालती राखी. पाछा वळतां मूरोए तेने हराव्यो, पण जे भाग ते कबजे करी गयो, तेनी रोकाण तेओ करी शक्या नहि; केम के शार्लेमेने पोताना तरफथी बार्सीलोनीना अर्लने पोताना गवर्नेर तरीके नीम्यो हतो. पण आ अर्ले पोते चार्ल्स ध सिम्पलना समयमां तेनाथी स्वतंत्र थई पड्यो, अने तेना वंशजो पण तेवीज रीते स्वतंत्रताथी राज्य चलाववा लाग्या. तेओए उद्योगनां कारखानां अने व्यापारने सारुं उत्तेजन आप्युं. १०६८ मां त्यांना धारानो संग्रह करीने कायदानुं धोरण चालुं कर्युं, तेमां एक योजना एवी करी हती के व्यापारियोनां वाहाणो बार्सिलोनाने बंदरेथी हंकारी जाय, अथवा ते बंदरे आवे, अने केटेलोनियाना किनारा उपर होय, त्यां सुधी, तेओनुं रक्षण करीने तेमनी साथे सलाह सलुकीथी वर्त्तन[१] चलाववुं.

धीरे धीरे मूरोने दक्षिणमां हांकी काहाडवा पेलायोए जेनी प्रथम स्थापना करेली एवुं आ राज्य वृद्धि पामतुं गयुं. ते लियोन अने ओवीडोना नामथी प्रसिद्धिमां आव्युं.

दसमा सेंकडाना प्रथम भागमां, प्रसिद्धि पामेलो एक मूर सरदार महंमद एब्न अमिर आल्मानझोर मूरोनी पडती दशाने ठेकाणे लाववा आव्यो. तेणे लियोन शहर लईने तेनो नाश करी नांख्यो. त्यांनी वस्तीनो अन्त आण्यो. बार्सिलोनानी पण एवीज दशा थई; कास्टाईल लईने उज्जड करी नांख्युं. गेलेशिया अने पोर्टुगाल खेदान मेदान करी नांख्यां; अने ५० जुदी जुदी लडाईयोमां क्रिश्चियनोनी सामे बाथ भीडी. छेवटे कोम्पोसटेला नामना नगरने ताराज करी नांखीने तेनी अंदर सेन्ट जेम्सनुं देवल हतुं तेना दरवाजानां कमाड जय प्राप्तिना चिह्न तरीके लई लीधां, एटलामांज तेना लश्करमां

[१] त्यारपछी जे राज्यकर्त्ता आरागानमां थया, तेओए एक पछी एक, आ धारामां उलटो सुधारो करीने सारी रीते अमलमां आणता गया छे. १२८३—१२८९ अने १२९९ नी सालना धारा तेनी साक्षी पूरेछे.

महामारीए रोल वर्त्तावी दीधो, तेथी क्रिश्चियनोए धार्युं के मूर सरदारनी दोषित वर्त्त-णूकने लीधे प्रभुए तेने लाचार बनावी दीधो छे. आवी प्रबळ मनोबळनी धारणानुं तेमनामां एटलुं बधुं शूरातन आव्युं के, तेओ तेने नरम पडेलो जोईने, तेना लश्कर उपर टूटी पड्या, अने तेने छेक हरावी दीधो. आवी तेनी खराबी थई तेनी लागणी तेने एवी जबर लागी, के पोतानी मेळे भूख वेठीने तेणे पोताना जीवतरनो अंत आण्यो.

आ समयमां, **लियोन** अने **ओवीडो**नी क्रिश्चियन ठकराई, तथा मूरोना **कार**डोवा संस्थाननी वच्चे, **कास्टाईल** नामनी बीजी एक क्रिश्चियन ठकराईनी स्थापना थई, अने तेने माटे **लियोन** अने **कार**डोवा वच्चे हरिफाई उत्पन्न थई, तेमां छेवटे **कास्टाईल**, **लियोन** भेगुं भळी गयु. सन १०३५ मां **डॉन सें**चेझे पोताना दीकरा **डॉन फर्डिनाण्ड**ने राजानी पदवि आपीने तेने ते सोंपी दीधुं. छेवटे **लियोन** अने **ओवीडो**नी साथे ते जोडाई जतां त्यांना राजा **लियोन** अने **कास्टाईल**ना राजा केहेवाया.

अगियारमा सैंकडाना प्रारंभमां स्पेनमां **आरागान** नामना एक **क्रिश्चियन** राज्यनी स्थापना थई. आ संस्थानना प्रारंभपछीनी हकीकत प्रसिद्धिमां आवी नथी, पण १०३५ नी सालमां **नावारे**नो राजा **डॉन सैंचेझ** जे **महा**नना उपपदथी जाणीतो हतो, तेणे ए संस्थान पोताना दीकरा **डॉन रामिरोने** सोंपी दीधुं, त्यारथी तेनी चडती थती चाली. आ समये, **स्पेन** देशमां **वालेन्-शियाना** किनाराथी ते जरा नीचे **डारो** नदीना मुख सुधी, पूर्वपश्चिम लीटी दोरिये तो तेना न्हाना म्होटा बे विभाग पडे छे, तेमां उपला विभागमां क्रिश्चि-यन राज्योनो न्हानो भाग आवे छे, अने नीचे म्होटो विभाग रेहेछे तेमां मूरोनी राज्यसत्तानो समावेश थाय छे. जळ अने स्थळ बंने भाग उपर मूरोनी सत्ता अने धनविषयक आबादी क्रिश्चियन संस्थानो करतां घणी चढि-याती थई पडेली हती. पण मुसलमानोमां मांहोमांहेना कजिया, अने जुदा जुदा वंशनी स्थापना थवाने लीधे, तेओ नबळा पडवा लाग्या, एटले क्रिश्चि-यनो तेनो लाभ लईने तेमना राज्यमांथी पोताना राज्यमां देश वधारता गया. छेवटे बधा एकठा थईने मूरोसाथे सन १२१२ मां **शिरा मोरेनामांना टोलोसा** (Tolosa) आगळ युद्ध कर्युं, तेमां मूरोनी हार थतां, पोतानुं राज्य गुमावी बेठा. मात्र **ग्रानेडा**नुं राज्य तेमना स्वाधीनमां रह्युं.

सेविल (Seville) नामनुं बीजुं एक मूरोनुं संस्थान हतुं ते उपर १०८० मां **टोडेलो**ना राजाए हुमलो कर्यो, ते जोईने **कास्टाईल**ना ६ ठा

आल्फोन्सोए तेना उपर चडाई करीने ४ वर्षनी अंदर तो टोडेलो अने तेनी आजुबाजुनो प्रदेश पोताने स्वाधीन करी लईने टोडेलो पोताना राज्यनी राजधानी बनावी. आखुं नवुं कास्टाईल क्रिश्चियनोना ताबामां थई गयुं, अने मेड्रीड कबजामां आवी गयुं.

आल्फोन्सोने मात्र एकज कुमार हतो, तेने कांई फरजन हतुं नहि, एटले तेनी कुमारीनो दीकरो फर्नानडीझ हतो तेणे कास्टाईल अने लियोनने एकत्र करी दीधुं तेथी आगळना राजाओ करतां ते जबरो राजा थई पड्यो, अने बाइझा अने कोर्डोवा जीती लीधां अने १२४८ मां १८ मास सुधी घेरो घालीने सेविल्लनो धणी थई पड्यो. त्यांथी लागलां ज जईने कॅडिझ पोताने स्वाधीन करी लीधुं.

जाएनना पाहाडो (Mountains of Jaen) तेने आगळ वधतो अटकाववाने बाध करी शक्या नहि, पण तेणे आगळ वधीने एवो दंडो चलाव्यो के आरेबियन स्पानियर्डोने मदद करवाने आफ्रिकामांथी आवनाराओने किनारे उतरवानुं बनी शक्युं नहि. हवे तो ग्रानेडा एकलुंज तेमनुं मुख्य संस्थान बची शक्युं.

कोर्डोवा, मर्सिया, जाएन, सेविल, अने कॅडिझ, जीती लीधा पछी, त्रीजा फेर्डेनाण्डे ग्रानेडाने खंडियुं राज्य बनावी दीधुं, सन १२५२ मां कास्टाईल राज्यनी परिपूर्ण स्थापना करी, तथा अविभक्त अने वंशपरंपरा राज्य चाल्युं जाय एवुं राज्यधोरण चालतुं कर्युं. तथापि एकतांत्रिक व्यवस्था थयेली गणवामां आवी नहि. मध्यकालीन समयमां ज्यु–इझ्रायल वस्तीने एक सरखा हक आपीने सामान्य प्रजा गणवामां आवी हती; तेथी राज्यकाजमां, अने जनहितना कार्यमां वांधो आवतो लागवा मांड्यो. तेमने राज्यना उमरावोनी हारमां गणवामां आवता हता; तेओने आर्थिकविषयक कामदार (Ministers) ठरावबामां आवता हता, तथा राज्यनी उपजना तेमने ईजारा आपवामां आवता हता. महाजनोना (स्टुअर्ड) व्यवकस्थापक तेओ निमाता हता; आवां कारणोने लीधे देशनुं सघळुं नाणुं तेमना हाथमां आवी जतुं हतुं; अने सर्व प्रकारनी धीरधार करनारा पण तेओज हता, तेथी आखी वस्तीने ते अणगमतुं थई पड्युं, एटले १४९२ मां आखा स्पेनमांथी ८,००,००० ज्युलोकोने देशनिकाल कर्या, राज्य चलाववामां घणी खांपणो हती तेथी देशमां सुधारो थवाने हरकत आवती हती; नाना प्रकारना कर उघरावानुं काम सत्ताधारी खंडिया करता हता, तेमना तरफथी एवी वर्त्तणूक

चलाववामां आवती के प्रजा तेथी लाचार अने कायर थई जती हती; राजा पण सारा नीवडता न हता. कुटुम्बकलह चालतो हतो, आरागानने स्थपायांने २०० वर्ष थई गयां हतां, तोपण तेना करतां हलका प्रकारनी छूटो मळी होय एवी पण कास्टाईलमां १३२५ सुधी प्रजाने हक आपवानी संस्था बंधाई न हती, दरम्यान राज्यनी बीजी संस्थाओ बंधाई ते आ हती—पादरियोनी, उंचवर्गना अमीरोनी, नाईटना किताबवाळाओनी, अने १८ म्होटां नगरनी. आ बधी संस्थाओनी एक राज्यसभा—कोर्टिझ स्थपायली हती, तेथी राजानी सत्ता ओछी थई गई हती खरी, पण कायदेसर नियमित स्थपायली एवी व्यवस्था-वाळी आ संस्था गणाती न हती.

सन ११९५ मां पेहेलो आल्फोन्सो, सारागोसानी जीत पछी, आरागाननो पूर्ण कबजो मेळवी शक्यो हतो ते समये, एटले १२ मा सैंकडाना मध्यभागमां, राज्यसभा स्थापवामां आवी हती, अने आखा यूरोपमां आवा प्रकारनी सुदृढ स्थपायली राज्यकीय संस्था ते पेहेली ज हती.

तेरमा सैंकडामां, फेर्डेनाण्ड अने इसाबेला बे भेगां राज्य चलावतां हतां त्यारे आरागान अने कास्टाइलनां शहरोनी ऐक्यदर्शक एक संस्था पुर-वासियो तरफथी स्थपाई हती, तेने होली ब्रधरहुड (Holy Brother-hood) एटले "पवित्र भाईचारानी संस्था" एवुं नाम आप्युं हतुं. जे शहरो आ संस्थामां भळयां हतां तेना रेहेवासियोए पोतामां एक भंडोळ कर्युं हतुं, तेमज रक्षणार्थे लडवैयानो समूह करीने लश्कर कर्युं हतुं, तेथी मुसाफरोनुं रक्षण थतुं हतुं, अने चोरी, लूट करनाराने पकडी पाडवामां आवता हता. ज्यां अगत्य जणाई त्यां न्यायाधिशी स्थापीने न्यायाधिशोनी निमनोको करवामां आवती हती. आवी एक रुडी संस्था, त्यांना अमीरोना एकलपेटा हकोने बाध करता थई पडवाथी तेओ तेनी विरुद्ध हता, एटले तेने उथलावी पाडवानी पेरवी करता हता. केमके तेथी अमीरोनी जुदी जुदी ठकराइयोनी जुदी जुदी सत्ता—हकुमतोने खलेल पोहोंचतुं हतुं. पण तेवी तेमनी सत्ता उठी जाय तेमां एकत्र राज्यने लाभ हतो, माटे राजाराणी आवी उपयोगी अने राज्यने आश्रय आपवावाळी भाइचारानी संस्थाने सदा टेको आपतां हतां. आथी करीने सर्वत्र न्याय प्रसरवा मांड्यो अने तेने लीधे राज्यनी सुख शान्ति जळवाई रही. पण आवी व्यावहारिक सुधारणानी साथे, तेओए मानी लीधेला धर्मनी असर लोकोमां स्थापित करावाना लोभे तेओ धर्मविषयक स्वतंत्र विचार डाबी देवाना आडा लोभमां ललचायां अने तेमना विचारप्रमाणे मानी लीधेला धार्मिक तत्वोने उत्तेजन आपवामाटे तेमना धर्मपुस्तक गोस्पलना

निर्मल अने घटित तत्वो स्थापित करवावाळां मत प्रतिपादन करेलां होतां तेथी विरुद्ध, तेने छाजे नहि एवी एक धार्मिक संस्था एकलेझियास्टिकल ट्राइब्युनल स्थापवानो विचार थतां, पछवाडेथी निंदापात्र थई पडेली "इन्कवीझिशन" नामनी संस्थानी स्थापना करी. ज्यां ज्यां तेनो प्रवेश थयो त्यां त्यां, लोहीनी नीको वेहेती थयेली जाणवामां आवी छे तेमां विशेषे करीने स्पेनमां तेनो त्रास अतिशय जोवामां आव्यो छे.

मूरोविषे आगळ आपणे लखी गया छिये के, तेमना ताबामां ग्रानेडा रह्युं हतुं, पण हवे फर्डिनाण्ड राजानी धर्मवृत्तिने लीधे त्यां पण क्रिश्चियन धर्म फेलाववो अने मूरोनुं थोडुंक लफरुं रहेलुं समूळ काहाडी नांखवामाटे तेणे धारणा करी. सन १२४६ नी सालमां पोप सिकसटस चोथा पासेथी आज्ञापत्र (Bull) मेळवी लीधुं. तेणे क्रिश्चियनोनो सारो समूह जमावीने तेना आगेवान तरीकेनी सरदारी लईने तेज ग्रानेडा उपर चडी गयो; तेनी त्यां जीत थतां राजधानी नगर पोताने स्वाधीन करी लीधुं. छेवटे त्यांना शाहे अरज करवा उपरथी तेनी साथे तहनामुं कर्युं, तेमां एवो ठराव थयो के, आल्पुझारस (Alpuzarrus) पाहाडोनो फळद्रूप प्रदेश हतो तेमांना केटलाक भागनी उपज त्यांनो शाह भोगवे; तेना ताबानी वस्ती हती तेमनां घरबार, अने सरसामान, तेओनी पासेज रेहे, अने तेओने प्राप्त थयेलो वारसो तेओ निर्बाध भोगवे; तेमज, तेओना कायदा, अने तेमनो धर्म पोतानी इच्छा प्रमाणे पाळे.

आवी रीते मूरोना राज्यनी समाप्ति थई. तेओए लगभग ८०० वर्ष सुधी राज्य भोगव्युं, ते दरम्यान तेमणे व्यापार वणज अने खेतीवाडीमां सारो सुधारो करीने वस्तीने आबाद करी हती. विद्या हुन्नरने उत्तेजन आप्युं हतुं, तेमां वैद्यक अने ज्योतिषशास्त्रनो सारो प्रचार कर्यो हतो. कोर्डोवामां स्थपायल युनिवर्सीटी, शाळाओ अने पुस्तकालयोनो उपभोग मेळवी लेवानो लाभ मळयो हतो, तेथी ग्रिशियन, अने आरेबीक साहित्य तथा आरिस्टोटलनुं तत्वशास्त्र आदि समजी लेवाने क्रिश्चियनोने सारुं साधन थई पड्युं हतुं. अंकगणित विषयक ज्ञान आखा यूरोपने आवी स्थापनाओ मारफत प्राप्त थयुं हतुं, तेमज फोडवानो दारु, अने चिंथरांमांथी कागळ बनाववानी कळा पण त्यांथीज जाणी लेवामां आवी हती. आवी रीतनी केटलीक कलाओ मूरोना समयमां दाखल थई हती. उपरांत गॉथिक स्पानियर्डोमां वीर अने धार्मिक तत्वोनुं मिश्रण थयुं हतुं तेथी युद्धविषयक पदवि धरावनाराओनो वर्ग स्थपायो हतो. अगियारमा सैकडानी समाप्तिने समये, डॉन रोडिगो डियाझ डी बिवर नामनो पराक्रमी पुरुष उत्पन्न थयो, तेना जेवो ए समयमां बीजो कोई

थयो नथी. वळी तेमनामां धार्मिक तत्वनो प्रवेश थयो हतो तेथी धर्मविषयक आग्रहनी वृद्धि थतां, राज्यविषयक क्रिश्चियन मत मनातां नावारे (Navarre), आरेगान, अने ओस्टियानां क्रिश्चियन गॉथिक संस्थानो, अंदरना अने बाहारना कलह कजियाना भयमांथी बची गयां हतां.

फेर्डीनाण्ड अने इसाबेलाना समयमां, तेमना आश्रयथी, जीनोवाना कोलम्बसे अमेरिका खंडनो शोध कर्यो, ते विषय स्पेनना प्रकरणमां विस्तारवामां आव्यो छे, एटले हवे, आपणे आइबेरिया–हिस्पानिया–स्पेननो इतिहास लखवानुं मुल्तवी राखीने, ए देशथी जुदा पडेला ल्युसिटेनिया–पोर्टुगालनो संबंध चालतो करिये छिये.

ल्युसिटेनिया–पोर्टुगाल.

आगळ जणाव्या प्रमाणे १०८७ मां, छठ्ठा आल्फोन्सोए मूरोपासेथी टोलेडो जीती लईने ते नगरने पोतानी राजधानी बनावी, तेथी, तेना मनमां बीक रही के, गमे त्यारे पण, मूरो पाछा आवीने लडाई करशे. आवा विचार उपरथी फ्रान्सना पेहेला फिलिप राजानी तेणे ओथ मागी; तेमज, पोतानो ससरो ह्युघ (Hugh) जे बर्गंडीनो ड्युक हतो, तेनो पण आश्रय मेळव्यो. (१०८७) फ्रान्सना फिलिप तरफथी टुलोझ (Toulouse) नो काउण्ट रेमंड लश्कर लईने आव्यो;तेमज,बर्गंडीना ड्युकनो न्हानो भाई काउण्ट हेन्री पण आव्यो. आ बंने पुरुषो, बे त्रण वर्ष सुधी, पोतपोतानी सेना लईने डॉन आल्फोन्सोनाना दरबारमां रह्या. आ राजानी कुमारी उर्राका (Urraca) हती तेने काउण्ट रेमंड साथे परणावी, अने तेनी पदविनी योग्यता वधारवा माटे, गेलेशियानुं परगणुं तेने अर्पण कर्युं. तेमज, सन १०९५मां काउण्ट हेन्रीने वेरे पोतानी बीजी कुमारी थेरेसा नामनी हती ते परणावी; तथा मूरो पासेथी तेणे ओपोर्टो अने कोइम्ब्रा नामना बे प्रान्त जीती लीधा हता, अने देशनी सीमा उपर हता, ते सोंपी दीधा. नवा राजाए,*पोर्टो क्यालेनशियानो काउण्ट एवुं पद धारण करीने सन १११० मां, नवा राज्यनी स्थापना करी, अने पोतानी

* डोरो नदीना मुख आगळ पोर्टस क्याले नामनुं बंदर, जे हवणां ओपोर्टो केहेवाय छे, ते शहरना नाम उपरथी आ पदवि धारण करवामां आवी छे. आ बंदर साथे फिनिशियन लोको म्होटो वेपार चलावता हता, अने ए बंदरने तेओ गाइया (Gaia) अथवा केगो (Cago) केहेता हता, तेथी आ बंदरना नाम उपरथी आखा देशनुं नाम पोर्टुगाल पडेलुं छे.

राजधानी तरीके, डोरो नदीनी उत्तरमां ग्वीमारीझ (Guimaraes) ने पसंद करीने त्यां पोतानी स्थापना करी.

काउण्ट हेन्रिये मूरो साथे घणी वार युद्ध मचाव्यां छे, पण तेनी विगत जोइये तेटली, इतिहासकारोए लखी नथी. आ हेन्री ११९४ ना मे मासनी पेहेली तारीखे मरण पाम्यो. तेनी पछवाडे तेनो दीकरो डॉम आल्फोन्सो हेन्री तेनो क्रमानुयायी थयो. तेणे मूरोनी साथे घणी लडाइयो मचावी. सन ११३९ ना जुलाई मासनी २५ मी तारीखे मूरो साथे औरिक (Ourique) ना मेदानोमां भारे युद्ध थयुं, तेमां मूरो छेकाछेक हारी गया. आ युद्धनुं स्थान ते पोर्टुगालना राज्यनी स्थापनानुं स्थान गणाय छे. पोर्टुगालनी ढाल उपर राज्यचिह्न तरीके चोखंडा आकारमां आजुबाजुए सात किल्ला अने वचमां पांच चिह्नवाळी पांच चोकडियो छे ते ए लडाईमां पांच मूर राजाने कतल कर्या हता तेनुं स्मरण देवरावनारुं निशान छे.

समीपना कास्टाइल अने आरेगाननां राज्योनी रीति प्रमाणे, पोर्टुगालमां पण राज्य चलावनारी राज्यसभाओ (Cortes or Assemblies of States) स्थापवामां आवी.

सन ११४१ मां लामेगो (Lamego)मां आवा प्रकारनी राज्यसभा हती, तेणे हेन्रीने तेना औरिकना युद्धना जयप्रसंगमां ११४१ मां राजानुं पद आप्युं, अने तेज वेळाए राजा केवी रीते ठराववो ते विषेनो धारो बांधवामां आव्यो. तेमज, बीजी केटलीक गोठवण साथे, चोख्खो एवो ठराव करवामां आव्यो के, राजकुळमां कुमारी अवतरे, अने जो तेने विदेशी साथे परणाववामां आवे, तो ते क्रम प्रमाणे राज्यनी हकदार होय तोपण, तेनो हक राज्यासन उपर रेहे नहि. राज्यसभानी सत्ता तो बीजा देशो प्रमाणेज त्यां चालती रही हती, पण तेमां राजानी सत्ता केटली, अने राज्यसभानी केटली, तेनो निर्णय करवामां आव्यो नहतो, तेथी, रेहेतां रेहेतां, राजा पोतानी सत्तामां वधारो करता गया; ते एटले सुधी के, छेवटे स्पेनना जेवुंज पोर्टुगालनुं राज्य, राजासत्ताधारी थई पड्युं.

सन ११४७ ना मार्च मासनी १५ मी तारीखे डॉम आल्फोन्सोए, सान्टारेम (Santarem) जे लिस्बनथी ४० माइलने छेटे बलिष्ठ शहर हतुं ते स्वाधीन करी लीधुं, एटले, तेनी आसपासनो सरहदी प्रदेश तेना हाथमां आवी गयो. आ बनाव पछी तुरतज, राज्यसभानी मारफत, पोर्टुगालना राजा तरीके मुकुट धारण कर्यो, अने स्पेननी सत्तानुं धूसरुं उछाळी

नाख्युं. बीजे वर्षे, मूरो पासेथी लिझ्बन लेवानो तेणे प्रयत्न कर्यो, तेमां तरतज तो ते फाव्यो नहि.

क्राइस्टनी पवित्र भूमिना तारणने अर्थे, घणाखरा साहासिक अंग्रेज लोकनी १४,००० माणसनी टुकडी, त्यां जवाने टेगस नदीना मुख आगळ आवी पोहोंची हती, तेनो आश्रय मळवाथी, ११५८ ना जुननी २८ मी तारीखे तेणे लिझ्बन जीती लीधुं.

लिझ्बन हाथमां आव्या पछी, पोताना राज्यनी अंदरखानेनी व्यवस्था करी, अने त्रीजा अलेकझांडर पोप पासेथी, पोते प्राप्त करी लीधेलुं राज्यपद मंजुर राखवानुं आज्ञापत्र (Bull) मेळवी लीधुं. पछी मूरो उपर सांमटा हुमला करी, छ परगणांमांथी चार परगणां स्वाधीन करी लेतां, पोर्टुगालनो हवणां विस्तार छे एटलो प्रदेश, तेना भोगवटामां आवी गयो. ते ११८५ मां मरण पामतां, तेनी पछवाडे तेनो दीकरो-डॉम साश्चो पेहेलो एवा नामथी राज्यासन उपर बेठो. तेणे पोताना राज्यमां आबादीनां अने सुधारानां काम चालतां राख्यां, तेथी शहरसुधारक अने देशनो पिता एवी पदवि एने प्राप्त थई.

पवित्र भूमि (पेलेस्टाइन)ना रक्षणार्थे सन ११८९ मां, समुद्रसेना त्यां जवामाटे टेगस नदीना मुखमां आवी हती, तेमां जुदा जुदा देशना साहासिक पुरुषो साथे अंग्रेजोनो जथो वधारे हतो. लूट मळे ते तेमने लेवा देवानी शरते, तेओनो आश्रय लईने साश्चोए आल्गार्वे (Algarve)मां सिलवीझ (Silves) शहर छे तेना उपर हुमलो करवानी योजना करी. पोते पोतानां वाहाणोनी एक टुकडी लईने तेमना भेगो थयो, अने केटलुंक लश्कर स्थळ मार्गे मोकलीने ते शहरनो कबजो करी लीधो. आ प्रमाणे पोर्टुगाल कायम स्थितिपर आवी गयुं.

सन १२७९ मां त्रीजा आल्फोन्सोना मरण पछी, तेनो दीकरो डॉम डिनिझ राज्यारूढ थयो. आ बंनेना राज्यसमयमां, इंग्लंड साथे व्यापार विषयक संबंध सारो जाम्यो हतो, अने व्यापार वणज सारी स्थितिमां आवतो गयो हतो. सन १२९४ मां इंग्लंड साथे व्यापार विषयक कोलकरार, पेहेला एडवर्ड साथे थया हता; तेवीज रीते, बीजा एडवर्ड साथे पण घरोबो वधार्यो हतो. सन १३११ मां ऑर्डर ऑफ क्राइस्ट (Order of Christ) नामनी पदवि स्थापी हती. वळी राज्यकीय नौकासैन्यनी स्थापना पण तेणेज करी हती. जीनोवानो मान्वेल पेस्सान्हा (Manoel Pessanha)

हतो ते तेनो पेहेलोज नौकासेनाधिपति ठर्यो हतो. डिनिझनो पौत्र-पेहेलो पेड्रो पण त्रीजा एडवर्ड राजा साथे घणी घरवट राखतो हतो, तेथी इंग्लंडना ते राजाए १३५२ मां एक जाहेरनामुं, पोतानी प्रजामां 'प्रसिद्ध कर्युं हतुं, तेमां पोर्टुगीझ लोकोने कांई पण अडचण करवी नहि एवुं फरमान कर्युं हतुं. १३५३ ना डिसेम्बरनी २० मी तारीखे, लंडनना व्यापारियो साथे व्यापारना कोलकरार थया हता.

सन १३६७ मां पेड्रोनो पुत्र फर्डिनाण्ड राजा थयो, तेने कास्टाइल साथेना कजियामां अंग्रेजोए आश्रय आप्यो हतो. फर्डिनाण्डना मरण पछी, तेनी दीकरी लियोनोरा (Leonora)ना समयमां धास्ती लागी, के ए बाइ लोकप्रिय नहती तेथी कास्टाइलना राज्यनुं लफरूं पोर्टुगालमां पेशी जशे. आवा कारणने लीधे पेहेला पेड्रोनो अनौरस पुत्र डॉम (जुवाव) जोन जे आविझनो ग्रान्ड मास्टर हतो तेने १३८३ ना डिसेंबरनी १६ मी तारीखे राज्यनो सत्ताधारी ठराववानो धारो पसार कर्यो, अने राजाना करतां थोडीक न्यून राज्यसत्ता तेने आपवामां आवी. आटोलिरोझ अने ट्रान्कोसो आगळ कास्टीलियनो साथे लडाई थई, तेमां तेओने हराव्या पछी, कोइम्ब्रामां राज्यसभा भराई, तेमां राज्यनी सलामतीने माटे, १३८५ ना एप्रिलनी ६ ठ्ठी तारीखे, जोन (जुवाव)ने राजा ठराव्यो. तेणे पोताना शहरोना शूरा लडवइया एकठा करीने, तथा त्यां आवी चडेला ५०० साहासिक [1]अंग्रेजोना आश्रयथी, कास्टिलियनोनी भारे सेनाने, ता. १४ मी आगस्टे, अल्जुबरोटा (Aljubarrota) आगळ हरावी दीधी. त्यार पछी, आक्टोबर मासमां, होलीकोन्स्टेबलना उपनामथी ओळखाता परेराए बीजी सेनाने पण हरावी दीधी. आवा बे भारे प्रसंगने लीधे कास्टाइलना करतां पोर्टुगालनुं परिबल वधारे गणायुं. सन १३८६ ना मे मासनी ८ मी तारीखे जुवावे अंग्रेजो साथे विण्डसर आगळ कोलकरार करीने तेमनी मित्राईनो लाभ लीधो. घाडो स्नेह करवाने विशेष तेणे ए कर्युं के, जोन ऑफ घोंटनी (John of Ghawnt) कुंवरी, लेकेस्टर ऑफ फिलिपा साथे १३८७ ना फेब्रुआरीनी २ जी तारीखे ते परण्यो. कास्टाइल साथे सलाहथी रेहेवुं, अने इंग्लंडनी ओथ साचवी राखवी एज एनी इच्छा हती. इंग्लंडनो हेन्री चोथो, अने त्यार पछी थयेलो ५ मो, तथा ६ ठ्ठो, एओ एक

१ त्रण म्होटां वाहाणोमां Northberry, Mowbray अने Hentzel ए त्रणना उपरीपणा नीचे आव्या हता.

पछी एक, विन्डसरना प्रथम थयेला कोलकरार ताजा करता गया छे, ते तेनी इच्छाने लीधेज थयुं छे. १३९८ मां डेनीझनी सामेना युद्धसमये, बीजा रिचर्ड राजाए जुवावनी मददमां फौज मोकली हती. सन १४०० मां चोथा हेन्रिये नवी स्थापन करेली ओ. जी. (Order of the Garter) पदवि तेने आपी हती. पांचमा हेन्रिये १४१५ मां स्युटा (Ceuta) उपरनी तेनी चडाई वेळाए पोताना तरफथी मदद आपी हती. जुवावना समयथी आविझ (Aviz) वंशनी स्थापना थई ते लगभग २०० वर्ष सुधी चडती स्थितिमां चालती रही छे.

सन १३९४ मां मार्चमासनी ४ थी तारीखे हेन्री नामे कुंवर फिलिप्पाने खोळे अवतर्यो, ते चोथा हेन्रीनो भाणेज थतो हतो, तेमज त्रीजा एडवर्डनो पौत्र थतो हतो. पोताना पितानी साथे स्युटानी लडाईमां ते सामेल थयो हतो, ते वेळाए ड्युआर्टे (Duarte) अने पेड्रो (Pedro) तेना भाई थता हता ते पण पोताना पिता जुवावना भेगा हता. इंग्लंड, फ्रान्स, अने जर्मनीना साहासिक पुरुषो पण तेनी मददमां आव्या हता. एक अंग्रेज तो खोराकीनां चार वाहाणो भरीने लाव्यो हतो. आ लडाईमां जयवंत थया पछी, त्यांने त्यांज, जुवावे पोताना दीकराने नाइटनी पदवि आपी. पेड्रोने कोइम्ब्रानो ड्युक बनाव्यो. प्रिन्स हेन्रीने विस्यु (Visew)नो ड्युक स्थाप्यो, ते साथे वळी मास्टर आव धी आॅर्डर आॅफ क्राईस्टनी पदवि आपी, तथा आल्गारवीझ (Algarves) ना राज्यनो गवर्नर बनाव्यो. आ प्रमाणे ड्युकनी पदवि पोर्टुगालमां प्रथमज दाखल थई.

प्रिन्स हेन्रीनी योग्यता स्युटाना युद्ध पछी एटली बधी वधी के, जुदे जुदे प्रसंगे, पोप, अने जर्मनीनो अधिराजा, एओए, तथा कास्टाइल अने इंग्लंडना राजाओए, तेने पोतानी फोजना उपरी तरीके स्थापीने तेनो आश्रय लीधो छे.

आ समये गीनी (Guinea) जीती लेवा उपर हेन्रीनी इच्छा थई, प्रति वर्षे ते बे के त्रण वाहाणो नान (Non) भूशिरनी आसपास त्यांना किनारानी तपासणी माटे मोकलवा लाग्यो. बोजाडोर (Bojador) भूशिर ओलंगीने आगळ फरी वळवाने हजी लगण तेनुं एके वाहाण फतेह पाम्युं न हतुं. आ प्रमाणे आफ्रिकाना पश्चिम भागनो शोध चलाववा साथे हिन्दनो मार्ग शोधी काहाडवानी तेनी उग्र इच्छा थई हती.

आॅर्डर आफ क्राइस्टनी संस्थानो, हेन्री ग्राण्ड मास्टर हतो, तेथी ए संस्थाना एकठा थयेला पैसा तेनी पासे पुष्कळ हता. आ नाणांनो उपयोग,

देश जीतवामां, अने अन्य धर्मियोने क्रिश्चियन करवाना काममां करवानुं तेने सूझी आव्युं, तेमज, नवा देशोनो शोध लागवाथी त्यां वसनारी जुदी जुदी कोमो संबंधी माहिती मळे, अने तेने अंगे, तेमनी साथे व्यापार चलाववाने पण बनी आवे ए विचार तेने लाभदायक जणायो. आफ्रिकाना व्यापार संबंधी जेटलुं जाणवा जेवुं हतुं तेटलुं तेणे मूरो पासेथी जाणी लीधुं. आ तेनी योजना, धार्या प्रमाणे पार पडे एटला माटे, तेणे पोतानुं रेठाण आल्गारवे (Algarve)नी हदना उच्च साग्रे (Sagre) भूशिर उपर राख्युं. आ स्थाननुं नाम प्रथम तो तेणे टेरसेना अथवा टेरसा नाबाल राख्युं, एनो अर्थ दरियाई आर्सेनल थाय छे. पछवाडेथी ते विल्ला डो इन्फन्टे (Villa do Infante) केहेवायुं. आ रेठाणमां रहीने तेणे खगोळविद्या, अने गणित शास्त्रनो अभ्यास चलावीने, त्यांथीज, तेणे साहासिक शोध चलाववा मांड्या.

एनो भाई डॉम पेड्रो पर्यटन करनारो जबरो हतो, तेथी तेणे मुसाफरीमां मेळवेलुं ज्ञान हेन्रीने घणुं उपयोगी थई पड्युं हतुं. पश्चिम एशिया अने यूरोपना मुख्य मुख्य देशोमां जवानुं तेणे १४१६ मां प्रारंभ्युं. प्रथम तो पेलेस्टाइनमां गयो, त्यांथी, केटलांक यात्रानां धाम हतां, त्यां फरी वळयो, पछी तुर्कस्थान अने बेबिलोनियाना दरबारमां गयो. त्यां तेनो आदरसत्कार सारो थयो, त्यांथी रोम गयो. ते वेळाए त्यां चोथो मार्टिन पोप हतो. इंग्लंड अने फ्रान्सना राजाओ राज्यासन उपर बेसे, ते वेळाए जे प्रकारनी क्रियाओ करवानो वहिवटी हक तेमने हतो, तेवाज प्रकारनो, पोर्टुगीलना राज्यनो राज्याभिषेकनो हक प्राप्त करी लेवानी तेने सनद मळी. पेड्रो त्यांथी हंगेरी अने डेन्मार्कना राजाना दरबारमां गयो. वेनिसमां जतां, त्यांना प्रजासत्ताक राज्य तरफथी, तेनो सत्कार करवामां आव्यो, अने एक विद्वान प्रवासी गणीने, तेने एक पुस्तक भेट आपवामां आव्युं, तेमां मार्कोपोलोए मुसाफरीनुं वर्णन लखेलुं हतुं, ते साथे तेना हाथनो चित्रेलो पृथ्वीनो नकशो हतो. आ पुस्तक घणुं मूल्यवान् समजीने, वेनिशियनोए पोताना राज्यभंडारमां संग्रही राख्युं हतुं. अहिंथी इंग्लंड जतां, त्यांना ६ ट्ठा हेन्री राजाए मान अने आदरसहित तेनो सत्कार कर्यो. सन १४२७ ना एप्रिलनी २२ मी तारीखे तेने नाईट ऑफ धी गार्टरनी (Knight of the Garter) पदवि आपवामां आवी. छेवटे, ते १२ वर्षनी लांबी मुसाफरी करीने १४२८ मां पोर्टुगाल पोहोंच्यो. आ समय पछी, इंग्लिश व्यापारियोनां वाहाणो पोर्टुगालने बंदरे आववा मांड्यां. तेओनो मुख्य वेपार द्राक्षनो दारू, (Osay), मीण;

अनाज, अंजीर, मध, बोळियो (Raisins), खजुर, मीठुं, चामडां, अने एलची (Cardamoms) आदि वस्तुओनो हतो.

हेन्रिये हवे शोध करवानुं काम शरू कर्युं हतुं, ते विषेनी विगत आगळ लखवामां आवी छे. सन १४४१ मां तेणे पोपने, पोताना शोधनी हकीकत जणावी, ते जाणीने ते तथा पाठशाळाना कार्डिनलो बहु राजी थया एटले तेने एक आज्ञापत्र (Bull) आपवामां आव्युं.

हेन्रीनी मागणी एवी हती के, बोजाडोरनी भूशिरथी ते इन्डिझ सुधी जे जमीननो शोध लागे ते अमारी मालिकीनी गणवी जोइये. अमारो हेतु ते भूमिनी वस्तीने क्रिश्चियन बनावानो छे, के जेथी करीने तेमनी मुक्ति थाय. आ तेनी विनति, आज्ञापत्रद्वाराए मान्य राखवामां आवी. आ आज्ञापत्र आगळ जतां पांचमा निकोलसे, अने चोथा सेक्सटसे मान्य राख्युं छे. प्रिन्स हेन्री पोताना आगवा खर्चथी पर्यटनो करावतो तेथी तेनो भाई पेड्रो, रिजेण्ट हतो तेणे एवो हुकम काढाव्यो हतो, के पोर्टुगाल राज्यतरफथी जे पर्यटनो करवामां आवे तेमांथी जे लाभ थाय तेनो पांचमो भाग हेन्रीने मळे, तथा तेनी आज्ञा विना कोई बीजुं पर्यटन करवा जाय नहि.

प्रिन्स हेन्रीना समयथी अमे आगळ लखाण चलाव्युं छे त्यांसुधी, पोर्टुगालना इतिहासनो सार उपर प्रमाणे जणावी गया.

पोर्टुगालना ऐतिहासिक समय समजवामाटे तेनी विगत टुंकामां नीचे प्रमाणे जणाववामां आवे छे.

पेहेलो समय.–सन १०९५ थी १२७९ सुधीनो. आ समयमां राज्य स्थापना थई अने तेनो विस्तार हवणांना राज्यनी सीमा सुधी थयो.
तेमां प्रथम गाळो　१०९५ थी ११५० सुधी.
बीजो गाळो काउण्ट हेन्री–थेरेसानोवर, ११५०–१११४.
डॉम आल्फोन्सो हेन्री } १११४–११८५.
ते १११४ मां राजा थयो } सन ११७४ सुधी पोर्टुगालना अर्ल ओ पोर्टोमां रेहेता हता, पण आल्मो रेव्झ पासेथी लिझ्बन लई लीधुं त्यारथी–ते राजधानी नगर थयुं.
डॉमि साम्यो पेहेलो.　११८५
आल्फोन्सो त्रीजो.　१२७९ सुधी.

बीजो समय.–सन १२७९ थी १४१५, वर्ष १३६ नो, तेमां धर्माधिकारियो,

अने अमीरो, तथा सामुं कास्टाइलनुं राज्य विरुद्ध पक्षमां होतां पण समूह बंधायला राज्यनी स्थापना थई. तेमां नीचे प्रमाणे राजा थया.

जोन पेहेलो	ता. ६ ठ्ठी एप्रिल. १३८५–१४३३.
एडवर्ड	ता. ११ मी आगस्ट १४३३–१४३८.
आल्फोन्सो ५ मो	ता. ९ सेप्तेम्बर. १४३८–१४८१.
जोह्न २ जो	ता. ८ मी आगस्ट. १४८१–१४९५.
मानवेल	ता. २५ मी आक्टोबर. १४९५–१५२१.
जोह्न ३ जो	ता. १५ मी डिसेम्बर. १५२१–१५५७.
सेबाशियन	ता. १ ली जुन. १५५७–१५७८.
हेन्री	ता. ४ आगस्ट. १५७८–जान्युआरी. ता. ३१ मी १५८०

आ समयमां जाणवा जेवा प्रकार नीचे प्रमाणे बन्या.

सन १४६० प्रिन्स हेन्री नाविगेटर मरण पाम्यो.

सन १४७१ पोर्टुगीझ वाहाणो भूमध्यरेषा ओलंगी गयां.

टांजीरनो कबजो करी लीधो.

१४८१ आल्फोन्सो ५ मो मरण पाम्यो. जोह्न २ जो राजा थयो.

त्रीजो समय.–सन १४१५ थी–१४९९ सुधी. एमां धर्मयुद्ध चालवा मांड्यां, तथा नवा नवा भूमिशोधो थवा लाग्या. तेमां (१४९७–९९) केपने रस्ते हिन्दनो मार्ग हाथ लाग्यो.

चोथो समय.–सन १४९९ थी १५८० सुधी, वर्ष ८१ मां पोर्टुगाल वृद्धिनी टोचे चड्युं. ब्राझीलथी मांडीने ते पूर्वभणी मोलक्का सुधी, म्होटुं राज्य मेळवी लीधुं; त्यार पछी धीरे धीरे, पडतीने पगथिये उतरवा मांड्युं.

पांचमो समय.–१५८० थी १६४० सुधी, वर्ष ६० सुधी पोर्टुगाल स्पेनना ताबामां रह्युं.

छट्ठो समय.–१६४० थी १७५५ सुधी, वर्ष ११५ सुधी, स्पेनथी छूटा पडीने पोतानुं फरीने स्वतंत्र राज्य स्थाप्युं.

सातमो समय.–१७५५ थी १८२६ सुधी वर्ष ७१ सुधीना गाळामां, स्वतंत्र राजानी सत्ता चालती हती तेमां फेरफार थयो, अने नियमसर कायदा बांधवामां आवे तेने अनुसरीने राज्यकारभार चाले एवी व्यवस्था स्थापवामां आवी. पोम्बालने लीधे जे सुधारा थया अने पेनिन्स्युलरनुं युद्ध मंडायुं तेनो आ परिणाम आवेलो छे. विगत नीचे प्रमाणे छे.

जोसेफ राजाना समयमां, एटले ते पाटे बेठो के तुरत बे दिवस पछी, सेबाशियो जोसे डी कार्वालो ई मेल्लो, जे पोम्बालनो मार्क्विस हतो ते परराज्यो साथे व्यवहार चलावनारो मंत्री निमायो (१७५०), युद्धविषयक कार्यवाही पण एज हतो. राज्यमाथे राजा होय तो देश कल्याणनां काम तेने मोखरे राखीने कराववां, अने करवां एज श्रेष्ठ मार्ग छे, एवो तेनो अभिप्राय होवाथी, राजा उपर पोतानी बुद्धिनो काबु राखीने तेणे देशनी वृद्धिनां कार्य करवा मांड्यां. १७५१ मां (फोडवानो) दारु बनाववानुं कारखानुं उघाड्युं; शुद्ध साकर बनाववानी योजना करी. १७५२ मां रेशमनो उद्योग चालतो कर्यो. १५५९ पछी उन, कागळ, अने काचनी कारीगरीनां कारखानां जमाव्यां. व्यापार विषयक प्रसंगोमां ब्रिटिश उपर आधार राखवो पडतो हतो ते ओछो थई जाय एवी गोठवणो करी. पोर्टुगालना वास वसाव्या हता तेवां संस्थानोनी सारी जमावट करवा मांडी. जुदी जुदी कम्पनियो उभी करावीने तेओनी वृद्धि थाय एवी सरळता करी, अने स्वतंत्र व्यापार करवानी छूट आपी. १७५६ मां लिझ्बनमां व्यापारी मंडळ नामनी संस्था स्थापी. द्राक्षना दारुनो व्यापार ब्रिटिश व्यापारियोना एक मंडळना स्वाधीनमां थई गयो हतो, तेनी स्वतंत्रता तोडवामाटे, आल्टोडोरो (Alto Douro) नामनी कम्पनी उभी करी. सन १७५७ ना फेब्रुआरीमां, आ कंपनी विरुद्ध, ओपोर्टोमां भारे बंड मची रह्युं पण छेवटे जंगली रीति चलावीने ते बेसारी दीधुं.

पोम्बालनी व्यापारविषयक आवी युक्ति चलाववानी रीति, अने घटित सुधारी करवामां धर्माध्यक्षो भणीथी धर्मने बाहाने थतो त्रास अटकाववानी उलट, तथा अमीरो वगेरे पोताने उच्च माननारानां आडां कृत्य अटकाववा उपर कटाक्ष, आवां कारणोने लीधे तेवा वर्गना लोकोने ते अणगमतो थई पड्यो, तोपण, दृढताथी तेणे आगळ पगलां भरवा मांड्यां. धर्माध्यक्षोनी इन्क्विझीशन संस्था निरपराधी लोकोने अग्निमां होमी देवानी पक्ष करती हती तेना उपर अंकुश मूकवाने तेना न्यायनी विरुद्ध जेने अपील करवी होय ते राजा सांभळीने घटित करे एवो धारो कर्यो. (१७५१). ब्राझिलना इंडियनो उपर जेसुइस्ट मंडळ भणीथी अयोग्य सत्ता चलाववामां आवती हती तेना उपर अंकुश मूकवा सारो बंदोबस्त कर्यो, अने छोडी मूकवा जेवा केटलाक गुलामोनो जमाव थयो हतो तेओने छूटा कर्या. जेसुइस्ट मंडळ साथे लगभग पांच वर्ष सुधी माथाझीकणुं करीने तेओनी सत्ता तोडी नांखी, अने १७५९ ना सेप्टेम्बर मासमां तो आखा पोर्टुगालमांथी तेओने हांकी काहाडवानो ठराव प्रसिद्ध करी दीधो. १७५८ मां टावोरा (Tavora).

मां एक मंडळ स्थपायुं हतुं; जोसेफ राजाने मारी नांखवानो तेमनो ईरादो हतो. ए मंडळनी वात उघाडी पडतां तेनो न्याय करवाने पोम्बाले खास न्यायाधीशो नीमीने काम चलाव्युं. छेवटे, जेओना उपर अपराध साबीत थयो तेओने देहांतदंडनी शिक्षा थई. पोम्बाल पोते आ अपराधी मंडळमां सामील हतो अने एणेज मान मेळववानी खातर कपटरचना करी हती एम तेना टांटिया तेना गळामां घालवानो तेना शत्रुओए पाको प्रयत्न कर्यो, पण छेवटे न्याय थतां, तेना उपर कशो आरोप साबीत थयो नहि. धर्मने बाहाने थता जुल्म अटकाववानो तेनो प्रयत्न, तथा जेसुइस्टोने देशपार कर्या, एवां एनां धर्मविरुद्ध कृत्यो गणीने १३ मा पोप क्लीमेटे पोर्टुगाल विरुद्ध वांधो उठावी शत्रुवट राखवा मांडी. आनो परिणाम तेमनाज विरुद्धमां आव्यो. पोपनो एलची लिस्बनमां रेहेतो हतो तेने १७६० ना जुन मासमां मोकुफ करी रवाने करी दीधो. जेसुइस्टो अपराधी छे एम १७७३ ना जुलाई मासमां चौदमा क्लीमेंट पोपे मान्य कर्युं त्यारे टूटेलो संबंध पाछो जोडायो.

धर्मांध लोकोनी विरुद्धता आप्रमाणे ते बंध करी शक्यो त्यारे तेनुं सुधारानुं गाडुं आगळ चाल्युं. खरा सुधारामां धर्मनुं मूर्खाई भरेलुं बाहानुं ज्यां त्यां नडतर करेछे. ते एणे समजना दातेडावडे कापी नांखवा मांड्युं एटले एनो मार्ग सरळ थयो. देशनो बचाव करवो, अने विद्यावृद्धि करवी ए बे मुख्य विषय उपरज ते लक्ष राखवा लाग्यो. १७५९ मां तेणे व्यापारी शाळा स्थापी. पुस्तको प्रसिद्ध करवामां आवतां हतां तेनी योग्यायोग्यतानो निर्णय करवानुं काम पादरियो द्वाराए चालतुं हतुं ते बंध करीने तटस्थ संस्था स्थापी तेने स्वाधीन कर्युं. (१७६०.). एकली जेसुइस्टनेमाटे जे पाठशाळा स्थपाई हती तेनुं रूप बदलीने उमरावोना दीकराओने केळववानुं काम तेमां चलाववा मांड्युं. १७६८ मां सरकारी छापखानुं चालतुं कर्युं. जनसमूहना ज्ञाननी वृद्धि थवा माटे पोम्बाले प्राथमिक अने उंचा धोरणनी शाळाओनी स्थापना करी. प्रारंभमां ८३७ निशाळो चालती करी. माफ्रा (Mafra)मां तेणे (आर्टकॉलेज) पाठशाळा स्थापी. कोइम्ब्रा युनिवरसिटीनो पोते विझिटर बन्यो, अने तेना संबंधना नियमोमां घटित सुधारो कर्यो, सृष्टिविद्यानो विस्तार करवा माटे तेनुं शिक्षण अपावा मांड्युं. जेस्टुइस्टोनी पचावी पाडेली मिल्कत जप्त पडी हती तेना पैसामांथी विद्यावृद्धिनां काम चलाववा मांड्यां. राज्यधोरण चलाववामां पण खर्चखूटण घटितज थाय एवी काळजी राखवा मांडी. जूना अने नवा क्रिश्चियनो वच्चे आंतरो गणातो हतो ते बंध करीने गमे ते कोई

पोर्टुगीझ होय तेने तेनी योग्यता प्रमाणे सरकारी अधिकार आपवानो मार्ग खुल्लो कर्यो. व्यापारविषयक दरियाई संस्था, अने जळसैन्य, अने स्थळसैन्य-विषयक बाबतो उपर तेणे पूरतुं ध्यान आपवा मांड्युं. स्पेन साथे शत्रुवट थतां दरियाई लश्कर ५०० हतुं तेनुं वधारीने ५० हजार कर्युं, अने नौका सेनानी योग्यता वधारवा माटे ब्रिटिश आफिसर जोन बरगोइननी योजना करी. छेवटे स्पेने सलाह करी. १७७० ना फेब्रुआरीनी २० मी तारीखे जोसेफ राजा मरण पाम्यो तेनी साथेज पोम्बालनो अधिकार उपडी गयो. जोसेफ राजानी कुमारी पेहेली मेरिया तख्तनशीन थई ते पोताना एक सगा साथे परणी ते त्रीजा पेड्रोनुं नाम धारण करीने सहराजा थयो. राजमाता मेरिया विक्टोरियानी उस्केरणीथी पोम्बालने खशेड्यो तो खरो, पण तेणे विद्याने जे वेग आप्यो हतो ते अटक्यो नहि. केटलाक विद्यावृद्धिना सुधारा चालता रह्या. १७८० मां (Royal Academy of Science) सरकारी शास्त्रसंस्थानी स्थापना थई. मेरिया राणिये प्रारंभमां धर्मनी घेलाइनां चिह्न बताववा मांड्यां हतां, पण १७८६ ना मे मासमां पेड्रो मरण पाम्यो, तेमज, तेनो कुमार अने तेनो पापश्रवण गुरु ए बंने मरण पाम्या, त्यार पछी, बे वर्षे ते गांडी बनी गई, पण तेनो बीजो कुमार डी. जोन १७९२ मां राज्यपर आव्यो हतो ते १७९९ मां राजप्रतिनिधि स्थपायो. आ अरसामां एक बाजुए पादरियो अने बीजी बाजुए उमरावोनी टोळियोए पोम्बालना सुधारा उपर पाणी फेरववा मांड्युं. अधूरामां पूरुं, सन १७८६ मां डी जोने विलियम बेकफोर्डने कह्युं के "राज्यना धणी तो धर्मना साधुओ छे." आ कथन पछी धर्माधीशोना पोबार पडवा मांड्या. स्पेनना चोथा चार्ल्स राजानी कुमारी चारलोटा जोक्विना डी·जोननी पत्नि थती हती, तेणे तो धर्मनी ध्वजा उघाडे छोगे धारण करी हती, अने धर्मनी धूममां ज धूम्या करती हती. आ प्रमाणे उलटी नदी वेहेवा लागी, त्यारे जुदाज प्रकारनुं तुतंग उभुं थयुं. ब्रिटिशने नरम पाडवाने बोनापार्टे झूंडो उपाड्यो. पोर्टुगालने वारोवार ब्रिटिश भणीथी आश्रय मळतो हतो, तेथी पोर्टुगालनां बंदर ब्रिटिशो सामे बंध करवाने, व्यापार दृष्टिथी जोतां पण परवडे एम नहतुं. अने फ्रान्स (बोनापार्टे)नो आग्रह अने दबाण घणुं थवा मांड्युं. सन १८०७ मां पोर्टुगालनुं राज्य वेहेंची लेवाना स्पेन अने फ्रान्से कोलकरार कर्या. जनरल जुनोट ३० हजार योद्धा लईने चड्यो. स्पेननी म्होटी सेना तेनी साथे आवी. एकाएक हुमलो थयो तेनी सामे बचाव करवा जेटलो लाग मळ्यो नहि. आ वेळाए सर फिलिप सिडनी टेगस नदीमां ब्रिटिश नौकासेना लईने उभो हतो, तेणे समय वर्त्तीने डी. जो-

नने सलाह आपी तेप्रमाणे राज्य चलावनार मंडली नीमी तेमने राज्यनो कार-भार सोंपीने पोते ब्राझिल जतो रह्यो.

पेनीन्सुलर युद्धनो आ प्रसंग अहिं विस्तारवानी अगत्य नथी. परिणाम ए आव्यो के जुनोटने त्यांना उमरावो तरफथी आवकार सारो मळ्यो, तेओने मेळवी लईने डॉ. जोनने ठेकाणे राजा थई बेसवाना फंद रचवा लाग्यो. ४ करोड फ्रान्क पोर्टुगाले फ्रान्सने आपवाना हता तेने बदले २ करोडमां प-तावी देवानी तेणे लालच जणावी. आ वेळाए स्पेनने उत्तर दिशाना किल्ला कबजे करवा मांड्या, तेथी १८०८ मां ते तरफ सामटो बळवो उठ्यो. तेनी असर पोर्टुगालमां पण थई. ओपोर्टोमां स्पानिश किल्लेदार हता तेओए फेंच गवर्नरने त्यांथी काहाडी मूक्यो, ने ब्रागानझा कुटुंबनी तरफेणमां थया; ब्रिटि-शनो आश्रय माग्यो. जुनोटने उत्तरमां हांकी काहाड्यो. म्होटा शहरोमां राज्य चलावनारी जुन्टा (सभा) नीमी. सन १८०८ ना आगस्टनी १ ली ता-रीखे सर आर्थर वेलेसली ९,००० योद्धा लईने आव्यो. २१ मी तारीखे तेणे जुनोटने रोलिका (रोलिया) आगळ हराव्यो. आगस्टनी ३० मी तारीखे कोलकरार करीने पोर्टुगाल छोडी जवानुं मान्य कर्युं. डॉ. जोने राज्य च-लावनारी सभा नीमी हती तेनी फरीने व्यवस्था करी. तेमां स्टुअर्ट अने बेरेस-फोर्ड एवा बे ब्रिटिश आफिसर पछवाडेथी वधार्या हता. पोर्टुगालमां आश्रय आपनारी जे फोज एकठी थई हती तेनो सरदार सर जोन मूर आक्टोबर मासमां ठर्यो, तेणे व्यवस्था एवी करीके बोनापार्टथी त्यां हल्लो करवाने आवी शकायुं नहि. स्पेन अने फ्रान्स साथे झगडो मचेलो ज रह्यो. सन १८१४ सुधी पोर्टुगालनुं लश्कर वेलेसलीनी सरदारी नीचे रह्युं.

सन १८१६ मां क्वीन पेहेली मेरिया मरण पामी. डॉ. जोन जे ब्राझिलमां हतो, अने ते राज्य १८१५ मां छूटुं पडी स्वतंत्र थयुं हतुं, त्यारथी ते १८२२ सुधी, पोर्टुगालना राज्यनुं नाम (The united kingdom of Portugal, Brazel and the Algarves) पोर्टुगाल ब्राझिल, अने आलगार्वीझनुं एकत्र थयेलुं राज्य " एम केहेवातुं हतुं. ए राज्यनो मालिक हवे डॉ. जोन थयो, अने ६ ट्ठो जोन एवुं पोतानुं नाम धारण कर्युं. चार्लोटा जोक्विना ब्राझिलनी स्वतंत्र राणी थई जवानी खटपटमां पडी हती. पोर्टुगालनी लडाइयोने लीधे त्यां बधा प्रकारे दुर्दशा थई हती, तेथी लोको कंटाळी गया हता. राणी बाएनानी भांजगडमां लाभ थवा सरखुं कशुं कार्य करी शकी नहती, ग्रेटब्रिटन अने ब्राझिलना आशरा नीचे डबाई गयेली हती. आ सर्व बनाव उपरथी पोर्टुगालमां सामान्य एमज अवाज नीकळवा लाग्यो, के

"पोर्टुगीझोने माटे पोर्टुगाल." हवे कान्स्टीट्युशनल राज्यबंधारण बांधवा उपर बधानी दृष्टि थवा मांडी.

१८१७ मां लिझ्बनमां लश्करी बंड थयुं. तेना आगेवान जनरल गोम्सने, (Gomes Freire de Andrade) बेरेसफोर्डे फांशी दीधो हतो, ते ज्यारे ६ ठ्ठा जोन राजाने तेडी लाववा १८२० ना आगस्टमां रवाने थयो त्यारे बीजो बळवो ओपोर्टोमां थयो. त्यांथी दक्षिणमां उठ्यो. आ वेळाए नवी राज्यचलावनारी सभा लिझ्बनमां स्थापी. लश्करमांथी ब्रिटिश आफिसरोने काहाडी मूक्या. बेरेसफोर्ड ब्राझिलमांथी पाछो आव्यो, तेने किनारे उतरवा दीधो नहि, पण इंग्लंड रवाने थई जवानी तेने जरुर पाडी. राज्यसत्ताधारी सभाए धर्मसमीक्षण संस्था (इन्क्वीझिशन)नुं बंधारण तोडी नांख्युं. उंचा प्रकारनी राज्यव्यवस्थाना नियमो बांध्या, अने सर्व प्रजाना समान हको प्रजाने बक्ष्या; तेमज, हरकोई दरबारी अधिकार मेळववाने हरकोई हकदार छे एम स्थापित करवामां आव्युं. प्रथम, वर्गवार छूट आपवामां आवी हती ते रद करी. छापखानावाळा उपरनुं डबाण काहाडी नांखी तेमने स्वतंत्रता आपवामां आवी. सर्वे राज्यसत्ता एकज सभा चलावे एम ठराव्युं. मात्र राजा तेमां कांई करवायोग्य धारे तो फेरफार करी शके एटली तेनी सत्ता रेहेवा दीधी. घणा स्वार्थियोने आ ठराव अणगमता थई पड्या. तेमां मुख्यत्वे करीने पादरियोने गमती वात आवी नहि. आवा सुधारानी गोठवण प्रशिया, रशिया, अने आस्ट्रियाना एलचियोने गमी नहि तेथी तेओ त्यांथी रवाने थई गया. छठ्ठो जोन ब्राझिलथी पाछो आवे एवुं ब्रिटिशनुं डबाण हतुं, ते प्रमाणे ते, पोताना कुमार डों पेड्रोने ब्राझिलनुं राज्य सोंपीने, १८२१ ना जुलाइनी ३ जी तारीखे पोर्टुगालमां उतर्यो.

१८२२. धारानुं राज्यबंधारण पेड्रोए ता. १ ली आक्टोबरे सोगन खाईने मान्य राख्युं. पण तेनी राणी अने डों मिगेल (Dom Miguel) एओए कायदानुं बंधारण धिक्कारी काहाड्युं तेथी तेमने देशवटो देवानो ठराव थयो. राणिये मंदवाडनो सबब बताव्यो तेथी तेने रेहेवा दीधी, पण तेणे कावतरां करावबा मांड्यां, अने नवा राज्यधोरणथी विरुद्धमतवाळा खुशामतियानो जमाव करवा मांड्यो.

१८२३. फर्दिनान्दनी सामे स्पेनमां बळवो जाग्यो हतो ते बेसारी देवाने फ्रान्से स्पेन उपर चडाई करी, तेनो लाग साधीने, पोर्टुगालमां कायदानुं बंधारण तोडवावाळा द्रोहियोए उपाडो कर्यो. जनरल सिलवीरा तेओनो सरदार थयो.

ब्राझिलमां डॉं पेड्रो, स्वतंत्र विचारवाळो हतो ते पोताना बापथी विरुद्ध पडीने त्यांना लोकोनी इच्छाथी पोर्टुगालथी ब्राझिलने छूटुं पाडी त्यांनो शेहेनशाह थई पड्यो. हवे ब्राझिल पोर्टुगालथी स्वतंत्र थयुं अने त्यां कायदाना बंधारणनुं राज्य चालवा लाग्युं.

कायदाना बंधारणनी राजनीति जेवी चालवी जोइये तेवी पोर्टुगालमां चाली नहि. विरुद्ध टोळिये लश्करनुं वलण फेरवी नांख्युं; मे महिनामां डॉं मिगेले उघाडां पडीने सामी बाथ भींडी. ते राजधानीमांथी बाहार नीकळी गयो अने लश्करनो जमाव कर्यो. सेपलवेडा (Sepulveda) जे विरुद्धपक्ष माहेलो एक हतो ते पण केटलाक माणसोनो जमाव करीने विलाफ्रांकामां पोहोंची गयो. ता. ३० मी मेये बळवाखोर लश्करे राजाने त्यां आण्यो. ता. ३ जी जुने तेणे जाहेरनामुं प्रसिद्ध करीने कायदानुं बंधारण तोडी नांखी राजानी स्वतंत्र सत्ता स्थापी.

कोर्टीझ नामे राज्यसभा स्थापी हती ते अपमान[१] पोहोंचाडनारी अने धिक्कारवा योग्य छे एम जाहेर करीने ते बरखास्त करी, अने चोख्खुं राजासत्ताक राज्य प्रतिपादन कर्युं. पछी बे दिवस विलाफ्रांकामां रही स्वतंत्रराजा बनी पाछो लिझ्बनमां दाखल थयो. कोर्टीझना सभासदो इंग्लंडमां नाशी गया. तरफेणवाळाओने बखशीसो आपी. काउंट आमारांटे (Count Amarante) ने (Chave) चेवनो मार्क्विस बनाव्यो. धर्मनी संस्थाओ बंध थई हती अने तेमनी मिल्कत लई लेवामां आवी हती ते पाछी चालती करी. काउंट पामेल्लाना उपरीपणानीचे नवुं प्रधानमंडळ स्थाप्युं. राज्यसत्तानी विरुद्धना मतवाळी कोर्टीझने बदले अनुकूल पडे एवी जुण्टा (पार्लामेंट) स्थापी. डॉं मिगेल जे सेनापति हतो अने जेणे आ झुंडो उपाड्यो हतो तेनां वखाण आखा यूरोपमां थवा मांड्यां.

जुननी १८ मी तारीखे राणी कार्लोटा पाछी लिझ्बनमां आवी. आ धिक्कारवा योग्य स्त्रीना मनमां पोताना पतिउपर अंतःकरणनो धिःकार हतो. राणीनो विचार पोताना पुत्र मिगेलने राजा स्थापवा पोताना पतिनुं काटलुं काहाडवानो हतो. राजा अने प्रजा उभयने अनुकूल आवे एवा धोरणना धारा योजी राज्य चलाववानुं उत्तम कार्य समजवावाळा मध्यम अने प्रजामान्य धोरण चलावनारानो एक वर्ग बंधायो हतो ते माहेला मार्किस आफ लौले (Loule) ने मोतने शरणे पोहोंचाड्यो.

---

१ " Infamous Cortes; pure monarchy ".

१८२४. ता. ३० मी एप्रिले मिगेले मध्यम मतवाळा समूहमां जे आगेवान् हता तेओने केद करी लेवानी योजना करी. राज्यना मुख्य प्रधानने प्रथमज झाली लेवानो हतो, पण ते चेती गयो; टेगस नदीमां एक अंग्रेजी युद्धनौका हाजर हती तेमां चडी गयो. राजानी पण एवीज वले थवानी हती, तेथी ए पण अंग्रेज अने फ्रेंच एलचियोना आश्रयथी ता. ९ मी मेए तेमां नाशी पेठो. राजाना उपर प्रजानो पूज्यभाव पूरेपूरो हतो, तेवा प्रसंगमां राजानी विरूद्धमां जे एनाज पक्षना केहेवाता हता तेओनां नाम सुद्धांतनी हकीकत राजए ज्यारे उघाडी करवा मांडी त्यारे मिगेलने हवे कोईनो विश्वास करवा सरखुं रह्युं नहि, एटले ते पोताना पिताने शरणे गयो, अने तेनी क्षमा मागी. आ वेळाए एने तेज नौकामां नजरकेद राख्यो. कुंवर २२ वर्षनो अण-अनुभवी आखलो हतो तेने सारो अनुभव करावदाने मेटरनिक (Metter-nich)नी देखरेखनीचे देशाटण करवानुं ठराव्युं. ते फ्रान्समां थईने वाएनामां गयो. एनी माने एक मठमां मोकली दीधी पण ते तेने रुचतुं आव्युं नहि.

ता. ४ थी जुने अंग्रेजोनी सलाहप्रमाणे तेणे धाराने अनुसरतुं राज्यधोरण पाछुं चालतुं कर्युं. देशमां कोर्टिझनी पाछी स्थापना करी.

१८२५. राज्यकुटुंब ब्राझिलमां रेहेवा गयुं. जोनने त्यांनो शेहेनशाह ठराव्यो पण अंग्रेजोना मध्यस्थथी एम नक्की करवामां आव्युं के ब्राझिल अने पोर्टुगल ए बंनेनो एकज शेहेनशाह ठरावी शकाय नहि, बंनेना राजा जुदा जुदा थाय. आ करारप्रमाणे जोने ब्राझिल उपरनो पोतानो हक उठावीने पोताना वडा पुत्र डों पेड्रोने त्यांनो राजा ठराव्यो.

१८२६. ता. १० मी मेये ६ ट्टो जोन राजा मरण पाम्यो एटले डों पेड्रोए पोताना पोर्टुगाल उपरना राज्यहकनी रुये पोर्टुगालने माटे पूरी स्वतंत्रता भरेलुं धारा राज्यधोरण (Charta de ley) स्थाप्युं, अने पोतानी पुत्री मेरिया डा ग्लोरियाने पोर्टुगालना राज्यासने बेसाडी, पण ते मात्र सात वर्षनी हती, देशमां समाधानी सचवाय एटलामाटे तेनी सगाई पोताना न्हाना भाई डों मिगेल वेरे करवानी धारणा करी, पण चार्टा प्रमाणे वर्त्तवाने सोगन खाईने खातरी आपे अने सगाई कबुल राखे अने ते प्रमाणे अमल थाय त्यांसुधी राज्यासन उपरनो पोतानो हक पोताने स्वाधीन राखीने पोतानी बेहेन ईसाबेला मेरियाने (रीजेंट) मेरिया ग्लोरियानीवाली तरीके वहिवट करवा नीमी.

१८२६. प्रजानी स्वतंत्रता जळवाय अने राजा आदि सत्ताधिशोनुं झाझुं

दखल थाय नहि, वळी धर्मनी छूट जेमां आपेली एवुं धोरण स्वार्थीयोने पोसायुं नहि, एटले ए धारो जेवो अमलमां मूक्यो के तुरत बंड मची रह्युं, ते बेसारी देवानी ईसाबेलानी हाम पोहोंची नहि एटले अंग्रेजोंनो आश्रय लेवो पड्यो. केम के, स्पेननी धार्मिक संस्थाओना आश्रयथी चेवझ पाछो आव्यो, अने दक्षिण अने उत्तर बंने बाजुए साथे लाग्युं बंड जाग्युं.

इंग्लंडे जेने आश्रय आपेलो एवा पोर्टुगालनी बाबतमां स्पेन दरम्यानगीरी करे ए जियोर्ज क्यानिंगने जरापण पोसातुं नहतुं. ता. ८ मी डिसेम्बरे लंडनमां लखाण पोहोंच्युं अने ता. ११ मिये तो जनरल क्लिंटनना उपरीपणानीचे लश्कर रवाने थई गयुं.

१८२७. ता. १ ली जान्युआरिये ११ इंग्लिश वाहाणो टेगसना मुखमां आवी नांगळ्यां. ब्रिटिश जेवा सिंहनी सत्तानी हाक मात्र बस हती. क्यानिंगने कळथी काम काहाडी लेवानुं हतुं अने तेमां ते जय पाम्यो. चेवूझनो मार्क्विस १० हजार माणसो लईने कोईम्राना मार्गमां तैयार हतो तेनी सामे राज्यनां ७ हजार माणसो पोहोंची गयां. ता. ९ मी जान्युआरिये संध्याकाळ पडतासुधी लडाई जामी. रात्रे तो ब्रिटिश सेना आवी पोहोंच्याना समाचार प्रसरी गया एटले पोर्टुगाल राज्यना जनरल साल्डांहा (Saldanha) नुं कार्य सेहेलुं थई पड्युं, बंडखोरोनुं लश्कर विखराई गयुं अने स्पेननी सरहद उपर माणसो भेगां थयां हतां तेओनी पासेथी स्पानिश सरकारे हथियारो लई लईने पोर्टुगीझ सत्ताधीशोने सोंपी दीधां. क्यानिंगना भाषणनी असर स्पेनमां सारी थई एटले " तेरीबी चूप ने मेरीबी चूप " थई जतां ब्रिटिश सरकारने लडाईमां उतरवानी अगत्य पडी नहि.

आणी तरफ डॉम मिगेले धारा राज्यबंधारण मान्य राखीने तेने अनुसरीने चालवाना सोगन खाधा एटले तेनी भत्रीजी वेरे तेनी सगाई थई. ता. ५ मी जुलाइये तेने डॉम पेड्रोए राज्यनो रीजेंट ठराव्यो.

१८२८. ता. २२ मी फेब्रुआरिये लंडनमां ते प्रधानमंडळमां दाखल थई मळीने लिस्बनमां पाछो आव्यो, राज्यसभा वच्चे फरीने सोगन खाधा अने मध्यमपक्षनुं प्रधानमंडळ स्थापी ते आगळ पडतो भाग लेतो नहि पण "स्वतंत्र सत्ताधारी राजा घणुं जीवो " एवा जे तेना मेहेल आगळ पोकार थता हता ते बंध कराववा उपर तेनी वृत्ति थती नहि. सर्व समाधान थयुं एटले ब्रिटिश सेना रवाने थई गई. हवे मिगेले चूपकीनो घुमटो फेंकी दीधो ने पोताना खरा स्वरूपमां देखा देवानो प्रारंभ कर्यो. ता. १३ मी मार्चे चेम्बरना

डेप्युटियोने रजा आपी अने सभासदोनी पसंदगी करवानो नवो धारो रचवाने कमिशन ठराव्युं. आवा वांधाथी बे पक्ष बंधाई गया. एक पक्ष ४ था डों पेड्रोने पोतानो कान्स्टिट्युशनल राजा गणी तेनो हक प्रतिपादन करवा ओपोर्टोमां उभा थयो, बीजो डों मिगेलने राजा ठराववाना निश्चयपर आव्यो. पाल्मेल्लानो मार्क्विस, जनरलो सालडांहा, विल्लाफ्लोर, अने स्टब्स जे खशी गया हता ते पाछा आव्या अने तेओए बनतो प्रयत्न कर्यो पण सात हजार लश्करमांथी रहेलुं चार हजार लश्कर स्पेनमां जतुं रह्युं अने मिगेलनुं लश्कर ओपोर्टोमां पेशी गयुं.

लिस्बनमां सभा भराई अने तेओए ता. ७ मी जुलाइये राजद्रोही मिगेलने पोतानो राजा ठराव्यो. फर्दिनान्दने वटाळे एवा आ घातकी पुरुषने राजा नीमीने देशनुं सत्यानाश वाळवावाळाने आगळ कर्यो! जेने तेने केदमां नांखवा, न्यायनुं डोळ बतावीने खुन करवां, अने देशवटो देवो एवां अनेक अपकृत्यो थवानुं साधारण थई पड्युं.

स्वार्थीलोक अने पादरियोने काम काहाडी लेवां होय तो त्रासनुं साधन उभुं कर्युं एटले गाडुं आगळ चाल्युंज छे. आवी बेढंगी स्थितिने लीधे लिस्बनमां एकलो स्पेननोज एलची रह्यो.

१८३०. आखुं पोर्टुगाल मिगेलने स्वाधीन थई गयुं. आझोर द्वीपसमूह मांहेलो टेर्सीराद्वीप बातल रह्यो. त्यांना गवर्नरे डों पेड्रो अने तेनी कुमारीनो हक मान्य राख्यो, तेनी सामे मिगेले फांफां तो घणां मार्यां पण तेनुं कांई चाल्युं नहि. धाराधोरणना राज्यपक्षना आगेवानो त्यां भेगा थया अने मार्च मासमां, डों पेड्रोए रीजेन्सी स्थापी तेमां पाल्मेल्लानो मार्क्विस, गेरीरो (Guerreiro) धाराशास्त्री, अने जनरल विल्लाफ्लोरने सभासद ठराव्या, त्यारपछी पोर्टुगालना धाराधोरणना राज्यने नामे आखो आझोरनो द्वीपसमूह स्वाधीन करी लीधो. इंग्लिश अने फ्रेंच प्रजाने मिगेलना त्रासथी वेठवुं पडतुं हतुं तेथी बंने देशवाळा तेना पूरा शत्रु थई पड्या. अने धाराराज्यधोरणना पक्षने तेमनो आश्रय मळवा लाग्यो.

१८३१. एप्रिल मासमां ब्राझिलमां बंड उठ्युं. डों पेड्रोनी अगत्य, पोतानी कुमारी मेरिया डा ग्लोरियाना पोर्टुगालना राज्यने हती तेथी तेणे पोताना बाळकुमार बीजा डों पेड्रोने त्यांनो राजा ठराव्यो अने जुलमगारना हाथमांथी पोर्टुगालने छोडववाना कामनेमाटे ते तैयार थयो.

१८३२. डों पेड्रोए हवे ब्रागांझाना ड्युकनुं पद धारण कर्युं, इंग्लंड

अने फ्रान्स तो तेने पडखे हतांज. एटले मार्चमासमां एक न्हानी सरखी स्थळनी अने जळनी सेना तेना पक्षमां उभी थई, ते लईने पोते टेर्सीरामां गयो. त्यांथी ७,५०० माणसो लईने ओपोर्टोना बंदरनी समीपमां उतर्यो अने ए व्यापारी शहरनो कबजो तेणे ता. ८ मी जुलाइये करी लीधो, पण देशना लोकोने पोताना पक्षमां खेंची शक्यो नहि, तोपण ओपोर्टोमां एक रकम उभी करी. दक्षिणमां आल्गार्वे (Algarve) प्रान्त हतो त्यां फावी जवानी आशाए टेर्सीराना ड्युक, जनरल विल्लाफ्लोरना उपरीपणानीचे ३,००० माणसनुं लश्कर त्यां उतार्युं. धारवा करतां विशेष लाभ अहिंथी थयो. आखो प्रान्त तेना अने राणीना लाभमां थई गयो. त्यांथी वाहाणो पाछां ओपोर्टो वळी जतां हतां तेमां कॅप्टिन चार्ल्स नेपियर साथे हतो तेणे मिगेलनी नौका-सेना केप सेंट विनसेंट आगळ हती तेना उपर हुमलो कर्यो. तेमां २८० तोपोसहित पांच वाहाणो तेना कबजामां आवी गयां, तथा ३,२०० सैनिको, अने खारवा हता ते डॉं पेड्रोनी नोकरीमां दाखल थई गया. आवी जीत थवाथी टेर्सीराना ड्युकने लिझ्बन उपर चडी जवानुं उत्तेजन मळ्युं, तेमां ते विजय पाम्यो. आ नगरमां मेरिया डा ग्लोरिया राणी तरीके पाछी गणावा लागी, त्यारपछी, चोथे दिवसे डॉं पेड्रो नगरमां दाखल थयो अने पोतानी पुत्रीना नामनी रीजेन्सी पोताने स्वाधीन लीधी.

मिगेलना पक्षमां खेडुतवर्ग अने पादरियोनो जथो घणो हतो, तेथी ते पोतानी सेना साचवी रह्यो हतो तेना साधनथी छेक लिझ्बनमां पेशी जईने पजवणी करवाने ते फावी जतो हतो. इंग्लंडमां व्हीगपक्षवाळाने धारानुं राज्य-धोरण पसंद हतुं ते फीटी जाय अने पोर्टुगालमांथी तेनी सत्ता नीकळी जाय ते परवडतुं नहतुं, तेमज, स्पेननां फ्रान्सनो स्वार्थ हतो अने त्यां पण रीजेन्सी हती तेथी बन्ने देशनी रीजेन्सीने आश्रय आपवाने बने देश तैयार थया.

१८३४ ना एप्रिलनी १२ मी तारीखे पोर्टुगाल साथे स्पानिश लश्कर मळी जवाने तैयार थयुं अने बन्ने देशनी गादीमाटे ढोंगी उमेदवारो हता तेओने हांकी काहाडवानी तैयारी करी इंग्लंडे पोतानी युद्धनौकानो आश्रय आप-वानो निश्चय कर्यो अने अगत्य पडे तो फ्रान्से लश्करनी मदद करवाने माथे लीधुं.

ता. १२ मी मेये एकसंपी थयेली सेनाए मिगेलना लश्करने आसीसीरा आगळ हरावी. त्यारपछी ता. २६ मिये भेगा मळेला बंने राज्यद्रोहियो— मिगेल अने डॉन कार्लोझ सपडाई गया. छेवटे करार थया तेमां पैसा लईने मिगेल जिनोवे जतो रह्यो अने कार्लोझ इंग्लंड गयो. आम थवाथी पोर्टु-

गालमां समाधानी प्रसरी. पेड्रोए कोर्टिझ भरीने १८२६ नुं धाराराज्यधोरण चालतुं कर्युं. धार्मिक संस्थाओ अने उमरावोना प्रपंच बंध करी दीधा. जेसुईटोने देश छोडीने जता रेहेवानी अगत्य पडी. मध्यमप्रकारनी सत्तानो उपयोग करीने बधुं समाधानीथी पांशरू चाले एवी राज्ययोजना चलाववा मांडी. कोईना उपर वैरभाव दाखववानी इच्छा राखीज नहि पण धाराधोरणने पूरेपूरूं मान आपवा मांड्युं. पेड्रोनी तबियत सारी रेहेवा मांडी नहि एटले राणी १५ वर्षनी थई हती तोपण राज्यसभाए तेने राणी तरीके ता. १८ मिये मान्य राखी. ता. २४ मिये पेड्रो ३७ वर्षनी उमरे मरण पाम्यो त्यारे राणी मात्र १६ वर्षनी हती. हवे मेरियानो पार्लमेंटमां पूरो विश्वास हतो. लडाईनुं खर्च भारे थयुं हतुं अने खजानामां नाणां न हतां तेथी लोनो काहाडीने लंडनमांथी नाणां एकटां करवामां आव्यां एटले प्रारंभमां ताण पडवा मांडी नहि.

१८३५ मां नाणांनी भींड पडी. आफिसरो, अने नोकरोना पगार नियमित आपी शकाया नहि. राज्यसेना अने लिझ्बनना प्रजारक्षको छूपां मंडळोनी ड्वाणमां चंपाई गयां हतां. प्रधानमंडळ मांहेला पण जुदी जुदी क्लबोमां भळी गया हता. केटलाक तो पार्लमेंट अने विशेषे करीने कार्वालहोनो वांक काहाडतां हता. एक वर्षनी मुदतमां तो कारभारियोमां आठ वार फेरफार थया. राणी, प्रिन्स आगस्टस (of Leuchtenberg) साथे परणी हती अने तेने सेनानो उपरी ठराव्यो हतो ते चेम्बरना डेप्युटियोए मान्य राख्युं नहि. लग्न थयांने चार मास थया एटलामां ते मरण पाम्यो. तेने पूरूं एक वर्ष थयुं नहि एटलामां तो बेल्जियमना राजाना भत्रीजा प्रिन्स फर्डिनान्द (of Saxe-coburg-Gotha) साथे फरीने परणी. आ शख्सने सेनापति बनाव्यो पण ते लोकप्रिय नहि होवाथी वांधा उठवा मांड्या.

१८३६. बधी स्पानिश जुंटाए तोफान मचाव्युं हतुं तेवा मामलामां राणिये कोर्टिझ मोकुफ करी दीधी. ओपोर्टामां नवा पसंद थयेला डेप्युटियो सेप्टेम्बर मासनी ९ मी तारीखे लिझ्बनमां आव्या, तेओ बधा आगळ पडता सुधारावाळा हता. आ वेळाए वाजांवाळा तेमने लेवाने सामा गया. नगरीमां लाइटनो झगझगाट थई रह्यो, लोको घणा उत्साहमां आवी गया. आवो मामलो जोईने प्रधानमंडळने तोफान थवानी बीक लागी एटले बंदोबस्त राखवामाटे लश्करनी एक टूकडी मोकली दीधी. सैनिको लोकोनी साथे भळी गया अने सर्वे मळीने राजी थता पोकार करवा लाग्या के

(Doun with the ministers; Long live the Const-

itution of 1822.") प्रधानोनी पडती ने बावीसना राज्यधोरणनी चडती" लोकोमां तोफाननो उछाळो नोहोतो पण आनंदनो उभरो हतो ते दर्शावता राणीना मेहेल सुधी पोहोंची गया. थोडा माणसोने तेनी पासे मोकलीने केहेवराव्युं के प्रधानमंडळने दूर करी धाराराज्यधोरणने वळगी रोहो. सुधारावाळानी आवी धमकी राणिये मानी नहि पण छेवटे समयने अनुसरवुं पड्युं तेथी ते रडी पडी.

लुमियारीझ (The Count-of Lumiares)नो काउंट, बर्नार्डो डी सा डा बाण्डीरा (Bernardo de Sa da Bandeira), अने पास्सोस (Passos) एओनुं प्रधान मंडळ बनाव्युं.

१८२२ ना धाराराज्यधोरण प्रमाणे कोर्टिझ भेगी करवानुं राणिये वचन आप्युं. अने तेमनी पासे राज्यने अनुकूल आवे एवा फेरफार साथे धारा नक्की कराववानी धारणा प्रकट करी. पण पछवाडेथी जुदा जुदा मतने लीधे घणी भांजगडो उभी थई अने तोफान पण घणां थयां.

प्रधानमंडळे पुस्तकशाळाओ, संग्रहस्थानो आदि संबंधमां हजारेक धारा घडी काहाड्या. बेर्नार्डो डा सा हतो तेणे तो जे अयोग्य लाग्युं तेनो अंत आणवाने जेनो नाश करवो योग्य लाग्यो तेनुं मूळ छेदी नांखवा मांड्युं, अने केहेवा लाग्यो के जेनो उच्छेद थयो ते पाछुं उभुं थवानुं नथी, माटे प्रथम तो एमज करवुं अने पछवाडेथी जे थवानुं घटित हशे ते एनी मेळे गोठवाई जशे.

ता. ३ नोवेम्बर १८३६ ने रोज सुधाराना धोरणना फेरफारनी विरुद्ध केटलाक दरबारी जनोए प्रपंच रचवा मांड्यो. राणी पोते छानीमानी बेलेमना किल्लामां भराई पेठी, त्यां तेणे दरबारी लोकोने अने सेनाने पोंतानी पासे बोलावी लईने ता. १० मी सेप्टेम्बरे सोगन खाईने, जे राज्यबंधारण मान्य राख्युं हतुं ते रद करी तोडी नाख्युं. बेलेमगढ अने लिझबन वच्चे एक न्हानी नदी छे तेना उपर आल्कानतारा (Alcantara) नो पूल राज्यक्रान्तिवाळाओए पोताना ताबामां लईने अवर जवर वगेरेनो व्यवहार बंध करी नांख्यो. आवो मामलो जोईने राणिये जे खोटुं पगलुं भर्युं हतुं, अने विरुद्ध विचार कर्यो हतो ते छोडी दीधो. ने त्रण दिवस पछी पाछी लिझबनमां आवी त्यारे लोकोए पूरेपूरो उत्साह प्रगट कर्यो.

राणीनुं आ कार्य अधूरा विचारनुं अने अपक्क नीवड्युं तो खरूं, पण एथी त्रण वातो जाहेरमां आवी गई. डोना मेरियानी आवी मूर्खाई छतां पण राज्यासन उपरनो तेनो हक उलटो सुदृढ थयेलो निवड्यो; ब्रिटननी युद्धनौका

समीपमां छतां, तेनी कांई पण देहेशत राख्याविना कशी पण दरकार करी नहि तेथी तेमनी दर्म्यानगिरी आखा पोर्टुगालने अणगमती थई पडी छे एम जणाई आव्युं; त्रीजुं एके, केटलाक राजकीय माणसो प्रति, राडिकल एटले सामटो सुधारो करी देवानी इच्छा धरावनारा पक्षनो प्रजाने तिरस्कार छे ए वात पण उघाडी पडी आवी. आल्कान्ताराना पुल आगळ फ्रियर (Freire)-ने कतल करी नांख्यो.

१८३६ थी १८४२. मध्यम विचारवाळो पक्ष प्रधान मंडळने आश्रय आपतो हतो, तेमज धाराना बंधारणने वळगी रहेलाओ पण तेमना भेगाज हता; बीजो पक्ष राज्यक्रान्ति इच्छनाराओ अथवा प्रजासत्ताक राज्य स्थापवानी उत्कंठावाळो हतो, त्रीजो पक्ष मिगेलनी तरफेण करनाराओनो हतो. आवा बंने पक्षवाळाओमां टंटो चालतोज रह्यो हतो.

१८३७ ना सेप्टेम्बरनी १६ मी तारीखे राणीने कुमार अवतर्यो तेथी तेनी पोतानी स्थिति विशेष लाभदायक नीवडी, पण तेनो पति लोकप्रिय थई शक्यो नहि तेथी राणिये धारानुं धोरण रद करवानो बे वार प्रयत्न कर्यो पण ते पेश गयो नहि. एटले तेनो लाभ लेवाने डॉ मिगेल लंडन गयो, पण तेमां तेनुं कांई वळ्युं नहि, तेथी ते रोम भणी रवाने थई गयो.

१८३८. सन. १८२२ नुं राज्यबंधारण योजेलुं तेने अनुसरीने नवुं धोरण बांधवानी अगत्य पडी.

१८४० मां ६ ट्ठी पल्टणे बळवो करीने पोताना कर्नलने गोळीथी मारी नांख्यों. आवा मामलामां वळी इंग्लंडे पोर्टुगालपासे पोतानुं लेणुं ३,७५,४७५ पौंड थयुं हतुं तेनी मागणी करी, अने ते नाणां भरी शके नहि तो हिन्दमां पोर्टुगालनुं जे कांई होय ते कबजे करी लेवानी धारणा करी. आ मागणीनी पतवणी करवा साल्डांहा लंडन गयो. पोर्टुगालनुं वलण, पोताना खरा साहायक इंग्लंडने वेहेता मूकीने फ्रान्स अने युनैटेडस्टेट्स भणी विशेष थयुं हतुं एम इंग्लंडना समजवामां आव्युं हतुं, तेथी लार्ड पामरस्टने चोख्खुं साल्डांहाने कही दीधुं के अमारी मागणीमां अमे कुमळी नजर राखिये छिये ते पोर्टुगालनी खातर नहि पण तमारी पोतानी शरमने लीधे छे.

१८४१. डॉ मिगेलना पक्षवाळा पोर्टुगालमां हता ते, तथा खंडस्थ वशेला स्वतंत्र राजसत्तानो पक्ष धरावनारानी सलाहमां एम आव्युं के मिगेलने हवे पाछा फरवामां लाभ छे तेथी ते रोममांथी इंग्लंडमां गयो; त्यां थोडी मुदत रह्यो, पण पाछा पोर्टुगालमां पेसवानुं बने एम तेने लाग्युं नहि तेथी फरीने इटलीमां जतो रह्यो.

डिसेम्बर मासमां लिझ्बनमां मुनिसिपलखाताना सभासदो पसंद करवानुं काम शिरू थयुं.

१८४२. जान्युआरी मासमां, न्यायखातानो प्रधान कोस्टा काब्राल हतो जे खरेखरो सेप्टेम्ब्रिस पक्षमां घुमतो हतो तेणे फीटीने डों पेड्रोना चार्टनो पक्ष पसंद कर्यो, तेनी मददमां छूपी रीते राणीनो पति (राजा) तथा डीट्झ (Dietz) अने डमंड भळया, तेओए स्थापित थयेलुं १८३८ नुं राज्यधोरण (कान्स्टीट्युशन) रद करीने पोते छूपी योजना करेली एवुं १८२६ नुं राज्यधोरण चलाववानो प्रारंभ कर्यो. काब्राल ओपोर्टोमां गयो, अने त्यांथी कोइम्ब्रामां गयो, त्यां पोतानी धारणा प्रसिद्ध करी दीधी, तेमां ते फतेह पाम्यो.

आ प्रपंचमां राणीनो हाथ बिलकुल हतो नहि, तेथी फेरफार नहि थवा देवानी भलामण तेणिये पाल्मेल्ला, डास आण्टास (Das Antas), अने बोम्फिम (Bomfim)ने करी, पण तेथी कांई वळ्युं नहि. टेर्सिरानो ड्युक काब्राल भेगो भळी गयो. पाल्मेल्लाए कांई उपाड कर्यो नहि, अने आवी क्रान्ति अथवा फेरफार दबावी देवानी योजना करवा कोई उभुं थाय तेना पेहेलां तो तेणे खरेखरो जमाव करी नांख्यो. कोर्टीझ भरीने नवो फेरफार करी नांखवानी सर्वेने लालच काब्राले बतावीने कौंसिलना प्रमुख तरीके टेर्सीराना ड्युकने गणीने तेना तरफथी पोते धमधोकार काम चलाववा लाग्यो. डोन मेरिया जे प्रथम आ विचारनी सामी थई हती, ते हवे बोल्या चाल्या विना, जे थयुं ते सर्वे मान्य राखवा लागी. केमके, पोताना धणीना अने पापश्रवणी धर्मगुरु (Confessor) नी इच्छा विरुद्ध जवुं नहि एवी एनी लागणी हती, तेमां वळी, कॉन्स्टिट्युशननुं धोरण तेने पोतानेज पसंद न हतुं. काब्रालनी इच्छा विरुद्ध हवे वर्त्तवाने रह्युं नहि. दरबारनो तो तेने पूरो आश्रय हतो; बंने चेम्बरो (हाउस) एना कह्या प्रमाणें वर्त्ते एवी हती; लिझ्बननो गवर्नर तो एनोज भाई हतो; अने धाराराज्यधोरण पडी भागे एमांज पोतानी फतेह मानवावाळो मिगेल अने तेना पक्षवाळा तो केवळ अळगाज रह्या एटले काब्राल बरोबर फावी गयो. तेने खाळनार कोई रह्युं नहि; वळी दस्तनदाजी अने आपखुंदी तो एना स्वभावमांज समायली हती तो पछी कोईनी बीक तो रेहेज शानी ? एणे त्रण प्रकार एवा चालता कर्या के जेथी पोर्टुगालनी स्वतंत्रता तो समूळगी उखडी गई. प्रथम तो न्यायाधीशो कोईना डबाण नीचे रेहेवा न जोइये तेने बदले तेओने परतंत्र करी नांख्या. बीजुं ए कर्युं के जेटला आफिसरो हता तेओने प्रधानमंडळनां पूतळां बनावी दीधां; त्रीजुं ए कर्युं के केलवणीखातुं पाकी देखरेख राखनार सेनसरना स्वाधीनमां मूकीने

युनिवार्सिटीनी सत्ता तोडी नांखी, छापानां वर्त्तमानपत्रो आदि साधनोने गुलामगीरीनी स्थितिए पोहोंचाडी दीधां. लखाण करवां होय तो राज्यकारभारनां वखाणनां करे, ठपको आपवा जेवुं होय तोपण ते संबंधी एक बोल पण बोलाय नहि एम तेमने म्होए सो मणनां ताळां देवायां.

खजानामां नाणां तो हतांज नहि. राज्यवहिवट चलाववाने लोन काहाडे त्यारेज छूटको थाय. नोकरोनो पगार आपवो होय तो लोन काहाडवी पडे, लोनोनुं चढेलुं व्याज आपवुं होय तो लोन काहाडे त्यारे आपी शकाय; साधारण खर्च करवाने माटे पण खिस्सां खालीज. काब्रालना ऋण वर्षना कारभारमां तेणे २३ लोनो काहाडी तोपण भूल्यो ने भूल्यो. आवी लोनोथी राज्यनी खराबी थशे एम राणीने पण समजायुं. पोर्टुगालना खजानानांज आवां तळियां आगळ कोई वार पण आव्यां न हतां.

चार्टरने नामे काब्राले झुंडो उपाडी ओपोर्टो अने कोइम्ब्रामां बंड मचाव्युं अने चार्टरथी अवळी करणी करवा मांडी त्यारथी, एने शिक्षा करवाने एना सोबतियो पण तैयार थई गया. जे आंधळा बनी गया हता तेमनी आंखो त्यारेज उघडी.

१८४६. आगेवानोमां मुख्य डास आण्टास. पास्सोस, सा डा बाण्डीरा, लौउले, जे सेप्टेम्ब्रिस्ट पक्षने नामे ओळखाता हता, अने बोम्फिम जे शेलभेळ थयेलो पक्ष बन्यो हतो तेनो आगेवान हतो ते बधा हवे काब्रालने तजी दईने तेने शिक्षा करवानो लाग जोयां करता हता. पैसो एकठो करवाने तेणे नवो कर नांखवानो खरडो रजु कर्यो त्यारे तेओए जाण्युं के हवे खेडुतवर्ग पलटाई गयाविना रेहेशे नहि अने तेओ दंगो करशे. प्रसंग तेवोज बनी आव्यो. मिन्हो प्रान्तना लोकोए झुंडो उपाड्यो, ते जोईने बीजां घणांखरां शहरोना रेहेवासियो पण उश्केराया. सा डा बेंडीरा जे सेप्टेम्ब्रिस्ट अथवा १८३८ ना राज्यधोरणवाळाना पक्षनो हतो, तेनी आगेवानी नीचे एक म्होटुं बंड उठ्युं. ते बंड मेरिया डा फाण्टे ईयाने पाटुलियाना नामथी इतिहासोमां ओळखावामां आव्युं छे. काब्राल खरेखर गभरायो, पोताना बार वागी गया एम समज्यो, अने राणी पासेथी एक वर्षनी रजा लईने, पोतानो भाई जे गवर्नर हतो तेने साथे लईने स्पेनमां नाशी गयो. आवो मामलो जोईने जेओ देशनिकाल थया हता अने जेओना बूरा हाल कर्या हता तेओ राज्यकारभारमां दाखल थई गया.

सुधारानी गोठवण लांबी चाली नहि. तेनी विरुद्ध कावतरां थवा मांड्यां ओ-

पोर्टोमां सामुं बंड उठ्युं. राणीना मेहेलमांज नवो फेरफार करवानी गोठवण चाली रही हती, तेमां इंग्लंड, फ्रान्स, अने स्पेननी सामेलगिरी कराववामां आवी. राणी आ काममां फतेह पामी, बेंडीरा शरण थई गयो. राजसेनाने स्वाधीन ओपोर्टो थई गयुं. ते फतेह गोया कोस्टा काब्रालनीज हती एम पछवाडेथी सिद्ध थयुं. ते पाछो पोर्टुगालमां आव्यो, अने अंदरखानेथी बधी सत्ता पोताना हाथमां राखीने बीजाओने आगेवान् करवानी योजना करवा लाग्यो, ते पूरे-पूरुं समज्यो के आपणे प्रधानमंडळना प्रमुख थईने झूंडो झालीशुं तो नीभी शकाशे. एनी करणी एवीज हती, एनुं अंतःकरण पापी हतुं तेथी तेने डर लाग्यो.

१८४८–४९. पोम्बालना पौत्र, सालडांहाने जान्युआरी मासमां मुख्य प्रधान (कौंसिलनो प्रमुख) बनाव्यो, पण तेनाथी लांबुं टकावी शकागुं नहि, ते पोतानी मेळे नीकळी गयो एटले टेर्सीराना ड्युकने ए जग्या लेवाने केहे-वामां आव्युं; तेणे ना पाडी त्यारे डुवार्टे लीटाओ (Duarte Leitao)-ने ए मान आपवा मांड्यु, तेणे पण चोख्खी ना पाडी त्यारे काब्राल पोते छाती ठोकीने आगळ पड्यो अने कौंसिलना प्रमुखनुं पद धारण करता पेहेलां पोतानुं ल्रिबियन नाम छूपाय अने पोते अमीरीपदवाळो गणाय तोज बडेखांमां गणत्री थवाथी तेनी योग्यता वधे एम करवामाटे अमीरीपद लेवानी खटपट करी तेमां ते फावी गयो. थोमारनो काउंट (Count of Thomar) एवी भभका भरेली पदवी तेने प्राप्त थई. तेणे उत्साहपूर्वक काम करवानो प्रारंभ कर्यो. आगळ थई गयेला बगाडाने सुधारापर लावीने पोर्टुगालनी स्थिति सुधारवा उपर लाववामां आवशे तोज पोताथी टकी शकाशे एम विचारीने सुधारो करवा उपर लक्ष दोडाव्युं. रोमनी साथेनो तूटेलो संबंध पाछो सांधवानी जोगवाई करी; नाणांसंबंधी स्थिति ठेकाणे लाववाने आदर कर्यो; खेतीवाडीमां सुधारो थई सारो पाक उत्पन्न करी शकाय एवी योजना करवा मांडी; व्यापा-रनी वृद्धि करनारां साधनो जागृत करवानी धारणा करी; नौकासैन्य पाछुं उभुं करवानुं लक्षमां लीधुं. पोर्टुगालनी पडतीमां चडती करवाने पोम्बाले जेवो उपाडो कर्यो हतो तेवुं जो १० वर्ष नीभ्युं होत तो खरेखात पोर्टुगालनो भाग्योदय थात. पण, दरियाने तळिये वासो करवानुं पोर्टुगालना भाग्यमां हजी सर्ज्युं हतुं, तेथी, काब्राल, झेरी (कोबरो)साप फीटीने अमृतधारा चला-ववानी इच्छाए दानव फीटी देव थयो त्यारे जे देव हता ते तेनी सामे दानव-रूपधारी थया, तेथी ते एके पण धारेलो सुधारो करी शक्यो नहि.

१८५०. प्रपंच जाळ रचनार–कोस्टा काब्रालनां सुधारानां कृत्यथी मिगेल-पक्षवाळा घणा क्रोधायमान थई गया; तेनी चडती थतां तेने उंचे चडेलो जोईने

अमीरवर्ग पोताने अपमान प्राप्त थयेलुं गणवा लाग्यो; स्वपक्षनो द्रोही गणीने सेप्टेम्बरीस्टपक्ष आखो, तेना उपर कोपायमान थयो; अने छापा सामेनो तेनो नवो धारो घणी सखताई करनारो गणीने वर्त्तमानपत्रो आदि छापाना चलावनाराओना मनमां पूरूं झेर वशी रह्युं. आ बधुं सामटुं विरुद्धपणुं एवा जमाव पर आवी गयुं के तेने फरीने पाछां नीचे गगडी आववानो समय प्राप्त थयो. मार्शाल साल्डांहा तेना प्रति वैर लेवाने टमटमी रह्यो हतो; पण काब्राल जे काळो कोबरो हतो तेना जेवी वर्त्तणूक, उपरथी न बतावतां, भीतरमां तेना प्रति झेर प्रकटाववाना इरादावाळो साल्डांहा, तेनी पासेथी प्रमुखपद लई लेवाने टांपी रह्यो हतो. ते मीठी वातो एवी करतो के, अमे तो बंने एकज पूतळारूप–एकज स्वरूप राज्यप्रकरणीय विषयमां छिये. काउंट थोमार–काब्राले जाण्युं के हवे आपणे प्रमुखपदे नीभी शकिये एम नथी, एटले तेणे खुशीथी प्रधानमंडळमांथी खशी जवानी इच्छा करी. एना उपर नाणां उचापत करवाना, लांच लेवाना, अपराध मूकवामां आव्या, तेथी एना मित्रो एनाथी वेगळा खशी गया.

१८५१. एप्रिलनी ८ मी तारीखे साल्डांहाए बे पलटणो उभी करी. ओपोर्टोमांथी बंड उठवानी बो आवी, त्यांथी ते वा कोइम्ब्रामां वायो, अने लागलोज लिझ्बनमां पेठो. आगेवान जोवा जइये तो मुख्य प्रधाननो भाई सील्वा काब्राल हतो. काउण्ट थोमारने प्रधानपदनुं राजीनामुं आपवानी फरज पाडीने तेने देशवटो देवामां आव्यो. उपाडेलां काम अधूरां मूकीने तेने जवुं सारूं लाग्युं नहि. राणीना मर्तबाने पण अपमान पोहोंच्युं.

इंग्लंडनो लार्ड पामरसन अने सर हेन्री सीमोर, एओ इंग्लंडना नौकासैन्यना बळथी धारे तेवी मदद आपी शके एम हतुं, तोपण, तेओए राणीनी कशी दरकार करी नहि. काउंट थोमारना उपर जय मेळवनारा पण, तेनी बाबतमां अळगाज रह्या, अने सर्वेए एवी इच्छा बतावी के, राणिये तेना प्रधानमंडळे करेलां अवळां गणातां कृत्य फेरवी नांखवां जोइये. लोकोनी इच्छाविरुद्ध तेना धणीने सेनापति ठराव्यो हतो ते कृत्य रद करवुं, मार्शाल साल्डांहाने तेनी मेजर डोमोनी जग्याए पाछो नीमवो, अथवा तो, तेने मुख्य प्रधान बनाववो, के, थोमारनी जग्याए टेर्सीराना ड्युकने नीमवानी राणीने जरूर पाडवामां आवी हती तेमां फेरफार करी नांखवो. आवी सत्ताधारियोनी बलिष्ट इच्छाप्रमाणे राणीने अमल करवो पड्यो.

ज्यारे साल्डांहा लिझ्बनमां मुख्य प्रधान तरीके दाखल थयो त्यारे आखी नगरिये जयोत्सव पाळ्यो. तेने लोकोए फूलडांए वधावी लीधो.

१८५२. राज्यसभा भरीने तेमां सर्व पक्षने अनुकूल आवे एवी रीते चार्टरमां फेरफार करवामां आव्यो. राणी अने राजकुमारे ते प्रमाणे वर्त्तवाने सोगन खाधा. रॅडिकलो–जे सामटो सुधारो करवाने इच्छनार पक्ष हतो तेओनी इच्छा प्रमाणे (direct voting) अधिकारियो नीमवानी पसंदगी प्रजाना अभिप्राय लेवाईने थाय ते धोरण दाखल करवामां आव्युं. हवणां तो आवी एक सलाहनी गोठवणथी देशमां उठती माहोमाहेनी लडाइयोनो अन्त आव्यो एम समजवामां आव्युं.

१८५३. नोवेम्बरमासनी १५ मी तारीखे डोना मेरिया ३५ वर्षनी भर जवानीमां मरण पामी. एनो कुमार डॉं पेड्रो पंचम एवुं नाम धारण करीने राज्यासन उपर बेठो, अने राणीनो धणी फेर्दिनान्द पोताना बाळकुमारनो रीजैन्ट थयो.

(ता. १७ मी सेप्टेंबर १८५५.)

आ समये आ राजानुं वय १६ वर्षनुं हतुं, तोपण, तेनी समजण सारी हती. ते उदार वृत्तिवाळो, अने उत्साही हतो. एना राज्यनी छायानीचे पूर्ण सुख पामीशुं एम प्रजानो अगाउथी अभिप्राय बंधाई गयो; ते तेना उपरनी प्रीति दर्शाववाने प्रजाए तेने एल एस्प्रान्झो (El Espranzo) एवुं उपनाम आपीने पोतानो आनंद प्रदर्शित कर्यो.

पंचम पेड्रो. (१८५५–१८६१.)

पोर्टुगालने स्पेननी साथे भेळवी देवानी धारणा आ राजाना समयमां ताजी थई, पण राजाए पोतानो अभिप्राय जणाव्यो के, "भाइयो ! तमने म्होटुं राज्य न्हाना राज्य साथे मेळवी देवानुं मन थाय छे, पण छेवटे म्होटुं ते म्होटुंज रेहेशे अने ब्रागान्झा राजवंश जेवानुं नाम, पोर्टुगाल साथे गुंथाई गयुं छे ते पोर्टुगाल मात्र स्पेननो भाग गणाशे; पोर्टुगाल अने तेना वतनी पोर्टुगीझ, एवां मधुर लागतां मीठां नाम लोपाई जशे." आवा राजाना प्रेमाल अभिप्रायथी आ विचार बंध पड्यो.

१८५६. साल्डांहाना प्रधानमंडळे राजीनामुं आप्युं. आ सालमां पोर्टुगालमां प्रथमज रेलवे दाखल करवामां आवी.

१८५७. होहेनझोल्लेर्न (Hohenzollern)नी स्टेफानी (Stephanie) कुमारी साथे आ राजानां लग्न थयां. आ राजाना समयमां फ्रान्सनुं एक वाहाण मोझाम्बिक आगळ गुलामोना वेपारमां गुंथायलुं मालम पडवाथी, कोलकरार अने धाराने अनुसरीने, तेना कॅप्टिन रोझाएलने बे मासना केदखानानी

शिक्षा करवामां आवी. त्रीजा नेपोलियने म्होटी समुद्रसेना टेगस उपर मोकलीने आ कृत्यनो बदलो मेळववानी मागणी करी. अंग्रेजोनो आश्रय आ प्रसंगे पोर्टुगालने मळी शक्यो नहि तेथी माग्या प्रमाणे बदलो आपवो पड्यो.

१८६१. आखा पोर्टुगालमां कोलेरानो रोग फेलायो, तेमां लिझ्बन नगरीनो तो घाण वळी गयो. राजाने त्यांथी खशी जवाने आग्रहपूर्वक समजाववामां आव्यो पण पोतानो जीव उगारवाने माटेज पोतानी राजधानी छोडवानुं तेणे मान्य राख्युं नहि. ते कोलेराना झपाटामां आवी गयो, तेथी नोवेम्बरनी ११ मी तारीखे मरण पाम्यो. तेना बे भाई डॉं फेर्दिनान्द अने डॉं जोवाव (जोन) नामना हता तेओ पण एज रोगना भोग थई पड्या.

(१८६१–१८८९=२८ वर्ष.)

१८६१. राजानो भाई लुइ राज्यासन उपर दाखल थयो. जुन मासमां नवी इटालियन राजस्थापना पोर्टुगाले मान्य राखी. तेणे ता. २२ मी डिसेम्बरे स्वतंत्रताभरेला विचारवाळा राज्यबंधारणना धारा मान्य राखी ते प्रमाणे वर्त्तवाने सोगन खाधा. राजाना कुटुंबमां उपराउपरी मरणो थवाथी लोकोना मनमां एम आव्युं के, रीजेन्सी संबंधोनो धारो बांधवो अने राजनी कुमारिकाओ पण राज्यासननी हकदार थई शके एवुं धोरण दाखल करवुं. आवो विचार करवामां एक मतलब ए हती के डॉं मिगेलना वंशजने गादीना वारस थवाने बनी आवें नहि. आ प्रमाणे राज्यसभा (cortes) आगळ धारा रजु थया.

१८६२. विक्टर ईमान्युएल, इटालीना राजानी कुमारी मेरिया पिया साथे राजा लुइ परण्यो.

रोममां कॅथोलिक शाखाना पादरियोनी एक प्रसिद्ध सभा भराई तेमां पोर्टुगालनो एक पण पादरी हाजर न हतो, ते उपरथी चीडाईने त्यांना पोपे ता. ३ जी जुलाइये एक *लेख लखीने पादरियोने सचेत रेहेवानी ताकीद करी. आ

* That in the "Lamentable state of the Catholic Church in Portugal the bishops were too lukewarm and tolerant; he reminded them that it was their duty to watch over the sheep intrusted to their care so that–in the language of the curial–"They should not be devoured by the ravenous beasts which make the surface of the earth unsafe to live upon."

उपरथी पादरियोए कांई पण करवाना मनसुबाथी सरकार विरुद्ध भाषण आपवा मांड्यां. सरकारे ता॰ २ जी आगस्टे जाहेरनामुं प्रसिद्ध करी जणाव्युं के एवी बाबतनेमाटे पोर्टुगालमां जोइये एटलां केदखानां तैयारज छे.'

लौलेनो ड्युक मुख्य प्रधान निमायो.

१८६३. प्रधानमंडळ स्वतंत्र विचारवाळुं हतुं. वंशपरंपराथी चालतो आवेलो अग्राधिकार प्रतिपादन करेलो होवाथी पोर्टुगालमां हानि चालती आवती हती, ते एक जातनुं सुधाराने आडुं आवतुं पाप समजी, तेवो हक रद करीने, बंध करवा संबंधीनो धारो पसार कर्यो.

१८६४. अमीरी एलकाबो वंशपरंपरा चालता आवता हता तेम 'हवेथी थवा देवुं जोइये नहि एवी तकरारो उभी थई. कोई पण प्रकारना अपराधने माटे देहांतदंडनी शिक्षा करवामां आवती हती ते, लोकोनो विरुद्ध अभिप्राय छतां पण, सरकारे बंध करी. सरकार तरफथी पदवियो आपवामां आवे तेनी योग्यता सचवाय एटलामाटे जागीरो आपवामां आवती हती ते पण बंध करी. बीजा यूरोपियनोनो दाखलो लईने तोल अने मापनी दशांशनी गणतरी दाखल करी, अने जुदां जुदां भंडोळोनी एकत्र व्यवस्था करवानी गोठवण चलावी; स्पेननी साथेनी सरहद मुकरर करवानुं काम लांबी मुदतथी चाल्यां करतुं हतुं, तेनो नीकाल लावीने ते संबंधीनुं करारनामुं करी दीधुं. लिस्बननी साथे आखा देशनो संबंध सीधो योजाय एवी रीते सडको बांधी दीधी. नेहेरो खोदावी, शहर अने कसबामां सुखाकारी प्रसरे अने आरोग्य सचवाय एवी सुधराईनी योजना करी. रोगशान्तिक शाळा, धर्मशाळा, नमुनेदार रेहेवानां घर, मध्यस्थ अने उद्योगी ठेकाणे स्थापवामां आव्यां. दरिये माल लई जवा लाववाने सुगम पडे एटलामाटे नवी बंधावेली नेहेरोनो उपयोग करवानी छूट आपवामां आवी. आ पेहेलां, ठेकाणे ठेकाणे माल चडाववो ने उतारवो पडतो हतो तेथी खर्च अने मजुरीनो वधारो थतो हतो, अने घणी अडचणो सहन करवी पडी हती ते हवे मटी गयुं. न्हानां सरखां गाममां पण निशाळो उघाडवामां आवी.

१८६५. पोर्टुगालनी कलनियो (Colonies) ज्यां हती त्यां धाराना धोरणनी राज्यव्यवस्था करवानी छूट आपवामां आवी.

१८६६. स्पानिश जनरल प्रिमने पोर्टुगालमांथी रुखसत आपी.

१८६७. आ बधुं कर्युं तो खरूं पण तेनुं खर्च क्यांथी काढाडवुं तेनी म्होटी

भांजगड उभी थई. फाण्टेस पेरीरा डी मेल्लो (Fontes Pereira de Mello)नुं काम नाणां पूरां पाडवानुं हतुं. तेणे जूना कर लेवाता हता तेमां वधारो करवानी सूचना करी, जमीननुं मेसुल लेवातुं हतुं तेनी वीघोटी वधारवानो विचार जणाव्यो, तेमज, जे कर सामटा (indirect) परभाख्या लेवामां आवता हता तेमां पण वधारो करवानी धारणा जणावी, अने लोकोना अभिप्राय लेवाईने आ बधुं नक्की करी नांखवानुं धोरण चालतुं कर्युं. प्रथम तो ओपोर्टोमां आ बाबत विषे भांजगड उठी, पण तेनुं समाधान हथियारनो उपयोग कर्याविना करी देवानुं दुरस्त धार्युं. लिझ्बन अने बीजां शहरोमां पण एमज थयुं. लोको बळवो करशे अने परिणाम सारो आवशे नहि एवो प्रसंग जणायाथी लोकोनी इच्छा प्रमाणे नवा कर नहि लेवानो ठराव करवो पड्यो.

आ स्थळे आपणे स्पेनदेशना इतिहासमां उतरवानुं छे.

१८६८. स्पेनमां इसाबेलाने पोपे मानभरी पदवि आपी हती ते पदवि, धर्म अने सद्गुणनुं सोनेरी गुलाब (Golden Rose of the Faith and virtue) एवा नामथी ओळखाती हती. फ्रान्सनो त्रीजो नेपोलियन तेनी पडखे चड्यो हतो, तेथी, तेना आश्रयना मदमां ते तणाती हती. देश सुधारामां आगळ वधता पक्षनी विरुद्धमां तेनुं वर्त्तन हतुं, तेथी सेप्टेम्बर मासनी १८ मी तारीखे कॅडिझमां बळवो थयो. बीजां शहरो पण राजक्रान्तिना बळवामां सामेल थई गयां. राजधानी नगर माद्रिड पण ता. २९ मिये तेमांज भळी गयुं. प्रजा पोकार करवा लागी के, बोर्बनोनुं सत्यानाश जाओ ! जेसुइटोनो घाण वळी जाओ ! राणी बोर्बन राजकुटुंबनी हती, अने जेसुइटो धर्मांध हता. सुधारानी वच्चे तेओ आडां आवतां हतां एटलामाटे, प्रजानो पोकार हतो. राणीने ता. ३० मिये सान सेबाशियन छोडीने फ्रान्समां देशवटो लेवानो हवे समय आव्यो . ते पाउ (Paw) जईने रही. पोताने दीधेला देशवटानी विरुद्ध तेणिये घणा पोकार कर्या पण कांई वळ्युं नहि, एटले निराश थईने पारिसमां जईने वशी, त्यां ते १९०४ मां मरण पामी.

स्पेनना राज्यक्रान्तिना आगेवानोनुं प्रधानमंडळ निमवामां आव्युं. मार्शेल सेरानो (Marshal Serrano) प्रधानमंडळनो प्रमुख थयो. प्रिम युद्धप्रधान (Minister of War) थयो, टोपेटे (Topete) समुद्रसेनाधिकारी निमायो. जेसुइटनी संस्था अने रोमन कॅथोलिकधर्मनां खातां काहाडी नांख्यां. जेने जे धर्म पाळवो होय ते पाळे एवा स्वतंत्रताना घोष प्रसिद्ध करवामां आव्या. बार्सेलोना अने माद्रिडराजधानीमां प्रोटेस्टण्टना

सुधारापर आवेला धर्मनी रीतिप्रमाणे देवळोमां प्रार्थना थवा लागी. मत लेवाईने पसंद करेला सभ्योनी नवी (कोर्टी) राज्यसभा स्थापवामां आवी.

१८६९. फेब्रुआरीनी १८ मी तारीखे राज्यसभा भराई, तेमां नवुं राज्य-बंधारण बांधवाना विचार चाल्या, अने कान्स्टिट्युशनल मॉनर्की एटले राजानी (राज्यासननी) सत्तानीचे धाराराज्यधोरण स्थापवानो अभिप्राय बंधायो.

स्पेनना राज्यासने बेसवा कोई उत्साही थतुं जणातुं नहतुं. एस्पार-टेरो स्पेननो माजी रीजेण्ट; कुमार कोबर्ग; पोर्टुगालना राजानो पिता फेर्दि-नान्द; जीनोवानो कुमार थोमास, जे इटालीना राजानो भत्रीजो थतो हतो; ए सर्वेए राजा थवाने इच्छ्युं नहि.

पोर्टुगालना इतिहास साथे आ प्रसंग आपणे एटलामाटे सांधिये छिये के, प्रथम जेम स्पेन अने पोर्टुगाल एक हतुं तेम, आइबेरियन युनियनने नामे, फरीने एकत्र थाय तो बंने देशनी प्रजा एक थई जतां, भविष्यमां वांधो उठ-वानुं कारण रेहे नहि, पण पंचम पेड्रोए जे विचार जणाव्यो हतो तेज विचार आगळ आव्यो. पोर्टुगाल स्पेनमां भळीने पोतानुं नाम लोपी नांखवाने राजी जणायुं नहि. पेहेला लुइये एकला पोर्टुगालना राजा तरीके पंकावानुं पसंद कर्युं. स्पेनना राज्यासने बेसवानी अरज स्वीकारी नहि. एणे पोतानी सर्वे कलनियोमांथी गुलामो राखवानो वहिवट काहाडी नांख्यो.

१८७० मां लौले जे राजानो मानीतो हतो तेने दरबारमांथी साल्डांहाए खशेडाव्यो; पण तेने राजी राखवाने इंग्लंडमां एलची बनावीने मोकल्यो.

१८७६ मां लौले मरण पाम्यो, आ सालमां नाणां संबंधी गुधवारो वधी पड्यो.

१८७८-१८८३. अमीरोना वंशपरंपराना जे हको दिवानेखासमां (हाउस आफ पियर्समां) हता ते बंध करी देवामां आव्या.

१८८०. केमोईन्स (Camoens) अने वास्को डी गामाना मानार्थे तेहेवार पाळवामां आव्यो.

१८८३ पेरीरा डी मेल्लोनुं प्रधानमंडळ स्थपायुं, ते त्रण वर्ष सुधी अमलमां रह्युं. आ समये फ्रान्सना प्रजासत्ताक राज्यनी साथे वांधो उठवानुं कारण बन्युं. लुइना वारसनुं लग्न कोम्टे डी पारीसनी दीकरीवेरे करवानो प्रसंग आ वांधानुं कारणभूत थयुं.

१८८५. लोअर कांगोनो प्रदेश बेलजियमने आपवामां आव्यो. आफ्रि-कामां जर्मन अने पोर्टुगीझ सत्ता केटली छे ते मुकरर थयुं.

१८८७. चीन पासेथी मेकावनो टापु पोर्टुगालने पटे मळ्यो हतो ते हवे चीने स्वतंत्र आपी दीधो.

१८८९. डेला'गोआ रेलवे पोर्टुगाले पोताने कबजे लई लीधी. आफ्रिकामां पोर्टुगालनी जे सत्ता हती ते उपर अंग्रेजोए तलप मारवानुं कर्युं, एटले के, शिरे नदीने लगतो जे प्रदेश हतो ते उपर इंग्लंडे दावो करवा मांड्यो हतो तेथी मेजर सेर्पा पिंटोए ते प्रदेश उपर चडाई करी.

१८८९-९०. अंग्रेजोए ता. ११ मी जान्युआरिये पोर्टुगालमां समुद्रसेना मोकलीने पोताने थयेला नुकसाननो बदलो माग्यो, अने शीरेना प्रदेशमांथी नीकळी जवानी पोर्टुगालने फरज पडतां त्यांथी खशी जवुं पड्युं. आवुं अपमान थयुं तेथी जोशे डी कास्ट्रोना प्रधानमंडळे राजीनामुं आप्युं. प्रजासत्ताक राज्य स्थापवानो वायरो फरी वावा लाग्यो.

पेहेलो कार्लो. (१८८९-१९०८.)

आपणां माजी महाराणी विक्टोरियानां माता केण्टनां डचेसना भाइनो पौत्र ते आ कार्लोनो पिता थाय.

आक्टोबरनी ता. १९ मिये राजा लुइ टाईफोईड तावथी मरण पाम्यो, एटले कार्लो राज्यासन उपर बेठो. तेने नामदार विक्टोरिया महाराणी साहेबे गार्टरनो एलकाब आपवा मांड्यो, पण ते मान्य राखवाने तेनाथी बनी शक्युं नहि. लोकोनी इच्छाने अनुसरीने तेणे पोतानुं वर्त्तन चलाववा मांड्युं, तोपण प्रजासत्ताक राज्य स्थापवानो उपाडो थयो. आ प्रसंगमां घणा जणाने पकडवामां आव्या. छेवटे राजानी तरफेणमां ईलेकशननो परिणाम उतर्यो. पूर्व आफ्रिकानी तकरार संबंधी ता. २० मी आगस्टे इंग्लंड अने पोर्टुगालनी बाबतमां कोलकरार थवाना, ते विषे इंटरनाशनल लवादीने अपील करेली ते रद गया पछी इंग्लंड तरफथी ठराव थई आव्यो, तेनुं लखाण लोकने मान्य करवा जेवुं नहि जणायाथी, कोर्टिये ग्रहण कर्यो नहि. छेवटे निका (मनिका) जे अगस्टना करार प्रमाणे पोर्टुगीझोनुं ठर्युं हतुं अने जे पोर्टुगीझोए मान्य राख्युं न हतुं त्यां आगळ तकरार थई. पोर्टुगीझो हार्या.

१८९० डेला गोआनी रेलरोडनी तकरार उभी थई तेनो नीकाल पोर्टुगालना लाभमां थयो.

मे मासनी २८ मी तारीखे, आगस्टनो करार पोर्टुगालने कबुल करवो पड्यो.

१८९१ ना प्रारंभमां लश्करीखाताए ओपोर्टोमां बळवो कर्यो. ते जान्यु-

आरीमां बेसारी देवामां आव्यो, अने प्रजासत्ताक पक्षवाला तरफथी जे वर्त-मानपत्रो वगेरे छापां नीकळतां हतां ते बंध करवामां आव्यां. ब्रिटिश स्टीमर झाली लईने अटकावी. त्यारपछी इंग्लंड साथे समाधान करवामां आव्युं.

नाणांसंबंधी गुचवारो आ समये घणो वधी पड्यो. १८९२ ना मे मासमां तो सरकारे खरेखरूं देवालुं काहाड्युं हतुं; त्यारपछी कांई गोठवण थई शकी न हती. ओलिवीरा मार्टिन्स (Oliveira Martins) प्रधान हतो ते कांई उकाळी शक्यो नहि, एटले, एनुं धुसरूं फेरीरानी' कोटे आव्युं, तेणे हिण्टझे रिबीरो (Hintze Ribeiro)ने गळे भरवी दीधुं.

१८९२. खर्चमां घणो घटारो करी नांख्यो. म्होटुं तोफान उपड्युं.

१८९३. मिगेल पक्षवाळाओए आ समये उपाडो कर्यो.

१८९४. फ्रान्सनी साथे रेलवे संबंधी वांधो उठ्यो. प्रिन्स हेन्री नावीगे-टरनी ५०० मी जन्मगांठनी तिथि उजववामां आवी.

लोरेंको मार्कवीस (Lourenco Marques) आगळ लडाई थई. कर्नल गाल्हारडोना उपरीपणानीचे पोर्टुगीझोए जय मेळव्यो.

१८९५. कोर्टीझमां बेसनारा सभासदोनी पसंदगी करवानो धारो सुधारवामां आव्यो. ब्रिटिश पार्लामेण्टमां जेम अपर हाउस अने लोअर हाउस—खास अने आम, केहे छे तेम अहिं अपर अने लोअर चेम्बर–उपरनी सभा अने नीचेनी सभा केहेवामां आवे छे. नीचेना चेम्बरमां १७० सभासदो नीमवामां आवता हता तेने बदले १४५ नी संख्या राखवामां आवी. अपर अथवा अमीरोना चेम्बरमां ९० सभासदो राखवामां आव्या. तेनी पसंदगी राजा पोते करे. ते सिवाय विशेष, केहेवाता पादरियो, अने राजकुळमाहेला कुंवरो पसंद कर-वानुं ठराववामां आव्युं. जेओ ओछामां ओछा ५०० रीझ (बे शिलिंग) कर तरीके भरता होय अने जेओने वांचतां लखतां आवडतुं होय, तेवामांथी, पसंदगी करवी एवुं धोरण नक्की कर्युं. घरघराउ चाकरो, सरकारी नोकरो, अने सैनिको (सोलजरो) एओने पसंद करवानो मत आपवामांथी बातल कर्या.

आ वर्षमां पेहेलो कार्लो राजा इंग्लंडनी मुलाकाते गयो, तेने गार्टरनी पदवि आपवामां आवी, ते आ फेरे तेणे मान्य राखी.

१८९७. वासगो डी गामाए प्रथम पर्यटन कर्युं हतुं तेनी ४०० मी शालगीरी आ वर्षमां उजववामां आवी.

१८९८. बोरनी लडाई थई तेमां पोर्टुगीझो अलग रह्या, पण लोरेंको

मार्कवीसने मार्गे युद्धसामग्री आवती रोकवाने माटे ब्रिटिश सरकारने तपासणी करवा देवानी छूट राखवामां आवी.

१९००. डेला गोआबे रेलवे विषे ब्रिटिशो साथे वांधो उठ्यो हतो तेनो निवेडो लाववानुं काम स्विट्झरलंडने सोंपवामां आव्युं हतुं, ते विषे एवो ठराव कर्यो के ब्रिटिशने खर्चनो बदलो आपीने पोर्टुगीझ पोते रेलवे राखे.

१९०१. नवा वर्षना प्रारंभने दिवसे राजाए तेहेवार पाळ्यो, अने राजकीय अने छापा संबंधी जेओए अपराध कर्या होय तेथी केद भोगवनारा सर्वे केदियोने छोडी मूकवानी तेने छूट हती ते प्रमाणे केदियो छोडी मूक्या.

लंडनमां नामदार महाराणी विक्टोरियानी मरणक्रिया करवामां आवी त्यारे अहिंनो राजा लंडन गयो हतो, पण पछवाडेथी देशमां बंड थयुं तेथी तेने तुरत पाछुं वळवुं पड्युं हतुं. ओपोर्टोमां बळवो उठ्यो.

१९०२. डों कार्लो, नामदार एडवर्ड राजाने मळवामाटे इंग्लंड गयो, त्यांथी पाछो वळतां स्पेनना राजाने मळ्यो, अने लोकोनी खुशालीना पोकार वच्चे तेणे लिस्बनमां पाछो प्रवेश कर्यो. आ वर्षमां नाणांसंबंधी राज्यनी नबळी स्थितिमाटे घणा भवाडा थया.

१९०३. फेब्रुआरीनी २७ मी तारीखे प्रधानमंडळे राजीनामुं आप्युं. बीजे दिवसे नवी (केबिनेट) कारभारी मंडळी नीमवामां आवी. आ सालमां नामदार एडवर्ड राजा, पेहेला कार्लोने मळवामाटे लिस्बनमां पधार्या हता. ओपोर्टोमां पोर्टुगीझ लश्करे बळवो कर्यो, अने प्रजासत्ताक राज्यस्थापवानो आनंदघोष कर्यो.

१९०४. पोर्टुगीझ ताबानी बधी कलनियोमां घणी चळवळ चालवा मांडी. आंगोलामां पोर्टुगीझ लश्करनी खराबी थई.

टीमोरना टापुसंबंधी होलंड साथे कोलकरार थया.

१९०८. जान्युआरीनी ३१ मी तारीखे, राजा कार्लो, पाटवीकुमार लुइ फिलिप, ब्रेगेंझानो ड्युक; न्हानो कुमार मेन्युएल, तथा राणी एमेलिया खुल्ली गाडीमां बेशी फरीने पाछां आवतां हतां तेवामां ब्लेक होर्सना चोगानमां खुनी लोको टोळे मळ्या हता तेमांथी बे खुनी राजानी गाडी उपर चडी गया. एके राजाने गोळी मारी अने बीजाए पाटवी कुमारने गोळीथी घायल कर्यो.

आ खुनी जेवो गाडी उपर चड्यो के तुरत तेणे पोताना डगलामांथी एक रिवाल्वर काहाडीने बे गोळियो मारी अने त्रीजी मारवा जतो हतो तेवामांज एक पडखेना अमलदारे तलवारथी तेनुं माथुं उडावी नांख्युं.

आ कुमारने मरतो उगारवाने एनी राजमाता पोताना जीवने जोखममां नांखीने तेना शरीर उपर आडी पडी हती. एक खुनी तो लिझ्बनमां शिक्षकनुं काम करतो हतो, आगळ ते घोडेसवारनी पलटणमां सारजंट तरीके नोकर हतो. बीजा बे दुकानदार हता. पछवाडेथी एम मालुम पड्युं के एक जण तो केवळ निर्दोष हतो.

राणीने कांइ थयुं नहि अने मेन्युएल घवायो छतां बची गयो. दरियाई तोपखानानी हास्पिटलमां गाडी लई जवामां आवी. रस्तामां कार्लो प्रथम मरण पाम्यो, अने त्यारपछी तुरतज पाटवीकुमारनो जीव गयो. आवी खुनरेजी थवाथी प्रजा वर्गमां घणी नाराजी उत्पन्न थई हती, अने लोकोनां मन उश्केरायां हतां.

खुनियोमांथी एक पकडायो तेणे केदमां आपघात कर्यो. पोलिसे झनुनियो उपर गोळीबार कर्या हता अने घणा शकदारोने पकडीने केदमां पूर्या हता.

रात्रे प्रधानमंडळे भेगा थईने मेन्युएलने राजा ठरावी तेनी राजमाता एमेलियाने रीजेण्ट नीमवानी गोठवण करी.

ता. १ ली फेब्रुआरीनी सवारमां दरबार भरवामां आव्यो, तेमां कार्लोनो भाई ओपोर्टोनो ड्युक, तथा बीजा राजद्वारीपक्षना आगेवानो, तेमज प्रजाकीय-कायदानुं राज्यधोरण बराबर चालतुं करवाने इच्छनाराओनी पण हाजरी हती. आगली रात्रे गोठवण करी राख्या प्रमाणे मेन्युएलने पोर्टुगालना राजा तरीके स्थापीने राजमाता एमिलियाने तेनी वाली-रीजेण्ट ठराववामां आवी. सिनोर फ्रांकोए अळगा थवानुं करतां वाईस एडमिरल फरेराए नवा प्रधानमंडळनी गोठवण करी. सुधारो इच्छवावाळी प्रोग्रेसिव टोळिवाळाओए राजा अने पाटवीकुमारना खुन थवामाटे शोक प्रदर्शित करतां विशेषमां एम जणाव्युं के, अमे आ नवा राज्यबंधारणने टेको आपिये छिये तेना बदलामां अमे एवी मागणी करिये छिये के राजद्वारी केदियो जेटला केदमां पूर्या छे तेओने छोडी देवा अने हवे पछी आपखुदीथी राज्य चलाववानी करणी मांडी वाळवी.

राज्यनी पेहेली कौंसिल भराई ते वेळाए मेन्युएल राजाए जाहेर कर्युं के हुं ज्ञान अने अनुभव रहित छुं एटलामाटे हुं तमारा स्वाधीनमां रेहेवाने इच्छुं छुं. तमे तमारा स्वदेशाभिमान अने डाहापण उपर वर्त्तन चलावशो ते उपर हुं बधो आधार राखीश. वर्त्तमानपत्रोने स्वतंत्रता आपवा, तथा अपराधियोने माफी आपवा पार्लामेंटने बीजा हको आपवाना लेखमां राजानो सहिशिक्को करवामां आव्यो. म्युनिसिपालिटियोने ठेकाणे कमिशनरो निमवामां आव्या

हता ते मोकुफ कर्या ने कौंसिलो स्थापी. जुना प्रधानमंडळमांथी बे जणा आगळथीज पारिस जता रह्या हता, त्यारपछी माजी प्रधान फ्रांको त्यांज रवाने थई गयो.

ठराव प्रमाणे प्रजासत्ताक राज्यनी हिमायती करवावाळाओने केदमां पूर्या हता तेओने छोडी दीधा. राजाए एक फर्मान बाहार पाडी जाहेर कर्युं के मारा नवा प्रधानमंडळना अधिकारियो राजतरफ अखंड राजभक्ति धरावे छे तेओ कोई पण प्रसंगे, अथवा कोई पण लालचे बीजाओथी दोरवाई जशे नहि एम हुं खात्रीथी मानुं छुं.

कार्लो सन १८६३ मां जन्म्यो हतो तेथी तेनुं वय ४५ वर्षनुं हतुं. एनी धारणा प्रमाणे देशमां सलाहशान्ति प्रसराई हती. विज्ञान अने विद्यानो प्रसार करवाने ते सदा उत्सुक हतो.

१९०४ ना मार्चमासमां नौकाविज्ञानशास्त्री हेत्रीनी पांचसेमी शालगिरि उजववामां आवी त्यारपछी तो एनी नौकाशास्त्र संबंधी घणी उलट वधी हती. अगाध समुद्रनी उंडाई मापवी अने तेमांना पदार्थोना शोध करवामां तेनुं लक्ष लाग्युं हतुं, अने ते संबंधी तेना शोधनी जे प्राप्ति थई ते प्रसिद्ध करीने तथा सन १८९७ मां एक प्रदर्शन उघाडीने तेनो लाभ तेणे लोकोने आप्यो हतो.

१९१० आक्टोबर. मेन्युएल राजा थया पछी राज्यव्यवस्था जोईये तेवी चालवा लागी नहि एम प्रजासत्ताक पक्षवाळानी बूमो चालती हती. तेमनो वडो लुई पारिसमां जई वश्यो हतो ते अने बीजा एम वातो चलावता केहेवाय छे के राजा तो एक पूतळा जेवो पादरियोना हाथमां केदी तरीके थई पड्यो छे, तेथी घटित सुधारो करवाने तेनाथी बनी शकतुं नथी. कार्लोनो काळ थया पछी सिनोर फ्रेंको, आगळ प्रमाणेज, स्वतंत्र सत्तानो अमल चलावतो हतो, प्रजासत्ताक पक्षवाळाओने गमे ते बाहाने केदमां पूरवामां आवता हता, हरेक प्रकारे प्रजामत दाबी नांखवामां आवतो हतो, आवा कारणनेलीधे, प्रजासत्ताक राज्यनी स्थापना करवावाळाओए छेवटनो उपाय लेवानी गोठवण करी.

अगाउथी योजना करी राख्या प्रमाणे सोमवारे मध्यरात्र पछी १॥ वागतां २१ तोपना बार कर्या एटले लिझ्बनमां सर्व ठेकाणे बळवो जाग्यो. प्रथम तो पायदलनी बे पलटणो अने तोपखानानी एक पलटण राजपक्षवाळानी अने पोलिसनी सामे थई. मंगळवारनो आखो दिवस अने रात्र लडाई चालु रही हती. केहे छे के राजा मेहेलमां रह्यो रह्यो लडाई चलावतो हतो पण छेवटे ते खशी गयो.

संकेत प्रमाणे जळसेनानी मनवारोए राजमेहेल उपर तोपोनो मारो चलाव्यो. स्थळसेना पण सज्ज थई गई. राजमेहेल, पुरालय, अने बीजी जे जे जग्याए राजाना वावटा फरकता हता ते सर्वे स्थळे बुधवारे प्रजासत्ताक राज्यना लीला अने आशमानी वावटा फरकावी दीधा. बुधवारे सवारमां राजपक्षनुं लश्कर डॉ पेड्रोना चोकमां हाजर थयुं, पण आखा शहरमां प्रजासत्ताक राज्यनी स्थापनाना हर्षनादनी गर्जनाथी गभराईने पोताना विचार फेरवी दीधा, अने पोतानी बराकोमां दाखल थई गयुं. सीनोर ब्रेगाना अध्यक्षपणानीचे एक राज्यमंडळ स्थापवामां आव्युं.

आ हंगाममां शहरनी अंदर घणा मार्या गयेला अने घायल थयेला पडेला हता. आखी रात तोप अने बंधुकोनो मारो चालतो रह्यो हतो. सवार थतां तो ते जोसभेर चाल्यो हतो. लडाई जामी हती ते वेळाए वीजळीनी रोशनी बुझाई गई हती. अंधारामां आ भयंकर काम चाल्यां करतुं हतुं. राजभक्त लोको ताजतरफ वफादारीथी जीव उपर आवीने लडता हता, ते एटले सुधी के बंड मचावनाराओने पोतानुं रक्षण करवुं भारे थई पड्युं हतुं. पण छेवटे तेओए बराखोनो कबजो लई लीधो हतो. तेओए पोताना बचाव माटे अटकावनां बांधकाम उभां कर्यां हतां, तेमज वीजळीना तारनां दोरडां कापी नांख्यां हतां. पूल पण तोडी पाड्या हता. राजना वफादार पक्षमां प्रान्तोमांथी लश्करी टुकडियो मददे आवी पोहोंची हती. लडायक त्रण वाहाणो लडाईना लाल वावटा चडावीने शहर उपर तोपोनो मारो चलावतां हतां तेथी इमारतोने भारे नुकसान थयुं हतुं. राजमेहेलनो मिनारो तथा एक देवल जमीनदोस्त थई गयां हतां. शहरना मोहोलाओमां हाथोहाथ लडनाराओना झपाटामां प्रेक्षको आवी जवाथी तेओ पण मार्या गया हता. अने बीजा मरण पामेलाओने एम्बुलन्स गाडियोमां नांखी उपाडी जवामां आव्या हता. रात्रनी वेळाए राजा मेन्युएल चार हजुरियोने साथे लईने मेहेल छोडी नीकळी एक सलामत स्थाने जई पोहोंच्यो हतो. राजमाता एमेलिया, राणी मेरिया पिला सिंराखाते रह्यां हतां.*

---

* मुंबईना गूजराती साप्ताहिकपत्रनी १९०८ तथा १९१० नी फाईल उपरथी सार लेवामां आव्यो छे.

यूरोपियनोनो पूर्वप्रदेश साथे व्यापार.

पोर्टुगीझोनो पूर्वप्रदेश साथे व्यापार.

आखा यूरोपखंडमां, मुख्य वाहाणवटी पोर्टुगीझ लोक हता. तेमने आ ज्ञान आपवाने माटे, त्यांना पेड्रो राजानो न्हानो कुमार हेन्री हतो; तेणे प्रयत्न कर्यो हतो. इंग्लांडना त्रीजा एडवर्ड राजानो कुमार जोन, जे लेन्केशायरनो ड्युक हतो, तेने फिलिप्पा नामनी एक कुमारी हती, ते आ हेन्री राजानी माता थती हती. आ समये यूरोपमां ज्ञाननो फेलावो नोहोतो, पण, हेन्रीनी स्वाभाविक बुद्धि उच्च प्रकारनी होतां, नाना प्रकारनी विद्यानो तेने घणो शोख थई आव्यो; तेमां मुख्यत्वे करीने, ज्योतिष शास्त्र, भूगोळविद्या, अने नौकाशास्त्र उपर तेनुं वलण विशेष दोरायुं; तेमज, तेने लगतुं गणितशास्त्र पण उपयोगनुं समजी ते उपर काळजी राखतो हतो. आ विद्यानो पोतानी प्रजामां प्रचार करवा माटे, तेणे प्रत्येक विद्या जाणनारा शिक्षको एकठा कर्या, अने अमीरोमांथी केटलाक युवानोने पसंद करीने, तेमने शीखववानी शाळा स्थापी. आ युवानोना अभ्यासनी देखरेख हेन्री पोते राखतो हतो, तेथी थोडा समयमां, उपर लखेली विद्याओमां घणा युवको कुशळ बनी गया; अने आखा यूरोपमां तेमने पोहोंची शके नहि एवा तेओ नौकाशास्त्रना जाणीता थइने कुशळ वाहाणवटी नीपज्या.

हेन्रिये पोताना आखा जीवतरमां जलमार्गे शोध करवानी काळजी राखी हती. तेमां हिन्दनी व्यापारनी जाहोजलालिये एना

मगजने उशकेर्युं हतुं अने त्यां पोहोंचीने बोहोलो व्यापार हाथ करवानी तेनी उत्कंठा घणी वधती जती हती. सन १४१० पेहेलां, क्यानेरीना बेटो शोधी काहाडवामां आव्या हता, अने आफ्रिकानी नैर्ऋत्य कोणना किनारापर केप नान सुधी पोहोंची गया हता. सन १४१२ मां शोधमाटे तेमणे वाहाणो तैयार कर्यां, अने वाहाणवटीनी विद्यामां कुशळ एवा स्पेनियर्ड अने बीजा कुशळ खारवाओने नोकरीमां राख्या. तेओ वाहाण हंकारी गया ते केप बोजाडोर सुधी पोहोंच्या, पण ते वटावीने आगळ गया नहि. आ प्रमाणे सन १४१५ मां आफ्रिकाना पश्चिम भागनो प्रदेश तेओए शोधी काहाड्यो.

१४१८ मां ट्रीस्टनवासे, पोर्टो स्याक्टो एवा नामनो बेट शोधी काहाड्यो.

१४१९. मदीराना बेटमां पोर्टुगीझो प्रथमज गया, पण त्यां तेमना जाणवामां आव्युं के, १३४४ नी सालमां एक इंग्रेज माखाम (Macham) नामनो हतो तेने तोफान लागवाथी ते पोतानी स्त्री सहित आव्यो हतो. स्त्री त्यांज मरी जतां तेना उपर लाकडानी कबर तेणे पोताना खारवानी मदद्थी करी हती, अने ते साथे क्रॉस पण उभो कर्यो हतो. माखामनी वात पोर्टुगीझ इतिहासको पण मान्य राखेछे.

ज्यारे फिरंगियो आ मदीरा बेटमां प्रथम आव्या त्यारे ते घटझाडीथी भरचक भराई गयेलो हतो; ते झाडी बाळी नांखवामां आवी हती, अने लगभग सात वर्षसुधी ते बळ्यां करती हती. ते बळी रह्या पछी आ भूमि घणी फळद्रूप जणाई आवी. आ बधां कारण पण अहिं विशाळ प्रदेश हशे एवी कल्पनाने टेको आपवाने साधनभूत थाय छे. मदीरानी २५ मैल लंबाई अने पोहो-

ळाई १० मैलनी अंदर फिरंगियोए पोतानी वस्ती करी हती, ते १७६८ नी सालमां गणतरी करतां ६३,९१३ माणसनी थई हती. एक फळद्रूप खीणनी बाजुए दक्षिणमां तेओए फंचाल (Funchal) नामनुं शेहेर वसाव्युं हतुं अने ते सिवाय बीजां ७ न्हानां शेहेर पण हतां. मदीरानी उपज २७ लाख लिव्र ते समये हती.

मदीरा संबंधमां एक जाणवा जेवी वात ए छे के, घणा प्राचीन समयमां, एक खंडजेटला विस्तारवाळो आट्लांटिस नामनो एक द्वीप हतो तेना उपर समुद्रनुं पाणी फरी वळतां तेमांथी बची गयेलो भाग ते आ मदीरा छे. वात ज्यारे आम छे त्यारे आपणे तेनो विस्तार जाणवो जोइये. जो आपणे डायोडोरस (Diodorus) सिक्युलस (Siculus), अने प्लेटो (Plato) नां लखाण उपर विश्वास बेसतो होय, तो आपणी खातरी थाय छे खरी.

डायोडोरस केहे छे के, "हरक्युलिसना स्तंभ (जिब्राल्टर)-नी पांसेना टापुओमां गया पछी, पश्चिम दिशा भणी वधारे आघे जतां बीजा टापु छे ते संबंधी अमे कहिये छिये. आपणा खंडथी केटलाक दिवस सुधी हंकारी जइये तो लीबिया उपर झझुमी रहेलो समुद्र छे तेमां एक महिमावंत द्वीप छे." आ लखाण पछी डायोडोरस त्यांनी वस्ती, तेमनी रीतभात, तेमना कायदा, भोंयनी फळद्रूपता, अने जाणवा जेवा पदार्थोनुं वर्णन आप्या पछी केहे छे के:—

" घणा प्राचीन समय उपर फीनिशियन लोकोए आ द्वीप
" शोधी काहाड्यो हतो. हरक्युलिसना स्तंभनुं स्थान पसार
" करीने तेओ समुद्रमां आगळ हंकारी गया. आ स्तंभनी पासे

" गेडीरा (Gadeira) अथवा केडिक्स (Cadix) नामनो
" बेट तेमने मळी आव्यो.

" बीरियाना किनारा भणी तेओ स्तंभ मूकीने आगळ
" हंकारी गया तेटलामां तेमने घणुं विकट तोफान लाग्युं, तेथी
" म्होटा दरियामां तेओ तणाई गया. केटलाक दिवस तोफानी
" हवा सहन कर्या पछी तेओ उपर कहेला द्वीप आगळ आवी
" पोहोंच्या. आ पर्यटननो वृत्तान्त तेमणे प्रसिद्ध कर्यो छे.
" अहिं तेओए पोतानुं सेटलमेंट वसाववानी इच्छा करी
" हती; पण कार्थेजिनियन लोकोए तेमां वांधो उठाव्यो, ते
" एटला माटे के, तेमनी वसती उपडीने त्यां जई वसे (तेनो
" अटकाव थाय)."

आवो प्रसिद्धी पामेलो द्वीप हवणां आपणा जोवामां आवतो नथी तेनुं कारण शुं ते आपणे जाणी लेवुं जोइये. अने ते आपणने प्रेटोनां लखाणमांथी मळी आवे छे. "टीमियस (Timæus) नामना संवादमां क्रिटियस सोक्रेटीसने केहेछे के, "आपणा पूर्वज ड्रोपिडासनो सोलन वाहालो मित्र हतो. ड्रोपिडासने दिलगिरी थईके सोलनने कवितानो घणो शोख हतो अने तेणे आटलांटिस विषे कविता लखवा मांडी हती, पण प्रजाविषयक काममां रोकायाथी ते पूरी करी शक्यो नहि. ते ज्यारे इजीप्तमां गयो हतो त्यारे तेने आ विषयनी केटलीक हकीकत मळी आववाथी तेनुं टांचण करी राख्युं हतुं. सोलन केहेतो के, नाइल नदीना जे ठेकाणेथी बे फांटा नीकळे छे, त्यां डेल्टानी अणी उपर साइस नामे एक नगरी वसेली हती, त्यांना रेहेवासियो आथेनियनोना वंशज होतां, तेमना भाला, तरवारो, ढालो, अने बीजां हथियार तेओए पोतानी पासे साचवी राख्यां हतां. ए

नगरवासियो तरफथी एने जे म्होटुं मान मळ्युं तेनुं कारण ए हतुं के ए लोको आथेनियननोना वंशज छे एवी तेमनी मान्यता हती. आ धाराशास्त्री, कवि अने तत्त्ववेत्ता सोलन, पोते पादरियो साथे डीयुकेलियन (Deucalion) ना जळप्रलय (Deluge) संबंधी, नियोब (Niobe) संबंधी, पेहेलाज मनुष्य प्राणी प्रॉमेथियस (Prometheus) संबंधी, तेमज, बीजी केटलीक दंतकथा संबंधी कथन करतो हतो, ते वेळाए तेनी वच्चे एक पादरी बोली उठ्यो के अहो सोलन ! सोलन ! तमे ग्रीको तो हजी बचपणमां छो, ने एक पण वृद्ध माणस तमारामां नथी. तमे एक जळप्रलयनी वात करोछो पण ते पेहेलां तो घणा जळप्रलय थई गया छे. सांकेतिक बनावोने तमे खरा तरीके गणोछो ए तमारी भूल छे. एकज प्रलय सिवाय बीजानी तमने खबर नथी. आथेन्स तो घणां वर्षथी हैयातीमां छे, अने ते पुरातन काळथी सुधरेलुं छे, तेमज घणा काळथी तेनां केटलांक पराक्रमो, तमारा जाणवामां नथी एवां हतां, तेने लीधे एनुं नाम इजीप्तमां प्रख्यातीमां आव्युं छे. अने तेनो इतिहास आपणा दफतरखानामां हैयात छे तेमांथी आथेन्सना प्राचीनपणाविषेनी खात्री थशे."

ग्रीक लोकोना अज्ञानपणाविषे युक्तिसर भान करावतां ते वळी केहेवा लाग्यो के,—

" आटलांटिक महासागरमांथी एकाएक नीकळी आवेला
" योद्धाना बळवाळी राजसत्ता, जे यूरोप अने एशियामां विस्तार
" पामी हती, तेवी सुदृढ राजसत्ताउपर प्रतापवंत आथेनियनोए
" विजय केवी रीते मेळव्यो ते, उपर जणावेला जूना लेख
" उपरथी तमारा जाणवामां आवशे. हरक्युलिस्नना स्तंभना
" नामथी ओळखाती सामुद्रधुनी (जिब्राल्टर) ना मुखनी
" सामी बाजुए आवेली घणा विस्तारवाळी भूमि आ महासाग-

" रथी वींटायली हती. एशिया अने लीबियाने एकठा करिये
" तेना करतां पण वधारे विस्तारवाळो खंड ते हतो. आ भूमि
" अने सामुद्रधुनी वच्चे केटलाक न्हाना न्हाना बेट हता.

' " जे प्रदेशविषे हुं तमारी साथे वात करुं छुं ते आटलांटिस
" उपर एकसंपी सत्ताधीशो राज्य चलावता हता. . तेओनी एक
" चडाईमां तेमणे लीबिया कबजे करी लीधुं हतुं. तेना विस्तारमां
" एक बाजुए इजीप्त सुधी, अने बीजी बाजुए टीरहेनिया लग-
" णना बधा देश आवी जाय छे. अमे बधा गुलाम हता अने
" तमारा पूर्वजोए अमने स्वतंत्र कर्या हता. आ द्वीपना रेहेवा-
" सियोनी सामे लडवाने तेओए नौकासैन्य मोकलीने तेमने
" हराव्या हता. पण आ करतां वधारे भारे कष्ट तेमना उपर
" आवी पडवानी तैयारीमां हतुं. थोडा समय पछी तेमनो आखो
" द्वीप दरियामां गर्क थइ गयो, अने ते आखा यूरोप अने
" एशिया करतां वधारे विस्तारवाळो हतो, ते एक पळनी अंदर
" हतो नहि हतो थइ गयो. "

जे महासागर हवणां आटलांटिक केहेवाय छे ते घणो ऊंडो नथी ए वात पण उपरना बे फकराने टेंको आपवाने साधनभूत थाय छे, अने तेना किनाराथी आघे varce अने बीजा दरियाई पदार्थ एवा जणाई आवे छे के जेवी आ प्राचीन खंडनी हैयाती हती एवी साबीती बतावबाने ते पूरता थाय छे.

१४३९. आ वर्षमां, केप बोजाडोर, तेओ प्रथमज वटावी गया.

१४४० मां केप ब्यान्को सुधी पोहोंच्या. आ प्रमाणे लगभग ४० वर्षमां आफ्रिकानो किनारो सुमारे ५०० मैल सुधीनो तेओए शोधी काहाड्यो.

१४४४ मां हेन्री राजाए, रोममां पोप पासे, पोतानां

संभावित माणसो मोकल्यां, एटले पोपे तेमने एक लेख करी आप्यो, तेमां तेमणे आज सुधी शोध करीने आफ्रिकाने किनारे जे जग्याओ शोधी काहाडी हती ते, अने हवे पछी इन्डीझ बेटो सुधी जे प्रदेश शोधी काहाडे तेनो राज्य हक पोर्टुगालना राज्यने बखसवामां आव्यो.

१४४६ नी सालमां, नुनो ट्रिस्टन नामनो वाहाणवटी हतो ते हंकारी गयो तेणे आफ्रिकाना किनारानो केपवर्ड वटाव्यो.

१४४८ मां अझोरीझ अथवा हॉकना बेटो खोळी काहाडवामां आव्या. आ बेटोमां ते समये वस्ती हती नहि. आफ्रिकानी पश्चिममां केपवर्ड नामनुं भूशिर छे तेनी पासे १० बेटनुं झुमखुं छे तेनुं नाम आ भूशिरना नाम उपरथी पाडवामां आव्युं छे, तेनी हकिकत नीचे प्रमाणे छे:—

१. साल अथवा साल्ट बेट. आमां वस्ती नथी.

२. बोना विस्टा.

३. मेयो. सेन्ट जागोनी सत्ता नीचे एक हवसीना ताबामां छे. कपास आ जग्यामां थायछे. तेमज, सीमलानुं रु पण थायछे.

४. सेन्ट जागो. त्यां एक म्होटुं देवल (चर्च) छे. फ्रान्सीसकननो मठ छे, तेमां २४ साधु (मंक) रेहेछे. पोर्टो–प्राया नामनी जग्या, बेटना छेक छेवाडा भागमां छे त्यां पोर्टुगीझ गवर्नर रेहेछे, तेनी सत्ता आ बधा १० बेट उपर चालेछे. त्यां एक चर्च पण छे. १७८१ ना एप्रिलनी १६ मी तारीखे आ स्थळे, मि. सुफ्फीन अने कोमोडोर जोनसन वच्चे लडाई थइ हती तेमां इस्ट इंडियन माणसोए घणी बहादुरी बतावी हती.

५. फ्रोगो.

६. ब्रावा.

७. सेन्ट निकोलास. एनो १०×३ मैलनो विस्तार छे. अहिं एक बिशप रेहेछे.

८. सेन्ट लुशिया. वस्ती नथी. रानी भेंसो अने बकरांनुं स्थान छे.

९. सेन्ट विन्सेट. वस्ती नथी. जंगली गधेडा वसेछे. पाणीनी जग्या होतां झाडी छे.

१०. सेन्ट आन्टोनियो. अहिं द्राक्ष, कपास, गळी आदि थायछे.

१४४९ मां केपवर्डना बेट खोळी काहाड्या तेमांना पेहेलामां पोर्टुगीझोए मे महिनामां पग मूक्यो माटे तेनुं "मेनो बेट" एवुं नाम पाड्युं. त्यार पछी तेओ बीजा बे बेट उपर उतर्या. तेमांथी एकनुं नाम सेण्ट जेम्स, अने बीजानुं नाम सेण्ट फिलिप पाड्युं. बाकीना बेट सन १४६० सुधी जोवामां आव्या न हता.

सन १४६३ सुधीमां, तेमणे सीरा लियोन (Sierra Leone) सुधीना किनारानो प्रदेश खोळी काहाड्यो हतो.

आ प्रमाणे जेने मोकलवामां आव्या तेओए थोडो थोडो प्रदेश खोळी काहाड्यो. अने केटलेक ठेकाणे नवी वस्तीनी स्थापना पण करी, परंतु, तेओमांथी कोई पण सेन्ट मेथ्युना बेटथी आगळ वधीने गया नहि, एटलामां तो हेन्री राजाना जीवतरनो छेडो आव्यो. परंतु एनी पछवाडे जे राजा थया तेओए हेन्रीनी इच्छा पूर्ण करवाने मनपर लीधुं हतुं.

१४७१ मां सेन्ट थोमास बेट शोधी काहाड्यो, अने १४७२ ना बेसताज वर्षने नवे दिवसे एज किनारा उपर बीजो बेट शोधी काहाड्यो, तेनुं नाम तेमणे आन्नाबोन (Annabon) पाड्युं.

सन १४८४ मां डीएगो काम (Diego Cam) नामनो पुरुष शोध करवाने नीकळी पड्यो; तेणे कांगो एवा नामनुं संस्थान खोळी काहाड्युं. इथियोपियामां आ वेळाए एक ख्रिस्ति राजा राज करतो हतो, तेना समाचार तेना तरफथी, बीजा जोन राजाने केहेवामां आव्या त्यारे ते संबंधमां विशेष समाचार जाणवानी खातर, तेणे पोतानां विश्वासु माणसो त्यां मोकल्यां, पण तेओ धार्या प्रमाणे काम करी शक्यां नहि.

१४८५ मां पेड्रो डी कोविल्लाम (Pedro de Covillam) अने आलोन्झो डी पेवा—(Alonzo de Payva) एवा नामना शख्शो, जे अरबी भाषा सारी रीते समजी शकता हता, तेओने इथियोपिया भणी रवाने करवामां आव्या. तेओ शिकंदराबाद गया, त्यांथी एक वेपारी तरीके केरे गया; त्यांथी राता समुद्रना किनारा उपर टोर छे त्यां मूर लोकोना काफला साथे गया. आ ठेकाणे, कालिकटना वेपार संबंधीनी तेमने बातमी मळी. पछी तेओ एडन हंकारी गया. अहिंथी, कोविल्लाम, एक मूरना वाहाणमां कानानोर (Cananore) गयो. अने त्यांथी कालिकट थइ गोवे गयो. हिन्दी समुद्रमां प्रथम प्रवेश करनार तरीके मात्र आज पोर्टुगीझ भाग्यशाळी थयो हतो. अहिंथी पछी ते केरा भणी पाछो आव्यो. अहिं तेने बेजावाळो अब्राम याहुदी मळ्यो. पोर्टुगालना राजाए जे कारणसर कोविल्लामने मोकल्यो हतो, तेवाज हेतुथी आ ज्युने पण तेणेज शोध करवा मोकल्यो हतो, माटे पोताने जे माहिती मळी हती, अने तेणे जे जे शोध कर्या हता, तेनी बधी हकीकत आ याहुदीने समजावी, तथा पोते जे जे देश जोया हता तेना नकशा करी राख्या हता ते आपीने तेने राजा पासे मोकल्यो. आ पछी, एने नवी सूचना मळवा उपरथी, आफ्रिकाना पूर्व किनारा उपर सोफाला छे, अने ज्यां सोनानी

खाणो छे, एम तेना जाणवामां आव्युं हतुं, तेनी खोळ करवाने गयो. अहिं आव्या पछी, मूर लोकोना केहेवाथी तेने मादागास्कर अथवा जे चंद्रद्वीप केहेवायछे ते संबंधी बातमी मळी, एटले सोफालाथी ते पाछो एडन गयो. आ एडन प्राचीन समयनुं आरेबिया फेलिक्स केहेवातुं हतुं. अहिं एने पोताना सोबती पेवाना मरणना समाचार मळ्या. एटले ते पाछो टोर गयो. त्यांथी पाछो एडन आव्यो. अहिं ओरमस नामना शेहेरनी सारी ख्याती सांभळवामां आवी, एटले त्यां गयो. अहिं जे कांई जोव' सरखुं हतुं ते जोइने राता समुद्रमां पाछो आव्यो, अने आबिसि- नियाना राज्यनो पत्तो मेळववाने त्यां गयो, पण त्यां तो तेने केद करवामां आव्यो, अने छेक १५२० नी साल सुधी केदमां पूरी राख्यो. त्यांथी ज्यारे छोड्यो त्यारे ते पाछो यूरोप पोहोंची गयो. कोई एम पण केहे छे के, ते आबिसिनियामां गयो हतो, त्यांथी फरी पाछो आव्यो ज नथी.

१४९२. आ समये, शोधनी इच्छा राखनारा अने ए विष- यना जाण पुरुषो, आश्रयने माटे पोर्टुगालने घणुं उदार गणता हता. नवा देश खोळी काहाडवानी तेमनी जिज्ञासा सर्वेना जाणवामां हती. एटले जिनोवानो एक रहीश, क्रिस्टोफर को- लन—अथवा कोलम्बस करीने एक कुशळ वाहाणवटी हतो तेणे, आखी पृथ्वीना वर्णन विषे आरिस्टोटले लख्युं हतुं तेनो अभ्यास कर्यो हतो, तेमज, टॉलमीना भूगोलविद्याविषयक रचेला कोठानुं पण तेणे मनन कर्युं हतुं, ते उपरथी एम समजातुं हतुं के, एशिया खंड घणो विस्तारवाळो छे, अने तेनो पूर्व भणीनो भाग लंबाईने एटले सुधी गयेलो होवो जोइये के ते अने यूरोप तथा आफ्रिकानो पश्चिम भाग लगोलग मळी गया होय. टॉलमीनुं आवुं वर्णन ते समये बधा खरूं मानता हता, तेथी तेना उपर

आधार राखीने कोलम्बसे धार्युं के आफ्रिकाना दक्षिण भागने ओळंगीने जवानो लांबो अने कंटाळा भरेलो रस्तो पकडवा करतां, यूरोपनी पश्चिम बाजुथी सीधा हंकारी जवाथी हिन्दनो पत्तो लाग्या विना रेहेशे नहि.

हिन्दनी जाहोजलाली, फळद्रूपता अने व्यापारे करीने प्राप्त करेली कीर्त्तिथी, घणा लोकोनुं लक्ष आ देश उपर लागी रह्युं हतुं, अने जे कुशळ नौकाशास्त्रियो हता तेओ हिन्द पोहोंचवानो टुंको मार्ग शोधी काहाडवानी भांजगडमां पड्या हता, तेवे समये, कोलम्बसे जे धारणा करीने प्रयत्न करवा मांड्यो, तेमां ते तो सफल थयो नथी, पण अमेरिका खंड शोधी काहाडवाने हिन्द एक कारणभूत केवी रीते थयुं तेनी विस्तारपूर्वक स्थिति जाणवा माटे कोलम्बसना प्रयासनो विस्तार आ स्थळे आपवानी अगत्य जणाय छे:—

नवा शोधनो लाभ पोताना देशने आपवानी इच्छाथी जिनोवाना प्रजासत्ताक राज्यनो तेणे आश्रय माग्यो. आ काममां आश्रय मेळववामाटे एणे फ्लोरेन्सनो वैद्य पौल नामे हतो तेने सन १४७४ मां पोतानो अभिप्राय ठसाव्यो हतो, अने तेणे पण घणा लोकोने समजाव्या हता, तेम छतां, तेनी कशी गणना थइ नहि, केमके,—

(गीति.)

परदेशे पंकायो, पराक्रमी पूर्ण तो गणायो जे,
निज गामे ज नमालो, भार अने वकरवणनो मोजे.

सन-१४६१ नी सालथी, ते नौकाशास्त्रमां पावरधो थयेलो हतो, अने पोर्टुगालमां वसीने त्यांथी पण ज्ञान मेळवेलुं हतुं, केमके, ते लिस्बोननी एक कुलवान् स्त्री साथे परणी त्यां वस्यो हतो, तेथी

ते ज्यारे स्वदेशमां फाव्यो नहि, त्यारे पोर्टुगालने पोतानी कळानो लाभ आपवाने बीजी पायरीनुं गणीने, त्यां प्रयत्न कर्यो. पोताना ससरा बार्थोलो मेयो प्रालेस्ट्रलोए हेन्री राजाना वाहाणवटी तरीके सफरो करीने पोर्टोसान्टो अने मदीरा टापुओनो शोध करी तेमां वास वसाव्या हता, अने तेना अनुभवनां लखाण, पर्यटनविवरण, अने नकशा तेना जोवामां आवेला होवाथी अहिंथीज आश्रय मेळववाना प्रयत्नमां ते गुंथायो, केमके, हिन्द-मां टुंके रस्ते पोहोंचवाना शोधमां पोर्टुगीझोनुं पूर्ण लक्ष लाग्युं हतुं. आ समये बीजो जोन राजा हतो तेने अरज' करतां तेणे, स्यूटाना मुख्य पादरी डीएगो ओर्टिझ अने बीजा बे याहुदी हकीमो हता तेमने आ विषे निर्णय करवाने आज्ञा करी. पण ए लोकोनो अभिप्राय कोलम्बसना मतथी बीजी तरेहनो होतां, प्रथमथीज जोन राजाने हिन्द पोहोंचवानो जे मार्ग जणाव्यो हतो तेथी उलटे मार्गे शोध माटे कोलम्बसने मोकलवामां पोता-ना मतनुं खंडन थवा जेवुं थाय छे एम समजी, राजाने उंधी सलाह ए आपी के, कोलम्बस जे मार्गे जवानुं केहेछे तेज मार्गे आपणे शोध कराववो, अने ए परदेशीने मान मेळववा देवुं ते करतां आपणे ज ते काम करवुं योग्य छे. आ प्रमाणे करवानुं ठर-वाथी एक वाहाणवटीने छूपी रीते कोलम्बसे धारेले नवे रस्ते शोध करवाने मोकल्यो, पण ते कोलम्बसना जेवो निपुण न हतो, तेमज, तेनी बुद्धि अने हिंमत पण ओछी हती, एटले केटलेक दूर पोहोंची गया पछी, तेने म्होनो पवन लाग्यो तेथी ते गभ-राइ गयो अने विशेष जोखममां पडवानुं मांडीवाळीने वाहाणने पाछुं हंकारी वळी आव्यो. अने पोतानो एवो अभिप्राय बताव्यो के, कोलम्बसनो विचार केवळ उंधो छे, अने अतिशय जोखम वेठीने जवा छतां पण पत्तो मळतो ज नथी. आ प्रमाणे होतां

कोलम्बसने नानो रोकडो जवाब देवामां आव्यो. ते आतुरताथी सारा परिणामनी राहा जोतो बेठो हतो, तेने आवी रीते जवाब मळवाथी निराश थइ गयो, अने छेवटे, आ कपटकार्यनी तेने खबर पण पडी गइ, एटले पोर्टुगालनी ओथ मळवानी वात तेने छोडवी पडी.

कोलम्बसने पछवाडेथी स्पेननो आश्रय मळ्यो, तेने लीधे तेणे पश्चिमगोलार्द्ध—अमेरिकानो केटलोक भाग खोळी काहाड्यो त्यारे सरहद्द विषे पोर्टुगाल अने स्पेन ए बंने राज्यो वच्चे वांधो उठ्यो. तेओए ता. ७ मी जुन १४९३ ने दिवसे एकबीजामां समजुत करीने नीकाल कर्यो, तेनी हकीकत स्पानियर्डोना प्रकरणमां जोवामां आवशे.

१४९३. स्पेन साथेनो वांधो पत्यापछी, पोर्टुगीझोए हिन्दनो मार्ग शोधी काहाडवानुं काम पाछुं चालतुं कर्युं. बार्थोलोमेओ डी आझ करीने एक कुशळ वाहाणवटी, अने डाहापणमां वखणायलो पुरुष हतो, तेने पोर्टुगालना राजाए आफ्रिकाना दक्षिण किनारा भणी हुंकारी जवानी आज्ञा करी. आ संबंधी, १४८६ मां डीगोए जे पत्तो मेळव्यो हतो ते बधो लक्षमां राखीने, तेज मार्गे तेणे वाहाण हंकारीने आगळ जवा मांड्युं, पण एम करतां, तेने तोफान नड्युं, ने आघा दरियामां वाहाण खेंचाई गयुं. तोफान वधतां वाहाण जोखममां आवी पडवानी तैयारी थवा मांडी. एटले खारवाओए बंड मचाव्युं, अने घर भणी पाछा वळी जवानी तेओए तैयारी करी, एटलामां तो लागलुंज, आफ्रिकानी दक्षिण बाजुए एक भूशिर देखावा लाग्युं, त्यां तेओ पोहोंची गया. आ स्थाने तेओने तोफान लाग्युं हतुं तेथी हाथ लागेली आ जग्यानुं तेणे, क्याबो टोरमेनटोझो एटले केप आफ स्टार्मझ, अथवा टेम्पेस्ट (तोफाननुं भूशिर) एवुं नाम पाड्युं. पण ते पाछो

पोर्टुगाल गयो त्यारे त्यांना इमान्युएल राजाए तेनुं नाम *केप आफ गुड होप (आशाजनक भूशिर) ठराव्युं, कारण के, आ

*आफ्रिकानी छेक दक्षिणमां केप आफ गुड होप छे. एनी पूर्वपश्चिम लंबाई ५०० मैल उपरांत छे, अने उत्तरदक्षिण पोहोळाई आशरे ३१५ मैल छे. पोर्टुगीझो आ जग्या पोताना कबजामां लइ शक्या न हता. तेओ मात्र तेनी पासे रिओ डी इनफन्टा इयाने म्होटी मत्स्य नदी छे, तेना किनारा उपर पोतानी स्थापना करी शक्या हता. सन १६०० मां डच लोको त्यां गया हता खरा, पण तेमना पूर्वप्रदेशना (ईस्ट इंडीझना) पर्यटनसमये रस्ते जतां आवतां, घणां वर्षथी, त्यांथी जोइनो सरसामान अने पाणी लेवानो तेमणे वहिवट राख्यो हतो. १६२० मां कॅप्टन शिल्लिनज, ईस्ट इंडिया तरफ नौकासैन्य लइ जतां साल्डानहाना अखातमां खमच्यो; तेणे आ आखो अखात, अने तेने लगतो जेटलो प्रदेश हतो ते इंग्लांडना राजाना नामथी पोताने कबजे करी लीधो. ईस्ट इंडिया कंपनीनो परवानो (चार्टर) तेना कबजामां हतो, तेमां एम फरमाव्युं हतुं के आज सुधी, कोइ यूरोपियन राज्यवाळाए आफ्रिकाना आ बाजुना किनारा उपरना आ स्थाननो कबजो करी लीधो नथी, अने ए उपर अमारो हक छे एम स्थापित कर्युं नथी, तेथी, इंग्लांडना राजानी नजरमां आवे तेवी रीते आ स्थाननी राज्यसत्ता धारण करी लेवाने ते हकदार छे. आ प्रमाणे धारणा तो करी, पण देशनी अंदरना कलहने लीधे खरेखरो कबजो करी लेवाने बन्युं नहि, त्यारे डच लोकोए १६५० मां त्यांना लोकोने इनाम आपी, समजावीने, वसवानी गोठवण करी लीधी, अने एक कोट बांधी लीधो, ने पोतानी वस्ती जमावी; त्यार पछी लगभग १५० वर्ष सुधी निश्चिंतपणे डच लोकोए पोतानो कबजो राख्यो. १७९५ ना सप्टेम्बर मासनी १६ मी तारीखनो डच अने अंग्रेजोना कलहनो छेडो लाववा ठराव थयो. ते वेळाए नौकासेनापति सर ज्योर्ज कीथ एल्फिन्स्टन, अने जनरल आल्युअर्ड क्लार्क हता, तेओने आ स्थान स्वाधीन करी देवामां आव्युं. पण १८०३ ना फेब्रुआरी महिनानी ता. २१ मीने रोज, वळी बंने राज्य वच्चे आमीन्सनो ठराव थयो, तेनी रुए, आ स्थान पाछुं डच लोकोने सोंपी देवामां आव्युं. आ बनाव पछी त्रण वर्ष ता. २१ मी जान्युआरी १८०६ मां चडाई करवामां आवी, ते वेळाए उपरी लेफटेनन्ट जनरल सर डेविड बेर्ड हतो, अने सेनापति सर होम पोफाम हतो; तेओ टेबलबे नामना अखातमां आवी पोहोंच्या; अने थोडीक मुश्केली सहन कर्या पछी जमीन उपर उतरी पड्या. डच लोकोनो जनरल

जग्यानी पेली बाजुए हंकारी जतां, हिन्दना मार्गनो शोध लागशे एवी तेने अगाउथी आशा बंधाइ हती, अने ते आगळ उपर फलद्रूप पण थइ छे.

कोलम्बसने अमेरिकानो शोध लागवा उपरथी आ समये, यूरोपना सर्वे राजाओनुं लक्ष ते वात विषे लागी रह्युं हतुं, तेथी, डियाझे मेळवेला पत्ता तरफ कोइये ध्यान आप्युं नहि, अने हेन्री राजा पण मरण पाम्यो. त्यार पछी इमान्युएल गादिये बेठो, तेणे डियाझनी शोध पाछी चालु करवानो झुंडो उठाव्यो. त्रण न्हानां वाहाणमां १६० माणसनो काफलो वास्को डी गामाना उपरीपणा नीचे तैयार कर्यो. आ माणस एक केळवायलो वाहाणवटी हतो, तेथी तेना हाथ नीचे रहीने जवाने माटे डियाझ पण तैयार थयो. ता. ८ मी जुलाई १४९३ ने दिवसे लिस्बोनथी टेगस आगळ थइ त्रणे वाहाणो उपड्यां. सान्टामेरिया आवतां डियाझ त्यां उतरी पड्यो, अने वास्को डी गामा, ता. २० मी नवेम्बरने रोज केप आफ गुड होपने कांठे कांठे हंकारीने आगळ चाल्यो, ते त्यां वाहाणो दुरस्त करी, अने कुआमा (Cuama) इयाने गुड साइन्स (शुभ चिह्न) नदी आगळ आवीने ठेर्यो. अग्निकोणना किनारा उपर, नातालना तेहेवारोमां पोहोंची जतां,

---

जान स्लेन्स करीने हतो तेना उपरीपणा नीचे, ता. ८ मीने रोज खुल्ला मेदानमां लडाइ जामी. ब्रिटिश सेनाना प्रकोप आगळ शत्रु लांबी वार टकी शक्या नहि, मारना हंगाममां तेओ अस्तव्यस्त थइ गया, अने अंदरना भागमां भागी गया. ता. १० मीने रोज केप टौननो कबजो करी लेवामां आव्यो. आ समये डच जनरलनी साथे थयेला कोलकरार प्रमाणे केप आफ गुड होपनुं बधुं संस्थान ब्रिटिश सेनाने स्वाधीन करी देवामां आव्युं. हमणां ते ब्रिटिश साम्राज्यनी छायानीचे स्वराज्यसत्ता भोगवता संस्थान तरीके पूर्ण आबादीमां आवी गयुं छे. तेमां २४,०९,८०४ माणसनी वस्ती १९०१ ना वस्तीपत्रक प्रमाणे हती.

त्यां जे जग्यानो शोध लाग्यो तेनुं नाम टीरा डी नाटाल पाड्युं. ता. २२ मी जान्युआरी १४९८ ने रोज आगळ जतां, दरियानो प्रवाह जबरो लागवाथी, वधारे दूर समुद्रमां जवुं पड्युं, ते दरमियान, सोफाबा नामनुं हिन्दनुं व्यापारनुं बंदर हतुं ते पडखे रही गयुं, अने ता. १ ली मार्चे मोझाम्बीक नामनुं मुसलमानी बंदर हतुं त्यां आवी पोहोंच्यो. ता. ७ मी एप्रिले मोम्बासा आव्यो. अहिंथी पछी ता. १३ मी मार्चे मिलीन्दे गयो. आज सुधी जे शहर तेमना जोवामां आव्यां हतां ते बधां करतां आ म्होटुं हतुं, जमीन फळद्रूप, अने रळियामणी हती, वस्ती मुसलमाननी हती, अने वेपारने लीधे तेओ धनाढ्य हता. हिन्दी कारीगरीनी चीजो, अने व्यापारनी जिन्सोथी भरेलां हिन्दनां वाहाण आवेलां, ए बंदरमां नांगरेलां तेमना जोवामां आव्यां.

अहिंयांनो राजा मुसलमान हतो; ते व्यवहारकुशळ होतां, गामाने शहरमां आववा तेडुं मोकल्युं; पण तेणे समयसूचकता वापरीने काहाव्युं के, अमारा पोर्टुगालना राजानो हुकम छे के, अमारे पारका शहरमां पेसवुं नहि. आ सांभळीने तेने आश्चर्य लाग्युं, अने तेनी भेट लेवा एक नावमां बेसीने चाल्यो. गामा पण भभको बतावरवामाटे, खारवाओने सारां वस्त्र सजावी एक होडीमां बेसी तेनी सामो आव्यो; अने पोतानो प्रताप जणाववा तेणे वाहाणो परथी तोपोना बहार कराव्या. आथी ए राजा एवो तो डरी गयो के, ते अधवच्चेथी पाछो वळवा मांड्यो, ते जोइने गामाए तोपोना बहार बंध कराव्या, अने तेनी पासे पोहोंची जइ, एक बीजाने भेटीने आनंद पाम्या. वाहाण उपर जतां, तेनी बांधणी, अने ते अंदरनी सारी सोइ जोइने राजा घणो राजी थयो, अने ते विषेनी तेणे केटलीक माहीती मेळवी. राजाना वळी आव्या पछी, शहरना केटलाक लोको पण ए वाहाणो जोवा गया

हता, तेमां केटलाक गूजराती वाणिया पण हता. गामाने हिन्दुस्थान जवुं हतुं तेथी त्यांना राजाए मालम काहान नामनो कोइ गूजराती मालम तेने सोंपी देतां, तेणे नोकर राखी लीधो; अने तेनी सूचना प्रमाणे ता. २८ मी एप्रिल सन १४९८ ने रोज हिन्द भणी हंकारी गयो. गूजराती मालम वाहाण हंकारवामां घणो होंशियार हतो. तेमज पोर्टुगीझ तूर्ययंत्र, (quadrant) अने सुकान चलाववामां पूरो निपुण हतो. एक लेख एवो छे के, मिलीन्दाना राजाए माया बतावीने सिंधु नदीना मुख पासेना प्रदेशनो रेहेवासी एक खारवो हतो ते तेने सोंप्यो. जो आम होय तो ते कोइ कच्छी खारवो हशे. मेनी १७ मी तारीखे अने शुक्रवारे हिन्दनी उंची जग्यानां तेमने दर्शन थयां, अने लगभग ११ महिना पछी, ता. २० मी मेए मलबार कांठाना शोभायमान कलिकोट नगर आगळ तेमणे लंगर नांख्यां. जे हिन्दना शोध माटे भूगोळशास्त्रज्ञ विद्वानो अनेक तर्क-वितर्क करता हता; जे हिन्दनी जाहोजलालीना विचारमां लोको निमग्न थइ गया हता; जे हिन्दनो मार्ग शोधवाने अनेक प्रयत्न थइ रह्या हता तेवा हिन्दनां दर्शन थतां आ पोर्टुगीझोने केटलो बधो आनंद थयो हशे ते सहज धारी शकाय छे. गामानी इच्छा पूर्ण थइ तेथी तेणे महाप्रभुनी अंतःकरणपूर्वक, सर्वे साथे मळीने प्रार्थना करी. अहिंना राजाने केवी रीते मळवुं, तेनां दर्शन केवी रीते करवां, व्यापार करवानी परवानगी केवी रीते मेळवी लेवी, ए आदि विषय उपर गामाना मनमां तरंग उठवा लाग्या. सफाइ जवा जेवा प्रसंग उपर, होळीना नाळियेरनी पेठे काम लागे तेने माटे वास्को डी गामाए पोतानी साथे आरोपित केदियो आण्या हता. तेमांथी एक जणने किनारे उतार्यो. आ माणसनी बोली चाली त्यांना लोक समज्या नहि एटले तेने टुनिसना मूरने त्यां लइ

गया, केमके, ते पोर्टुगीझ अने स्पेननी भाषा बोली जाणतो हतो. आ माणस, डी गामाना वाहाण भणी गयो, अने ते पासे आवतां पोतानी होडीमांथी बोली उठ्यो के (Good luck ! good luck !) "सारुं भाग्य ! सारुं भाग्य ! घणां माणक, घणी मणी, घणां पानां ! तने परमेश्वरे अहिं आण्यो तेथी तेनी प्रार्थना कर, केमके, अहिं तेजाना, मूल्यवान् हीरा (जवाहीर) अने आखा जगतनी दौलत छे." आ प्रमाणे पोतानी भाषा बोलता माणसनुं कथन सांभळीने, बधा पोर्टुगीझो, राजी थइ गया.

आ वेळाए मलबार किनारानो अधिपति सामरिन (राजाधिराज) जेने विदेशियो झामोरिनना नामथी ओळखे छे, ते हतो. तेनुं राज्य विशाळ हतुं. ते नायर जातिनो होवाथी तेने हिन्दुधर्मनुं बहु अभिमान हतुं. तोपण ते पोताना देशमां विविध धर्मना लोकोने वेपार करवानी छूट आपतो हतो. अहिं मिसर देशमांथी तथा आबिसीनियामांथी व्यापार अर्थे मुसलमानो आवता हता. आ लोको, बीजा परदेशी त्यां आवता तेनी अदेखाइ करता हता, एवो आ समये मामलो हतो.

गामाए पूर्ण विचार करीने, काहान मालम साथे एक बीजो माणस आपीने पेला मूरनी संगाते राजा पासे मोकल्यो. ते ते दिवसे पाछो आवी शक्यो नहि. केमके, राजा आ वेळाए पोतानी राजधानीथी वेगळो हतो.

काहान पाछो वळी आव्यो नहि तेथी गामाने घणी चिन्ता थवा लागी. बीजे दिवसे काहान राजानो खुलासो लइने एक मुसलमान गृहस्थसाथे पाछो आव्यो त्यारे गामाने जंप वळ्यो. राजाए पोताने मळवाने बोलाव्यो छे एवी पेला गृहस्थपासेथी हकिकत समजतां ता. २८ मीए गामाए जवानी तैयारी करवा मांडी, पण तेना खलासियो वगेरेने भरोंसो आवतो न हतो, तेथी पोते

कदापि सपडाइ जाय तो केम करवुं तेनी अगाउथी समजुत करी राखीने गामा किनारे उतर्यो. बेंडबाजुं साथे हतुं ते वगडाव्युं अने राजाए सामी पालखी मोकली हती, तेमां बेसीने, पोताना १२ माणस सहित नदी उतरी मोहोलात भणी रवाने थयो. समीप आवतां, एक वृद्ध मानकारी ब्राह्मण तेने लेवाने उभो हतो तेणे तेने करालिंगन दीधुं ने राजानी पासे लइ गयो. उच्च राज्यासन पर राजा बिराजेलो हतो; रेशमी पाघडी बांधी हती, ते उपर हीराजंडित शिरपेच आवी रह्यो हतो; काने चकचकित कुंडल शोभी रह्यां हतां; एक बाजुए एक वृद्ध माणस पानसोपारीनी अडाळी लइने उभो हतो. राजाए तेनो आदरसत्कार कर्या पछी कह्युं के, अवकाशे हुं तमारो माल जोवाने वाहाण उपर आवीश. तेने रेहेवाने माटे एक सुरक्षित भव्य उतारो आपवा वगेरेनी सोइ करावी दीधी. आ प्रमाणे खुल्ला दरबारमां तेनी मुलाकात लीधा पछी, तेने खानगी ओरडामां लइ गया, त्यां गामाए पोतानुं आववानुं कारण कही संभळाव्युं, ते सारी रीते सांभळवामां आव्युं. बीजे दिवसे गामा तरफथी भेट आपवामां आवी. ते आ यूरोपियन नवतर लोकोना धनाढ्यपणाविषे, अथवा तो, तेमनी म्होटाइ के प्रतापविषेनो ख्याल झामोरिनना मनमां करावे एवा प्रकारनी न हती. कापडना चार सिन्दुरिया ताका, छ टोपियो, चार परवाळाना गुच्छा, छ आल्मासार (almasars), एक पित्तलनो पासलो, खांडनी एक पेटी, तेलनां बे पीप, अने मधनुं एक पीप, एटलुं हतुं. स्वाभाविक रीते आपणे धारिये के आ बधुं तेमणे तो पोताना सोजा मालमांथी पसंद कर्युं हतुं, पण अहिं तो ते मालविनानुं समजीने हसी काहाडवामां आवे एमां कांइ नवाई नथी. एक तरफ अहिं आवो अभिप्राय थयो, अने बीजी तरफ, मूर लोको अथवा आरबोना मनमां अदेखाइने लीधे एवो विचार

आव्यो के, व्यापारनी आपणने छूट मळी छे, अने आखा मलबार किनारानो व्यापार आपणे कबजे छे, तेमां वच्चे वळी आ लफरुं अडचण करनारुं, अने आपणा लाभमां भाग पडावनारुं क्यांथी आवी पड्युं ? दरबारसाथे अनुराग करावबाने मूरोए हवे खटपट साधवा मांडी, अने वात एवी उडावी दीधी के, वास्को डी गामा तो दरियामां लूटकरनारो एक चांचियो छे. आटलुं छतां पण, पोर्टुगालना राजाए तेमने खरीता लखी आप्या हता, तेमां भाग्ययोगे एक आर्बी भाषामां लखेलो हतो ते सहित सर्वे झामोरिने मानपूर्वक स्वीकार्या; अने व्यापारनो व्यवहार चलाववानी तेने परवानगी आपी; अने पोता उपरना खरीताना जवाबमां पोर्टुगालना राजाउपर झामोरिने नीचे प्रमाणे कागळ लखी आप्यो:- "तमारे त्यांना उमराव, वास्को डी गामाए मारा राज्यनी मुलाकात लीधी छे अने हुं राजी थयो छुं, मारा राज्यमां तज, लविंग, सूंठ, मरी पाकेछे, अने (हीरा माणिक्य आदि) जवाहिरनी खाणो पुष्कल छे. तमारा देशमांथी सोनुं, रूपुं, परवाळां अने सिन्दुरनुं वहन थाय एम हुं इच्छुं छुं."

आ पछी जे बन्युं तेनी हकीकत पोर्टुगीझोए लखेली छे, ते जरा रमुजी छे, अने एक न्हाना देशी रजवाडानी रीतभात अने दगाफटकानो मामलो उघाडो पाडवाना हेतुथी ते लखाण कर्युं छे, पण तेमनी साथे ए लोके केवां अघोर कावत्रां कर्यां छे ते वातो उपर अखाडा कर्या छे.

वास्को डी गामाना डियाझ अने ब्रागा एवा नामना बे आफिसर हता, तेमने दरबारमां रोकी राखवामां आव्या, अने ता. १० मी आगस्ट सुधी तेने अनेक बाहानां बतावीने रवाने थवा दीधो नहि. छेवटे पेला बे आफिसरोने पाछा जवा दीधा, एटले, त्यांना चार देशियोने पोतानी साथे लइने गामाए लंगर

उपाड्यां, अने चालतो थयो. तेवामां चाळीस वाहाण तेने पकडवाने तैयार राख्यां हतां, ते तेनी पूठे लाग्यां. पोर्टुगीझोए तेमना उपर तोपोनो मारो चालतो राख्यो, अने अनुकूल वावडो लागवो शिरू थयो एटले ते निर्बाध छटकी गयो. ते सन १४९९ ना सप्टेम्बर मासनी १४ मी तारीखे घेर जइ पोहोंच्यो. आ प्रमाणे हिन्दना मार्गनो शोध लाग्या पछी, कोलम्बसनी योजना काब्राल समजी गयो हतो, अने कोलम्बस आ समये फावी गयो हतो, ते उपरथी विशेष शोध करवाने पोर्टुगालनी जिज्ञाशा वधारे उश्केरातां, तेओए, सन १५०० ना मार्च मासनी ता. ९ मीए पेड्रो आल्वारेझ काब्रालना उपरीपणा नीचे तेर वाहाण अने १२०० माणसनो एक काफलो तैयार कर्यो. तेमां बारथोलोमेयो डियाझ अने तेनो भाई डीगो डियाझ पण सामील थया; पण वास्को डी गामा आ वेळाए तेमनी साथे न हतो.

आफ्रिकाना किनारा आगळ पवन नडतो हतो एवुं काब्रालना जाणवामां हतुं, अथवा तो पवन पडी जशे तो आगळ वधवाने हरकत आवशे, एम धारीने तेणे पश्चिममां कतरातां वाहाणो हंकार्यां, अने आगळ वधतां विषुववृत्तनी दक्षिणमां दश अंशने अंतरे ते अजाण्या देशने किनारे आवी पोहोंच्यो. ते किनारो ब्राझिलनो हतो, त्यां उतरीने तेणे पोर्टुगालना राजाने नामे ते प्रदेश तावे करी लीधो, अने पोताना राजाने खुश खबर आपवा एक वाहाण ते तरफ रवाने कर्युं.

आ पर्यटनमां तेओए ब्राझील शोधी काहाड्या पछी, त्यांथी आगळ चालतां रस्तामां तोफान नड्युं. काब्राल जे वाहाणमां हतो ते पाणी भरावाथी डूबवानी स्थितिमां आवी गयुं. बाकीनां वाहाण तोफाननी धूममां, केप आफ गुड होपने वटावीने आगळ नीकळी आव्यां, अने ते क्यां रह्युं तेनी तेमने खबर पण पडी

नहि. आगळ चालतां तेओ मिलीन्दाने बंदरे आवी पोहोंच्या. आगळनी पेठे, आ फेरे पण तेमने गूजराती साहासिक मालमो मळी आव्या, तेओ तेमने हंकारीने सहीसलामत सप्टेम्बर महिनानी १३ मी तारीखे कलिकोट लइ आव्या. अहिं तेमने प्रथमप्रमाणे दरबार तरफथी मान आपवामां आव्युं, पण मुसलमान वेपारियोए आ फेरे पण पाछी खटपट उठावा मांडी, तेम छतां पण तेमने वेपारनी कोठी घालवानी परवानगी तो मळी गइ, एटले मूरोए तेमने पजवणी करवा मांडी. एक दिवसे एकाएक मुसलमानोए छूपी रीते पोर्टुगीझ कोठी उपर हुमलो कर्यो, अने तेमना आफिसर आयरेस कीरियाने ठेर कर्यो. काब्रालना कोपनो हवे पार रह्यो नहि. तेणे मुसलमानोनां दश वाहाण पोताने स्वाधीन करी लीधां, अने तेमांनो माल पोताना वाहाणोमां उतारी लइने ते सळगावी दीधां. पछी शहरना उपर तोपोनो मारो चलावी तेनी खराबी करीने कोचीन तरफ हंकारी गयो. अहिं तेमने कोइ प्रकारनी अडचण थइ नहि. तेमना उपर दयाभाव राखवामां आव्यो, अने तेओए सुखेथी मालनी आप ले करीने पोतानां वाहाण भर्यां. त्रावणकोरना हिन्दु राजाना तावानां कानानुर अने क्वीलॉन तरफथी सत्कार अर्थे माणसो आव्यां, अने तेमने फावता आवे तेवा तेमना रक्षणना अने व्यापारना कोलकरार थया. झामोरिन जंप्यो नहि. तेणे २५ न्हानां म्होटां वाहाणोमां १५,००० माणसनी फोज, काब्रालने पकडी पाडवाने मोकली, पण काब्राल कोचीनथी उपडीने कानानुर आवी पोहोंच्यो. त्यां तेणे पोताने जोइतो हतो तेटलो माल खरीदीने सन १५०१ ना जुलाइ महिनानी ता. ३१ मीने दिवसे यूरोप भणी हंकारी गयो.

काब्रालना त्यां जइ पोहोंचवा पेहेलां, त्रण वाहाणनो एक

काफलो जुआन डी नूवा (Juan de Nueva) ना उपरीपणा नीचे हंकारी गयो हतो, ते गोवानी पासेना आन्चीडेवा नामना एक बेट आगळ आवीने त्यांथी पछी कोचीन गयो. त्यां आवतां पोर्टुगीझ कोठीना माणसो जे रहेला हता तेमनी राज्य तरफथी सारी मित्राई भरेली वर्तणूक राखवामां आवी हती एम तेना जाणवामां आव्युं. कानानुरना राजाए तेने मरी अने बीजो माल उधारे धीख्यो, पण झामोरिन तो हजी लगण शत्रुवट पकडी रह्यो हतो, तेथी तेणे डी नूवाना उपर म्होटी दरियाई फोज मोकली. कोचीनना राजाए जमीन उपर आवी जवानी तेने सलाह आपी, पण डी नूवा शूरो नाविक हतो, तेथी एक सो वाहाणनो काफलो तेनी नजीक आव्यो के ते उपर एवी क्रूर हाथ चालाकी करी बतावी के छेवटे तेओए सलाहनो वावटो चडाव्यो, अने पाछा वळी गया. जो काब्राले आ प्रमाणे कर्युं होत, तो ते पण फावी जात. डी नूवाना आवा शूरातन उपरथी तेने विषे सारो अभिप्राय बंधायो, अने कलिकोटथी झामोरिने तेनी साथे कोलकरार करवामाटे तेने नोतरूं मोकल्युं, पण दगाना फांसामां कहिंक फसाइ जइशुं एम समजीने पोतानां वाहाण मालथी भरी लइने यूरोप जतो रह्यो.

दक्षिणमां ब्राह्मणी राज्यना समयमां केटलाक क्रिश्चियन वेपारियो, मुसलमान अथवा तो हिन्दुओना वाहाणमां हिन्दमां कलिकोटना उत्तरभणीना बंदरोमां आवता हता. अने विजयनगर, बीदर आदि ठेकाणानो वेपार करता हता, पण कोठी स्थापीने रहेला होय एम जणातुं नथी. त्रावणकोर अने हिन्दनी दक्षिणमां नेस्तोरियन क्रिश्चियनो हता, ए वात पोर्टुगीझोना जाणवामां मोडा समय सुधी आवी न हती. आ समये आर्बेस्तान अने इराननना दक्षिणभागना मुसलमानोए वेपार पोताने हाथ करी लीधो

होय एम समजाय छे. मुसलमानोनी चडती थता पेहेलां क्रिश्चियन अने हिन्दु मळीने जे वेपार करता हता, ते आ मुसलमानोए दबावी दीधो होय एम जणाय छे. हवे पोर्टुगीझोए मुसलमाननो व्यापार पोताने हाथ करी लेवानो प्रयत्न करवा मांड्यो. हिन्दमां झामोरिन करतां म्होटां राज्यो स्थपायलां हतां, तेमने पोतानो प्रताप बतावी शकाय एवा धोरणथी काफला मोकलवानी त्यांना राजाने धारणा थइ.

सन १५०२ मां पोर्टुगालना राजाए ६ ठ्ठा अलेकझान्डर पोप पासेथी आज्ञापत्र मेळव्युं. ते उपरथी, इथियोपिया, आरेबिया, इरान, अने हिन्दनो वेपार करनार, दिग्विजय करनार, अने समुद्रगमनाधिपति एवुं पद तेमने प्राप्त थयुं. आ वेळाए काब्राले ना कही एटले वास्को डी गामा बीजी वार आववाने तैयार थयो. वीस वाहाणोमां दरियाई फोजनो जमाव करावीने तेना अधिपतिनो अधिकार गामाने आप्यो. तेणे पोतानी साथे पोताना भाई स्टीफन अने विन्सेन्टो सोड्रेने कॅप्टन तरीके राख्या. आ त्रे जणने हिन्दीमहासागर अने राता समुद्रना मुखमां भ्रमण करवाने मोकल्या, अने मुरोनां वाहाण आवे तेनो नाश करवाने फरमाव्युं; अने पोते हिन्दने किनारे जवुं एवी गोठवण करी.

मिलीन्दा आगळ दरियाई लश्कर एकठुं थयुं, अने आफ्रिकाना किंनारा उपर कोठियोनी स्थापना करीने हिन्दना पश्चिम किनारा भणी चाल्युं. ज्यारे गामा कानानुरनी पासे आवी पोहोंच्यो त्यारे इजिप्तना सुलताननुं एक वाहाण मक्के हज करवा जनारा मुसलमानोनुं भरेलुं तेने हाथ लाग्युं, ते पकड्युं. बचाव करनारा साथे झपाझपी घणी थइ; छेवटे कापाकापी अने लूंटालूंटनो धंधो चाल्यो, अने यात्राळुंनां छोकरांने पकडीने पोर्टुगीझ वाहाणमां क्रिश्चियन करवाने के गुलाम करवाने उतारी लीधां.

अने बाकी बधाने तेमनाज वाहाणना भंडारमां पूरीने, ते वाहाण सळगावी दीधुं. प्रारंभमां, आग बराबर लागी नहि, एटले, फरीने सळगावी, तेमां ३०० निरपराधी माणसो बळी मुवां. आ वात मानवामां आवे नहि एवी कदापि गणाय, पण पोर्टुगीझ इतिहासक फेरिया साउझाए पोते खरा आकारमां विस्तारपूर्वक लखी छे. आ घोर कर्म कर्या पछी, गामा कानानुर गयो, त्यां मानपूर्वक तेनो सत्कार थयो. त्यांथी झामोरिनना उपरनुं वैर वाळवा माटे कलिकोट पोहोंची गयो.

झामोरिनने मुसलमानोए भमाव्यो हतो, तेथी ते विश्वासपात्र हतो नहि, ने शत्रुवट धरावतो हतो, ए वात खरी, पण एक जंगली जेवो क्रूर न हतो. अखातमां पेसतां वांतज, माछलां पकडनारां, अने बीजां न्हानां वाहाणो गामाना जोवामां आव्यां, ते उपरनां बधां माणसोने पोताना वाहाणमां उतारी लीधां, अने झामोरिनने केटलीक मागणियो करीने काहाव्युं के "तुं जो अमारी इच्छाप्रमाणे चालीश नहि, तो अमे तारी रैयतनां जे माणसो पकड्यां छे ते बधांने गरदन मारीशुं." गामाए कर्युं पण तेमज. तेणे केटलाएकने वाहाण उपर फांसी दीधी, अने केटलाकना हाथ पग कापी नांखीने किनारे उतारी मूक्या, अने कांइ पण केहेण चलाव्या विना, शहरउपर तोपोनो मारो चलावीने, घणा भागनो नाश करी नांख्यो, ने कोचीनभणी ते हंकारी गयो. झामोरिने त्यां संदेशहार मोकली, गामाने पोतानी पासे आववानी विनति करी, ने काहाव्युं के, तमे आवशो एटले बधुं नक्की थइ जशे. गामा पोतानुं एक वाहाण लइने चाल्यो, तेने रस्तामां एक न्हानो सरखो काफलो मळ्यो, तेना सपाटामां आवी जतो सहजमां ते बची गयो. पण आथी करीने बंने वच्चे वैरभाव जामवाने कांइ बाकी रही नहि. वास्को डी गामाए घातकी कर्म कर्यां हतां, तेथी

पोतानो जीव जोखममां छे, एम समजी, छेवटे ते हिन्दमां वधारे रह्यो नहि. सन १५०३ ना डिसेम्बरमासनी ता. २० मीने रोज ते पोर्टुगाल भणी पाछो जतो रह्यो.

एना गया पछी, झामोरिने तेनी प्रजा, तथा कोचीनना राजानी सामे हथियार उठाव्यां, अने पोर्टुगीझोने पोताने स्वाधीन करी देवानी मागणी करी; पण राजा बहादुरीथी तेनी सामे थयो, अने तेना सामुं लश्कर मोकल्युं हतुं तेने हरावी नाख्युं. सोड्रे डरी गयो; तेणे आ लडाइमां कशो भाग लीधो नहि, अने पोतानी लश्करी टुकडी सहित दरियामांज भराइ रह्यो. वनवा काल छे, तेथी आवा बारिक समयमां, लिस्बोनथी नव वाहाणना त्रण काफला आवी पोहोंच्या. एकनो कमान्डर आल्फोन्सो आल्बुकेर्के (Affonso Albuquerque), अने बीजानो फ्रांसिस्क हतो, ते एनो भाइ थतो हतो, अने त्रीजानो आन्टोनिया साल्डान्हा हतो. झामोरिननी योजना आ समये, कशी काम लागी नहि; ते हार्यो, तेथी सलाह करवानी अगत्य पडी. कोचीनना राजा त्रायमपारने तो पोर्टुगीझोनी सत्ताविषे माहिती हती, तथा तेओ तेनो विश्वास करता हता, तेथी, तेमने किल्लो बांधवानी तेणे रजा आपी. तेमज, क्वीलॉनमां तेमणे वेपारनी कोठी घाली. पछी बंने भाइ यूरोप गया, अने दुवारटे पाचेकोने (Duarte Pachéco) पछवाडे मूकता गया, तथा कोचीनना रक्षणने अर्थे थोडुं लश्कर पण मूकता गया. आवो मामलो जोइने झामोरिने विचार्युं के, हवे आपणने सारो लाग मळ्यो; पोर्टुगीझोने हवे जेर करी शकाशे. विजयनगरना राजानी, अंदर खानेथी झामोरिनने मदद मळी होय एवो संभव जणाय छे, केमके, आ वेळाए तेनीपासे ४०० तोपो सहितनुं समुद्रसैन्य हतुं, तथा स्थलमार्गे पचास हजार सैनिको तैयार राख्या हता. आवी सबल

सेनाथी तेणे कोचीनउपर हुमलो कर्यो. त्रायमपारे धार्युं के, आवी म्होटी तैयारी सामे आपणे जीती शकीशुं नहि, पण शूरा पाचेकोए तेने हिंमत आपीने कह्युं के, एना भार शा छे, तमे डरशो नहि. पछी तेणे पोतानां थोडांक माणसो, तथा राजाना लश्करनी मददथी, झामोरिनने केटलीक लडाइमां हराव्यो, एटलुंज नहि, पण तेनां १८,००० माणसो मारी नाख्यां, ने तेनुं जरा पण चालवा दीधुं नहि. आवो मामलो मची रह्यो हतो, तेवामां, वळी पोर्टुगीझ मदद आवी पोहोंची. त्यां जे म्होटामां म्होटां वाहाणो हतां तेवां १३ वाहाणोनो काफलो लइने लोपेज सोवारेझ कलिकोट उपर चडी गयो. झामोरिन तेमने पोहोंची शके एम नहतुं, तेथी तेओए जे जे मागणी करी ते मान्य राखी; पण मिलानीझने तेणे एनजीनियर तरीके पोतानी नोकरीमां राखी लीधो हतो, तेने पाछो सोंपवानी ना कही, एटले कलिकोट उपर तोपोनो मारो चलावीने शहरना म्होटा भागनो नाश कर्यो, तथा कानानुर आगळ पण तेवोज बनाव बन्यो. झामोरिनना दरियाइ लश्कर उपर तेणे हुमलो कर्यो, अने मूरोनां म्होटां सत्तर वाहाणो हतां तेने सपाटाबंध पोताना कबजामां लइ लीधां. आ प्रसंगे तेने भारे लूट मळी, एटले, कोचीनना रक्षणने अर्थे चार वाहाणो मूकीने ते पोताने घेर जवाने रवाने थयो, ते ता. २२ मी जुलाई सन १५०६ ने रोज पोहोंची गयो.

सन १५०५ ता. २५ मी मार्च, डां फ्रांसिस्क आलमेदने हिन्दनो वैसरोय ठरावीने मोकलवामां आव्यो, तेनी साथे बावीस वाहाण, अने १५०० कवायती सैनिको हता. गोवानी पासे आंचीदिवामां तेणे एक किल्लो बांध्यो, त्यार पछी, ते कोचीन भणी हंकारी गयो. त्यांना राजा, त्रायमपार माटे, सोनानो जडित्र मुकूट, खास तैयार करावी मोकलाव्यो हतो ते तेने

अर्पण करवानो हतो, पण राजकाजनो भार तेणे पोताना भत्रिजाने माथे मूक्यो हतो, ने पोतानी वृद्धावस्थाने लीधे विरक्त थयो हतो, एटले, ए मुकूट तेनो भत्रिजो जे नवो राजा थयो हतो तेने शिर चडाववामां आव्यो. पण आवी रीते फिरंगियोने फावी जता जोइने, बीजा देशी राजाओ झामोरिन साथे एकसंप थइ गया, तेमां विजयनगर (विजापुर)नी सामेलगीरी साथे गूजरातनो पादशाह पण मळी गयो हतो, अने बचावनो समय होय, अथवा चडी जवानो प्रसंग होय, तेमां आश्रय आपवाने ते तैयार थइ गयो हतो. पोर्टुगीझोना आववाथी, मुसलमान व्यापारियोनो एक हाथ करी लीधेलो प्राचीन समयथी चालतो आवेलो वेपार, भागी पडवा उपर आव्यो हतो, केमके, आ नवा साहसिकोए हिन्दी महासागरथी ते ठेठ राता समुद्रना मुखसुधी वाहाणो लइने फेरणी करवा मांडी हती, अने मूरोनां, अथवा जे कोइ वेपारीनां वाहाण पोताना आ सपाटामां आवी जाय तेने पकडी लेता हता. आ समये गूजरातनो पादशाह पेहेलो महंमदशाह हतो, तेनी मददथी इजिप्तना मामेलुक सुलताननो आश्रय पण तेणे प्राप्त करी लीधो हतो. तेमज, वेनिशियन लोको पण उत्साहपूर्वक मदद करवाने तैयार थइ गया हता. तेमणे लाकडुं पूरू पाड्युं, अने जोइये तेवा कारीगरो पण सोंपी दीधा, एटले सन १५०७मां बार वाहाणोनी एक समुद्रसेना तेओए तैयार करी, अने ते अमीर हुसेनना उपरीपणा नीचे, सुएझथी राता समुद्रने रस्ते, गूजरात हंकारी गइ. महंमदशाहनुं नौकासैन्य पण मलेक ईयाझना उपरीपणा नीचे तैयार थइ रह्युं हतुं. आ प्रमाणे एकत्र थइ गयेलुं नौकासैन्य दक्षिण दिशा भणी चालतुं थयुं. इजिप्तवाळुं सैन्य आगळ हतुं. वैसरोयना हुकमथी तेनो दीकरो लॉरेन्स आलमेद चौल बंदर आगळ हाजर हतो, ते तेमनी नजरे पडतां, तेमना उपर एवी उग्रता अने

युक्तिथी हुमलो कर्यो, के तेवो अनुभव तेमने अत्यारसुधी कोइ-वार पण थयो न हतो. गूजरातनो काफलो तेनी लगोलग हतो. आवा सामटा दबाणने लीधे पोर्टुगीझो निर्बळ बनी गया, अने पाछा भाग्या. तेमनुं वावटानुं वाहाण हतुं तेमां लॉरेन्सो आ-लमेड १०० माणस सहित हतो, ते पकडाइ जतां, तेमांथी मात्र १९ नाशी छूट्यां. लॉरेन्स आ लडाईमां मार्यो गयो.

आ समये, पूर्वप्रदेशमां मुसलमानोनां त्रण बंदर हतां, त्यांथी तेओ विस्तारपूर्वक व्यापार चलावता हता. आर्बस्ताननां कांठा उपर एडन बंदर तेमनुं हतुं; इरानी अखातमां ओर्मझ हतुं; म-लाक्कानी सामुद्रधुनीमां, मलाक्का बंदर हतुं. आ त्रणे बंदरो पोर्टुगी-झोने पोताने स्वाधीन करी लेवानी दानत थइ. क्कीलॉनना रा-जाए खंडणी भरवानी ना कही एटले फिरंगियोए ते लइ, लूंटी लीधुं, अने त्यां मजबूत किल्लो बांध्यो, तथा ५०० किल्लेदारो मूक्या. पण पछवाडेथी आर्बोए तेमने हांकी काहाड्या, अने किल्लानो क-बजो करी लीधो. फिरंगियोए सोफालामां किल्लो बांध्यो, मालदीव बेटनीं मापणी करी, अने लंका अथवा सिंहलद्वीप शोधी काहाड्यो.

१५०७. मस्कत फिरंगियोना स्वाधीनमां थयुं, आ वेळाए ते-मणे आफ्रिकाना किनारा उपर जुल्म करवा मांड्यो, अने जे खं-डणी आपे नहि तेमने लूंटी लइ तेमनी जग्याओ बाळी नांखवा मांडी. आ प्रमाणे तेओ ज्यां त्यां बाथोडियां मारवा लाग्या, पण एकसंप थयेला राजानीसाथे थयेली लडाइमां जे पछाडो खाधो, तेथी, पोर्टुगीझो हवे दरियामां टकी शक्या न होत, पण तेमना सारा भाग्ये, सन १५०८ मां १३ वाहाण अने १३८० सैनि-कोनो एक काफलो ट्रिस्टन डी आकुन्हाना उपरीपणानीचे मा-र्चनी ६ ठ्ठी तारीखे लिस्बोनथी हंकारवामां आव्यो. ते वखत-सर आवी पोहोंच्यो. तेमज वळी, एक बीजो १२ वाहाणनो

काफलो आल्फोन्सो आलबुकेर्कनी सरदारी नीचे आवीने रजु थइ गयो. आ बंने नौकासैन्य एकठुं मळीने, राता समुद्र अने इरानी अखातमां मुसलमानोनां संस्थानो हतां तेउपर हुमलो करवाने मंडी पड्यां; अने मस्कत, अने ओर्मेझ, जे बधांमां अगत्य धरावनारां हतां ते एक पछी एक कबजामां आवी गयां.

सन १५०९ मां आल्बुकेर्कने वैसरोय ठराववामां आव्यो, ते, पोतानी पासे जे सैन्य हतुं तेटलाथी ओर्मेझनो कबजो राखी शके एम न हतुं, तेथी, ते हिन्दना किनारा भणी पोतानो अधिकार स्वाधीनमां लेवा चाल्यो. अहिं वैसरोय आलमेदे चौल आगळ हार खाधी हती, ते तेने खुंचती हती, तेथी मुसलमानोनी एकठी मळेली नौकासेनाने पारिपत्य कर्या विना, पोतानो वैसरोयनो अधिकार छोडवो तेने गम्यो नहि, तेथी, ते तेनी शोधमां नीकळी पड्यो. परंतु ते सेना उत्तरभणी हंकारी गइ हती, तेथी तेने पोहोंची शकायुं नहि, पण रस्तामां अहंमदनगर राज्यनो दाभोल किल्लो आव्यो तेना उपर हुमलो कर्यो, एवुं समजीने के, अहंमदनगरे पण झामोरिनने आशरो आप्यो छे, अने तें तेनी टोळीनो छे. आ तेनुं मानवुं खरूं न हतुं, पण दक्षिणना राज्योमां विभाग पडी गयेला हता, ते कदापि तेना जाणवामां नहि होय.

१५०८ डिसेम्बर ता. ३० मीने रोज दाभोल उपर तोपोनो मारो चलावीने, तेनो किल्लो तोडी नांख्या पछी, शहरमां पेशीने तेणे ते लूंटी लीधुं, अने छेवटे, बाळी नांख्युं. उत्तरभणी हंकारी जतां, दीवआगळ, मुसलमानी सेना तेना जोवामां आवी, एटले ते उपर हुमलो कर्यो. इजिप्तना सेनापतिए पोताना वाहाणनां लंगर उपाड्यां, अने बहु शूरातनथी सामो थयो. छेवटे, आ लडाईमां फिरंगीनी जीत थइ, अने लॉरेन्से चौलनी लडाईमां हार खाधी हती तेनो बदलो हवे मळी गयो तेथी तेमने संतोष थयो, पण,

तेणे केदियो पकड्या हता, तेओने ठेर मारी नांखीने पोतानी जातने एब लगाडी. आटलुं छतां पण, तेणे पोतानो अधिकार छोड्यो नहि, अने आल्बुकेर्कने खरेखरी केदीनी स्थितिमां राख्यो. परंतु सन १५०९ मां डां फरनान्डो कुतिन्होना उपरीपणानीचे नवो काफलो आवी पोहोंच्यो, एटले तेने अधिकार छोडवानी अगत्य पडी. एक हीन्दी ज्योतिषिये तेने कह्युं हतुं के, तुं जीवतो तारे घेर पोहोंचीश नहि. बनाव पण तेज प्रमाणे बन्यो, ते एवी रीते के, आफ्रिकाना किनारा उपरना केटलाक काफरो साथे कजियो थयो तेमां ते मार्यो गयो. (१ ली मार्च, १५१०).

१५१०. ता. ४ थी जान्युआरिये आल्बुकेर्के कुतिन्होना आग्रहथी कलिकोट उपर हल्लो कर्यो. कुतिन्हो तेमां मार्यो गयो, अने वैसरोय जखमी थइ गयो, एटले ओर्मझभणी रवाने थयो. मार्गमां गोवा भणी वळ्यो. ते वेळाए इब्राहिम आदिलशाह विजापुरवाळाना कबजामां गोवा हतुं, तेना उपर हुमलो कर्यो, पण कोइ तेना सामुं थयुं नहि, एटले ते तेना कबजामां आवी गयुं, पण आदिलशाहना सरदार कमालखाने सन १५११ मां ते पाछुं लइ लीधुं. वैसरोयने आ बंदरनी सुंदरता गमी हती, अने ते एवे स्थाने हतुं, के, ते बहु उपयोगी थइ पडे, तेथी ते पाछुं पोताने स्वाधीन लेवाने एकाएक त्यां जइ पोहोंच्यो, अने तेज वर्षना नवेम्बर मासनी २५ मी तारीखे, विजापुरनी फोजे शूरातन बतावीने तेनुं रक्षण तो कर्युं, पण छेवटे, तेमनी हार थइ, अने ६००० माणसोनो घाण वळी गयो. ए खोट पाछी पूरी देवानो विजापुर दरबारे फरीने प्रयत्न कर्यो नहि, पण पोर्टुगीझोए अहिं पोतानुं राज्य वधारवुं नहि एवी तेमनी साथे शरत करावीने, मात्र एकला गोवानो आवो अति मूल्यवान कबजो तेमनी पासे रेहेवा दीधो. (वैसरोये १५६० ना फेब्रुआरीनी १७ मी तारीखे गोवामां विजय प्रवेश करेलो, पण

देशियोए तेमने काहाडी मूक्या हता, ते नवेम्बर मासनी २२ मी तारीखे फरीने पेठा, ने गोवाने हिन्दना पोर्टुगीझ राज्यनी राजधानी स्थान ठराव्युं, ते हजी लगण तेवुंज कायम छे.) झांझीबारे ठरावप्रमाणे खंडणी आपी नहि तेथी फिरंगियोए ते लूटी लइने पायमाल करी नांख्युं.

१५११. ता. २ जी मे. आल्बुकेर्क गोवेथी मलाके गयो. ता. २४ मी जुलाइये तेना उपर हल्लो करीने ते लूंटी लीधुं. फिरंगियो त्यांथी सियाम गया, त्यां तेमनो सारो सत्कार थयो.

१५१२. आल्बुकेर्के त्रण वाहाण तेजाना टापुओ भणी मोकल्यां. सुमात्रामां पालमबंग, तथा आमबोयना, बांदा, बौरो, अने टेरनेटमांथी जथाबंध तेजाना मेळवी लीधा. आ वर्षमां फिरंगियोए सुरत लूंटी लइने नाश करी नांख्युं.

१५१३. म्होटुं नौकासैन्य अने लश्कर लइने आल्बुकेर्के एडन उपर चढाई करी, अने तेमां ते फावी गयो; त्यांथी राता समुद्रमां पेठो. कामेराननां टापुमां शियाळो गाळ्यो, पण कांइ प्राप्ति कर्याविना हिन्द वळी आव्यो.

१५१४. ओर्मझ उपर हल्लो कर्यो, (ता. २० मी फेब्रुआरी)ने त्यां किल्लो बांध्यो, तथा इराणना पादशाहे पोर्टुगीझ सत्ता पूरेपूरी स्वीकारी.

आल्बुकेर्के जे धारणा प्रथमथीज करी राखी हती, ते तेणे पूर्ण करी. एणे हिन्दना समुद्रोना धणी पोर्टुगिझोने बनावी दीधा. पूर्व आर्किपेलेगोथी मांडीने ते एडन अने ओर्मझसुधी जयवंतपणे पोतानां हथियार चलावतो घुम्यो, तेमां एना सामुं थनार कोइ रह्युं नहि. पश्चिम हिन्दनी साथनो घणो खरो मुसलमानी तमाम व्यापार तेणे तेमनी पासेथी छीनवी लीधो हतो. अने यू-

रोपियन वेपारियो जे आजसुधी जेनोआ अने वेनीसना बाझार-मांथी माल खरीदता हता, तेने बदले, लिस्बोनने ए व्यापारनुं मथक बनावी त्यांथी खरीदवा लाग्या. आटलुं छतां पण, पोताना दरबारनी राज्य खटपटने लीधे, तेने छेवटे कशो लाभ मळ्यो नहि. गोवाना ड्युक तरीकेनो एलकाब मेळववाने ते इच्छतो हतो, ते वात तो एक बाजुए रही, पण, एनो कट्टो वैरी सोवारेज हतो, तेने एनी पछवाडे लाभ आपीने, एनो हक तोडी पाड्यो. आ खबर सांभ-ळीने एनां गात्र नरम पडी गयां, अने तेथी करीने हताश थइने ओर्मझथी ते ता. ८ मी नवेम्बरे पाछो वळ्यो त्यारे खंभा-तने किनारे तेना नामनो तेने कागळ मळ्यो ते वंचावतां जणायुं के लोपेज सोवारेजने गोवानो गवर्नर ठराव्यो छे, अने तेने पोताने त्यां बोलाववामां आव्यो छे. आ प्रमाणे विना दोषे, पोताना नामने एब लगाडनार प्रसंग पोताना राजाए आण्यो, तेथी, तेना अंतःकरणमां कारी घा लागवा सरखुं थयुं. एना आश्रितजनोए एने कह्युं के, आपणेज हिन्दीमहासागरमां राज्य मेळवी दीधुं छे, तो ते आपणेज कबजे राखवुं, अने राजानो अ-योग्य हुकम मानवो नहि, पण, आ राज्यभक्त अधिकारीने आवी सलाह अयोग्य लागी, परंतु छेवटे तेना पोताना पुत्रनी भलामण राजाने लखवानी तेओए सलाह आपी ते तेने गळे उतरतां, डि-सेम्बरनी ६ तारीखे तेणे पोताना राजाने छेल्लुं विनतिपत्र चालते वाहाणे लख्युं, तेमां बीजी बीना साथे जणाव्युं के, "मारी नोक-रीनी कदर बुजीने महाराजाए मारा पुत्र उपर दयाभाव राखी, में उपार्जन करेलुं पेन्शन तेने बांधी आपी, तेने आपनी दरबारनो उमराव बनाववानी हुं अरज करूंछुं. अने मारी तमाम आशाओ आपना अने राणीसाहेबना हाथमां सोंपुंछुं."

गोवे आवी पोहोंचतां तेणे डोमिंगो अने एक धार्मिक पुरुष

तरीके एनुं मरण सन १५१५ ना डिसेम्बर मासनी १६ मी तारीखे गोवे आवी पोहोंचेला वाहाणमां थयुं. त्यांथी तेनुं शब गोवा शहरमां लइ जतां,

(दुहो) शोक निमग्न शहर थयुं, रडा कूटी फेलाई,
नरनारीनां आंसुथी गोवा नदी रेलाइ.

सन १५०९ थी ते १५१५ सुधी ते गवर्नर रह्यो, तेटलामां, पोतानी अगमचेती, बुद्धिबळ, अने सरळता वापरीने फिरंगी सरकारना राज्यनी स्थापना करी. राजाए तेनी छेल्ली इच्छा पूर्ण करी. ब्राझ डी आल्बुकेर्के नामनो तेनो अनौरस पुत्र हतो, तेने त्रण लाख रट एटले ६६ पौंडनुं वार्षिक शालियानुं बांधी आप्युं, अने तेनी उमरावमां गणना करीने, लिनहारीझेना कौंटनी वारस पुत्री डोनामेरिया साथे परणाव्यो. अने राज्यना परवानाथी तेनुं नाम बदलीने आल्फोन्सो राखवामां आव्युं. तेणे पण पोताना बापनी योग्यता अने नाम जाळवी राख्यां. त्रीजा जोन राजाना मोहोलात खातानो कंट्रोलर, अने लिस्बोननी सेनेटनो ते प्रमुख थयो. आ उपरांत तेणे पोताना मानवंता पिताना कार्योनां विवेचननो ग्रंथ कर्यो. आवा जनसमूहना उपयोगनुं काम कर्युं तेथी तेणे भविष्यनी प्रजानी म्होटी नोकरी बजावेली गणवामां आवी.

इमान्युएल राजाने आल्बुकेर्कना मरणनी खबर पोहोंचतां पेहेलां, तेने पोतानी भूल समजवामां आवी, तेथी १५१६ मां एक आदेश लखवामां आव्यो तेमां एम फरमाव्युं के सोवारेज मात्र कलिकोट, कोचीन, अने मलाक्कानो गवर्नर रेहे, पण हिन्दी अने अरेबियन समुद्रो उपरनी तमाम सत्ता आल्बुकेर्क भोगवे, अने राता समुद्र उपर छेल्ली चडाइ करवाना संबंधमां हिन्दनां तमाम साधनोनो तेनी नजरमां आवे तेम उपयोग करे.

आ आदेश सहि सिक्को थया विना पड्यो रह्यो हतो.

लोपेज सोवारेज डी आल्वार्गारी (Lopo soares de Albergaria).१५१५ थी १५१८ सुधी गवर्नर रह्यो. तेणे १५१६ मां राता समुद्रमां लइ जवाने भारे नौकासैन्य तैयार कर्युं. मार्गमां ते एडन आगळ खमच्यो. त्यांना रेहेवासियोए जाण्युं के, आपणा उपर हुमलो करीने हेरान करशे, तेथी संभावित माणसो तेनी पासे मोकलीने शरण थया. त्यां किल्लो करी लेवानी तेणे आ वेळाए उतावळ करी नहि; पण तेना विदाय थया पछी त्यांनी सरकारे पोताना बचावनी वधा प्रकारनी तैयारी एवी करी राखी के, फिरंगियो फावी शके नहि. सोवारेजे जुद्दा उपर हुमलो कर्यो, पण तेमां ते फाव्यो नहि; पण झेला तावे करी लइने बाळी नांख्युं.

अंकूसखान नामे विजापुरनो एक सरदार हतो तेणे **फोंडे** शहरनी पासे फिरंगियो साथे युद्ध कर्युं, तेमां ते जय पामत पण तेनी साथेनो एक सरदार शत्रु साथे मळी गयो, तेथी निर्णयकारक परिणाम आव्यो नहि.

१५१७. सोवारेज **कोलम्बो** उपर चडी गयो, त्यां लडाई थया पछी राजाए खंडणी आपवानुं कबूल कर्युं, ते एवी रीते के प्रति वर्षे १२०० तजनां कीनटाल आपवां. **पाइंट डी गाल** तेओए कबजे करी लीधुं.

आठ वाहाणनो काफलो आपीने **फेर्नान्डो पेड्रो डी आंड्राडेने** मान्युएल राजाए **कंतान** मोकल्यो, तेनी साथे **थोमे पेरेझने** पोतानो एलची ठरावीने **चीनननी** दरबारमां रेहेवा रवाने कर्यो. ते त्यांथी पेकिन गयो, तेणे कंतानमां व्यापार करवानी राजा पासेथी परवानगी मेळवी. गोवाना गवर्नर **सिकैरे सिमन डे आंड्राडे** (फेर्नान्डोना भाई) साथे पांच वाहाण चीन मोकल्यां.

सिमने आवतां वांतज, कंताननी पासे एक न्हानो बेट हतो

तेने किल्लेबंधी करी दीधी. ते चीनाओने ढोरना जेवा हलका गणी तेमनी साथे अयोग्य वर्तणूक चलावा लाग्यो. राजाने खबर पडतांज चीनाइ नौकासैन्य तेना उपर चडी आव्युं. सिमननो दिवस पांशरो हशे, तेथी तोफान थइ आव्युं, अने यूरोपियन वाहाणोनी चीनाइ वाहाणो करतां कांइक सरसाइ होवाथी ते नाशी जवा पाम्यो; पण एनुं पाप पेरेझ एलची अने तेनां माणसोने नड्युं. तेमने हेरक गणीने एकेएकने गर्दन मार्‍या. आलोन्झो डी मेलो, पछवाडेथी चार वाहाणो लइने कंतान आव्यो, तेने पण पकडी लइने कतल करी नांख्यो, एटलुंज नहि, पण, तेनां वाहाणोमां जेटलां माणस हतां, ते एकेएकने, बुराहाल करीने मारी नांख्यां. एक दुर्बुद्धि माणसने अधिकारे चडाववाथी केटलां निरपराधी माणसो मार्‍यां जाय छे तेनो आ एक दाखलो छे.

केटलांक वर्ष वीत्या पछी, चीनाने दया उपजवाथी कंतानमां नहि पण तेथी छेटे, उपसागरना मुखपासे, सान्शियन नामनो न्हानो बेट छे, त्यां रहीने, वेपार करवानी फिरंगियोने तेमणे आज्ञा आपी. अहिं रहीने तेओ चीनना वेपारियोने सोनुं, जवाहीर, हाथीदांत, अने तेजाना आपता हता, अने तेने बदले, चीनाइ मालनो बदलो करता हता.

आ प्रमाणे केटलीक मुदत सुधी व्यापार चालतो हतो, तेवामांज, तेमना भाग्ये करीने एक प्रसंग आवी पड्यो, ते ए के, कंताननी अखातमां माकाव नामे एक बेट छे ते एक चांचियाए पोताना कबजामां करी लइने दरियामां घणी लूंटफाट करवा मांडी हती. चीननी सरकारी नौकासेना करतां तेनुं समुद्रसैन्य बळवान् हतुं, तेथी एकेएक बंदरनो व्यापार तेणे फिटावी दीधो हतो. कंतानने तेणे घेरो घाल्यो हतो, अने लोकोने एवा हेरान कर्‍या हता, के फिरंगियोनी मदद मागवानी चीनने अगत्य पडी.

तेमणे पोतानां थोडां वाहाणोथी पण, चांचियाने हंफावी दइने ह-रावी नांख्यो. आ उपकारना बदलामां, चीननी सरकारे तेमने मकाव बेटनी दक्षिणमां, एक न्हानो सरखो द्वीपकल्प छे, ते स्वाधीन करी दीधो. अहिं तेमणे एक न्हानुं शहर वसाव्युं. त्यां पोतानो गवर्नेर राख्यो, अने न्यायाधीश, बिशप (वडो पादरी), अने बीजा खाताना अधिकारियो राख्या. अहिं रहीने तेओए चीन, जापान, कोचीन चायना, टांकीन, अने पूर्व भणीना देश अने टापुओ साथे, वृद्धि पामतो व्यापार चालतो राख्यो.

१५१८. गवर्नेर सिंकेरे २५० घोडेस्वार, अने ८०० सिपाई लइने, आदिलशाही राज्य उपर चडाई करीने, थोडो प्रदेश स्वाधीन करी लीधो.

१५१९. सन १४९३ मां पोपे, पोर्टुगाल अने स्पेन जे नवा देश शोधी काहाडे तेनी वेंहेंचणी करी आपी हती, तेप्रमाणे, बांदा अने मलाक्का ए बे टापुओ, स्पानियर्डना ताबामां आवी जता हता, ते स्वाधीन लेवानी तेमणे तैयारी करी. ५ मा चार्ल्स अधिराजाए, पश्चिम भणी हंकारी जइने नवो रस्तो शोधी काहाडवा माटे, फोर्डेनान्द मागेलाननी निमणुक करी. नवे मार्गे जतां तेने फिलिपैनना टापुओनो शोध लाग्यो; त्यांना वतनियो साथे कजियो थतां, ते त्यांज मार्यो गयो. तेनां वाहाण टिडोर थइ, केप आफ गुड होपने रस्ते देशमां पाछां आवी गयां. पृथ्वीनुं परिक्रमण आ पेहेलुंज थयुं. आ पछी स्पानियर्डोए मोलाक्कानो कबजो लेवा घणो प्रयत्न कर्यो, पण तेमां ते फाव्या नहि. छेवटे, पोर्टुगालना राजाए, स्पेननो राजा पोतानो सगो थतो हतो तेने ३,५०,००० डकेट धीर्या, ते एवी शरतथी के, ए रकम पाछी आपता सुधीमां, स्पेने पोतानो दावो करीने पोर्टुगालने पजवणी करवी नहि. आ रकम स्पेने पाछी आपी नथी, अने दावो पण कर्यो नथी.

१५२०. इरानी अखातमां बाहरिनना बेट छे ते, अने कातिफ पोर्टुगीझोने स्वाधीन थया.

१५२१. टेरनेटमां पोर्टुगीझोए आ सालमां किल्लो बांध्यो. अने टिडोर स्पेनना कबजामां गयानुं हवणांज तेमना जाणवामां आव्युं.

आ समये, तेजानानो व्यापार एटलो बधो लाभदायक थइ पड्यो हतो, के, डी विट्टना केहेवा प्रमाणे, फिरंगियोने प्रति वर्षे २ लाख डकेटनो नफो परवडतो हतो. कलिकोटमां तेजानाना मालनी वखार रेहेती हती, त्यांथी बसरा अने मिसरमां माल लइ जवामां आवतो हतो; त्यारपछी, उंटनी कतारो उपर केरो लइ जता हता, त्यांथी जळमार्गे यूरोप पोहोंची जतो हतो. आ माल सिरिया अने मिसर देशमांथी पसार थतो हतो, त्यारे त्यांना सुलतानोने जकातनी वार्षिक उपज ८० हजार डकेट थती हती. आ हकिकत उपरथी पण, व्यापारना विस्तारनी धारणा थइ शकशे.

घणां वर्ष लगी, तेजानानो बधो व्यापार, वेनिशियनोए पोते कबजे करी राख्यो हतो, तेमनी पासेथी हवे फिरंगियोए झुंटावी लीधो, तेमां फरीने माथुं मारी पाछो व्यापार हाथ करवा माटे तेओए प्रयत्न करवा मांड्यो, पण छेवटे फाव्या नहि. तेमणे पोर्टुगालना राजाने एवी अरज करी के, तमारा देशना उपयोगमां आवे तेटलो माल तमे देशमां राखो, अने बाकीना वधाराना मालनो अमने इजारो आपो, तो अमे नक्की ठरावेला भावे, तमारी पासेथी खरीदी लइये. आ तेमनी मागणी रद गइ.

सुमात्रा तावाना अचीन उपर फिरंगियोए हुमलो कर्यो, ते अचीनवाळाए पाछो हठावी दइने तेमने घणा हेरान कर्या. त्यारपछी त्यांना लोको एटला बधा विरुद्ध पड्या, के, तेमने पजववानो ज्यां प्रसंग आवे, त्यां तेमने पजवीने कायर करवा मांड्या.

१५२१. त्रण हजार माणस, अने ४० वाहाणनुं नौकासैन्य

लइने, सीकैर गवर्नेर दीव भणी चाल्यो. त्यां किल्लो बांधवानी जूना समयथी मागणी करवामां आवती हती, ते आ वेळाए पाछी ताजी करी; पण गूजरातनी नौकासेनानो जूनो सरदार, मलेक इयाझ हतो, तेणे धिक्कारपूर्वक चोख्खी ना पाडी; एटले तेने वीले म्होए पाछा जवुं पड्युं, एटलुंज नहि, पण गूजराती सरदार तेनी पूठे लाग्यो, ते एटले सुधी के, तेनुं एक वाहाण पकडी लइ, ते चौले पोहोंच्यो त्यां सुधी, तेनो केडो मूक्यो नहि, अने त्यां पण, तेना हाल हवाल करीने तेने हराव्यो. गूजरात, अने दक्षिणना राजाओ पोर्टुगीझोने हवे हीचकारा समजवा लाग्या.

सन १५२२ मां विजापुरना पादशाहे गोवा उपर हल्लो कर्यो, पण तेमां ते फाव्यो नहि, तोपण, तिमोजी जे तेमनो सहकारी देशी राजा हतो, तेनो आखो मुल्क विजापुरवाळाए पोताना राज्य साथे मेळवी दीधो, तेने कोइ पण प्रकारनी तेओ मदद करी शक्या नहि; तेथी शौर्यहीनता, अथवा हिचकारानुं कलंक तेमने माथे बेठुं.

१५२५. कलिकोटमां फिरगिंयोए किल्लो बांध्यो हतो, ते उपर म्होटी फोज लइने देशियोए हल्लो कर्यो ने जमीनदोस्त करी, पछी पाछां हठी गया. हेन्रिक डे मेनेझीस आ सालमां गवर्नेर थइने आव्यो, तेनो कारभार एक वर्ष रह्यो.

१५२६. सीलीबीस (Celebes) नामनो टापु फिरंगियोए शोधी काहाड्यो. आरेबियाना कांठा उपरनुं डोफार लूंटी लइने पायमाल करी नांख्युं; तेमज, आबिसिनियाना किनारा उपरना (Massirah) मसीरानी पण तेवीज दशा करी. वाझ डे सांपाय गवर्नेर थई आव्यो, ते १५२९ नी साल सुधी रह्यो.

१५२७. मांगलोर, पोर्का, अने चितवा, जे मलबारना कांठा उपर छे, ते तेमणे लूंटी लइने बाळी नांख्यां. स्पेनना ताबामां

टिडोर गयुं हतुं, ते तेमनी पासेथी लइ लीधुं. बोर्नियोनो टापु आ सालमां तेमणे खोळी काहाड्यो.

सन १५२७. प्रथम गूजरातना पादशाहनी नौकासेना विजय पामी हती, तेथी फूलाइने, पोर्टुगीझोनी दरियाइ फोज चौलमां राखवामां आवती हती, तेना उपर फरीने हुमलो कर्यो; पण तेमां तेमणे पूरी हार खाधी, अने ८३ वाहाण लइने गयो हतो तेमांथी ७३ नो फिरंगियोए नाश कर्यो, ते एवी रीते के, केटलांक दरियामां डूबावी नांख्यां, ने केटलांकने कांठे लइ जइने बाळी मूक्यां.

१५२९. हेक्टर डे सिलवैरा स्थळ मार्गे पोहोंची गयो, अने थाणा, साष्टी, वसाइ अने बीजी केटलीक जग्यावाळा पासेथी खंडणी लेवानो करार कर्यो. आ प्रसंगे, अने त्यार पछीना बीजा घणा प्रसंगोमां, पोर्टुगीझोनी साथे अहमदनगरनुं राज्य सामेल थइ गयुं हतुं.

खंभातना हाकम पासेथी फिरंगियोए पोताना लाभना कोल-करार करावी लीधा. अने दीवमां किल्लो बांधवानी तेनी पासेथी परवानगी मेळवी लीधी. आ वर्षमां तेओने टेरनेटमांथी देशियोए हांकी काहाड्या.

नूनो डा कुन्हा (Nuno da cunha-नुज दे कुंज) एणे १८ मी नवेम्बर १५२९ ने रोज गवर्नरनो अधिकार लीधो.

१५३०. आन्टोनिय डी सिलवैरा, तापी नदीमां थइने धन-वान् सुरत शहर उपर चडी गयो, अने ते बाळीने लूंटी लीधुं, तथा दमण पोहोंची जईने ते बाळी नांख्युं. अने बीनां गामना पण तेवाज हाल कर्या.

१५३०-१५३१ फिरंगियोए दीव उपर चडी जवाने भारे तैयारी करी. कुन्हानी सरदारी नीचे न्हानां म्होटां ४०० वा-

हाणो मुंबाईना हालना बंदरमां एकठां थयां, तेमां २२,००० *माणसो भेगा ३,६०० तो यूरोपियन सैनिको हता. कच्छना अखातमां श्री बेटनी जग्या, जेने मजबूत कोट करी लेवामां आव्यो हतो, ते प्रबळ प्रयत्न करीने ता. ७ मी फेब्रुआरीने दिवसे स्वाधीन करी लेवामां आवी, तेमां, बेटवाळानां घणां माणसो मार्यां गयां, अने तेओ ६० तोपो खोई बेठा. पण छेवटे, हेक्टर सिलवैराने यमने द्वार मोकलवा लांबो करीने सूवार्यो. पछी फिरंगियोनी सेना दीव भणी, १५३० ता. १६ मी फेब्रुआरीने रोज गई. त्यांनो रक्षपाळ मुस्ताफाखान करीने तुर्क हतो, तेणे तेमने खूब नुकसान पोहोंचाड्युं, अने छेवटे, तेमने नसाडी मूक्या, एटले, तेओ गोवे पाछा गया, पण मार्गमां शत्रुनुं गाम मुजफराबाद आव्युं ते बाळी नांख्युं, अने थाणा, महीम आदि शहरो आव्यां, तेनो नाश करी, कबजे करता गया. आटलुं थया छतां पण, दीव कबजे करवानो आंमळो तेमना मनमां हतो, ते क्यमे कर्यो तेमणे छोड्यो नहि. तेवामां, तेमने एक प्रसंग मळी गयो. गूजरातना शहाजादा चांदे बळवो करीने फिरंगियोनी मदद मागी, एटले तेनी साथे तेओ मळी गया. तेणे तेमने मददना बदलामां बोहोळा प्रकारनी छूटो आपवानी कबुलात आपी. तेनो लाभ लइने, फिरंगियोए उत्तरकोकणनो घणो खरो भाग, मुंबाई सुधांत, स्वाधीन करी लीधो. चांद छेवटे पोताना बळवामां फाव्यो नहि, अने हुमायून पादशाह गूजरात उपर सवारी करी आव्यो हतो, तेथी चांदने पडतो मूकीने, तेनी साथे मळी जवानी फिरंगियोए भांजगड करवा मांडी; पण पछवाडेथी, ते विचार तेमणे मांडी वाळ्यो;

* बीजा पुस्तक प्रमाणेः—गोरू लश्कर ३६०० सिपाई, १४०० खलाशी. २००० काळा सीपाई, ८००० हबशी, ५००० काळा खलाशी. कुल २०,०००.

अने गूजरातनो बहादुरशाह नाशीने दीवमां भराइ पेठो हतो, अने फिरंगियोनी मददनी तेने जरूर हती, तेनी साथे कोलकरार करीने, तेनी पासेथी छेवटे वसाई, अने दीव, ए बे स्थान पटावी लीधां. बहादुरशाह पासेथी तेमने पैसा पण मळता हता, तेथी, ज्यारे हुमायूननी साथे बहादुरशाहने लडाइ थई त्यारे, छेवट बेळाए, ४५० माणसनी एक यूरोपियन टुकडी मददमां आपी. केटलाक दिवस वीत्या पछी, बहादुरशाहने खबर पडी के, फिरंगियो एकलो किल्लो बांधवाने बदले, बलिष्ट कोट बांधीने दीव कबजे करी लेवानुं करे छे, त्यारे तेनी मना करवाने, ते त्यां गयो, पण त्यां तेने मारी नाखवामां आव्यो, ते हकीकत आगळ आवशे.

सन १५३७. बहादुरशाहे इस्तमबोल (कान्स्टन्टीनोपल) अरज करीने, त्यांना सुलतान पासे मदद मागी; तेणे ७६ वाहाण अने ७,००० माणसोनो एक काफलो सुएझमां तैयार करावी रवाने कर्यो.

ते सेप्टेम्बरमां दीव आगळ आवी पोहोंच्यो. आ इजिप्शियन जलसेनानी मददमां, गूजरातनी २,००० स्थळसेना आवीने हाजर रही हती. सिलवैरा पासे ६०० किल्लेदारो हता, तेमनी मददथी, तेणे आठ मासना अचल घेराना समयमां, शूरातन बतावीने बचाव कर्यो; पण खोराकी खूटी गई हती, तेथी त्यांना किल्लेदारोने छेक भूखे मरवानो समय आव्यो. मडदां कोची खावाने कागडा आवे, तेओने गोळिये मारीने तेवा झेरी, उलटी करावे एवा पदार्थ उपर, मांदा माणसोने निभाववा पड्या. आ प्रसंगनुं वर्णन करतां फेरिया इ सौझाए लख्युं छे के, पोर्टुगीझ बानुओए बहादुरी भरेली रीते आ घेराना समयमां, बचाव करवा माटे श्रम लीधो हतो. तेमना भाग्ये, वैसरोय जॉन डी कास्त्र, आवा बारिक समयमां, तेमनी मददे आववा नीकळ्यो, तेनी साथे ५,०००

माणसो, अने १,००० तोपो हती. रस्तामां किनारा उपर म्होटां शहरो आव्यां, त्यांना रेहेवासियो उपर त्रासदायक जुल्म गुजारवाने कांई बाकी राखी नहि. जेम लूंटाय तेम लूंटी लइने, शहरो लगाडी देवामां आव्यां, एटलुंज नहि, पण बायडी, छोकरां अने पुरुषोमां कांइ पण भेद राख्या विना, सर्वेने कतल करी नांख्यां. अने हजारोने गुलाम तरीके वेची नांखीने पैसो मेळवी लीधो. आ प्रमाणे जुल्म करतो काफलो, ज्यारे दीव आगळ पोहोंच्यो, त्यारे तेमांनां ९३ वाहाण सहिसलामत रह्यां हतां. आ मदद आवतां त्यांना किल्लेदारो बाहार नीकळी पड्या, अने घेरो घालनाराओने विखेरी नांख्या. पछी वैसरोये म्होटा दबदबाथी गोवामां प्रवेश कर्यो.

पोर्तुगीझोने दीवमांथी काहाडी मूकवा जतां, बहादुरशाहने तेनी होडीमांज एक फिरंगिये भालावते मारी नांख्यो. हवे दीवनो स्वतंत्र कबजो तेमनी पासे रह्यो.

अचीनना राजाए, १५३७ मां बेवार मलाका उपर हुमला कर्या, पण घणुं नुकसान वेठीने तेमने पाछा हठवुं पड्युं.

आ वर्षमां फिरंगियोए मागिनडानाव बेट शोधी काहाड्यो.

१५३८. तुर्क नौकासैन्य दीवथी पाछुं फरीने राता समुद्रमां आवतां एडन आव्युं, त्यारे त्यां जे फिरंगियो हता, तेमने हांकी काहाड्या.

१५४०. कोचीन चायना, कॅम्बोडिया, अने पाटानी, एटले ठेकाणे फिरंगियोए प्रथमज पोताना व्यापारनो आरंभ कर्यो.

१५४२. फिरंगियो सियामथी चीन जतां, त्रण डोळना एक चीनाई वाहाणमां हंकारी जता हता, तेवामां जापान किनारा भणी तणातां, त्यांनो ते प्रदेश प्रथमज तेमना जोवामां आव्यो. त्यांना जापानियोए तेमनो त्यां सारो सत्कार कर्यो.

१५४५. दीलेगावना अखातमां, आ सालमां पोर्टुगीझोए पेहेलीवार प्रवेश कर्यो.

सन १५४५ मां विजापुरना राजा इब्राहिम आदिलशाहनो भाई, अबदुला, अथवा जेने मल्लुखान केहेता हता, ते रीसाईने गोवाना ते समयना वैसरोय जवाव दे. कास्त्रना आश्रय नीचे त्यां जइने भराइ बेठो. जो तेने पाछो सोंपवामां आवे तो आखो कोकण देश आपी देवा, त्यांना वझीर अस्सुदखाने, केहेण मोकल्युं हतुं, एम पोर्टुगीझ इतिहासको लखे छे. वझीरना मरण पछी, राजाए पोताना भाईनी खानगी पूंजी, जे वीस प्रयुत डकेटनी हती ते लइने, पोताना भाईने पाछो सोंपवानी मागणी करी. ते प्रमाणे फिरंगियोए पैसा तो लीधा, पण ते खाइ गया, अने करार प्रमाणे तेने तेनो भाई सोंप्यो नहि.

आ सालमां, गूजरातना पादशाह, त्रीजा महमूदशाहे दीव उपर चडाइ करी, तेनुं कारण एम थयुं के, खोजा जाफरना केहेवाप्रमाणे महमूद चालतो हतो, तेने तेणे उश्केर्यो, अने कह्युं के, दीव आपणे कबजे लेता नथी, तेमां आपणी हांसी थाय छे. माटे हुं तो मरतासुधी लडीने दीव पाछुं लीधाविना जंपवानो नथी. महमूदने गळे आ कथन उतरतां, म्होटी फोज एकठी करीने चडाइ करी. आ वेळाए दीवनो हाकम, डों जुवांव मास्कोरेंजस् हतो. प्रथमना घेरा समये, जेम, सिलवैराए शूरातन प्रकट कर्युं हतुं, तेम मास्कारेंजसे कर्युं. घेरो लगभग आठ मास सुधी रह्यो, तेटलामां, जे जे हुमला थया, तेनी सामे मास्कारेंजसे टकाव कर्यो. अंदर स्त्रियो हती तेओए पण सारी बहादुरी बतावी. गवर्नर कास्त्रे पोतानाथी बनतो प्रयत्न कर्यो, पण तेमां तेनुं कांई वळ्युं नहि. खावापीवानी वस्तुओ खूटी पडी, त्यारे, वैसरोये पोताना दीकरा डों फरेनांदने मोकल्यो, पण ते मार्यो गयो. जाफर एक हुमलामां

तोपना गोळाना झपाटामां आवी पडवाथी मुवो, त्यारे तेना बेटा रूमीखाने तेनो अधिकार लइने घेरो चालतो राख्यो. काम्ने पोताना बीजो दीकरो डों अलबारोने दीव रवाने करी दीधो, अने पछवाडेथी, पोते सैन्यबळ एकठुं करीने चाल्यो. रूमीखान हवे टकाव करी शक्यो नहि. तुमुल युद्ध थयुं, तेमां घणा मुसलमानो कतल थइ गया. बाकीना, शहरमां नासानास करवा लाग्या, तेमनी पछवाडे फिरंगियो पड्या, अने स्त्रियो, पुरुषो, के बाळको, जे झपाटामां आव्यां तेमनो घाण वाळी नांख्यो. शेरियेशेरी अने गलियेगली लोहीलोवाण थइ जतां, कसाइना कतलस्थान करतां पण वधारे कमकमी उपजावे एवो माठो देखाव, ज्यां त्यां नजरे पडवा लाग्यो. निर्दोष बाळक स्तनपान करतुं होय, तेने, अने तेने धवरावनारी अबळाने कापी नांख्यां. छोकरांने फेंकी, भाले झीली लई वींधी नांखतां दैत्योने दया आवी नहि. अंगनां घरेणां, सोना, रूपाना, ने जवाहीरना दागीना उठावी लेवानी लूंट चलावी. महमूदनो वावटो, अने २०० तोपो, तथा युद्धसामग्री सर्वे हाथ करी लीधी. रूमीखान, बीजा सरदार, अने सीपाइयो थइने ५,००० हजार करतां पण वधारे माणसो कतल थइ गयां. अनसूत अने बीजां शहरोनो नाश करतो ते चाल्यो. गूजरातियोने हजी पण शिक्षा करवा माटे, ३० लडायक वाहाणो लइने, पोतानो एक कॅपटन आन्तोनिय मोनिस बार्रेट हतो तेने मोकल्यो, तेणे गोघा ताराज करीने लीधुं, अने खंभात पोहोंची जइने ते बाळी नांख्युं. काम्ननो दीकरो अलवारो, सुरत जइ पोहोंच्यो; तेणे ते शहरनो पण घाण वाळी नांख्यो.

आ प्रमाणे, काम्ने एवो त्रास वर्त्तावी दीधो, के तेनी साथे सलाह राखवाने आसपासना संस्थानोवाळाने असर थइ.

हवे एकला विजापुरना राज्य साथे तेने लडाइ चालती राखवी

पडी; पण छेवटे, ते ज्यां त्यां फावी जवा लाग्यो. तेणे दाभोल स्वाधीन करी लीधुं, अने मुसलमानोने स्थळ उपर पण फरीने हराव्या.

कास्त्रे क्रूरता करवामां बाकी राखी नथी, पण पछवाडेथी ते पस्तायो होय एम तेनी कृति उपरथी समजाय छे. फिरंगियोए खोयली प्रतिष्ठा स्थापवाने, पोताना माणसोमां चालती हरामखोरी बंध करवाने, तेणे प्रयत्न करवा मांड्यो. फिरंगी अधिकारियो वगेरेने सायर खर्च मळतुं हतुं, तेने बदले, हवे तेमना पगार मुकरर करवानुं कर्युं. तेओ व्यापार करीने पोताना स्वार्थने माटे, राज्यने नुकसान पोहोंचाडता हता, अने नानाप्रकारनां कूडकपट करीने, धन हरण करी जता हता, तेनो अटकाव करवा मांड्यो. हिन्दमां आववाथी, लूंट आदिमां धननी प्राप्ति थती हती, अने परणवाने रूपाळी स्त्रियो मळती हती, तेथी, घणा फिरंगियो सैनिक थइने हिन्दमां आववाने ललचाता हता, ते अटकावा सरखुं थवाथी कास्त्रना सुधारानी हिकमत लांबी वार टकी नहि. लोकोमां तेणे पोतानो विश्वास एटलो बधो बेसार्यो हतो, के दीवना घेरानी वेळाए पैसानी जरूर पडी, त्यारे तेणे पोतानी दाढीनो एक वाळ घराणे मूकीने ते उपर नाणां उपाड्यां हतां.

१५४७. अचीनना राजाए मलाका कबजे लेवाने हुमलो कर्यो, पण ते तेने हाथ आव्युं नहि.

१५४८ मां महमूदे फरीने दीवने घेरो घाल्यो, पण डों जुवाव डे कास्त्रे, जळ अने स्थळ बंने ठेकाणे जीत मेळवीने, दीवने मुक्त कर्युं.

दीव उपर जय मेळववाना समाचार, पोर्टुगालना राजा त्रीजा जोनने मळ्या, त्यारे ते घणो प्रसन्न थयो, अने हवणां लगी कास्त्रने गवर्नरनुं पद हतुं, ते बदलीने तेने गोवानो वैसरोय बनाव्यो. पण ते आवुं उच्चपद भोगववाने लांबुं जीव्यो नहि, आ शख्स मात्र

१४ दिवस वैसरोयना अधिकार उपर रह्यो, ने १५४८ ना जूननी ६ ठ्ठी तारीखे संत फ्रान्सिस झेवियरना हाथमांज गोवामां मरण पाम्यो.

१५४८. पोर्टुगालना राजा पासेथी ३,५०,००० डकेट लइने, फिरंगियोए तेजानाना बेटो छोडवानी मागणी करी, अने तेना बदलामां ६ वर्षना व्यापारमां जेटलो नफो थाय तेटलो आपी देवाने जणाव्युं. आ मागणी राजाए मान्य राखी नहि एटले फिरंगियोए कबजो पोतानी पासे राख्यो, ते, स्पेननी साथे पोर्टुगालना राज्यने मेळवी देवामां आव्युं त्यां सुधी, तेमनी पासे रह्यो.

पोताना भाईने सोंपी देवानी मागणी विजापुरवाळाए फरीने करी, पण ते मान्य राखी नहि, अने सन १५५४ मां उलटी तेने ३,००० माणसोनी यूरोपियन टुकडी सोंपी, अने २०० तुर्की सवार आप्या. तेनी मददथी फोंडेनी पासेनो मर्दनगढनो कबजो करीने ते गोवाना सेनापति आन्तोनीय डी नोरोंजने सोंपी दीधो, तेमज, कोंकण लइने ते पण फिरंगियोने सोंपी दीधुं. अने तेओ तेनी वसुलात पण करवा लाग्या. आटलुं थया पछी, पोर्टुगीझोए आ बाबतमां वच्चे आववानुं छोडी दीधुं. अबदुला तो बंड मचावतो रह्यो. ते विजापुरनो हवे राजा छे, एवी वात चलावतां, ते नगर जीती लेवा लश्कर जमावीने चडी गयो, तेमां ते हारी गयो. तेने पकडीने इब्राहीमशाहे गरदन मार्यो. आम थवा देवामां पोर्टुगीझोनी कांई उंडी मतलब होवी जोइये, एम धारवामां आवे छे. इब्राहिम आदिलशाहे वैर दृष्टिथी आ वेळाए पण, म्होटी फोज मोकलीने गोवा उपर हुमलो कर्यो, पण तेने पाछो हठाव्यो, तथापि कोंकणनो केटलोक भाग फिरंगियो खोइ बेठा.

१५५५. ठठ्ठा पोर्टुगीझोए लीधुं, अने तेमां लूंट करी; तथा ८,००० रेहेवासियोने कतल करी नांख्या.

बारदेश प्रान्त उपर इब्राहिमशाहे चडाइ करी, ते अटकाववा फिरंगियोए ४,००० सिपाई अने ३०० घोडेसवार गोवेथी रवाने कर्या. बारदेशनी सरहद् आगळ बंने फौजनो भेटो थतां, तुमुल युद्ध थयुं, तेमां इब्राहिमनी हार थतां, ते फोंडे शेहेर भणी नाशी गयो.

१५५८. फिरंगियोए दमण बंदर पाछुं लइने त्यां १,२०० रखवाळ मूक्या. पछी बुलसर शहरनो कबजो करी लीधो, पण त्यार पछी, गूजरातनी बळिष्ट सेना आववाथी ते शहर तेमना हाथमां लांबीवार रह्युं नहि.

१५६७. अचीनना राजाए १५,००० नौकासैन्य, अने २०० तोपोनो जमाव करीने मलाक्का घेरी लीधुं; ते वेळाए १,५०० माणसनी संख्यामां मात्र २०० यूरोपियन हता. बंने बाजुने घणुं वेठवुं पड्युं खरूं, तथापि छेवटे फिरंगियो हार्या नहि. पछी जापारानी राणी पण तेमना सामी थइ हती. मोलक्कोना टापुओमांथी टेरनटना राजाए फिरंगियोने काहाडी मूक्या.

लंकाना लोकोना संबंधमां धर्मविरुद्ध कृत्यो करवाथी, त्यांना लोकोए पण, तेमनां सेटलमेंट उठावी दीधां हतां.

सन १५७०. विजापुर अने अहंमदनगरवाळा खरेखरा पोतपोतामां मळी गया, अने कलिकोटनो झामोरिन पण तेमनी मददे चड्यो. म्होटी सेना, अने ३५० तोपो जुदी जुदी जातिनी लइने, विजापुरनो अली आदिलशाह गोवा उपर चडी गयो, अने तेने घेरो घाल्यो, ते दश मास सुधी तेवोज रह्यो, पण छेवटे तेणे ते उठावी लीधो; केमके, कोई हवाना कारणथी, तेमज, घेराना प्रसंगसर तेनां १२,००० माणस, ३०० हाथी ४,००० घोडा अने ६,००० बळदनी खराबी थई. आ वेळाए अहंमदनगरवाळाए पण बीजी बाजुथी चौल उपर लगभग एटलाज बळथी

हुमलो कर्यो, पण तेमां तेनी सख्त हार थई गई. त्रीजी बाजुए झामोरिन पछवाडे थई लाग्यो हतो; तेणे कलिकोटनी पासेना चेल उपर चडाइ करी, तेमां ते विजय पाम्यो. डॉ ज्योर्ज काब्रे ए किल्लो झामोरिनने स्वाधीन करी दीधो, पण आ तेनुं अपोचियुं कृत्य गणीने, पछवाडेथी तेनी सरकारे तेने गरदन मार्यो. तेमना आवा प्रयत्नो उपरथी पोर्टुगीझो विषे, तेमना शत्रुओना मनमां कांईक सारी असर थयेली जणाय छे; केमके, दक्षिणना राज्यकर्त्ताओए तेमनी साथे सलाह करवामां खेंचताण करेली जणाती नथी.

पोर्टुगीझ सत्ता हिन्दमां झांखी पडवा मांडी, तेवामां, तेमना बाळ राजा सीबाशियनना प्रधानोए, ते राज्यना त्रण विभाग कर्या. राता समुद्रमां प्रवेश करवाना स्थानथी ते पेगुना किनारा सुधी पोर्टुगालनो मुल्क हतो तेटलो, तेमना हिन्दना वैसरोयना ताबामां मूक्यो. आफ्रिकाना किनारा उपरना पोताना राज्यनो भाग हतो तेनी हकुमत, एक गवर्नर ठरावीने तेने स्वाधीन करी; अने पेगुथी ते ठेठ चीन सुधीनां तेमनां जे जे स्थान, अने प्रदेश हता, तेने माटे एक बीजो गवर्नर नीम्यो.* पण एक कार्य करवानो

---

* बीजा पुस्तकमां नीचे प्रमाणे विगत छेः—

१ ग्वार्डा फुईना भूशिरथी ते लंका सुधीमां आवेला तमाम प्रदेशने हिन्दनी सरकार ठरावी;

२ कोरिनटीझना भूशिर अने ग्वारडा फुईना भूशिरनी वच्चेना प्रदेशने मोनोमोटापानी सरकार गणी;

३ पेगु अने चीन सुधीना प्रदेशने मलाक्कानी सरकार ठरावी.

१ हिन्दना सरकारनो वैसरोय डॉ आन्टोनियो डी नोरोन्हा (आन्तोनिय दे नोरोंज) निमायो.

२ फ्रान्सिस्क दे बारेंतने मोनोमोटापानो गवर्नर ठराव्यो.

३ आन्टोनिय मोनिस बारेंतने मलाक्कानो गवर्नर ठराव्यो.

विचार थयो, अने तेनो अमल तेज वेळाए करवो योग्य छतां पण, मुख्य सरकार वेगळे वसती होय तो तेथी एकदम थई शके नहि, तेथी सारो परिणाम प्राप्त करी लेवाय नहि, ए वात देखीतीज छे. आ तो रोमन लोकनी पडती थवानी वेळाए, तेमणे जेम गोठवण करवा मांडी हती, तेनुं जाणे अनुकरण कर्युं ना होय तेवो डोळ थयो.

१५७० मां अली आदिलशाहे गोवाने घेरो घाल्यो, त्यारे ७०० पोर्टुगीझ सैनिको हता, तेथी वैसरोए, ३०७ फ्रायरोने (पादरियोने) अने १००० गुलामोने लडवाने हथियार सजाव्यां.

हीजरी सन ९७२ (१५१७) मां जालियटना किल्लाने सामुरी, जे प्रथमना झामोरिननो भाई तेनी पछवाडे (१५१५ मां) गादिए बेठो हतो तेणे घेरो घाल्यो, अने कबजो करी लीधो. आ किल्लो १५३१ मां फिरंगियोए कलिकोटथी ६ कोसने अंतरे बांध्यो हतो, अने त्यारपछी देशी पलनादी वाहाणोने त्यांथी हंकारी जवानी मना करवामां आवी हती.

निझामशाह अने आदिलशाहे रीवदंदना किल्लाने घेरो घाल्यो, पण तेमनाज नोकरोने फिरंगियोए लांच आपीने फोड्या, एटले तेमनी निमकहरामीथी तेमां ते फाव्या नहि.

१५७१. वैसरोय नोरोंज, ५ वाहाण लइने सप्टेम्बरनी ६ ट्ठी तारीखे गोवे आव्यो. तेनी साथे ४ हजार माणस हतां, तेमांथी २,००० सफरमां मरण पाम्यां. आदिलशाहे गोवाने घेरो घाल्यो हतो, ते समयमांज आवी पोहोंचतां, घेरो उठाववाना यशमां ए पण भागियो थयो. आदिलशाह पोताना ममलतिया मूकतो गयो, तेमनीसाथे, फिरंगियोए ता. १३ मी डिसेम्बरे सलाहना कोलकरार कर्या.

चेलने झामोरिने घेरो घाल्यो हतो ते वात जाणतां, नोरोंजे ८ वाहाण लइने रोम डियोगो मेनेझीसने मोकल्यो. त्यारपछी बीजां ५ वाहाण रवाने कर्यां, पण ते पोहोंचती वेळाए किल्लो झामोरिनने ताबे थइ गयो हतो. कान्नोनी स्त्री अने बीजी बानुओना अश्रुपातथी ते मुंझाई गयो, तेथी तेणे चेल सोंपी दीधानुं केहेवाय छे.

मेनेझीसे पोताना वाहाणोमां चेलना रेहेवासियोने लइ लीधा, तेओ थाणाना हाकमनी प्रजा हती, तेमने कोचीन लइ गयो.

समुद्रमां चांचिया फरता हता, तेओनी बला टाळवाने, मेथियास डी आल्बुकेर्कने केटलीक नौकासेना आपीने फेरणी करवानुं काम सोंप्युं. आदिलशाहनो एक नायक, सांगीसर नदीना मुख उपर किल्लो बांधतो हतो, ते मेनेझीसे तोडी पाड्यो. आ हुमलामां, फिरंगियोनो कॅपटन, एक मलबारी नामे आन्टोनियो फेर्नान्डीझीचेल नामनो क्रिश्चियन थइ गयेलो हतो, ते मार्यो गयो. तेनी लास गोवे लइ जइने धामधुमथी डाटी.

वैसरोय नोरोंज, तंगदस्त हतो, तेथी पैसा कमावानी खातर हिन्दमां आव्यो हतो. तेणे मलाक्काना गवर्नर पासेथी लाभ काहाडी लेवानी मागणी करी, ते बाबेत गवर्नरे मान्य राखी नहि; अने पोतानी योग्यता साचवी राखवा जेटली तेने जोगवाई करी आपवामां आवे नहि, तो तेणे पोतानो चार्ज लेवानी ना कही. आ तकरार उपरथी छेवटे माठो परिणाम आव्यो छे.

सुलतान महमूद गूजरातनो बाळ राजा हतो, तेने तेना रक्षपाळ इतिमितिखाने दगो दइने, मोगळ पादशाहने अमदावाद बोलावीने, त्यां सोंपी दीधो, अने पोते गूजरातनो सुबेदार थइ पड्यो.

मोगळ पादशाहना हाथमां गूजरातनुं राज्य आवतां, तेणे दमण अने वसाइनो मुल्क फिरंगियो पासेथी छीनवी लेवानी तैयारी करी, ते विषेनी खबर दमणना कमांडर आलमीडाए वैसरोयने पोहोंचाडी. तेणे थोडीक मदद तावडतोब मोकलावी, अने पछवाडेथी पोते चडी जवानी तैयारी करी. १५७१ ना डिसेम्बरनी आखेरिये ते गोवेथी हंकारी गयो. तेनी साथे ११२ न्हानां म्होटां वाहाण हतां ते लइने खरे टांकणे दमण नदीमां आवी पोहोंच्यो. पादशाहे सलाह माटे पोतानो एलची, वैसरोय पासे मोकल्यो, तेने तोपोनुं मान आपीने तेनो आदर सत्कार कर्यो. पछी आन्टोनिय काब्रालने सलाह करवा पादशाह पासे रवाने कर्यो. बंने पक्ष राजी थाय एवा कोलकरार थया. वैसरोय गोवे पाछो गयो. पादशाहे गूजरातनो बधो कबजो करी लीधा पछी, पेला दगलबाज इतिमितिखाननो शिरच्छेद करीने तेना दगानुं फळ तेने तत्काळ आप्युं.

बार्सेलोरनी पडोसमां फिरंगियोए किल्लो खडो कर्यो. तेथी त्यांनी प्रजा उश्केराई गई, अने ६,००० माणस भेगा थइने ते किल्लाने घेरो घाल्यो. त्यांनो कमांडर कामारा हतो, तेणे गोवे समाचार मोकलतां, ५ वाहाण तत्काळ आवी पोहोंच्यां; अने पछवाडेथी बीजां १२ मेनेझीसना उपरीपणानीचे रवाने थयां. रस्तामां तेणे सांगवीसरना नायकना शहरनो नाश कर्यो, अने म्होटी कतल चलावी, तेमां तेना बे फिरंगी मार्या गया. बार्सेलोरना अखातमां मक्कानुं एक वाहाण हतुं ते पकडी लीधुं. पछी बार्सेलोरनां पांच वाहाणनी वखतसरनी मददथी सर्व पांशरू उतरेलुं तेना जोवामां आव्युं.

आठ वाहाण लइने मेनेझीस उत्तरभणी चाल्यो. चौलथी

आठ लीगने छेटे, एंजेरूला बेटनी पासे, आदिलशाहनां बे वाहाण हतां ते पकडी लीधां. आ वेळाए तोफान थयुं, तेथी ते वाहाण किनाराभणी घसडाइ गयां, तेमने मलबारियोए पकडी लइने, जेमनां हतां तेमने पोहोंचाडी दीधां. आदिलशाहने आ बनावथी क्रोध उपज्यो; केमके, कोलकरार थइ गया पछी फिरंगियोए आवुं दगानुं काम कर्युं. पण फिरंगियो एवुं बाहानुं बतावे छे, के वाहाणवाळा पासे परवानो माग्यो, ते एक मूर खलाशिये नहि बतावतां, उलटो सामो तोपनो अवाज कर्यो, तेथी अमे वाहाण पकड्यां. राजाना दरबारमां, डॉ येनरीक डी मेनेझीस अने बीजा फिरंगियो जे हता, ते सर्वेने बेलगामना किल्लामां चडावी दीधा, अने ज्यारे तेनो क्रोध शान्त थयो त्यारे तेमने छोडी मूक्या.

अचीननो राजा, १०० वाहाण, अने ७,००० माणस सहित मलाक्का आगळ आवी पोहोंच्यो. रात्रे किनारे उतरी तेणे इलर शहरने आग लगाडी, पण भारे वर्षाद पडवाथी ते बची गयुं. पछी फिरंगी वाहाणो बाळवानो प्रयत्न कर्यो, तेमां ते फाव्यो नहि, त्यारे मलाक्काने घेरो घाल्यो, तेनी स्थिति कंगाळ हती, तेमां रखवाळ थोडा हता, अने ते पण मंदवाड, तथा भूखमराथी लेवाइ गया हता. बाहारथी खोराक वगेरे जतुं अटकी पड्युं हतुं, तेथी अंदरना रेहेवासियो, म्होटी आपत्तिमां आवी पड्या. तेटलामां चोखा भरी लेवा, ट्रीस टाओ वाझ डी वीगा (Tris Tao vaz de veiga) एक वाहाण लइने सुंडे जतो हतो ते त्यां आवी पोहोंच्यो. घेरायला लोकोए मुक्त थवा तेने घणो विनव्यो, पण १०० वाहाण आगळ तेनां १० वाहाण शा हिसाबमां ? वळी तेमांथी नव तो शढी गयलां हतां. तेनी पासे बधां मळीने ३०० माणस हतां, तेओए मरता सुधी लडवाने सोगन खाधा.

नवेम्बरनी आखरे, फारमोसा नदीमां नौकासैन्य जोवामां आव्युं. तेणे तथा तेनी साथेना चारेक बीजा शूरा माणसो हता तेओए जेम बन्युं तेम, कोई वाहाण बाल्यां, कोई डूबावी नांख्यां, अने घणां पकडीने ते उपरनां माणसोने कतल करवा मांड्यां. आ प्रमाणे ७०० माणसो मार्यां गयां, एटले, बाकीना वाहाणवाळा पोतानां वाहाण हंकारीने भागी गया. आवा बारीकना झगडामां फिरंगियोनां मात्र ५ माणस मार्यां गयां.

१५७२. टेरनेट शहरने ते तरफना राजाए घेरो घाल्यो हतो तेमांथी मुक्त करवा मोलक्कानो एडमिरल परेरा (Gonculo pereire marramaque) आम्बोयनाथी रवाने थयो, एटलामां तो राजा, उलेट (Ulate) जइ पोंहोंच्यो, अने तेने घेरो घाल्यो. पण त्यां फिरंगिनी मदद आवी पोहोंचवाथी त्यांथी पण खसवुं पड्युं.

आतुवाना राजाने फिरंगियोए वटाळीने पोताना धर्ममां लीधो हतो; तेथी एनी प्रजाने क्रोध चड्यो, अने टेरनेटनी फोज त्यां आवी पोहोंचतां, वटलेला राजाने मारी नांख्यो. आ समये मोलक्का छोडी, त्यांथी जतां रेहेवानो फिरंगियोए विचार कर्यो, पण मेनेझीसना मरण पछी वास्कोंसेलोस (Vasconcellos) सरदारीपर हतो तेने, क्रिश्चियनोने छोडी दइने जता रेहेवानुं ठीक लाग्युं नहि, अने जो फिरंगियो जता रेहेशे तो देशी लश्करनो जमाव करीने पण तेमनुं रक्षण करवाने पोते त्यांज रेहेशे एवो आग्रह बतावावाथी, तेमणे ए विचार बदल्यो, अने पोतानुं थाणुं बदलीने रोझानिवमां जइ रह्या, केमके त्यांना लोक फिरंगियोना मळतिया हता. आ ठेकाणे तेओए देशियोनी मददथी किल्लो बांध्यो, अने थोडी वार पछी, गोवेथी मदद पण आवी पोहोंची. आतुवाना लोको एकाएक फिरंगियो उपर चडी आव्या, अने तेमने हरावी दीधा. पछीथी वास्कोसेलोसे थोडीक फौज एकठी

फरीने अतुवा उपर धसारो कर्यो, अने त्यां जे माणस के जान-
ार नजरे पड्युं, तेनो एकेएकनो घाण वाळी मूक्यो; पछी त्यांथी
ोझातर बेटमां गयो, त्यां पण तेवोज केर वर्त्तावी दीधो.

१५७३. आन्तोनिय दे नोरोंज आ वेळाए गोवानो वैसरोय
हतो, तेने वरतर्फ करवानो लिस्बोनमां ठराव थतां, आर्कबिशप-
ऽपरना राजाए लखेला कागळो लइने, डॉं फ्रांसिस्क सौझ, चार
ाहाण लइने गोवे आव्यो. राजाना हुकम प्रमाणे, आन्तोनिय
गोनिस बारेंतने ता. ९ मी डिसेम्बरे गोवाना गवर्नरनो चार्ज
सोंपवामां आव्यो.

नोरोंज लिस्बोन गया पछी, शोकनो मार्यो, आ दुनियानो
याग करी गयो. आ पछी, डॉं सेबाशियो राजाने पोतानी भूल
जणाई त्यारे पश्चात्ताप थयो.

बारेंत मलाक्कानो एडमिरल हतो ते गवर्नर थयो, एटले तेनी
जग्याए लिओनिस परेराने ठराव्यो. आ वेळाए अचीनना रा-
जानी मदद जापारानी राणी होतां, बंनेए मळीने मलाक्का उपर
वडाई करी. गोवे खबर पोहोंचतां, परेराने ताकीदथी त्यां जइ
पोहोंचवानो हुकम कर्यो, पण, जोइये तेटली फोजनी सोई हती
नहि तेथी तेणे त्यां जवानी चोख्खी ना पाडी, अने मलाक्के जवाने
बदले लिस्बोन जतो रह्यो.

१५७३ नी आखरे, ६ वाहाण लिस्बोनथी आव्यां. झामोरि-
नने चेलगढ डॉं ज्योर्ज कास्त्रे सोंपी दीधो हतो, ए तेनुं अप-
कृत्य गणीने राजाए तेना उपर काम चलाववानो हुकम, आ सफर
भेगो मोकल्यो हतो. तेना उपर काम चलावतां अपराध साबित
थवाथी, गोवाना प्रसिद्ध बाझार वच्चे, तेनो शिरच्छेद करवामां
आव्यो. एनी साथे बीजा जे अपराधमां सामिल हता, तेओ शि-

क्षामांथी बची गया, एटलुंज नहि, पण तेओने इनाम आपवामां आव्यां.

१५७४. वाझ मलाक्कानो कमांडर ठरतां ते सुंडेथी त्यां आव्यो. जापारानी राणीनी फोजे मलाक्का उपर चडाइ करी, त्यारे गोवेथी मदद मंगावी, ते त्यांथी नहि मोकलतां, गवर्नरे आसपासनी जग्याए माणस एकठां करवाना हुकम मोकल्या, अने लश्करमां आववाने खुशी होय तेओने सारो पगार आपवानुं वचन आप्युं, एटले, मलाक्कानुं रक्षण थइ शके एटली पगारदार फोज एकठी थई.

गवर्नर बारेते गोवाना शहरसुधराइखाता पासेथी २० हजार पार्डोनी मदद मागी, अने पैसा मळतां, नौकासैन्य तैयार करवानी धारणा करी, पण लोकोए पैसा धीरवानी ना कही, त्यारे तेणे पोतानो ८ वर्षनो दीकरो मोनिझ नामनो हतो ते जामीनगीरीमां लखी आप्यो, ते कबजे लइने, शहरसुधराइखाताए तेने पैसा धीर्या.

सैन्य एकठुं करवानी तैयारी थती हती, तेवामां जावानीझ जनरल (Quiadaman) कियादामने फिरंगियो साथे शत्रुवट शिरू करी, अने इझर उपर हुमलो कर्यो, त्यां डॉ आन्तोनिय दे कास्त्र मात्र १० माणस लइने जई पोहोंच्यो, पण तेमां तेनो नाश थयो. १५,००० जावावासी शेहेरनी आसपास विखराइ पड्या हता, त्यां पछवाडेथी, वाझना हुकमथी, १५० माणस लइने बे फिरंगी सरदार आव्या, तेओए एक चोकस जग्येथी जावावासियोने पाछा हठावीने ७० ने कतल कर्या, तेमना मोरचा तोडी पाड्या, अने ७ तोपो कबजे करी लीधी. ३० वाहाण बाळी दीधां. आ हल्लामां २० फिरंगी मार्या गया. पण नदीमांथी देशियो खशी जतां, हवे परेराए पोतानां वाहाणोथी, घेरो घालनारा-

उपर हल्लो कर्यो. तथा तेमनो खोराक वगेरे आवतो हतो, ते जोहोर आगळ पडावी लीधो. त्रण मास सुधी जावावासियोनो घेरो रह्यो हतो, तेटलामां, घणाखरा मंदवाडथी मरी गया हता, केटलाक आगमां बळी मुवा हता, अने केटलाक लडतां मार्या गया हता, तेथी, १५,००० माणसमांथी घणा खरा अर्धा भागनो आ ठेकाणे घाण वळी गयेलो समजाय छे.

१५७५. आटलुं छतां पण, अचीनना राजाए अने जापाराना राणिये, वाराफरती मलाक्का उपर हल्ला करवानुं जारी राख्युं. एकनी नौकासेना सरसामान लेवा जाय, के तुरत बीजानी आवीने त्यां खडी थती हती. अचीननां न्हानां म्होटां थइने १०० वाहाणोनी सेना तोपखाना सहित मलाक्का उपर चडी आवी, त्यारे वाझे, परेरा, सिल्वा, अने पॅलॅरीझने प्रत्येकने ४० माणस सहित बंदरमांथी नीकळी जवानो हुकम कर्यो, अने फरमाव्युं, के मलाक्का माटे खोराक वगेरे लइ आववाने, अने लडाइमां मदद करवाने वाहाणो मंगाव्यां छे, ते जेवां आवतां देखाय, के तुरत तेमने अहिं लइ आववां. आज्ञा प्रमाणे त्रणे कॅपटनो जेवा बंदरमांथी नीकळ्या के तुरत, तेमनां वाहाण उपर अचीनवाळा टूटी पड्या. तेमां त्रणे कॅपटनो मार्या गया. ७० माणसोमांथी केटलांक डूबी मूवां, ने बीजां कतल थयां. ४० जणने केद करी लीधा, अने पांच जण तरीने नाशी गया. मलाक्कानो बचाव करवाने हवे १५० जण रह्या; तेमां केटलाक तो मांदा अने घरडा हता. पण फिरंगियोनी आवी स्थिति अचीनवाळाना जाणवामां न हती, परंतु तेओ कांइ प्रपंच रचवामां पडेला छे एवुं धारीने, अचीनना सरदारे घेरो उठाव्यो, अने त्यांथी एकदम रवाने थइ गयो. जान्युआरीना प्रारंभमां मलाक्काने घेरो घाल्यो हतो, ते लगभग एक

मास रह्यो, अने शहर सहजमां स्वाधीन थइ गयुं होत, ते मात्र थोडी नुकसानी वेठी, आवी रीते बची गयुं. हथियार अने दारूखानुं खरीदवाने वाझे पोताना घरना २० हजार डकेट खर्च्या हता, अने घेराना समयमां घणी सावधानी अने हिंमत धरी बेठो हतो. घेरो उठ्या पछी, पछवाडेथी, थोडीघणी मदद आवी पोहोंची पण ते हवे कामनी न हती.

मलबारना समुद्रनो एडमिरल कोस्ता, बे युद्धनौका अने २४ बीजां वाहाण लइने, गायपर शहर उपर चडी गयो. बार्सेलोरनी पासे, तोलारना राजाना ताबानुं गायपर हतुं. त्यांनी झाडी कापी नांखीने शहर सळगावी दीधुं, अने १,५०० निरपराधी माणसोने कतल करी नांख्या.

चेल नदीमां जइने, झामोरिनना ताबानो एक बेट हतो, तेनो कोस्ताए नाश करी नांख्यो. पछी नदीमां आगळ हंकारी जतां, तेने कांठे परापांगालिम (Parapangalim) नगर आव्युं, ते खेदानमेदान करी मूक्युं, अने तेनी कुमके गादीनो वारस २०० मुसलमानोने लइने आव्यो, ते सर्वेनो नाश करी नांख्यो. पछी कॅपोकेट (Capocaté) पोहोंची गयो, अने त्यां ३०० माणसोनो संहार वाळी मूक्यो, तेमां तेना मात्र बे फिरंगियो मराया. दिलीडुंगर (Mount dily) पासेना निलाचिराम (Nilachiram) शहरने आग लगाडीने खाख भेगुं मेळवी दीधुं. आ उपरांत, केटलांक वेपारियोनां वाहाणो पकडीने, ते उपरनो खोराक, अने माल लूंटी लीधो, अने केटलांक माणसोने पोतानी युद्धनौकामां गुलाम करीने राख्यां.

लोभने लीधे फिरंगी सरदारो अने कॅप्टनोनी दानत भ्रष्ट थवा लागी, तेथी एक व्यापारी तरीके, लोको अने रजवाडा तेमनो वि-

श्वास करता हता, ते विश्वास उठी गयो; अने जेओ तेमने संकटने समये मदद करता हता, तेओना उपर पण कुदृष्टि तेओए करवा मांडी.

*उजंटाणा(Ujantana)नो राजा वगेरे तेमनी मददमां रेहेता हता, ते हवे खशी गया, अने तेमना सामावाळाने साहाय्य करवानी तेमने अगत्य पडी.

१५७६. उपरनां कारणोने लीधे, मोलक्कामां हवे तेमनी राज्यसत्ता जवा बेठी, केमके, पोताना राजानो लाभ बगडतो होय तो भले बगडे पण पोतानुं खिस्सुं केम तर थाय जे उपर फिरंगी आगेवानोनुं चित्त दोरायुं हतुं. नवा नवा सरदारो, राजाए मोकलवा मांड्या, अने तेमनी साथे लडवैया पण जोइये तेटला आववा लाग्या; परंतु तेथी तो उलटो बिगाड थवा मांड्यो. टेरनेट बेट उपर आवेली जग्या उपर, त्यांना राजाए हुमलो करीने, फिरंगियोने खरेखरी संकडांमणमां आणी मूक्या. तेमनी मददे एक पछी एक †सरदारो आव्या; पण कोइ फावी शक्या नहि. फिरंगियो अहिं हारी गया. तेओ पोतानी प्रतिष्ठा गुमावी बेठा. राजाए किल्लानो कबजो करी लीधो, पण फिरंगियोना जेवो ते कृतघ्नी थयो नहि. तेणे शहरमां प्रवेश करतां वांतज तेओने कही दीधुं के, हुं आ किल्लानो कबजो मारा पोताने माटे लेतो नथी, पण पोर्टुगालना

* मलय द्वीपकल्पनी छेक नीचे बिंटांगसंस्थाननुं एक शहर.

† Dom Alvaro de Ataideनी आवेलाए सरदारी हती तेने बदले Nuno Pereira तेनो चार्ज लेवाने नीकळी चूक्यो हतो. Marramague नी टुकडी मदद माटे आवेली नाश पामी. Antonio de Valadares तथा Lacerda चार वाहाण लइने आवेला ते वाहाणो विखराइ गयां. लासेरडा एकलो घेरायलानां आंसु लोवा आव्यो. पछी फ्रांसिस्को दे लिमा मदद माटे आवतां वखतसर पोहोंची शक्यो नहि.

राजाने माटे लउंछुं. मारा पूज्य पिताजीनो प्राण जेणे लीधो छे, तेने योग्य शिक्षाए पोहोंचाडवाथी मारा मनने शान्ति वळशे, त्यारपछी ए किल्लो जेने सोंपवानुं ते केहेशे तेने हुं सोंपी दईश.

१५७६–७८. आम्बोयनामां पण जेवो जोइये तेवो कारभार चालतो नहतो. सांचो डे वास्कोंसेलोस (Sancho de vas concellos) नी पासे जेटली फोज हती तेटलाथी ते मारकूट चलावतो हतो. टेरनेटर्ना बे नौकासेनाने एणे हरावी, अने तेओना मालमो तथा काचिल टिडोरने मारी नांख्या. आम्बोयनाना लोकोए माला-डाम (Maladom) अने बीजा घणाने कतल कर्या. वास्कोंसे-लोसे अकेलझांडर डी माटोसने जामाम (Jamam) उपर चडाइ करवानो हुकम करतां, तेणे त्यां जइने ते जग्यानो नाश कर्यो, पण पछवाडेथी त्यांना देशियोए तेनो अने तेना साथियोनो घाण वाळी मूक्यो. टिडोरना राजानो काको डॉ हेन्रीक करीने हतो, तेणे २५० माणसो लइने, पेला लोकोमांथी २,००० माणसोने मारी नांख्यां.

आम्बोयनाना लोकोए हवे सांचो वास्कोंसेलोसने मारी नांखवानुं कावतरूं कर्युं.

देशियोनें धर्मभ्रष्ट करीने, तेमनां नाम बदलीने, फिरंगियो पोर्टुगीझ नाम पाडता हता. तेवो तरतज वटाळेलो एक रूय डी सौझा करीने हतो, ते रोझानिवनो मुख्य पुरुष हतो, ते आ कावत-रामां सामेल छे, एवो वेहेम आणीने, तेने पकडाव्यो; पण आम करवाथी तो वधारे काम बगड्युं. तेने केदमां पूर्यो हतो, त्यांथी ते नाशी गयो, अने हवे तेना प्रथमना मित्रोने शत्रुना हाथमां खरेखरा सपडाव्या. तेओए घणा पोर्टुगीझोने कतल करी नांख्या. अने आम्बोयना बेटने हवे खरेखरी बारीक स्थितिमां आणी मूक्यो.

१५७८. अचीनना राजाए हवे छेल्ली वारनो मलाक्का उपर हल्लो कर्यो; अने बीजा केटलाक राजानी साहाय्यथी तैयारी करी, पण तेम करवामां घणो अविचार थयो हतो, केमके, आ लडाईमां ते वेळाए ३०० वाहाणनी नौकासेना हती. तेमां ८० मात्र ४०० टननी सरेराशनां न्हानां हतां. त्रण माससुधी घेरो चाल्यो, पण छेवटे दश हजार माणसोनो घाण वळी गयो, अने ५० माणसो करतां एक पण वधारे जीवतुं रह्युं नहि. राजा पोते पण मरायो.अथवा तो क्यां गेब थइ गयो तेनी खबरज पडी नहि.

सन १५८० मां पोर्टुगालनुं राज्य स्पेनना कबजामां गयुं. स्पेननी राणी इसाबेला, ते पोर्टुगालना राजा इमान्युएलनी कुमारी थती हती. तेनो कुमार बीजो फिलिप, जे आ वेळाए स्पेननो राजा हतो, ते १५८१ ना एप्रिलनी १६ मी तारीखे पोर्टुगालनो पेहेलो फिलिप राजा एवा नामथी विधिपूर्वक मान्य थयो.

एणे जोयुं के, पोर्टुगालना हिन्द मांहेला राज्यनो, अने व्यापारनो लाभ, तेमना राखेला अधिकारियो चोरी खाय छे. तेमज वळी,.तेना जोवामां आव्युं के, हिन्दमांथी राजाना वाहाणोमां आवता मालनी रकम मात्र १० लाख पौंडनी थाय छे. ते बधी त्यांनो राजंमामलो चलाववामां पूरी थइ शकती नथी. माटे आवा खोटना धंधामां पडवानुं छोडी दइने, तेणे एक व्यापारी ईस्ट इंडिया कंपनीने हिन्दनो व्यापार करवानी छूट आपी, अने तेना बदलामां ते अमुक रकम प्रतिवर्षे राज्यने आपे, एवी, सन १५८७ मां गोठवण करी. पण राज्यसत्ता तो प्रथमनी गोठवणप्रमाणे, पोताना हाथमां राखी. एटले, राज्यनी उपज तो चालती रही, अने खोटनो धंधो हतो ते काहाडी नांख्यो. आ ठरांव गोवानी सरकारने बिलकुल पसंद पड्यो नहि, केमके, वाइसरोयथी मांडीने, ते एक सिपाइसुधी, जे राज्यना नोकर हता,

तेओ खानगी वेपार करता हता. अने लाग आवे, तो चांचियानुं काम पण करता हता. तेओनी कमावानी गोठवण टूटी पडवानो समय आव्यो. सरकारी वाहाणो, जे सरकारनी उपज देशमां लइ जवा आवतां, तेना मालमो गोवेथी चीन, अने जापाननी मात्र एकज सफरमां, पोताना लाभना एक लाख पौंड लइ जता हता; अने तेमना वाहाणमां बीजाओ माल भरे, तेनुं नूर पण खाइ जता हता. टिकोटनना केहेवाप्रमाणे, १६०० टनसुधीनां वाहाणो मालथी भरेलां चीन जतां. (१६०४ मां डच लोकोए एक १४०० टननुं वाहाण पकड्युं हतुं, तेमां ७०० पुरुषो, अने १०० स्त्रियो हती.) नोकरवर्गमां, जेनी सत्ता म्होटी, तेनो नफो पण तेओ म्होटो मेळवता हता. धारा बांध्या हता ते पण खिस्सामां मूक्या हता. देशमां जे गरीब स्थितिमां आवी गया होय, ते पाछा ताजा थवाने हिन्दमां आववानां फांफां मारता हता. मूर अने बीजा लोक, जेमने तेओ चांचिया केहेता हता, तेमनो बंदोबस्त राखवाने बाहाने, हथियारसजेलां वाहाणो फेरणी करवा नीकळतां हतां; तेओ पोतानाथी नवळा देखे, तेमने दरियामां लूंटी लेता हता. केटलाक तो, सरकारनी नोकरी छोडीने देशी राजाओना नोकर थइ रेहेता हता; अथवा तो, स्वतंत्र सत्ताधारी थइ जवाना डोळमां माहालता हता.

आप्रमाणे अव्यवस्था, अने अंधेरनो पार न हतो. तेवामां वळी, पोप अने कॅथोलिक राजातरफथी एक फर्मान १५९४ नी साले आवेलुं, तेमां एम हुकम करवामां आव्यो हतो के, काफर मात्रने वटलावीने क्रिश्चियन धर्ममां दाखल करी देवा! मुसलमानोना जुलमी राज्यमां पण धर्मविरुद्ध जेवां काम नहि थयेलां, तेवां हवे थवा लाग्यां. हिन्दु देवलोनी मालमता लूंटी लेवामां आवी, अने तेओने अपवित्र करी नांखवामां आव्यां, तेमज तेमना

पवित्र हक, जे हता ते, पगनीचे कचरी नांखवामां आव्या. तेमनी माल मिल्कत, तेमना जान, अने तेमना धर्मविरुद्ध घणा प्रकारना जुल्म थवाथी तेओ त्राशी गया हता. अने आवा पापियोनो नाश केम थाय एम अंत:करणथी तेओ इच्छता हता, तेथी, तेओनुं सामटुं काटलुं थइ जाय एवी कोइ महान्सत्ताधरावनार मळी जाय, पछी ते गमे ते होय, तो तेमनीसाथे संप करीने, पोर्टुगीझ सत्तानो छेवटनो नीकाल लाववामे तेओ टगमगी रह्या हता. तेवामांज, स्पेनना फिलिप राजाना हाथमां पोर्टुगाल आवतां तेनी धर्मांध करणीथी तेवो समय सत्वर पासेज आवी गयो.

आ वेळाए, पोर्टुगालना स्वाधीनमां नीचेप्रमाणे प्रदेश हतो. आर्बस्ताननुं मस्कत; सोफाला, मोझाम्बिक, अने मोम्बासा एटला आफ्रिकाना पूर्वकिनारानां स्थान; इरानी अखातमां ओर्मझ, अने बसराना टापुओ; गूजरातना किनाराउपरनुं दीव बंदर; चौलनो किल्लो अने शहर, तथा दाबूलनी कोठी; जेमां कोट करी लीधेली कोठी हती ते दमण; वसइ शहर, उत्तर साष्टीनो बेट, अने थाणा शहर; मुंबाईनो टापु; गोवानो किल्लो अने शहर, जे तेमना आखा राजकबजानुं राजधानी शहर हतुं ते; ओनोर(हुनावर), बार्सीलोर (बर्सल्लूर), मांगलोर (मंगळूर), अने कानानुर एटलां ठेकाणांनी कोठियो; अने कलिकोट शहर; क्रांगानुरनी कोठी; कोचीन बंदर; अने (कोलम) क्विलोननी कोठी. सिंहलद्वीपमां, केटलांक थाणां कर्यां हतां ते. कारोमांडलना किनाराउपर नीगापट्टम, सेंट थोमे (कालियापुर), अने मछलीपट्टम (मसुलीपट्टम) एटले ठेकाणे थाणां हतां; तेमज बंगाल प्रान्तमां केटलांक थाणां अने व्यापारनी कोठियो घाली हती. वळी पेगु, अने मार्टाबानमां कोठियो हती, अने त्यां वेपार करवानी छूट मेळवी हती. जंकसेयलोनमां थाणुं घाल्युं हतुं. मलाक्काने कोट बांधी लइने ते पोताना

कबजामां करी लीधुं हतुं. सुमात्रा, अने जावामां कांइ अगत्यनां स्थान तेमणे करी लीधां न हतां. आ सर्वेनी राजधानी गोवा नगर हतुं; त्यां तेनी सर्वोपरी सरकारतरीकेनी गणना थती हती. अहिं तेमनो प्रतिनिधि एटले वाइसरोय रेहेतो हतो. लश्करी अने मुल्की खातां तेना स्वाधीनमां हतां. प्रमुख तरीके ते सर्व प्रकारनां खातां उपर बीराजतो. तेमज, आवा विस्तारवाळा आखा राज्यमां धर्माध्यक्षो, जे लोकोने वटलाववाना काममां गुंथाया हता, ते उपर एक म्होटो बिशप राखवामां आव्यो हतो.

पोर्टुगाले करी लीधेली बधी राज्यस्थापनानी उपज, तेना ५० वर्ष उपरांतना भोगवटानी सरेरास गणतां २,५०,००० पौंड प्रतिवर्षनी, खर्च बाद करतां थती हती. खर्चनी मुख्य रकमो गणिये तो वाइसरोयनो पगार ४,००० पौंड, वर्षनो हतो, ते तथा बीजा ताबाना गवर्नरोना पगार, तेमज मुल्की, अने लश्करी खातानो, तथा क्रिश्चियन रोमन कॅथोलिक धर्म वधारवानेमाटे पादरियोनुं खातुं स्थाप्युं हतुं, तेमना पगार वगेरेनुं खर्च थतुं हतुं. उपज मुख्यत्वे करीने जकातखातानी हती. उपर जे तेमना व्यापारनी कोठियो, अने थाणांनी विगत आपी छे, त्यां जे माल आवे, तेनी आयात जकात, अने निकास थाय, तेनी निकास जकात, सर्वे प्रकारना मालउपर लेवामां आवती हती; मलबारना किनाराने लगतां केटलांक न्हानां देशी संस्थान हतां, तेमनी पासेथी खंडणी आवती हती, केमके, तेओनुं तेमना शत्रुओथी रक्षण करवाना बदलामां ते ठरावी हती; अने पोर्टुगीझ अमलदारोपासेथी परवानो लीधाविना, हिन्दी समुद्रमां वेपारमाटे आवतां वाहाणोने पकडी लइने ते वेची नांखवामां आवतां हतां, तेनी पण उपज आवती हती.

हिन्दनी साथे वेपार करवामां पोर्टुगालने केटलो नफो मळतो

हतो, ते जाणवाने पूरेपूरो आधार मळी आवतो नथी, पण हिन्द-मांथी माल खरीदता, तेनुं जे मूल्य बेसतुं हतुं, अने ते यूरोपना बाजारोमां वेचातो हतो, तेमां जे उपजतुं हतुं, तेनो हिसाब गणतां, तेमां प्रतिवर्षे १,५०,००० पौन्डनो नफो थतो हतो. फिरंगी इतिहास लखनारा केहे छे के, जुदा जुदा वजननां २० वाहाणो प्रतिवर्षे नियमित हिन्द अने चीननो माल लइने गोवेथी लिझ्बन जतां हतां. केटलो नफो मळतो हतो, ते ए लखनारा-ओए उघाड्युं लख्युं नथी; पण हिन्दना मालमांथी तेमने सेंकडे ३० टका नफो मळतो हतो, एवी गणतरी करी शकाय छे. आ-प्रमाणे फिरंगी सरकार हिन्दना पोताना मुल्कमांथी लाभ मेळ-वती हती, ते उपरांत खानगी रीते पैसो मेळवनारा फिरंगियो जे नफो काहाडी जता हता ते तो जुदो. ५० वर्षनी मुदतमां एवा लोको नीचेप्रमाणे हिन्दमांथी धन हरण करी गया छे:—

तेमना वाइसरोयमांथी केटलाएक पौंड. ३,००,०००. गवर्नरो अने जनरलोमांथी केटलाएक पौंड. १,००,०००. मुल्की अने लश्करी अधिकारियो २० हजार थी ते पौंड ५०,००० सुधी. आ सिवाय, धर्मना पादरियोने पैसो मेळववानी छूट मळेली हती, ते प्रमाणे हद्‌विनानो पैसो तेओ मेळवी लेता हता. ते उपरांत वळी, गामडाना लोकोने जुल्मथी फिरंगी धर्म कबुल कराववामाटे, तेमनां गामो लूंटी लेवामां आवतां हतां; एमनाज केटलाक इतिहास-कोना लखवा प्रमाणे, तेओ अधर्मरीतिए देशमां धन लइ आव्या तो खरा, पण तेज प्रमाणमां, तेमणे अनीति फेलावीने तेमना देशनी आबरूने हिनपस्ती लगाडी, अने पोतानी मातृभूमिनी पडती दशा आणवामां साधनभूत थइ पड्या. परमेश्वरने घेर न्याय छे. ते अधर्मीनी अधोगति करी नाखतां वार करतो नथी.

१५८६. मलायना छेडाउपर उजंगताना नामनुं बितंग

राज्यनुं शहर छे, त्यांना राजाए केटलांक फिरंगी वाहाणो पकड्यां; मलाक्कामां खोराक पोहोंचे नहि, एटलामाटे, नाना प्रकारनी अडचणो नांखी. तेमज, पडोशना मानेनकाबो (Manencabos) लोकोए, आसपासनो प्रदेश उज्जड करी दीधो; कशी खावानी चीज मलाक्कामां जाय नहि, एवी वस्तीने ताकीद आपी. खोराकनी आवी आकरी बंधी थतां, घणा लोको भूखथी मरण पामवा लाग्या. मोलक्केथी डियोगो डे आझमबुर्जे मदद आवी पोहोंच्यो; तेनी साथे १०० फिरंगी, अने ६०० मलाइ लडवाइया हता. आश्रय आवतो रोकवाने, नाम शहरनी नजीक, २,००० माणसो तैयार उभा हता. डॉं. आल्मेदे आ वेळाए पोताना अर्ध लश्करथी हुमलो करीने, ते लोकोने नसाडी कतल कर्या. त्यांथी फिरंगियो बॉम्बो गया; त्यां जोहोरना राजानो किल्लो हतो ते उपर धशी जतां, त्यांनो सरदार जतो रह्यो; वस्ती ताबे थइ गइ. अचीनना राजाए जोयुं, के मलाक्काउपर हुमलो करवानो आ समय सारो छे. तेणे ३०० वाहाणोनी नौकासेना तैयार करी, ते लइने उपडी जवानी तैयारीमां हतो, तेवामां तेना सरदार मोरातिझे तेने अने तेनी राणीने तथा आगेवानने कतल करी नांख्यां. घणा दिवसथी ते राज्य बथापी पडवानी पेरवीमां हतो, ते इरादो तेणे राजद्रोही थइने पूरो कर्यो. पोतानो जमाव करवा मलाक्काउपरनी चडाइ हवे पडती नांखी. बॉम्बो उपरना हुमलानो खार राखीने राजालेए पोताना जोहोर बंदरेथी १२० वाहाण साथे ६,००० माणसोनी सेना लइने मलाक्का उपर चडाइ करी. शहरनो बचाव करवाने जुवाव डा सिल्वा सज्ज थइ रह्यो; दरियामां डॉं आन्तोनिय डे नोरोंज, पूरी तैयारीमां रह्यो. राजाए बे जुदे जुदे स्थळे पोतानां माणस उतारवा मांड्यां, तेमने तेमना वाहाणो उपर पाछा चडी जवानी फिरंगियोए जरूर पाडी. केट-

लांक माणसो डूबी गयां. तेमज, तोपना माराथी बे वाहाणो दरियामां गरक गयां. आवी धांधल मची रही हती, तेवामां, त्यांनो कमांडर सिल्वा, एकाएक गांडो थइ गयो, एटले तेनी सरदारी त्यांना बिशपे लीधी. मलाकानो बचाव थतो हतो; तेवामां राजानी बीजी सेना मददे आवती हती, तेनो अने आझेवेदनां वाहाणोनो मार्गमां भेटो थतां, राजानां वाहाणनी खराबी थइ. कोचीन खबर पोहोंचतां फिरंगियोए त्यांथी खोराक आदिनी मदद मोकली दीधी. तेमज, वसइ, चौल, अने गोवाना लोकोए नाणुं भेगुं करीने, लश्करनी तैयारी करवा, वाइसरोयने आप्युं.

डॉं पॉल डे लिमानी साथे १६ वाहाणमां ५०० माणसोनो काफलो रवाने कर्यो. अचीनने किनारे आवतां, त्यांनां ४ वाहाणो तेमणे पकड्यां, ने घणां माणसो मारी नांख्यां. अचीनवाळाने मददे बोलाववा, राजालेये पोतानो एलची त्यां मोकल्यो हतो, ते पण मार्यो गयो. अचीन छोड्यापछी लिमानां वाहाणोनी वेंहेंचणी करी नांखी. नोरोंजने केटलांक सोंप्यां, ते मलाक्का आगळथी सांमावाळाने नसाडी, तेमना मुल्कमां, तेमनी पछवाडे धातो, जोहोर पोहोंची गयो. त्यां तेना उपर हुमला थया, ते पाछा हठावी दइ, बे वाहाणो पकडी लीधां. डॉं. आन्तोनियनी जलसेनामांथी, एक टुकडिये, कुरिटमना किल्ला उपर धसारो करी, मारो चलाव्यो, अने घणा किल्लेदारोने मारी नांख्या, बाकीना नाशी गया. पछी फोजने जमीन उपर उतारी, तोप लइ जइ, किल्लाने आग लगाडी दीधी. त्यांथी फिरंगियोए पाछा वळतां, परां अने वाहाणो उपर मारो चलावी, घणी लूंट मेळवी लीधी, अने घणा जणने केद पकडी लीधा. आ प्रमाणे विजय पामतां, नोरोंज फूलायो, अने जोहोर शहर सपाटामां लइ शकाशे एम धारी, तेना सरदारोनुं नहि मानतां, मात्र २००

माणसोना जोरथी धसारो करी गयो. तेना जाणवामां हतुं, के जोहोरमां १२,००० लश्कर तैयार छे, अने तोपो पण गोठवेली छे, तो पण, आवुं साहासिक काम कर्युं, तेमां ते मार्यो जवानी तैयारीमां हतो, तेटलामां, लिमा तेनी मदद आवी पोहोंच्यो, अने तेने नसाडी, तेना वाहाण उपर पोहोंचाडी दीधो. त्यां रहीने पण, ते शहर उपर मारो चलाववा लाग्यो. तेमां वच्चे, जोहोरनी जलसेना साथे पण मारामारी करवी पडती हती.

ता. १५ मी आगस्टे, बीजी वार, जोहोर उपर हुमलो कर्यो. त्रण टुकडियो थइने, ६०० फिरंगियो जमीन उपर उतर्या. नोरोंजनी टुकडी उपर राजानी बंधुकोनो मारो चालतो हतो, तेवामां, शेहेरमां पेसी जवाने धसारो कर्यो, पण त्यां दरवाजो के बारी कांइ न हतुं, तेथी केटलाक फिरंगियो घेरातां मार्या गया. लिमानी एक टुकडी उतरी, तेमांनां माणसो, २,००० शत्रुओ वच्चे घुसी जइने, आन्तोनिय नोरोंजनी टुकडी भेगां थइ गयां, अने देशियो उपर धसारो करीने शहरमां पेशी गयां. डोंनुनो आल्बारेझ परैरानी टुकडी जमीन उपर उतरी के तरतज, तेने राजानी सामे थवुं पड्युं. राजा जे हाथी उपर बेठो हतो, ते हाथीने तेणे गोळी मारी, एटले, ते त्यांथी नाठो. तेणे राजांना आखा लश्करने विखेरी नासानासी करावी दीधी. आ बनावनो लाभ लइने, नुनो लागलोज, पेली बे टुकडियो भेगो थइ गयो. शेरियोमां झगडा मच्या. लोको साथे लडतां, राजानी समक्ष तेओ आवी लाग्या. लगभग छ होरा सुधी तुमुल युद्ध मच्युं. तेमां कोण हार्युं ने कोण जीत्युं एनो पत्तो जणायो नहि. मेथियास परैरा पासे १५० माणस हतां, तेमांथी मात्र १५ माणस बाकी रह्यां, तोपण, ते लडतो लडतो बोताबातोना किल्लामां पेशी गयो.

आ प्रमाणे किनारा उपर लडाइ चालती हती, तेवामां, लुवीस

मार्टिनेस परैरा, जे नौकासैन्य उपर हुकम चलावतो, तोपोनो मारो चालतो राखतो हतो, तेणे वेगळेथी बोताबातोना किल्ला उपर फिरंगी वावटो फरकतो दीठो, एटले तेणे मारो बंध कर्यो. राजाए पण ते वावटो चडेलो जोयो, अने ज्यां त्यां तेनी फोज हारती जोवामां आवी, एटले, पोते तथा राणी हाथी उपर चडीने जंगलमां नाशी गयां.

पोतानो विजय थतां, जोहोर शहर फिरंगियोए बाळी नांख्युं. तेमांथी बचवानी नासानासीमां घणी स्त्रियो अने छोकरां बळीने भस्म थइ गयां. घणी लूट लइ लीधी, तथा बहु जणने केद पकडी लीधां. राजानां ७,००० माणस आ लडाइमां मरायां, त्यारे ८० फिरंगियो मार्या गया. लगभग २,२०० राजानां वाहाण हाथ आवी गयां, अने १००० तोपो कबजे आवी, तेमां केटलीक तो म्होटी हती. १,५०० बंधुको पण स्वाधीन करी लीधी.

आगस्टना प्रारंभमां लंकामां जंग मचवा लाग्यो. कोलम्बोनो कबजो लेवा, राजसिंहे, म्होटी तैयारी करी, पण चोगरदमथी फिरंगी सरदारो मदद लइने आवी पोहोंच्या, तेथी ते फावी शक्यो नहि.

पेरो आंल्फोन्सो एक टुकडी लइने आव्यो, तेणे तो किनारा उपर केर वर्त्ताव्यो. बालिकेट, बरबेरी, अने बेलीगाम ए त्रणे शहरो उपर हुमला करीने ते लूंटी लीधां, अने तेनाथी बनी तेटली क्रूरता तेणे करी. बैरां छोकरांने हाथे काने घरेणां जोइने, तेना सैनिकोए तेमना हाथ कान कापी नांखीने त्रास वर्त्ताव्यो. कोलम्बो पोहोंचतां सुधीमां, रस्ते ज्यां हाथ नंखायो त्यां नांखीने, घणो जुल्म कर्यो. अने घणी लूंट तथा केदियो लइने शहरमां पेठो. कोलम्बोना किल्लेदारोए पण शहरमां, एवांज घोर कर्म कर्यां. जे विषेनुं विस्तारपूर्वक वर्णन फिरंगी इतिहासकारो आपे

छे, पण तेवा दुष्ट कर्मो उपर कशी टीका करता नथी. तेम धिः-कार पण जणावता नथी. परंतु किल्लेदारोमां कोइ एवा प्रकारनो रोग प्रसर्यो, के केटलाक तेनी असरथी मरण पाम्या, अने बाकीना निर्माल्य बनी गया.

१५८६ मां एक चांचियो, चीनने किनारे लूटफाट करीने, पारावार नुकसान करतो हतो, तेणे मकाव बेटनो कबजो करी लीधो हतो, तेमज वळी, तेणे कंतान बंदर बंध करी मूक्युं हतुं एटलुंज नहि, पण ते शहर पोताना कबजामां राखी बेठो हतो. आवो मामलो होवाने लीधे, चीनने फिरंगियोनो आश्रय लेवो पड्यो, ते तेमणे आप्यो, अने पेला चांचियानो पराजय करीने तेने मकाव बेट छोडीने नाशी जवानी अगत्य पाडी. आ प्रमाणे तेमणे आश्रय आप्यो, तेथी चीनना पादशाहे मकाव बेट तेमने आपी दीधो, अने ते साथे वळी, त्यां तेमनी नवी वस्ती करवानी छूट पण आपी. तेमणे आ स्थाने शहर वसाव्युं, अने यूरोपियन रीति प्रमाणे कोटनी रचना करी. आजे पण तेओना कबजामां आ जग्या छे, पण चीनाओने तेओ खंडणी तथा जकात भरे छे.

१५८७ मां इंग्लांड उपर स्पानियर्डो चडाइ करवाना हता, तेथी, एलिझाबेथ राणिये एक बलिष्ठ नौकासेना तैयार करी, अने तेनो उपरी सर फ्रान्सिस ड्रेकने ठराव्यो; तेणे आ बंने लोकना व्यापारने खलेल पोहोंचाडवा मांड्युं. तेओनां मालनां वाहाणो पकडी लेवामां आव्यां, तेमां पूर्व हिन्दमांथी वळी आवतां वाहाणो मांहेलुं एक सेन्ट फिलिप नामनुं वाहाण अंग्रेजोए प्रथमज पकड्युं हतुं. आ वाहाणमांथी कागळियां मळी आव्यां, ते एटलां बधां उपयोगनां थइ पड्यां, के, तेमांथी हिन्द साथेना व्यापार संबंधीनी विस्तारपूर्वक हकीकत, तेमना जाणवामां आवी गइ.

पूर्वप्रदेश साथेनो व्यापार केटली बधी अगत्य धरावनारो छे,

तथा ते केवी रीते चलाववो जोइये, ए विगत तेमांथी बधी मळी आवी. अंग्रेज इतिहासकार कॉमडन केहे छे के, इंग्लांडनो वेपार, ते देशो साथे चलाववानो प्रथम विचार, आ कागळो उपरथी अंग्रेजोने सूजी आव्यो हतो.

वाइसरोय, मेनेजीसने, वेपार वृद्धि करवानुं मन घणुं हतुं, पण स्पेने नेधरलांड जीती लेवाना साहसमां पैसानी खुवारी करी हती. तेथी हिन्दथी मळतो पैसो तेमां होमाइ जतो हतो. हिन्दनी नौकासेना माटे पूरतो माल लेवाइ शकातो न हतो. आज लगी राज्यना हाथमां आगवा व्यापारनी लगाम हती. पण १५८७ नी सालमां ते काम राज्यभणीथी छोडी देवामां आव्युं अने "Companha Portugueza das Indias Orienta" पोर्टुगीझ ईस्ट इंडिया कंपनी" एवुं नाम पाडीने, एक व्यापारी साहसनी स्थापना करी. पण आवो फेरफार गोवाना रेहेवासियोना लाभमां गणवामां आव्यो नहि. त्यां म्होटो गडबडाट उठ्यो, अने ते थाले पाडवाने वाइसरोय अने पादरियोने घणी माथाकूट करवी पडी. वाइसरोय अने बीजा अधिकारियो वगेरेए, आ कंपनी विरुद्ध घणुं वळण जणाव्युं, तेथी छेवटे, तेनुं टट्टु आगळ जतां अटकी पड्युं.

१५८८. जान्युआरीना प्रारंभमां, राजसिंहे फरीने कोलम्बो उपर बे वार हुमला कर्या. बीजा हुमलामां, कोटना जुदा जुदा त्रण मोखरा हता, ते उपर एवी चालाकीथी धसारा कर्या, के ते तुरत कबजामां आवी जात, पण किल्लेदारो छेवटनी घडी सुधी टकी रह्या. राजाना त्रण हाथी, अने केटलांक माणसोनो नाश थतां तेने पाछा जवुं पड्युं. आ बनाव पछी फिरंगियोना दरियाइ काफलाना उपरी डी सौझाए सिंहलद्वीपना आखा किनारा उपर नाश अने पायमाली करवा मांडी. कासूगोडे, मादमपे, अने

जिंदुरा, ए त्रण गामनो नाश करी नांख्यो. गाल, बेलिगाम, अने मातुर्का उपर घेरो नांखी, लूंटी लइ, खेदानमेदान करी मूक्यां. तणवेरमनुं प्रसिद्ध अने पवित्र देवल दांदेरा तोडी पाडीने तेना कांकरा करी नांख्या. आखा सिंहलद्वीपने शोभा आपनारुं, दरियानी टेकरी उपर सुशोभित कारीगरी प्रकट करनारुं, कोतरकामना नमुना प्रकट करनारां जेनां शिखर उपर सोनेरी कलश झगमगी रहेला, तेनुं सत्यानाश वाळी नांख्युं. डी सौझाए पोताना लश्करना माणसोने ते लूंटी लेवानी, अने बने तेटलो नाश करी नांखवानी छूट आपी. देवलमांनां पूतळां, अने मूर्त्तियोनी संख्या एक हजार जेटली हती ते सर्वेना टुकडे टुकडा करी नांख्या. धातुनी मूर्त्तिओना पण एवाज हाल कर्या, अने तेम करतां पेहेलां, देवलमां पेसतां वांतज, तेने अपवित्र करी नांखवा माटे मथुरांमां जेम अहंमदशाह अबदल्लिये कर्युं हतुं तेम, तेमना करतां पण वधारे राक्षसी खवासवाळा फिरंगियोए, देवलना मंडपमां पवित्र मनाती गायोने कापी नांखीने, तेमना लोहीथी आखुं देवल अपवित्र करी नांख्युं. मूर्त्तियोना शृंगारना पोशाक, अने घरेणां, जे हीरा मोती आदि जवाहीरथी शणगारेलां, शुद्ध सुवर्णथी झगमगी रहेलां, एवा अमूल्य जेटला दागीना हता, तेटला बधा, मूर्त्तियोनां अंग उपरथी, तेमज भंडारमांथी हरण करी गया. हाथीदांतनी सुंदर कारीगरीना नमुनानो नाश करीने ते पण जथाबंध उपाडी गया. आटलुं करवाथी तेमने संतोष वळ्यो नहि, एटले, देवल अने तेनी आसपासनी तमाम जग्याओमां आग मूकीने सळगावी दीधी. अने तेनुं नाम के निशान कशुं रेहेवा दीधुं नहि.

कोलम्बोने सहिसलामत जाळववाने माटे वाइसरोये हवे घणी काळजी राखी वधारे लश्कर मोकलवा मांड्युं. थोमे डी सौझा तो ज्यां त्यां नाश करतो माहालतो हतो, ते उपरांत, मानवेल

दे सौज कौन्तिज अने डॉं पॉल डी लिमाने लश्करसहित रवाने करी दीधा. कोलम्बो आगळ छावणी नांखीने राजसिंह पड्यो हतो. तेणे थोमे डी सौझानां सर्व प्रकारनां कूडां कृत्य जाणी लीधा पछी, ए काळमुखाने आवतो जोई, तथा लिमानां वाहाण बंदरमां आवेलां जोतां वांतज, हवे त्यां पडी रेहेवानुं तेने ठीक लाग्युं नहि; एटले नीकळी जवा मांड्युं, पण फिरंगियो तेने पोहोंची वळी, झपमझपा करवा लाग्या, तेमां राजानां घणां माणसो मरवा लाग्यां. कोलम्बोना घेरामां राजानां लगभग दश हजार माणसो मरायां, त्यारे फिरंगियोनां १४० माणस मुवां, तेमां खरा फिरंगी तो मात्र ३० हता, एम तेमना इतिहास लखनारा केहे छे. राजसिंह घेरो उठावी गया पछी, बीजे दिवसे, पॉल डी लिमा त्यां आवी पोहोंच्यो. तेणे किल्लेदारोमां बीजां ६०० माणसनी भरती करी, अने दारूगोळा वगेरे लडाइनो सरसामान पण आप्यो; वळी सारी रीते रक्षण करी शकाय एवी स्थितिमां किल्लानी मरामत करी दीधी. घेरो घालती वेळाए, राजसिंहे मोरचा बांध्या हता, ते बधा तोडी पाडतां, ८ दिवस लाग्या.

सिंहलद्वीपना विजयनी वातनुं कथन सांभळ्या पछी, वाइसरोय, डॉं दुवार्ते दे मेनेजीस मे मासना प्रारंभमां मरण पाम्यो. ते १५८४ मां आव्यो हतो, एटले तेणे ४ वर्ष अधिकार भोगव्यो.

पोर्टुगीझोनो पगपेसारो सिंहलद्वीप अथवा लंकामां १५०५ नी सालमां थयो, त्यारथी ते १५८८ मां तेमनो त्यां विजय थयो तेटला समयमां, लंकामां जे बनाव बन्या ते संक्षेपमां नीचे प्रकट करवामां आवे छे.—

वीरपराक्रमबाहु ८ मो, जयवर्द्धनपुर, अथवा हवणां जेने कोटा केहेवामां आवे छे, त्यांनी गादिये १४८५ मां बेठो हतो. तेनी पटराणीना चार कुमारो हता.

१ धर्मपराक्रमबाहु, जेणे १५०५ थी १५२७ सुधी राज्य कर्युं.

२ राजसिंह. जेनेविषे विशेष हकीकत जाणवामां आवी नथी.

३ विजयबाहु ७ मो. जे १५२७ थी १५३४ सुधी राजा हतो.

४ रायगम बंदर (पंदर).

५ कुमारी हती. तेना दीकरा वीरसूरिये भुवनैकबाहुना समयमां बंड मचाव्युं हतुं एम टर्नरना संक्षिप्त इतिहासमां लख्युं छे.

वीरपराक्रमबाहु पोतानी साळी वेरेरे बीजी वार परण्यो हतो तेने बे कुमारो थया.—

१ सकल—अथवा सकलवल अभय. २ तमवल अभय.

उपर जणावेला राजवंशने ओळखी राखवाथी हवे पछी आवती हकिकत ध्यानमां रेहेशे.

दों लोरेन्सो कोचीनथी मालदिवना बेट भणी, १५०५ नी आखेरिये हंकारी गयो. आ वेळाए फिरंगा खारवा, आ मार्गना अजाण्या हता, तेथी लगभग १८ दिवस सुधी समुद्रमां भटक्या, पण मालदिवनो पत्तो लाग्यो नहि. छेवटे, दरियाना प्रवाहमां

सिंहलद्वीप—लंका भणी घसडाई आवतां, कोलम्बे पोहोंच्या. अहिं मूरोनां घणां वाहाणो तजनां भरेलां, तथा हाथियो चडावेलां, तेना जोवामां आव्यां. मूरोने ते पजवे नहि एटला माटे तजना ४०० भारा तेओए तेने आप्या.

राजावलीमां[1] एम लख्युं छे के, लोकोए तेमने जोईने कह्युं के "कोलम्बोने बंदरे मनुष्यो एवा आव्या छे, के तेओ अतिशय गोरा अने सुंदर छे; तेओ लोखंडनी टोपियो अने बूट पेहेरे छे; तेओ बुदुगाल (एटले धोळा पत्थर) खाय छे, अने पाणीने ठेकाणे लोही पिये छे." मतलब के, पाउं खाय छे, अने द्राक्षासव (दारू) पिये छे. "माछलियो के लींबु तेमने आपिये तो तेओ सोनारूपाना शिक्का आपे छे. तेमनी पासे एवुं साधन छे (तोपो) के जेथी मेघनाद जेवी गर्जना थाय छे, अने वीजळी प्रकाशी उठे छे. जुगंदर पर्वत भणी जो ते फोडवामां आवे छे तो तेनो नाद वधारे गाजी उठे छे. तेना गोळा केटलाक गाउ सुधी पोहोंची जई, आरस पाहाण के लोहोडाना कोटने पण तोडी पाडे."

आवी अनेक बारीक वातो सांभळीने, आ समये राजावळीनो[2] अंक १५७ नो धर्मपराक्रमबाहु ९ मो, राज्य करतो हतो, तेणे पोतानुं प्रधान मंडळ एकठुं करीने मंत्र कर्यो. तेमां एम ठर्युं, के कोई कोलम्बे जई बधी चर्चा जोई आवे, अने ते उपरथी तेनो जे अभिप्राय थाय तेम करवुं. चाचरा नामनो एक अधिकारी (केहे छे के राजानो भाई हतो.) वेश बदलीने जे

१ पाछळ पृ. २९. २ आ क्रम विलियम नाइटनना पुस्तक प्रमाणे छे; एमां प्राक्रमबाहु एवुं नाम छे. पण मेजर फार्ब्स पोताना पुस्तकमां ज्योर्ज टर्नरना संक्षिप्त इतिहासनो उतारो कर्यो छे ते प्रमाणे अंक १५२ में ९ मो धर्मपराक्रमबाहु एवुं नाम छे. तेमज फार्ब्से चोखी करेली यादीमां पण १५२ अंक छे.

जे जोवा पूछवानुं हतुं ते प्रमाणे करीने पाछो आव्यो, अने एवी सलाह आपी के, ए लोके आपणी साथे हजी कांइ बगाड कर्यो नथी, तो आपणे आवा अजाण्या पुरुषोसाथे विग्रह करवो ए राजनीतिथी विरुद्ध, अने डाहापण विनानुं गणाशे. एमना भणीथी संदेशहार मंडल आवशे, तेओनो राजरीति प्रमाणे सत्कार करवो. देशांतरना मांडलिकोनी प्रेरणाथी ते मंडळ आव्युं, तेनो राजाए आदरसत्कार कर्यो, तेमणे पोशाक आप्यो ते लीधो, अने तेमने परत पोशाक आप्यो. पछी एकबीजा वच्चे विरोधाभावसंधि थयो. केटलांक कारणो उपरथी आ वात संभवित लागे छे.

केटलाक यूरोपियन इतिहासकारो केहे छे के, सिंघाली महाराज प्रतिवर्ष २,५०,००० रतल तज आपे[1], तेना बदलामां पोर्टुगीझो, सिंहलद्वीपना सर्व शत्रुओथी तेनुं रक्षण करे. वळी अहिं विजयस्तंभ उभो करवानो पण ठराव थयो एम केहे छे. परंतु आ प्रमाणे म्होटा जथामां प्रतिवर्षे तज आपवानो ठराव थयो होय तो वच्चे लांबो गाळो पड्यो, त्यां सुधी, ते लेवा के उघराणी करवा कोई आवे नहि ए संभवित लागतुं नथी. तजना बदलामां पोर्टुगीझोए पोता तरफथी कबुलात आपी हशे ते कदापि तेमने पाळवाने परवड्युं नहि होय. गमे तेम हो, पण

१ एक जण एम केहे छे, के तज साथे केटलाक हाथियो आपवानो पण करार हतो; अने फिरंगा अहिं आव्या हता तेनी निशानी दाखल मिति, लखीने एक क्रुस उभो करी गया हता.

पोर्टुगीझ इतिहासकार रिबीयो आदि लइने पोताना देशनी वडाइ जणावा जेवां लखाण खोटां करे छे एम केटलाकनुं मानवुं छे. ते केहे छे के, पोर्टुगालनुं राज्यचिह्न (coat of arms) स्तम्भ उपर कोतर्युं हतुं.

नवो शोध कर्यानी निशानी दाखल आ स्तम्भ उभो कर्यो हशे एम केटलाक केहे छे. आगळ उपर कबजो करी लेवाने सबब मळे माटे अगमचेती राखेली केहेवामां आवे छे.

आवो संधि थयानी रचना, फिरंगा अधिकारियोए कल्पित करेली होय, एम घणा खरा इतिहासकारो जणावे छे. वळी सन १५१० मां आल्बुकर्क फेरणी करवा नीकळ्यो त्यारे कोचीनथी उपडी सुमात्रे जतां, सिंहलद्वीप वटावीने गयो छे, पण त्यां तेणे डोकियुं सरखुं पण कर्युं नथी—अलबत एने मार्गमां तोफान लाग्युं छे खरूं, पण ते लंका मूकीने आगळ गया पछी.

१५१७—१८. पोर्टुगालना राजा इमान्युएलने (दों मानवेलने) प्रथम एम जाहेर थयुं हतुं, के लंकाना राजाए तज आपवानो करार कर्यो छे. तो ते प्रमाणे अमल थतो नथी, ते करावा, तथा त्यां किल्लो बांधवामाटे, तेणे सोवारेज आल्बेर्गारीने फर्मान कर्युं. कोलम्बो बंदर घणीरीते अनुकूल पडतुं हतुं, माटे ते कबजे लईने त्यां किल्लेबंधी करवी ठीक पडशे एवो निश्चय कर्यो. आ समये राजधानी शहर कोटा हतुं, त्यां पण, अहिंथी मारो चलाववो होय तो पोहोंची शकाय एवी सोइ थई शके एम हतुं.

सिंघाली लोक त्यांना मूळ रेहेवासी छतां, हिन्दनी छेक दक्षिणना मलबारी लोक लांबा समयथी लंकामां घुसी गया हता.

---

१ इ. स. पू. ३६७ मां मुतसीव गादिये बेठो, तेनो ६ ठ्ठो पुत्र २४६ मां गादिये बेठो, त्यारे बे मलबारी भाइयोने घोडेसवारनी टुकडीना सरदार बनाव्या हता. तेओए आ राजाने मारीने राज्य डवाव्युं. तेमनां नाम सेन अने गुत्तिक हतां. तेओए २२ वर्ष अनुराधापुरमां राज्य कर्युं. त्यारपछी मुतसीवना ९ मा पुत्र असीले बंनेने मारी नांखीने राज्य पाछुं छीनवी लीधुं.

बुद्धसंवत् ३३९ अथवा इ० स० नी पू० २०४ मां इलाल नामनो राजा मलबारना सोलीमांथी म्होटी सेना लई आव्यो. तेणे अनुराधापुरना असील राजाने जीतीनें तेनुं राज्य लई लीधुं. ४० वर्ष राज्य कर्युं. एणे बुद्धविहार लूंटी, तोडी पाडयुं, तेथी एना उपर सर्वेनो अणगमो थयो हतो. तेने मागमना मांडलिक राजाना कुंवर दुतुगाइमुनुए लडाइमां मारी नांख्यो ने पोते गादिये बेठो. रूहुना प्रान्त एकलो आ मांडलिक राजापासे रह्यो हतो, ते साथे हवे आखुं राज्य

पछवाडेथी तेमनुं प्रबल वधी पड्युं हतुं. उत्तर भागमां जाफना पट्टम तेमनुं राजधानी नगर हतुं. पोलुनार तथा जान राजपुर, ए बे ठेकाणे तेमना मांडलिक राजानी सत्ता हती. तेओ घणुं करीने स्वतंत्र वर्त्तन चलावता हता. आ प्रमाणे लंकाना उत्तर भागनी स्थिति हती. दक्षिणभागमां जयवर्द्धनपुर, जेने हवणां कोटा केहेवामां आवे छे त्यां राजधानी स्थापेली हती. त्यां धर्मपराक्रमबाहु ९ मो राज्य चलावतो हतो. गंपोला, परदेनिया, बादुला, महागाव, कपादी, अने गाल एटले ठेकाणे तेना सुबा रेहेता हता. आटलुं छतां पण, आखी लंकानी राजव्यवस्था सारी न हती. आवा समयमां सोवारेजे (सोरेसे) चडी जवानी तैयारी करी.

तेणे लई लीधुं अने अनुराधापुरमां जइ राज्य करवा लाग्यो. (इ. स. पू. १६४) ज्यारे देवेनीपीतीस इ० स० पू ३०६ मां गादिये बेठो हतो अने ४० वर्ष तेणे राज्य कर्युं हतुं, तेना साम्राज्यना समयमां, तेना भाईनो वंशज केलनिटीस, केलनियामां मांडलिक राजा हतो त्यारे केलनियानना कांठा उपरना प्रदेशमां दरियो धशी आवतां घणो भाग पाणी नीचे आवी गयो, तेमां ९७९ गाम मच्छीमारनारनां हतां ते, तथा ४७० मोतीनी शीपो काहाडवावाळानां घर डूबी गयां. एक गाउने छेटे दरियो हतो ते हवे केलनियाननी पासे आव्यो. आ केलनिटीस राजानी कुमारी विहारदेवीने कावनिटीस वेरे परणावी हती. तेना ससरानुं नाम गोतावहय हतुं. विहारदेवीने बे कुमार हता. तेमां वडानुं नाम दुतुगाइमुनु. तेणे उपर कह्या प्रमाणे इलालने युद्धमां मारी नांख्यो.

आ पेहेलां इ. स. पू. २३८७ मां (रावणनो समय), कारोमांडलना किनारानी पासे सिंहलद्वीप उपर दरियो फरी वळ्यो हतो, अने त्यारपछी पांडुवासना समयमां (इ० स० पू० ५०४ मां) जाम्बुद्वीप अने लंकानी वच्चेनो रामनागनो केटलोक भाग पाणीथी ढंकाइ गयो हतो. आ बनाव पेहेलां, लंकानो विस्तार ५,१२० मैल हतो तेमांथी २,९९२ मैल रह्यो हतो, तेमांथी पण ९२८ मैलना घेरावामां रह्यो –हमणां लंकानो घेरावो सुमारे ८०० मैलनो छे. सिंगाली ग्रंथमां आ हकिकत छे.

इ. स. १०३ मां मलबारना घणा लोक लंकामां आवी वस्या छे.

पोतानी साथे २ वाहाणो, ७ ग्याली, अने ८ बतेला लीधा, तेमां ७०० माणसो, तथा कोट चणवाने कडिया, सूतार अने जोइतो सरसामान लईने ता. २७ मी सप्टेम्बरे गाल आवी पोहोंच्यो. त्यांथी कोलम्बे गयो. त्यांना राजाए तेनो सत्कार कर्यो, अने तेनी पासे तजनी खंडणी दों लॉरेन्सो साथेना करार प्रमाणे मागी, अने कोट चणवा भोंयनी मागणी करी. वखार तरीके प्रथम तो लाकडानो काम चलाउं वंडो वाळी लीधो. पछी २०० माणसो अने ४ बतेला मूकीने ते रवाने थयो.

बीजो लखनार केहे छे के, प्रारंभमां, लंकावासी सामा थया, अने बनी शक्यो एटलो अटकाव कर्यो, पण छेवटे तेओ फाव्या नहि, एटले जोरजुलमथी माटी अने इंटोनो कोट चणी लीधो. ४ एलचियो कोटाना दरबारमां मोकल्या. लंकाधीशे तज अने हाथियो आपवानो करार कर्यो एम तेमना इतिहासकार लखे छे. पण प्रथम करार करेला तेनुं अर्द्ध पण नहि एटली १,२०,००० रतल तज, अने ६ हाथी लेवानी तेओ गोठवण करी शक्या. केटलाक फिरंगी एम पण केहे छे के हीरा, माणेक आदि रत्न आपवानो पण ठराव थयो हतो. रिबीरो पण आवा करार विषे शक बतावे छे.

कालिकोटना कॅप्टिन दों जुवात्र दे लिमाए हिन्दनी स्थितिनो एक रिपोर्ट १५१८ ना डिसेम्बरमासनी २२ मी तारीखे पोर्टुगालना राजा दों मानवेलने मोकलेल छे, तेमां ते लखे छे के,— "लोपो सोवारेज (सारेस) लंकाथी पाछो आव्यो छे. त्यां तेणे माटी अने पत्थरनो कोट चणी लीधो छे, अने १० हाथी तथा ४०० तजनी भारी खंडणीनी मळी छे."

१५२४. एक पोर्टुगीझ वाहाण लंकामांथी एडन गयुं, वे त्यांना राजाए पकडीने ते माहेला माणसोने मुसलमान धर्म कबुल

करावववानुं करतां, तेमणे मान्युं नहि, एटले तेमना उपर त्रास वर्त्ताव्यो, अने तेमनुं वाहाण, तथा ते उपरनो माल कबजे करी लीधो.

दों वास्को डी गामानी तबियत छेक बगडी गइ ते वेळाए, फेरनाव गोम्स दे लेमोस, लंकामां कॅप्टिन तरीके रेहेतो हतो ने त्यां नठारी चाल चलावतो हतो, एटलामाटे, तेने तेणे पाछो बोलावी लीधो.

आणी मग कोलम्बामां अगत्यना बनाव बनवा लाग्या. पोर्टुगीझोए माटीनो चणेलो कोट पाडी नांखीने १५२० मां नवो चूनानो मजबूत कोट चणी लीधो. लोकोना उपर जोरजुल्म चालतो कर्यो, लूंटालूंट करवा मांडी, न्यायने धक्को मारी अन्यायनां धोरण पेसारवा मांड्यां. अने जेम तेओ फावता गया तेम आगळ अवळां पगलां भरवा लाग्या. कांइक अवळुं थाय के तुरत न्याय मेळवी लेवानी जेओने टेव पडेली एवा लंकावासियोना माथाउपर प्रकोप अने अन्यायना टोपला पडवा लाग्या, एटले, तेओ चीडवाइ गया. कोइ गमे ते यूरोपियन तेमना सपाटामां आव्यो तो तेने मारकूट करवानो प्रारंभ कर्याविना हवे छूटको नथी एम तेओ मानवा लाग्या. वास्को डी गामाए, समजीने, आज कारणने लीधे, गोम्सने पाछो बोलावी लीधो हतो. तेना पछी कमांडर थइने आवेलो लोपेझ दे ब्रेतो, आवो अव्यवस्थानो समय जोइने, पोताना जातिभाइयोनुं रक्षण करवा उपर दोरायो. देशियोनी एक टोळी हेरान करती भटकती हती, तेना उपर तेणे ओचिंतो हल्लो कर्यो. एटले ते वेळाए तो तेओ विखराइ गया, पण पछवाडेथी, २०,००० माणसोनो जमाव करीने कोलम्बाने घेरो घाल्यो. पांच मास सुधी कुटिल कृत्यो करता अटकावाने फिरंगाने घेरामां रोकी राख्या. छेवटे फिरंगाए एक माणसने छानो मानो कोचीन मोकल्यो. तेणे त्यां जइने कोलम्बाना

किल्लेदारोनी भयभित स्थितिनुं भान कराव्युं, त्यारे त्यांथी मात्र एकज ग्याली (न्हानो पडाव) ५० माणसो लइने मददे आवी पोहोंची. आटली मददथी पण, कंटाळेला फिरंगाने हवे हिंमत आवी, तेमनी चंपाइ गयेली उलट पाछी उभराइ आवी. ३०० पोर्टुगीझ सैनिको लइने ब्रेटोए कोटमांथी बाहार नीकळी आवीने हल्लो कर्यो. देशियो गभराइ जतां नाशी गया. पछी तरतज सलाहना कोलकरार थया. लंकावासियोसाथे तेना माणसोए नठारी वर्त्तणूक चलावेली हती, ते वात लक्षमां राखीने, हवेथी तेओनुं वर्त्तन अवळुं थाय नहि एवी चोकशी राखवा उपर कमांडरनुं लक्ष खेंचायुं; परंतु तेमां सुधारो करवानो, के वैर लेवानो, बेमांथी गमे ते कार्य करवानो प्रसंग तेने मळ्यो नहि.

१५२४ नी सालमां पोर्टुगालना राजा इमान्युएले जोयुं के, ज्यां त्यां बाथोडियां मारवानुं काम हिन्दमां मची रह्युं छे, तेटला लांबा विस्तारमां आपणे फावी शकीशुं नहि. माटे हवे आटोपण करवानी अगत्य छे. आवा विचार उपरथी तेणे आज्ञा करी, के कोलम्बानो कोट पाडी नांखवो, अने लंकामांथी पोर्टुगीझोए नीकळी जवुं. आ प्रमाणे हुकम तो आव्यो, पण फेर्दिनान्द गोम्स दे लेर्ने, आ वेळाए कमांडर हतो, तेणे तेनो पूरेपूरो अमल कर्यो नहि. एक फॅक्टर, एक सेक्रेटरी, अने बीजा १५ माणसो थई, कुल १७ माणसो तेणे त्यां रेहेवा दीधां. राजाने तेमनी भालवणी करी, ते तेणे बरोबर पाळी.

पोर्टुगीझो अहिं व्यापार करवा आव्या ते पेहेलां मूर लोकोनो व्यापार धमधोकार चालतो हतो, ते हवे धीरे धीरे बंध पडवा मांड्यो. अने फिरंगा छूटे हाथे करवा लागतां, लाखो रुपियानो मूरोनो व्यापार अने नफो ओछो थइ गयो, ते पाछो चालतो करवाने आ प्रसंग सारो मळी आव्यो, एम तेओ सम-

जवा लाग्या. १७ माणसो किल्लेदार तरीके कोलम्बामां रह्या हता, तेमना उपर ५०० मूरो लइने तेमनो जाम चडी आव्यो. पण देशियोज तेमना सामा थइ गया, अने ते तो तेमने पोताना मित्र मानी बेठो हतो, एटले हवे, ते पाछो हठी गयो.

१५२७ मां कोटानो धर्मपराक्रमबाहु मरण पाम्यो. आ वेळाए तेनो सावको भाई सकल, तेनी सारी करणीने लीधे लोकोने वाहालो थइ पड्यो हतो, तेथी, तेने गादिये बेसार्यो.

लंकामां माहोमाहेना कजिया अने मारामारीनो समय चालतो हतो, तेवामां, आ नवो राजा पोतानी सत्ताना तेजमां अंजाइ गयो नहि. जो सावचेती राखवामां आवशे नहि, तो परस्वाधीन देश थइ जतां, केवा परिणाम बनशे, तेना चितार एनी नजर आगळ खडा थवा लाग्या. पोतानो कर्मग्रास उदेगामपोलमां हतो, त्यां तेनो निवास हतो, त्यांथी ते कोटे आव्यो. एक भव्य दरबार भरवा पोतानुं राजमंडळ, अधिकारियो, अने प्रजाना आगेवानोने आमंत्रण कर्यापछी, राजसभामां पोते भाषण आपवा लाग्यो. तेमां तेणे कह्युं, के "आपणा स्वर्गवासी महाराजाना सगा भाई अने मारा पण प्रिय बंधु राज्यना प्रथम हकदार छे, तेमने मूकीने मारे राज्यनो लोभ करवो ए उचित नथी. तमे सर्व जुओ छो ते आ मारा भाईने सप्तम विजयबाहुना नामथी, तमारी सर्वत्र संमतिथी लंकानो अधिपति स्थापित करूं छुं." रजपूतना नामनी कीर्त्तिने प्रदीप्त करे, अने ग्रीस अने रोमना प्राचीन समयनुं स्मरण करावे एवी उदार वृत्तिवाळो सकल, जयजयनी ध्वनि वच्चे पोताना भाईने राजा बनावीने पोते पोताना ग्रासना गाम उदेगामपोलमां जइ निवृत्तिथी एकान्तवासमां रह्यो.

विजयबाहु ७ मो, सारो राजा निवडशे एम जाणीने तेने राज्य सोंपवामां आव्युं हतुं, ते हवे बदलावा लाग्यो. तेनामां दुर्गुणना अंकुर फूटवा लाग्या. ते अन्यायी अने दुराचरणी थवा लाग्यो. ते गादिये बेठो तेना पेहेलां तेने त्रण कुमारो हता. तेमना हक दूर करीने किरावेलनी कुमारी जे तेनी नवी राणी हती तेना भाई दैवराज कुमारायने दत्तक लई, गादीनो वारस करवानी भांजगडमां पडवा मांड्युं. एटले पेलाओने बीक लागतां, तेओ खरा हकदार होवाथी पोताना दावा उपर दृढ रह्या. अने देशना जुदा जुदा विभागमां पोहोंची गया. तेओ हवे तरवारना आश्रयथी पोतानो न्याय लेवाना निश्चय उपर आव्या. सकले आ वेळाए विजयबाहुने बहु समजाव्यो, पण ते वात तेने गळे उतरी नहि एटले सकल पण कुमारोनी ओथे रह्यो.

१५३३. थोडा समयमां, कुमारोए सेना उभी करीने कोटा उपर चडाई करी. राजाए समय वर्त्तीने एक तरफथी कुमारो साथे संप कर्यो, अने बीजी भणीथी, फिरंगा साथे दृढ संधि कर्यो,[1] पण ए बधी वात कळाइ गइ. लाग आवे तो राजानुं काटलुं काहाडी नांखवानी ज्येष्ठ कुमारे योजना करी हती, ते प्रमाणे सलामा नामना एक माणसे राजाने रामशरणे पोहोंचाडी दीधो.

१५३४. ज्येष्ठ पुत्रे हवे सप्तम भुवनैकबाहु[2] एवुं नाम धारण कर्युं, अने गादिये बेठो. माजी राजाना पक्षवाळा आसपासनां गामडांमां फरी वळीने हेरानगति करवा लाग्या. फितुरी माण-

---

१ भुवनैकबाहु, (२) रायगाम बंदर, अने (३) मायादुनाइ पेहेली राणीना पेटना सगा भाई हता.

२ वालनटाइन, धर्मपराक्रमबाहु एवुं नाम लखे छे अने फिरंगी ग्रंथकार रिबीरो (Aboc Negabo Pandar) केहे छे.

सोनो जमाव वधतो गयो, अने एक विरोधी सेना थइ पडी. भुवनैकबाहु तेथी दबाइ गयो नहि, तेणे पोताना न्हाना भाई माया दुनाइने (or mihidoony) बंड बेसाडी देवा मोकल्यो. तेणे लडाइमां शूरातन बतावीने बंड बेसाडी दीधुं. राजाए दीर्घदृष्टि पोहोंचाडीने, देशना विरुद्ध पक्षना विभाग भणीनो ग्रास आपीने तेने मांडलिक बनाव्यो. तेमज तेना बीजा भाई रायगाम बंदरने पण एज रीते उपयोगमां लीधो. आणी भणी, पोतानी कुमारी त्रिबुकलाना पुत्र धर्मपाळने पोतानी पछी गादिये बेसाडवानो विचार कर्यो. अने आ काममां पोर्टुगीझोनो आश्रय लेवानुं तेने उचित जणायुं. परकुळमां पोतानुं राज्य जतुं अटकावा, माया दुनाइ आ विचारनी सामे थयो. कोलम्बाथी ३० मैलने छेटे सीतवाक नामना शहरने पोताना ग्रासनुं मुख्य स्थान बनावीने ते एक मांडलिक राजानी पदवी भोगवतो हतो; तेणे जाण्युं के, हवे, आपणे राज्य विरुद्धनी भांजगडमां पड्या छिये, तो सुरक्षित रेहेवुं जोइये. भयना समयमां टकाव करी शके एवी रीते तेणे शहरनो कोट सुधारी लीधो, ते उपरांत बीजा घणा किल्ला बांध्या, अने ज्यां त्यां बचावनां साधनो करी नांख्यां. भुवनैकबाहु पोर्टुगीझोनी मदद लइने हवे चडी गयो. माया दुनाइनो पराजय कर्यो, एटले ते नाशी गयो, अने पोताना भाई रायगाम पंदरने मळीने तेने पण सारी पेठे उश्केर्यो.; पण तेने, आवी रीते पोताना भाई अने राजानी सामे थवानुं ठीक लाग्युं नहि. ते तो राजा तरफथी जे आशाओ तेने आपवामां आवी, ते उपर आधार राखीने, स्वस्थ रह्यो.

कोचीनना मूर, पेट मार्करनां केटलांक वाहाणो पोर्टुगीझोए पकड्यां हतां तेनुं वैर राखीने, ते माया दुनाइ (मादुन)नी मददे

१ वींदेयराज साथे पोतानी कुमारी परणावी हती तेनो पुत्र.

गयो. कालिकोटना झामोरिन पासे तेणे मदद मागी हती, ते प्रमाणे २,००० माणसो, अने ४०० तोपो साथे लीधी. रस्तामां तेणे पोर्टुगीझोनां वाहाणोनो नाश कर्यो, अने एक इसाईनुं गाम खंडित कर्युं. एटलामां फेब्रुआरीनी १५ मी तारीखे मार्टिम आल्फोन्सो, बीडल आगळ मार्कर मूरनी सामे थयो. तेणे केटलाक फिरंगी केद पकड्या हता, तेमने छोडावी लीधा. ४०० तोपो अने १,५०० बंधुको कबजे करी लीधी. कोलम्बे जइने मायादुन्नाइने नसाडी दीधो.

१५३८. तुर्कोना सरदार खोजा जाफरे दीवने, आक्टोबरनी ४ थी तारीखे, घेरो घालवाना समाचार गोवामां पोहोंच्या, एटले त्यां मदद मोकलवा, वाइसरोये भुवनैकबाहु पासे मदद मागी, अने केहेवराव्युं के, तमे अमारा राजाना भाई छो, अने अमारा मित्र छो, तो अमने नाणानो कांई पण आश्रय आपो. राजाए उदार वृत्तिथी सोनानी पोर्टुगीझ मोहोरो ३,०००, एटले ३०,००० क्रुसेडो तावडतोब पोहोंचता कर्या.

१५३९. भुवनैकबाहुए ३,००० मोहोरो मोकली त्यारे एम मागणी करी हती, के तमे रूमनी साथेनी लडाईमांथी परवारो, त्यारे, मारा भाई मायादुनाइनी सामे मने मदद मोकलजो. वाइसरोये मिगवेल फरेराने ४०० सैनिको, अने बीजा बंधुकदारो तथा ११ बतेला आपीने मोकल्यो. ते लंकामां आव्यो तो नदीमां मार्कर मूरने १४ बतेला साथे जोयो. बंने वच्चे झपाझपी थई, तेमां मूर हार्यो; १४ वाहाणो राजानां हतां ते पकडी लईने तेने पाछां सोंपी दीधां. राजाए फरेरानो घणो आदरसत्कार कर्यो. फिरंगा फॅक्टरो केटलीक अवळी चाल चलावता हता, ते संबंधीनी एक टीप करावीने राजाए तेने आपी, पण तेणे कर्युं.

के ए काम मारुं नथी, हुं तो तमने तमारा भाई सामे मदद करवा आव्यो छुं. पछी बंने भेगा थइने मायादुनाइ उपर चडी गया. ते ६,००० माणसोना लश्करथी तैयार हतो, पण तेने नाशी जवुं पड्युं; अने राजा साथे सलाह करवामां गुंथायो. मार्केर मूर, तथा तेना सगानां माथां भाले चडावी मने नजर करे तोज सलाह करवी एम फरेराये आग्रह कर्यो. तेम करवाने प्रथम तो मायादुनाइये चोखी ना पाडी अने तेने कह्युं, के मारा मददगारनी साथे माराथी एवो दगो करवा आग्रह करो छो ए घटित नथी, पण फरेराए कोई रीते मान्युं नहि, अने ते चोगरदमथी सपडायो तेथी पोताना मददगार अने तेना सगानां थईने नव माथां भाले चडावी फरेराने नजर कर्यां, त्यारे फरेरा भाई, तेना उपर रीज्या, ने तेनी साथे संधि कर्यो. तेमां ६० हजार पर्द (Pardaos) भुवनैकबाहुने लडाईना खर्चना मायादुनाइये आप्या. देश शान्त पाड्यो. राजाए त्यांना फॅक्टर पेरो वाज ट्रावसोसने गोवे रवाने कर्यो, पण रस्तामां लूंटाराओए तेने मारी नांख्यो.

१५४०. लंकाने भविष्यमां उपयोगी थई पडे एवा[1] उपाय योजवामां हवे राजा गुंथायो. पोताना देशी भणीथी पोतानी इच्छा पूरी पडे एम तेने लाग्युं नहि, तो पछी, पोर्टुगीझो जे हमणां विरुद्ध वर्त्तन करवावाळा गणवामां आव्या हता तेमनी पासे ते काम करावी लेवानी भ्रमणामां ते पड्यो. आ विषे राजावलिमां एम लखवामां आव्युं छे के "तेनी आवी धारणाथी ते पोताना देश उपर नाशने नोतरी लाव्यो, अने धर्मनुं सत्यानाश वाळ्युं." पोताना दोहित्रानी सोनानी प्रतिमा बनावीने तेने सोनानो मुकुट धरावबा तैयार कराव्यो. आ वेळाए पोर्टुगालमां

१ जॉन डेवी (John Davy) मीणनुं पुतळुं लखेछे.

तृतीय जुवाव राजा हतो, तेनीपासे आ काममां मदद लेवा सारु तेणे पोतानो एलची सलपो आरची अने एक बीजो, एम बे जणने धर्मपाळनी सोनानी प्रतिमा तथा जडित्र मुकुट आपीने पोर्टुगाल मोकल्या.

१५४१. लिझ्बनना राजमेहेलना भव्य दिवानखानामां सिंघाली कुमारनी प्रतिमाने राज्याभिषेक करवामां आव्यो. राजाए मानी लीधुं के, हवे आपणने कोई बीजा म्होटा राज्यनी प्राप्ति थवानुं आ शुभ चिह्न छे. आ कुमारनुं नाम डोन जुवान पाडवामां आव्युं. पछी केटलाक धर्मोपदेशको साथे मोकलीने डोनने लंकामां मोकली दीधो. उपदेशकोए आवीने पोताना धर्मनो फेलावो करवा सारु राजानी परवानगी मेळवी दीधी, अने धर्मनां केटलांक स्थान बांधीने लोकोने वटाळवानो प्रयत्न करवा मांड्यो. लोको हवे छेक कंटाळी गया. भुवनैकबाहु अणमगतो थई पड्यो. मायादुनाइये लोकने पडखे चडीने बंड मचाव्युं. पोर्टुगीझो भुवनने मददे हता.

१५४२. कलानी गंगाने तटे पोर्टुगीझो जळक्रीडा करवाने गया हता, तेवामां, एक फिरंगी गृहस्थे बंधुकनो धडाको कर्यो, तेनी गोळी राजा त्यां फरतो हतो तेने लागतां रामशरण थई पड्यो. आ बनाव उपर केटलाको वेंहेंमनी नजरे जुवे छे, केमके, आ राजा मरी जाय के तुरत डोन जुवान गादी उपर बेसवानो हतो, अने ते प्रमाणे तेने राजा बनावानी तैयारियो थवा मांडी. आणी भणी मायादुनाइ हकदार होतां, ते पण सज्ज थई गयो. पण पोर्टुगीझोनी मददथी मायादुनाइने हार खवरावी.

विलपोर्ट आल्फोन्सो परेरा नामनो एक पादरी हतो, तेने गोवेथी बोलावीने डोन जुवानने विधिपूर्वक बापटीझम आपी

इसाई बनाव्यो. तेनी साथे तेना जे ठाकोरडा अने हुझूरी हता तेओने पण मांहृथीमांह् बापटिझम आपी दीधुं. प्रजा बहु नाराज थई गई, तेथी कोटा बाहार आ नवा फिरंगी थयेला राजानी सत्ता चाली नहि. स्वतंत्र अधिकार बधो फिरंगानो चालवा मांड्यो. तेओए लोको उपर केर वर्त्तावा मांड्यो तेथी तेओ सर्वे प्रकारे त्राशी गया. एक तरफ पोर्टुगीझोनो त्रास, अने बीजी तरफ, मायादुनाइना हुमला थवा लाग्या. तेणे हवे पाछी पाह्ानी काहाडी नहि. फिरंगाए ज्यां धर्मनां स्थान.कर्यां हतां, त्यां पोहोंची जईने, तेणे ते तोडी पाड्यां, तेथी वस्ती तेना उपर राजी थई. दरियाकिनारे पांदुरा, बार्बेरीन, गालहीगाम हतां ते फिरंगाए लूंटी लीधां.

कोटाना मुख्य रेहेवासियोनी स्त्रियो, संकडामणमां आववाथी, तेमज हजाम, माछी, हुमाव अने काळिया जातिनी हलकी वर्णनी बायडियो, फिरंगानी सोनानी मोहोरोना चळकाटथी ललचाइने तेमना संगमां पडवा लागी, अने तेओनां घर मांडी बेठी. आ प्रमाणे संसारी स्थितिमां शळो पेसवा मांड्यो. धर्मविषयमां पण तेमज थयुं. बुद्धना उपदेशको कोटामां रहीने बोध करता हता, तेओने त्यांथी काहाडी मूक्या, एटले तेमने सीतावाक अने कांडीमां जई वसवानी अगत्य पडी.

मायादुनाइना भाई भुवनैकबाहुनी कुमारी त्रिबुकला वेरे विदेय (विदयराज) परण्यो हतो, तेनो दीकरो (डोन जुवान) धर्मपाळ हतो, अने ते पोर्टुगीझोना ताबामां आवी पड्यो हतो तेथी तेना बापनी साथे संप करवानी मायादुनाइने अगत्य जणाई. अने तेने पोर्टुगीझोथी अळगो, अने अतडो राखवाने माटे पोतानी कुंवरी तेने वेरे परणावानी जोगवाइ करी. पण ते पोताना मन-

सुबामां फाव्यो नहि. विदेय तो डोनना पक्षमांज रह्यो, अने नवी परणेली मायादुनाइनी कुंवरी उपर खोटुं आळ मूकीने तेनो तिरस्कार कर्यो. मायादुनाइ घणो कोपायमान थयो अने पोताना पुत्र सिंहने बळवान सेना आपीने वैर लेवा विदेय उपर मोकल्यो. तेने तेणे घणुं नुकसान पोहोंचाडीने हराव्यो. अने तेने केटलाक वर्ष लगी पोर्टुगीझो भेगो थवा दीधो नहि. एक वार तो एने अग्निकोणना जंगलमां भगाडी मूकीने अने अपमान अने आपत्तिनी एवी पायरिये पोहोंचाडी दीधो, के तेने तेना आगळना धिक्कारवा लायक अपकृत्यनो बदलो मळी चूक्यो. एक बीजी वेळाए पण भटकतो विदेय, पोर्टुगीझो अने डोन धर्मपाळना भेगो भळेलो झपाटामां आवी गयो. सिंहे तेओना सारामां सारा आफिसरो अने माणसोने कतल करी नांखीने बाकीनाने कोलम्बोना किल्लामां संताई पेसवानी अगत्य पाडी.

१५४५. गोवाना गवर्नरनी ट्रेझरी खाली हती, एटले ट्रेमेलीनुं देवल लूंटी लेवाने ४५ वाहाणो अने ३,००० सैनिको लईने जवानी तेणे तैयारी करी, पण आवा कूडाकर्मनी सामे मोसमे तोफान उठाव्युं तेथी तेनाथी त्यां जई शकायुं नहि, त्यारे तेणे लंकाना जाफनापट्टमना राजाने काहाव्युं, के तमे अमने खंडणी आपो, नहि तो लडवाने तैयार थाओ. सामा थवाने बनी शके एम हतुं नहि, तेथी प्रतिवर्ष ४,००० डकेटनी खंडणी आपवाने कबुल कर्युं. मार्टिन आल्फोन्सो त्यांथी केलकोलम पासे तेबेलिकेट (Tebelicate) छे त्यां जई पोहोंच्यो, अने केटलांक देवालय लूंटी लीधां, पछी गोवे रवाने थयो.

१५४७. फ्रांसिस्को शाखानो पेहेलो कमिसरी एफ आन्तोनियो डेल पॅड्न लंकामां आव्यो, तेनी साथे तेना केटलाक सोब-

तियो पण हता. तेओए लोकोने इसाई धर्ममां वटलावानुं काम चालतुं कर्युं. कांडीनो राजा जयवीर पंदार, Frei Pascalis फ्री पास्कालिसना सहवासमां आववाथी तेने इसाई करवानी तैयारी पर आण्यो. पण राजाने बीक लागी के प्रजा तोफान उठावशे, एटले ते खमच्यो. आणी तरफ गवर्नरने मदद मोकलवा जणाव्युं, तेणे आन्तोनिय मोनिझ बार्रेटोने खास ए काम माटे मोकल्यो. कोटानो राजा धर्मपाळ जेने डोन जुवानने नामे इसाई करवामां आव्यो हतो, अने क्रिश्चियन धर्मथी पूरो धराइ गयो हतो, तेणे जयवीरने समजाव्यो, के तमे इसाई थशो के लागलाज पोर्टुगीझो तमारूं राज्य लई लेशे. जे फिरंगा एनी मददे आव्या हता ते सर्वेने मारी नांखवानी जयवीरे धारणा करी. आनी आवी इच्छा बार्रेटोना कळवामां आवी गई. एणे शाथी जाण्युं ते जाणवामां नथी. वाहाण उपर जता रेहेवामां विशेष जोखम छे एम समजीने, ते सीतावाक भणी चाली नीकळ्यो, केमके, त्यांनो राजा (मायादुनाइ) तेनो मित्र हतो. एनी साथे १२० माणसो हतां, तेमनो वधारानो सामान. वगेरे वाळी नांखवानो हुकम आप्यो, अने आगळ चाल्यो. रस्तामां लडवानी जरूर पडी, त्यां लडतो ते त्रण दिवस सुधी कूच करी गयो. एक पण माणसनुं नुकसान थया विना ते सीतावाक पोहोंची गयो.

१५५०. मायादुनाइये कोटाने घेरो घालवानी तैयारी करवा मांडी, त्यारे राजाए वधारे खंडणी आपवानो करार करीने पोर्टुगीझोनी मदद मागी. तेमज वळी, कांडीना राजा करली पंदुरे पण गवर्नर पासे ओथ मागी. केमके ते क्रिश्चियन थयो हतो, तेथी तेनी प्रजा तेना सामी थई हती. आ बंने कारण माटे दों जोर्जे दे कास्त्रने

६०० माणसो आपीने मोकल्यो. तेने आवतो जोईने मायादुनाइ-ये कोटानो घेरो उठावी लीधो, ने ते त्यांथी रवाने थई गयो, तेनी पछवाडे बंने धाया, भेटो थई गयो, लडाई थई, तेमां मायादुनाइ हार्यो ने डुंगरामां पेशी गयो.

हवे कांडीना राजाने मदद करवा दों जोर्ज गयो, पण ते एक सांकडा रस्तामां सपडाई गयो. ४० हजार माणसोना घेरा वच्चे आवी गयो. लडाई जामी, तेमां ४०० पोर्टुगीझ सैनिको अने ४०० बीजा योद्धा थई ८०० माणसो मार्यां गयां, एटले ते त्यांथी सटकी गयो.

मायादुनाइये करारने नहि गणकारतां, फरीने कोटा उपर चढी जवानी तैयारी करी, त्यारे कोलम्बोना कमांडर गास्पर अजां-वेडोनी मदद मागी, ते १०० माणसो लईने आव्यो, ने मायादु-नाइने हराव्यो.

१५५०. सेप्टेम्बर मासमां वाइसरोय नोरोंज आवी पोहोंच्यो, एने पैसानी घणी तंगी हती, तेथी लंकाना राजानो खजानो कबजे करवा, अने शहरो लूंटी पोटलां बांधवानी तेणे धारणा करी हती. ३,००० लडायकोने ७० वाहाणोमां घालीने लाव्यो. पेहेलो तो ते राजवाडामां घुशी गयो, अने राजाना खजाना उपर तळप मारतां तेने ८०,००० डकेट रोकडा मळी आव्या, ते कबजे करी लीधा, पछी राजानी पासे खर्चना बे लाख डकेट माग्या. ते तेणे लागलाज आपी दीधा. मायादुनाइ उपर हवे तेनी नजर लागतां पोताना ३,००० माणसो साथे, राजानां ४,००० माणसो लईने, ते सीतावाक उपर चडी गयो. मायादुनाइ पण लगभग एटलीज सेनाथी तेना सामो थयो, पण तेणे हार खाधी, अने डुंगराभणी दोडी गयो. १०० माणस तेनी पछवाडे धायां; सीतावाक लूंटी

लीधुं, तेमांथी घणी मता हाथ आवी. बधी लूंटनो अर्धो भाग तो धर्मपाळने आपवो जोइये, पण पोतानी ट्रेझरी भरवी हती, अने राजा तो तेमना हाथमां पूटळा रुपेज हतो, एटले तेने कांई आप्युं नहि. ते कांई तेने आश्रय आपवा आव्यो न हतो, पण पोतानी ट्रेझरी तर करवाने आव्यो हतो, तो पछी एमज करे, एमां नवाई नथी. तेणे पाछा जवा मांड्युं त्यारे राजाए कह्युं के अहिं मारी मदद माटे ५०० माणसो मूकता जाओ, पण वाइसरोये जाण्युं, के हवे राजापासे कांई रह्युं नथी तो विशेष पैसानो लाभ मळे एम नथी, माटे एक पण मासण त्यां रेहेवा दीधुं नहि. राजानो एक सगो तेनी साथे इसाई थयो हतो, तेने वाइसरोय पोतानी साथे लई गयो, अने विजयनी ध्वजा तरीके, तेने पोर्टुगाल पोहोंचाडी दीधो. त्यां तेनो सारो सत्कार थयो. पछवाडेथी तेने हिन्द पाछो मोकळी देवामां आव्यो हतो.

१५५५. त्रिबुली पंदर केद पकडायो हतो, ते त्यांथी नाशी बलंदे गयो. मायादुनाइये तेने उस्केरीने फिरंगा सामे थवाने सज्ज कर्यो. ६०० सिंघाली तेनी मददे मोकल्या. एटले तेणे पानेचुर, कालेचुर, मासी, बेर्बेरी, गाल, अने बेलिगाम पोहोंची जईने स्वाधीन करी लीधां. सेंट फ्रान्सिस झेवियरे केटलाक देशीने वटाळ्या हता, तेओने कतल करी नांख्या, अने देवलो तोडी पाड्यां.

मायादुनाइनो इरादो ए हतो के त्रिबुलीने हाथे पोर्टुगीझोने जेर करावबा, अथवा तो, तेमने हाथे त्रिबुलीनुं काटलुं कहडाववुं. आल्फोन्सो परैरा दे लासेर्डा हवे मेदान पड्यो. तेणे मायादुनाइने मेळवी लीधो. पोतानो राजु कुंवर हतो तेने तेणे कालेचुरने मार्गे लश्कर आपीने मोकल्यो; लासेर्डाए २०० माणसो आपीने रुय परैराने बीजे मार्गे मोकल्यो; आन्टोनिय दे स्पिनोलाने

१०० माणसो आपीने त्रीजे रस्ते मोकल्यो. एम त्रणे जणा पलं-दुमां त्रिबुली हतो तेना उपर हुमलो करी गया. लडाई बराबर जामी, छेवटे तेओ शहरमां दाखल थई गया. त्रिबुली नाठो पण तेनी राणी हाथ आवी गई.

१५६०. जाफनापट्टम अने मानारना राजाए पोताना भाईने गादी उपरथी उठाडी मूक्यो हतो, अने पोते राजा थयो हतो. तेणे गोवे जईने इसाई थईने आल्कोन्फो नाम धारण कर्युं ने पोर्टुगीझोनो आश्रय माग्यो. इसाइयोने बहु पीडा करवा मांडी हती,तेथी वाइसरोय जाते त्यां चडी गयो. तेनी साथे १,२०० माणसो हतां. राजा २,००० माणसोथी सामो थयो, पण टकी शक्यो नहि, एटले, मोहोलात सळगावी खसी गयो. शहरनो कबजो दों कान्स्टन्टिनोए करी लीधो. राजा नाशी जतो हतो तेने लुवीस दे मेलोए पकडी लीधो. तेना उपर दया करवाने तेणे विनति करी. ते साथे त्रिबुली पंदर पासेथी जे खजानो तेणे लीधो हतो ते पाछो आपवानी कबुलात आपी, अने मानार सोंपी देवाने मरजी जणावी. वाइसरोये आ बधी शरतो मान्य राखी. अने जेनी मददे आव्यो हतो तेने वेहेतो मूकी दीधो.

आ प्रमाणे कोलकरारनी वात चालती हती, तेवामां, लोकोए फिरंगियो उपर हुमलो करीने घणानो घाण वाळी नांख्यो. वाइ-सरोय मरतो बची गयो, अने पोताना वाहाण उपर मुश्केलिये चडी गयो. ४०० माणसो आपीने दों आन्टोनिय दे नोरोंजने किल्लाना रक्षणमाटे मोकल्यो. पोते राजाने ओळमां लईने मानार बेटमां गयो, त्यां तेणे किल्लो बांध्यो, ने पुनिकेलना रेहेवा-सियोने त्यां लई जईने वसाव्या. आ प्रमाणे थवाथी ए जग्यानो नायक तेमने पजवतो हतो तेमांथी तेओ छूट्या. मानारना रक्षणने

अर्थे मानवेल रॉडरिग कुटिंजने कमांडर ठरावीने त्यां राख्यो, अने आखी लंकाने माटे बेल्थाझार गुईडीस दे सौसने कमांडर इन चीफ ठराव्यो.

जाफनापट्टममां बुद्धनो दंत हतो, त्यां प्रतिवर्षे पेगुनो राजा भेट मोकलवा पोताना एलचियो मोकलतो हतो, ते दंत पोर्टुगी-झोना कबजायमां आवी गयो. आ वात पेगुना राजाना जाणवामां आवतां, तेणे त्रण लाख डकेट आपवानी भांज-गड चलावी. जो दस लाख डकेट माग्या होत तो ते तेटला पण आपत, पण वाइसरोय ते गोवे लई गयो. त्यां केटलाक पादरियो तथा बीजा सद्गृहस्थोनी मंडळी भरीने विचार चलाव्यो. छेवट नीकाल ए आव्यो के दांत वेचवो नहि. महिमा घटाडवाने छेवटे तेमणे दांतनो भूको करीने बाळी नांख्यो. पण आ प्रमाणे करवाथी तेमनी धारणा परिपूर्ण थई नहि, केमके, त्यारपछी तो, बीजा बे दांत मळी आव्या, अने ते असल छे एम मानवामां आव्युं.

दों जोर्जे दे मेनेझीस बरोए कोटाना राजानो बचाव करवाने घणुं कर्युं. जोर्जे दे मेलो पण एज काममां लाग्यो, अने तेणे मायादुनाइने खूब पजव्यो. मेनेझीसे २०० माणसोने मारी नांख्या, अने तेने झाली लेवाने नदी सुधी पोहोंची गयो, तेवामां-ज, एक गोळो आवी फूट्यो, तेथी तेना २० खारवा मार्या गया, एटले ते पाछो फरी गयो. पछी तेना कुंवर राजु उपर ते चडी गयो. राजु पासे ३,००० माणसो हतां, तेमांथी १५० नो घाण वाळी दीधो, अने तेनी पछवाडे धायो, पण तेने भूलथाप देवाने प्रपंच रच्यो हतो तेमां ते फसाई जवाथी, तथा तेनी पासे हवे दारु सिलके रह्यो न हतो, एटले, तेने पाछा हठी जवानी अगत्य पडी, तेमां तेनां ७० माणस मार्यां गयां.

१५६२. कोटामांथी पोताना भाईने राजभ्रष्ट करवा माटे मायादुनाइ धारी बेठो हतो. तेना दीकरा राजुना हाथ नीचे, ३० हजार माणसनी सेना तैयार हती. ते लईने कोलम्बो उपर घेरो घाल्यो. आ वेळाए बाल्थासार गुईडीस दे सौस कमांडर हतो. घणा दिवस तोपनो मारो चलाव्यो, पण छेवट सुधी फाव्यो नहि, एटले, कोटा उपर चडी गयो. एटलामांज बाल्थासार लागलोज त्यां आवी पोहोंच्यो. शहर कबजे करी लेवानी तैयारी हती, तेवामरं वळी, ४०० माणसोनी मदद लईने खोराकसाथे मानारथी डियागो दे मेलो कौंतीज आवी पोहोंच्यो. २,००० माणसोनो मरो थवा दीधा पछी राजुए घेरो उठावी लीधो. फिरंगानां २० माणस मुवां. किल्लाने मरामत करावीने कौंतीज मानार पाछो गयो.

१५६५. जोर्जे दे मेलो जे मानारनो कमांडर हतो तेणे कांडीना राजाने कह्युं, के अमारे राजुना प्रदेश उपर चडी जवुं छे माटे अमने मदद करो. कोटा अने कोलम्बो आगळथी तेने वेगळो काहाडवानी आ तेनी युक्ति हती. राजानां ५,००० माणसो अने ३० पोर्टुगीझो तेणे मददे मोकल्या, दे सौस वेनो कमांडर थयो. राजुनो आखो प्रदेश खुंदी वळ्या, अने नाश कर्यो, तथा चिलाव शहर समूळगुं तोडी पाड्युं, तथापि घेरो उठावी राजु खश्यो नहि एटलुंज नही, पण बीजी रात्रे तेणे कोटाने घेरो घालवानी धारणा करी. आ वात एक सिंघाली स्त्रिये उघाडी करी दीधी, एटले सामावाळाओए पोतानो बचाव करवानी गोठवण करी. राजु तो धारणा प्रमाणे कोटा उपर चडी गयो, पण किल्लेदारो तैयार उभा हता. डियागो कोलम्बेथी चडी आवीने राजुना लश्करना मोखरा उपर टूटी पड्यो. शहरना एक भागमां राजुनी फोज

पेसवा पामी, पण तेने पाछी हठावी दीधी. आ प्रमाणे अहिं घमसाण मच्युं हतुं, तेवामां, कोलम्बेथी बीजी मदद आवी, तेणे राजुनी छावणी उपर छापो मार्यो. राजुए प्रीकोटाना बुरज उपर हल्लो कर्यो, त्यां मात्र ५० रक्षपाळो हता, तथापि कांई करी शकायुं नहि. छेवटे २,००० माणसोनो घाण वळावीने ते पाछो सीतावाक नाशी गयो.

पेरो दे आतावडे धार्युं, के कदापि राजु पाछो वळी आवशे, अने पोतानी पासे पूरतो खोराक न हतो, एटले जे माणसो मुवां पड्यां हतां तेमांथी जाडां जाडां ४०० माणसो पसंद करीने तेमनां मडदांमां मीठुं भराव्युं, के आगळ उपर खावाना काममां आवे, पण राजु पाछो आव्यो नहि एटले तेमने मडदानो उपयोग करवो पड्यो नहि. कोलम्बोमांथी तरतज खोराक आवी पोहोंच्यो. आ प्रमाणे चार मास सुधी घेरो घालेलो छूटी गयो. छेला ४० दिवसमां तो कशुं खावाने रह्युं नहतुं.

१५६५. राजुए धार्युं हतुं, के शत्रुओ कायर थईने कोटा मूकी देशे, अने हवे तेओनो विचार पण तेवोज थयो. कोटा तोडी पाडीने राजाने कोलम्बोमां राखवानी धारणा थई. लोभिया पोर्टुगीझोना पटावी खावाना धंधाथी ते त्यां उलटो हेरान थयो.

१५६७. कानानोरनी लडाईमां फिरंगा रोकाया हता, त्यांथी हवे परवार्या, एटले, जुदे जुदे ठेकाणे पोताना सरदारो मोकली दीधा, तेमां लिसुआर्ते दे आरागानने (Lisuarte de Aragan) लंकामां एक वाहाण आपीने मोकल्यो.

१५८६. आगस्ट मासमां कोलम्बो उपर हुमलो करवा राजसिंहे म्होटी सेना तैयार करी.

५०,००० योद्धा.
६०,००० रस्ता सुधारनार, तथा मोरचा बांधनार, खाईयो खोदनार आदि काम करनार अग्रेसरो.—
६०,००० कारीगर अने मजुर.
१७०,००० आशरे आटलां माणसनी संख्या हती.

२,२०० हाथियो,
४०,००० बळदो, अने पोठिया.
,४२,२०० बधां थईने जानवर हतां.

आ उपरांत, १५० तोपो, ५० हजार कोदाळां, पावडा, कोवाडा; ते उपरांत, वधारानां शस्त्र अने हथियारो पुष्कळ राख्यां हतां. नव पईडांनीं हाथी जोडवानी गाडियो हती, तेमां सामान उपाडवामां आवतो हतो. आ उपरांत ५०० वाहाणोनुं नौकासैन्य हतुं. आ प्रमाणे चडी जवामां विजय प्राप्त थशे के नहि ते विषे देवमंदिरमां मूर्त्ति आगळ पूछतां, अगाउथी गोठवण करी राखवा प्रमाणे, मूर्त्तिनी पछवाडे माणस राखेलुं, तेणे उत्तर आप्युं, के जो तमारे कोलम्बोमां जयप्रवेश करवो होय तो ५०० बाळकोनुं बलिदान आपो. एम केहेवाय छे के राजाए ते प्रमाणे बलिदान आप्युं. आवुं लखनारा विरुद्ध मतवाळा हशे एम धारवामां आवेछे. वळी केटलीक अतिशयोक्तिओ पण हशे खरी. ते निर्बाध प्रयाण करतो, कोलम्बोनी पासे पोहोंची गयो, अने त्यां पोतानी छावणी करी.

जुवाव दे ब्रिटो, कमांडर हतो. तेनी पासे ३०० यूरोपियन, अने ७०० देशी योद्धा अने गुलाम थईने हता. केहेछे के, आ संख्यामां $\frac{1}{3}$ भाग तो वृद्ध अने बाळक होतां उपयोगी नहता. योग्य लाग्या प्रमाणे ब्रिटोए माणसो गोठवी दीधां. जेमांथी पोर्टुगीझोने पाणी मळतुं हतुं ते तलाव फाड्युं, अने पाणी वहन

करनारी बोटो पकडी लीधी. एक मास आम गाळ्यो, तेमां न्हानी न्हानी झपमझपा थई. किल्लो नबळी स्थितिमां आवी गयो. तलावनी बाजु खाली थतां, ते पण राजसिंहनी सत्ता नीचे आवी गई. ब्रिटोए चोगरदम माणसो मोकलीने पोताना उपर ब्रह्मसंकट आवी पड्या संबंधीना समाचार पोहोंचाडी दीधा. मानारथी जुवाव दे मेलोए ४० माणसो तथा दारुगोळो आपीने पोताना भत्रीजा फेर्डीनाव दे मेलने रवाने करी दीधो. तेणे आवीने तलाव भणीनी बाजु साचवी लीधी. राजसिंह हुमलो करवानी तैयारी करतो हतो, एटलामां, ब्रिटोए धशी आवीने केटलुंक नुकसान पोहोंचाडी दीधुं.

ता. ४ थी आगस्टे राजसिंहे मळस्कुं थतां ओचिन्तो हुमलो कर्यो. सेंट मिचायल, सेंट गोंसालो, अने सेंट फ्रान्सिस्कना बुरजा उपर चडी जवा निसरणियो मांडी दीधी, अने माणसो चडवा मांड्यां, तेओने उपरथी फिरंगा ढोळी पाडवा लाग्या. किल्लानी भींत तोडी पाडवाने २,००० माणसो मंडी पड्यां हतां, तेटलामां उपरथी तोपोनो मारो चालु थतां, गोळा पोहोंच्या त्यां सुधी मेदान चोखुं करी नांख्युं, तेमां घणां माणसो मार्यां गयां. तोपण एक टोळीनी पछवाडे बीजी, एम एक पछी एक धसारो करती आवीने उभी रेहेवा लागी. राजानी आवी गोठवणने लीधे, ज्यां वधारे भय जेवुं लागतुं त्यां ब्रिटो जाते पोहोंची जवा लाग्यो. आ प्रमाणे एक पछी एक हल्ला थवा लाग्या. राजसिंहे कोई रीते तेमने पोहोंची वळवाने बाकी राखी नहि. फिरंगानी बीजी मदद लेईने आन्तोनिय वास्कोंसेलस एक वाहाणमां आवी पोहोंच्यो. ता. २० मी आगस्टे राजसिंहे जळथी अने स्थळथी, एक सामटो, एवो हुमलो कर्यो, के किल्लेदारोनी मददे पोहोंचवाने पादरियो अने मंकोने सिपाईयो बनीने कोलम्बोना किल्लाना बचावमाटे

हथियार पकडवां पड्यां. धसारो करता राजाना योद्धा आ फेरे पण फाव्या नहि. कोचीनथी ६ वाहाण भरीने लडायक सामग्री लई माणसोनी मदद आवी पोहोंची. तेनो सरदार नूनो आल्वारेझ दे आन्तो गुइया हतो. थोडी वार थई के, डियागो फेर्नान्डीझ पेनोआ नेगापट्टमथी, फेर्डीनाव दे लिया, अने बीजा, सेंट थोमेथी आवी हाजर थया. सेप्टेम्बरमां गोवेथी बेर्नार्डीम दे कार्वेलो, एक ग्याली अने ६ वाहाणो लईने आवी पोहोंच्यो.

. आवी सामटी मदद आवतां, राजसिंहने किल्लानी भींत ओळंगी दाखल थवाने अनुकूळ आव्युं नहि, त्यारे किल्लो तोडी पाडवाना उपाय चालु करवा पड्या. तेमां पण पांशरुं पड्युं नहि, त्यारे केटलांक माणसो पोताना भणीथी फीटीने शत्रुने मळी जवानो डोळ करे अने शहरमां पेशीने पाणीनां स्थानोमां झेर झोकावी दे एवी युक्ती रचवा मांडी. केटलांक माणसो आवी रीते दाखल थई गयां. पण वेंहेंम आवतां पकडाई गयां, तेमने फिरंगाए डूबावी दईने मारी नांख्यां. आम करतां पण राजसिंह फाव्यो नहि, त्यारे थोमे दे सौसना उपरीपणा नीचे फिरंगी लश्कर हतुं तेना उपर जळमार्गे हुमलो कर्यो, तेमां पण निराश थयो. फिरंगाए तेनां बे वाहाणो डूबावी दीधां, अने बे पकडी लीधां. तेमांनां केटलांक माणसोने मारी नांख्यां ने केटलांक ने वाहाणमांज फांसी दीधां. आ रीते ३०० माणसो मार्यां गयां. राजसिंहे पोताना सरदारनी आवी गफलत थयेली गणीने तेने गर्दन मार्यो. कोलम्बोना बचाव माटे मोकलेलो, फिलिपे कार्नेरो, दारुगोळो भरीने लडायक सामाननुं एक वाहाण लईने आवी पोहोंच्यो, तेनी साथे आन्तोनिय दे ब्रिटो अने मानवेल दे मासेडो पण वालंटियर थईने आव्या. रात्रनी वेळानुं टांकणुं साधीने राजसिंहनी फोजे हुमलो कर्यो. तेमां प्रथमनी पेठेज, ते फावी गयो.

वाइसरोयभणीथी १५० माणसो भरेली एक ग्याली लई
जुवाव कायादो दे गाम्बोआ हाजर थई गयो, ते जोईने जुव
दे ब्रिटोने हिंमत आवी अने धार्युं, के हवे आपणी पडखे जो
तेटलुं बळिष्ट लश्कर थयुं छे, एटले आटली वार बचावपर ह
तेने बदले, पोतातरफथी हुमला लई जवानी तेणे . धारणा क
पेरो आल्फोन्सोने एक टुकडी आपीने कांठाउपरनी जग्याओ
नाश करवाने फर्माव्युं. तेणे बालिकेट, बर्बेरी, अने बेलीगाम लूं
लीधां, अने केवो काळो केर कर्यो ते विषे आपणे पाछळ पृ
६९ मां वांची गया छिये.

तेमज, पृ. ७१,७२ मां राजसिंहे मचावेला युद्धनो परिणा
आपणे वांच्यो पण तेमां ते केवो माहाल्यो छे ते विषे फिरं
इतिहासकार रिबीरो विशेष लखतो नथी, मात्र एक न्हानुं सर
एटलुं ज वाक्य लखेछे के, "*वळी पोर्टुगीझोए पण आ लडाई
घणुं नुकसान वेठ्युं." देशी इतिहासकार घणी अतिशयोक्ति न
करतां जे लखेछे तेनो भावार्थ आ प्रमाणे छे:—

नाना प्रकारनी आतसबाजीमांथी फूटीने उडता बाणो अ
दिना सीसुवाटा अने धडाकानी पेठे गाजी रहेली मूलेरियाव
युद्धभूमि अस्त्रोनी धूणीना गोटेगोटथी छवाई गई हती, जेमां हजा
योद्धाओ लोही लोवाण थईने पडेला होवाथी लोहीनी नीको वेहे
हती, तेनी वच्चे राजा राजसिंह पोताना ठेकता घोडाउपर बेशी
एक जग्याएथी बीजी जग्याए सूचनाओ करतो, दोडम दोडा क
उत्साह पूर्वक माहाळतो हतो. आवी तेनी फोजना झपाटामां
नाशी जवाने लाग मळतो नहि, अने थाकीने लोथ थई जवा

* फ्रेंचमां थयेला भाषान्तरमां les Portugaio souffroient aus
beaucoup de cette guerre.

लडीने खशी जवानुं जेनामां जरा पण बळ रह्युं नोहोतुं एवा फिरंगाओने तेओनी तोपोने मोखरे एक पछी एक झाटकी नांखवामां आवतां १,७०० जणानुं बलिदान, वैरना बदलामां, परिपूर्ण थयुं त्यार सुधी सिंहनी पेठे गर्जना करतो राजसिंह अटकी पड्यो नहि.

१५८८. मेनेझीसनी पछी वाइसरोयनी निमणूकनो हुकम आव्यो तेमां पेहेलुं नाम माथियस दे आल्बुकर्कनुं लख्युं हतुं, अने ते हिन्दथी पोर्टुगाल जवा नीकळी चूक्यो हतो. बीजुं नाम मानवेल दे सौज कौंतिजनुं हतुं, जेने डी सूजा कूटीनो पण केहे छे, ते गोवामां हाजर हतो, एटले तेणे वाइसरोयनो चार्ज लीधो.

पोर्टुगालथी ५ वाहाणो आ सालमां आव्यां. डॉ पॉल डी लिमा घणुं घूमीने थाकी गयो हतो, अने तेणे शूरातन घणुं बताव्युं हतुं, तेम छतां, तेनी योग्य गणना थई नहि, एटले, कंटाळी गयो. वैगाना उपरीपणानीचे, हिन्दथी थोमे वाहाणमां नौकासैन्यनी एक टुकडी पोर्टुगाल रवाने थई, तेमां लिमा गयो. वाहाण नातालने किनारे आवी पोहोंचतां, तेने तोफान लाग्युं. वाहाणना तळियामां गाबचुं पडतां पाणी पेसवा मांड्युं. बे न्हानी होडियोमां ठठोठठ माणसो उतर्यां, तेथी वधारे वजन थई जतां, बंने बोटो डूबी गई. आखी संख्यामांथी ९८ माणसो किनारे पोहोंची शक्यां. मनिकाना राजाए तेमनो सत्कार कर्यो. कोई पोर्टुगीझ वाहाण आवी पोहोंचे तेमां चडी जता सुधी थोभवानी तेणे परवानगी आपी. केटलांक त्यां रह्यां; केटलांक, खंड उपर पाछां वळी आवीने आसपास वेराइ गयां; केटलांक झोफालाने किल्ले पोहोंची गयां; बाकीनांने, इनयाकना राजाना शहरमां पोर्टुगीझ व्यापारियो मळी गया; तेओ पण, पोतानुं वाहाण भागवाथी त्यां

आवेला हता. मनिलाना राजानी पडोशना बेटमां जेओ रह्या हता, तेमां लिमा हतो, ते बीजाओनी साथे त्यां मरण पाम्यो. तेनी विधवा नोना ब्री ट्रिक्सने गोवे जतुं एक वाहाण मळ्युं, एटले, पोताना पतिनी लास लईने, बीजा पोर्टुगीझो साथे, ते गोवे गई. त्यांथी पछी, पोर्टुगाल वाहाण जतुं हतुं तेमां त्यां गई.

१५८९. मिरअलिबेत सन १५८७ नी सालथी चांचिया वेडा करवामां फावी गयो हतो, तेणे पाछुं माथुं उपाड्युं. लॅमो आगळ ब्रिटो पासेथी ४ युद्धनौका, अने एक वाहाण तेणे छीनावी लीधुं हतुं ते साथे सज्ज थईने मोखेथी फेरणी करतो नीकळ्यो. मीलिन्दा आगळ तेणे आवीने लंगर नांख्यां. आ कांठानी सरदारी माथ्युस मेनेजीस वासकोंसेलस चलावतो हतो, तेणे तेने बीजी रात्रेज हांकी काहाड्यो. मिर अलिबेते घुमवा मांड्युं छे एवुं वाइसरोयना जाणवामां आवतां, तेणे पोताना भाई थोमे डी सौझा कौन्तिजने २० वाहाणो, अने ९०० माणसोनो काफलो आपीने सामो मोकल्यो. ते १५८९ ना फेब्रुआरीमां महामुसिबत वेठीने मोम्बासे आवी पोहोंच्यो. एना उपर गोळियो छूटवा मांडी, पण ७० टर्कोने ठेर करीने ४ बतेला स्वाधीन करी लीधा. मोम्बासा उपर चडाइ करवाने, मुझिमबास लोको तैयारी करता हता, तेमना सरदारे थोमे डी सौझाने मदद रेहेवा केहेतां, तेणे ते मागणी कबुल राखीने हुमलो कर्यो, तेमां मिरअलिबेत, तेनो बेटो, अने त्यांना हाकमनो भाई, एटला केद पकडाया. अहिंनो आखो किनारो पोर्टुगीझोनी सत्तानीचे लईने तथा जे हाकमो अने माणसो तेमना विरुद्ध हता तेओने देहांतदंड दईने, तथा आखा मंद्राबेटमां नाश चलावीने, सौझा गोवे गयो. साथे मिर अलिबेतने केद करी आण्यो हतो, तेने इसाई बनावीने पोर्टुगाल चडावी दीधो.

मोगल पादशाहे पोतानो एलची गोवे मोकल्यो हतो, तेने

लईने, फिरंगिनी बे युद्धनौका चौलने बंदरे जवा रवाने थई हती. मलबारियोनी एक टुकडी, जाणीता मूर कास्तामुझनी सरदारी नीचे नीकळेली, कारापटन नदी आगळ फिरंगियोनी युद्धनौका उपर धशी आवी, तेमां मलबारी टुकडीने केटलुंक नुकसान थयुं, ते जीरवी शकायुं नहि, जो तेओए टकाव कर्यो होत तो फावी जात, एवी बेहाल स्थितिए फिरंगियो पण पोहोंच्या हता; पण तेम नहि करतां, तेओ हठी, त्यांथी जता रह्या, एटले फिरंगियो जीत्या एम समजवुं जोइये.

१५९०. पांच वाहाणोनो काफलो पोर्टुगालथी हिन्द आववा नीकळ्यो, तेमांथी ४ वाहाणो तो पाछां घसडाइ पोर्टुगाल पोहोंची गयां. बाकीना एक वाहाणमां माथियस दे आल्बुकर्क हतो.

१५९१. मे मासमां, वाइसरोयनी तरवार आल्बुकर्कने सोंपी दईने, कौन्तिज एक विशाल वाहाण लइने पोर्टुगाल रवाने थयो. आ वाहाणमां मूल्यवान् माल भरेलो हतो. गरजाव आगळ ते भागतां, तेमांथी कांई पण माल तेओ बचावी शक्या नहि.

सन १५७९ थी १५९१ सुधीमां लिझबनथी हिन्द आवतां २२ वाहाणो डूबी गयां हतां, तेनुं कारण ए हतुं के, गजा उपरांत तेमां माल भरवामां आवतो हतो, तेथी तोल वधी जतुं हतुं; तथा वाहाणो घणां म्होटां होवाथी, ते जलदीथी जोखमाइ जतां हतां.

सिंहलद्वीपमां घणा लोकोने वटाळीने इसाई कर्या हता. तेथी त्यांना राजा अने प्रजा बंनेना मनमां घणो तिरस्कार आवतां, इसाइयो उपर कांडीना राजानुं डबाण घणुं हतुं. आ काममां जाफनापट्टमनो राजा, कांडीना राजा साथे भेगो मळी गयो छे एवो सबब बतावीने, ते बंने राजानी साथे धर्मयुद्ध मचावा वाइसरोये २०

वाहाणोनी नौकासेना तैयार करी, आन्द्रे फर्तांडोने सरदार बनावी मोकल्यो. कालिकोट मूकीने आगळ वधतां, तेने त्रण वाहाणो मार्गमां मळ्यां. तेओना उपर तेणे मारो चलावी, बेने डूबावी दीधां, अने त्रीजुं पकडी लीधुं. कारोमांडलना कांठानो धणी थई पडीने कोतिमुझा चांचियो १४ थी ते २२ वाहाणोनो काफलो लईने फेरणी करतो हतो; तेणे केटलांक पोर्टुगीझ वाहाणो झाल्यां हतां. वळी, तेणे कोलम्बो अने मानारना किल्ला उपर हुमला करवानी धारणा करी हती. कार्दिवा नदीना मुख आगळ कोतिमुझानो फर्तांडो साथे भेटो थयो, तेमां ते चांचियो हार्यो ने तेनां बधां वाहाणो फिरंगियोने हाथ जतां, पाणीमां तरीने ते नाशी गयो. मानारमां जतां फर्तांडोना जोवामां एक काफलो आव्यो ते तेणे पोताने कबजे करी लीधो. काफलानां केटलांक माणसो तरीने जतां रह्यां, अने राजानी सेना भेगां भळी गयां. राजानी साथे युद्ध थयुं, तेमां राजा अने तेनो युवराज बंने पकडाया; राजाने गर्दन मार्यो, पण युवराज नमी पड्यो, एटले तेने उगारी, तेनी साथे केटलाक करार करी, तेने तेना बापनी गादिये बेसाड्यो.

आ वेळाना कालिकोटना राजा, झामोरिननी प्रजामांहेलो एक चांचियो, कुंहेल मार्कर करीने हतो, तेने झामोरिननी उश्केरणी हशे एम धारवामां आवे छे. ते सारी नौकासेना लईने मलबारने कांठे घुमतो हतो. तेने जेर करवा माटे, वाइसरोये, डॉ अलवारो डी आब्रांचेझने म्होटी नौकासेना आपी मोकल्यो, पण ते एकदम वश थाय एम हतुं नहि. झामोरिन तेना उपर दाब राखीने तेने पोताना कह्यामां राखी शकतो हतो. झामोरिननी केदमां केटलाक पोर्टुगीझ केदियो हता, तेमां फ्रायर फ्रान्सि डा कोस्ता पण हतो, तेणे तेने घणी रीते समजाव्यो, अने पोर्टुगीझो साथे सलाह

राखवामां लाभ छे एवुं घणा प्रकारे समजाव्युं, त्यारे तेम करवाने तेनुं मन थतां, फ्रायरने डॉं आल्वारो पासे मोकल्यो. तेणे तेने वाइसरोय पासे मोकल्यो. बंने वच्चे कोलकरार थतां, झामोरिनना ताबामां जेटला पोर्टुगीझ केदियो अने गुलामो हता, ते बधाने छोडी मेल्या. वळी वधारे तेणे ए कह्युं के, पोताना देशमां इसाई देवल बांधवानी परवानगी आपी, अने तेनो पायो नांखवानी क्रिया तेणे पोताने हाथे करी.

१५९२. आ वर्षना प्रारंभमां लिझ्बनथी ५ वाहाणो आव्यां तेनो उपरी फ्रान्सिस्क डी मेलो हतो.

आ सालमां, मुझिम्बास, अने मुम्बो काफरोने वश करवा फिरंगियोए प्रयत्न कर्यो. तेमां पेड्रो फर्नान्डीझ चेव्स, अने आन्द्रे डी सांसियागो मार्या गया; ते साथे तेमनां माणसो पण कतल थयां. आवी शोकजनक वात जाणीने मोझाम्बिकनो कमांडर डॉं पेड्रो डी सौझा वैर लेवाने चडी गयो, तेनी पण हार थई. पण छेवटे, तेओ वशमां आवी गया.

१५९२. मुसलमानोना हुमलाथी, आ सालमां, फिरंगियोने चौलनुं रक्षण करवानी अगत्य आवी पडी हती. किल्लानी सामी बाजुए नदी उपर मलेकनो वास वशेलो हतो. तेमनो सरदार जे आगळ फिरंगियोनी नोकरीमां हतो, तेणे मोरो नामना चडाव उपर ४,००० घोडेसवार अने ७,००० पायदलथी फिरंगियोना शहरने दबाणनीचे लीधुं हतुं, अने त्यां ६५ म्होटी तोपो गोठवी तेना माराथी नुकसान पोहोंचाड्युं हतुं.

एप्रिलमां अहंमदनगरना बुरहान निझामशाहे, चौल उपर फरीने हुमलो कर्यो, ते वेळाए, किल्लाना रक्षण माटे ३,००० माणसो हतां, तेमां १,५०० फिरंगी सैनिको, अने १,५०० गुलामो हता.

शहर उपर मुरोनो तोपनो मारो एवो चाल्यो के, १४ मोगलो ते कबजे करी लेवानी आतुरतामां हता, तेवामांज पोर्टुगीझ टुकडिये तेमना उपर एवो झपाटो मार्‍यो, के नव तो त्यांज मराया, बेने पकडी लीधा, अने त्रण नाशी जवाथी उगरी गया. खोजो तलदार (Taladar) फोजनो सरदार थई घुमतो हतो, ते घवाई जतां मार्‍यो गयो. तेनी पछी, एक तुर्के सरदारी लीधी, ते पण मरायो, एटले, सरदारीनो बोजो फरहद्खानना उपर आवी पड्यो. मुसलमानोए घेरानुं काम एवा जापताथी चालतुं राख्युं हतुं, के फिरंगियो, आगळ माथुं काहाडीने लडी शके एम हतुं नहि; तेओ पोतानो बचाव घणी मुश्केलिये करी शकता हता. आवा बारिक समयमां, ३०० सैनिको लईने डों अल्वारो डी आब्रांचीस वसाईथी आवी पोहोंच्यो. तेटलामांज वळी, २०० माणस सुरतथी आवी पोहोंच्यां, एटले फिरंगियोने उलट आवी. लडाईनो नजीकनो दिवस ठरावी, पादरी आगळ पाप पोकारी दई, हुमलो करवाने सज्ज थया. चडाववाळी जमीनना उपरना मेदान उपर सपाटाबंध चडी गया. अहिं तुमुल युद्ध मच्युं. मुसलमानोए फिरंगियो उपर १० मस्त हाथी छोडी मूक्या, तेमांथी एकने कारी घा थतां, ते मूरोना जथामां पेशी गयो, अने घणां जणनो कच्चरघाण वाळी नांख्यो. पछी ते शहरनी आसपास खाई हती तेमां धशी पड्यो; एटले, तेणे तो फिरंगियोने पूल जेवा साधननी जोगवाई करी आपी. तेना उपर थईने तेओ मूरोने पोहोंची वळ्या. एक हाथी नासतां, बारी तोडी तेमां पेशी गयो, तेनी पछवाडे फिरंगियो पेशी गया तो, त्यां, मडदांनो ढग थयेलो तेमना जोवामां आव्यो. केटलुंक दारूखानुं, हाथियो, अने संख्याबंध घोडा तेमना हाथमां आवी गया; ७५ फालतु म्होटी तोपो हती, ते कबजे करी लीधी; पांच हाथी पकडी

धा; अने दशथी ते १२ हजार सुधी माणसो मार्यां गयां.
:लाक एवी गप मारे छे के, आ लडाइमां ६० हजार माणसो
र्यां गयां त्यारे फिरंगियो मात्र २१ मराया !

फरहदखानने लागलोज केद करी लीधो. अने तेनी बानु,
ा बेटीने पण कबजे करी लीधी. बानुने माटे माग्या पैसा
धा, त्यारपछी तेने छोडी मूकी. फरहदखान अने तेनी बेटीने
िश्चियन धर्ममां दाखल करी दईने पोर्टुगालमां पोहोंचाडी दीधां.
ं धर्मविजंयनी ध्वजा तरीके जनमंडलमां आगळ पाडवानी पत-
जी तेओए करेली जणाय छे. परवश पडेली कुंवारी कन्या
ं गई, ते कोई फिरंगी साथे परणी हशे एम धारवुंज जोइये.

पाछळ आपणे जोयुं (पृ. ७१,७२ अने ७३ मां) के कोलम्बोना
ा संबंधमां, राजसिंह गुचवारामां आवी पड्यो हतो. ते प्रसंग
ईने डि सौझाए हवे कांडीना लोकोने उश्केरीने बंड कराव्युं.
ाडेनियानो एक सिंघाली राजवंशी,[1] जेनुं नाम कुनापु बंदार करीने
ुं, अने जेने गोवे राख्यो हतो, तेने वटाळीने इसाई करतां तेनुं नाम
ं जोन पाडवामां आव्युं हतुं. आ शख्सने शस्त्रधारी सेनानो सर-
र बनाववामां आव्यो. मानारमां भराई पेठेली, जयवीर राजानी

---

१ विजय अथवा विजयसुंदरबाहु, राजसिंह विरुद्ध बंड मचावानी तैया-
मां हतो, एटलामां, तेणे तेने पोतानी पासे बोलाव्यो अने कह्युं के, अमुक प्रदेशनुं
ज्य तमने मुप्रत करवामां आवशे. विश्वास राखीने विजय तेनी पासे गयो.
ले एक खाडो करावी तेमां सरिया रोपावी राख्या हता तेमां नांखीने गळा
ी डाटी दीधो. अने माथा उपर मोगरनो प्रहार करीने मरावी नांख्यो. एना
कराओमांथी (Kanapo Bandara) कुनापु बंदार कोलम्बा भणी
शी गयो अने वैर लेवाने माटे क्रिश्चियन थई गयो. आस्त्रियाना ड्युकना
म उपरथी तेनुं डोन जोन नाम पाडवामां आव्युं. आ ड्युक कास्टैल अने
र्टुगालना राजा फिलीपनो भाई थतो हतो.

कन्या (जयवीरा)[1] डोना कॅथेरिनाने डोन फिलीपना मृत्युपत्र प्रमाणे गादी उपर बेसारवा माटे तेने मोकल्यो. आ काम तेणे बराबर पार उतार्युं; पण पोताने वेगळो मूकीने फिरंगियोए डों फिलीपने राज्य अपार्व्युं हतुं, तेनी तेने अदेखाइ आवी, एटले फिरंगियोनी साथे शत्रुवट करी तेमने कांडीमांथी हांकी काहाड्या. डों फिली-पने झेर देईने मारी नांख्यो. हवे राजसिंहनुं राज्य लेवा तेनी पछवाडे लाग्यो. कांडीना उच्च प्रदेशमां न्हानी न्हानी झपमझपा थवा लागी. छेवटे, कुकुल—बित्रवेली, जे कादुगनवन्न मार्ग पासे छे त्यां म्होटी लडाई थई. फावती जग्याए राजसिंहनी सेना गो-ठवाइ हती, सैनिको उलटथी लडता हता. तेवामां डोन जोने एवा आवेशमां आवीने हुमलो कर्यो, के, सामी सेनाने हठवुं पड्युं. तेमां सामसामी एवी कतल चाली के, ज्यां त्यां मडदां अने, लोहीनी छोळो उडती सिंहना जोवामां आवी, अने एनी लागणी अतिशय उछळी आवी. ते एक पगे घणो घायल थयो हतो, अने अशक्त थई गयो हतो, तेवी स्थितिमां, शोक करवा लाग्यो के, अरे! लगभग १०० वर्ष सुधी हुं लडाइयोमां घुम्यो, अने ज्यां त्यां जय मेळवतो आव्यो, अने छेवटे आवा एक उद्धत कुंवेडाना हाथथी हार खावानो प्रसंग आव्यो! मारुं बळ घटतुं जायछे अने मारो अंत पासे आव्यो छे! छेवटे तेनी हार थई, एटले सीतावाक नगरमां जतो रह्यो. पोते घणी लडाईयोमां जीत मेळवेली, एवा पराक्रमी

---

१ वीरबाहु—जयवीर बंदार, विजयबाहुना समयमां गमपोलनो मां-डलिक हतो ते भुवनैकबाहुना समयमां कांडीमां राजा हतो. तेने राजसिंहे त्यांथी काहाडी मूक्यो एटले मानारमां जईने पोर्टुगीझोने आशरे रह्यो. तेनी साथे तेनी राणी तथा कुंवरी हती. राजाने इसाई करीने पोर्टुगालना फिलीप राजाने मान आपवानी खातर तेनुं नाम दों फिलीप पाड्युं ने कुमारीनुं नाम डोना कॅथेरिना राख्युं. तेने इसाई धर्मनी केळवणी आपवामां आवी हती.

राजानी आवी माठी दशा थई, तेनी लागणीथी डरकेराइने, तेणे घा रुझाववानो कशो उपाय करवा दीधो नहि, वळी ते घणो घरडो थई गयो हतो, तेथी १५९२मां मरण पाम्यो, त्यारे तेनुं वय १२० वर्षनुं हतुं.

१५९२. डोन जोन, हवे स्वतंत्र सत्ताधारी थयो, अने कांडीनुं राज्यपद धारण करी लीधुं. तेणे आ प्रसंगे क्रिश्चियन धर्म छोडी दीधो, अने विमलधर्म एवुं नाम धारण कर्युं. बौद्ध साधुओनी कृपा मेळववा तेणें प्रायश्चित्त कर्युं, त्यारपछी, कांडीमांथी चोरायलो बुद्धनो *दांत, पोर्टुगिझो पासेथी लई लीधेलो तेणे बताव्यो, तेथी

* पोर्टुगिझोना हाथमां न जवा देवा माटे आ दांत साफरागाममां देलगामो आ स्थाने राखवामां आव्यो हतो. ए वात पण विमलधर्मे लोकोने कही हती.

आ दांत संबंधी विशेष वात नीचे प्रमाणे छे.—

आर्यधर्म पाळनारा हिन्दियोने बळात्कारे वटलावी क्रिश्चियन करेला एवा पोर्टुगीझोए, पोताना धर्मनी महत्ता बताववाने अने बौद्ध मतनो, तिरस्कार प्रकट करवाने एक अपकृत्य कर्युं छे. ते ए के, महात्मा बुद्धनो इ. स. नी पूर्वे ५४३ मां देहांत थयो त्यारे तेने कुशीनरा—गोरखपुरमां अग्निसंस्कार करवामां आव्यो; तेनी चितामांथी तेनो एक दांत खेमाए लईने कालिंगना दंतपुरना राजाने संभाळी राखवा सोंप्यो. त्रीजा सेंकडानी समाप्तिनी वेळाए कालिंगनो राजा गुहसिव हतो, तेने एकैलके (नागो बावो) मना करवाथी दन्तनी सेवा करवानुं तेणे बंध कर्युं. पण तेना प्रधाने दन्तनो महिमा कही बतावीने पूजन चालतुं कराव्युं. एकैलक पइल पुल (पाटलीपुर—पटण) जईने त्यांना अधिपति पांडुवस राजाने मळ्यो, अने कर्युं के, तारो मांडलिक राजा कालिंगनो गुहसिव, विष्णु अने शिवनुं पूजन करवानुं मूकी दईने दन्तनुं पूजन करेछे. राजा कुलसैकरे पोतानो शूरो सेनापति चक्रवर्तीने (चैतन्यराज) मोकल्यो, ते दन्तपुर गयो. दन्त त्यां राखवामां आव्यो हतो माटे ते नगरनुं नाम दंतपुर राख्युं हतुं. त्यांथी दन्त पाटलीपुर लई गया; त्यां घणा चमत्कार बतावाथी राजाए तेनी सत्ता मान्य राखीने दलद (दांत) पाछो आपतां दन्तपुर राख्यो. आ दंतपुर ते जगन्नाथपुरी हशे एम गणवामां आवेछे.

बौद्ध धर्मना साधु आदि सर्व, बहु प्रसन्न थयां. ए दांत विमल-धर्मना हाथमां आव्यो, तेथी, तेनी बुद्धि पवित्र थई, अने तेने

पांडुवस पासेथी दूलद लई लेवा खइवदनोरनो राजा क्षीरिदर चडी आव्यो, ते लडाईमां मरायो. त्यारपछी तेनो भत्रीजो सेना लईने चडी आव्यो. उदयीनीना राजानो दन्तकुमार बौद्धनो भक्त हतो, ते आ वेळाए दन्तपुरमां आव्यो हतो, अने तेणे गुहसिवनी कुमारी हेममाला, जेने रणवली पण केहेता हता तेनी साथे लग्न कर्युं हतुं. तेओए ब्राह्मण ब्राह्मणीनो वेश धारण कर्यो, अने दूलदने हेममालाए पोताना चोटलामां संताडी राख्यो, त्यांथी रवाने थई बंने एक वाहाणमां बेशी गयां. अगाउथी गोठवण करी राखी हती, के जो शत्रु जीते तो लाल ध्वजा दंतपुरना किल्ला उपर चडाववी, एटले ते जोईने, दंतकुमार लंका भणी चालतो थाय. ज्यारे लाल बावटो फरकतो दीठो त्यारे दंतकुमार पोतानुं वाहाण हंकारी लंका पोहोंची गयो. ते वेळाए इ. स. ३१० मां कीर्त्तिश्री माइवन (मेघवर्ण) बौद्धधर्मी हतो तेणे मानपूर्वक दूलदनी स्थापना करीने लंकाबेट दन्तापर्ण करी दीधो. ते ८०० वर्ष सुरक्षित रह्या पछी, एक बीजाने जीतनारा जुदा जुदा राजाना कबजामां जतां, छेवट त्रीजो विक्रमबाहु, जेणे इ० स० १२४० थी १२६७ सुधी राज्य कर्युं, तेणे, कोटमालमां संताडी राखेलो दन्त त्यांथी आण्यो. अने तेना कुमार कलिकाल साहित्य-सर्वज्ञ अथवा जेने पंडित पराक्रमबाहु केहेता हता, तेणे १२६८ मां ससकोरलमां पोते वसावेला श्रीवर्द्धनपुर अथवा हाल केहेवाता कांडी नगरमां रखाव्यो हतो. त्यार पछी, तेने मदुरामां लई जवामां आव्यो. छेवटे, लंकाना त्रीजा पराक्रमबाहुए युक्तिप्रयुक्तिथी पाछो लंकामां आण्यो, अने तेना कुमार भुवनैकवाहु बीजाए १३१९ मां हस्ती-शैलपुरमां तेनी स्थापना करी. आ दांतने माटे राजाओ लूटमलूटा करता हता, तेनुं कारण ए छे, के ए दांतनो एवो महिमा लोकमां गणातो हतो, के जे राजानी पासे ए दांत होय ते सार्वभौम राजा थाय. कालिंगना राजानी पासेथी ए दांत प्रथम लई लेवामां आव्यो हतो, माटे त्यारपछीना त्यांना राजानो डोळो ते उपर होतां, फरीने ते दांत त्यांना तामिल राजाए पोताने स्वाधीन करी लीधो. पण १५६० मां ते नगर पोर्टुगीझोना स्वाधीनमां आव्युं, त्यारे तेमणे, ते दांतनो महिमा भंग करवाने, पोताना स्वाधीनमां करी लईने, गोवामां तेनो नाश करी नांख्यो. पोर्टुगीझ इतिहास

राज्यनी प्राप्ति थई, एम मानीने, तेना प्रतिनो सर्वेनो रोष उतरी गयो.

पेड्रो लोपेझ डी सौझाने फौज आपीने, फिरंगियोए कोनापु अथवा डोन जोन (विमलधर्म)ने पदभ्रष्ट करवा, अने राणी केथेरीना (जयवीरा)ने तेने स्थाने राज्यपदे स्थापवा मोकल्यो. एनी साथे १,५०० यूरोपियन हता, ते उपरांत संकर जातिना (हाफ कास्ट) अने बीजा देशी सैनिको हता. प्रारंभमां तो ते जीत्यो खरो, पण पछवाडेथी, कांडीना लश्करने फिरंगानी मदद्मांथी विमुख करावी, विमलधर्म पेड्रो लोपेझना उपर टूटी पड्यो. तेणे तेने पकडी लीधो, अने तेना ५०० सैनिकोने पकडीने केद कर्या, तथा तेमनां नाक कापी नांख्यां. डी सौझाने घा वाग्यो हतो तेथी ते पण मरण पाम्यो. राणीने पोताना कबजामां राखी लीधी, अने सुमारे १५० फिरंगियोने नानाप्रकारनी देहांतशिक्षा करी. डोना केथेरीना साथे तेणे पुनर्लग्न कर्युं, अने कांडीना राज्य उपरनो राणीनो दावो पोताना जीतना हक्क साथे मेळवी दईने, आखी लंकानो राजाधिराज थयो. हवे तेणे निरांते कांडीनी गादिये बेशी १२ वर्ष सुधी निर्बाध राज्य भोगव्युं.

लखनारा केहे छे के, १५६६ मां लंकाना राजा विक्रमबाहुए, मूळना जेवोज हाथीदांतनो दांत बनावराव्यो, पछी तेणे कांडीनगरमां एक देवळमां तेनी पाछी स्थापना करी. लंकाना केटलाक लेखको वळी एम केहे छे के, भयने समये दांत संताडी राखवामां आवतो हतो, तेथी आ दांत पोर्टुगीझोना हुमलानी वेळाए गुप्त राखवामां आव्यो हतो. राजकुमारी जयवीरा अने तेनी एक बीजी बेहेनने पोर्टुगीझोए वटाळीने रोमन काथोलिक धर्ममां दाखल करी हती, तेना दीकराना राज्यसमये, अने त्यारपछी तेना बेहेनना राज्यसमये पण, आ दांत प्रकट करवामां आव्यो न हतो. १५८९ मां बौद्धधर्मी विमलचंद्र राजाना समयमां आ दांत प्रकट करवामां आव्यो, अने १७७५ मां कीर्त्ति श्री राजसिंहे, हवणां स्थित छे ते दलदा मालिगाव अथवा दंतदेवल बंधावी, सर्वने दांतनां प्रकट दर्शन करावीने तेनी स्थापना तेमां करी.

आ सालमां, एटले १५९२ मां, अंग्रेजोए फिरंगियोनुं मड्रि डी डिओस (Madre de Deos.) नामनुं वाहाण पकड्युं, अने ते डार्टमौथमां लई गया. आ वाहाण १६५ फीट लांबुं हतुं, अने तेनी पोहोळाइ ४६ फीट, १० इंचनी हती, अने ते सात माळनुं हतुं. एनो म्होटो शडस्तंभ १२१ फीट लांबो हतो. इंग्लंडना लश्करी के व्यापारी वाहाणो करतां ते म्होटामां म्होटुं हतुं. लंडनमां आ वाहाणना मालनी नोंध करवामां आवी, ते उपरथी बधा मालनी मध्यम प्रकारनी किंमत गणतां, १,५०,००० पौंडनी थई, तेमां जे मूल्यवान् झवेरात हतुं, तेनी टीप तो जाहेरातमां आवी नथी, तेमज, तेनुं मूल्य आ रकममां दाखल करवामां आव्युं नथी.

१५९३. डों लुवीस कौतिंजना उपरीपणानीचे पोर्टुगालथी पांच वाहाणो आव्यां; तेनी साथे क्रुसेडनो बुल, एटले इसाइ धर्मनुं आज्ञापत्र लईने, डोमिनिकन शाखानो साधु (मंक) फ्रान्सिस्क डी फेरिया आव्यो हतो. आ पांच वाहाणो माहेलुं एक, सेंट आल्बर्टस नामनुं वाहाण, डेल नातालना किनारा उपर भागी पड्युं, तेमांना केटलाक खलासियो डूबी मुवा. बाकीना आगळ चालतां, एक वाहाणमां मोझाम्बिक पोहोंची गया. पण जे पछवाडे रही गया हता, तेओने काफरोए मारी नांख्या. एक वाहाण लईने फ्रान्सिस्क दे मेलो पोर्टुगाल भणी हंकारी जतो हतो, तेने अझोर आगळ त्रण अंग्रेजी वाहाणो मळ्यां. तेमनी साथे लडाई थतां फिरंगियो हारी गया; अने अंग्रेजोए तेमनुं वाहाण बाळी नांख्युं. तेमांना माणसोमांथी १२ जण बळी जतां बच्यां, तेओने इंग्लंड लई जवामां आव्यां, त्यांथी तेमने छोडी देवानो दंड भरवामां आव्यो त्यारे तेमने पोताने देश जवा दीधां.

१५९४. चीनथी प्रतिवर्षे गोवे एक वाहाण जतुं हतुं, ते प्रमाणे एप्रिलमां मलबार किनारो छोडीने रवाने थयेलुं एक वाहाण गोवे पोहोंची जवानी तैयारीमां हतुं, एटलामां, तेमना शत्रुनी १४ युद्धनौकाना सपाटामां ते आवी गयुं. आ वाहाणमां मात्र १४ फिरंगियो हता, तेमणे माल बचाववाने त्रण दिवस ने त्रण रात्री-सुधी लडाई चलावी पण छेवटे मार्या गया. एक जावानो माणस तेमां हतो, तेणे शत्रुना हाथमां वाहाण नहि जवा माटे, दारुनुं एक पीप सळगावी दीधुं, एटले ते बळी गयुं. वाइसरोये, ७०० माणसो अने १८ वाहाणोनो एक काफलो पेला बाळी नां-खेला वाहाणनुं वैर लेवाने मोकल्यो. आ वाहाणनो उपरी आन्द्रे फर्तोडो हतो, ते आगळ चालीने गयो, एटलामां, झामोरिननां माल भरेलां त्रण वाहाणो तेना जोवामां आव्यां. तेना उपर तेणे हुमलो कर्यो, तेमां न्हानां म्होटां, स्त्री अने पुरुष, थईने एकंदर बे हजार माणसो हशे, ते बधां मार्यां गयां. वाहाणो पकडी लीधां, तेमांथी, घणो किमती माल हाथ लाग्यो. आगळ चालतां मलबारी नौ-कासेन्य तेना जोवामां आवी, जेने खोळवा माटे ते कार्डिगा नदीमां शोध चलावतो हतो. आ सेना उपर हल्लो करीने तेणे ते ताराज करी नांखी. तेमांथी एना हाथमां घणो मूल्यवान माल आव्यो. अहिंथी ते सिंहलद्वीप भणी हंकारी गयो. त्यां पोहोंचतां वांतज कोलम्बोमां तोफान उठ्यानुं, अने त्यांना कमांडरना सामा लोकोए बंड मचाव्यानुं तेना जाणवामां आव्युं. एनी पासे माणसो हतां, तेनी मददथी त्यां जई बंड बेसारी दीधुं. तथा किल्लेदारोने सारी सलाह आपीने समाधान करावी दीधुं. किल्लामां अणबनाव थयो हतो, ते मटाडी दीधो. त्यारपछी ते सीधो गोवे जई पोहोंच्यो.

डि सौझाना मरण पछी त्रण वर्षे तेनुं वैर लेवा, अने लंकानी स्थिति मार्गे आणवा माटे, हिरोनीमस दे अजवेद, योग्य सेना

लईने गोवेथी आव्यो. वेलानी आगळ विमलधर्म तेना उपर धशी आव्यो. अने तेने खूब हार खवरावीने कोलम्बोना किल्लामां पेशी जतां सुधी तेनो केडो मूक्यो नहि. विमलना पक्षनो एक ठाकरडो फिरंगिये पकड्यो हतो, अने जेने तेओ ठगारो गणता हता तेने खांध मार्यो, तेथी विमलनो क्रोध वीफर्यो. तेणे जे फिरंगियो केद पकड्या हता तेओने हाथियोना पग नीचे कचरी नंखाव्या, अने बाकीनानां नाककान कापी के बीजा अवयव बेडोल करीने कोलम्बे मोकली दीधा. आवुं कृत्य विमलने करवुं पड्युं तेमां फिरंगीना लश्करवाळा, अजवेदनो वांक काढा-डवा लाग्या. तेओ तेना उपर क्रोधायमान थईने, अने पोताना सोबतियोना अंगनी कापाकापी जोईने उश्केराई गया, अने एक जण तो कटारथी तेनी छाती तोडी पाडवा धश्यो तेने पादरियोए वच्चे पडीने झाली लीधो.

हवे पोर्टुगीझ जनरले दगाथी राजानुं खुन करावववानी योजना रची, तेमां पण ते सिंघालियोनी टापटीपथी ठगायो. पांच पोर्टु-गीझो तेनुं खुन करवाने गयेला तेओ राजाना सपाटामां आवी जतां, तेमना बूरा हाल करीने, तेमने कचरी कचरीने मारी नांख्या.

१५९५. आ वर्षनी आखेरिये, लिझ्बनथी जुवाव डी सा-ल्डाना पांच वाहाणोनो काफलो लईने गोवे आव्यो. तेमनी साथे फ्रायर अलेक्षियस दे मेनेजीस हतो. ते सेंट आगस्टिस शाखानो हतो. ते गोवानो आर्चबिशप थईने आव्यो. सेंट डोमिनिक शाखावाळाए सोलोरमां एक किल्लो बांध्यो हतो. अ-हिंना मंकोए देशियोने वटाळवानो त्रास वर्त्ताव्यो हशे, तेथी लोकोए टोळे मळीने तेमने मारी नांख्या. लोको पादरियोना तावामां रही, तेओ जे करे ते करवा दे एवो दाब राखवा माटे आवे ठेकाणे कमांडर मूकवानी फिरंगियोने हवे जरूर जणातां,

सोलोरमां पण तेवा अधिकारियो मूकवामां आवेला हता. तेमा-हेला वेलेगास अने आन्टोनिय दे आन्दियाए, मंकोना मोतनुं वैर लेवा, अने लोकोमां त्रास वर्त्ताववा घणा लोकोने तरवारनी धारे कतल करी नांख्या. पण आवो धाक बेसारवा जतां, तेनुं परिणाम विशेष विपरीत आव्युं. धर्मने बाहाने आवो त्रास उपजावनारा उपर लोकोनो धिक्कार हवे वधतो गयो, पण बे वर्ष लगी, जे माथे पड्युं ते शान्त थई सहन कर्युं, तथापि पछवा-डेथी वधारें छेडणी थई, त्यारे कमांडरसुधांत, बधा मंकोने मारी नांखवानी योजना रची. संकेत करी राख्या प्रमाणे, ठरावेले समये, सर्वेए एकठा थईने किल्ला उपर धसारो कर्यो, पण त्यांना कमांडरे, छूपे रस्ते जईने, पोतानां माणसो सहित तेमना सामो एकदम हल्लो कर्यो, तेमां घणा जणने कापी नांख्या, एटले बंडनो छेडो आवी गयो.

१५९५. स्पेननो राजा फिलिप धर्मांध हतो, तेथी, डच लोको पोताना ताबाना होतां, तेमना उपर तेणे त्रास वर्त्ताववा मांड्यो. पोर्टुगाल साथे तेमनो व्यापार चालतो हतो, ते बंध कराव्यो; तोपण, छूपी रीते ते चालतो रह्यो हतो, ते माटे ज्यारे घणी सख्ताइ थई, त्यारे, लिझ्बनमांथी माल खरीदवाने बदले तेओ हिन्दमां पोहोंची जईने व्यापार चलाववा लाग्या.

१५९६. जापानमां कॅथेलिक धर्म फेलाववा फिरंगियो मंड्या हता, ते बंध करावववाना इरादाथी त्यांना महाराजाए फ्रान्सिस्कन शाखाना ७ साधुने (मंकने) नांगाताकमां तिरंबाज करीने मारी नांख्या.

पदेपट्टमनुं बंदर चांचियाने राखवाने सोई पडतुं धारीने झा-मोरिननी पासेथी परवानगी मेळवी, मूर पेट मार्कोए, त्यां एक

किल्लो बांध्यो. आ किल्लानो आधार पकडीने तेणे मालनां भरेलां फिरंगियोनां घणां वाहाणो लूंटी लेवा मांड्यां. वसई पासेना थाणा शहरमां, तेहेवारनी धामधूममां, किल्लेदारो रोकाया हता, तेवामां हुमलो करीने, त्यांथी घणी लूंट लई गयो. एनापछी महमद कुन्हेल मार्का एनो वारस थयो, तेणे जाण्युं, के वैर लेवा सारू फिरंगियो आपणा उपर हुमला कर्‍या विना रेहेशे नहि, तेथी कुन्हेल गामने, स्थळ अने जळनी बाजुए किल्लो करी लीधो. स्थळनी बाजुए खाही पण खोदी. वच्चे बुरज करीने तें उपर तोप राखी, तेमज बंदरनी बारी आगळ पण सामी तोप राखवानी गोठवण करी. आ प्रमाणे पोताने सारी रीते रक्षायलो मानीने ते शाह थई पड्यो. अने पोताना काका करतां पण फिरंगियोने लूटवामां वधारे फावी गयो. चीनथी वळी आवती एक युद्ध-नौका पकडी; एक वाहाण कबजे लीधुं; ते सिवाय बीजां न्हानां घणां वाहाणो पकडी लीधां. ओलालानी राणिये बंड मचाव्युं त्यारे तेने मदद आपी; चौलना छेला घेरानी वेळाए मलेकने मदद करी. आ उपरांत, केटलांक मलबारी वाहाणो पण लूंटी लीधां, ने घणुं धन एकठुं करी, पोताना किल्लामां भरी राख्युं. वाइसरोये झामोरिन पासे एलची मोकली, तेने सारी पेठे समजण पाडी, के आ चांचियो आगळ जतां बंनेने भारे पडतो थई पडशे, माटे आपणे बंनेए एकत्र थई, तेने तोडी पाडवो जोइये. झामोरिनना ध्यानमां आ वात बराबर उतरी. छेवटे एम ठराव्युं के, स्थळमार्गे ते हल्लो करे, अने जळमार्गे फिरंगियो मारो चलावे, एटले महमद चांचियो सपडाई जाय. आवी गोठवण नक्की थई एटलामां वाइसरोयनी बदली थई. एनी जग्याए फ्रान्सिस्क डी गामा आव्यो.

१५९७ मां डच लोको वळी आव्या, त्यारे फिरंगियोए तेमां अडचण करी. पण त्यार पछी, तेमणे मालनां आठ वाहाणो भरीने होलंड मोकली दीधां. आ रीते व्यापारमां तेओ प्रथम जावा बेटनी राजधानी बान्टममां आव्या. आ स्थाने पोर्टुगीझोए तेमने नानाप्रकारनी हरकतो करवा मांडी, पण डच लोको तेमने सारी पेठे पोहोंची वळ्या, अने धमधोकार वेपार चलावा लाग्या. बे वाहाणो तेमणे इन्डियन आर्चीपेलेगोमां मोकल्यां. ते छेवटे एटला बधा फावी गया के, तेथी फिरंगियोनी हिन्दमांनी सत्ता ओछी थई गई.

सन १५९७ ना मेनी आखेरिये, आखा सिंहलद्वीपनो राजा डों जुंवाव धर्मपाळ मरण पाम्यो, तेने कांई संतान न हतुं, तेथी पोर्टुगालना राजाने पोतानो वारस मृत्युपत्रमां ठरावी गयो. आ मृत्युपत्र १५८० ना आगस्टनी १२ मी तारीखनुं लखेलुं हतुं, अने तेमां पोर्टुगीझ अधिकारियो, अने पादरियोनी साक्षियो हती. स्पेननो फिलिप राजा आ रीते आखी लंकानो राजा थयो. मात्र जाफनापट्टम तेमांथी बातल होतां तेनो नामनो राजा मान्य राख्यो; तेमज, कांडीनी राणी डोना केथेरिनाने तेमणेज राज्य आप्युं हतुं ते पण बातल गणवामां आव्युं.

१६००. आरीस दे सालदांज (सालढाना) हिन्दमां गोवानो वाइसरोय निमायो, ते १६०५ नी साल सुधी रह्यो. चीनमां इसाइ धर्मनो प्रचार करवा, एणे एक मंडळी खैबरघाटने मार्गे पेकीन मोकली. चीन विषेनी खरी माहिती, आ मंडळी त्यां गया पछी, यूरोपियनोना जाणवामां आवी छे.

१६०१. आ समये वळी फिरंगाओने एक बीजी हरकत उभी थई. अंग्रेजोनां वाहाण आ समयमांज आववा मांड्यां.

आपणे जोयुं के १५९५ मां डचोए केप आफ गुड होप ओळंग्यो, अने १६०१ मां अंग्रेजी नौकासेना आवी, ते बंनेने, हवे पोर्टुगीझो पोहोंची शके एवी स्थितिमां न हता. आखा पोर्टुगालनी वस्ती ३० लाख माणसनी गणाय, तेमांथी, दरेक फेरे ३,००० थी ते ४,००० सुधी सैनिको लईने तेओ हिन्दभणी आववा लाग्या, तेमांथी, भाग्येज पाछा पोताने देश जता हता. घणा फिरंगियो लडाईमां काम आवता हता; दरियामां वाहाणो डूबतां, तेमां पण घणा होमाता हता; केटलाक हवाफेरना झपाटामां आवी जता हता, अने तेम थतां पण जे बचता, ते हिन्दनी स्त्रियो साथे परणी जईने त्यांज वशी जता हता. आखा १६ मा शतकमां पोर्टुगालमांथी तेना शूरा अने बलिष्ठ पुत्रोनो निकास थतो चाल्यो हतो. तेना बदलामां धननी आयात घणी थती हती खरी, पण मगज अने बळनो तेमां होम थतो हतो, एवी अगत्य धरावनारी हानि धनथी पूरी पाडी शकाती न हती. आ प्रमाणे जनसमूहमां हानि थवा लागी, एटले, पराक्रममां पण आग उठवा लागी. आल्बुकर्क पछी बीजा पराक्रमी वाइसरोय आव्या छे खरा, पण ते अने तेना अधिकारियो लोभी, धर्मांध अने कामी थई जवाथी प्रभुना कोपने पात्र थई पडेला समजाय छे. केमोइन्स नामना कवियेगोवाना अधिकारियोना दुराचारउपर चाबखा रच्या हता, तेने बार्रेत गवर्नरे मकाव बेटमां कैदीतरीके मोकली दीधो हतो. तेमनुं पाप आगळ फरी वळवाथी हवे तेओ पडतीने पगथिये चडवा लाग्या.

१६०२. जुने महिनामां कॅप्टिन लांकेस्टर इंग्लिश ईस्ट इंडिया कंपनीनां वाहाणो लईने हिन्दमां आव्यो. डच लोकोनी

१ मे मासमां वलंदाए लंकामां प्रवेश कर्यो ते वेळाए त्यांना विमळधर्म राजाना दरबारमां शो बनाव बन्यो ते विषे वलंदाओना प्रकरणमां जुवो.

पेठेज अंग्रेजोने स्पेन साथे वैर हतुं, तेथी, बंने मळी गया, अने कॅप्टिन लांकेस्टर त्रण वाहाण लईने वलंदाना एक वाहाण सहित फिरंगियो उपर चडी गयो, अने तेमनुं ९०० टननुं एक वाहाण, जे कापड अने बीजा मालथी भरचक भरेलुं हतुं ते, स्वाधीन करी लीधुं. पण पछवाडेथी तो, घणुं करीने अंग्रेजो मात्र पोताना बचाव उपर दृष्टि राखीने, फिरंगियोने खामुखा छेडता नहता.

१६०३. वलंदाओनी म्होटी सेना यूरोपथी आवी पोहोंचतां, तेमणे, फिरंगियोने मोझाम्बिक अने गोवामांथी हांकी काहाडवा माटे प्रयत्न कर्यो, पण आ वेळाए तेओ फाव्या नहि.

१६०४ मां आम्बोयनामांथी पोर्टुगीझोने काहाडी मूकवामां आव्या.

दों मार्तिम आल्फोंस दे कास्त्र पांच वाहाणोनो काफलो लईने वसंतऋतुमां आव्यो. एक वाहाण तोफानथी पाछुं फर्युं, ने बाकीनां चार लईने ते गोवे आव्यो. १६०७ सुधी ए वाइ-रोय रह्यो तेटली मुदतमां वलंदाओए तेमने कनडगत घणी करवा मांडी.

१६०५. पोतानी नौकासेनामां वलंदाओए १९ नवां वाहाणो वधार्यां. तेमणे बे हजार माणसो साथे लईने आम्बोयना अने टाइडोरना बेटमां, फिरंगियोए किल्ला बांध्या हता, ते उपर हुमलो कर्यो. त्यांथी तेमणे तेमने हांकी काहाड्या. अने लगभग २०० वर्षथी, आ स्थानोनो तेजानानो व्यापार तेओ एक हाथ करी बेठा हता, तेमां भंगाण पाडीने, पोतानां वाहाणो तेजानाना पदार्थोथी भरीने वलंदा लई गया. आ प्रमाणे धीरे धीरे ते व्यापार तेमणे पोताने हाथ करी लीधो.

१६०६. फिरंगियोने लिझ्बनमांथी कांई मदद मळी शके नहि, एटला माटे, वलंदाओए टेगसनुं बारूं रोकी लीधुं, अने ते-

ओने खरेखरा मुझवी नांखवामां आव्या. अंग्रेजोनी साथे पण ज्यारे झपमझपा थती, त्यारे घणां थोडां माणसोथी तेओ तेमनो पराजय करता हता, ए वात अंग्रेजोना वृत्तान्तमां जोवामां आवशे. नानाप्रकारनी दरियामां पजवणी थतां, फिरंगी कंपनीने कमोसमे पण, पोतानां वाहाणो पाछां हंकारी जवानी. अगत्य पडती हती, तेथी घणांनो नाश थतो हतो, अने डचो तेमने बंदरमांथी नीकळवा देता न हता, तथा बीजा प्रसंग एवा बनता के आखा वर्षमां एक पण वाहाण तेओ लिझ्बन मोकली शकता नहि. आवो मामलो थई जवाथी तेमने खोट आववा मांडी, तेथी करार प्रमाणे स्पेनना राजाने नियमित वसुलात पोहोंचाडी शकता न हता.

वाइसरोय काल, अढी वर्ष अधिकार उपर रह्यो. ते मलाकानी लडाईनी वेळाए त्यां गयो हतो. ते १६०६ मां त्यांज मरण पाम्यो. गोवामां आ वेळाए दों फ्रे आलेस्क दे मेनेजीस आर्चबिशप हतो, ते १६०७ थी ते १६०९ सुधी अधिकार पर रह्यो. तेने गवर्नर केहेवामां आवतो हतो. तेना समयना मोझाम्बिकनी आपणे खबर लईये:—

दों स्तीफन दे आतायदनी सरदारी नीचे मोझाम्बिकनो किल्लो हतो. तेणे मोनोमोटापा (Monomotapa) ना अधिराजाने, तेना देशमां उठेला बंडनी वेळाए आश्रय आप्यो हतो, तेथी तेणे तेना राज्यमां जेटली रूपानी खाणो हती ते पोर्टुगालना राज्यने सोंपी दीधी हती. आ खाणो आखा एशियाखंडनी खाणो करतां वधारे मूल्यवान् गणाती हती, तेथी धन उपार्जननां तेओ बीजा प्रकारमां फांफां मारता हता, ते साथे, आ खाणोनो उद्योग जगाव्यो होत तो ते बहु लाभदायक थई पडत.

१६०७. मार्चनी २९ मी तारीखे डच एड्मिरल पौलस व्हान काएर्डन मोझाम्बिकने बंदरे आव्यो, त्यारे तेनी साथे ल-

डायक सरसामानथी सज्ज करेलां ८ वाहाणो, अने १,५०० माणसो हतां. आ समये, किल्लामां ८० माणसो, अने बराबर काममां लागे नहि एवी थोडीक तोपो हती. डचोए तोपनो मारो चलाव्यो, तेथी बचवाने कोटनी दीवालेथी किल्लेदारो खशी गया, ते जोईने डच.कर्नल तपासणी माटे उपर चडी गयो, तेने गोळी वागतां ते पड्यो. डचो लडतां आगळ वध्या, एटले पोर्टुगीझोने उघाडां पडीने लडवुं पड्यं. तेवामां डचोए थोडी वार लडाई बंध करवानुं केहेण काहाववाथी, तेमने गमती वात होतां, ते मागणी मान्य राखी. विग्रह बंध हतो ते समयमां डचोए पोर्टुगीझो साथे वात करतां मेहेणुं मार्युं के, तमारूं आगळनुं शूरातन क्यां जतुं रह्युं? दों स्टीफने तेना उत्तरमां कह्युं के, तमारां ५० माणसो साथे अमारां २५ माणसो लडवाने तैयार छे, मेदान पडी जाओ. डचोए एम लडवानी ना कही. हवे लडाई बंध राखवानी मुदत वीती गई, एटले बंने बाजुएथी लडवानी तैयारी करी. कोटनी भींतनी उंचाई जेटला डचोए मांचडा बांध्या, ने अंधारी रात्रनो लाभ लई छानामाना चडी गया, पण पोर्टुगीझो चेती गया, अने तेमना उपर मारो चलाव्यो एटले पाछां हठवुं पड्युं. बीजी रात्रे डच कांईक फाव्या, अने दीवालने छेक अडीने मांचडा उभा करी दीधा, पण २५ पोर्टुगीझो ते बाळी नांखवाने नीकळी आव्या तेमने पाछा हठावी दीधा, तोपण, केटलाक डचने मारी नांख्या ने पोतानुं एक पण माणस मरवा दीधुं नहि. एक अठवाडिया सुधी डच मूगा रह्या. ते दरम्यान तेमना मांचडा पोर्टुगीझोए बाळी नांख्या. छेवट डच एड्मिरले स्टीफनने कागळ लखी जणाव्युं, के अमने खंडणी भरो, नहि तो अमे आसपासनो बधो प्रदेश बाळी नांखीशुं. जीतता रहेला पोर्टुगीझोने आ मागणी रूची नहि, एटले डचोए

शहर बाळी नांख्युं, अने जंगल कापी नांख्युं. बे मास सुधी घेरो रह्यो, तेमां १३ माणसो पोर्टुगीझोनां मार्यां गयां; सुमारे ३०० माणसो डचोनां मरायां. घेरो उठावीने वाहाणो उपर जतां, किल्ला उपरथी एक तोपनो गोळो एक वाहाणने एवो लागुं पडी गयो के ते तरतज डूबी गयुं.

जुनना प्रारंभमां घेरो उपड्यो, तेज समयमां, पोर्टुगालथी त्रण वाहाणो मोझाम्बिकने बंदरे आवी पोहोंच्यां. आ वाहाणोनी सरदारी (Dom Hierome Continho) दों हिरोम-कोतिंजनी पासे हती, तेणे किल्लामां अगत्य पडती चीजो पूरी पाडीने, बनी शक्या प्रमाणे सोई करी आपी, अने हिन्द भणी हंकारी गयो. एनीज पूठे, जुलाईनी आखेरीमां (Pieter willemsz Verhoeven) पीटर विल्लम्झ वर्होईवन १३ वाहाणो ने २,००० माणसोनो काफलो लईने आव्यो. तेणे धार्युं के वान कार्येडने किल्लो कबजे करी लीधो हशे, एटले लागलोज ते बंदरमां पेठो. पण पोर्टुगीझोए तेने गाफेल नहि राखतां तोपनो बार करीने सलामती आपी. तेणे पोतानां माणसो कांठे उतारीने तोपो चलावी, किल्लाने गाबचुं पाड्युं. आटलुं थया पछी, लागलाज जो तेओ धशी पड्या होत तो अंदर पेशी जवाने फावी जात, पण एम करवुं तेमने सूझ्युं नहि, एटले रात्रमांज, पोर्टुगीझोए गाबचुं चणीने पूरी दीधुं. मळस्कुं थतांज, २५ पोर्टुगीझ माणसोए किल्लामांथी नीकळीने एक धसारो कर्यो, तेमां सामा पक्षनां ३० माणसो मारी नांख्यां, अने तेमनां हथियार, पडघमो, अने वावटा लईने किल्लामां पेशी गया. आवो मामलो जोईने वर्होईवन घेरो उठावीने आगस्टनी २३ मी तारीखे गोवा भणी चालतो थयो.

१६०९. दों जुवाव परैरा फ्रोजास कोंद दे फेरा, ६ वाहाणो लईने लिझ्बनथी हिन्द जई वाइसरोयनो चार्ज लेवा ता.

२९ मी मार्चे रवाने थयो. आठ युद्धनौका लईने दों क्रिस्तो वाम दे नोरोंज एना संगाथमां हतो. एना भाग्यमां अधिकार भोगववानुं हतुं नहि, तेथी मार्गमां, ता. १५ मी मेए मरण पाम्यो. तेनी लास लिझ्बन मोकली दीधी, ते २४ मी जुलाइये पोहोंची गई. हवे आखा काफलानी सरदारी नोरोंजना हाथमां आवी.

आन्द्रु फुरत दे मेंदोज, जेने मेंडोसा केहे छे तेणे थोडा मास लगी गवर्नरनुं काम चलाव्युं. सन १६०८ ना आक्टोबरनी आखेरीमां, पांच वाहाणोनो काफलो लईने (Ruy) रुय लोरेंक दे तावोर वाइसरोय नीकळ्यो हतो, तेणे मार्गमां शियाळानी मोसम इबो बेटमां गुजारी. त्यांथी गोवे आव्यो. त्यारपछी बीजां पांच वाहाणोनी नौकासेना दों मानोएल दे मेनेजीसना उपरीपणा नीचे आवी पोहोंची.

१६१०. वर्षना प्रारंभमां त्रण वाहाणो लुवीस मेंदीस दे वास्कोंसेलसना उपरीपणा नीचे आव्यां. आ प्रमाणे नौकासेनानो हवे सारो भरावो थयो.

कोलम्बोमां आझवेदो लश्करी खातानो उपरी हतो, ते ७०० पोर्टुगीझो अने २५,००० सिंघाली सिपाइयोने लईने कांडी उपर चडी जवा नीकळ्यो. अहिंयां कांडी नदीनो कबजो एवो करी राख्यो हतो, के वास्कोंसेलसथी तेमां पेशी शकाय एम नहतुं. आवो मामलो जोईने मादालेना नामनो एक पाद्री हाथमां क्रूस झोकावतो आगळ धश्यो, अने पोतानी पछवाडे बीजाओने धशी आववाने धर्मना सोगनथी उश्केर्या, एटले, तेओ सामटा दोडी जईने सामावाळाना लश्कर भणी पोहोंची गया. सामुं लश्कर डुंगरा भणी नाशी गयुं. एटले मोखरे हता तेमने कापी नांखीने कांडीमां पेशीने ते नगर बाळी नांख्युं, पछी त्यांनो राजा शरण थयो. तेना बे कुमारने इसाइ करी नांखवा पाद्रियोने सोंपी दीधा.

हिन्दमां हवे पोर्टुगीझोने, मुसीबतना फांसामां फसवानो समय आव्यो. निझामलुकनो (Nigamaluco) थाणदार मूर अबदुल करीम हतो, तेणे फिरंगियोना हाथथी नुकसान वेठ्युं हतुं, तेनुं वैर राखीने, तेणे चौलना लश्करी अमलदार दों फ्रान्सिस्क रोलिमने घणो कायर करवा मांड्यो, एटले तेणे निझामलुकने एनी बधा प्रकारनी पजवणी जाहेर करी, पण तेनो परिणाम ए आव्यो, के तेणे तो तेमना सामा थवा माटे नौकासैन्य तैयार करवानो हुकम फरमाव्यो; उपरांत एम सूचव्युं के, डच लोको तमारा सोकडा तरीके दरियामां आवी पोहोंच्या छे, तो हवे तमारो घाट सारो घडाशे. आवी धमकी आपवानी साथे, त्रीस पडाउ दरियामां फरतां मूकी दीधां; तेमणे फिरंगियोनुं जे झपाटामां आव्युं ते पडावी लेवा मांड्युं. आ प्रमाणे कृति करी बताववामां आवी, तेथी थाणदारनुं जोर वध्युं, अने तेणे हवे आगळ पगलां भरवा मांड्यां. तेने कोइये बातमी आपी के जोर्ज हेन्रिक जंगलमां फरवा गयो छे, एटले तेनी पछवाडे जई पोहोंच्यो, अने तेने मारी नांखीने तेनी स्त्री तथा बे दिकरियोने पकडी लीधी.

आवुं अघटित कृत्य थयुं, तेथी चौलना लोकोनां मन उश्केरायां, अने तेनो तुरत उपाय करवा रोलिमने उश्केर्यो. तेणे कह्युं के वाइसरोय भणीथी लडाई मचावानी मने आज्ञा नथी, अने वळी मारी पासे पूरतां माणसो पण नथी. तोपण बे आफिसरोने १६ माणसो आपीने एक रात्रे मोकल्या. रामेश्वरना देवळ आगळ ३० मूर तेमना जोवामां आव्या, तेमांथी, १५ ने मारी नांखीने जता रह्या. पेद्रो कोरेंज त्रीस माणसो लईने ताल गामउपर चडी गयो. त्यांना रेहेवासियोने मारी नांखीने तेमनां घर बाळी नांख्यां, अने बंदरमां बे वाहाणो हतां ते डूबावी दीधां. अ-

बदुल करीम नठारुं कृत्य करतां अटके एटला माटे, एने शिक्षा करवानी धारणा करी, ३५० माणसोनी त्रण टुकडियो फरती करी, तेमांथी एक लईने रोलिम जाते चौल उपर पोहोंची गयो. एक टुकडीनो उपरी हल्लो लई जतां मार्यो गयो. एटले रोलिम पोतानी टुकडी लईने अबदुल करीमना घर उपर धशी गयो पण ते खाली हतुं, ते बाळी नांख्युं. बीजा मुसलमानो बारियोमांथी तेमना उपर भडाका करता हता, ते सर्वेनां घर बाळी मूक्यां. अने शहरमांथी नीकळीने पासेना प्रदेशमां जतां, जे हाथ आव्युं तेने कतल करीने त्रास वर्त्तावी दीधो.

आ प्रमाणे चौल आगळ लडाई मचवानी तैयारी थवा लागी. एक बीजाए पोतपोतानुं बळ वधारवा मांड्युं. केटलीक न्हानी न्हानी लडाइयो थई, तेमां पोर्टुगीझो, पोते फावी गयानुं मानी लेछे; दों फ्रान्सिस्को दे सोतोमेयर, पोताना तावानुं उत्तर विभागनुं नौकासैन्य लईने, ओपटीने समये आवी पोहोंच्यो. चौलने बळवान् करवाने तेण पोतानी पासेनां त्रण वाहाणो आ ठेकाणे राख्यां. आश्रय मळतां हवे रोलिमने उलट छूटी. मळेली मददथी तेणे मूरो उपर कुच करी. शत्रुना स्थाननी स्थिति केवा प्रकारनी छे ते जोवाने, आन्तोनिय फर्तोडो दे मेन्दोसा, बे माणसो साथे लईने आगळ चाल्यो, पण सपडाइ जवाय एम आगळ वधवुं न जोइये, ए वात एना लक्षमां रही नहि, एटले मूरोए तेने मारी नांख्यो. पोर्टुगीझोनी मुख्य सेनाए धसारो कर्यो तो खरो, पण चुपकीथी तळपी रहेला मूरोना झपाटामां आवी फस्या, तेमां घणां माणसोनो घाण वळी गयो, अने पाछा भागी जवुं पड्युं. आ घमसाणमां गोंझेलो दे आब्रु काम आव्यो.

फिलिप राजाए हिन्दनो मामलो बारीक स्थितिमां जोयो, अने राज्यनो वहिवट लाभदायक होवो जोइये, तेने बदले, देवाळुं का-

हाडवानी स्थितिए पोहोंचेलो जोईने, तेणे त्यांना वाइसरोय जेरोम दे आजावेद्ने फरमाव्युं, के दरेक खातानी हरराजी करतां जे वधारे रकम आपे तेने इजारा आपी देवा. आवा वहिवटनुं परिणाम एज आवे के छेवट पायमाली थाय.

लंकामां पण, फिरंगियोए बलात्कारथी पैसा कढ्डाववानुं काम चालतुं कर्युं हतुं, ज्यां त्यां कापाकापी अने त्रास सिवाय बीजुं कांई जोवामां आवतुं नहतुं. वलंदा १६०२—३ मां लंकामां पेठा हता, अने त्यांना लाभकारक वेपार उपर तेमनी दाढ लल-चाई हती. तेनो लाभ तेमने मळवानो हवे खरेखरो समय आव्यो. त्यां तजनी निपज घणी सारी थती हती, तेथी, परदेशियोने तेमां घुशी जवानुं मन थयुं हतुं, ते न थाय, अने तजना पाकने नुकसान थतुं होय तो थवा देवुं पण फिरंगियो त्यांथी नीकळी जाय तो पीडा पते, एटलीज वात लक्षमां राखीने, त्यांना राजा सेनराटे १६०९ मां, वलंदाओने किल्ला बांधवानी आज्ञा आपी. अने तेमनो एलची राजाना दरबारमां रह्यो. आम करवामां बकरी काहाडतां उंट पेसे छे, ए वात सेनराटे ध्यानमां राखी नहिं. इचना एलचीने राजा एवुं पद सेनराटे आपीने तेने खूब फुगावी दीधो हतो.

१६१०. एक अंग्रेज मुसाफरना केहेवा प्रमाणे, आ सालमां सुरत अने खंभात बंदरे रवाने थता एक काफलामां तेणे २४१ वाहाणो दीठां हतां, एवो म्होटो व्यापार तेओए आ सालमां कर्यो हतो.

१६११. स्पानियर्डोए वलंदाने टिडोर अने बांदामांथी आ सालमां हांकी काहाड्या.

१६१२. लंकानी राजधानी कांडीना राजाए वलंदाओने व्यापार करवानी छूटनो परवानो करी आप्यो, अने बीजा कोई पण यूरोपियन लोको तेमना सिवाय वेपार करे नहि एम ठराव्युं.

वलंदाओए कोठीपारमां किल्लो बांध्यो, पण पोर्टुगीझोए ते तोडी पाड्यो. आ प्रसंगमां डचनो एलची होलंडथी फोज लेवा त्यां गयो, पण राजानुं पद धारण करेलुं एवो दमामवाळो, त्यां अभिमानी वर्त्तन करवा लाग्यो, तेथी, त्यांना राजाए तेनी पत न करतां, तेनी मागणी स्वीकारी नहि, एटले ते डेन्मार्क गयो.

आज वर्षमां कॅप्टिन बेस्टना उपरीपणा नीचे अंग्रेजी दरियाइ टुकडिये फिरंगियोने सुरत आगळ ताराज करी नांख्या. अने देशियो तो तेमने कोईनाथी पण जीती शकाय नहि एवा मानी लीधा हता, तेओए आवी जबरी हार खाधी तेथी दंग थई गया.

१६१२ नी समाप्तिनी वेळाए, लिझबनथी त्रण वाहाणो आव्यां, ते मांहेला एक साथे त्यांना राजानुं आज्ञापत्र हतुं तेमां, आजवेदने वाइसराय ठराव्यो हतो. ते आ वेळाए लंकामां हतो, त्यां तेने समाचार पोहोंचतां, त्यांनी जग्यानो चार्ज दों फ्रान्सिस्क दे मेनेजीस रोजोने आपीने गोवे आव्यो. ता. २४ मी डिसेम्बरे प्रतिनिधिनी तरवार बांधी, तावोर पासेथी अधिकार संभाळी लीधो.

आ वर्षना आक्टोबरमां बे वाहाणो लिझबनथी हिन्द आववा नीकळ्यां हतां. अने नवेम्बरमां एक युद्धनौका हंकारवामां आवी हती, तेमां आन्तोनिय पिन्तो दे फोन्सेका हतो. आ पुरुषने ("Visitor and Proveditor of the Forts in India") हिन्दना किल्लाओनो चोधरी अने तपासदार ठरावीने मोकलवामां आव्यो हतो. डिसेम्बरमां वळी एक युद्धनौका रवाने करी हती.

बीजा फिलिपना दरबारमां, इरानना शाहे दानिशबेग सीदीफेबल (Sedefable) ने एलची ठरावीने मोकल्यो हतो; तेनुं काम त्यां नहि थवाथी ते गोवे आव्यो. फिलिपे तेने मूल्यवान् पोशाक आपीने रवाने कर्यो हतो. ते उपरांत, तेने राजी राखवा

वाइसरोये, १,२०,००० रूपियाना तेजानानो माल दीधो, तथा भभका सहित जियाफत आपीने विदाय कर्यो. इरानमां केथोलिक धर्म फेलावाना मनसुबाथी, सिरीननो बिशप डी एफ दे गाउवी स्पेनथी दानिशबेग साथे आव्यो हतो. पण इरानियोनुं वलण तेने ठीक लाग्युं नहि, एटले ओर्मझथी ते .आगळ गयो नहि. आ तेणे अगमचेती सारी राखी, केमके, फिलिपनो जवाब तेणे जाणी लीधो के तुरतज एलचीने तेणे गर्दन मार्यो, अने ६,००० आर्मेनियनोने इसाइ धर्म छोडी देवानी फरज पाडी. .

वेंतापा नायकना राज्यमां पोर्टुगीझोनी बे जग्या—बार्सेलार अने ओनोर हती, ते संबंधीनी तेमने बीक उत्पन्न थई हती, तेथी मलबार कांठाना लश्करी अमलदार नोरोंजे वेंतापाने नरम पाडवा माटे, वांगुल, सीरा, अने कार्नेटना राजाओनो संप करावी दीधो. पालियाकेट अने सिरियामने मुक्त करावा माटे वाइसरोये आन्द्रे कोयलहोने त्रण वाहाणो साथे मोकल्यो, पण दरियाना तोफानमां कोलम्बो भणी ते घसडाई जतां भागी पड्यां, तेमांनां बधां माणसो बची गयां.

मेनेजीस रोजो, कुशळ पुरुष होवाथी तेने लंकानो अमलदार ठराव्यो हतो, तेवामांज, कांडीना राजाए बालेनने घेरो घाल्यो. आ किल्लानी हकुमत मातोयल फाल्कम पासे हती, अने ते किल्लो खोई देवानी तैयारीमां हतो, तेटलामां, रोजो थोडां माणसो लईने ते तरफ लागलोज चडी गयो, अने बीजां माणसो तेनी पछवाडे आवी पोहोंचे एवी गोठवण करी. त्रण दिवस कुच करीने ते त्यां पोहोंची गयो, अने घेरो उठावी नाशी जवानी ते राजाने फरज पाडी, पोते कोलम्बे रवाने थई गयो.

लंका उपर पोर्टुगीझोनी नामनीज सत्ता बेठी, एटले मुल्की उपज, अने सरकारी वेरा लेवानी व्यवस्था करी दीधी. कोई मा-

णस मरी जाय ते उपर मरला नामनो वेरो लेवातो हतो, तें पण तेमणे छोड्यो नहि. मरनारनी मिल्कतमांथी त्रीजो भाग लेता हता. हाथीनो शिकार करवाना इजारा बदल दंतुस सहित हाथीनां ३० माथां वार्षिक लेवामां आवतां हतां. आयात अने निकास उपर ७ टकानी जकात लेता हता.

गया वर्षमां पोर्टुगीझोए चौलना थाणदार उपर आफतो पाडी हती, तेनुं वैर राखीने तेणे हवे फरीने माथुं उपाड्युं. कारंजाना मूर लोकमांथी केटलाकने पसंद करीने, किल्लाना कमांडरनुं खुन करवानुं काम तेमने सोंप्युं. राबेलो आलमेद, वाळुं करवा बेठो हतो, तेवे समये माराने साथे लईने मलेक तेना घरमां घुसी गयो, अने तेने तथा तेनी साळीने कतल करी नांख्यां. किल्लानो दरवाजो बंध करीने खुनियो भराई रह्या हता. तेनां कमाड तोडीने पोर्टुगीझो अंदर पेशी गया, अने बधाने तरवारोथी कापी नांख्या. आ बनावनो बदलो लेवा अबासखान सरदार कारंजा उपर चडी गयो. तेमने पोर्टुगीझो अटकावी शक्या नहि. तेओ शहरमां पेशीने लुंटमलूटा अने कापाकापी करवा लाग्या. तेवामां एकदम, १७ माणसो लईने सिमाओ रंजेल मूरो उपर टूटी पड्यो; बीजी बाजुएथी कुंज (एर्डिनाओ डी साम्पायो इ. कुन्हा) त्यांनो आ वेळाए हुकमदार हतो, ते पोहोंची वळ्यो. मूरो हारी गया, अने केटलाक मराया. पछी कुंजे तेओनो प्रदेश उज्जड करी नांख्यो, अने ३,००० केदी पकड्या. पोर्टुगीझो आ प्रमाणे रोकाई गयेला जोईने, छेक साष्टी अने अगाशी सुधी विग्रह मचावानी निझामलुकोए धारणा करी. रूय फ्रैर दे आंद्रेड एक टुकडी लईने कांठे फेरणी करतो हतो ते त्यां जई पोहोंच्यो. कारंजा अने थाणा वच्चेना एक गामडामां केटलाक मूर लोको उपर धसारो करीने केटलाकने मारी नांख्या, ने बाकीनाने नसाडी मूक्या.

मूरोए अगाशीने घेरो घाल्यो हतो, तेना बचाव माटे तेणे थाणेथी केटलांक वाहाणो रवाने करी दीधां. अहिं अगाशीना लोकोमां माहोमाहे कजियो उठ्यो हतो, अने २,००० मूरोए ते उपर धसारो कर्यो हतो, तेथी त्यांना किल्लेदारो तथा बईरां छोकरां सेंट फ्रान्सिस्कना मठमां भराई पेठां. एटलामां आंद्रेड त्यां आवी पोहोंचतां, बधांने वाहाणमां लईने वसई भणी नीकळी गयो.

मनोराना किल्लाने पण घेरो घाल्यो हतो, त्यां आंद्रेड जतां शत्रुओए तेने अटकाव्यो, पण त्यांथी माणसो वच्चे पेशी जईने किल्ले पोहोंची गयो. त्यांथी घेरो घालनाराओने नसाडी दईने पछी थाणे पाछो वळी आव्यो.

मलेके अगाशी उपर फरीने फोज मोकली, ने त्यांना फिरंगियोने सताववा मांड्या, एटले आंद्रेडने तेमनी मददे आववानी अगत्य पडी. त्यां जे बाकी रहेलां माणसो हतां तेओने ते वसई लई आव्यो. पछी दीवनी, अने उत्तर विभागनी नौकासेना एकठी थतां, संख्याबंध मूर लोको एकठा थया हता, तेमने त्यांथी नसाडी मूक्या.

सार्सेटाना राजाए, घोडेसवार अने पायदलनी एक टुकडी फरती राखी हती; तेणे आसपासनां गामडांमांथी जे हाथ आवतुं, ते लूंटी लेवा मांड्युं हतुं. आवो बनाव दमणनी पासे बनतो जोईने आंद्रेड, दमण, माहेम, अने तारापोरमांथी २०० माणसो लईने आव्यो. शत्रुनां ६०० माणसो घोर निद्रामां हतां ते वेळाए सवारना प्रहरमां, तेओ उपर टूटी पडीने तेणे घणांने मारी नांख्यां, पुष्कळ लूंट मेळवी लीधी, अने जे तेनाथी उपाडी जवाय, एम नहतुं ते बाळी नांखीने पाछो वळी गयो. तेमनी पछवाडे ७०० मूरो धाया, पण पोर्टुगीझो एक सरखी कवायतथी दमणमां पेशी गया.

१६१३. मलेकनी सत्ता वधवा मांडी हती. उत्तर समुद्रनो एड्मिरल साम्पेयो हतो तेने ठेकाणे नुनो दे कुंज (कुन्हा)नी बदली थतां, ते मे मासमां गोवेथी वसई तरफ हंकारी गयो. तेनी साथे १३ वाहाणो, अने पसंद करेला ४०० सैनिको हता. गालियाणा शहरमां सामा पक्षना लोक बळिष्ठ थई बेठेला हता, तेओने पजववाने तेणे थोडा योद्धा उतार्या, अने शत्रुओए मोर्चा बांध्या हता, त्यां पेशी जईने, तेमनी केटलीक तोपो लई लीधी, तथा केटलांक माणसोने कतल करी नांखीने, पोतानां वाहाणो उपर पाछा चडी गया. आ मारामारीमां तेमनुं मात्र एकज माणस मरायुं.

पेगुमां पोर्टुगीझोनी पडती दशा थवा मांडी हती. तेनुं कारण ए लोकोनां अपलक्षण, अने सरदारोना त्रास शिवाय बीजुं नहतुं. तौंगुना राजा उपर, फिलिप दे ब्रिटो ई निकोटे अतिशय क्रूरता करी हती. ते आवाना राजानो मांडलिक हतो, तेथी ते घणो क्रोधायमान थयो, ते एटले सुधी के, तेना अपकृत्यनी तेने शिक्षा करी वैर लीधा विना शहरमां पेसवुं नहि एवो निश्चय कर्यो. १,२०,००० सैनिको लईने तेणे सिरियाम उपर चडाई करी. पसंद करेला ६,००० मूर योद्धा, ४०० वाहाणोनी नौकासेना लईने तेनी मदद आवी पोहोंच्या. निकोट कोई पण रीते बचाव करी शके एवी स्थितिमां नहतो. तेनां केटलांक माणसो हिन्दमां गयां हतां, अने तेनी पासे एक तोप फोडवा जेटलो पण दारू न हतो, ते खरीद करवाने तेणे एक सैनिकने बंगाळे मोकल्यो हतो, ते पैसा लईने नाशी गयो ते पाछुं म्होज बताव्युं नहि. सेंट थोमेथी दारू मंगाववा प्रयत्न कर्यो ते पण निष्फळ गयो. अधूरामां पूरूं ए बन्युं के, तेनी पासे थोडा पोर्टुगीझो हता, तेओए, कमकमाट उपजावे एवां त्रासजनक कार्यो कर्यां हतां, लूंटफाट अने

चोरियो करी हती, अने पार विनानां खुन कर्यां हतां. एवां कारणोए करीने ते पोतानी मेळे आपत्तिना फांसामां फसाई गयो हतो.

निकोटनी पासे सिरियाममां, १०० पोर्टुगीझ सिपाइयो, अने ३,००० देशी माणसो हतां. दारूविना तोपो नकामी थई गई हती, एटले, तेल तथा डामर उकाळीने ते किल्ला उपरथी शत्रुओ उपर नांखवा मांड्युं. आवानी नौकासेना सामे त्रण वाहाणोमां माणसो बेसारीने मोकल्यां, पण तेमनुं शुं गजुं ? एक वाहाण उपरनां बधां माणसोने कतल करी नांख्यां. बाकीनां बे उपरनां बधां घवाई गयां, तेमने लईने ते पाछां फरी गयां. ३४ दिवस सुधी किल्लाने घेरो रह्यो. छेवटे निकोटे दया करवानी मागणी करी, पण राजाए तो तेने योग्य शिक्षा करवाना सोगन खाधा हता, तेथी तेनी दरकार करी नहि. छेवटे आराकानना राजानी मदद मंगावतां, तेणे ५० वाहाणो रवाने करी दीधां, ते आवी पोहोंचतां वांतज पकडी लेवामां आव्यां.

छेवटे आवाना राजाए किल्ला उपर धशी जईने, त्रण दिवस सुधी युद्ध मचाव्युं, तेमां ७०० पोर्टुगीझनां माणसो कतल थई गयां. निकोट जेनुं घणुं मान राखतो हतो, एवा कोई बानाए तेनी साथे कपट कर्युं एम केहेवामां आवे छे. निकोटने पकडीने राजा आगळ रजु करवामां आव्यो. तेना हुकमथी किल्लानी एक उंचामां उंची जग्याए तेने एक थांभले जडी दईने उभो करवामां आव्यो, के तेनाथी जे नीचा हता तेमने ते जोई शके अने ते उंचे स्थाने हतो तेने नीचेना स्थानवाळा जोई शके, अने ते उपरथी जे लागणियो थाय ते संबंधी एकबीजाने जे विचार करवाना होय ते कर्यां करे. निकोटने पोतानां कूडां कृत्यनो पस्तावो करवाने आवी स्थितिमां बे दिवस जीवतो राख्यो, छेवटे

फांसी दईने तेना दु:खनो अन्त आण्यो. तेनी स्त्रीने एक गुलामडी तरीके आवे रवाने करी देवामां आवी.

फ्रान्सिस्क मेन्दीझ अने तेना भत्रीजाना हाल, निकोटना जेवाज कर्या. बानाए, निकोटने दगो दीधो हतो, माटे तेने दगलबाज गणीने तेना शरीरना टुकडा करी नंखाव्या, के एवां कृत्य करनार, हवेथी पोताना धणीने दगो दे नहि. त्यांना लोकोमांथी जेओ उगर्या हता, तेमने गुलाम करीने आवे लई जवामां आव्या. सिरियामथी पाछा वळतां, राजा मार्तावन आव्यो. त्यांना राजाए पोतानी कुमारीने निकोटना दीकरा वेरे परणावी हती, तेनुं निकंदन काहाडवाने माटे, तेना जमाईने मारी नांखवानी राजाए फरज पाडी.

१६१३ ना छेवट भागमां, मोगलनुं एक वाहाण सुरत आव्युं हतुं, तेमां किमती माल भरेलो हतो, ते ब्रिटो मेलोए पकडी लीधुं, अने गोवे लई गयो. आ वात तेमना जाणवामां आवी, एटले दमणने घेरो घालीने आखो प्रदेश उज्जड करी नांख्यो. तेमणे वळी, दक्षिणना राजाने उश्केर्यो, एटले तेणे, चौल अने वसईने घेरो घाल्यो, अने आखा एशियामांथी पोर्टुगीझोने पाणीचु नाळियेर आपवानी धारणा करी.

पोर्टुगालनुं एक माल भरेलुं किमती वाहाण, डचोए पोताना जे वाहाणथी पकडी लीधुं हतुं, तेज डचना वाहाणने फ्रान्सिस्क लोपेज कालेग्रोसे मलाका आगळ झडपी लीधुं.

हिन्दमां, अंग्रेज अने डचनी सामे थवाने पोर्टुगालथी ४ वाहाणोनो काफलो रवाने कर्यो हतो, ते पांच महिना दरियामां गोथां खाईने पाछो लिझ्बन भणी घसडाई गयो, एवा समाचार गोवामां जाण्या, त्यारे, त्यां भारे शोकनुं कारण उत्पन्न थयुं.

गोवेथी १७ वाहाणोनो काफलो लईने वासकोंसेलस उत्तर-भणी चाल्यो. चौल आवतां (Dom Manoel de Azevedo) दों मानवेल दे आजेवेदने पोतानी साथे लीधो, केमके, तेने दीव बेटनो कमांडर ठरावयामां आव्यो हतो. आगळ मार्गे जतां, सिफरदम नदीना मुख आगळ ते उतरी पड्यो, ने तेने कांठे मलेकनुं एक गाम हतुं तेनो नाश करी नांख्यो.

आजेवेदे (अजवीडो) दीव आव्या पछी, माजी कमांडरनो सरसामान जप्त करी लीधो, केमके, तेनी पासे राज्यनुं लेणुं हतुं. म्होटा अधिकारियो केवा धंधा करता हता तेनो आ पण एक दाखलो छे. पोरना लोकनी कृतिथी दीवना व्यापारने हानि पोहोंची हती, एवो सबब बतावीने, तेना उपर चढाई करवाने ते तैयार थयो. गास्पार दे मेल इ. साम्पायो पण पोतानी नौकासेना लईने तेना भेगो भळी गयो. तेओ एक नाळमां हंकारी जता हता, तेवामां, लोकोए तेमना उपर गोळियोनो वर्षाद वरसावी दीधो, अने तीरना घणा तडाका मार्या. तेमां १८ खलाशियोने मारी नांख्या. तोपण, पोर्टुगीझो त्यां पोहोंची गया, ने लागलोज हुमलो कर्यो. कोटनी भींतमां एक म्होटुं गाबचुं पाड्युं, तेमां थईने एक टोळी शहरमां पेशी गई. बीजी टोळी कोटउपरथी चडी उतरी. लोक सामा थया, शहरनी गलियोमां घणी मारामारी थई, छेवटे लोके शहर छोडीने नासवा मांड्युं. केटलाक, शहरनी अंदर कोटमां भराई गया, अने जे हरफोटे चड्या तेमने कापी नांख्या. अंदर रहेलाओए फिरंगाओने कह्युं, के जो तमे किल्लाउपर तोपोनो मारो चलावो नहि, तो तमने चार लाख रुपिया आपिये. मारकूट अने लूंटमलूट करवानो अभ्यास पडेलाओने आ वात केम रुचे? तेमणे तो हल्ला करवा जारी राख्या. पण तेम करवामां फावी गया नहि, अने पाछा भागवुं

पड्युं. एटले घेरो उठावीने प्रथम तो तेमणे आखुं शहर लूंटी लीधुं अने बाळी नांख्युं. आ हल्लामां १,००० शहरियो मार्या गया, अने ३०० ने केद करी लीधा.

दीव छोडीने, वासकोंसेलस, नव वाहाणोनो काफलो लईने, अगाशी नदीना मुंखमां पेठो. मलबारनां १६ पडाउं अहिं हतां तेओए तेमने अटकाव्या, पण पोताभणीना एक पण माणसनो नाश थयाविना पडाउंवाळाने रेंशी नांख्या, केटलाकने केद पकड्या, अने बधां पडाउं कबजे करी लीधां.

चौलथी आजेवेदनी बदली करीने तेने दीव मोकल्यो, त्यारे, दमणवाळा आन्द्रेडने चौलनो कमांडर ठराव्यो हतो. चौलनी आसपासना रजवाडा साथे फिरंगाने शत्रुवट हती, तेथी चौलनो किल्लो बळिष्ट करवाने, आन्द्रेडने केहेवामां आव्युं हतुं. ते प्रमाणे तेणे नवी मजबूती करवा मांडी हती, तथा केटलीक नवी पलटणो करीने, लडवैया तैयार करवाने, तालम आपवा मांडी हती, ते प्रमाणे, ज्यारे ते करी रह्यो त्यारे, ते शत्रु उपर हुमला करी तेओने हरावबा लाग्यो.

शत्रुओए वसईने घेरो घाल्यो. उत्तरविभागनी १६ वाहाणोनी नौकासेना लईने मेलो त्यां आवी पोहोंच्यो. तेनी मददथी वैरियोनी साथे आखो दिवस लडाई जमावी, तेमां तेमनुं एक पण माणस मरण पाम्युं नहि, पण घेरो घालनाराओने घणुं नुकसान थयुं, अने तेमने विदाय थई जवानी अगत्य पडी.

अगाशी नदीना मुखथी ४ लीगने छेटे मनोरानो किल्लो छे तेने देकाराइयोए घेरो घाल्यो हतो, ते उपर मेलो चडी गयो. आगळी रात्रे छानोमानो, ते शत्रुनी तैयारी जोई आव्यो, तेमां ते-

ओनी म्होटी संख्या तेना जोवामां आवी, तोपण ते वात कोईने न जणावतां, मळसकुं थता पेहेलां, तेमनी गाफेल स्थितिमां, एका-एक हुमलो करीने मारकूट करवा मांडी. शत्रुओ आंखो चोळता गभराता उठ्या, अने दुश्मनोनी ओछी संख्या छे के वधारे, तेनो कशो ख्याल कर्याविना, गभराटमां नाशी गया. आ प्रमाणे, अहिं पण एक माणस खोयाविना घेरो उठावी लेवराववाने फावी गया. अहिंथी परवारी रह्या एटले, वळी बीजी कामगीरी उभी थई. फरीने सारसेटना राजाए दमणने घेरो घाल्यो. मेलो त्यां जई पोहोंच्यो. शत्रुओने नसाडी मूकीने दमणने मुक्त कराव्युं, त्यांनी झाडी कापी नांखी, अने बागबगीचानी धूळधाणी करी नांखी, तथापि तेमना सामुं कोई पण थयुं नहि.

अहिंथी मेलो, चौल पाछो आव्यो. तेने त्यां आन्द्रेडनां माणसो भेगां थयां, एटले त्यांथी उपरचौले जई पोहोंच्या, तेनी समीपमां जंगल हतुं ते कापी नांख्युं. तेमनी सामे शत्रु थया तेमनी साथे भारे लडाई थई, तेमां छेवटे तेओ फावी गया.

उंचा डुंगर उपर असरिमगढ छे, त्यां शत्रुओए हरकत करी हती, अने तेनी आसपासना प्रदेशमां, तेओनां टोळेटोळां भमतां हतां, त्यां जई तेमने पारिपत्य करवा माटे, मेलो फरीने वसई आव्यो; त्यां तेने पिन्तो दे फोंसेका (Pinto de Fonseca) भेगो थयो. त्यांथी बंने जणा २०० गाडां भरीने सामान लई जईने किल्लामां दाखल थई गया. आ प्रमाणे अहिं तो तेओ फावी गया, पण कोचे आगळ फिरंगियोए हार खाधी. विरुद्ध पक्षना रजपूतोनी सामे थवाने, फ्रान्सिस्क सोद्रेने, दीवथी ६०० माणसो, अने १३ वाहाणोनो काफलो आपीने मोकलवामां आव्यो, पण विग्रहविषयक कुशळता तेनामां जोइये तेवी हती नहि, तेथी शत्रुओए तेने एकदम

पाछो हठावी दीधो, एटले, ते लागलोज, पोतानां वाहाणो भणी जतो रह्यो.

मोगलनी सेनाए हवे फिरंगियोना प्रदेश उपर हुमला करवा मांड्या. सुरतनो सरदार खाजानितम, ८०० अश्वारो, अने केटलाक हाथियो साथे दमणनी पासे आवी पोहोंच्यो. ते त्यांनो प्रदेश खुंदी वळ्यो, अने घणां गामडां बाळी नांख्यां. मोगल सेनाने आगळ जती अटकाववाने, पोर्टुगीझोनी एक टुकडिये प्रयत्न करवा मांड्यो, पण ते भोळवाइ जतां, आखी टोळी मारी गई. मोगलनी सेनामां बीजां माणसोनी भरती थई, अने तेओए दमण उपर चडाई करी. आ वेळाए, लुवीस दे मेलो, १४ वाहाणो, अने ३५० सैनिको लईने त्यां आवी पोहोंच्यो. दमणना २०० किल्लेदारो, ७० अश्वारो, अने १,००० थी पण वधारे सिपाइयो तेनी साथे सामेल थई गया. शत्रुना लश्करनी संख्या वधारे हती, तोपण, ते साथे लडाई करतां, शत्रुना बे हाथी, अने ४०० माणसो मार्यां गयां, ते भेगो तेमनो सेनापति दलपतराव पण काम आव्यो. मोगल फोज नासवा मांडी, भडोच सुधी लुवीस दे ब्रिटो तेमनी वांसे थयो. बंदरमां पेशीने, त्यां ते वेळाए जे वाहाणो हतां ते बाळी नांख्यां; अने शहरमां पेशीने ते पण सळगावी दीधुं. भडोचथी पाछा वळतां, रजपूतोना बरबुत (Barbute) शहर उपर हुमलो कर्यो, तेमां तेमना शत्रुनां ४५० माणसो मार्यां गयां. शहर लीधुं ने बाळी नांख्युं.

ब्रिटो इ मेलो अहिंथी वसई गयो, त्यां दीव लश्करनो एडमिरल जुवांव आल्मेद (जोन आल्मेडा) आवी पोहोंच्यो. वसईनी सरदारी आन्तोनिय पिन्तो दे फोंसेका पासे हती, तेने आ प्रमाणे मदद मळी, एटले, शत्रुनी छावणी उपर छानो हुमलो

करवानी तैयारी करी, पण वसईमांथी एक माणसे अगाडी थी सामावाळाने चेतवणी आपी राखी हती. तेमणे मोरचा बांधी तैयारी करी राखी. तेमनी पासे १,००० घोडेसवार, अने १,५०० पाळा हता. पोर्टुगीझोनी संख्या १,५०० नी हती. सुरक्षित मोरचा हता, तोपण फिरंगा ते उपर धशी आववामां जयवंत थया. सामावाळानां ५०० माणसो नाशी छूट्यां, अने बाकीनां मार्यां गयां, एम केहेवाय छे. आवो परिणाम आववाथी, साष्टीबेट अने पासेनो प्रदेश, लगभग बे वर्षथी पीलातो हतो तेमांथी मुक्त थयो.

पोर्टुगीझोनी खरी स्थितिनो विचार करवा जेवुं हवे वाइसरोयने लागवा मांड्युं. एक बाजु तरफथी मोगळना सरदारो तेमना उपर उपडवा लाग्या; बीजी बाजुथी पांडानो सरदार झारिफ मलेक पछवाडे थई लाग्यो हतो, अने तेनी पडखे अदिलखान थईने तेने आश्रय आपतो हतो, एवो शक पण, वाइसरोयने आववा मांड्यो. अदिलखानने अने तेना कृपापात्र जे हता तेओने राजी राखवाने, तेमने पोशाक आपवा सारु, अने तेनी साथे मसलहत करवा माटे, आन्तोनिय मान्तीरो कोर्तेरीलने एलची तरीके मोकलवामां आव्यो. ते विजापुर जई पोहोंच्यो; त्यां वाइसेंट रिबीरो नामनो एक फिरंगी रेहेतो हतो, तेनी मदद्थी, अदिलखानना जे कृपा पात्र हता, तेमने मेळवी लीधा. तेओना समजाववाथी, अदिलखान तरफेणमां आवतां, मलेकने पांडामां केद करी राखवानुं ठर्युं. विजापुरमां वखार उघाडवाने डच लोको प्रयत्न करता हता, तेओने त्यां नहि पेसवा देवानो ठराव पण करावी लेवाने तेओ फावी गया.

उपरक्रांगानुरनुं राज्य, आ वेळाए सामुरी (झामोरिन)

राजाना ताबामां आव्युं हतुं. पण तेनुं राजधानी नगर क्रांगानुर फिरंगियोने हस्तगत हतुं, ते पोताने कबजे लेवाने सामुरी घणो आतुर हतो. आ नगरमां एक देवळ हतुं, तेमां मलबारना राजाओने राज्याभिषेक करवामां आवतो हतो, तेथी ते नगर घणुं अगत्यनुं गणातुं हतुं. परू नामना एक न्हाना बेटनो राजा, सामुरीनी मित्राइ साचवी राखवानी इच्छा धरावतो हतो, तेथी तेणे कोचीनथी ते पलीपोर्त सुधीना नदीना प्रवाहमां पोर्टुगीझोनां वाहाणो रेहेतां हतां, ते उपर हुमला करवा मांड्या हता. कोचीननो राजा पण, आ वेळाए, फिरंगियोनी विरुद्धमां हतो, तेथी परुना राजाने ते उश्केरतो हतो, एम तेओ मानता हता. क्रांगानुरनो बचाव करवा माटे, वाइसरोये, दों लोप दे आल्मेदाने एक पडाउं (ग्याली), अने १० वाहाणो आपीने मोकल्यो. तेणे आवतांवांतज परूना राजा उपर हुमलो करीने तेने वशमां लीधो, अने तेनी पासेथी कोलकरार लखावी लीधा. पछी कोचीनना राजा, अने सामुरी भणी एलचियो मोकल्या, तेओने नजराणा आप्या, ते तेमणे राख्या, पण तेमणे कोलकरार करवानी वात गणकारी नहि.

लंकामां मेनेजीस रोजो कमांडर हतो, तेना वारामां, लोकोना उपर नाना प्रकारना त्रास वर्त्ताववामां आवता हता. एक अदनो सिपाइ, स्वेच्छाचारी एवो थई गयो हतो, के नजरमां आवे तेम लोकोने लूंटी लेतो हतो, तो तेने कोई पूछनार हतुं नहि; तेमज, तेमना उपरियोनी तो वातज केहेवानी रेहेती नथी. आवा जुल्मगार दैत्यो, वस्ती उपर पूरती छूटथी त्रास वर्त्तावे, अने पोतानी हलकी मनोवृत्तीने वश थईने तेमनी लाज उपर हाथ नांखे, ते सहन नहि थई शकतां, रैयत पोतानां घरबार छोडीने डुंगरोमां

नाशी जवाने वधारे पसंद करवा लागी. आ बधी वात वाइस-रोयना जाणवामां आववाथी, तेना धारवामां आव्युं, के, पोर्टुगी-झोनी आवी वर्त्तणूकथी आपणने जे नुकसान थाय छे, अने थवानुं छे, तेवुं शत्रुनी तरवारो उडे, ते करतां पण विशेष थई पडे एम छे. आवी धारणाथी, तेणे मानवेल मास्कारेंजस होमेमने लंकानो सेनापति करीने मोकल्यो, अने उपरनी सर्व वातो तेने सारी पेठे समजावीने केहेवामां आव्युं.

आ वेळाए मोम्बासामां पण, पोर्टुगीझो अवळां कृत्य करता हता. त्यांना सुलतान हाझमनी मसनत तेनो काको छीनावी लेवा धारतो हतो, अने तेनी दौलत कमांडर मान्वेल दे मेलो परेरा उचापत करवा इच्छतो हतो, तेथी, बंनेए प्रपंच करीने, तेनुं काटलुं काहाडवा तेना उपर बनावटी अपराध मूकीने वाइसरोयना जाणमां आण्या. ते उपरथी तेणे तेने पकडीने गोवे मोकली देवानो हुकम कर्यो. आ वात सुलताननने जणावतां, ते मोम्बासेथी अरबय नाशी गयो. गवर्नरे लांच आपीने मारा राख्या, अने सुलताननुं माथुं कपावी नांखीने गोवे मोकली दीधुं.

१६१४ ना छेवटना भागमां, लिझ्बनथी पांच वाहाणो गोवे मोकलवा रवाने कर्यां. एक मीलिन्दे आगळ भागी पड्युं. चार वाहाणो गोवे आव्यां त्यारे ३,००० माणसो (मात्र अर्धो भाग) किनारे उतर्यां, बाकीनां मार्गमांज मरण पाम्यां. वाइसरोय, आ पण एक अणधारी आफत मानी लेवा लाग्यो. केमके, चोगरदम-थी शत्रुओनी वच्ये ते घेराई गयेलो पोताने मानतो हतो.

आ वर्षमां, गोवेथी लिझ्बन त्रण वाहाणो रवाने कर्यां हतां, तेमांथी एक मालदिवना बेट आगळ खोटपायुं; बीजुं फायल बेट आगळ खराबे चडी भाग्युं, तेमां २६० माणसो मरण

पाम्यां. मात्र एकज हेमखेम लिझ्बन पोहोंच्युं. बीजा दुर्देशाना बनावो भेगो आ पण एक संकट भरेलो बनाव बन्यो.

उत्तरभणी, इंग्लिश अने डच नौकासैन्य हतुं, तेना उपर जाते चडी जवाने, लिझ्बनथी नवां आवेलां माणसो सहित ते तैयार थयो. दो मानवेल दे आजेवेद्ने तेणे अगाउथी रवाने करी दीधो. तेनी साथे २२ वाहाणोनो काफलो हतो. ते सुरत आव्यो, त्यां लुवीस दे ब्रिटो अने दों जुवाव दे आल्मेद् पोत-पोतानी दरियाइ टुकडियो लईने आवी मळ्या. तेओ कांठे उतर्या, अने सिफान्द्म तथा दिवानी आसपासनी भूमिनो नाश करी नांख्यो. त्यांथी तेओ भडोच अने गोघे गया. बंने शहर लूंटीने बाळी नांख्यां. ते अखातमां ६ म्होटां झाझ हतां, ते पण सळगावी मूक्यां. त्यांथी पटन गया; तेमने आवता जोईने त्यांना रेहेवासियो जंगलमां जता रह्या; एटले कोई अटकाव करवा रह्युं नहि, तेम छतां, ते शहर बाळी नांख्युं.

आजेवेद् रवाने थया पछी, वाइसरोय तेनी पछवाडे नीकळ्यो हतो, तेनी साथे ७ युद्ध नौका हती, तेमांथी एकमां ते सवार थयो हतो, ते एवडी म्होटी हती, के तेमां २३० हथियार सजेला सैनिको तेनी साथे चड्या हता.

आ उपरांत, २ पिंक, १ ग्याली, १ कॅरवल, अने ५ बीजां वाहाणो हतां. ते बधांमां थईने १,४०० पोर्टुगीझो हता, अने तेमनी साथे तोपो पण घणी हती, पण तेना गोलंदाज बुडथल हता.

आ बधी धामधुम करवानुं कारण ए हतुं, के कॅप्टिन निकोलास डाउंटन ४ वाहाणो लईने सुरत आव्यो हतो, तेनो नाश करी नांखवो. १६१४ ना डिसेम्बरनी २३ मी तारीखे वाइसरोये आवीने सुरत अने ब्रिटिश वाहाणोनी वच्चे पडाव नांख्यो.

ता० २७, २८, अने २९ मिये इंग्लिश साथे झपंझपा थई. सुरत शहरनी साथे व्यवहार चलावी शकाय एटला माटे ब्रिटिश काफलो सुवाळीने बारे आवीने पड्यो.

१६१५. जान्युआरीनी १४ मी अने १९ मी तारीखोनी दर्म्यान तेने बीजी मदद आवी मळी. एक बाजुएथी दों मानवेल दे आजेवेद दे ब्रिटो आवी पोहोंच्यो, अने बीजी बाजुथी दो जुवाव दे आल्मेद आव्यो. ता० २० मी जान्युआरिये, मर्चन्ट्स होप नामनुं वाहाण अंग्रेजोनुं हतुं, ते, तेमणे शत्रुंनी सामे कर्युं, अने बीजां त्रण वाहाणो, धीरे धीरे तेनी पछवाडे चलावा मांड्यां. अंग्रेजी वाहाणने एकलुं पडेलुं जोईने वाइसरोये २ पिंक, एक कॅरेवल अने बीजां न्हानां वाहाणोवाळाने तेना उपर धसारो करवानो हुकम आप्यो. बधां वाहाणो गुंछळु वळीने मरचंट्स होपने घेरी लेवानी तैयारीमां हतां, एटलामां, तेमांथी तोपोनो मारो एवो चलाव्यो, के फिरंगानां ४०० थी ५०० माणसो मार्यां गयां. तेमां संख्याबंध हलकी पायरीना पोर्तुगीझ अमीरो (Fidalgos) पण होमाई गया. अंग्रेजोनां घणांज थोडां माणसो मार्यां गयां. आवुं घमसाण मच्युं हतुं, तेवामांज, पछवाडे रहेलां त्रण इंग्लिश वाहाणो आवी मळतां, फिरंगानी पूरी हार थई. हल्लो करवा आवेलांमांथी, त्रण वाहाणो पकडी लीधां. पण ते उपरना खारवाओए त्यांथी नाशी जतां ते वाहाणो सळगावी दीधां, तेमां एम पण इरादो राखेलो के एनो अग्नि मरचंट्स होप वाहाणने पोहोंची वळवाथी ते पण बळी जशे. अंग्रेजी खारवाओए चेती जईने, बळतां वाहाणोने छूटां पाडी दीधां, ते रेतीना दड भणी ढळी जतां, त्यां बळीने

---

१ जुवो, ग्रेटब्रिटनननो हिन्द साथे संबंध पृष्ठ ५२-५३.

खाख थई गयां. रात्र पडता सुधी, फिरंगी युद्धनौका उपरथी, तेमज अंग्रेजी वाहाणो उपरथी, तोपनो मारो चालतो रह्यो हतो. बीजे दिवसे सवारना प्रहरमां, वाइसरोय, पोतानो बधो काफलो लईने, दीव भणी भागी गयो.

फिरंगाना एक अपकृत्य उपरथी १४,००० इरानी लश्करे कोमोराननां किल्लाने घेरो घाल्यो हतो, ते खबर दों लुवीझ दा गामाए वाइसरोयने मोकलतां, तेणे नव वाहाणोनो काफलो आपीने मिंचायल दे सौज पिमेंटलने रवाने कर्यो. कोमोराननां कमांडर आन्द्रु दे क्राद्रोस पासे पूरतां माणस नहतां. तेमज, तोपोनुं पूरतुं साधन नहतुं, तेथी ते हार्यो, ने किल्लो शत्रुओने स्वाधीन करी दीधो. पछवाडेथी पिमेंटल आवी पोहोंच्यो; तेनाथी पण किल्लो पाछो लई लेवानुं बन्युं नहि, ते जेवो आव्यो तेवोज, मस्कत भणी जतो रह्यो.

उपर जणावेला बनावो उपरथी जणाई आवे छे, के आ समये, फिरंगियोनी दशा घणी माठी थवा लागी. ज्यां त्यां अंत्यावस्था चालु थई गई. तेवामां वळी, एक नवाई जेवो हुकम लिझ्बनथी आव्यो. जोखमभरेला अधिकारनी जग्याए योग्य पुरुषोने निमवाने बदले, हवे तेनी हराजी करतां, जे वधारे पैसा आपे तेने न्हाना म्होटा अधिकारनी जग्याए निमवानी परवानगी मळी. आवा अघटित हुकमथी योग्य पुरुषो निराश थई गया. हवे अयोग्य पुरुषो अधिकार उपर आवतां, तेमणे भरेला पैसा पाछा वसुल करी लेवाना तेओ अघटित मार्ग पकडे, अने त्रास वर्त्तावे, एमां नवाई नथी. पैसानी ताणने लीधे, आवा उपाय योजवा पड्या. धर्मना मठनी जे उपज आवती हती, ते राज्य-व्यवहार चलाववाना काममां लेवा मांडी. तेजाना खरीदवाने

लिझ्बनथी नाणुं मोकलता हता, तेनो माल खरीदवाने बदले, ते नाणुं पण वहिवटी खर्चमां वापरवा लाग्या. आ प्रमाणे नहि करवा माटे, वाइसरोय उपर घणी ताकीदो लखाई आवती हती, पण तेनो अमल करी शकता नहता. उपरी अधिकारियो सरकारी पैसाथी खानगी वेपार करता हता, तेथी केटलोक भाग तो तेमां रोकाई रेहेतो हतो. कोई किल्लानो खर्च चलाववाने, तेनी मरामत करवाने, अथवा तेमां जोईती चीजो पूरी पाडवाने, पैसा जोइये, तेने माटे, व्यापारनी सफर ते काम माटे ठरावेलुं वाहाण करे, तेमांथी जे नफो आवे ते, तेमां वापरवाने नक्की करवामां आवेलुं होय, पण ते नफो हाथमां आवता पेहेलां तो, कोई बीजा तावडतोबनी अगत्यना काममां वापरी नांखवामां आवतो हतो.

आवी तंग हालतमां, डच अने अंग्रेजो साथे विग्रहमां उतरवानो प्रसंग आव्यो, अने हाथमां तो कोडी एक मळे नहि. तोपो बनावाने त्रांबु जोइये, एटला माटे, लोको पासेथी वेरानां नाणां उघरावती वेळाए त्रांबानाणुं लेवा मांड्युं; तेमज, केटलांक बंदरेथी चीनाइ त्रांबानाणुं मळे एम हतुं तो ते पण लेवा मांड्युं. आ प्रमाणे त्रांबु महा अगत्यनुं साधन गणावाथी केटलाक किल्लामांथी माणसोए त्रांबानी तोपो चोरवा मांडी, ते काम एटलुं बधुं वधी पड्युं के, आगळ जतां, १६३४ नी सालमां, त्रांबाने बदले लोखंडनी तोपो बनाववानो हुकम अमलमां आणवो पड्यो.

सेंट थोमे उपर देशियोए हल्लो करीने, त्यां किल्लो बांध्यो; तथा तेमां ६०० किल्लेदारो तथा तोपो राखीने ते सुरक्षित कर्यो. शहरनी बाहार पण तेमणे फौज राखी हती; त्यांथी पण, सेंट फ्रान्सिस्कनी पासेना एक देवळ उपरथी तोपोनो मारो चलाव्यो हतो. कॅप्टिन मानवेल दे फ्रियासे किल्लाने घेरो

घाल्यो; छेवटे पाणीनी ताण पडी, एटले संधि करवो पड्यो. फ्रियासे किल्लानो कबजो करी लीधो. तेमां एक तोप २५ वेंहेंत (६। व्हार) लांबी हती अने ते ५० रतलनो गोळो पेहेरती हती.

१६१५ ना जुननी ७ मी तारीखे जहांगीर पादशाह साथे समजुती थई.· जेसुइट पंथना हीरोम झावेरियसना आश्रयथी ठराव थयो, तेनी मुख्य मतलब ए हती, के ब्रिटिश अने डच लोकने हिन्दमां रेहेवा देवा नहि. करार नामानी नीचेनी कलमो उपरथी ए वात जणाई आवे छे:—

"इंग्लिश अने डच, व्यापारीनुं डोळ धारण करीने, आ प्रदेशोमां आवे छे, तेमनो इरादो अहिंयां वशीने देश जीती लेवानो छे; अने तेथी हिन्दनी पडोशमां तेमनी हाजरीथी बधांने अतिशय नुकसान थवानुं छे, माटे एम ठरावयामां आवे छे, के पादशाह जहांगिरे के हिन्दना स्टेटना वाइसरोये, बेमांथी कोइये पण, उपर लखेला लोकोनी साथे व्यापार विषयक कशो संबंध राखवो नहि; बंनेए पोतपोताना बंदरोमां तेमने आश्रय आपवो नहि, तेमज, खावा पीवानो कशो पण सरसामान आपवो नहि. इंग्लिश लोक जे कोई बंदरे होय त्यांथी मछलीपट्टमने मार्गे थईने रवाने थई जाय एम करवुं.

" मोगलो अने पोर्टुगिझो वच्चे सलाह शान्ति साचववा, अने एक संप करवानी खातर, कोईना उपर कोईनाथी अपकृत्यने लीधे नुकसान थयुं होय, तो ते, एक बीजाए जतुं करवुं. आ करारनी तारीखथी बंन्नेए एक बीजा वच्चे संप राखवो; जहांगीर बादशाहना प्रदेशोमां फरीने पोर्टुगीझोने जळ अने स्थळ मार्गे व्यापार करवा जे बंदरोए जवुं होय त्यां जईने, छूटथी व्यापार करे; तेमज, पोर्टुगालना राजाना प्रदेशोमां अने बंदरोए मोगल बाद-

शाहना सरदारोने (Vassals) पण तेमज व्यापार करवानी छूट आपवामां आवे छे. जेओ मूर जातिना होय नहि, एवा पोर्टुगीझ केदियो, जहांगीर बादशाहना कबजामां होय, तेओने तेणे छोडी मूकवा; तेमज, जेओ इसाइ थया होय नहि तेवा जहांगीर पादशाहनी रैयतमांना केदी होय तेओने पोर्टुगीझो छोडी दे.

"मलबारियो चांचियानो धंधो करीने पोतानो निर्वाह चलावे छे, तेओने पादशाहे पोताना बंदरोमां पेसवा देवा नहि, तेमज, पोर्टुगीझोए पण तेमना बंदरोमां प्रवेश करवा देवो नहि. तेमछतां, जो तेओ कोई बंदरमां के नदीना मुखमां जोवामां आवे तो पोर्टुगीझो तेमने पकडी लेशे.

"खंभातना अखातमां फरतां वाहाणोवाळा पासेथी, दीवमां जे कर लेवानो भोगवटो पोर्टुगीझो करता आव्या छे, तेने आ करारनामाथी कशो बाध करवामां आवशे नहि, एटलुंज नहि पण, जे प्रमाणे पोर्टुगीझो त्यां कर लेता आव्या छे ते प्रमाणे लीधां करशे."

स्पेन अने पोर्टुगालनां राज्य, एक मुकुटनी सत्ता नीचे होतां, फिलिपाइनमां व्यापार करवा पोर्टुगीझ पेसता नहि, अने मकावमां स्पानियर्ड पेसता नहता; पण हवे ज्यारे पूर्वना टापुओमां डचनो प्रवेश थवा मांड्यो, त्यारे ए बंधी तेओए छोडी दीधी, अने बंनेनी सेना एकठी थईने, डचोने हांकी काहाडे एवो राजाए हुकम फरमाव्यो.

१६१५ मां डच लोकोए मोलक्काना टापुओ उपर दस्तनदाजी करवा मांडी, त्यारे मनिलाना स्पानिश वासना कमांडर दों

जुवाव दा सिल्वाए पोर्टुगीझ वाइसरोयनी मदद मागी. तेणे फ्रान्सिस्क दे मिरांडा आन्रिकसने ४ युद्धनौका आपीने मदद करवाने जवा माटे तैयार कर्यो. तेनी साथे सैनिकोने बदले, मुख्यत्वे करीने, धर्मभ्रष्ट थई वटलेला इसाइयोने तैयार कर्या; तेमने अगाउथी पगार आपवामां आव्यो. केटलाक तो गोवेथीज खशी गया, मार्गमां बीनपरवानगिये आन्रिकस मलाक्का बंदरे थोभ्यो, अने त्यांथी छानोमानो, त्यांना बिशप दों गोंसेब दा सिल्वाने पोतानीसाथे लीधो, तेवामां बीजा जे वटलेला, वाहाणमां हता ते, आ ठेकाणे नाशी गया.

आन्रिकस गोवेथी रवाने थयो तेने लगभग बे मास थवा आव्या हता, अने हवणां जुलाई मासनी अधवच हती, तेवामां, मार्गमां तोफान लागतां, एक वाहाणमां पाणी भरावा मांड्युं, एटले तेने मरामत करावा मलाके पाछुं जवुं पड्युं. मलाक्कानो सेनापति दियागो दे मेन्दोसा फर्तादो, आ वेळाए अहिं आव्यो हतो. चीनथी केटलांक वाहाणो आववानां हतां तेना भेगां थवानो तेनो विचार हतो, तेमज, अचीननो राजा मलाक्का उपर चडी आववानो छे, एम तेना जाणवामां आव्युं हतुं, तेथी, ते ६ युद्धनौका अने १२ जगडियामां मलाक्काना किल्लेदारोने लईने उपडी जवानी तैयारीमां हतो.

मलाक्कानी सामुद्रधुनी थी ६ लीगने छेटे पोहोंच्यो, त्यां अचिनियोनी नौकासेना तेना जोवामां आवी. ५०० वाहाणोना काफलामां १०० ग्यालियो हती (न्हानां एक तुतकनां वाहाण) अने ते पोर्टुगीझोनी नौका करतां म्होटी हती. पोताना जनाना सहित अचिननो राजा तेमां हाजर हतो. तेनीसाथे धन पण घणुं हतुं, अने बधां मळीने ६०,००० माणसो हतां. आ नौका

सैन्य सज्ज करवाने तेने ४ वर्ष लाग्यां हतां. निशान चडावाना स्तंभ उपर तेनो वावटो, नक्कर सोनाना घुंमटे चडावेलो, फरकी रह्यो हतो.

भारे सेना आवती जोईने फर्तादोए पोताना कॅप्टिनोनी मंडळी एकठी करीने संतलश करवा मांडी, तेमां एम ठर्युं, के मलाक्का नबळी स्थितिमां छे, माटे त्यां जईने तेनुं रक्षण करवुं. थोडो काफलो लईने ते पाछो वळी गयो. पोतानी सेना आन्त्रिकसने स्वाधीन करीने तेने तेना काफला सहित राजानी सामे थवानुं सूचव्युं. लडाई मचावाना आकारमां बंने समुद्रसेना गोठवाई गई. बपोरी वेळाए शिरुआत थई. राजानां वाहाणोनी गोठवणी जरा सज्जड करवामां आवी हती, तेथी, फिरंगानो ते उपर मारो थतां, ते कांई भयभरेली स्थितिमां आवतां जणायां. सांज पडता सुधी युद्ध मच्युं, एटलामां तोफान लाग्युं, तेथी बधां वाहाणो विखराई गयां. बीजे दिवसे बंनेनां वाहाणो पोतपोतानी जग्याए गोठवायां, ने लडाई चालती थई.

केटलांक फिरंगी वाहाणो आगथी बळी गयां, तेमज, राजानां वाहाणो पण जळ्यां. एक अचीनी वाहाण उराडी देवामां आव्युं. मिरांडा आन्त्रिकस जे वाहाणमां हतो ते जरा छूटुं पडी जतां, राजानां माणसोए त्रण वार हुमला करी, तेमां चडी जवाना प्रयत्न कर्या, पण चडवा जतां, घणां माणसो कपाई गयां. तथापि एज वाहाण उपर रहीने १४ हुमला कर्या, अने १८ वेळा तेने सळगावी मूकवानी तजवीज करी, पण फाव्या नहि. पवन पडी गयो हतो, तेथी फिरंगानां बीजां वाहाणो तेनी मददे पोहोंची शक्यां न हतां.

मालविनानो छेलो एक हुमलो करीने राजानी सेना बांकेलीस भणी चालती थई. केहेछे के, आ लडाईमां राजानां २० हजार

माणसो मार्या गयां. तेनी पूठे पडवानुं आन्त्रिकसथी बनी शक्युं नहि.

मलाक्का उपर डचलोको चडी आवेछे; एवी बातमी तेने मळतां, तेना रक्षणने अर्थे, ते तरफ हंकारी गयो. मसलहत करवाने एक कौंसिल भरीने ठराव थया प्रमाणे, युद्धनौका गोठववानी तजवीजमां हता, तेटलामां, डच काफलो आवी पोहोंच्यो. अने जे ठेकाणे फिरंगानी नौका गोठववानी हती, तेज स्थान, तेमणे कबुजे करी लीधुं.

फिरंगाना करतां वलंदानां वाहाणो म्होटां हतां, अने तेमां सैनिकोनी योजना सारी हती. बंने वच्चे लडाई जामी, ते आखो दिवस चालती रही, तेमां बंने बाजुनां घणां माणसो मार्यां गयां. बीजे दिवसे, फिरंगानी एक नौका उपर वलंदानी तोपनो एवो मारो चाल्यो, के तेना त्रण कॅप्टिनो मार्या गया, अने नौका हल-मली जतां, ते उपर जे खारवा जीवता रह्या हता, ते तेना उपरथी उतरी पड्या. त्रीजे दिवसे एक बीजी नौकामां मात्र १० माणस बच्यां, तेओए ते बाळी नांखी, ने किनारे उतरी पड्यां. आन्त्रि-कसनी नौकामां हवे ६ माणस रह्यां. तेना एक पगमां घा थतां तेना माणसोए तेने उपाडी जईने ते नौका सळगावी मूकी. आ लडाईमां फिरंगानां २०० माणसो मार्यां गयां, तेमज, डच-लोको पण मराया खरा, तथापि तेमनी जीत थई.

चीनथी फिरंगी वाहाणो आववानां हतां, तेमने रोकी लेवाने, वलंदा हवे सामुद्रधुनीमां पेठा. परंतु, दों जुवांव दा सिल्वा, मनि-लानो गवर्नर, सेना लईने आवनार छे, एम डचोना जाणवामां आव्युं, एटले तेओ त्यांथी उपडीने चालता थया.

डचथी हारखाईने आन्त्रीकस गोवे गयो. पण तेने सूचना

करवामां आवी हती, ते प्रमाणे, ते मनिलाभणी सीधो चाली गयो नहि, एटला सारु, एने अपराधी ठरावी, तेना उपर काम चलाववामां आव्युं. शत्रुनी सामे एणे पोतानुं शूरातन बताव्युं हतुं, ए वात लक्षमां लईने तेने छोडी दीधो.

चौतिया राजानी हदनी जमीन पोर्टुगीझनी हदसाथे मळी गयेली होवाथी, दमणमां १६१५ नी सालमां, ते तकरारनो नीवेडो आणवा, राजाए पोतानो दावो छोडी दीधो, अने गोंझेलो पिन्तो दा फोंसेकाए तेनी साथे तहनामुं कर्युं, तेनी रुए राजाए १,००० पाळा अने १०० घोडेसवारथी, पोर्टुगालना राजानी नोकरी करवाने कबुल कर्युं, अने दरियाई फोजना कमांडर तरीके तेना कुंवरने फिरंगादमणमां राखवानी गोठवण थई.

१६१६. मनिलाना स्पानियर्डोने मदद करवाने, फेब्रुआरीमां वाइसरोये, गोंझेलो रॉड्रिगेझ दे सौझाने, ६ युद्धनौका अने २ व्यापारनां वाहाणो आपीने रवाने कर्यो. आ वेळाए ११ डच वाहाणोए टेरनेटने घेरो घालीने स्पानियर्डोने सपडाव्या हता. मदद आवी पोहोंचतां, डच मकासाभणी खशी गया. तेमनो कडो लेवाने, तेमणे केटलांक फिरंगी वाहाणो रवाने कर्यां. रस्ते जतां, आसुला बेसी वगेरे शहरो आव्यां तेनो नाश करी नांख्यो. Ternete टेरनेट, (Maqwien) माकिन, (Botgan) बटजन, अने (Cacoa) काकवाना राज्यकर्त्ताओए वलंदा साथे मित्राई राखी हती, तेथी तेमनां वाहाणो मार्गमां मळ्यां ते बाळी नांख्यां. पछी एकठी मळेली पोर्टुगीझ अने स्पानिश सेना (Corane) कोरेनने कांठे उतरी, अने घणी हरकतो नड्या विना, त्यांनो किल्लो तेमने स्वाधीन थई गयो. त्यांनो राजा, पासेना जंगलमां नाशी गयो. त्यांथी वाहाणोमां चडीने रवाने थतां, त्रण म्होटां

जहाज जोवामां आव्यां, तेमां कोरेनना राजानो जमाई अने पौत्र हता ते सहित ते पकडी लीधां. जमाईने कतल करी नांख्यो. एप्रिलनी २ जी तारीखे तेओ मकास्सा पोहोंच्या. टेरनेटथी उपडेलो डच काफलो पण, तेज समये त्यां आवी पोहोच्यो, एटले अहिं पण थोडी वार लडाई थई, एटलामां तोफान थई आवतां, बंने पक्षना लडवैया छूटा पडी गया, अने एकठी मळेली सेना पाछी टेरनेट जई पोहोंची.

हवे लंकानो वारो आव्यो. (Manael Mascarenhas) मानवेल मस्करेंजस होमेम, कांडीना राजा उपर चडी गयो. ३० माणसोनी एक पलटण, एवी १४ पलटणो तेनी पासे हती, वळी त्यांना देशी जमीनदारो दीसावास केहेवाता हता तेओ पण होमेमना भेगा भळ्या. कांडी नदीमां पूर चड्युं हतुं, तेथी काम चलाउ लाकडांनो पुल बांधी लेवो पडे एम हतुं, अने तेने माटे पासेना जंगलमां जोइये तेटलां झाडां पण हतां. आगळ वधता अटकाववाने प्रयत्न तो थयो, पण बाबुल शहरने मोखरे ते आवी पोहोंच्यो. पोर्टुगीझ सेनाने मोखरे सिमाव कोरिया हतो, तेने सामा पक्षवाळाए एरामां आणीने फसावी दीधो, पण एटलामां, पछवाडे रहेली सेना आवी पोहोंचतां, देरिसोने पाछां हठी जंगलमां नाशी जवुं पड्युं. आ ठेकाणे थोडी मारामारी थई, तेमां प्रत्येक बाजुनां सुमारे चाळीशेक माणसो मार्यां गयां. बाबुलमां पेशीने ते लूंटी लेवाय एम हतुं नहि, तेथी, वेगळे रहीने ते बाळी नांख्युं. अने तेनी आसपास बागबगीचामां फळद्रुप झाड वगेरे जे हतुं ते बधुं कापी नांख्युं. आ प्रमाणे नकामी खराबी करी नांखीने, होमेम, सोफ्रागण अने मालवण भणी पाछो जतो रह्यो.

१६१६ ना आगस्टमां, कांडीना राज्यनी पासे तंपोण नामनी जग्या, जे बालेणथी सुमारे एक लीगने छेटे हती, ते उपर पेद्रो पीक्षोत दा सिल्बाने आठ पलटणो आपीने मोकल्यो. आ ठेकाणाना लोकोए फिरंगाने शत्रुना हाथमां सपडाववानो प्रपंच कर्यो हतो, एवुं तेमना उपर बोतानुं मूकीने, त्यां गया पछी, एके बायडी के एके छोकरा सुधांतने नहि छोडतां, तेमनो कच्चरघाण वाळी नांख्यो. आर्चिया पेटोनी जमीन बाळी नांखी अने (Mabele) माबेलीनी पासे सिल्वानी सामे १,५०० माणसो थयां तेमांथी १७ जणने तेणे मारी नांख्या, एटले, बाकीना पाछा हठी गया. पछी (Manicravare) मणिक्रावेर भणी पाछो फर्यो त्यारे तेनी साथे ५०० केदियो, २,००० ढोर, अने केटलाक हाथियो हता.

कांडी उपर हवे बीजो खेदानियो आव्यो, फिलिपे देओलिवैरा तेनुं नाम हतुं. तेणे १० पलटणो साथे लई जईने त्यांना राजाने केटलुंक नुकसान पोहोंचाड्युं.

आराकानना राजाना सामा थवामां, सिबाशियो गोंजेलस टिबावे फिरंगाने आश्रय आप्यो हतो. आ माणस (Sundiva) सुन्दिवानो स्वतंत्र राजा थई पड्यो हतो, पण ते निराधार स्थितिमां आवी गयो, एटले, गोवाना वाइसरोयनी मदद मागी, अने एवी शरत करी, के जो तमे मने तमारो आश्रित जाणी मदद आपशो तो, प्रति वर्षे हुं तमने एक वाहाण भरीने चोखा आपीश, अने ते वाहाण गोवे के मलाक्के, ज्यां तमे फरमावशो त्यां, हुं मोकलतो रहीश, तेमज, तमारो खंडियो राजा थईने वर्त्तन चलावीश. तेणे वळी एम पण जणाव्युं, के आराकानना राजाए, डियांगाना (Banguel of Dianga) बंगुल-

मां, पोर्टुगीझोनुं खुन कर्युं हतुं, तेनुं वैर लेवानी मारी मतलब हती, तेने अनुसरीने में मारी पाछली विरुद्ध वर्त्तणूक चलावी छे, ए वात पण लक्षमां राखवा जेवी छे. वळी तेने विशेष आदर थाय एटला माटे, एम केहेवामां आव्युं, के आराकानना राजाने हरावबामां आवशे तो तेनी पासेथी पुष्कळ धन मळी शके एम छे. ज्यां धननी वात आवी त्यां आजवेद वाइसरोय ललचायो, अने तेने आश्रय आपवानुं कबुल कर्युं.

आ कामने माटे, १४ म्होटां वाहाणो, अने बे मछवानो काफलो आपीने, दों फ्रान्सिस्क रोक्षोना उपरीपणा नीचे, गोवेथी मदद मोकली. ते सेप्टेम्बरना मध्य भागमां नीकळीने ३ जी आकटोबरे आराकान आवी पोहोंच्यो. अने पोताना आव्यानी खबर टिबावने आपवाने एक युद्धनौका अगाडीथी रवाने करी दीधी.

१६१६ ना आक्टोबरनी १५ मी तारीखे, म्होटी जलसेना नदीमां आवती रोक्षोना जोवामां आवी. आ सेनाने मोखरे वलंदानां केटलांक वाहाणो हतां. एक डच पिंक उपरथी प्रथम तोपनो आवाज थयो, एटले, बंने वच्चे युद्ध मच्युं, ते आखो दिवस जामेलुं रह्युं, तेमां बंने पक्षनां घणां माणसो मार्यां गयां. रात्रनी वेळाए सामा पक्षवाळा खशी गया. आणी तरफ रोक्षोए पण निश्चय कर्यो, के ज्यारे टिबाव पोतानी फोज लईने आवी मळे त्यारे लडाई शिरू करवी. आवी धारणाथी ते नदीना मुखमां पडाव नांखीने रह्यो. एने वाइसरोयनो हुकम तो एम हतो, के टिबावनी राहा जोयावीना, एकदम राजा उपर हुमलो लई जवो; पण ते ता० ३ जिये पोहोंच्यो, छतां, ता० १५ मी सुधी कांई करी शक्यो नहतो, तेमज, अगाउथी बोट मोकली खबर

आप्या छतां पण, टिबावना तरफथी कांई समाचार पण मळ्या नहता.

छेवटे, ५० वाहाणोनो काफलो लईने टिबाव आवी पोहोंच्यो. तेना आव्या सिवाय रोक्षोए लडाई चालती करी, ते वात तेने पण गोठी नहि. एकठी मळेली सेनाना बे विभाग कर्या, अने ते अकेकानी सरदारी नीचे राख्या. पछी तेओ नोवेम्बरनी अधवचे नदीना मुखमांथी आगळ वधीने चाल्या, तो त्यां शत्रुनी सेना पडाव नांखीने रहेली तेमना जोवामां आवी, ते उपर हुमलो कर्यो. तेमां दों फ्रान्सिस्कने बंधुकनी एक गोळी वागतां मरण पाम्यो. ते विषेनो तेना वाहाण उपर वावटो चडतां, टिबाव पाछो फरी गयो. अने ओट थतां बंने लश्कर छूटां पडी गयां. गास्फर दे आब्रुसनी एक युद्धनौका, आराकाननी सेना भेगी भळी गई हती, तेथी पाछळ रही गई, तेनो नाश करी नांखीने, ते उपरनां माणसोने मारी नांख्यां. आब्रुसने तेनी भयभित घायलस्थितिमां, आन्तोनिय कार्वालो लई आव्यो, पण ते थोडा दिवस पछी मरण पाम्यो.

दों लुवीझ दे आजवेद, जेने हवणां कमांडर ठराववामां आव्यो हतो, ते आ स्थळेथी पोतानी बधी जळसेना लईने सुंडिवा भणी चालतो थयो. गोंजेलस, टिबावनी मदद नहि रेहेतां, ते त्यांथी गोवे रवाने थई गयो.

उपरनो बनाव बन्या पछी, तरतज, आराकाननो राजा पोतानी सेना लईने सुंडिवा आव्यो. ते तेणे कबजे करी लीधुं, एटले हवे, आ ठेकाणेथी पोर्टुगीझो समूळगा नीकळी गया, अने सीबास्टिआव टिबावनी ऐतिहासिक काहाणीनो पण अंत आव्यो.

१६१६ मां लिझ्बनथी त्रण वाहाणो लई नीकळेलो, दों मानवेल दे मेनेजीस, तोफान नड्या पछी, मादागास्कर आव्यो, त्यां ४ इंग्लिश वाहाणो तेना जोवामां आव्यां. इंग्लिशोने पोते पोहोंची शके एम छे के नहि, तेनी खातरी करी लीधा पछी, तेमना एक न्हाना वाहाण उपर भडाको कर्यो, एटले अंग्रेजोए पण तेमना उपर हुमलो करवा मांड्यो.

रात्रनो लाभ लईने मानवेल आगळ नीकळी चाल्यो, अने सवारे थतां मेटा (Maytta) ना टापुओ आगळ आवी पोहोंच्यो. अंग्रेजो पण तेनी पूठे पड्या. पवन पडी जवाथी मानवेलथी नाशी जवायुं नहि, एटले लडवुं पड्युं. पोर्टुगीझ वाहाण, डोल विनानुं थई पड्युं, तेथी अंग्रेझिया बेटे पोहोंची जवानो प्रयत्न करवा मांड्यो, तेवामां, भलमनसाइ बतावीने ब्रिटिश एडमिरले तेने काहाव्युं, के तमारुं वाहाण घणा जोखममां आवी पड्युं छे, तेथी तमारो बधांनो नाश वळी जशे, माटे मारुं मानो तो तमे अमने शरण थई जाओ, एटले अमारा वाहाणमां बेसारीने अमे तमने हेमखेम सुरत उतारी मूकीशुं, त्यांथी तमे गोवे रवाने थई जजो. पण अभिमानी अने हठीला मानवेले मान्युं नहि, एटलुंज नहि पण, दयाखानारा एडमिरलने जवाबमां काहाव्युं, के हवेथी जो तमे आवां टाहायलां करशो तो तमारो माणस अमारी पासे आवशे तेने गर्दन मारीशुं. छेवटे वाहाण भरतीमां गोथां खातुं किनारा भणी घसडाई जतां, बे खराबानी वच्चे आवी भूटकायुं. माणसो तेमांथी उतरी पडीने किनारे जई पोहोंच्यां. काफरोना टोळामां आवी फसतां, तेमनां लुगडां लत्तां काहाडी लईने नागा करी मूक्या. केटलाक भूखमराथी अने थाकोटाथी मार्या गया. बाकीना महाकष्टे, छेवटे,

मोम्बासा आवी पोहोंच्या. त्यां शहरने खर्चे तेमने खावानुं मळवा लाग्युं. पछी ता० १० मी सेप्टेम्बरे गोवे आवी पोहोंच्या.

आर्बस्तानमांना सोहार बंदरनो व्यापार टूटवा लाग्यो, तेथी ओर्मझ अने मस्कतनी जकातमां टांच पडवा मांडी, माटे आ खांपण मटाडवा सारु, वाइसरोये दों फ्रान्सिस्क रोलिमने एक ग्याली अने बीजां ५ वाहाणो आपीने मोकल्यो. मस्कतमां तेने दों वास्को डा गामानी ५ वाहाणोनी नौकासेना भेगी थई. पासेना आरबोना एक तायफानो अमीर हतो, तेने सोहारना-जाम महंमद साथे कांइ वांधो हतो, माटे, पोर्टुगीझ साथे संतलश करवा उपरथी १,२०० माणसोना लश्कर सहित सोहार पोहोंची गया, अने तेमनी तोपो किनारे उतरी जाय त्यां सुधी, एक मस्जीदमां उतारो कर्यो. तैयारी थई एटले प्रथम तो डुंगरा उपरना एक किल्ला उपर धशी गया, त्यां महंमद रह्यो रह्यो लडायकोने ललकारतो हतो, तेवामां बंधुकनी एक गोळी लागवाथी ते मरण पाम्यो. रात्र पडवाथी किल्लानो कबजो करी लेवायो नहि. सवार थतांवांतज, शहर कबजे करी लईने घणी स्त्रियो अने छोकरांने पकडी लीधां. लूंट पण घणी मळी. किल्लो ताबामां आवी गयो. जामनो भाइ त्यां हतो तेने कबजे करीने मारी नांख्यो. त्यांना किल्लेदारो नीकळी जता हता, तेमने थयेला ठरावनी विरुद्ध वर्त्तीने, पोर्टुगीझोए लुंटी लईने मारी नांख्या. केदियो पकडी लई जवा नहि एवो पण करार थयो हतो, छतां, ते बाजुए मूकीने घणी छोकरियोने कॅथोलिक बनाववानो सबब बतावीने पकडी गया.

आवाना राजाए जाण्युं, के सियाम अने आराकानना राजा पोर्टुगीझो साथे संधि करी दे, तेना पेहेलां, पोते करी लेवी ए

ठीक छे, तेथी, तेमनी पासे पोताना एलचियो मोकल्या. **फिलिप दे ब्रिटो** इ. निकोरना हालहवाल करीने तेने मारी नांख्यो हतो, ते विषे बाहानां बतावीने, ते वात विसरावी देवानो प्रयत्न कर्यो, तथा तेमना वेरी पकड्या छे, तेमने छोडी देवामां आवशे, ए आदि वातो तेमणे जईने वाइसरोयने कही. ते साथे जणाव्युं, के **आराकान** उपर चडाइ करवामां अमे मदद आवीशुं. जीतवाथी अढळक धन मळशे, ते तमे राखजो, अने अमने, ए राजानो धोळो हाथी छे, ते एकज लेवा देशो, तेथी अमे राजी थईशुं. आ प्रमाणे करार-नामुं नक्की करवा माटे, वाइसरोये **मार्तिन दे कोस्ता फाल्कमने** एलचियो साथे रवाने कर्यो. घणा दिवस सुधी तेने राजानी मुलाकात थई नहि. एक वार अंधारी रात्रे तेने एक ठेकाणे लई जईने माणसोए कह्युं, के अहिं राजा बिराजेला छे, तमारे जे केहेवुं होय ते कोहो. त्यां **फाल्कमे** प्रत्यक्ष राजा दीठो नहतो, तेम तेणे जे कह्युं तेनो जवाब पण मळ्यो नहि, तेथी तेने खरा-खोटानी कांई खातरी थई नहि. एक वार शहरना राजमार्गमां थईने राजा जतो हतो, त्यां **फाल्कम** तेने सामो मळ्यो, तथापि तेना सामुं नहि जोतां, राजाए आडी बाजुए जोयां कर्युं. छेवटे, कोलकरारनी कशी व्यवस्था कर्या सिवाय, तेने **गोवे** जवुं पड्युं.

उत्तर विभागनी फेरणी करवा माटे, वाइसरोये एक टुकडी तैयार करी. तेमां १२ वाहाणो, अने बीजा एटलाज बतेला राख्या. आ टुकडीमां फिडालगोनी पदवि धरावनारा १२ अमीर, वालंटियर तरीके, नोकरी करवाने दाखल थयेला हता. **रूय फ्रेर दे आन्द्रेड** (Ruy Freire de Andrade) तेनो एड्मिरल हतो, ते आक्टोबरनी आखेरिये रवाने थईने **सुरत** आव्यो. त्यांना नवाबे बे होडियोमां सामान भरीने तेने भेट मोकलावी दीधी, तेमां

केटलीक नवाईनी चीजो, अने रेशमी बर हतो. तेमांथी बानुने ओढवा जेवुं एक ओढणुं राख्युं, अने कह्युं के, आटला उपरथी में सर्वे मान्य राख्युं छे एम नवाब साहेबे समजवुं, अने एमना मालिकनुं मारा सरखुं जे जे काम फर्मावशे, ते करवाने हुं तैयार रहीश. लीधेलुं ओढणुं कोने आपवुं ए विषे विवाद थतां, छेवटे, एम ठर्युं के, जेनी माशुक अति सुंदर होय तेने आपवुं. आ ठरावने अनुसरीने रूय फ्रैरनी प्रिया, हिपोलिटो फर्तादने ते आपवामां आव्युं.

जळसेना सुरतथी खंभात गई, ते त्यां रही तेटली वारमां, दीवना किल्लानी तपासणी करीने, फैर त्यांथी गोघे गयो. गोघा मूर लोकोना व्यापारनुं जाणीतुं स्थान हतुं, अने ते गत वर्षमांज पोर्टुगीझोए तोडी पाड्युं हतुं.

डिसेम्बर महिनो पूरो थतां, खंभात छोडीने सेना दमण आवी. फिरंगानी आवडी म्होटी जळसेना, आगळ, खंभातना अखातमां गई नहती, तेथी लोकोने नवाई लागती हती. अहिं तोफान लागतां, ४ वाहाणो खोभरायां. बे तो माणसो सुधांत दरियाने तळिये पोहोंची गयां. त्रीजा माहेलुं मात्र एकज माणस बच्युं. चोथानां बधां माणसो बची गयां. घणी खरी सेना वसई पोहोंची गई, पण ८ व्यापारी वाहाणो, चौल भणी नीकळी गयां. चांचियानां ४ पडाउ तेमने रस्तामां मळ्यां, तेमणे बे वाहाणो पकडी लीधां. बाकीनां छ रह्यां, ते वसई आगळना काफलाने जई मळ्यां. एड्मिरलना दीवानी निशानी राखीने, तेनी पछवाडे हंकारी जवानी वात, ए वाहाणवाळाए ध्यानमां राखी नहि, तेथी तेणे ते उपरनां माणसोनी दाढी कतरावी नांखी ! बाकी रहेली सेना गोवे रवाने थई गई.

मलबारनी जळसेनानो कमांडर डॉं बेर्नार्दो दे नोरोंज हतो. कालिकोटना सामुरिये क्रांगानुरने घेरो घालवानी तैयारी करी हती, अने तेने वलंदानां त्रण वाहाणो मदद करी शके एम हतुं, तेवामांज, नोरोंज समयपर त्यां जई पोहोंच्यो, अने सामुरीना नेअर लोकोने पाछा हठावी दीधा. आ प्रमाणे क्रांगानुरने बचावीने, ११ वाहाणोना काफलासहित तेणे डॉं. हेन्रिक दे सौजाने कालिकोट मोकल्यो. तेणे त्यां जईने, त्यां एक म्होटुं जहाज भराई गयेलुं हतुं, अने ते मक्के हंकारी जवानी तैयारीमां हतुं, ते बाळी नांख्युं; पछी ते मलबार अने कानेरा कांठाना किल्लानी तपासणी करीने गोवे पोहोंची गयो.

लंकाना कमांडरनी जग्याए होमेमने ठेकाणे, दों नूनो आल्वारेझ परैरा निमायो हतो. कांडी उपर जेम होमेम हुमला करतो हतो, तेम आणे पण, ते प्रदेशमां करवा मांड्युं, अने घणां ढोर कबजे करी लीधां.

फिरंगानी चाकरीमां एक अजाण्यो सिंगाली रहेलो हतो, तेनुं नाम निगापेटी हतुं. एनोज नामराशी, त्यांनो राजा मरी गयो हतो, तेना संबंधनी तेने केटलीक वातो खबर हती, तेनो उपयोग करीने, तेज राजा सजीवन थयेलो पोते छे, एवुं लोकोने तेणे मनावी दीधुं. तेणे जोगीना वेशमां फरीने, मरगीपुर (Maraguepor) आगळ लोकोने देखा दीधी. अने केहेवा लाग्यो के, मारो देश संकटमां आवी पडेलो जोईने, अने परदेशियोथी पीडातो जाणीने, मारा लोकने तारवाने पृथ्वी उपर हुं पाछो आव्यो छुं. लोकोने गळे आ वात उतरतां, तेनी आसपास जथाबंध माणसोनो भरावो थवा लाग्यो. फिरंगानी चाकरीमां जे सिंगाली हता, तेओने पोतानी भणी मेळवी लेवाने पण ते फावी गयो. केटलीक लडाइयोमां ते

फिरंगा सामे टकाव करी शक्यो नहि, पण छेवटे २४,००० माणसोनो जमाव वधतां, ते कोलम्बो उपर चडी आव्यो, अने निकोलेगा नदीने किनारे पोहोंचतां, त्यां आगळ लंकाना राजाधिराजनुं पद धारण कर्युं. अने एटलो बधो छकी गयो के, कांडीना राजाने त्यां माणस मोकलीने केहेराव्युं के, तमारी बे राणियोमांथी एक मने आपो. राजाए तेना उत्तरमां काहावी मोकल्युं के, तमे फिरंगाने जीतशो त्यारपछी सर्वे सानां वानां थशे. उन्मत्त बनावेलाने, आ केहेण रुच्युं नहि. तेणे जणाव्युं के, हवेथी हुं तमने फिरंगियो जेवा मारा शत्रुप्रमाणे गणीने तमारी खबर लईश. राजा एटलो भलो हतो के, ते आ ढोंगी माणसने अवारनवार आश्रय आपतो हतो. आ वेळाए पण, तेनी मददमां राजानां २,००० माणस हतां, तेओए आवी अयोग्य वात सांभळी, एटले सर्वे, तेनी पासेथी नीकळीने कांडी जतां रह्यां.

आणी तरफ, मानवेल सेसार (Manwel Cesar) अने दों कान्स्टनटाईन, ए बे जणे, पोतानी फोज एकठी करी, अने तेओ निकापटी उपर चडी गया. ७,००० माणसो सहित ते एक डुंगर उपर चडी गयो. फिरंगा तेनी पछवाडे धाई, तेना मोरचामां पेशी गया, ने १,००० माणसो कतल करी नांख्यां. ढोंगी निकापेटी राज्यचिह्न अने अलंकार काहाडी नांखीने जंगलमां नाशी गयो. तेनां बाकीनां माणसो, लाउवा नदी ओळंगीने नाशी गयां. पोर्टुगीझोए लडाईना मेदानमां छावणी नांखी. सामा पक्षमां माणसो जतां रह्यां हतां, तेमांथी (५०० माणस) पाछां आवीने, पोर्टुगालना मेलाणमां दाखल थई गयां.

कांडीना राजानुं अपमान थवा उपरथी, तेणे निकापेटीना उपर भेगो हुमलो करवानी धारणाथी, सोफ्रागनना कमांडर

पासे पोतानो एलची मोकल्यो; पण ते संबंधमां योग्य करवाने बदले, अने एलचीनो आदरसत्कार करवानो वेगळो मूकीने, कमांडर फारियाए तेने मारी नंखाव्यो. अने राजाना संदेशानो जवाब मोकलवानी कशी दरकार करी नहि.

एक हलका कुटुंबनो सिंघाली, इसाई थई गयो हतो, अने फिरंगानी नोकरीमां रहेलो हतो, तेनुं नाम बदलीने आन्तोनियो बारेटो पाडवामां आव्युं हतुं, ते आ समये कांडीना राजापासे हतो. ते स्वपराक्रमथी, रहेतां रहेतां वधीने, राजानी सेनानो सरदार थई पड्यो हतो. "उवाना राज्यनो राज अने हाकम' एवी तेने पदवी आपी हती. निकापटीनुं बंड डबावी देवानुं बाहानुं बतावीने, सोफ्रागननो फिरंगी किल्लो लई लेवा सेना लईने, आ० बारेटो त्यां गयो. आ वेळाए त्यां, सुमारे ६० किल्लेदार हता, अने तेमना कॅप्टिनो फारिया अने माटोसो नामना हता, तेमनी साथे मसलहत करवाने बाहाने मेळाप करी, घणा खराने मारी नांख्या. बाकीना नाशीने देवळमां भराई पेठा, पण तेमनी पासे कांई हथियार न हतां, तेथी फरीने पकडाई गया, तेमने केदी बनावीने, ते कांडीना राजानी हुजूरमां लई गयो.

पोताना एलची प्रति, फिरंगाए कृतघ्नता बतावी हती, तेनुं वैर लेवा जेवी कृति पोते नहि करतां, तेमनी माया भरेली रीते बरदास्त करवा मांडी. बालेन उपर वलंदा हुमलो करवानी तैयारीमां हता, ते अटकाववा सारु, केदियोमांथी बे जणने ते किल्लाना कमांडर मानवेल फाल्कम पासे मोकलीने, ते किल्लो पोताने स्वाधीन करी देवानी सूचना करावी. पण तेणे मान्युं नहि, एटले, १०,००० योद्धा अने केटलाक हाथियो लईने, राजा बालेन उपर चडी गयो. मानवेले थोडा दिवस टकाव कर्यो, पण तेनां मा-

णसो तेने मूकी जवा मांड्यां, अने बाहारनो बीजो आश्रय आववानो हतो नहि, एटले तेणे संधि कर्यो.

पोर्टुगीझोए शियामना राजा उपर हाथ राख्यो हतो, तेथी तेणे आ समये, पोतानो एलची गोवे मोकल्यो. मार्टाबन बंदर तेमने सोंपी, त्यां किल्लो बांधवानी परवानगी आपवानी पोतानी मरजी जणावी. तेमां राजानो इरादो ए हतो, के त्यां किल्लेदारो रेहे, अने थोडी नौकासेना राखवामां आवे तो, पडोशमां दुश्मनो राजा हतो, तेना उपर धाक राखवाने बनी आवे. पोर्टुगीझोए एलचीनो घणो आदरसत्कार कर्यो. फ्रायर फान्सिस्क, इसाईनी डोमिनिकन शाखानो हतो, तेनी साथे मूल्यवान पोशाक आपीने, तेने राजाना दरबारमां मोकल्यो. तेणे त्यां जईने राजाने कह्युं के, आवाना राजाने, आपणे तावे करी लेवामाटे आपणी बंनेनी सेना एकठी करवी; शियाम अने मलाक्का वच्चे निर्बाध व्यापार चालतो करवो; अने राजाए शियाममां वलंदाने पेसवा देवा नहि. तेना जवाबमां राजाए कह्युं के, पोर्टुगीझो पासेथी कांई पण दाण लीधा विना, अमारे सर्वे बंदरे व्यापार करवा देवानी छूट आपवामां आवेछे. तेमज, अमारा वेपारियो एज रीते मलाक्कामां आवीने व्यापार करशे. आटला दिवस अमारा व्यापारी मलाक्के आवता नोहोता, तेनुं कारण ए हतुं के, तेमनी साथे सलुकाईनी चाल चलाववामां आवती न हती. अने तेना दाखला अमारी पासे मोजुद छे, एम कहीने जे वात आ संबंधमां जाहेर थई, ते बधी जणावी दीधी. वळी तेणे कह्युं के, व्यापार संबंधी अमने अगत्य जणाई हती, तेथीज, ईंग्लिश, डच, अने मलय एओए अमारा प्रति घणी माननी लागणी जणावी छे, तेथी अमे अमारां बधां बंदरे व्यापार करवानी तेमने परवानगी आपी दीधी छे.

वळी राजाए कह्युं के, डचनी सामे थवाने कारण बनेलुं त्यारे, पोर्टुगीझोने तेणे मदद आपेली छे; पाटेननी राणीने मलाक्काना लोकोए हरकत करी हती, ते वात में ध्यान पर लीधी नथी, केमके, ए राणी पोतेज गांडी हती, अने हवे ते मरण पामतां, त्यां कोई वधारे बुद्धिशाळी पुरुषनी गोठवण करवामां आवी छे, एटले हवे, मारी इच्छा एवी छे के, शियाम प्रमाणे ज पाटेन साथे पण, छूटथी व्यापार चालवो जोइये. राजाए एम पण ठराव्युं के, अमारा राज्यमां कोई फिरंगी मरी जशे, तो तेनी मालमिल्कत तेना वारसने सोंपी देवामां आवशे. अमारा देशी फोजदारी न्यायाधिशो वेहेमाईने बराबर इनसाफ करे के नहि, एवो अंदेशो राखीने, अमारा राज्यमां तमारी प्रजा फोजदारी अपराध करे, तेनो न्याय मारी पोतानी देखरेख नीचे करवानो रीवाज चालतो करवामाटे में हुकम फरमावी दीधो छे. आ प्रमाणे बधी वातचित नक्की थया पछी, फ्रायर फ्रान्सिस्क गोवे आव्यो, अने राजाए तेनी साथे बे शियामी दरबारी मोकल्या, ते एवी मतलबथी, के तेओ गोवे थईने स्पेनना दरबारमां तेना एलची तरीके रेहे.

शियामी एलची स्पेन जायछे.

सेंट थोमे मलियापुरना रेहेवासियोमां, मांहो मांहो वांधा उठवा मांड्या, एटले; तेओ ड्युयल रमीने तेनो निकाल लाववा लाग्या, तेथी, घणा माणसो कतल थई जवा लाग्या. आ गडबडाट बेसारी देवामाटे, वाइसरोये त्यां रुय दियाझ साम्पेयोने ७ वाहाणो, अने २५० सैनिको आपीने मोकल्यो. तेणे त्यां जईने समाधान करी दीधुं. पछी तेणे पोतापासेनां ६ वाहाणो आपीने, पेद्रो गोम्स दे सौझाने (Carriero) कारीरोना कांठानी फेरणी करवा मोकल्यो.

सेंट थोमेमां ड्युएल अने समाधान.

तेणे मांटेपोली शहर उपर अचानक हुमलो करी, नखोद वाळी दीधुं. आखुं शहर लूंटी लईने त्यांनी बायडियो अने छोकरांने पकडी लई गयो. ते जेवो किनारा उपर जतो हतो, तेवोज, तेने एक मूर मळ्यो. तेणे कह्युं के गोलकोंडाना राजा कोटामुझाए मारो घणो बगाड कर्योछे, तेनुं मारे वैर लेवुं छे, अने एटला सारु हुं इसाई बनवाने पण तैयार छुं, अने तमने एवी एक युक्ति बतावुं के, कारीरोनो किल्लो झपाटामां तमारे कबजे थई जाय.

गोलकोंडाना एक मूरनुं कपट कार्य.

पेद्रोगोम लालचमां लपटायो, तेने चेतावावामां आव्यो के, मूरनुं आमां कांई कावत्रुं छे, पण ते वात तेने गळे उतरी नहि. एक टुकडी लईने ते किल्लानो कबजो लेवा चाल्यो. ते एक लीग सुधी पोहोंच्यो नहि, एटलामां तो, ६०० मूरो संताई रह्या हता, ते एना उपर टूटी पड्या. पेद्रो गोम्स अने तेना बधा कॅप्टिन, तथा १३० माणसो कपाई गयां, मात्र एक कॅप्टिन उगर्यो; २५ जणने केद करी लीधा, ३० जण नाशी छूट्या, तेमने तथा बाकीना माणसोने लईने जोसेफ परैरा दे साम्पेयो, त्यांनां वाहाणो सहित, सेंट थोमे रवाने थई गयो.

गोमनो तेनी टोळीसहित नाश.

पकडेला केदियोने मूरोए गोलकोंडाना राजा पासे मोकली दीधा. तेणे वाइसरोयने काहाव्युं के, आपणी वच्चे सलाह जळवाय, ते संबंधी वातचित चाले छे, एटलामां, मारा देशमां पेशीने तमारा माणसो आवां अपकृत्य करे छे, ते ठीक नथी. तेणे जवाबमां जणाव्युं के, अमने पूछ्याविना बारोबार ए काम थई गयुं छे. छेवटे आ प्रमाणे खुलासो थतां, मांटे

एक बीजाना केदी पाछा सोंपी गोलकोंडा साथे समाधान थवुं.

पोलीमांथी पकडी लीधेलां बइरी छोकरांने, पोतपोताने घेर मोकली देवानी शरते, गोलकोंडाना राजाए, पोर्टुगीझ केदियो छोडी मूकवानी गोठवण करी.

लंका भणी फरीने दृष्टि करिये छिये तो, त्यां फिरंगीनी स्थिति सारी जोवामां आवती नथी. तेओ सोफ्रागान अने बालेनना किल्ला खोइ बेठा छे. अने कांडीनो राजा तेमनो शत्रु थईने बेठो छे, एटलुंज नहि, पण तेमणेज वटाळेलो सिंघाली आन्तोनिय दे बारेंटो, अने नामधारी ठगारो, निकापेटी ए बे तो खरेखरा पूठे लागेलाज छे. हवणां निकापेटी हारेलो छे खरो, पण तेनी साथे घणा देशियो भळेला होतां, ते लंकामां एक सत्ताधारी थई पडे एवी भीती रह्यां करती हती. आ वेळाए लंकामां दों जुनो आल्वारेझ परैरा कमांडर हतो, ते तो एमज धारी बेठो हतो, के लोकोना उपर दया बतावी तेमने वश करवा करतां, तेमना उपर घातकीपणुं करीशुं तोज बराबर वशमां रेहेशे. आवी तेनी क्रूर दृष्टि होवाने लीधे, ते ज्यां ज्यां फावी गयो, त्यां त्यां नाश करतो गयो, ने एनी हडफोटमां जे आव्युं ते, गमे तो ते स्त्री होय के पुरुष, न्हानुं होय के म्होटुं, ते सर्वेनो घाण वाळी नांखतो हतो.

पेलान्दुथी फिरंगीनी सेना निकापेटी उपर हुमलो करवाने चाली, रस्तामां केटलाक किल्ला कबजे करी लीधा, अने जथाबंध देशियोने कतल करतां ६०० ने केदी करी लीधा. निकापेटी तालमपेटी भणी नाशी गयो, एटले एना मेलाणमांथी बधाने हांकी काहाडीने फिरंगियो आगळ चाल्या.

हवे बारेंटोनी उपर चडी जवा, कोलोसना दिसाइ दों कान्स्टनटाइनने अलिकुर रवाने कर्यो. बारेंटो ६,००० माणसो लईने जातिपारामां मोरचा बांधी, सुरक्षित थईने, छावणी नांखी

पड्यो हतो. तेणे लश्करिननी अने बीजी स्त्रियोने जुदे ठेकाणे संभाळी राखी हती. निकापेटी मोराटेनामां जई भरायो हतो. तेथी फिरंगीनी फौजने विखेरी नांखी हती. कोई सिंघालियो झपाटामां आवी जाय, अने हारे, तो नमी पडता हता, अने पाछा फरीने, बीजे ठेकाणे तेमना सामा थता हता. आवी रीतभात देशियोए चलावी, एटले फिरंगा हेरान थई गया, अने छेवटे निराश थईने बोतेलमां जई बेठा.

लोरेन्सो पेरेझ दे कार्वालो गोवेथी दारू गोळा अने लश्कर लईने कोलम्बे आव्यो. बधा आफिसरोये एकठा थईने गोठवण करी, ते प्रमाणे आखा लश्करना त्रण विभाग करी नांखवाना ठर्या. दों नूनो आल्वारेझ, जनरल हतो, ते बारेंटोने सोफ्रागान अने मातूरमांथी हांकी काहाडवाने म्होटी सेना लईने तेना उपर चडी जाय; लुवीस गोम्स पिंटो, अलीकुर कबजे करी, निकापेटीने त्यांथी खशेडी नांखे. तेमज, मानवेल सेसार बोतेल कबजे करी लेवाने १०० माणसो लईने रवाने थाय, एवी धारणा करी राखी.

मार्चनी आखेरिये, जनरल, सोफ्रागान उपर चडी गयो, त्यां शत्रुने हरावी काहाडी, जंगलमां नसाडी मूक्या, अने तेम करतां, घणाने कतल करी नांख्या. मोराटेनामां मजबूत किल्लेबंधी करीने निकापेटी रह्यो हतो, त्यां तेना उपर मे मासमां चडाई करवामां आवी. फिरंगा त्यां आवी पोहोंचतां, ते त्यांथी नीकळीने कांडी जतो रह्यो. लुवीझ गोम्स तेनी पछवाडे धातां, अनुराजापुरना मेदानमां आवी पोहोंच्यो. निकापेटी जंगलमां पेशी गयो. तेनां माणसो वच्येवच्ये लडतां, साठेक मार्यां गयां, एटले, तेओ पण तेमना धणीनी पछवाडे जंगलमां जतां रह्यां. निकापेटीनी धणि-

यणियो अने राजसिंहनो पौत्र केद पकडाइ गयां. आ प्रमाणे तेनी हार थई, एटले कोर्लोसना वतनियोए मालवणामां जनरल हतो तेने, चोखानी गुणो आपीने, पोर्टुगीझोनुं धणीपणुं मान्य राख्युं.

फिरंगानी आ जीत थतां वांतज, पांडारना राजाए, ३२ पोर्टुगीझ केदियो पकड्या हता, ते लईने, पोताना एलचियोने दों जुनो आल्वारेझ पासे संधि करवा रवाने कर्या. अहिं करारनी कलमो नक्की थतां, गोवे वाइसरोयनी मंजुरी माटे नीचे प्रमाणे लखी मोकली:—

"बंनेए सदाने माटे सलाह संप राखवो; प्रतिवर्षे राजाए ४ हाथियो पोर्टुगीझोने आपवा; तेमज, अमुक प्रमाणमां तज आपीने खंडिया राजा तरीके वर्त्तवुं; बालेनना किल्लाने मरामत करावीने राजाए सोंपी देवो; कांडीमां नवो किल्लो बांधवा सारू तेणे कबुलात आपवी; राजानुं राज्य तेनी अने तेना त्रण कुमारोनी पासे निरंतर रेहेवानी सम्मति आपवी." वाइसरोये आ करार मंजुर करतां विशेष चोखवट ए करी के, राजानी अने तेना वंशवारसोनी पासे हमेशां राज्य रेहेवा देवामां आवे तेना बदलामां, पोर्टुगीझोना तेना उपर हवणां जे जे दावा छे ते बधा तेओ मूकी देशे नहि. राजाए विचार्युं के, पोर्टुगीझोने आ देशमां जेवा सत्ताधारी आपणे मानिये छिये तेवा ते छेज नहि, तो पछी बधी वात तेणे पडती मूकीने, प्रतिवर्षे बे हाथियो आपवानी कबुलात मान्य राखी.

जाफनापट्टमनो राजा मरण पामतां, फिरंगाए ते राज्य उपर पोतानो दावो मानी लईने, तेना न्हाना कुमारने बदले, तेना काकाने गवर्नर ठराव्यो.

मकावना फिरंगा, चीना प्रति घणी हलकाशथी वर्त्तता हता,

तेथी तेमने त्यांथी काहाडी मूकवानी धारणा करी, पण ते पेहेलां कानटंगमांथी माणसो मोकली तेमने काहाव्युं के, न छाजता अपराध तमे करोछो, ते बधा मूकी दईने, पांशरा चालवानी कबुलात आपो, अथवा तेम ना बने तो, तमे तमाम बइरी छोकरांने लईने अमारा बेटमांथी रवाने थई जाओ. पोर्टुगीझोए कह्युं के, अमे एटला बधा वांकमां आव्या नथी, तेम छतां, अमारा अपराधनी अमने क्षमा आपो. हवेथी अमे देशना धाराने अनुसरीने वर्त्तन चलाववाने बंधाइये छिये.

इराननो रेशमनो व्यापार वृद्धि पामे एवा मनसुबाथी, पोर्टुगीझो साथे नवी गोठवण करवानी, त्यांना शाहने इच्छा थई. ते उपरथी तेणे स्पेनना राजाने लख्युं, तेनो भावार्थ ए हतो, के तेओ भणीथी फ्रायरो (पादरियो) एलची थईने आवे छे, ते धर्मांध होतां, दुनियादारीनी कुशळता धरावनारा होता नथी, पण पाणीमांथी माछलुं नीकळी आवे एवा, भोंयरामांथी नीकळी आवेला पादरियो, अमारे कांई कामना नथी, माटे हवेथी कोई कुशल गृहस्थोने एलची तरीके मोकलवा. स्पेनना राजाने आ वात योग्य लागी, एटले, तेणे एक स्पानिश गृहस्थ, दों गार्शिया दा सिल्वाइ फिगरो, एवा नामनो हतो, तेने पोताना एलची तरीके मोकलवानी गोठवण करी. सोनेरी अने रूपेरी कसबना सुंदर बुट्टा जेमां भरेला, तथा जेमां हीरा माणेक वगेरे किंमती नंग जडेलां एवुं देदीप्यमान् महामोघुं उपवस्त्र तेने भेट आपवाने सोंप्युं, ते लईने सिल्वा माद्रिडथी लिझ्बन गयो, अने त्यांथी उपडीने गोवे जई पोहोंच्यो. त्यांथी एने जे सूचनाओ करवानी हती ते बधी जणावी दीधी. वळी विदाय थतां, एने जे खर्ची आपवामां आवी हती ते उपरांत, २० हजार पौंड ओर्मझना कस्टमहौस खाते उधारीने आपवानी गोठवण करी.

ते त्यां जई पोहोंचे तेना पेहेलां तो इराननो एलची स्पेन पोहोंची गयो; एटले सिल्वाए हवे गोवेथी तुरत रवाने थवुं जोइये. तेणे वाइसरोय पासेथी ३० हजार ड्युकेट माग्या, ते पेटे कांईक तेने आपवामां आव्युं, पण ते त्यां गयो के नहि, अने गयो तो शुं कर्युं, तेनो कांई नोंध जोवामां आवतो नथी, ते उपरथी एम समजाय छे, के कदापि नहि गयो होय.

१६१७ नी आखेरिये, लिझ्बनथी ४ वाहाणो गोवे आव्यां, तेमां दौं जुवांव कोतिंज कों दे रेदान्द (जॉन कूटिनो) वाइसरोय थईने आव्यो. दौं हीरोम अझेवीड एज वाहाणमां पाछो लिझ्बन गयो. तेने त्यां किल्लाना भोंयरामां केद करी राख्यो. तेनुं घणुं अपमान करवामां आव्युं. छेवटे तेना उपर काम चलाववामां आव्युं, तेमां ते वलंदा साथे बराबर लड्यो नहि एवो तेना उपर अपराध मूकवामां आव्यो. अने आ समये पण, तेनो अतिशय धिःकार अने तिरस्कार करवामां आव्यो. ते वाइसरोय रह्यो एटलामां, तेणे घणुं नाणुं एकठुं कर्युं हतुं. पण ते उदार वृत्तिवाळो होतां, तेनी पासे तेनो संग्रह रह्यो नहतो.

आ दैत्य उपर जे अपराध मूकवामां आव्या, ते विषे गमे तेम हो, पण एणे पोताना अधिकारमां जे घोर कर्म कर्यां छे तेनी सीमा नहती. लंकामां ते फावतो जवाथी एवो फाटी गयो हतो, के छोकरांने तेनी माने हाथे घंटीना पडमां घालीने पीलावी नांख्या पछी, तेमनां डोकां वाहाडी नंखावतो हतो. निरपराधी छोकरांने सिपाइयो पासे उछळावीने भालानी अणिये झीली लेतां ते ककळाट करे ते सांभळीने, आ काळमुखो केहेतो के कागडा, केवा काकाका करे छे !! त्यांना लोक गाल केहेवाय छे, अने पोर्टुगीझमां कागडाने पण गाल केहे छे. तेथी कल्पांत करतां

छोकरां ने कागडा ए बे एक नामना गणीने तेमनी कारमी चीसोने कागडाना काकाका साथे सरखावतो हतो.

पोताना सैनिकोने राजी करवा माटे, ते मालवणना पुल उपरथी निर्दोष देशी माणसोने नीचे पाणीमां नंखावतो हतो, अने तेमने खाई जवाने भूख्या डांस मगर वळगी पडे, ते जोईने आनंद पामतो हतो. आ मगर एवा टेवी गया हता, के पुल उपर जईने कोई शिशुटी वगाडे तो तेओ जाणे के, आपणे माटे भक्ष आवे छे, एटले घणा मगर त्यां आगळ भेगा थई जईने डोकां काहाड्यांज करता हता.

कोतिंजना कारभारना प्रारंभमांज मांगलोर आगळ लडाई चालती हती. आ वेळाए साल्वादोर रिबीरोनी सरदारी हती. मलबारनो सेनापति दों दियागो कोतिंज तेनी ओथे हतो, तेथी ११,००० देशियोनी सामे थईने तेओने हराव्या, तेमां तेनां ६ माणसो मार्यां गयां. आ प्रदेशनो राजा पोर्टुगीझो साथे मित्रवट राखतो हतो, तेथी पोताना देशनुं बचाव करवानुं काम तेनाथी थई शक्युं नहि, तेथी तेना शत्रु वेन्ताका नायक साथे लडवानुं तेणे फिरंगाने सोप्युं हतुं. आ कामनी सरदारी आन्तोनिय दे साल्दांजने आपवामां आवी. एनी मददे दों फ्रान्सिस्क दे मेनेझीस दे बासाइमने विशेष सेनानो वधारो आपीने मोकल्यो. ते जेवो किनारे उतर्यो के तुरत, केटलाक मूर लोकोए तेना उपर हुमलो कर्यो, तेमां तेओ केटलीक वार सुधी तो जीतमां होय एम जणाया, पण पछवाडेथी तेओ हारी जतां नाशी गया. ३०० पोर्टुगीझो अने १,००० देशियोने ते जग्याना रेहेवासियो उपर कबजो राखवा मूक्या.

आ बनाव बन्या पछी तरतज, केटलाक क्यानेरियोए पोर्टु-

गीझो उपर हुमलो कर्यो, एटले, वाइसरोये फ्रान्सिस्क दे मिरान्दा आन्तिकने ८ वाहाणो अने विशेष फौज आपीने मोकल्यो. ते आगस्टमां आवी पोहोंचतां लडाई थई, तेमां फिरंगानां ८०० माणसो मरायां, त्यारे तेमना शत्रुनां ४,००० मुवां.

(Olala) ओलालानी राणीनुं एक वाहाण मक्केथी वळी आवतुं हतुं, तेमां मूल्यवान माल हतो, ते आन्तिके पकड्युं. तेथी वैर राखी, तेमना शत्रुनी मददमां आ राणिये केटलांक माणसो मोकल्यां. तेणे बांग्वेल (Bangwel) ने घेरो घाल्यो ने बाळी नांख्युं. बंने वच्चे खूब लडाई जामी, तेमां बे बाजुने घणुं नुकसान थयुं, तथापि, जीतनुं पासुं पोर्टुगीझो भणी थयुं, एम तेओ मानवा लाग्या. आ पछी, आन्तिके ओलालाना किल्ला उपर हल्लो कर्यो, पण तेने पाछो हठावी देवामां आवतां, त्यांथी ते जतो रह्यो.

१६१८. आ वर्षना प्रारंभमां, वेन्ताका नायक, १२,००० कांनेरियोनी सेना लईने, लुवीस ब्रिटो मेल उपर एकाएक टूटी पड्यो. आ वेळाए, ते दों फ्रान्सिस्क दे मिरान्दा आन्तिकनी मददे आव्यो हतो. आ बंने सरदारोने नायके मारी नांख्या, अने तेमनी साथे १८० पोर्टुगीझो तथा ६० गुलामो पण कतल थई गया.

पोर्टुगीझोनो हिन्दमां स्वार्थ सचवाय एवा मनसुबाथी, कोतिंज (जॉन कूटिनो) वाइसरोये मोगल पादशाहनी दरबारमां एलची मोकली दरखास्त करी, के ब्रिटिश अने वलंदाने तेना बंदरोमां पेसवा देवा नहि. फिरंगाए आ प्रयत्न चलाव्यो तेनो परिणाम ए आव्यो, के तेमनां लगभग २०० वाहाणो मोगळना बंदरोमां रोकी राखवानो हुकम करवामां आव्यो हतो, ते रद

कर्यो; तेमज, दंमण अने दीव उपर सवारी करवा माटे, ३०,००० अश्वार मोकलवानी गोठवण करी हती, ते पण बंध राखी.

१६१८ नी वसंत ऋतुमां, ३ वाहाणो अने २ फ्लाइंगबोटो, लिझ्बनथी हिन्द आववा रवाने करवामां आवी; तेनी सरदारी दों क्रिस्तोफर दे नोरोंजने सोंपी हती. एक फ्लाइंगबोट बधां करतां अगाडी नीकळी गई हती. ते केप-आफ-गुड होपनी पासे, ६ ब्रिटिश वाहाणोना काफलाना झपाटामां आवतां, तेनणे ते झाली लीधी. ते मांहेला माणसोना केहेवाथी ब्रिटिश एड्मिरलना जाणवामां आव्युं के, बीजां वाहाणो पछवाडे आवे छे, एटले, तेमनी वाट जोतो ते बेठो. ज्यारे ते आवी पोहोंच्यां त्यारे नोरोंजने केहेवामां आव्युं के, सुरत आगळ ४ ब्रिटिश वाहाणो पकडी लईने अमने ७० हजार पौंडनुं नुकसान करवामां आव्युं छे, ते भरी लेवा माटे अमारा राजानो हुकम छे के, अमारे पोर्टुगीझोनी जे इस्कामत हाथ आवे ते कबजे करी लेवी. ते प्रमाणे अमे तमारां बधां वाहाणो जप्त करिये छिये. आ वात खरी हती, एटले नोरोंजे समजीने ७० हजार पौंड भरी दीधा; ते उपरांत ब्रिटिश वाहाणोना खारवा वगेरेने इनाम तरीके वेंहेंची आपवा २० हजार ड्युकेट रोकडा गणी दीधा. आ प्रमाणे छूटीने, नोरोंज ज्यारे गोवे आव्यो त्यारे, तेना आवा अपोचा कृत्यने लीधे, तेने पकडी, केद करीने, लिझ्बन चडावी दीधो.

अचीनवाळाए जोरकानना राजाने तेना राज्यमांथी काहाडी मेल्यो, त्यारे तेनी पासे ८० वाहाणो हतां, पण तेमां जोइये तेटलां, माणसो नहतां, तेथी मलाकाना गवर्नरनी पासे जईने तेणे मदद मागी, पण अचीननी साथे लडाइमां उतरवानी तेनी मरजी

नहती, तेथी जोरकानना राजाने कशी मदद आपी नहि. परंतु जाम्बीमां डच लोकोनी फॅक्टरी (वखार) हती, ते लूंटी लेवाने, गवर्नरे लोपो दे सौझाने लश्करनी एक टुकडी आपीने मोकल्यो. मलाक्काना कमांडरनो दीकरो अने जमाई तेनी साथे हता, तेओ आ झगडामां सपटाइ न जाय एटला माटे, हुकम प्रमाणे फॅक्टरीने कांई कर्युं नहि. त्यां मात्र ४ के पांच डच लोक हता. बाकीना केटलाक देशी हता, तेमना उपर हल्लो करत तो त्यां पैसानो सारो जमाव करवामां आव्यो हतो ते तेमना स्वाधीनमां आवी जात, पण तेम नहि करतां, तेना मार्गमां कांठे केटलांक शहर आव्यां, तेनी विनाकारणे खराबी करी नांखी, ने नवा शत्रु वधार्या.

आ वेळाए, तातारना लोको विफर्या हता; चीनना केटलाक भाग उपर तेओए पोहोंची वळी तेना लश्करने हराव्युं; अने कोरिया पासेथी खंडणी लीधी. पछी तेओ पेकिंग उपर चडी गया, पण त्यांथी तेमने पाछां हठवुं पड्युं. आ समये तेमने मदद करवाने, मकावमांथी पोर्टुगीझोनी लश्करी टुकडियो उभी करीने, पेद्रो अने कावो ए बे कॅप्टिनो गया. त्यां तेमने जोईने, पोर्टुगीझोना जे व्यापारी आडतिया हता, तेमना जोवामां आवतां, तेमणे धार्युं के, आ लोको अहिं पेधा पडशे तो आपणने नुकसान पोहोंचाडशे, एटले, तेमने लागता वळगताओनी मारफत पोताना महाराजाने समजावीने, तेओने पाछा मकाव रवाने करी देवराव्या.

लंकामां नुनो आल्वारेझ परेरा जनरल हतो, तेने ठेकाणे कान्स्टन्टैन दे सा इ नोरोंजनी निमणूक थई. तेणे साफ्रागानमां किल्लो बांध्यो. १०० पोर्टुगीझ अने २०० लश्करिन (सिंघाली) किल्लेदार मूक्या. ह्वी कोरलामां कोटबंधी करीने मादुन (Madune) भराइ पेठो हतो, तेना उपर चडाइ करवा गयो.

खावा पीवानी सामग्री एकठी करवा माटे नोरोंज सीतावाकमां थोडा दिवस रोकायो.

प्राचीन समयनी भरवस्तीवाळी आ नगरीना कोटनो एक उंचो कोठो रही गयेलो हतो, त्यां तेणे निवास कर्यो. एक मास सुधी देशमां कूच करतो ते गयो, पण त्यांथी मादुन खशी गयो हतो, एटले, तेना राजधानी शहेरे पोहोंची गयो तो ते खाली थई गयेलुं जोवामां आव्युं. तोपण ते बाळी नांख्युं. पोताना शत्रुनो भेटो थयो नहि, तेथी ते पाछो वळी जतो हतो, एटलामांज, चा-काशियन झाला मादुननां ५०० माणसो लईने तेना सामो आवी उभो. झालाने एरामां लेवा, थोडां माणस संताडी राखीने, नोरोंजे धसारो कर्यो, तेमां केटलाक मार्या गया, अने नामीचा ३५ माणसोने केद करी लीधा, तेमां झालो पण झलाइ गयो. तोपण फिरंगा उपर चडी आवेला माणसोए फरीने हुमलो कर्यो. तेमां पण, आगळ पडतां ३० माणसो मार्यां गयां. उवानो कुंवर पोताने राजा केहेवरावतो हतो ते पण मार्यो गयो.

मलबार कांठे एक हरकत उभी थई. गोवामां एक कुनहेल नामना शख्सने फांसी दीधो हतो, तेनो भत्रीजो दों पेद्रो, जेने वटाळीने इसाई करवामां आव्यो हतो ते, गोवा शहरमांथी नाशी छूटी, ५ पडाउ कबजे करी लई, दरियामां लूंटफाट करवा लाग्यो. तेणे फिरंगानां घणां वाहाणो झाली लीधां, व्यापार फिटावी नांख्यो, अने दे-लास-वाकास अने त्रिस्ताव गोलायो (Tristao Golayo) वे बेटो कबजे करी लीधा. दों कान्स्टंटाइन दे सा-ए, आ माणसने हल्ला करतो अटकाववाने ४० युद्धनौकानुं सैन्य कोलम्बेथी मोकल्युं. मानारथी बीजां १८ न्हानां वाहाणो तेमां भळ्यां. आ प्रमाणे म्होटी सेना लईने विटोरियो दे आब्रु, गो-

लाया बेट उपर गयो. त्यांथी बे माणसोए तेने बातमी आपी के, दारूगोळो लेवा माटे, ५ पडाउ आटलामांज कहिंक गयां छे. विशेषमां तेओए एम पण जणाव्युं के, पेद्रोए एक घरमां ३० हजार ड्युकेटनो सरसामान भरेलो छे, ते लेवो होय तो लाग छे. आब्रुने आ बातमीमां कांई सचाइ जणाई नहि, तेथी कांई कर्युं नहि, पण ५ पडाउ पाछां आववानी राहा जोई बेठो. ते आवी पोहोंचतां तेणे लडाइ चलावी, पण तेमां ते हार्यो. १८ मातारनां वाहाणोमांथी १२ ते खोई बेठो; अने ३०० माणसो कतल थई गयां. बाकीना घणा जणाने पेद्रोए केद करी लीधां तेमां आब्रुनी आबरू लूंटाइ अने ते पण केद पकडायो.

आ बनाव बन्या पछी, थोडी वारे, दों पेद्रोए फिरंगाना एक व्यापारी काफला उपर हुमलो कर्यो. आ काफलानुं रक्षण करवाने एक लश्करी टुकडी संगाथे हती. पेद्रोए एक वाहाण पोताने कबजे लीधुं, पण तेना सामुं कोई थई शक्युं नहि. आ वाहाण पाछुं लेवाने, नेगापट्टमना एक व्यापारिये चोकीवाळा वाहाणना कॅप्टिनोनी घणिये पळशी करी, पण कोइये तेनुं कांई गणकार्युं नहि. छेवटे, एक स्पानिश फ्लाइबोट त्यां आवी पोहोंची, तेना कॅप्टिननी आजीजी वेपारिये करी, ते उपरथी, तेणे एक झपाटामां पेलुं वाहाण छोडावी लीधुं.

अहिं आवी धंमसधंमा मची रही हती, तेवामां, एक बातमी एवी मळी, के जाफनापट्टमनो राजा मादुनने मदद करे छे, अने ए पण कबुल करेली खंडणी आपतो नथी. कान्स्टंटाइन दे साए फिलिप दे ओलिवीराने १५० पोर्टुगीझो अने ३,००० लश्करिनोने, खंडणी वसुल करवा मोकल्या. लुइझ काब्राल दे फारिया पण अहिं आवी पोहोंच्यो हतो. राजाए केहेवराव्युं के तमारे चडी आववानी

जरूर नथी. हुं करार प्रमाणे खंडणी पोहोंचाडी दईश. आ वात फिरंगाने रूची नहि, केमके, बंने लश्कर भेगुं थई जाय नहि एटला माटे, राजानो आ एक प्रपंच छे, एम तेओने समजायुं. फारिया उपर राजाए हुमलो कर्यो, तेनी मददे ओलिवीरा आवी पोहोंच्यो. जथाबंध सिंघालियो फारियाना लश्करना मोखरा उपर धशी जता हता, तेमने हरावी दीधा. राजा नदी ओळंगीने नाशी जतो पकडायो, ते साथे ८०,००० रुपियानी रकम हती, ते पण हाथ आवी गई. आ वेळाए राजानी साथे कुंवरियो हती, तेमनुं फिरंगाओए घणुं अपमान कर्युं. तेना साळाने काने पेहेरेली मूल्यवान कडी हती ते एक फिरंगाए कान कापी नांखीने तोडी लीधी, ते जोईने राजा त्राशी गयो, अने पोते पेहेरेलां घरेणां काहाडी नांखी ते एक पासे उभेला माणसने स्वाधीन करी दीधां.

ओलिवीराए राजाने कह्युं के, जेओ तमारी साथे व्यवहार चलावे छे, तेओनी एक यादी करावीने मने आपो. राजाए ते प्रमाणे करतां, ओलिवीराना पोतानाज नाम उपर २०,००० रुपियानुं सालियाणुं आपवानुं नोंधेलुं जणाइ आव्युं. तेमज, माजी जनरल दों नूनो आल्वारेझ परेराना नाम उपर ९०,००० रुपियानुं सालियाणुं दाखल करेलुं जोवामां आव्युं. राजाने गोवे मोकली दीधो, मादुनने आश्रय आपनार हवे कोई रह्युं नहि, एटले ते पोर्टुगीझोने शरण थई गयो.

आन्दु बोतेलो दा कोस्ता, ६ वाहाणोना काफला साथे, जाफनापट्टममां पड्यो हतो; तेने एवी वातमी मळी, जे गाल आगळ एक विशाळ डानिश वाहाण आव्युं छे, अने ते उपरना माणसोए केटलीक लूंट मेळवी लीधी छे. आ उपरथी, ते त्यां पोहोंची गयो. त्रण होरा सुधी लडाई थई तेमां तेणे ते वाहाणनो कबजो करी लीधो.

ब्राझिलथी एक पोर्टुगीझ वाहाण आवतुं डचोए पकडीने, ते उपरना २० खलासियोना हाथ पग बांधी, तेमने दरियामां ठेली दीधा हता, अने बाकीना माणसोने केदी बनावीने जाकात्रे लई गया हता. ६० मैलने छेटे, एक इंग्लिश फेक्टरी हती, त्यां तेओ छूटीने पोहोंची गया, त्यांथी अंग्रेजोए दया आणीने तेमने मलाक्के पोहोंचाडी दीधा. अंग्रेजो पासेथी तेमना जाणवामां आव्युं हतुं, के नोरोंजे अंग्रेजोने आपेलुं नाणुं जे वाहाणमां हतुं ते वाहाण सुंडा्मां डूबी गयुं छे; डच अने अंग्रेजोने विग्रह थतां डच हारता आव्या छे, अने पोर्टुगालथी आँगोले जतां, गवर्नरने डचोए पकडी लीधो छे, ने जावा लई गया छे.

आगस्तिन लोबातो मलाक्केथी हंकारी जतां, डच वाहाण तेने मार्गमां मळ्युं, तेनी साथे लडीने, डचनी फेक्टरी बिमामां हती तेमांथी २० हजार पौंडनी, लूंट मेळवी ते बाळी नांखी. त्यार पछी मार्गे जतां, एंडेनी (Ende) पासेनां ७ शहरोनो नाश करी नांख्यो. सोलोरमां जई, लडीने, घणा जणने मारी नांख्या, पण ते वाहाण उपर जवानी तैयारीमां हतो, तेवामांज, एक जापानिये तेने मारी नांख्यो.

१६१९. नवेम्बरनी १० मी तारीखे, कोंदे दे रेदोन्दो पाठाना दरदथी मरण पाम्यो, तेने तेना बापनी कबर आगळ, राजाओना कबरस्तानमां डाट्यो. एनी जग्याए फेर्दिनाव दे आल्बुकर्क गवर्नर थयो. तेनुं वय ७० वर्षनुं हतुं. ४० वर्ष तो ते गोवामां रह्यो हतो, तेथी तेनी माहिती घणी हती, पण आ समयनी पोर्टुगीझोनी स्थितिने बंधबेसतो ते गणवामां आव्यो नहि.

१६२०. कॅप्टिन आन्दु शिलिंगना उपरीपणा नीचे एक अंग्रेजी काफलो आव्यो, तेना उपर फिरंगाए हुमलो कर्यो.

१६२०. जाफनापट्टमना राजाने आन्दु फर्तादोए मारी नांख्यो हतो, त्यार पछी, पारा राजा (Para Raga) चेम्रा पांढराए (Pandra) त्यांनो मुकुट धारण कर्यो हतो, ते २८ वर्ष तेने शिर रह्यो. त्यार पछी, पोतानी पछवाडे राज्य चलाववा माटे पोतानो भाई आर्कक्वेरारी पांढरा (Archaquerari Pandara) हतो तेने राजप्रतिनिधि ठरावीने, माजी राजानो कुमार ७ वर्षनो हतो तेने गादिये बेसाडवानी गोठवण करी. आ व्यवस्था फिरंगी वाइसरोय पण मान्य राखशे, एम एनी धारणामां आव्युं हतुं. परंतु तेम निभी शक्युं नहि, शिंघाली कुमारे (Changali Cumara) पांढराने मारी नांखीने पोते राजगादी दबावी बेठो. बाल कुमार, तेनी राजमाता, अने हुजूरियो शिंघालीना हाथमांथी छटकी गया. छेवटे, तेओ पोर्टुगीझोना हाथमां फसाया. फ्रान्सिस्कन पंथना पादरियोने स्वाधीन थतां राजमाता, कुमार, अने तेनां सर्वे माणसोने बापटिझम आपी इसाई पंथमां दाखल करी दीधां. शिंघाली कुमारनुं अपकृत्य प्रजाने अघटित लागवाथी तेओए बंड मचाव्युं, तेमां ते मार्यो जात, पण तांजोरना नायकनी मदद मागवाथी, तेणे पोतानी फौज मोकली, तेथी ते गादी उपर रही शक्यो. फिरंगाओए पण राजा तरीके तेने मान्य राख्यो, पण पछवाडेथी पदभ्रष्ट करी नांख्यो.

आ वेळाए, जाफनापट्टमनो राजवहिवट फिलिप दे ओलीवीर चलावतो हतो. तेवामां त्यांना लोकोने आर्चे दों लुवीझे भंभेर्या, अने तेओए बंड मचाव्युं. रेमानकोरना राजकुमारने गादिये बेसारी देवानो प्रयत्न कर्यो. तेओ ३०,००० माणसो सहित पोर्टुगीझो उपर चडी गया. तेओ एक देवलमां भराइ पेठा हता तेमने घेरी लीधा. आ पेहेलां, ओलिवीरे पोताना लश्क-

रनां घणां माणसोने विदाय करी दीधां हतां, अने आवा संकटना समयमां १०० करतां पण ओछां माणसो तेनी पासे हतां, तेमांथी केटलांक तो मरियमना देवलमां पेशी गयां हतां. एक महिना सुधी तेओ घेरामां गुंथायलां वची शक्यां. त्यार पछी समुद्र मार्गे आन्द्रु कोवेल्हो (Coelho) आवी पोहोंच्यो. जळमार्गे लुइझ ताक्षीर १,६०० माणसो लईने रजु थई गयो. पण मार्गे आवतां तेणे घणां घोर कर्म कर्यां. जंगलीमां जंगली माणस होय ते पण एवी कृती करे नहि, तेवां पापनां अने घातकी कर्म तेणे आदर्यां. जेम कोहोवाडावती झाड कापी नांखवामां आवे, तेम, कोहोवाडाना घाए माणसने वच्चेथी कापी नांखीने बबे टुकडा कराव्या; निर्दोष लाचार बनी गयेली स्त्रियो, पोतानां दूधमल बाळकोने लईने बची जवा नासानास करती होय, तेओने पकडी, तेमनां पेट चीरावी, जे गर्भस्थानमांथी तेमणे पोतानां बाळकने जन्म आपेलो, तेज गर्भस्थानमां, तेमने पाछां जीवतां खोसावी दईने, जे ककळाट कराव्यो, ते सांभळीने गमे तेवा क्रूर हृदयवाळानुं हृदय फाटी जाय, पण आ चांडाल, दुष्टने पोतानी नजरे जोतां छतां पण, कशी असर थई नहि. आ बधुं शा माटे कर्युं? लोकोना उपर त्रास वर्त्तावबाने माटे. आवा काळमुखाने जोईने लोको त्राशी जाय, तेओ कंपी जाय, तेमनी हाक माने, तेमना सामा थवानी हिंमत करे नहि, मात्र एटलाज माटे. एक दुष्टे ज्यारे भाले विंधावीने बालकोने काका करता कागडा कह्हीने आनंद मान्यो, त्यारे आ बीजा दुष्टे, एनाथी पण वधवानो नवो शोध शोधी क़ाहाड्यो. स्त्रियोने नग्न करवामां आवे तो पोतानी आबरू जाळववा माटे एक पळमां पोताना प्राण पटकी नांखे, तेवीने नरा-ताळ नागी करावी नांखी, तेमनी दृष्टि आगळ, तेमना कान सांभळे एवी त्रासजनक स्थितिमां, तेमना प्राण करतां पण प्यारां

बाळकोने पीडाये पोहोंचाडे, तेथी थता दुःखे करीने, तेमनी चीरी नांखेली छातीने फरी ते चीरावानुं शुं बाकी रह्युं? अल्या लुइझ तीक्षीरा ! तारी दुष्टतानो खरेखरो चितार आपवाने, मनुष्य जातिनी कोई पण भाषामांथी योग्य शब्दो मळी शके एम नथी, तो पछी तारा नाम साथे केवां विशेषण जोडवां ? भूंडा. माणस ! तुं तारी दुष्टताने पाछी वाळी शक्यो नहि, तो तने कोई बीजाए पण ना खाळ्यो ? अथवा, तुं खाळ्यो खळी शके एवो न होवाथी, तारी क्रूरतामां पाछो हठ्यो नहि ? आवी निर्दोष अबळाओ जोतां, तारी मा, तारी बायडी, तारी दीकरी के तारी बेहेन तने सांभरी ना आवी ? आ एक एकनी प्रतिष्ठामांथी कोईनी पण प्रतिष्ठा तारा आगळ दोडी ना आवी? आ तारां सगलांमांथी कोईनी लाज लुंटाय तो तारा अंतःकरणमां केटली आग सळगे तेनी एक चिनगारी पण तारा हृदयमां उठी नहि? खरी वात ! जगत्मां जेना जेवी कोई पण वस्तु कठिण नहि, एवीं वस्तुनुं बनेलुं तारूं अंतःकरण होतां, तेने कशी असर थई नहि. जा दुष्ट ! आटलुंज कहीने तने जतो मूकुं छुं.

आवा दुष्टोनी मदद आवी पोहोंची, एटले, ओलिवीर जे देवळमां पेशी रह्यो हतो, तेनामां जीवन आव्युं, तेणे पोतानो वचाव करवानी वात तो वेगळी मूकी, पण हवे सामो थवाने सज्ज थयो. तेणे खरेखरूं युद्ध मचाव्युं; पाणीने ठेकाणे लोही वेहेवानो आ समय हतो, ते प्रमाणे, तेणे पोताना मानेला वैरियोनी कतल करीने जीत मेळवी लीधी,के लागलोज, रेमानकोरनो (Remancor) राजकुमार पोतानी सेना लईने आवी पोहोंच्यो. आ वेळाए टीक्षीर उकळेला लोहिये आवेलो, एकाएक तेना उपर टूटी पड्यो. तेणे कुमारनी सेनामां ओचितुं भंगाण पाड्युं, एटले तेने शरण थवुं पड्युं.

पेलो आराचे दों लुवीझ जतो रह्यो. तेणे तांजोरना नायकने समजाव्युं, के जाफनापट्टमनुं राज्य डबावी पडवानो आ खरेखरो समय छे. नायकना मनमां आ वात ठसवाथी, तेणे कार्कोसना (Carcas) राजा, चेम नायकनी सरदारी नीचे २,००० (Badagaes) बदगाओनी टुकडी मोकली. पोर्टुगालनी सामे सिंगाली (Chingali) थतां, आ चेम नायके, थोडा दिवस उपरज मदद आपी हती. लेडी मरियमना देवलमां ओलिवीरा भराइ पेठो, पण नवेम्बरमां बाहार नीकळी आवी, तेना शत्रुनी सामे थयो. बंने वच्चे भारे युद्ध मच्युं, तेमां बंने पक्षनां माणसो घणां मार्यां गयां, अने ओलिवीरा पोते पण घायल थयो. तेवामांज तेनी मददे १,००० माणसो आवी पोहोंचतां, तेणे एकाएक शत्रु उपर हुमलो कर्यो, अने तेमने कतल करीने हरावी दीधा.

तांजोरना नायके फरीने लश्कर जमावी, चडाइ करी, पण ते फाव्यो नहि.

इराननना शाह अबासने पोर्टुगीझो साथे वांधो चालतो हतो, तेथी तेणे इंग्लंडना राजा जेम्स साथे, रेशमनो व्यापार चलाववा संबंधी, कोलकरार कर्या.

ऑर्मेझने ज्यांथी पाणी पुरूं पडतुं हतुं ते जुलफार, अने डोलानी जग्याओ, आरबोए फिरंगा पासेथी लई लीधी, तेमां इरानियो तेमनी साथे मळी गया हता. रूय फ्रीरे दे आन्द्रेडे आ वेळाए पोतानी नौकासेनाना बे विभाग करी नांख्या. थोडां वाहाणो तेणे ऑर्मेझ आगळ राख्यां, अने बाकीनां लईने ते किश्म जई पोहोंच्यो. त्यां नवो किल्लो चणातो हतो, ते काम तेणे पूरूं कर्युं. त्यार पछी पासेना किनारा भणी फेरणी करवाने, एणे वाहाणो मोकल्यां, तेमांना माणसोए त्यांनां ४०० वाहाणोनो

नाश करी नांख्यो, अने बोमी, कामिर, कांगा, आस्टन, अने डोसार एटलां शहरो बाळी नांख्यां. तेमज, आन्द्रेडे निकीले आगळ ४ वाहाणो पकडी लीधां, तथा बाळी नांख्यां, ते साथे बीजां म्होटां ८० वाहाणोनी पण एवीज दशा करी.

१६२२ ना जान्युआरीनी २२ मी तारीखे, ऑर्मझ आगळ ब्रिटिश नौकासैन्य आवी पोहोंच्युं. त्यांना किल्लाथी ६ मैलने छेटे, शहरना मोखरा आगळ, ते रात्रे पडाव नांख्यो. आ वेळाए त्यां पोर्टुगीझोनी ६ युद्धनौका, अने १५ थी २० सुधी ल्हानीं मनवारो हती. पण तरतज तो तेओए कांई हालचाल करी नहि. बीजे दिवसे अंग्रेजोना जाणवामां आव्युं के, किश्म उपरना तेना नवा किल्लामां रूय फ्रीरे तेनां बाकीनां वाहाणो सहित रहेलो छे, तेथी त्यां जई पोहोंचीने तेने शरण करी लीधो. समाधान करवा माटे अंग्रेजोए तेने केहेण काहाव्युं, पण ते समज्यो के मदद आवी पोहोंचशे, तेथी जरा अक्कड रह्यो. मदद आवी नहि, त्यारे, किश्म बाळी नांखीने मरतां सुधी लडवाने तैयार थयो. तेनां माणसोए आवी रीते नकामा मरी जवाने ना पाडी, अने किल्लानी भींतेथी नीचे पाणीमां पडतां नांखीने नाशी जवा लाग्या. तेथी छेवटे, ता० १ ली फेब्रुआरीने दिवसे, वाख्या न करे ते हाख्या करे, एवी स्थितिमां शरण थई गयो. तेने लायान वाहणमां चडावीने सुरत रवाने करी दीधो. रस्तामां एक रात्रिये लाग मळ्यो, एटले पोतानां त्रण माणसो सहित, छानोमानो एक होडकामां बेशीने नाशी गयो. आगळ जतां, कोई वाहाण हाथ लागवाथी, ऑर्मझ जई पोहोंच्यो. पण ते तो अंग्रेजोने स्वाधीन थई गयुं हतुं, एटले मस्कतमां तेमनो वास हतो त्यां रवाने थई गयो.

ता० ९ मी फेब्रुआरीने दिवसे, इंग्लिश नौकासैन्य ऑर्म-
ने घेरो घालवा चाल्युं. तेमनी पडखे इरानी सेना पण हती.
रंगा खरेखरा सपडाया, एटले सलाह करी. ता. २२ मी मेने
वसे शहर अंग्रेजोने स्वाधीन करी दीधुं. न्हानां म्होटां, स्त्री
ष थईने २,००० फिरंगीनी त्यां वस्ती हती, ते सर्वेने मस्कत
ने करी दीधां. तेमनो जे कांई खजानो हतो ते इंग्लिशना
मां आवी गयो.

ऑर्मेझ अंग्रेजोने सोंपी दीधुं ते विषे, त्यां जे आफिसरो
र हता, तेओ उपर काम चलाव्युं, तेमां लुवीझ दे ब्रिटो दे
कोंसेलसने ८ वर्ष लगी त्रिंकोमालीमां देश निकालनी शिक्षा
, पण १६४३ मां ते शिक्षा माफ करवामां आवी. किल्लानो
टिन सिमाव दे मेलो हतो, तेने देहांत दंडनी शिक्षा करी,
ते नाशी गयो, तेथी, तेनुं पुतळुं बनावीने तेने फांशी
मां आवी.

१६१३ मां मकावनी स्थिति जाणवाने आपणे जरा पाछळ
नुं छे. मकावमां फिरंगाने पैसानी एटली बधी तांण पडवा
ी के, त्यांना पादरियोने पगार आपी शक्या नहि, अने बधांने
े मरवानो वारो आव्यो, एवी माठी दशा चीनना विशपे
आरी मासमां स्पेनना राजाने लखी जणावी. तेणे वाइसरोयने
ीद करी, त्यारे तेमनो चडेलो पगार आपी देवामां आव्यो.

फिरंगानी खोटी वर्त्तणूकथी नाराज थईने, त्यांना अधिकारि-
र जणाव्युं के, जो तमे सलुकाईथी चालशो नहि, तो तमने
ारा देशमांथी हांकी काहाडवामां आवशे. जो तमे रेहेवाने
छता हो, तो नीचे प्रमाणे करार मान्य राखी शको तो
ंथी रहो:—

१. जापानी चाकरो नोकरीमां राखवा नहि,' जो राखशो तो देहांत दंडनी शिक्षा करवामां आवशे.

२. हवणां तमे चीनाने खरीदी लेई तेना वाळ मुंडावी दईने तमारो पोशाक पेहेरावी, फिरंगो बनावी दोछो, ते प्रमाणे तमारे हवेथी करवुं नहि.

३. परवानगी विना नवुं घर बंधाववुं नहि.

४. कोइ व्यापारी अहिं आवे, अने ते परण्याविनानो होय तो ते पोताना वाहाण उपरज रेहे. कांठे उतरी आवे नहि.

आना जवाबमां मकावना अधिकारिये लख्युं के, अमे तमारा जणावेला करार प्रमाणे वर्त्तीने चीना साथे सलाह संपथी चालीशुं.

१६१५. स्पेनना राजाए फर्माव्युं के, मकावने किल्लेबंधी छानी मानी करी देवी, अने कोई चीनो अधिकारी पूछपरछ करे, तो केहेवुं, के चांचिया हल्ला करीने लूंटफाट करे छे, तेथी बचाव करवाना हेतुथी आ काम तमारा लाभने माटे करिये छिये.

१६२१. मकावमां १,००० पोर्टुगीझो वसता हता, तेमां धनाढ्य व्यापारियो पण हता, तेओ तेमनी दीकरियोने पल्लानी सारी रकम आपता हता, तेथी तेमनी साथे परणीने त्यां वसवाने योग्य पुरुषो पण आवता हता. सेंकडे दश टका दाण लेवामां आवतुं हतुं तेथी ३,००,००० झेराफिन (Zeraphins) त्यांथी जापान साथे चालता व्यापारनी उपजनी थती हती. किल्लाबंधी अने किल्लेदारो संबंधी वार्षिक खर्च ४०,००० डकेटनुं हतुं. जापान साथेना पर्यटननुं तथा त्यांना एलची खातानुं, अने राजाने नजराणो करवो पडतो तेनुं एकंदर खर्च २५,००० नुं हतुं; ८ थी ९ हजारनुं धर्मादा खातानुं खर्च हतुं. ए उपरांत त्यां बे रोगशान्तिकशाळा हती. त्रण देवलो, अने ५ मठ हता

तेओनो पण निभाव करवामां आवतो हतो. आ उपरांत चीन, आयनाम, जापान, तोंकिन, कोचीनचायना, कम्बोडिया, अने सियामना काथेलिक पंथियोने मदद मोकलता हता.

१६२२. मे मासनी २९ मी तारीखे मकाव आगळ चार वाहाणो आव्यां, तेमां २ इंग्लिश हतां, ते जापान भणी चाल्यां गयां. वलंदाना पंदरेक वाहाणोनो एक काफलो मकाव उपर हल्लो करवाने आववानो हतो, ते मांहेलां बे वाहाणो वेहेलां आवी पोहोंच्यां हतां. लोपो सार्मेंटो चेती गयो. तेणे ताबडतोब रक्षणनो बंदोबस्त करी दीधो. हिन्दथी केटलांक वाहाणो अहिं आववानां हतां, एम वलंदाना जाणवामां आववाथी, तेओ नहि रोकातां वायेडाना टापुओ भणी हंकारी गया. तेमनो इरादो लोपो सार्मेंटो समजी गयो एटले आवतल वाहाणोने संभाळीने लई आववा माटे ७ हथियार सजेलां वाहाणो सामां मोकली दीधां. ते हिन्दथी आवतल वाहाणो साथे, तेमज वळी सोलोर, बोर्नीयो, अने माकासरथी आवतां वाहाणो पण सुरक्षित दोरी लाव्या.

ता. २१ मी जुने न्हानां म्होटां थईने १३ डच वाहाणो आवी पोहोंच्यां. ता. २३ मी जुने २५ थी ते ३० रतली गोळा पेहेरे एवी तोपोवाळां बे वाहाणोए, सेंट फ्रान्सिस्कोना बुरज उपर तोपोनो मारो, बपोरे २ वागतेथी ते छ वागतां सुधी, चालतो राख्यो. लडाई खरेखरी जामी, पण छेवटे, बंने वाहाणो नकामां थई पड्यां. रात्रे तोपोनो मारो बंध रह्यो, पण मळस्कुं थतां शिरू थयो. आ प्रसंगनो छेवट परिणाम ए आव्यो के वलंदा हार्या; तेमनां ३०० माणसो मार्यां गयां; अने केटलांक, पोतानां वाहाणो भणी नाशी जतां डूबी मुवां. फिरंगाए तेमना ८ वावटा झूंटी लीधा, १ तोप हाथ करी, अने ५०० बंधुको अने तरवारो थईने हथियार कबजे करी लीधां.

१६२१. दों आल्फोन्सो दे नोरोंज हिन्दनो वाइसरोय ठयो. ते चार वाहाणो अने ६ युद्धनौका लईने लिझ्बनथी ता. २९ एप्रिले नीकळ्यो. एक वाहाण सिवाय, बाकीनां तोफानने लीधे पाछां फरी गयां. आ वाहाणोमां लडायक माणसो हतां, तेनी हिन्दमां खरेखरी अगत्य हती, पण तेओ वखतसर पोहोंची शक्यां नहि.

आ वेळाए, बाटिया[1], वलंदाए लई लीधुं हतुं. अने बीजुं नुकसान थवानी तैयारीमां हतुं. तेथी ते भेगां राज्यने सबळ करवांने कोंदे ड्युक दे ओलिवेर्से, एक लाख पायदल अने दश हजार घोडेसवार नियमित राखवाने प्रयत्न कयो; तेमज, कोठानुं रक्षण करी शके, अने व्यापारी वाहाणोनुं वळावुं पण करे एटली समुद्रसेना राखवानी पण धारणा करी. सर्व सत्ताधारी आ प्रधाननी योजना पोर्टुगालनी सरकारे मंजुर राखी नहि. तथापि देशनुं रक्षण करवाने विस्तारपूर्वक बांधकाम करवां पडे ते करवानी ड्युके अगत्य पाडी; तेमज लिझ्बन शहरमां बीजा सुधारा करवाना वेगळा मूकीने, तेना रक्षणनां साधन जे किल्लेबंधी आदि बांधकाम ते करवा उपर तेनुं लक्ष दोरायुं, पण त्यां किल्लेदारो राखवानुं तो त्यारपछी बन्युंज नथी.

आ समये, लिझ्बनबंदरमां आठ वाहाणो हतां, ते हिन्दथी आवतां वाहाणोने सहिसलामत लई आववाने टेगस नदीमांथी हंकारी जवाने दों मानवेल दे मेनेजीसने आज्ञा करी; पण तेणे कह्युं के, आम करवामां मने तो हवणां घणुं भय जणाय छे, परंतु ड्युके तेनुं मान्युं नहि. एटले मेनेजीसने जवुं पड्युं. बंने काफला भेगा तो थया, पण दरियामां एवुं तोफान लाग्युं के एकेएक वाहाण छूटां पडी गयां, अने तेमांनां माणसो तथा माल सुधांत

१ दक्षिण अमेरिकामां पूर्वबाजुनुं परगणुं.

ते नाश पाम्यां. जेमां मेनेजीस हतो ते वाहाण, अने सेंट फि-
लिपा एम मात्र बेज बच्यां. आवो बनाव बनवाथी पोर्टुगालनुं
नौकासैन्य नाश पाम्युं; अने हिन्दी वाहाणोमां मरामत करवा
तथा पोर्टुगीझना ताबाना प्रदेशोने आश्रय आपवा वगेरेना कृत्य-
माटे म्होटी रकम भेगी करवानी तैयारी करवी पडी.

मार्च मासनी ३१ मी तारीखे स्पेननो त्रीजो फिलिप मरण
पाम्यो. त्यारपछी थोडा दिवसे चोथो फिलिप सिंहासन उपर
बेठो.. आ वर्षमांज ह्लालंड साथे मुदती थयेला संधिनो छेडो
आव्यो. अने डच वेपारी वाहाणोने माटे हवे पोर्टुगालनां बधां
बंदरो बंध थयां. पोर्टुगाल अने नेधरलंड वच्चे शत्रुवट चालती
थई. आ टांकणे मकाव उपर चडाई करवाने वलंदा सज्ज थई
गया. स्पेननी सत्ता नरम पडवा मांडी हती. नवो राजा वज-
नवाळो न हतो. जेओए राज्यसत्तानी इमारतनी स्थापना, बीजा
फिलिपना समयमां, पाका पाया उपर करी हती, ते हवे डगमगवा
लागी. अने तेनी पडतीना छांटा पोर्टुगालने लाग्या. आगळ जे
पोर्टुगाले पोताना पराक्रमथी जाहोजलाली प्राप्त करी लीधी हती,
तेने हवे लथडता बीजा वर्गना संस्थाननी पायरीमां पडवानो स-
मय आव्यो. माजी वाइसरोय, दों फ्रान्सिस्क दे गामा विडि-
गेरा, १६०० मां देश गयो हतो, पण हिन्दमां एक वार फरीने
आववानो तेना मनमां उमळको हतो; ते योग तेने हवणां मळ्यो.

१६२२ ना मार्चनी १८ मी तारीखे ते लिझ्बनथी चार वा-
हाणो सहित उपड्यो. तेना पेहेलां टोवर सिल्वाना उपरीपणा
नीचे ४ वाहाणो हिन्द भणी हंकारी गयां हतां. नाताल छोडीने
आगळ वधतां, वाइसरोयना वाहाण उपर वीजळी पडी, वावटा
बळी गया, पण कोई माणसने हरकत थई नहि. अहिंथी वाइ-

सरोयनुं वाहाण एकलुं पडी गयुं. ते मळतावडा स्वभावनो नहतो, तेथी बीजा वाहाणवाळा जाणी जोईने तेनाथी वेगळा खशी गया एवी वायका छे. मोझाम्बिक वटावीने जतां, पोताना काफला भेगो ते थयो तो खरो, पण वलंदानां ५ वाहाणोना जथा सामे तेने लडाई थई तेमां पोर्टुगीझोना बुरा हाल थया. वाहाणो खराबे चडी गयां, तेमांथी जे माल बचावी शकायो ते न्हानां वाहाणोमां लईने, बाकीनो शत्रुने हाथ न जाय एटला माटे बाळी नांख्यो. पछी सेप्टेम्बरमां ते गोवे पोहोंची गयो.

गामाए आवतां वांतज, हिन्दमांनी तेमनी स्थिति विषे पोताना राजाने घणा रिपोर्टो कर्या, तेमां जणाव्युं के, "हिन्दमां आपणो मामलो सर्व प्रकारे नठारी स्थितिमां छे. किल्ला भागी टूटी गया छे, ते उपर तोपो तो छेज नहि. ऑर्मझनी सारी उपज आवती हती, ते हवे अंग्रेजोने कबजे थई गयुं छे. कोचीननो व्यापार भागी पड्यो छे, अने तेना बचावनुं त्यां कशुं साधन नथी. आपणा शत्रुओनुं बळ हिन्दी समुद्रोमां वधारे छे. आवां अनेक कारणोने लीधे, मारी नजरमां एम आवे छे के, हवे आपणे डच साथे संधि करवो जोइये. छेवटे तेओ आपणां बधां बंदरे वेपार करे त्यांसुधी पण आपणे कबुल करवुं जोइये."

एक तरफ डचने शत्रु लेखवामां आवता हता, अने बीजी तरफ, फिरंगा अधिकारी अने पादरियो सुधांत, तेमनी साथे खानगी व्यापार चलावता हता. ते अटकाववाने अपराधियोने शिक्षा करवानुं राजा भणीथी लखाण आवतुं हतुं, तेनी पण दरकार करवामां आवती नहि. आ विषेनी तपास करवाने जे चोकसीदार ठराववामां आवे, तेओने मुल्की तेमज धार्मिक सत्ता आपवी, के सर्व प्रकारना माणसोनी ते तपास करी शके. एवी गोठवण क-

रवा माटे वाइसरोये राजाने लखी मोकल्युं. व्यापार रीतसर चलाववाने बनता उपाय लेवामां आव्या, ते एटले सुधी के, माथे फेंटा बांधवा के पाघडियो पेहेरवामां आवे तो झीणा वणाटना कपडानी खपत वधारे जागे, एटलामाटे, टोपियो पेहेरवानो लोकोमां रेवाज पडी गयो हतो, ते पण बंध करवानुं फर्मान थयुं. प्रत्येक बंदरने किल्ले तोपो अने माणसो राखवाने बनी आवे ते सारु सेंकडे एक टकानुं तेने माटे दाण वधारवानो हुकम थयो.

१६२३. जुदा जुदा प्रकारनुं पादरीखातुं वधी गयुं हतुं, अने तेने माटे राज्यतरफथी म्होटुं खर्च करवुं पडतुं ते घटाडी नांखवाने वाइसरोये भलामण लखी मोकली, अने जणाव्युं के, धर्मादाखातावाळा पोतपोताना फंडमांथी पोतपोतानो निभाव करे, तेमने राज्य भणीथी पैसानी मदद करवानी कांई जरूर नथी. पादरियोनी संख्या अगत्य विनानी, केटलीक जग्याए तो वधी गई छे. एकला **गो**वामांज पोर्टुगीझ रेहेवासियो छे तेमना करतां पादरियोनी संख्या बमणी छे, तेमज बीजां शहरोमां लगभग तेवुंज छे.

अंग्रेजो अने डचोए मळीने रक्षणहार नौकासैन्य तैयार कर्युं हतुं, तेमांथी ३ इंग्लिश अने ४ डच वाहाणोए आवीने **गोवा**नुं बंदर रोकी लीधुं, जेथी करीने, फिरंगा पोतानुं एक पण वाहाण कहिं मोकली शके नहि. आनो अटकाव करवाने वाइसरोय पासे एक पण वाहाण न हतुं. आवी तेमनी स्थिति होवाथी, वाइसरोयने डर लाग्यो के, जो संपीली सेनावाळा हुमलो करशे तो आपणुं कांई चालवानुं नथी; पण तेओ भला थया, तेमणे तेवुं कांई कर्युं नहि. तेओ ता. १९ मी मार्चे त्यांथी रवाने थई गया.

फिरंगानी हवे खरेखरी अवदशा थवा मांडी. तेमनो दिवस वांको आव्यो. तेमना क्रूर ग्रहे हवे बळ करवा मांड्युं. लोको

उपर त्रास वर्त्तावेलो तेनुं पाप फरी वळ्युं. आघेनां तेमनां कबजानां जे स्थानो हतां, तेओना उपर तेओना अरिनुं बळ वध्युं, एटलुंज नहि, पण त्यां जे मदद जई पोहोंचवानी वकी हती, तेने जाणे परमेश्वरेज अटकायत करवा मांडी होय, एम थयुं. ते एवी रीते के, बे टुकडियो थईने, आठ वाहाणोनो काफलो लिझ्बनथी रवाने थयो, तेमां बधा मळीने ५,००० सैनिको हता. त्रण वाहाणो डों आन्तोनिय तेलो इ मेनेजीसनी सरदारीमां हतां, अने बाकीनी त्रण युद्धनौका अने २ पिंक, डों फिलिपे मास्कारेंजसना उपरीपणा नीचे हती. सृष्टितत्व तेनी विरुद्ध पड्यां; एक वाहाणने तो तोफानमां विंटाळीने पोर्टुगाल भणी पाछुं पधरावी दीधुं, टेगसना मुखमां प्रवेश करतां, ते पाणीना मुखमां पेशी गयुं, ते उपरनो थोडोक माल अने माणस मांड मांड उगरी गयां. बीजुं एक वाहाण सेंट हेलिना आगळ होमायुं, तेमांनो थोडोक माल बीजां वाहाणोमां उतारी लीधो. त्रीजुं वाहाण अने बे युद्धनौका मोझाम्बिकनी खाडी स्वाहा करी गई. आरेबियाना कांठा उपर एक पिंक खोभराई गई. बाकी एक युद्धनौका अने एक पिंके हिन्दनो किनारो जोयो. ५,००० सैनिकोमांथी केटलाक दरियाना पेटमां रह्या, ने केटलाक मंदवाडना सपाटामां मारा गया; जुज बच्या हशे खरा, पण ते केटला ते वात कोई आपणने केहेतुं नथी.

विनाशकाळे विपरीत बुद्धि थाय छे, तेम पोर्टुगालना राजाना मनमां कूड वसवा लाग्युं. तेणे वाइसरोयने जणाव्युं के, आपणी ट्रेझरी तंग छे तो आपणे लुच्चाई करीने पण अंग्रेज, फ्रेंच, अने डचोने पूर्वद्वीपसमूह, चीन अने इराणना व्यापारमां फाववा देवा नहि. जेम डचोए कर्युं छे तेम इराण साथे व्यापार चलाववाने कसायला व्यापारियोनी एक कंपनी उभी करवी, अने तेमने रेशमने बदले तज, मरी आदि जे बर पोसातो होय ते आ-

पीने त्यांनो व्यापार आपणे हाथ करी लेवो, अने तेम थवा माटे, आपणे तेमने घटित भावे माल आपवो के तेमने भारे पडे नहि, अने आपणी साथे व्यापार करवाने ललचाय. मोस्कोविया अने तुर्कस्थानमां तज अने तेजानाना पदार्थो मोकलीने त्यांथी सेंट निकोलास अने लिवांट भणी, जेम डच करे छे तेम, आपणे पण, तेनो फेलावो करवो. आम करवाथी डचोनो व्यापार भागी पडशे, अथवा तो चडसाचडसी करवा माटे, ओछे भावे माल वेचवो पडशे. फिरंगाए आवी धारणाओ तो ठीक उठावी, पण ते प्रमाणे कशुं करी शक्या नहि.

ऑर्मझ खोई बेठा पछी, फिरंगाओए बसराने पोतानुं व्यापारनुं स्थान बनाव्युं, पण ते साथे, धर्मनुं लफरूं ज्यां त्यां तेओ घालता आव्या छे अने तेने लीधेज पायमाल थता आवे छे तेनुं भान नहि राखतां, अहियां पण तेने धर्मनुं धाम बनाववाना प्रयत्नो जारी राख्या.

१६२०. कॅप्टिन शिलिंगना उपरीपणा नीचे एक अंग्रेजी काफलो हतो, ते उपर फिरंगियोए हुमलो कर्यो, तेमां कॅप्टिन मरायो तो खरो, पण अंग्रेजोनी एवी जीत थई, के तेथी फिरंगियो विषे देशियोना मनमां हलका विचार आवी गया, अने अंग्रेजो विषे तेमनुं मत उंचु बंधायुं.

१६२३. कांडीना राजा सेनराटे पोर्टुगीझो साथे लडाई करी.

१६२८. आ वर्षमां अचीनना राजाए मलाका लेवाने छेवटनोज २०,००० सैनिको सहित प्रयत्न कर्यो, पण तेओए एवी सज्जड हार खाधी के तेमनुं एक पण वाहाण के एक पण माणस बच्युं नहि.

१६३०. फिरंगियोए, म्होटी नौकासेना एकठी करीने सुर-

तनुं बारूं रोकी लीधुं, ते एवी धारणाथी के, अंग्रेजोनो त्यां प्रवेश थाय नहि. अने सुरतनी सरकारने पण गोवाना वाइसरोये केहेण मोकल्युं के, तेमणे, बीजा कोई परदेशियोने त्यां आववा देवा नहि, पण अमने एकलानेज वेपार करवानी छूट आपवी; परंतु, आवी तेनी मागणी रद करवामां आवी. आ अरसामां पांच अंग्रेजी वाहाणो साथे फिरंगियोने झपाझपी थई, तेनुं छेवट परिणाम मात्र एटलुंज आव्युं के, अंग्रेजोनां वाहाणो तेमां फावी गयां. आ पछी वळी बीजी केटलीक लडाइयो थई, तेमां पण, अंग्रेजो पोतानुं जोर जाळवी शक्या. फिरंगियोना सेनापतिए अंग्रेजी वाहाणो बाळी नांखवानो प्रयत्न कर्यो, पण वाहाणमां भरेलो माल तेओए कांठे उतारी नांख्यो तेथी फावी शक्या नहि.

फिरंगियोए कांडीना राजा साथे तहनामुं कर्युं हतुं, ते तेमणे तोडीने फरीने पाछा सिंहलद्वीपमां किल्ला बांधवा लाग्या. आवो प्रसंग जोईने, अने वलंदाओनो अभाव थयेलो जाणीने, पोतानुं रक्षण करवानी धारणाथी, आखा देशमां माणसो मोकलीने, लडाईमां सामेल थवा पोतानी प्रजाना लोकोने भेगा कर्या. कोलम्बोना लोको पण फिरंगियोथी कंटाळी गया हता, तेओ पण राजाने आवी मळ्या. गोवाना वाइसरोय मिंगेल डी नोरोंज भणीथी गवर्नरने, तेना मोळा कारभारने लीधे धमकाववामां आवतो हतो. १६३० ना आगस्ट मासमां, १,५०० गोरा पोर्टुगीझ, १,५०० वर्णसंकर (हाफकास्ट) फिरंगी अने १०,००० सिंगाली, एटलुं लश्कर उग आगळ थईने बाहुला शहर आगळ आवी पोहोंच्युं, अने ते लुंटी लीधुं. एटले सिंहललोक १० हजार हता ते फूटीने राजाना लश्करने मळी गया. फिरंगियो एकला पड्या, तेमना उपर राजानुं लश्कर टूटी पड्युं, अने बधाने कतल करी नांख्या. तेमना सेनापतिनुं माथुं कापी नांखीने एक भाला उपर

खोशी राजानी हुजूरमां बताववा लई आव्या. आवी फोज को-लम्बो आगळ आवी पोहोंची. पण गोवेथी फोजनी मदद आवी पोहोंचवानी वात जाणतां, कोलम्बो स्वाधीन करी लेवानुं कार्य सिद्ध थयुं नहि. पण त्यां कोलकरार करीने लडाई बंध राखी.

१६३१. आफ्रिकाना पूर्व किनारा उपर मोम्बासा छे, त्यांथी फिरंगियोने काहाडी मूकवामां आव्या.

१६३४. अंग्रेजो अने फिरंगियो वच्चे थती लडाई बंध पडे, एटला माटे, मांहोमांहे एवी समजुत थई के, वेपार करवाने अं-ग्रेजी वाहाणो फिरंगियोनां बंदरोमां जाय तेओने अटकाव करे नहि, तेमज, अंग्रेजी दुकानदारोए पण तेमनी साथे मित्राचारीथी वर्त्तन करवुं. बंने सरकार तरफथी छेवटनो निर्णय थाय, ते-टलामां छ मास सुधी, आ करारनो अमल करवो. आवी गोठ-वण तो थई, पण आवा करारनी मंजुरी अंग्रेज सरकार तरफथी मळी नहि.

१६३५. फारमोसाना बेटमांथी वलंदाओए फिरंगियोने का-हाडी मूक्या, अने तेनो कबजो तेमणे करी लीधो. ते छेक १६६१ सुधी रह्यो, पण त्यार पछी, चीनाओए तेमने त्यांथी खसता कर्या.

१६३८. फिरंगियोए लंकामां घणो जुल्म कर्यो हतो माटे, कांडीना राजाए बटेवियाथी वलंदाओनी मदद मागी, ते उपरथी एम ठर्युं, के राजाना उपयोग माटे डच लोकोए दारूगोळा स-हित एक लश्कर अने नौकासैन्य तैयार करवुं, के जेनी मददथी, पोर्टुगीझोना कबजामां जे किल्ला हता, ते पडावी लेवामां आवे, एटले, ते राजाने हवाले करावी देवा. बीजी बाजुए एम ठराव्युं के, राजाए पोतानुं एक लश्कर तैयार करवुं; अने डच लोको सवारी लई आवे तेना बदलामां, जे खर्च थाय ते, राजाए आपवुं,

अने लूंट मळे ते बंनेए वेंहेंची लेवी; तेमज, डच लोकोने ज्यारे जरूर पडे त्यारे, त्यां पोहोंची जवाने फावे एवुं एक एकान्तनुं बंदर तेमना स्वाधीनमां करवुं.

बटेवियामांथी काबर सेनापति अगाउथी लंकामां आव्यो, अने नौकासेना पछवाडेथी आववानी हती. आ वातनी बातमी फिरंगियोने मळतां, तेओए लागलोज कांडी उपर हुमलो कर्यो. आखुं शहर लूंटी लईने बने तेटली खराबी करी नांखवामां रोकाया, ते मामलो जोईने राजानी फोज, जे पासेना डुंगरामां भराई रही हती, तेने खबर पडतां, ते आवी पोहोंची, अने एकेएक फिरंगियोनो शिरच्छेद करीने तेमना माथानो महान् ढगलो करी दीधो. पछवाडेथी बटेवियामांथी म्होटी नौकासेना आवी पोहोंची, तेनो उपरी वेस्टर बोलड हतो, तेनी अने फिरंगियोनी लडाई प्रारंभाई, तेमां वाटिकोलानो किल्लो वलंदाओए लईने राजाने स्वाधीन कर्यो.

१६३९. बटेवियेथी म्होटी सेना मोकलीने डचोए त्रिंकोमालीनो किल्लो पोर्टुगीझो पासेथी लई लीधो. तेमज (Batecalo) बतेकालो पण कबजे करी तोडी पाड्यो, ने राजाने स्वाधीन करी दीधो.

१६४०. निगम्बो, माटुरा अने गाल एम त्रण किल्ला डच पासेथी, छीनावी लेवामां आव्या. तेमांथी निगम्बो तेओ पाछो मेळवी शक्या. राजसिंहे कोलम्बोने घेरो घाल्यो, पण तेनो कबजो तेणे करी लीधो नहि. तेमां तेनी अगमचेती ए हती के, जो समूळगा फिरंगियोने लंकामांथी काहाडी मूकीशुं तो वलंदा निरंकुश थई जशे, अने ते बळवान् होतां, आपणे नबळा पडी जईशुं. आ प्रमाणे छेतरपंडी करवा मांडी हती.

आ सालमां, पोर्टुगीझोनी स्पेनथी नोंखी राज्य स्थापना थई, तोपण, तेओए युक्तिपूर्वक, आठ दिवसनी अंदर, स्पेननुं धुसरूं काहाडी नांख्युं, अने ब्रांगानझाना ड्युकने पोतानो राजा ठराव्यो, अने तेनुं नाम चोथो जुवाव (Joao) एवुं पाड्युं. आ राजाए स्पेनना करतां, हिन्दसंबंधी वधारे काळजी राखवा मांडी. जो सारो होंशियार वाइसरोय हिन्द खाते होत, अने मात्र मुसलमान अने हिन्दुओ साथेज तेमने कलह थतो होत, तो ते तेमने पोहोंची शकत, अने पोतानी जीर्ण थई गयेली सत्ता पाछी स्थापत, पण आ तो डच सरखा बळवान् थता शत्रुनी साथे भींडवानुं थयुं, तेमां वळी, फिरंगियोना किल्ला तेओ दबावी पड्या हता, तथा फिरंगा बीजी जग्याओ पण खोई बेठा हता, तेथी, तेओ फावी शके एम हतुं नहि. आवो मामलो जोईने, तथा स्वदेशमां पोर्टुगिझोना उपर ब्रिटिश सरकारनी साहायताने लीधे एहशान थयुं हतुं, तेमज, आ बाजुए अंग्रेजो पण मांहोमांहेना कजियाने लीधे लथडती स्थिति भोगवता हता. आवां भेगां कारणथी बंनेनी एक गांठ थवा लागी, अने एक बीजाने मदद करवा लाग्या, ते एटले सुधी के, फिरंगियोनां वाहाण अंग्रेजोने पोतानो व्यापार चलाववाने उपयोगमां आववा लाग्यां.

स्पेनना ताबामां पोर्टुगाल थई गयुं हतुं त्यारे, बीजा फिलिप राजाए वेपारनुं काम पोर्टुगीझ इस्ट इंडिया कंपनीने सोंपी दीधुं हतुं, ते आ नवा राजाए, पोताने स्वाधीन करी लीधुं. अने तेना जाणवामां आव्युं, के वाइसरोयथी मांडीने ते एक सीपाई अने खारवा सुधी, पोतपोतानो खानगी वेपार मुकरर करेली हद उपरांत करे छे, तेथी, दरबारी वेपारमां पोसाण थतुं नथी, एटले, १६८७ नी सालमां एक जाहेरनामुं काहाडी, ते खानगी वेपार

करवानी मना करवामां आवी. पण ते पेहेलां तो नानाप्रकारना बनावो बन्या हता.

जेनो कबजो जेनी पासे होय, ते तेनी पासेज रेहे, एटले के, एक बीजानी पासे जे जे स्थान होय ते कोई कोईनां लई लेवां नहि, एवी थोडी मुदतने माटे थयेली गोठवण पोर्टुगीझोए, मूर्खाई करीने, मान्य राखी नहि, तेथी, लडाइयो चालती रही. वलंदाओए १६४० मां मलाक्का कबजे करी लीधुं, अने तेमनीज उश्केरणीथी, जापानमांथी सुमारे १६३८ मां तेमनो पग नीकळी गयो. ते एवी रीते के, फिरंगियोना पादरियो त्यांना लोकोनो जूनो धर्म मूकावी दईने, पोताना धर्ममां वटलावता हता; राजखटपटमां पडता हता; कावादावा करता हता; मदोन्मत्त थई गया हता. आटलुं छतां पण, तेमनी साथेना वेपारथी जापानियोने लाभ थतो हतो, तेथी, लांबी मुदत सुधी बधुं सह्यां कर्युं. बीजी तरफ, वलंदाओए व्यापार सिवाय बीजी कोई पण भांजगडमां पडवानी रीति राखी न हती, ते जापानियोने पसंद आवी, अने तेओनी साथे वेपारमां जोडावाथी पोर्टुगीझोनी साथेनो व्यापार बंध पडवाथी हानि थवानी नथी एम समजी, ज्यारे सहन न थाय एवो समय पोर्टुगीझोए आण्यो, जुल्म करवा मांड्यो, अने खुनरेजी थवा लागी, त्यारे तेमनी साथे कलह थयो, तेमां ४,००,००० वटली गयेला जापानियोनो घाण नीकळी गयो, एम केहेवाय छे.

१६४३. अंग्रेजो साथे थयेली पोर्टुगीझोनी एकी तोडवा माटे, बटेवियामांथी वलंदाओए, गोवाना वाइसरोय उपर सलाह करवा सारु एलची मोकल्यो, अने पोताने, लंकामां जे जे पोर्टुगीझोनो कबजो हतो ते आपे, एवी गोठवण करी; पण अहिं डचोए घणे

प्रसंगे हार खाधी हती, ए वात लक्षमां राखीने, गोवाना वाइसरोये ते कबुल राखी नहि, तेथी, सलाह करवानो मामलो पेश गयो नहि. डच लोकोए आ बाहानुं लईने पोतानी नौकासेना एकठी करीने गोवा उपरज घेरो घाल्यो.

१६४४. प्रथमना वर्षोमां बंने वच्चे थयेली सलाह टूटी गई हती, ते पाछी ता. १ नवेम्बर १६४४ मां फरी स्थापित थई. तेनी रूए, जेणे जेनुं जे झूंटावी लीधुं होय ते पाछुं आपी देवानो ठराव थयो, अने तजनो वेपार अर्धोअर्ध डच लोकोने करवा देवानी छूट मळी.

१६४८. मस्कतमांथी आरबो पोर्टुगीझोने हांकी काहाडवामां फतेह पाम्या.

१६५२. फरीने पाछो बंने वच्चे कलह उत्पन्न थयो; ते घणा वर्ष लगी चालतो रह्यो; तेमां वलंदाओ घणी झपाझपीमां पाछा पड्या, पण छेवटे, पोर्टुगीझोने लंकामांथी हांकी काहाडवाने समर्थ थया.

१६५५ ना आक्टोबर मासमां, वलंदाओए कालिचुअरी कबजे करी लीधुं. पोर्टुगीझोनी लंकामांहेली राजधानी कोलम्बो ठरावेली हती तेनो कबजो वलंदाए १६५६ ना मे मासनी ता. १ लिये लीधो. कांडीना राजाए आ काममां मदद आपी हती, माटे प्रथमना थयेला करार प्रमाणे, कोलम्बोनो कबजो पोताने आपवानी मागणी करी, पण वलंदाए कह्युं, के अमारूं घणुं लेणुं तमारी पासे छे, ते आपो नहि त्यांसुधी, नाणांनी जामीनगीरीमां अमे ए किल्लो अमारा कबजामां राखीशुं.

१६५६. वलंदाओए कालिकोटनो किल्लो पोर्टुगीझो पासेथी लीधो.

१६५८. लंकानुं एक जाफनापट्टम पोर्टुगीझोना ताबामां रही गयुं हतुं, ते जुन मासनी ता. २४ मिये, वलंदाओए लई लीधुं. त्यांना किल्लेदारोने केद करी लईने बटेविये रवाने करी दीधा. निगापट्टम अने बीजी कारोमानडलना किनारा उपर जग्याओ हती, ते पण लई लीधी. हवे फिरंगानी लंकामांथी समूळगी विदायगीरी थई.

१६६१. पोर्टुगालनी कुमारी केथेराईननी साथे इंग्लंडना बीजा चार्ल्स राजानुं वेवीशाळ थयुं, तेनी पेहेरामणीमां मुंबई बेट, तेनुं बंदर, अने तेने लगती बधी राजसत्ता, तथा तांजोरनो किल्लो आपवानां लख्यां थयां. पण हिन्दमां ते विषेनुं रीतसर चोख्खुं लखाण पोहोंच्युं नहतुं तेथी कबजो मळतां वार थई, अने छेवटे वांधो नांखीने मात्र मुंबई बेट आपवामां आव्यो; आ प्रमाणे मुंबईनो कबजो अंग्रेजोने मळ्यो ए वात वलंदाना आगेवान अधिकारी जॉन डीवीटने जरा पण रुची नहि. अंग्रेजो वच्चे पडवाथी आ सालमांज वलंदा अने फिरंगियो वच्चे यूरोपमां सलाह थई. हिन्दमां वलंदा फाव्या हता, तेम ब्राझिलमां पोर्टुगीझोए तेमने समुळगा खशेडी नांख्या हता, तेथी, जेनी पासे जे होय ते तेना कबजामां रेहे, एम ठराव थयो. तेम छतां पण, डचोए हिन्दमां पोर्टुगीझोना किल्ला कबजे करवा मांड्या.

१६६१ मां किलोन, १६६२ मां क्रांगानुर, १६६३ मां कोचीन अने मलबार किनारानी केटलीक जग्याओ, डचोए पोताने स्वाधीन लीधी. आ प्रमाणे पूर्व हिन्दना डच लोको अधिपति थई पड्या, अने पोर्टुगीझो सत्ताहीन थया. तेमनी पासे मात्र गोवा, मोझाम्बिक, दीव, मकाम अने मलबार तथा कारोमानडलना किनारा उपरनी थोडी जग्याओ रही.

१६६९. फिरंगियो पासेथी वलंदाओए मकासर, तेमज, सेन्ट थोमे, जे मद्रास पासे छे, तेनो कबजो कर्यो.

१६७० मां मस्कतना आरबोए दीव उपर हुमलो कर्यो, पण तेमां तेओए घणुं नुकसान वेठ्युं, अने पाछा फरवानी अगत्य पडी.

१७३१. हिन्द अने पोर्टुगालनो व्यापार, पोतानी मातृभूमिना वतनियो विना, बीजा कोईने पोर्टुगीझो करवा देता न हता, तोपण परवानो करी आपीने, कोई कंपनीना हाथमां ते जवा दीधो न-हतो. पण आ सालमां ६,००,००० क्रुसेडोनुं भंडोळ करीने एक कंपनी उभी करी, अने ते आखा वर्षमां मात्र एकज वाहाण सुरत अने कोरोमांडलना किनारा सुधी सफर करे, अने त्यांथी पाछुं पोर्टुगाल पोहोंचे त्यारे, भागीदारोना हिस्सानी मुद्दल रकम, तथा भाग पडतो जे नफो आवे ते, तुरत वेहेंची देवामां आवतो हतो. पांचमा जुवाव राजानो आ वहिवट घणो लाभकारक नीवड्यो नहि.

पूर्व हिन्दनो व्यापार, राजाए पोताना स्वाधीनमां राख्यो; खानगी पंत्याळावाळा, अने वेपारियोने वखतो वखत, अमुक हद-सुधी, व्यापार करवानी छूट आपवानी ते गोठवण करतो, तेथी हिन्दनो तथा यूरोपनो माल लाववा लई जवानी छूट, एक हाथ रेहेवा लागी.

१७५२. राज्यनी एक हाथनी व्यापारनी छूट आ साल सुधी चालती रही, पण पछी ते बंध पडी; पण केटलीक अगत्यनी वस्तुओ हिन्दथी राज्यने हिसाबे मंगावीने यूरोपना बजारमां वे-चवानो वहिवट चालतो राख्यो.

१७७३. गोवामां धर्मसमीक्षण सभा—जेमां रोमन कॅथेलिक धर्मविरुद्ध विचार धरावनाराने शोधी काहाडीने तेमने शिक्षा

करनारी पंचायत—अदालत—स्थापी हती, ते जोसेफ राजाए
करी; तेमज, वाइसरोय जेवो भभकाभरेलो एलकाब, हिन्दना
ज्यना प्रतिनिधिने आपवामां आव्यो हतो ते, हवे अयोग्य ल
वाथी, ते काहाडी नांखीने तेने बदले वधारे बंध बेसतो जण
कॅप्टिन जनरलनो एलकाब राख्यो. मेहेसुल वसुल करवाना
धारा बांध्या; अने सोलजरो एटले सैनिकोने तेमनी नोकरीना
दलामां कॅप्टिन द्वाराए खावापीवाना पदार्थो आपवामां आव
अने तेमां घणी लुच्चाई थती हती, ते रेवाज बंध करीने, ते
रुपियाना आकारमां पगार आपवानो धारो कर्यो. आ प्रम
धर्मसमीक्षण सभाना न्यायाधिशो जे महाघातकी हता, तेवी स
काहाडी नांखी, अने बीजा लाभदायक फेरफार कर्या, तेथी पं
गीझो हिन्दमां सारी व्यवस्था करी शक्या होत, पण हिन्दमां
सनारा पोर्टुगीझोमां हवे जोइये तेटलो उत्साह अने दम रह्यो
हतो, एटले सारो परिणाम शी रीते आवे ?

१७८०. केटलाक वर्ष सुधी हिन्दना व्यापारनी दरकार
खवामां आवी नहि. दरेक जातनो व्यापार जे धमधोकार
लतो हतो तेनी अव्यवस्था थई गई, एटले, हवे वार्षिक स
घणी थोडी थवा लागी. ब्राझिल साथनो हिन्दना मालनो
हार थतो हतो, ते, तथा एशियानी चीजोनो व्यापार ओछो
गयो. एशियामां तेमनो थोडा स्थलोनो कबजो रह्यो हतो,
उपज एटली बधी ओछी आवती हती, के तेनो निकाल अ
देवाना विचार थया हता, पण धर्मनां कारण तेम थवामां व
नडतरकारक थई पड्यां हतां.

दमणना किल्लेदारोनो पगार चडी गयो हतो, तेथी भूखे म
हता, अने तेमनो पांच वर्ष उपर शीवेलो केस चिंथरे हाल

गयो हतो तेथी तेमणे जुननी १३ मी तारीखे बंड मचाव्युं, ने नोकरी उपरथी जता रह्या. गवर्नरे वेपारियो पासेथी थोडा पैसा उपाडीने अर्धो पगार चूकवी आपवा मांड्यो, पण ते तेमणे लीधो नहि. राघोबा अने ब्रिटिश फोज समीपमांज हती, तेथी तेमनी बीक रेहेती हती, पण शुं करे ? बीजे दिवसे वधारे रुपिया उपाडीने ता. १४ मी मे सुधीनो पगार चूकावी शक्यो. त्यारे किल्लेदारो नोकरी उपर हाजर थई जतां, लाचार गवर्नरने जंप वळ्यो.

डों फ्रे द्रीग उलयांव दे सौज सन १७७९ थी १७८६ सुधी गवर्नर अने कॅपटिन जनरल हतो, तेणे गोवानी स्थितिविषे पोर्टुगालना राजाने रिपोर्ट कर्यो तेमां जणाव्युं के, " आगळ भभका भरेलुं गोवा हतुं तेनी शेरियो खालीखम, घर विनानी थई पडी छे. केटलीक गलियोमां खंडेर सिवाय बीजुं कांई नथी. जूनां घर पडी गयां छे, ते उभां करवा अथवा मरामत करवा वस्ती पासे पैसा नथी. केथॅलिक मठ अने देवल सिवाय आखुं कांई नथी. ८७ जूनां अने न्हानां घर छे. तेमांनां केटलांक एक माळनां छे, अने बाकी भोंयतळियावाळां छे. ९ चणतां अधूरां रही गयां छे. ताड, नाळीयेरीनां झाड राखवावाळांनां ३५० ताडछांथी छायलां झुपडां छे, तेमां पीठांवाळा, ताडी वेचनारा, काफरो, मुलेतो अने बीजा गरीब लोको रेहे छे. १७७९ नी सालनी नागरीसभा (टौन सेनेट) नी उपज ३९,४७३ झेराफिन थई हती. खर्च ३८,२५२ हतुं. गोवा बेटनां ३५ गामडां छे; तेओनी उपज ८३,५७४ झेराफिन छे अने देवुं १,८१.५०३ नुं छे.

बारदीसना परगणामां ३९ गाम छे, तेनी उपज, २,७३,६९९ झेराफिन छे. खर्च १,२५,१३५ नुं छे; अने देवुं, ३,९०,०१३ नुं छे.

साष्टीनां परगणांमां ५५ गाम छे. उपज, ३,३८,१२५ छे; खर्च, ७०,४२० नुं छे अने देवुं, ३,२६,१७६ नुं थवा जाय छे.

गोवामां १० धर्मना मठ छे, तेमां ६३ नन (साधुडी) छे, तेनी उपज ३९,२१६ नी छे.

गोवानो व्यापार, पडती दशामां आवी गयो छे. पोर्टुगालथी माल निकास थई गोवामां आवे ते उपर तेनो आधार छे, व्यापारनां बीजां साधन मेळववा जेटलुं तेमनुं गजुं नथी. स्थानिक निपज नाळियेर, आरेका, मीठुं, अने दारूनी छे, ते न्हानां वाहाणोमां उत्तर अने दक्षिणनां बंदरे मोकलवामां आवे छे.

सरकारी तोशाखानाना खर्चनी रकम, उपज करतां २ लाख झेराफिन वधारे छे. (Camara) कामारानी उपज, अगत्यना खर्च करतां भाग्येज वधी शके छे. वस्ती गरीब थई गई छे. तेमनी स्थिति सुधारवा जेवां कशां साधन नथी, तेम वेपार पण वधारी शके एम नथी. नवा व्यापार वधारवानां सत्वर साधन कामे लगाडवामां नहि आवे तो गोवानी खराबी थई जशे. सस्तुं अनाज वस्तीने मळी शके, अने खेडुतनो धंधो जागे, एटला माटे, आ गवर्नरे खेतीवाडीनुं खातुं स्थाप्युं. आम करवाथी जमीननी सांथ पण सरकारने सारी उपजवानो संभव थयो, केमके, घणे भागे वावेतरनो वधारो थवानो पूरो प्रसंग मळवानो सन १७७४ नी जान्युआरीनी १५ मी तारीखे आक्ट करीने न्यायनी अदालत काहाडी नांखवामां आवी हती तेनी पाछी स्थापना करी. आ प्रमाणे पोतानी कारकीर्दी ७ वर्ष चलावीने १७८६ ना नवेम्बर मासनी ३ जी तारीखे पोताना क्रमानुयायी फ्रान्सिस्क डा कुंज मेनेझीसने चार्ज सोंपीने लिझ्बन रवाने थई गयो.

१७८८. भोंसले अने पोर्टुगीझ वच्चे जान्युआरीनी २९ मी

तारीखे कोलकरार थया. अंदरना प्रदेशमां थईने घाट उतरी, कोई भोंसलेना उपर चडाई करी आवे, तो तेनो अटकाव करवानी अगाउथी गोठवण करी राखवानी अगत्य पडी, केमके, कोल्हापुरना राजाए चडाई करवानी धारणा करी होय एम समजवामां आव्युं. तेथी पोर्टुगालने मागणी करी के, तमे जो पैसानी, माणसनी, अने दारूखानानी मदद करो तो अमे तमने पुरनेम (Purnem) जिल्लो जामीनगीरीमां लखी आपियें. आ मागणीना जवाबमां फिरंगी गवर्नर, कुंज ई मेनेझीसे केहेवराव्युं, के तमारी सूचना उपरांत जो तमे, अमारां जीती लीधेलां स्थानोनो निरंतरने माटे कबजो आपो, तो अमे तमने मदद आपिये. आ मागणी मान्य राखवाने भोंसलेए आनाकानी करवा मांडी, एटले, करार करवानी वात मूकी दईने पुरनेमनुं परगणुं कबजे करी लेवाने तैयारी करी, एटले, मागणी प्रमाणे भोंसलेए कोलकरारमां सहि शिक्को कर्यो.

करारमां लखेलो प्रदेश राणीना नामथी कबजे लेवा माटे फौज मोकली. (४ थी फेब्रुआरी.) कोल्हापुरना राजाए विंगोरला आदि त्रण किल्ला भोंसला पासेथी छीनावी लीधा हता. मेलनदिमनी नौकासेनाए कारिमना किल्लाने घेरो घालवा मांड्यो हतो. ता. ५ मी फेब्रुआरिये, भोंसलानी फोज साथे सामेल थवाने फिरंगी फोज रवाने थई. तेमज, कारियमनो घेरो उठाडी मूकवा माटे, बीजे दिवसेज, गोवेथी नौकासेना हंकारी गई. तेणे मेलनदिमनी सेनाने नसाडी मूकी. कोल्हापुरनो राजा पण विंगोरला नियुतिम तथा मेसुरिम, ए त्रणे किल्ला छोडी दईने रवाने थई गयो. ते वेळाए तेनी पूठे पडी जेर करवाने बदले, पोताना रक्षणनो आधार हवे फिरंगियो उपर राखीने, भोंसले निरांत वाळीने बेठो.

१७९०. सुंडानो राजा गोवामां आश्रय लई बेठो हतो, तेणे वाइसरोयने कह्युं के, मने जो मारूं राज्य पाछुं अपावशो तो हुं सदानो पोर्टुगीझ राज्यनो ताबेदार थईने रहीश. जे किल्ला पाछा कबजे करी लेवामां आवशे, ते उपर तमारा किल्लेदारोनो कबजो रेहेवा दईश. फिरंगियोने लाग्युं, के पिरोनो किल्लो जो अंग्रेज के मराठाना ताबामां थई जशे, अथवा सुंडानो राजा तेमनी ओथे जतो रेहेशे तो ठीक नहि पडे, माटे तेवो बनाव बनवा देवानो प्रसंग आपवो नहि.

१७९१. सुंडानी बाबतनो निकाल लाववानो विचार चालतो हतो एटलामांज, खबर आवी के पिरोनी पासे कोईनी नौकासेना आवती जणाय छे. आ खबर उपरथी जान्युआरीनी १७ मी तारीखे राजा साथे कोलकरार करी दीधा. तेनी रूए पांडा, झाम्बोलिम, अने पंचामलनो प्रदेश, अने तेना ताबानी केटलीक जग्याओ; काबोदेलरामनो किल्लो, अने कंकोना उपरनी हकुमत, ए बधुं फिरंगियोओने सोंपी देवानुं ठर्युं. तेमज, पिरोमां तेमना किल्लेदारो राखवाना खर्चनी पण गोठवण करी. बीजी बे छानी राखवानी कलमो दाखल करी ते प्रमाणे, गोवा छोडीने राजाए जवुं नहि; तथा मराठाना कबजामां तेनो जे प्रदेश गयो छे ते पाछो मेळववानो प्रयत्न करवो. आ प्रमाणे ठराव थयो एटले, जान्युआरीनी १८ मी तारीखे, राचोल तरफ फोज मोकली, त्यांथी पण बीजां माणसोनी भरती थई, ते लईने पिरो तरफ सेना चाली, ते ता. ३० मी जान्युआरीने दिवसे त्यां पोहोंची गई, पिरोना किल्ला उपर सुंडाना राजानो वावटो चडावी, अने तेना नामथी किल्लानो कबजो लेवा कमांडरने हुकम आपवामां आव्यो हतो. किल्लो मराठाए लीधेलो हतो. ते उपर तेनो वावटो फरकतो हतो; अने दरियामां तेनी नौकासेना हती. किलामां फोज

हती ते सुंडाना राजाना लाभमां हती, तेओनी साथे कमांडरे संदेशा चलावीने, अंदर दाखल थई जई किल्लानो कबजो तेज तारीखे लीधो. छेक मार्चमासमां मराठाए किल्लो पाछो सोंपी देवानी मागणी करी, पण युक्तिप्रयुक्ति करीने तेनी मागणी उराडी दीधी.

१७९२. फेब्रुआरीनी १२ मी तारीखे अंग्रेज, निझाम, अने पेशवा ए त्रणेनी एकठी मळेली सेनाए टीपु सुलताननें हराव्यो, अने सिरंगापट्टमनो किल्लो स्वाधीन करी लीधो. त्यार पछी वळी, १८ मी मार्चे विशेष करार थयो, ते प्रमाणे कालिकोट, अने मलबारनो घणोखरो भाग ब्रिटिश सरकारने आपवामां आव्यो. एटले त्यां फिरंगियो, तथा डेन, अने फ्रेंचनी कोठियो हती, तेनो नाश करी दीधो, अने तेमना वावटा उपाडी लीधा. पण कॅप्टिन जनरले मुंबईना गवर्नरने लख्युं के, अमारी कोठी अमने पाछी सोंपीने, अमने जे छूटो कालिकोटमां मळेली हती, ते पाछी चालती राखवी जोइये.

कालिकोटमां अंग्रेज सरकारे न्यायनी कोर्ट स्थापी, तेमां देशी दरोगा अथवा न्यायाधीश ठराव्या हता. तेमनी पासे क्रिश्चियनोनो न्याय थाय नहि, एवी त्यांना पादरियोए तकरार उठावी, पण न्यायी सरकारे ते वात अयोग्य गणी काहाडीने एम ठराव्युं, के ज्यारे इसाइयोनो न्याय करवानो होय त्यारे, तेमनी रूढी समजाववाने पादरीने हाजर थवा देवो.

१७९३. कॅप्टिन जनरल कुंज ई मेनेझीसने देश जवानुं ठर्युं, एटले, पोर्टुगीझ सेनानो कमांडर इनचीफ, फ्रान्सिस्क आन्तोनीय दे वियोग काब्राल हतो तेने गोवानो गवर्नर अने कॅप्टिन जनरल ठरावववानो लेख ता. २४ मी आगस्टनो लखायो.

१७९४. कान्नाले आवीने, मे मासनी २२ मी तारीखे चार्ज लीधो.

१७९५. पांडा परगणुं फिरंगियोए कबजे करी लीधुं, तेनी साथे तेना ताबानो जे प्रदेश हतो ते पण तेमना ताबामां आवी गयो.

फ्रेंच राज्यक्रान्तिनी असर हिन्दना पोर्टुगीझोना राज्यने थया वगर रही नहि. फ्रान्स साथे सामान्य विग्रह मचाववाना कार्यमां इंग्लिश साथे पोर्टुगीझ मळी गया. स्पेन तेमनाथी जुदुं पडी गयुं अने तेणे जुलाइमां बासेल (Basel) आगळ फ्रेंच प्रजासत्ताक राज्य साथे आगवो कोलकरार कर्यो. आथी करीने अंग्रेजो अने फिरंगियोने एक बीजा साथे भळी जवाने विशेष कारण बन्युं.

सान इल्डेफोन्सोनी संधि थया पछी, स्पेने, इंग्लंड साथे जंग मचावानी धामधूम करवा मांडी; तथा फ्रान्से अने स्पेने छूपी मसलहत करीने पोर्टुगालनुं राज्य वेहेंची लेवानो वेद कर्यो. पोर्टुगालनी सीमा आगळ स्पानिश सेनानो जमाव थवा मांड्यो, एटले इंग्लंडनो आश्रय मेळववा सत्वर गोठवण करी दीधी. सर चार्ल्स स्टुअर्टनी सरदारी नीचे ६,००० माणसोनो काफलो रवाने थई गयो, अने विशेषमां २ लाख पौंडनी सब्सीडीनी रकम पण मुकरर ठरी गई. आ प्रमाणे हणोहण थई त्यारे, स्पेने हल्लो करवानो विचार मुलतवी राख्यो. छेवटे, पोर्टुगालने स्पेन अने फ्रान्स साथे संधि थया, तेमां पोर्टुगालने नमतुं आपवुं पड्युं.

फ्रेंच ग्वायनानी सीमा वधारीने आमेझोन सुधी विस्तारी देवा केटलोक प्रदेश आपी दीधो, तेमज नुकसानी पण भरी आपवी पडी. स्पेनने ओलिवेन्झा आपी देवुं पड्युं.

यूरोपना राज्योमांथी पोर्टुगालनुं नाम समूळगुं नीकळी जाय, एवी नेपोलियन बोनापार्टनी इच्छा हती, तेथी उपर प्रमाणे बे

े थया एटले ते राजी थयो. हिन्दमांथी अंग्रेज अने पोर्टु-
ोने काढ्हाडी मूकवाने तेणे टीपुसुलतान साथे प्रपंच रच्यो. आ
कावत्रुं, टीपुना कागळो सिरंगापट्टममांथी हाथ आवतां क-
थया, ते उपरथी, पछवाडेथी जाणवामां आव्युं. पण त्यार
ळां मार्केवीस वेल्सली, ब्रिटिश गवर्नर जनरलना कळवामां
भेद आव्यो हतो, तेथी तेणे, १७९८ ना जुलाई मासमां,
ानो जापतो राखवा माटे, त्यां ब्रिटिश सेना राखवानी धारणा
ा. कारण के फिरंगियोनी हिन्दमां नबळी स्थिति थवा मांडी
ा, तेवामां, गोवा अने मुंबईनी वच्चे कोई बीजुं लफरूं पेशी
ा तो ठीक नहि, एम समजवामां आव्युं. वेल्सलिये काब्राल
े आ संबंधी लखापढी करवा मांडी.

१७९९. सप्टेम्बर मासनी ७ मी तारीखे १,१०० माणसोनीं
पलटणो, कर्नल सर विलियम क्लार्कनी सरदारी नीचे, गो-
ां घणा मान सहित दाखल थई. खर्चेनो ठराव करवा-
धी यूरोपमां बंने राज्यवाळा फावे तेम करे, एवी समजुत बंने
ा राखी. आ प्रमाणे ब्रिटिश सेना १८१५ नी साल सुधी
वामां रही.

१८००. सुंडा अने भोंसलेनी तकरार संबंधमां, पसंद करेला
० माणसोनी एक टुकडी लईने काब्रालना हुकमथी, संतोस
झाडो, पुरनेमना परगणानो कबजो करी लेवाने चाल्यो, तेनी
थे तोपो पण हती. आ ठेकाणे भोंसलेनी फौज नाशीने पेशी
हती. सरजंग मेजर एकदम त्यां पोहोंची जतां, भोंसलेए ता.
मी जुलाइये करार कर्यो. ते प्रमाणे पुरनेमना देसाई फि-
ियोने स्वाधीन थया, अने तेमनी प्रजा तरीके राजभक्त रेहेवाना
गन खाधा. आ रीते पुरनेम परगणुं पण तेमना राज्यमां भळ्युं.

आ टांकणामांज भोंसले निर्वंश मरण पाम्यो. तेना बे भाई गादी माटे मांहोमांहे लडवा लाग्या. कोल्हापुरना राजाए, आ प्रसंगे तेमना बे किल्ला लई लीधा. काब्रालनी मदद लेवा बंने जणा आव्या, पण, कोईनो पक्ष नहि करतां, बंने लडीने मार्या जाय, अथवा नबळी स्थितिए पोहोंची जाय, तो ठीक पडे, एवुं विचारीने कोईनो पक्ष स्वीकार्यो नहि.

१८०७. काब्राल १३ वर्ष सुधी गोवानो गवर्नर अने कॅप्टिन जनरल रह्यो. एनी जग्याए, बेर्नार्द जुजे दे लोरेंन कोंद दे सारजेद, वाइसरोय अने कॅप्टिन जनरल निमायो. तेणे मेनी ३० मी तारीखे चार्ज लीधो. ने काब्राल ब्राझिल गयो.

१८०९. नेपोलियने, पोर्टुगालनो कबजो करी लीधो, एटले ब्रिटिश लश्करी टुकडियोए फिरंगियोनां जे जे सेटलमेंट हतां ते स्वाधीनमां राख्यां. चीन मांहेला मकावनो कबजो लेवा देवाने त्यांना गवर्नरे अटकाव कर्यो नहि; पण ब्रिटिश सेनाए त्यां प्रथमज प्रवेश कर्यो, ए कंताननना हाकमने अणगमतुं होवाथी, तेमनी साथे व्यापार चलाववानी बंधी करी, अने सेनाने नीकळी जवानी धमकी आपी. आम होतां, व्यापार चालु राखवानी खातर, कंताननना हाकम साथे समजुत करीने, सेना पाछी काहाडी लीधी.

१८१०. पोर्टुगालना व्यापारनी हकिकत आ सालमां नीचे प्रमाणे तैयार थयेली जणाय छे:—

सन १७९५ थी १८०६ सुधीमां ब्रिटिश संस्थानमां आयात माल थयो तेनी किंमत शिक्का रुपिया ४०,८८,८०९

एज वर्षोमां निकास थयो. शिक्का रुपिया. २,७४,२७,४९०

आयात करतां निकासनो वधारो ... २,३३,३८,६८१

सन १७९५ थी ते १८०६ सुधीमां ब्रिटिश संस्थानोमां पोर्टुगीझ रोकड आवी.

रुपिया. २,२७,११,७८७

ब्रिटिश संस्थानो खाते जमा बाकी रुपिया ४,६०,५०,४६८

केप आफ गुड होपनो मार्ग शोधी काहाड्या पछी, सन १६४० सुधी लिझ्बनथी जे जे सालमां जेटला वाहाणोना काफला अथवा नौकासैन्य हिन्दखाते मोकलवामां आव्युं तेनी हकिकत बतावनारूं पत्रक.—

दरेक सफर फेब्रुआरी अने एप्रिलनी वच्चे करवामां आवी छे.

वर्ष	वाहाणो	वर्ष	वाहाणो	वर्ष	वाहाणो	वर्ष	वाहाणो	वर्ष	वाहाणो
૧૪૯૭	૩	૧૫૨૧	૩	૧૫૫૫	૫	૧૫૯૦	૫	૧૬૧૯	૪
૧૫૦૦	૧૩	૧૫૨૨	૪	૧૫૫૬	૫		ङ૩		૫
૧૫૦૧	૪	૧૫૨૩	૯	૧૫૫૭	૫	૧૫૯૧	च૬	૧૬૨૦	૪
	૯	૧૫૨૪	૧૭	૧૫૫૮	૪	૧૫૯૨	૪		૨
૧૫૦૨	૫	૧૫૨૫	૬	૧૫૫૯	૬	૧૫૯૩	૫		૨
૧૫૦૩	૫	૧૫૨૬	૫	૧૫૬૦	૬	૧૫૯૪	૧૦	૧૬૨૧	૪
	૩	૧૫૨૭	૫	૧૫૬૧	૫	૧૫૯૫	૫		૬
	૩	૧૫૨૮	૧૧	૧૫૬૨	૬	૧૫૯૬	૫	૧૬૨૨	૪
	૩	૧૫૨૯	૫	૧૫૬૩	૪	૧૫૯૭	૩		૪
૧૫૦૪	૧૩	૧૩૩૦	૬	૧૫૬૪	૪	૧૫૯૮	छ'૫	૧૬૨૩	૩
૧૫૦૫	૨૨	૧૫૩૧	૫	૧૫૬૫	૪	૧૫૯૯	૪		૫.
	૫	૧૫૩૨	૫	૧૫૬૬	૪		૩	૧૬૨૪	૨
	૨	૧૫૩૩	૭	૧૫૬૭	૪	૧૬૦૦	૪		૬
૧૫૦૬	૧૬		૧૦	૧૫૬૮	૫	૧૬૦૧	૪	૧૬૨૫	૨
	૬	૧૫૩૪	૫	૧૫૬૯	૪		ज'૫	૧૬૨૬	૩
૧૫૦૭	૪	૧૫૩૫	૭	૧૫૭૦	૪	૧૬૦૨	૬	૧૬૨૭	૨
	૪	૧૫૩૬	૫		૧	૧૬૦૩	૫		૪
	૭	૧૫૩૭	૫		૩	૧૬૦૪	૫	૧૬૨૮	૩
૧૫૦૮	૪		૬	૧૫૭૧	૭		૨	૧૬૨૯	૩
૧૫૦૯	૧૩		૮	૧૫૭૨	૪	૧૬૦૫	૬		૬
	૧૬	૧૫૩૮	૧૧		૧		૩	૧૬૩૦	૨

१५१०	४	१५३९	६	१५७३	४		१	१६३१	२
	७	१५४०	४	१५७४	६	१६०६ }	झ ३		२
						१६०७ }		१६३२	ट३
	३	१५४१	५	१५७५	४	१६०८	६		३
१५११	६	१५४२	४	१५७६	५		८	१६३३	२
१५१२	९	१५४३	५	१५७७	४		५		२
	४	१५४४	६		२	१६०९	५	१६३४	३
	१	१५४५	६		३	१६१०	३	१६३५	२
१५१३	४		१	१५७८	३	१६११	३		२
१५१४	५	१५४७	६		२		२	१६३६	२
	२		३	१५७९	ख५		१	१६३७	२
१५१५	१७		३	१५८०	४		१	१६३८	·४
	३	१५४८	५	१५८१	ग५	१६१२	३	१६३९	०
१५१६	५		३	१५८२	५	१६१३	४	१६४०	
	१		३	१५८३	५	१६१४	५		
१५१७	६	१५४९	५	१५८४	६	१६१५	४		
१५१८	१२	१५५०	५	१५८५	५	१६१६	३		
१५१९	१४	१५५१	८	१५८६	घ६	१६१७	४		
	३	१५५२	६	१५८७	६		२		
१५२०	१०	१५५३	क५	१५८८	५	१६१८	ज५		
१५२१	१२	१५५४	६	१५८९	५				

क. निशानीवाळां ५ वाहाणनी सफर १५५३ मां करी, ते साथे पोर्टुगीझ एपिक कवि कॅमोएन्स (Camoens) हिन्दमां आव्यो हतो.

ख. निशानीनी सफर १५७९ मां थई, तेमां ५ वाहाणनो काफलो कवेळाए मोकल्यो एम मान्युअल डी फारिया साउझा नामनो ग्रंथकार पोताना "एशिया पोर्टुगुइझा" नामना ग्रंथमां केहे छे, कारण के सेबाशियन राजाना मरण पछी, तेमनो देश घणो दुर्दशामां आवी गयो हतो. तेवा समयमां आवी महान गोठवण करी शक्या ए नवाई जेवुं छे.

ग. आ सफर १५८१ मां थई, अने त्यार पछीनी बीजी केटलीक, स्पेनना राजाओए करावी छे, केमके, आ वेळाए तेओ पोर्टुगालना राजा हता. अने केटलीक, तेओए परवाना के इजारा आपीने, अथवा जुज मुदत माटे स्थपायली कंपनियोने उतेजन आपीने करावी छे.

१८१४. धर्मसमीक्षणसभा (The Tribunal of the Inquisition), जे १५६० मां स्थापवामां आवी हती, ते काहाडी नांखवामां आवी. एक ग्रंथमां १८१२ मां काहाडी नांखी एम जणावे छे. अने ते अंग्रेज सरकारनी नेक सलाहथी काहाडी नांखवामां आवी.

युसफ अदिलशाहनो मेहेल, जेमां वाइसरोय १५५४ नी साल सुधी रेहेता हता, अने पछीथी ते धर्मसमीक्षणसभा बेसारवा माटे सोंपी दीधो हतो, तेनो आ सालमां नाश करवामां आव्यो.

१८१५. आग्वाद अने कब, ए बे किल्ला, सन १८०१ मां

घ. छ वाहाणोनी १५८६ नी सफरमांनुं एक वाहाण, ग्रेके छींनवी लीधुं हतुं.

ङ. त्रणमांनुं एडमिरल वाहाण अंग्रेजोए लिस्बननी समीपमांज पकडी लीधुं हतुं.

च. ६ मांहेलुं एडमिरल वाहाण माद्रे दे दियास, हिन्दथी पाछुं वळी आवतुं हतुं ते वेळाए अंग्रेजोए पकडी लीधुं हतुं.

छ. पांच झाझनी आ नौकासेना तैयार तो थई, पण टेगस नदीना मुख आगळ, अंग्रेजोए पडाव नाखीने ते रोकी राखी हती.

ज. आ पांच मांहेलुं एडमिरल वाहाण डच लोकोए सेंट हेलीना आगळ झाली लीधुं हतुं.

झ. आ त्रण वाहाणोनी नौकासेना १६०६ मां तैयार करवामां आवी हती, पण डचोए टेगस नदीनुं मुख रोकी लीधुं हतुं, तेथी १६०७ मां रवाने थई शकी हती.

ञ. आ पांचनी नौकासेना, केप-आफ-गुड होप आगळ अंग्रेजी काफलाए रोकी राखी हती. (Trigatius) त्रिगातियस नामनो एक जेसुई केहे छे के, ८०, हजार (patacas) पताका आपवा मांड्या तोपण तेमणे मान्युं नहि.

ट. आ त्रण वाहाणो रवाने करवामां आव्यां न हतां.

अंग्रेजोए लई लीधा हता, ते, बंने वच्चे संधि थयो एटले फिरंगियोने, आ सालमां पाछा मळ्या.

१८१६. वाइसरोयनी जग्याए डों दियोग दे सौज कोंद दे रियनी निमनोक थतां, तेणे नवेम्बरनी २९ मी तारीखे चार्ज लीधो, अने लोरेंन सारजेद मुक्त थतां, रियो डी जांनेरोमां गयो.

१८२०—२१. पोर्टुगालमां केटलाक राजकीय फेरफार थया, तेने अनुसरीने, तेमना हिन्दना राज्यमां पण थवा मांड्युं., दंगो उठावनाराओए वाइसरोयने पदभ्रष्ट करीने कावना किल्लामां केद कर्यो. ता. १६ मी सप्टेम्बर १८२१ ने दिवसे, कामचलाउ पंचायत (Junta) स्थापी. पण ते लांबी टकी नहि. बीजो फेरफार थवाथी, डिसेम्बरनी ३ जी तारीखे पंचायत पासेथी सत्ता लई लेवामां आवी.

सन १८२० ना जुलाईनी १९ मी तारीखे गवर्नर तरीके डों मानवेल दा कामरनी निमणुक थई हती; तेथी ते १८२१ ना नवेम्बरनी २५ मी तारीखे गोवे आवी पोहोंच्यो हतो, पण त्यां राज्यक्रान्तिनी स्थितिनो पवन वातो हतो, तेथी पोतानो अधिकार स्वाधीन लेवानुं जवा दईने, जेवो किनारे उतर्यो तेवोज, एक खानगी घर लईने तेमां रह्यो हतो. ता. ३ जी डिसेम्बरे बीजुं तोफान मच्युं, अने कामचलाउ पंचायत रद करवामां आवी, एटले

१. Field-Marshals Manoel Godinho da Mira;

२. Joaquim Manoel Correia da Silva e Gama;

३. The Chief Magistrate Manoel Josè Gomes Loureiro,

४. Goncalo de Magalhaes Teixeira, and

५. Manoel Duarte Leitáo. आ पांच जणानी पंचायत.

तेणे वाइसरोयनी तरवार बांधी, चार्ज लीधो. राज्यचक्र फेरववावाळानी हजी सत्ता चालती हती, तेथी पोतानी साथे बीजा चार सहअधिकारी, राज्य चलाववा राखवा पड्या. पोते प्रेसिडेन्ट (प्रमुख) नीमायो, अने बीचा चार मेम्बर ठराव्या.

१८२२. वाइसरोय पार्दे ता. २ जी आक्टोबरे गोवेथी मुंबई गयो हतो, ते ता. ८ मी फेब्रुआरिये, पोताना अधिकार उपर पाछो आव्यो. ता. २४ मी मार्चे, एक लश्करी वाहाणमां बेशीने, हिन्द छोडी रियो डी जानीरो गयो.

१८२३. आ (पंचायत) कौन्सिल नवेम्बरनी १८ मी तारीख सुधी चाली. पोर्टुगालनो राजा पाछो दाखल थतां १८२२ नुं नवुं बंधारण (constitution of 1822) स्थपातां, कामरे कोन्सिल मोकुफ करी, अने त्यारथी पोते स्वतंत्र काम चलाववा लाग्यो.

१८२४. आगस्टनी २२ मी तारीखना राजाना लेखथी तेने वाइसरोय अने कॅप्टिन जनरलनुं पद प्राप्त थयुं.

१८२५. मार्चनी १० मी तारीखे, उपरनुं पद तेणे धारण कर्युं, त्यार पछी नवेम्बरनी १६ मी तारीखे ते मरण पाम्यो, ए-

---

१. The Archbishop of Cranganor, Dom Fr. Paulo de S. Thomé de Aquino,

२. Brigadier, Antonio de Mello Souto Maior Telles.

३. Magistrate, João Carlos Leal

४. Physician-in-Chief, Antonio Josè de Lima Leitão. आ शख्श पछवाडेथी, कान्स्टिट्यूशनल कोर्टेसनो डेप्युटी ठरतां तेनी जग्याए कॅप्टिन मोर जोक्विम मोराओ गार्सझ पाल्हा Captain-Mor Joaquim Mourão Garcez Palha दाखल थयो.

टले थोडी मुद्दत माटे, त्रण जणनी पंचायत (Junta) ठरावीने राज्यवहिवट चालतो राख्यो.

मानवेल दे कादरे पोतानी कारकीर्दिना समयमां, सार्वजनिक कामोनो प्रचार करवा मांड्यो हतो, तेथी एनुं संभारणुं रही गयुं छे.

१८२७. दों मानवेल दे पोर्तुगाल इ. कास्त्र, आक्टोबरनी ९ मी तारीखे आव्यो; अने तेणे गवर्नरनो चार्ज लीधो.

१८३०. एप्रिलनी ता. ७ मिये कास्त्रने वाइसरोयनी पदवी आपवामां आवी. एना पछी वाइसरोयनी पदवि कोईने आपवामां आवी नथी.

१८३५. जान्युआरीनी १४ मी तारीख सुधी कास्त्रना हाथमां कारभार रह्यो. तेटलामां, राज्यव्यवस्था परिवर्त्तनना विचार धरावनारा पोर्टुगीझना हिन्द राज्यमां घणा हता, तेओ कोई कोई वार हद्पार जईने अपकृत्य करता जणाता हता, तोपण, कास्त्र घणुं डाहापण, अने अगमचेती राखीने, सर्वेने निभावी लेतो हतो; जराक जेवुं कारण बने तो तेओ उतरी पडवानी तैयारीमां आवी जता, तेनो निवेडो ते युक्तिसह लावी देतो हतो. एना कारभारमां विग्रहना प्रसंग बन्या नहि, तेथी सुधारो करवा उपर एनी दृष्टि जतां, पणजी[२] (नवीन गोवा) शहरनी रचनामां शोभा वधारवानो प्रारंभ कर्यो. हवणां जे भव्य इमारतो जोवामां आवे छे ते घणी खरी, एनाज समयमां बांधवामां आवी छे.

---

१. Dom Fr. Manoel de São Galdino, Archbishop of Goa.

२. Candido Josè Mourão Garcez Palha, Chief of the Squadron

३. Antonio Ribeiro de Carvalho, Auditor–General.

२ आ शहर गोवेथी सुमारे ४ मैलने छेटे, मांडवी नदीना किनारा उपर छे. पूर्वमां एक म्होटो, पत्थरथी बांधेलो पुल छे, ते १६२९ नी सालमां

पोर्टुगालमां, सन १८३४ मां एकाधिपत्यनी फरीने स्थापना थवानो हवे प्रसंग आव्यो. दों पेद्रोनी कुमारी, मेरिया (बीजी) राणीपदे स्थपाई. एना राज्यना प्रारंभमां, हिन्दना देशी पुरुषने राज्याध्यक्ष निमवानी धारणा थई. बेर्नार्द पेर दा सिल्व नाम धारण करेलो एक देशी, आ वेळाए पोर्टुगालमां हतो, तेने (प्रीफेक्ट) "राज्याध्यक्ष"नुं पद आपवानो ठराव १८३४ ना मेनी ७ मी तारीखे थयो. ते १८३५ ना जान्युआरीनी १० मी तारीखे गोवे आव्यो. ता. १४ मिये तेणे राज्यनो मुल्की अधिकार स्वाधीन लीधो; पण ते तेणे मात्र १७ दिवस भोगव्यो.

सिल्व एक कुशळ पुरुष हतो; तेनामां भाव अने अभाव, ए बंनेनुं सबळ मिश्रण होतां, तेणे राज्याधिकारनुं काम चालतुं कर्युं के तरतज, अव्यवस्थानो फरीने प्रारंभ थवा मांड्यो. १ ली फेब्रुआरिये, गोवामां आ राज्याध्यक्षनी सामे वळवो उठ्यो; अने तेना गडबडाटमां, लोहीनी छोळो उछळवा मांडी; तेने पकडी लेवामां आव्यो, ने लागलोज मुंबई रवाने करी दीधो. थोडो समय गयापछी, ते फिरंगीना प्रदेशमां पाछो आव्यो, अने दमण तथा दी-

---

नोरोंज वाइसरोये, पावलिस्तानी मददथी बंधाव्यो हतो. तेनी लंबाई २ मैलनी छे. शेरियो पोहोळी, अने केटलीक फरशबंधी करावेली छे. उच्च भागमां फिरंगी देवल छे. समुद्र किनारा उपर राजवाडो छे, तेमां सिंहासनस्थान छे, मुल्की अने दीवानी कचेरियो आदिनी गोठवण राखवामां आवी छे. थोडे छेटे सैन्यालय, पुस्तकालय, विद्यालय, राज्यमंत्रसभागृह (सेक्रेटेरियेट,) रोगशांतिकशाळा, कारागृह, टपालखातुं, इत्यादि सुंदर बांधणीनी ईमारतो छे. सैन्यालयनी सामे चतुष्कोणी घुंमटमां आल्बुकेर्कनुं पूतळुं छे. शहरना उत्तर भागमां सुशोभित अने मनोहर हिन्दु देवालय छे. सारुं बंदर होवाथी व्यापार सारो चाले छे. व्यापारी मंडळियो अने दुकानदार घणा छे. श्रीमान लोक, आगळ,पालखी, म्याना, अने मांचामां बेसीने हरता फरता. हवणां तो गाडियो घणी थई छे. १८७३ मां ३,६२७ घरां अने सुमारे १० हजार माणसोनी वस्ती हती.

नमां अधिकार चलाववा लाग्यो. एनी गेरहाजरीमां, गोवामां पोर्तुगाल, ई कास्रे, बीजीवार, राज्यनो मुदती अधिकार लीधो. लोकोनां उश्केरायलां मन अने तेमनो उभरो शमावी देवामां ए फावी गयो. अने गोवामां समाधान शान्तिथी व्यवस्था प्रतिपादन करी. चालता कायदानी रूढीने अनुसरीने, राज्याध्यक्षीना पेहेला सभासद सिल्व ई. गामाने राज्यकारभारनो प्रमुख ठरावीने, मात्र ४८ होरामां बनती व्यवस्था बेर्नार्द पेर दा सिल्वे करी नाखी, ने पछी तेणे अधिकार छोडी दीधो.

बेनार्द पेर दा सिल्वनी, राज्याध्यक्ष तरीके फरीथी स्थापना करवाना विचारथी, फरीने पाछुं तोफान शिरु थयुं; पण धारेली वात बर आवी नहि. मार्चनी ३ जी तारीखे लश्करे बंड मचावीने सिल्व ई. गामाने तेना अधिकार उपरथी उठाडी मेल्यो; अने कामचलाउ कौन्सिल* ठराववामां आवी. तेमां मात्र कर्नल जुवाव काझिमिर दा रोका वास्कोंसेलस प्रमुख, अने बीजा बे सभासद कबुल थतां त्रण जणनी सभा थई. फोर्चुनेट दे मेल लश्करी गवर्नर हतो, ते लिझ्बन रवाने थई गयो.

१८३६. डिसेम्बरनी ७ मी तारीखे फ्र. कान्स्टन्टिन मरण पाम्यो, एटले गोवाना रेहेवासीमांथी त्रण जणने कौन्सिलर नीमवा माटे सभा भरातां, बीजा त्रण पसंद करी, पांचनी पंचायत पूरी करी. तेमांथी एक जण नीकळी गयो, तथा एक मरण पाम्यो.

---

* प्रमुख. Colonel João Cazimirs da Rocha Vasconcellos

सभासद. १. Manoel José Rebeiro, Physician-in-Chief.

२. Fr. Constantino de Santa Rita, Father of the Christians. माजी वाइसरोय पोर्तुगाल इ. कास्त्र, तथा मॅजीस्ट्रेट बेर्नार्दिय मोरैर दी कारवाल्ह ए बे जणे कौन्सिलमां रेहेवानी ना पाडी, ने कास्त्र गोवा छोडीने विंगोरले जतो रह्यो; अने कारवाल्ह लिझ्बन गयो.

१८३७. एप्रिलनी १० मी तारीखे बे खाली पडेली जग्या पूरवामां आवी. तेओ थोडा दिवस रही कौन्सिलमांथी नीकळी गया एटले बाकीना त्रण जणा कारभार चलाववा लाग्या. १८३६ ना मेनी २ जी तारीखे, सिमाव ईफांत दे लासेर्दे, बार्वोव दे साब्रोस, गवर्नर निमायो. त्यारथी नवा धारा प्रमाणे, हिन्दमां आवनारा गवर्नरोने गवर्नर—जनरलनुं पद आपवानो वहिवट चालतो कर्यो. आब्रोस १८३७ ना नवेम्बरनी १९ मी तारीखे गोवे आवी पोहोंच्यो. अहिं एनो सारो सत्कार थयो नहि. न्यायाधिकारीना प्रमुख, अने डों पेद्र सेनाधिपतिनी साथे तेने वांधा उठवा मांड्या, एटले बंने जणा पोतानो अधिकार मूकीने गोवेथी नाशी गया.

१८३८. साब्रोसनुं शरीर सारुं रेहेवा लाग्युं नहि, एटले एणे पण धाराप्रमाणे पोतानुं काम कौन्सिलने सुप्रत कर्युं, अने थोडा दिवसमां, १४ मी आक्टोबरे मरण पाम्यो. कौन्सिलमां मुख्य, धर्माध्यक्ष हतो तेनो २१ मी नवेम्बरे देहांत थयो, एटले बाकीना त्रण सभासदो काम चलववा लाग्या.

१८३९. मार्चनी पांचमी तारीखे, जुजे आन्तोनिय वियर दा फ्रोंसेक कामचलाउ गवर्नर जनरल ठर्यो, पण मनवेल जुजे मेन्दीस बराव दे कांदल गोवामां आवी पोहोंचतां, तेने नवेम्बरनी १५ मी तारीखे अधिकार सोंपी दीधो.

१८४०. बराव कांदलनो राज्यवहिवट जोतां, ते घणुं सारुं काम बजावी शकत, एवी आशा हती, पण एप्रिलनी १९ मी तारीखे ते मरण पाम्यो. राज्यखटलो पाछो कौन्सिलना हाथमां गयो, अने ते प्रमाणे गोठवण करवामां आवी गई. सप्टेम्बरनी

१४ मी तारीखे, राणिये गोवाना दरियाई खाताना जुजे जोकीं लोपीस दे लिमने ता. २४ मी सप्टेम्बरे कामचलाउ गवर्नेर जनरल निम्यो. एणे फिरंगीनी सरहदमां घणा सुधारा कर्या.

१८४२. गोवामां लश्करी खाताए बंड मचाव्युं. अने लिमने एप्रिलनी २७ मी तारीखे पदच्युत कर्यो, तेथी ते मुंबई जईने रह्यो, ने त्यांथी पोर्टुगाल पाछो गयो.

नवी कौन्सिल बंधाई ते काम चलाववा लागी. फ्रान्सिस्क शावियर दा सिल्व पिरैर कोंद दास आंतस गवर्नेर जनरल निमाईने आवतां, तेणे सप्टेम्बरनी १९ मी तारीखे तरवार बांधी चार्ज लीधो. लश्करी खातामां, अने बीजां खातांमां, तेणे खर्च कमी थाय एवी सारी व्यवस्था करी. पणजी शहरने नवीन गोवा (Nova Goa) एवुं नाम आपीने तेने नगरीनुं उपनाम आपवानी स्थितिए पोहोंचाडी दीधुं.

१८४३. एप्रिलनी २५ मी तारीखे आंतसने तेना देशथी वारंट मळ्युं, तेमां तेनो चार्ज, दरियाई खाताना मुखी, जोकी मौरांव गारीझ पाल्हने आपवानो हुकम होवाथी,तेज दिवसे तेणे सोंपी दीधो.

१८४४. जुजे फेरैर पेस्तान गवर्नेर जनरल ठरीने गोवे आव्यो त्यारे तेणे मेनी २० मी तारीखे चार्ज लई लीधो. हिन्दना फिरंगी राज्यवहिवटमां एणे घणा सुधारा कर्या.

१८४७. मकावमां गवर्नेर जनरलनी जग्या नवी काहाडवाथी, मकाव अने तिमोर हवे गोवानी हदमांथी बातल करी, त्यां दाखल करवामां आव्यां. गोवाना तावामां दमण अने दीव ए बे शाखा रही. पेस्ताने गोवामां वैद्यकशाळा (Medical School) स्थापी. जूना गोवामां आल्बुकेर्कनुं पुतळुं हतुं, ते त्यांथी उपाडी लावीने, १८४७ ना अक्टोबरनी २९ मिये, पणजी नगरीना सैन्यालयनी सामे

उभुं कर्युं. आ प्रसंगे, समयने अनुसरती, ते शूर सरदारना वखाणनी कविता तेणे गाई हती.

व्यापार चालतो छेक बंध थई गयो हतो, ते पाछो चलाववाने गोवामां एणे एक कंपनी उभी करी, पण प्रथमनी कंपनियोनी पेठे ए पण नीभी शकी नहि.

आ समयमां सांवतवाडीमां बंड उठ्युं, त्यांना केटलाक बंडखोर लोकोए गोवामां जईने आश्रय लीधो. तेथी मुंबई सरकार अने गोवानी सरकार वच्चे वांधो उठ्यो, पण बंने सरकारना डाहापणथी संतोषकारक निवेडो आवी गयो.

१८५१. पेस्ताने सात वर्षलगी राज्य चलाव्युं, तेमां एणे सारा सुधारा कर्या. एनी जग्याए, जुजे जोर्की जा लाप बारांव ठरतां, जान्युआरीमां तेने चार्ज सोंपी दीधो. ते पोताना पूर्वगामी अधिकारीने पगले चाल्यो, अने घणा सुधारा कर्या.

१८५४. आ सालमां गवर्नर जनरले गोवामां एक नार्मल स्कुल, अने एक हायस्कुल स्थापी; तेमज, रसायनशास्त्रनो अभ्यास करावबाने एक वर्ग नवो कर्यो. आ सिवाय ४९ न्हानी निशाळो उघाडी.

दीपु अथवा दीपाजीना उपरीपणा नीचे १८५२ नी सालमां त्यांनी राणियो वच्चे कलह उत्पन्न थयो हतो, ते शमावी देवानी भांजगडमां कालक्षेप थवाथी, राज्यमां बीजा सुधारा करवामां विक्षेप आवी पड्यो.

१८५५. लाप बारांवनी तबियत सारी रेहेवा मांडी नहि, तेथी हुकम प्रमाणे, मेनी ६ मी तारीखे कौन्सिलने चार्ज आपीने ते पोर्टुगाल रवाने थई गयो. कौन्सिले लगभग छ मास सुधी काम चलाव्युं. आन्तोनिय सेजार दे वास्कोंसेलस कोरिय विस्कों दे

तोरस नोव गवर्नर जनरल निमाईने आव्यो, एटले तेने नवेम्बरनी ३ जी तारीखे चार्ज सोंपी दीधो. एणे ब्रिटिश राज्य अने गोवानी वच्चे अवरजवरना मार्ग आदिनो व्यवहार सारी रीते चाली शके एवा सुधारा कर्या.

१८५७, ब्रिटिश हद्दमांथी घाट उपर चडीने गाडी नीचे उतरी आवे एवा मार्गनी सरळता आ सालमां थई.

१८५८. (Camar of Nova Goa) नवीन गोवाना कामरना मेहेलनो एप्रिलनी २७ मी तारीखे पायो नंखायो. तेमज, सप्टेम्बरनी १५ तारीखे, ब्रिटिश राज्यमां जवानो एक बीजो रस्तो मंडायो.

१८५९. गोवामां वीजळीना तारथी व्यवहार चलाववानी गोठवण करवामां आवी. जनसमूहनी अरोगता साचववा माटे घणा प्रकारनां काम उठाव्यां. दमण अने दीवनी सरह्द मुकरर करीने पत्थर खोडवामां आव्या.

१८६०. आखा हिन्दमां निपजतो माल, तेमां मुख्यत्वे करीने फिरंगियोना राज्यमां थती चीजोनुं उद्योगी प्रदर्शन, ता. २९ मी जान्युआरीने रोज खोलवामां आव्युं.

घणा रस्ता बांधीने अवरजवरनी सरळता तेणे घणी वधारी दीधी.

नगरहवेलीनुं परगणुं मराठाए १७८० ना जान्युआरीनी ६ ठ्ठी तारीखे फिरंगियोने आप्युं हतुं. आ परगणानी अने दमणनी वच्चे ५ थी ते सात मैल सुधीनो ब्रिटिश प्रदेश आवी जतां, तेनी सीमा नक्की थवानी अगत्य हती. ते नक्की करवाने बंने सरकार तरफथी फेब्रुआरीनी ३ जी तारीखे दमण गंगा नदीना तीर उपरना महुन गाम (जे फिरंगीना गाम पारडीनी पासे छे)आगळ

कमिशनरो मळ्या. पण जवाबदारी माथे राखे एवो अंग्रेजी कमिशनर नहि होवाथी, छेवटनो निवेडो आव्यो नहि.

१८६३. एप्रिलनी १६ तारीखे फरी कमिशन मळ्युं, अने मे मासनी २ जी तारीखे संतोषकारक निवेडो आवी गयो.

१८६४. कोंद दे तोरस नोवे, नव वर्ष सुधी अधिकार चलावीने, डिसेम्बरनी २५ मी तारीखे, जुजे फेरैर पेस्ताननं चार्ज सोंप्यो.

१८६५. जान्युआरीनी ९ मी तारीखे, नोव हिन्द छोडीने पोर्टुगाल गयो. प्रथम एणे १८४४ थी १८५१ सुधी वाइसरोयनो अधिकार भोगव्यो हतो. पोताना देशमां पण जुदी जुदी जग्याए, पोतानी सरकारनी सारी नोकरी बजावी हती, अने ते कुशळ कारभारी गणातो हतो. केटलीक अगत्यनी दरबारी इमारतो तेणे बंधावी हती.

१८६९. फेब्रुआरीनी २५ मी तारीखे, पोर्टुगाल राज्यमांथी गुलामगीरी काहाडी नांखवानुं जाहेरनामुं प्रसिद्ध करवामां आव्युं. समयने अनुसरीने जकातमां पण फेरफार करवामां आव्यो.

१८६९. गोवामां आयुद्धालय (Arsenal) हतुं, ते आ सालमां बंध करवामां आव्युं. आ जग्या प्राचीन समयनी गणाय छे. मुसलमानोना कबजामां गोवा हतुं, त्यारथी ए जग्या जाणीती छे. प्रथम पोर्टुगीझो गोवे आव्या त्यारे, मुसलमानो आ ठेकाणानी पासे, पोतानां वाहाणो लई गया हता, ने आ जग्याना दरवाजामां थईने फिरंगियोए गोवामां प्रथम प्रवेश कर्यो हतो. आल्फोन्सो डी आल्बुकेर्कना समयथी आ जग्यानो उपयोग थतो आव्यो हतो. तेणे एमां केटलोक सुधारो कर्यो हतो. १५४० मां आ कारखानानी जुदी जुदी शाखामां थईने ७०० माणस काम करतुं हतुं. सोळमा शतकनी समाप्ति सुधी फिरंगियोनी वृद्धिना स-

मयमां आ आयुद्धालय, जोइती वस्तुओ पूरी पाडी शकतुं हतुं. एना वंडामां टंकशाळ स्थापवामां आवी हती. गोदी तरीके पण आ जग्या उपयोगमां आवती हती. युद्धनौका अने बीजां वाहाणो अहिं बांधवामां आवतां हतां. तोपो अने बीजां हथियारो अहिं बनाववामां आवतां हतां. सन १७५३ ना जुननी ९ मी तारीखे अहिं आग लागी हती, ते वेळाए घणो भाग बळी गयो हतो; अने वाहाणोने पण नुकसान लाग्युं हतुं. पछवाडेथी ते फरी बांधवामां आव्युं हतुं. फिरंगियोनी पडती आवी छतां, अने नौकासैन्य ओछुं थई गयुं छतां पण, आयुद्धालयनुं म्होटुं खर्च चालतुं रह्युं हतुं. छेवटमां, ८६१ माणसो कामे लागतां हतां. धीरे धीरे खर्च घटाडता हता, तोपण, तेमनी गुंजास करतां वधारे हतुं. १८५६ ना जुलाइनी ४ थी तारीखे, तोरस नोवे, आ खातुं घणुं घटाडी दीधुं, अने १८६९ मां तो तेनो समूळगो छेडो आण्यो. ते मांहेली आफीसो तोडी पाडीने बधुं खेदानमेदान करी मूक्युं. आप्रमाणे पोर्टुगालनी कीर्त्तिना स्तंभ जेवुं स्थान पायमाल थयुं.

१८७०. मार्गावमां पुरालय (Camara Municipal) बंधाव्युं.

१८७०. मे मासनी ७ मी तारीखे पेस्तने, गवर्नर जनरलनो चार्ज, पोताना क्रमानुयायी, जानुआर्य कोरिया दे आलमेद, विसकोंद दे एस जानुआर्यने सोंपी दीधो, अने त्रण दिवस पछी पोर्टुगाल भणी रवाने थई गयो.

आलमेदे पोर्टुगालमां सारी नोकरी करी हती, तेथी ते प्रख्याती पाम्यो हतो. ते मकावनो गवर्नर हतो, त्यांथी हिन्दमां जग्या आपवामां आवी. अहिं ए बारीकीथी जोई विचारी काम करनार तरीके गणायो.

१८६९. डिसेम्बरनी २ जी तारीखना हुकमथी सेनामां फेरफार करी, अगत्य होय तेटलांज माणसो राखवानी गोठवण करवा मांडी; तेथी १८७० ना फेब्रुआरीनी २२ मी तारीखे बंड उठ्युं; तेमां बधी पलटणो सामेल थई गई. मुनीसिपाल गार्डे, अने तोपखानावाळा तेमना भेगा मळ्या नहि. सरकारने हवे लटी पडवानी अगत्य पडतां, बंडखोरोनी मरजी प्रमाणे करवुं पड्युं. पण ज्यारे पोर्टुगाल लखाण मोकल्युं त्यारे, त्यांनी सरकारे मंजुरी आपी नहि, एटले फरीथी पाछुं बंड मच्युं.

१८७१. सप्टेम्बर मासनी २१ मी, २३ मी, अने २४ मी तारीखे, एक पछी एक पलटण बंड उठाववामां सामील थई गई. स्थानिक सरकारे आ समये घणी सावधानी राखीने, युक्तिबंध काम लीधुं; गोवानुं रक्षण थाय एवा उपाय योजी लीधा; अने तेज वेळाए, पोर्टुगालमां तार मारफते खबर मोकलीने, सेना मोकलवानी अरज करी. दरम्यानमां लश्करनो उपाडो बंध पाड्यो. जे चार पलटणे बंड उठाव्युं हतुं, तेने मोकुफ करी नांखी; लश्करी निशाळ स्थापी हती ते उठाडी दीधी; अने ज्यां जेटलुं जोइये त्यां तेटलुं लश्कर राखवानी नवी गोठवण करी. चडाई करी जवानी अगत्य पडे, तेने माटे एक पलटण करी, ते साथे तोपखानानी एक टुकडी सामेल राखी; पोलिसनी टुकडियो वधारे जमावी.

आ प्रमाणे गोठवण थई गया पछी, लिझबनना राजाए पोताना भाई डों आगस्तोने सेनासहित हिन्द मोकल्यो हतो, ते आवी पोहोंच्यो.

ब्रिटिश हदना अपराधियो, अपराध करीने फिरंगियोनी हदमां जता रेहेता हता, तथा ब्रिटिश सरकारने ए केदियो सोंपी दे-

वानो बंदोबस्त करावावानी अगत्य जणातां लखाण चाल्युं, पण ते विषे कांई गोठवण थई नहि.

आलमेद जानुआर्येनी जग्याए, जोकीं जुजे दे मासेद ई कौत गवर्नेर जनरल ठरीने आव्यो. तेने १८७१ ना डिसेम्बर मासनी १० तारीखे चार्ज सोंपी दीधो.

१८७२. जान्युआरीनी १९ मी तारीखे, आलमेद जानुआर्य गोवेथी चीन रवाने थई गयो.

फिरंगियोने पादशाही फर्मान १७१४ नी सालमां मोगल पासेथी मळ्युं हतुं, तेनी रुए तेओ २॥ टका जकात सुरतमां भरता हता. त्यां ब्रिटिशनुं राज्य स्थपायुं तोयपण, तेमनी जकातनो दर तो मामुल रेवाज प्रमाणे चालतो रह्यो. तेने अनुसरीने फिरंगियोए गोवेथी तेवो माल सुरत मोकली, त्यां २॥ टका जकात भरी, मुंबईमां जथाबंध द्राक्षनो दारू, अने बीजी जातना अर्कनी आयात करता हता, तेथी बीजा जे वधारे जकात भरता हता, तेओ करतां वधारे लाभ मेळवी लेता हता, तेथी सरकारने घणुं नुकसान थतुं हतुं. आ वात ब्रिटिश सरकारनी जाणमां आवी त्यारथी लखाण चालवा मांड्यां. वेपारियो पण पोकार करवा लाग्या. एटले छेवटे इंग्लंड अने पोर्टुगालनी सरकार वच्चे ए विषे भांजगड चाली. जुलाइनी २६ मी तारीखना मुंबई गवर्मेंट गझेटमां ठराव छपायो, तेमां सप्टेम्बरनी १ तारीखथी जूनुं फर्मान रद करवामां आव्युं.

१८७४. लिझ्बन अने गोवा वच्चे आगबोटनो जवरअवर करवानो बंदोबस्त, डिसेम्बरमासनी ३० मी तारीखे, ब्रिटिश इंडिया स्टीम नॅवीगेशन कंपनी साथे थयो; तेमज, लिझ्बन अने मोझाम्बिक अने मोझाम्बिकथी क्विलिमेन, लौरेनको मार्क्वेस वच्चे आगबोटनो व्यवहार चालु कर्यो.

हिन्द अने चीन वच्चे अफिणनो व्यापार धमधोकार चालतो जोई, तेमां घणो लाभ छे एम समजी, मोझाम्बिकमां २० हजार हेकटेर जमीनमां अफिणनुं वावेतर करवानी परवानगी, पोर्टुगीझ सरकारे, पईवा रापोझने २६ मी नवेम्बरे आपी. वावेतरमां घणी मुश्केलियो नडी ते प्रमाणमां, धार्या प्रमाणे नीपज थइ नहि.

१८७५. मासेद इ कौंतनी जग्याए, १८७४ ना डिसेम्बरनी १७ तारीखे जुवाव तावेरीस दे आलमेदनी निमनोकनो ठराव थयो, बेने अनुसरीने नवो गवर्नर जनरल, मे मासनी ८ मी तारीखे गोवे आवी पोहोंच्यो, अने १० मी तारीखे तरवार बांधी चार्ज लीधो.

१८७७. आलमेद, जुलाइनी २४ मी तारीखे पणजीमां मरण पाम्यो. तेनी जग्यानुं काम चलाववा स्थानिक कौन्सिल निमवामां आवी. ता. २५ मी जुलाइना ठरावथी आन्तोनिय सरजीव दे सौजनी निमणूक थई. ते ता. १० मी नवेम्बरे पणजीमां आवी पोहोंच्यो. १२ मीए चार्ज लीधो. आ पुरुष कांई विशेष करी शक्यो नहि. तेने टाहाडियो ताव (Typhoid fever) आववाथी मेनी २७ तारीखे, सरकारी घरमां मरण पाम्यो. आ समये जे मुख्य स्थानिक अधिकारियो हता तेओए काम चलाववा मांड्युं.

कईतान, अलेक्षांडर दे आल्मेद ई. आल्बुकेर्के, आंगोलामां गवर्नर हतो, तेने हिन्दनो गवर्नर जनरल ठराव्यो. तेणे डिसेम्बरनी ३ जी तारीखे आवीने चार्ज लीधो.

१८७८. डिसेम्बर मासनी २६ मी तारीखे, ब्रिटिश अने पोर्टुगाल वच्चे ठराव थयोः—

ब्रिटिश अने पोर्टुगालना हिन्दना राज्यमां एक बीजाए व्यापार करवानी छूट आपी; तेमज, दरिया रस्ते व्यवहार चलाववा,

अने देशमां, ज्यां माल लई जवो लाववो होय त्यां, लई जवा लाववानी परवानगी थई. न्यु हुब्लीथी मार्गोवना बंदर सुधी, अने हुब्लीथी बेलारी सुधी, रेलवे बांधवानो ठराव थयो. बंनेना राज्यमां हरकोई प्रकारनी जकात लेवानी काहाडी नांखी; दरियारस्ते माल आयात थाय, अने निकास थाय ते संबंधी बंने राज्योए एकसरखी जकात लेवानी गोठवण करी, तेमां मुख्यत्वे करीने, मीठुं, दारू, अने अफिण संबंधी खास नियम करवामां आव्या. पोर्टुगालनी हदमां केटलुं मीठुं पकावी शकाय तेनी हद बांधवामां आवी. अने मीठाना केटलाक अगर बंध करवानुं ठर्युं. ताडी सुधांत केफी दारू उपर एक्साइझ जकात लेवानो मुंबई इलाकाने माटे ठराव थयो. काचुं अथवा पाकुं, गमे ते स्थितिमां, पोर्टुगीझो अफीणनी निकास करे नहि, तेमज ब्रिटिश सरकार माटे अफिण निपजाववानी परवानगी आपवामां आवे ते उपरांत बीजुं अफीणनुं वावेतर फिरंगियोनी हदमां थाय नहि, एम ठराववामां आव्युं, अने तेने बदले ब्रिटिश सरकार फिरंगियोने वार्षिक ४ लाख रुपिया आपे एवो करार थयो.

उपर प्रमाणेना कोलकरारनो अमल १२ वर्ष सुधी चलाववो.

आ प्रमाणे ठराव थयो, तेनो अमल चालवाथी, पोर्टुगीझ प्रजाने घणो लाभ थयो. खावाना पदार्थोमां २५ टका सुधीनी रायत थई. बीजा पदार्थोमां ३० टका सुधीनी रायत थई. तंबाकुमां तो ५० टका ओछा बेसवा लाग्या. जकातनी पजवणी ठेर ठेर थती हती, ते हवे थवानी रही नहि. गोवाना रेहेवासियोने मीठानुं वधारे बेसवा मांड्युं, पण तंबाकु जेवी चीज, जेनो उपयोग सामान्य रीते बधा करनारा होतां, तेना ओछा पैसा बेसवा लाग्या, एटले मीठानी चडत तेमने भारे लागी नहि. आ बधा लाभ जेम

गोवाने थया तेमज दमण अने दीवने पण थया. आ कोलक-रारथी व्यापारनी वृद्धि थवा लागी. आयात अने निकासमां व-धारो थवा लाग्यो.

आ प्रमाणे बंने राज्य वच्चे सम्पशान्ति चालती रही, अने एक बीजानी वर्त्तणूक मित्राचारी भरेली रीते चालवा लागी, तेविषे गव-र्नर जनरले पोतानो संतोष पोताना रिपोर्टमां बताव्यो.

१८८०. जान्युआरीनी २० मी तारीखे, बंने सरकार वच्चे फोजदारी अपराधियो आपवा लेवानो करार पणजीमां सहि थयो. त्यार पछी तरतज, चलणी नाणुं, वजन, अने माप संबंधीनो क-रार पण थयो. जे १८९२ ना फेब्रुआरीनी ४ थी तारीख सुधी अमलमां रह्यो.

१८८१. आल्बुकेर्के त्रण वर्ष अधिकार चलाव्यो, त्यार पछी नोवेम्बर मासनी १० मी तारीखना ठरावथी कार्लोस आर्कोस (Carlos Engenio Correa da Silva, Visonde de Paco de Arcos) आव्यो.

१८८४. मे मासनी १४ मी तारीखे, मकाव अने हांगकांग, अने मकाव ने तापिया बेट वच्चे वीजळीना तार गोठववानो कं-ट्राक्ट थवाथी, पोर्टुगीझोए वार्षिक ५०० पौंड, १० वर्ष सुधी भरवानी कबुलात आपी.

१८८५. डिसेम्बरनी २३ मी तारीखे आर्कोसनी जग्याए, फ्रान्सिस्क जोकीं फेरैर दे आमरल गवर्नर जनरल ठर्यो, ते एक वर्ष सुधी अधिकार उपर रह्यो.

१८८६. अक्टोबरनी २८ मी तारीखे आगस्ट सेसर कार्दोस दे कारवाल्ह गवर्नर जनरल ठर्यो. मार्मागाव बंदरथी ब्रिटिश हद सुधी रेलवे चालती थई, अने तेमां बेशीने जुलाइ मासमां

गवर्नर जनरल मार्मागावथी सौवाली सुधी पोहोंची गयो. अने ए कामनो संतोष जणाव्यो.

१८८७. जान्युआरीनी १७ मी तारीखे ४१ मैल सुधीनी रेलवे जनसमूहमाटे चालती करवामां आवी.

१८८८. फेब्रुआरीनी ३ जी तारीखे, घाट सुधीनी १० मैलनी बाकी रहेली रेलवे उघाडवामां आवी.

१८८९. केप डी वर्डेना टापुओना गवर्नरनी जग्याए कारवाल्हनी बदली फेब्रुआरीनी २३ मी तारीखना हुकमथी थई. एनी जग्याए वास्को कार्वालो मेनेझीस (Vasco Gwedes de Carvalho e Menezes) ता. ११ मी एप्रिले गवर्नर जनरल थई आव्यो.

१८९०. आंग्लो पोर्टुगीझ संधि १८७८ नी सालमां थयो हतो, ते अमलमां आववाथी, फिरंगियोने हिन्दना हकमां नुकसान पोहोंचतुं हतुं, एम तेओना समजवामां आव्युं. तेमज हवे, ए संधिनी १२ वर्षनी मुदत पूरी थई, एटले तेमां फेरफार करीने नवा कोलकरार थवानी ब्रिटिश सरकारनी पण इच्छा थतां, तेमना लिझ्बनना एलचिये ते रद करवानी नोटिस, आक्टोबरनी १४ मी तारीखे आपी.

१८९१. पोर्टुगाल तरफथी, सिनोर जोकी जुजे फेर्नान्द आरेझ, अने ब्रिटिश भणीथी, मि. ए. डी. कारे, ए बे जणा मसलतिया ठर्या.

ता. ८ मी जान्युआरिये गवर्नर जनरलनी बदली थई, अने एनी जग्याए फ्रान्सिस्क मेरिया दा कुंज आव्यो. ते मात्र १३ मास रह्यो.

१८९२. ता. ४ थी फेब्रुआरिये कुंजनी जग्याए फ्रान्सिस्क तिक्षेरिया दा सिल्व गवर्नर थईने आव्यो.

फेब्रुआरी पूरो थवा आव्यो त्यांसुधी, नवा संधिनी गोठवण थई नहि, एटले, ए काम पडतुं नांखी, जूनो संधि रद करवामां आव्यो. लिझबनना चेम्बर आफ डेप्युटीझना लक्ष उपर आ वात सिनोर क्रिस्टोवा पिन्तोए ८ मी फेब्रुआरीने रोज आणी, अने एवी तकरार रजु करी, के सुरतमां जकात संबंधी जूनो धारो चालतो हतो तेने ठेकाणे १८७८ नो नवो धारो करवामां आव्यो हतो, तो हवे ते ज्यारे रद करवामां आवे छे त्यारे, जूनो तेनी जग्याए पाछो चालु रेहेवो जोइये. ब्रिटिश सरकारे आ तकरार मान्य राखी नहि; कारण ए बताव्युं के १८७८ नो संधि थता पेहेलां ६ वर्षथी सुरतनो जकातनो जूनो धारो रद बातल रह्यो हतो, तो हवे ते फरीने चालु थई शकतो नथी.

१८९३. मार्चनी ९ मी तारीखे सिल्वनी निमनोक बंध थईने, ११ मी तारीखना ठरावथी रफायल जेकम लोपेस दे आंद्रेड गवर्नर जनरल थईने आव्यो. ते मात्र एक वर्ष रह्यो.

१८९४. विसकोंडे डी अवरेम (Visconde d' Ourem) गवर्नर जनरल नेमायो, ते पण एकज वर्ष रह्यो.

१८९५ मां रफायल जेकम लोपेस दे आंद्रेड फरीने गवर्नर जनरल थईने आव्यो, तेनो कारभार १ वर्ष रह्यो.

१८९६ मां इन्फाण्टि डी आफ्फोन्सो हेन्रिक्स (Infanti D. Affonso Henrigues) वाइसरोय थईने आव्यो, पण ते जेवो आव्यो तेवोज पाछो गयो. तेनी जग्याए जोडो आन्टोनिस ब्रिसाक नेवीस फरैरा (Jodo Antonis Brissac Neves Ferreira) ठर्‍यो, तेणे एक वर्ष वहिवट चलाव्यो.

१८९७ मां जोकीं जोसे मकाड्स (Joaquim Jose Machads) आव्यो. तेणे त्रण वर्ष गवर्नर जनरलनी पदवि भोगवी.

१९००. एडवर्ड्स आगस्टो राडरीगूस गाल्हार्डो (Edvards Augusto Rodrigues Galhardo) आव्यो, ते १९०५ नी साल सुधी रह्यो.

१९०५. आर्वाल्डो डी नोवोझ गीडीस रीबेल्स (Arvaldo de Novoes Guedes Rebells) गवर्नर जनरल थईने आव्यो तेणे १९०७ सुधी काम कर्युं.

१९०७. मां जोसे मेरिया डी सौझा हवटा इ कोस्टा (Jose' Maria de Souza Houta e Costa) निमाईने आव्यो. ते १९१० ना आक्टोबर मासनी १२ मी तारीख सुधी पोर्टुगालना छेल्ला राजा मान्युएलनो वाइसरोय अने गवर्नर जनरल रह्यो.

१९१० नी साल पोर्टुगालना इतिहासमां आश्चर्यकारक नीवडी छे. त्यां प्रजासत्ताक राज्य स्थपातां, तेमना तरफथी, फ्रान्सिस्को मान्वेल कौमिरोडा कोस्टा (Francisco Manoel Comeiro da Costa) गवर्नर जनरल निमातां, तेणे ता. १३ मी आक्टोबरने दिवसे अधिकार स्वाधीन लीधो.

१९११. ता. २४ मी आगस्ट. पोर्टुगालनी प्रजासत्ताक राज्य-सभाए, डा. मान्युएल डी आरियागा (Dr. Manuel de Arriaga) ने ता. २४ मी आगस्टे पेहेलोज प्रमुख पसंद कर्यो छे.

सन १८०५ मां ब्रिटिश संस्थानमांथी पोर्टुगालमां माल निकास थयो तेनुं पत्रकः—

मालनो प्रकार.	बंगाळा. शिक्काई रुपिया.	मद्रास. शिक्काई रुपिया.	मुंबई. शिक्काई रुपिया.	कुल. शिक्काई रुपिया.
बधा प्रकारनुं. कापड.	१२,१३,३५३	०	४,११,३१०	१६,२४,७६३
गळी.	१,५२,२२७	०	०	१,५२,२२७
तेजानो.	०	०	१८,२१८	१८,२१८
तज, गरमाळो. Cassia & its buds.	०	०	९,०५०	९,०५०
दाणा, अनाज.	१८,०००	०	०	१८,००
रू—कपास.	०	०	१,१६,०००	१,१६,०००
प्रचूर्ण.	१२,७६३	०	७,३४८	२०,१११
कुल....	१३,९६,३४३	०	५,६१,९२६	१९,५८,२६९

सन १८०५ मां पोर्टुगालमांथी ब्रिटिश संस्थानमां माल आयात थयो तेनुं पत्रकः—

मालनो प्रकार.	बंगाळा. शिक्काई रुपिया.	मद्रास. शिक्काई रुपिया.	मुंबई. शिक्काई रुपिया.	कुल. शिक्काई रुपिया.
मदीरानो द्राक्षनो दारू. (madeira wine)	२,७०,०००	०	१,००,८०९	३,७०,८०९
लीझ्बननो द्राक्षनो दारू.	१,१८,०७९	०	०	१,१८,०७९
पोर्ट दारू (Port wine.)	१३,१८८	०	०	१३,१८८
मरी.	१४,४५२	०	९५,७६२	१,१०,२१४
प्रचूर्ण.	१३,५४४	०	२१,१४५	३४,६८९
कुल माल—	४,२९,२६३	०	२,१७,७१६	६,४६,९७९
रोकड नाणुं.	१८,१३,८५६	१,३०,०००	७,०४,८८०	२६,४८,७३६
एकंदर....	२२,४३,११९	१,३०,०००	९,२२,५९६	३२,९५,७१५

सन १८०५ मां उपर प्रमाणे मालनी आयात अने निकासनी स्थिति हती. हवणां एक शतक वीत्या पछी, केवी स्थिति उपर व्यापार चाले छे, तेनो मुकाबलो करवाने, नीचे विगत आपवामां आवे छे.

एमां जे माल आयात थयो छे ते घणो खरो पीवानो दारू अने खोराकनी चीजो छे.

पोर्टुगालमांथी ब्रिटिश हिन्दमां केटला रुपियानो माल आव्यो तेनुं सालवार पत्रक.

साल.	केटला रुपियानो माल.
१९०३–४	४२,२१०
१९०४–५	३५,२२०
१९०५–६	४७,६४०
१९०६–७	१,८४,०१३
१९०७–८	२,६५,५६०
१९०८–९	४,५५,२१२
१९०९–१०	४,३७,४३१
१९१०–११	३,७२,७५४

ब्रिटिश हिन्दमांथी पोर्टुगालमां केटला रुपियानो माल मोकलवामां आव्यो तेनुं सालवार पत्रक.

साल.	केटला रुपियानो माल.
१९०३–४	५२,८४५
१९०४–५	५९,२३५
१९०५–५	१,६१,३५५
१९०६–७	१,४१,९५०
१९०७–८	२,०२,३०८
१९०८–९	४,१३,१५७
१९०९–१०	३,९७,४२६
१९१०–११	३,७१,५४४

हिन्दमां पोर्टुगालनो प्रदेश हवे नीचे प्रमाणे रह्यो छे:—

विभाग.	चोरस माइल.	वस्ती.
गोवा विभाग	१,३०१	४,७५,५१३
दमण विभाग	१४९	४१,६७१
दीवनो विभाग	२०	१४,६१४
एकंदर	१,४७०	५,३१,७९८

ता. ३१ मी डिसेम्बर १९१० ने दिवसे वस्तीपत्रक करवामां आव्युं, त्यारे तेमनी कुल प्रजानी गणतरी ६,०४,९३० नी थई छे. ते उपरथी जोतां ७३,१३२ माणसोनो वधारो थयो छे.

परिशिष्ट अंक २.

गोमान्तक–गोवा.

श्री विष्णुना छठ्ठा अवतारी **परशुरामे कार्तवीर्य सहस्रार्जुनने** हरावीने जीतेलो प्रदेश ब्राह्मणोने आपी दीधो. त्यार पछी तेओ **सह्याद्री** पर्वतने शिखरे विराज्या हता ते समये, बाण प्रयोग करीने, **वैतरणी** नदीथी ते छेक **कन्याकुमारी** सुधीनो प्रदेश, (पर्वत अने समुद्रनी वच्चे) अंकित करी लीधो–काहाडी लीधो. ते समये, ते **परशुराम क्षेत्र** केहेवातो हतो. पुराणोमां तेनुं नाम **शूर्पारक** छे. पछीथी **गौमान्तक–गोमान्तक**, अने त्यार पछी, **गोवा** केहेवायो. पछी आ प्रदेश **सप्त कोकणने** नामे पण प्रसिद्ध हतो अने तेमां १ **केरल**, २ **तुलंग**, ३ **गोवराष्ट्र**, ४ **कोकण**, ५ **करलत**, ६ **वरलत** अने ७ **बर्बर**; एवा सात विभाग पड्या. हमणां तो **गोवराष्ट्र, गोपकपुरी–गोप**-कपत्तन एटले **गोवानी** जे राज्यहद छे तेने **गोवा** शब्द लागु पडे छे एम समजवुं. प्रारंभमां आर्यनो अहिं आवीने वशेला ते **गौपाल–गोवाळियानो** धंधो करनारा होवाथी पण तेवुं नाम पडे ए स्वाभाविक छे. **हिमालय** पर्वत छोडीने **शिवजी** पण अहिं आवी वश्या हता अने **गोमान्तकेशनुं** नाम धारण कर्युं हतुं. छेवटे, पार्वतिये तेमने, एक गानारीनुं रूप धारण करीने, अहिंथी शोधी काहाड्या हता, एवी कथा **माङ्गीश** माहात्म्यना ३ जा अध्यायमां छे. **कुवा, गोवा, गोवे.** एवां नाम **मोहित मिरात एहमदीमां** छे. तथा **सादिक इस्पहानीनी** भूगोळ विद्याना पुस्तकमां पण जोवामां आवे छे. **हल्सीना** शिलालेखो जे शक १०८४ (इ. स. ११६२) ना छे, तेमां पण, एवां नाम लखायलां छे. **ग्रीक** लोको **गोवाने** किया नामथी ओलखता हता ते बराबर जाणवामां आव्युं नथी. पण त्यांना किनाराना तेमणे त्रण विभाग गणेला छे. १ **लरीके** (Larike), २ **आरियाके** (Ariake), अने ३ **लिमुरीके** (Limurike). आ प्रमाणे किनारा उपरनी केटलीक जग्याओनां तेमणे नाम आपेलां छे. प्राचीन भूगोळ विद्या साथे अर्वाचीननो मुकाबलो करवामां जेणे

१ गौमान्तक=गौ=बाण, मा=मान–माप, अन्त=छेडो. क प्रत्यय विकल्पे जोडवामां आवे छे एटले गौ+मा+अन्त+क=**गौमान्तक** अथवा गौनो गो थतां **गोमान्तक** एटले बाणे करीने मापीने जे प्रदेशनो छेडो **आणेलो** ते.

गोमान्तकनो अंग्रेजीमां इतिहास छे, (by Jose Nico law da Fonseca) तेमज तेवा साधन उपरथी रा. रा. **यशवंत** अने रामचंद्रे वृत्तान्त लख्यो छे ए आदि उपरथी आ लेख योज्यो छे.

घणी माथाकूट करी छे ते डी एनविल्ले (D'Anville) केहे छे के, पेरिप्लशे नेलकिंडा (Nelkinda) नाम आप्युं छे, अने प्लिनीए नेकानिडन (Nekanidon)नुं कथन कर्युं छे, तथा टालमिये मेलिंडा (Melinda) कह्युं छे ते, अने पियुटिन गेरिथ पत्रकमां निंसिल्डो (Nincildo) नाम छे ए सर्व गोवाने लागु पडे छे. मेजर रेनलनो एवो अभिप्राय छे के प्राचीन ग्रीकोए व्यापारनुं म्होटुं मथक टीन्डीस (Tyndis)नुं बंदर कह्युं छे तेज गोवाबंदर छे. पछीना केटलाक लखनारा पोताने फावे तेम केहे छे पण तेमनी ए बधी मात्र कल्पना छे, ते झगडो अहिं लखवानी अगत्य नथी. मूर अथवा आरबो गोवाने कावा (कावह) अथवा कावे केहेता हता. एम केटलाकनुं केहेवुं छे. एलर्मसुदी, एल ए द्रीसी, अने इब्न बतुत एओमां, सिन्धाबुर अथवा सान्दाबुर एवा नामना बंदरनुं कथन छे ते स्थान गोवाने लागु करे छे; केमके; ए बंदर अने एडन वच्चे व्यापार चालतो हतो एवुं लखेलुं छे ते कथन आ स्थाननेज लागु पडे छे; पण केटलाक आ अभिप्रायने मळता आवता नथी अने पोतपोतानानो कक्को साचो ठरावंवाने विवादमां पडे छे, ते साथे आपणने कशी निस्बत नथी. कानेरी लेखोमां गोवे एवुं नाम चोल्खुं छे, अने संस्कृत्त लेखोमां गोपकपुरी–गोपकपत्तन–गोवापुरी एवां नाम छे.

गोकर्णादुत्तरे भागे सप्त योजन विस्तृतं ।
तत्र गोवापुरी नाम नगरी पाप नाशिनी.

सूत सं० अ० १६.

गोमान्तकमां ब्राह्मणोनो निवास.

गौडदेश मांहेला त्रिहोत्रपुर (तिरहुत)मांथी परशुरामे [1]दशमुनियोने बोलावीने गोमान्तकमां वसाव्या हता, अने त्यां तेमणे अश्वमेध यज्ञ कर्यो हतो.

१ भारद्वाज	४ कौंडिण्य	७ जमदग्नि	१० अत्रि
२ कौशिक	५ कश्यप	८ विश्वामित्र	
३ वत्स,	६ वसिष्ठ	९ गौतम	

१ पश्चात परशुरामेण ह्यानीता मुनयोदश,
त्रिहोत्र वासिनश्चैव पंच गौडांतरास्तथा.
गोमांचलेस्थापितास्ते पंचक्रोशी कुशस्थली,
भारद्वाजः कौशिकश्च वत्सः कौंडिण्य कश्यपौ.
वसिष्ठो जामदग्निश्च विश्वामित्रश्च गौतमः,
अत्रिश्च दश ऋषय स्थापिता स्तत्र एवहि.

आ ब्राह्मणोनां ६६ कुल हतां, तेमांथी, कुशस्थली अने केळोशी (कर्दली) ए बे क्षेत्रमां कौत्स, वत्स, अने कौंडिण्य ए त्रण गोत्रनां ब्राह्मणोमां प्रत्येकमां दश कुल स्थाप्यां. आ त्रण गोत्रना ब्राह्मण राजादिने पूज्य होवाथी, कर्ममां कुशळ, अने उत्तम आचारना हता. बाकीनामांथी मठग्राम वरेण्य, लोटली, अने कुडस्थली ए चार गाममां प्रत्येकनां ६ कुलनी स्थापना करी, तेमांथी चूडामणी नामना महाक्षेत्रमां दशकुल वसाव्यां, अने दीपवती अने गोमांचलीना मध्यभागमां बीजां बार कुल स्थाप्यां. आ प्रमाणे परशुरामे ६६ (छासठ) कुळनी स्थापना करी अने तेमने शाण्णव गामनो अधिकार आप्यो. त्यां तेओ सत्ता चालववा लाग्या. आगळ जतां; जेम जेम राज्यक्रान्ति थती गई, तेम तेम जुदा जुदा कामोमां योजायाथी जुदा जुदा पदथी तेओ ओळखावा लाग्या; तेमां केटलाक देशपांडे, सरदेशाई, शेणवी, नायक, कामत, प्रभु, पई, भांडारी, केणी, मंत्री, महाजन एवा नामधारी थया. तेओ कुक्कोण देशमां रह्या तेथी कोकणे पण केहेवाया.

---

१ स्कंद पुराणांतर्गत सह्याद्रिखंड. उ. अ. १–४

ईश्वर केहे छे के,—

शृणु पुत्र साधु पृष्टं किं योगं च कथं स्थितिः
ब्राह्मणा दश गोत्राश्च कुलंषट षष्टिकं स्मृतं.
कुशस्थल्यां कर्दल्यां च गोत्राणि स्थापिता निहि
कौत्सं वत्सं च कौंडिण्यं गोत्रं दश कुलान्वित
एते त्रि गोत्रजाविप्रा उत्तमा राजपूजिता
सुदर्शनाः सदाचाराश्चतुराः सर्वकर्मसु
मठग्रामे वरेण्यं च लोटली च कुडस्थली
षट्षडे तेषु ग्रामेषु कुलानि स्थापितानि वै.
चूडामणि महाक्षेत्रे कुलानि दश एवहि
स्थापिताश्च त्रयो देवा भार्गवेन तु यत्नतः
दीपवत्यां कुलं चाष्टं स्थापितं च यथाविधि
गोमांचले मध्यभागे कुलं द्वादश स्थापितः
एवं षट् षष्टिका विप्राः स्थापिता च परस्परं
प्रादाय तेषां रामेण कुशस्थली निवासिनां

गोमान्तकनी राजावली.

ताम्रपट उपरथी एम जणाय छे के, प्राचीन समयमां आ देश कदम्ब राजाने स्वाधीन हतो. बनवासीपुर-बनवासी नामनो राज्यकर्त्तो वंश हतो, तेनी आ एक शाखा हती, तेनो मूळ पुरुष त्रिलोचन,-कदम्ब अथवा त्रिनेत्र हतो तेने जयंत पण केहेता हता. टालमिये पोताना लखाणमां बनवासी नाम जणाव्युं छे.

इ. स. ११० मां त्रिनेत्र कदम्ब नामनो राजा थयो छे तेज आ हशे एम धारवामां आवे छे. कदम्ब साम्राजनी राजधानी गोवापुरी हती; ए राज्यमां गोमान्तकना देश साथे दक्षिण, कोकण, पलसीज-हलसी, वेलुग्राम (बेलगाम), अने बीजो केटलोक प्रदेश हतो, तेमां १३,४०० करतां पण विशेष गामोनो समूह हतो. ते समये गोवापुरी धने करीने पूर्ण अने व्यापारे करीने वृद्धि पामेली हती. तेमां भव्य हवेलियो शोभी रही हती, अने धर्मक्षेत्रो घणां हतां. केटलाक लेखो उपरथी जणाय छे के, सरस्वतीना उपासक तेमां विशेष हता, तेवा विद्वानोनो राज्यभणीथी सारो सत्कार थतां, प्राप्त करी लीधेला तुष्टिदानना पोशाकोथी शोभिता थईने, पालखियोमां विराजता हता. आवा अनेक योगे करीने इन्द्रनी स्वर्गभूमि करतां ते विशेष शोभती, दृष्टिगोचर थती हती.

दंतकथा एवी छे के, एक समये महादेव श्रमित हशे त्यारे तेमना मस्तक उपरथी एक श्वेदार्बिंदु, कदम्बना झाड नीचे पाणीनुं पात्र हतुं तेमां पड्युं, तेमांथी आ पुरुष उत्पन्न थयो. केटलाक केहे छे के, कलियुगना २६०१ (सुमारे इ. स. पू. ५००) ना वर्षमां आ अर्द्धदेवांशी अने अर्द्धमानुषिक राजा थयो. डाक्टर टेलरनो आवोज अभिप्राय छे. पण भट्ट विलसनना जोवामां आवा नामनो एक लेख आववा उपरथी, आ राजानो समय शालिवाहन शक ९० अथवा इ० स० १६८ होवो जोइये एम केहे छे. त्रिलोचन कदम्बना क्रमानुयायी कोण कोण थया ए बराबर जाणवामां आवतुं नथी, पण सुमारे ११ मा सैंकडाना प्रारंभमां, कुलप्रदीप भूपाळ आ वंशमां थयो. तेणे १८ अश्वमेध कर्या हता, तेथी सार्वभौम राजामां तेनी गणना थई छे. पछी गूहल्लदेव नामे पराक्रमी राजा थयो, ते सृष्टिलोचन होतां, तेनो एवो प्रभाव पड्यो हतो के, शत्रुरूपी तिमिर गूहामां पेठुं हतुं. ते वाघनो म्होटो शिकारी हतो, तेथी तेने व्याघ्रमारी केहेता हता. तेने षष्टदेव नामनो

कुमार हतो, ते शूर अने दानशील हतो. लंकाना राजा उपर प्रबल सैन्य मोकली तेनो पराजय कर्यो हतो. ते आसपासना राजा रत्त अने चोल, तथा बीजाओने जीतीने घणा राजा अने तेमना रणवासने केदमां नाखी, पोतानी सेवा करावतो हतो. तेणे इ. स. ४७९ सुधी पोतानी इच्छाप्रमाणे राज्य कर्युं हतुं. एम घणा लेख उपरथी जणाई आवे छे.

तेने चौलुक्य राजाए जीती लीधो अने तेनी पासेथी खंडणी लेवा लाग्यो. सन ८९९ मां चालुक्य राजानो देश राठ–राष्ट्रकूट वंशना राजाए लीधो. आ राजा जैनधर्मी हतो. बेलगाम जिल्लामां परसगड पासे सऊंदती (सुगंधवती) गाम छे, त्यां एनी राजधानी हती, त्यार पछी, चालुक्य वंशमां तैलप नामे कोई प्रख्यात पुरुष थयो तेणे तेना पूर्वजोनुं राज्य राठ राजा पासेथी पाछुं लई लीधुं (९७४). षष्टदेवने जयकेशी नामे कुमार हतो, तेणे चालुक्य राजा साथे संप राखीने पोतानी स्वतंत्रता मेळवी लीधी, ने गोपकपट्टण (गोपकपुर अथवा गोवापुरी) पोतानी राजधानी करीने त्यां राज्य करवा लाग्यो. एना पछी तेनो कुमार विजयादित्य थयो, तेने गोवानी समीपना समुद्रमां फरवानो शोख हतो. ते विद्वान होवाथी, ब्राह्मणोने तेणे घणां गाम आप्यां हतां, एम कानेडी ताम्रपत्र उपरथी जणाय छे. तेणे सुमारे २० वर्ष राज्य कर्युं होय एम समजाय छे. एना पछी एनो पुत्र जयकेशी थयो तेना पराक्रमनां गीत ते देशनी स्त्रियो पोतानी नवराशनी वेळाए गाती. एणे चालुक्य माणिक्य विक्रमार्क राजानी कुमारी मैलाल देवी साथे लग्न कर्युं हतुं. एना समयमां द्वार समुद्रना बल्लाळ राजाए ११२८ मां कोकणमां बंड मचाव्युं, अने गोवापुरी जीती लेवा आव्यो, पण तेने त्यांथी मारी काहाड्यो. जयकेशी पोताना वृद्धपणमां सप्तकोटीश्वरनी सेवामां काळ निर्गमन करवा लाग्यो, ए राजाने शिवचित्तवीर पर्माडी देव अने विष्णुचित्त ए नामना बे कुमार हता; तेमांथी ११५० मां शिवचित्त गादिये बेठो. ते म्होटो विद्वान, गंभीर, परा-

१ लंकामां धनुसेन ४५६ थी ४७५ सुधी राजा हतो, त्यारपछीं ४७५ थी ४९३ सुधी मोगल्ल पेहेलो, राज्य करतो हतो.

२ महाराष्ट्र अने कर्णाटकनी सरहद उपर बेदर शहरमां पश्चिम बाजुए कल्याण नामनुं गाम छे, त्यां चालुक्यनी राजधानी हती, आ वंशना छेल्ला–राजाने तेना प्रधाने मारी नाखीने तेनी गादी बथावी पड्यो. बारमा सैंकडानी समाप्तिवेळाए लिंगायत जातिना लोकनुं प्रबळ आ राज्यमां वधवा मांड्युं हतुं. आ राज्यनी उत्तरमां नर्मदानदी, पश्चिममां महासागर, अग्निकोणमां कानेडानो प्रदेश, नैर्ऋत्यकोणमां नगर उर्फे बिनूर, अने संवदे प्रान्त हता.

क्रमी, अने उदार हतो. तेणे पांड्य वंशनी कमलादेवीनामनी राजकन्या साथे लग्न कर्युं हतुं. तेनो भाई विष्णुचित्त किंवा विजयार्क उर्फे विक्रमार्क राज्यकारभार चलावतो हतो. ते जेवो सर्व विद्यामां निपुण अने महापराक्रमी हतो, तेवोज, ते देवभक्तिपरायण हतो. विष्णुचित्तने वीरजयकेशी एवा नामनो पुत्र पट्टमहादेवीने अंगे थयो हतो. ते ११७० मां गादिये बेठो, ते घणो दानशील अने बळवान् हतो, अने सदा श्री सप्तकोटीश्वरनी सेवामां तत्पर रेहेतो हतो.

इ. स. ११९३ मां बल्लाळ राजा, कदम्ब राजाने जीतीने १२१२ सुधी तेनी पासेथी खंडणी लेवा लाग्यो.

आ समये, सर्व प्रकारे संबंधमां आवतो, अने जेना राज्यनी सारी जमावट थयेली, एवो यादववंश, केवा प्रकारे सुस्थापित थई, दक्षिणमां साम्राज्यपदे पोहोंच्यो, अने छेवटे तेनी समाप्ति केवा प्रकारे थई ते जाणवानी अगत्य होतां, ते वृत्तांत अहिं दाखल करवामां आवे छे.

दक्षिणमां यादववंशनी स्थापना.

श्रीकृष्ण कुळना यादवोए इ. स. ८२५ मां द्वारका छोड्युं, एम गणवामां आवे छे. नासिकथी देवगिरि पर्वत पर्यंतनो दंडकारण्यमां आवेलो प्रदेश[1] विस्तारवाळो योग्य गणीने, यादवोए अहिं प्रवेश करेलो समजाय छे. जीनप्रभुसूरिये नाशक कल्प नामनो ग्रंथ रच्यो छे ते देवगिरिना यादवोनो इतिहास जाणवानी योग्यता धरावे छे. हेमाद्री नामना मंत्रिये [2]राजप्रशस्ति नामनो इतिहासरूपे ग्रंथ रच्यो छे. तेमांनो वृत्तांत बीजा उपलब्ध साधनो साथे मळतो आवे छे तेथी ए लेखनी योग्यता विशेष गणवामां आवे छे. आ उपरथी जणाय छे के देवगिरिना यादवोनो मूळ पुरुष दृढप्रहारी थयो तेणे चन्द्रा-

---

१ मुसलमानोना हाथमां आ प्रदेश गया पछी तेनुं नाम खानदेश पाडेलुं छे. जुवो खानदेश गझेटियर पु. १२ पृ. १; तेमज, ऐन अकबरीमां पण एमज लख्युं छे. सन १०२५ वसईनो एक लेख छे तेना उपरथी सारो खुलासो थाय छे. आ लेख इन्डियन आन्टींक्वीटीना १२ मा भागने पृ. ११९–१२१ मां आपेलो छे.

२ ततः स राजा निज राजधानी मधिष्टितः श्रीनगरं गरीयः लेभे सुतं सेउण चन्द्र संज्ञं तत्संज्ञया सेउण देशमाहुः (कवि राजमंत्री हेमाद्री.)

आ साहित्य उपरथी रा. सा. पुरुषोत्तम बाळकृष्ण जोशिये टुंकामां सारो लेख लख्यो छे ते उपरथी आ लेख उपजाव्यो छे.

दिव्यपुर अथवा श्रीनगर पोतानी राजधानीनुं स्थान कर्युं. एना पछी एनो कुमार सेउणचन्द्र पराक्रमी थयो, तेना नाम उपरथी आखो प्रदेश सेउण केहेवायो. एना पछी एना वंशमां नीचे प्रमाणे राजा थया.

३ धारियस पेहेलो.
४ भिल्लम पेहेलो.
५ राजगि, श्रीराज.
६ वादुगी, पेहेलो.
७ धादियस, बीजो.

८ भिल्लम बीजो.

एनुं लग्न शिलाहार कुळना झंझराजानी लस्थियव्वा अथवा लक्ष्मीयव्वा नामनी कुमारी वेरे थयुं हतुं. एनी सासु राष्टकूट कुळनी हती, अने ते धार्मिक तथा दानशील हती. विवेकी तो पूरेपूरी हती तेथी ते सगुणा केहेवाती हती.[1]

९ वेसुजी पेहेलो. जाणवा जेवी विशेष हकीकत नथी. १० भिल्लम त्रीजो, ११ वादुगी बीजो, १२ वेसुगि बीजो, १३ भिल्लम चोथो, १४ सेउणचन्द्र बीजो शक ९९१ मां हतो ते घणो पराक्रमी थई गयो छे, एना पछी १५ मो राजा परमादेव थयो, तेनो कुमार,

१६ सिंघण—सिंहिराज.

ए पराक्रमी राजा थयो, एणे कर्णाटकना राजानो पराजय कर्यो हतो; पांड्यना राजाने शासने पोहोंचाड्यो हतो; गूजरातना राजानी साथे युद्ध करीने, रणसंग्राममांथी तेने नासेडुं लेवराव्युं हतुं. एना पछी १७ मो राजा मल्लुगि थयो तेना पछी,

१८ पांचमो भिल्लम.

शक ११०९ अथवा सन ११८७ मां आ राजा थयो. आ पांचमा भिल्लमना समयमां चालुक्य वंशनो राजा सोमेश्वर सम्राट् हतो. तेना उपर चडी जईने भिल्लमे तेने हराव्यो तेथी चालुक्य राजनी सत्ता नरम पडी अने याद-

---

१ पंडित भगवानलालनो लेख इन्डियन ऍंटीक्वीटीना १२ मा भागने १२५ पाने प्रसिद्ध थयो छे ते नीचे प्रमाणे छे.

भार्या यस्य च झंझराज तनया श्रीलस्थियव्वा व्हाया धर्मत्याग विवेक—बुद्धि सगुणा (श्री) राष्ट्रकूटान् वया या याता नवबालनाम समये यद्वन् वया धारिता सप्तांगोचत राज्यभार धरणान् द्रायत्र यार्य्यामता.

वोनी बढती थवानो प्रसंग मळ्यो. भिल्लमे श्रीवर्द्धनना अंतल राजाने हरावीने ते शहर पोताने स्वाधीन करी लीधुं; मंगळ वेष्टकना बिल्लण राजाने मारी नांखीने तेनुं ए शहर लई लीधुं; प्रत्यंडकना राजानो पराजय कर्यो; कल्याणना चालुक्य राजानी राज्यलक्ष्मी हरण करी लीधी; होयसल यादवमाहेला नृसिंहने मारी नांख्यो. आ राजानी पासे जल्हण नामनो सेनापति हतो तेने हाथी केळवतां सारा आवडता हता, तेमनी मददथी ते शत्रुना लश्करमां भंगाण पाडतो हतो. गूजरातना लश्कर उपर चडी जवाने भगदत्त नामना हाथीनी मददथी ते फावी गयो. आ प्रमाणे जयवंत थवाथी भिल्लमे पोतानी राजधानी देवगिरिमां करीने सुमारे ११८७ मां चक्रवर्ती राज्यनी स्थापना करी, अने पोते "**प्रतापचक्रवर्त्ती**" एवुं पद धारण कर्युं. एना समयना दानलेखोमां एनां विरुद लख्यां छे तेमां परम भट्टारक, परमेश्वर, समस्त भुवनाश्रय, श्री पृथ्वीवल्लभ एवी पदविओ लखेली जोवामां आवे छे.

नृसिंहने मारी नांख्या पछी तेनो कुमार वीर–बल्लाल द्वार समुद्रमां गादिये बेठो. पितानुं वैर लेवाने तैयारी करे छे एवुं जाणीने तेने अटकाववा भिल्लमे तेना उपर चडाई करी, पण तेमां ते फाव्यो नहि. जैत्रसिंह तेनी सेनानो उपरी हतो ते वीर बल्लालने हाथे मार्यो गयो अने भिल्लम पण अहिंज काम आव्यो.

१९ जैत्रपाळ. ११९१–१२१०

एनुं बीजुं नाम जैतुगि हतुं. केटलाक एम माने छे के उपर जैत्रसिंह सेनापति हतो एम लख्युं छे ते भिल्लमनो पुत्र हतो, पण ए वात बंधबेसती आवती नथी. जो तेमज होय तो जैत्रपाळ गादिये शी रीते बेसे. केटलाक लेखो उपरथी आ राजानां विरूद, प्रतापचक्रवर्ती, समस्त भुवनाश्रय, पृथ्वीवल्लभ एवां जोवामां आवे छे. एने स्वाधीन घणा मांडलिक राजा हता. शंकर नामनो तेनो एक सेनापति अने दंडनायक हतो. प्रख्यात ज्योतिषी भास्कराचार्यनो पुत्र लक्ष्मीधर आ राजाना दरबारमां पंडितप्रमुख पदे हतो. बीजो एक महा प्रधान पारिससेटी हतो तेने बोहोतेर नियोधिपति केहेता हता, मुकुंदराज करीने एक कवि एनाज समयमां थयो तेणे विवेकसिन्धु नामनुं काव्य रच्युं छे ते मराठी भाषामां वेदांत प्रतिपादन करनारो सुगम ग्रंथ गणाय छे. राजा पोते वेदांती हतो एटले मुकुंदराजनी ए विषयमां प्रविणता सांभळीने एने पोतानी पासे राखी वेदांतनो तेनी पासेथी पूरो बोध प्राप्त करी लीधो हतो. हेमाद्री कविमंत्रिये पोताना राजप्रशस्ति ग्रंथमां आ

राजा विषे युक्तिसह वर्णन कर्युं छे ते उपरथी घणी वातो नीकळी आवे छे. तैलंग देशना राजा रुद्रना उपर जय मेळवीने तेनो तेणे नाश कर्यो हतो.

२० सिंघण. सन १२१०–१२४७.

सिंघण, सिंहण, सिंव्हलदेव, सिंहदेव एवां एनां जुदां जुदां नाम हतां एम एना समयना लगभग ५० लेख मळ्या छे ते उपरथी जणाय छे. इंगली गामनो एक लेख तेनो पेहेलोज छे ते शक ११३२ एटले ई० स० १२१० नो छे. छेल्लो लेख शक ११६९ एटले ई० स० १२४६–७ नो छे. आ राजा स्वरूपवान् अने पराक्रमी हतो. तेणे मंभागिरिना राजा लक्ष्मीधरनी साथे लडीने तेनो अन्त आण्यो; जज्जल राजानो पराभव करी तेना हाथियो हरी गयो; कक्कल राजानी राज्यलक्ष्मी हरी लीधी; अर्जुन राजाने मात्र नामनोज राजा रेहेवा दीधो; भोज राजाने केदमां पूरी मूक्यो; धारानगरीना राजा उपर घोडेसवारो लईने चडी गयो अने तेने हराव्यो; बल्लाल राजानुं तो जे हतुं ते सर्वे हरण करी लीधुं एम हेमाद्रि लखे छे.

डा० भंडारकरनुं अनुमान एवुं छे के जज्जल राजा चेदी कुळ जे छत्तीस गढमां हतुं ते कुळनो हतो. अर्जुन देव ए माळवानो राजा होवो जोइये. केमके मि. फ्लीटना अभिप्राय प्रमाणे जो तेने गूजरातनो चालुक्य राजा गणिये तो ते १२६१ थी १२७५ सुधी अनहिलवाडमां राज्य करतो हतो, तेथी तेनो समय वेगळो जाय छे. सिंघणनो समय सन १२५३ सुधीनो कदापि गणवामां आवे तोपण ते वेळाए अनहिलवाडमां विसलदेव राज्य करतो हतो, माटे एने माळवानो गणवो एज उचित गणाय छे.

गूजरात उपर सिंघणे घणा हुमला करेला जणाय छे तेनो सेनापति कोलेश्वर, मुद्गल गोत्रनो ब्राह्मण हतो तेणे गूजरातना राजा उपर चडाई क[illegible] तेने नरम पाडी नांख्यो हतो; तथा माळवाना राजाने हार खवरावी हती. आ कोलेश्वरनो दीकरो राम नामनो हतो ते तेना बापना पछी सेनापति थयो हतो. ते गूजरात उपर चडी गयो अने नर्मदाना तट उपर लडाई थई तेमां मार्यो गयो.[१]

कीर्त्तिकौमुदीकार सोमेश्वरना वर्णन प्रमाणे जोतां तापी नदी ओळंगीने राम धशी आवतो जाणी लवणप्रसाद महीकांठे जई पोहोंच्यो. गूजरातमां हाहाकार वर्त्तांई रह्यो हतो; केमके राम मार्गनां गामो बाळतो अने नाश

१ Arch Sur D I. Vol III P. 85.

करतो आगळ वधतो हतो. छेवटे कोलकरार थयेला जणाय छे तेमां सिंहळनो महामंडळेश्वर लावण्य, एम लखेलुं छे.[१] आ सिंघणे मथुरा अने काशीना राजाने जीती लीधेला जणाय छे. हमीरनो पराभव रामे करेलो छे.[२] आ हमीर ते हमीरविजय काव्य लखनार सारंगधरनो आश्रयदाता हिन्दु राजा हशे, पण फ्लीट साहेब एने मुसलमान राजा गणे छे; आ विषे भंडारकरना लखाणथी खुलासो थतो नथी.

सिंघणना एक लेखथी जणाय छे के, गंगानदीना पूर्वभागनो प्रदेश जे अंग देश केहेवातो हतो ते, बंग एटले बंगाळा, ओरीसाना दक्षिण भणीनो कलिंगदेश केहेवातो हतो ते, पांचाळ एटले पंजाब, सिंध, केरल. (मलबार), माळवा, 'पर, चोळ एटले कर्णाटक- मगध (बिहार), गूर्जर, पांड्य—जे हिंदनी दक्षिणमां रामेश्वरनी समीपनो प्रदेश, लाट एटले भरूच जिल्लानो प्रदेश, अने उत्तरमां छेक नेपाळ सुधी सिंघणनी आण वर्त्ताती हती. तेमज तुरुष्क, बर्बर, पल्हव, पण एने मान आपता हता. आ सर्व वृत्तांत उपरथी जणावे छे के सिंघण आखा हिन्दनो सार्वभौम महाराजाधिराज थई चूक्यो हतो. दूरदूरना प्रदेशोनी व्यवस्था करवा तेणे राजप्रतिनिधि ठराव्या हता, ते माहेला केटलाकं महाप्रधान, महामंडळेश्वर, दंडनायक, बोतेर नियोगाधिपति एवां नामथी ओळखाता हता. तेनो सेनापति बीचण अथवा बीचीदेव बहु शूरवीर हतो. ते कोल्हापुर, कन्हाड इत्यादि स्थानकोनो दंडनायक तथा महाप्रधान हतो. तेणे पश्चिमना चालुक्य, गोवाना कदम्ब, मद्रासना गुट्टीना पांड्य, सौंदत्तीना रट्टनाज अने द्वार समुद्रना होयसल यादव एओने जीती लेवामां बीचण ए खरेखरो सिंघणनो साहाय्यभूत हतो. तेनो सुवर्ण गरुडध्वज कावेरी सुधी फरकतो हतो. अने त्यां जयस्तंभ उभो कर्यो हतो.[२] एक बीजो नारायण लक्ष्मीदेव दंडनायक हतो. ते दक्षिण मही[३] नामना प्रदेशनो दंडनायक हतो. मायदेव पंडित महाप्रधान, सर्वाधिकारी, महा परम विश्वासिन्

---

१ संवत् १२८८ वर्षे वैशाख शुदि १५ सोमेथेह श्रीमद् विजयकटके महाराजाधिराज श्री सिंहण देवस्य महामंडळेश्वरे लावण्यप्रसादस्य संराज (सम्राट्) कुल श्रीमत सिंहणदेवेन महामंडळेश्वर श्री लावण्यप्रसादेन पूर्व रूढयोत्मीय देशेषु रहणीयं केनामि कस्या भूमिना क्रमणीया. डा. भंडारकरनो रिपोर्ट (१८८२–३)–४०–४१.

२ Journal B. B. R. A. Vol I P. 414

३ Journal B. B. R. A. XV 316 Karnatik. D. I Vol II. P. 459 Bombay G. I. P. 553.

पद धरावतो हतो एम शक ११३७ ना लेखथी जणाय छे. एना हाथ नीचे हेमनायक हतो तेने बनवासी प्रांतनो सुंकाधिकारिन् (शंकाधिकारी) ठराव्यो हतो. ते शक ११४८ मां हेलसिंगेमां १२००० गामो उपर अधिकार चलावतो हतो. सिंघणना महामंडळेश्वरमां अनंगदेवनो पुत्र वीरविज्जरस नामे हतो तेने माहीष्मतीपुरवराधीश्वरनी पदवि आपवामां आवी हती.

२१ जैतुगि. १४४७.

सर्व कळानो निवासस्थान हतो एम हेमाद्रि लखे छे, पण तेना पराक्रमनो वृत्तांत कांई लखवामां आव्यो नथी, तेथी ते पोताना पितानी पछवाडे थोडो काळ राज्य करीने परवार्यो हशे एम समजाय छे.

२२ कृष्णदेव. १२४७–१२६०.

जैतुगिने बे पुत्र हता, कृष्णदेव अने महादेव. तेमांथी वडो पुत्र शक ११६९ मां गादिये बेठो. कृष्णदेवनां नाम कन्धर, कन्धार, एवां जोवामां आवे छे. तेणे गूजरातना विसलदेवनी सेनाने संहारी हती. आ राजाना समयना लेख घणा छे तेमां प्रारंभनो शक ११७१ इ. स. १२४९ नो अने छेल्लो शक ११८२ इ. स. १२५९–६० नो छे. बीचण मल्लप्रधाननो भाई मल्ल अथवा मल्ली सेट्टी नामनो हतो ते कुहुंडी प्रान्तनो दंडनायक हतो. ते मुद्गल गाममां रेहेतो हतो. एना राज्यमां ब्राह्मणोनी अडक, धालिस, पाठक, त्रिवादी (त्रिवेदी) इत्यादि हती. मल्लनो पुत्र चौन्दराज महाप्रधान–महा अमात्य निमायो हतो. चोळ, माळवा, त्रिपुर (कलचुरी), अने कोकणनां केटलांक राज्य, कृष्णदेवे युद्धमां जीत्यां हतां; पण आखो कोकण तेने स्वाधीन थयो होय एम जणातुं नथी.

२३ वीर महादेव. इ. स. १२६०–१२७१.

कृष्णदेवनो न्हानो भाई महादेव ए पोताना नाम साथे वीर पद धारण करीने पोताना भाईनी गादिये बेठो. ते सिंघणना जेवो पराक्रमी उठ्यो.

तैलंगण देश तेणे विदारी नांख्यो हतो. गूजरातने तेनी बीक रेहेती हती. कोकणना राजानो तेणे संहार कर्यो. कर्णाटक अने लाटना राजाने नीचा नमाव्या हता. आ वेळाए गूजरातमां विसलदेव हतो, सोम अथवा सोमेश्वर ए उत्तर कोकणनो राजा हतो. ते शिलाहार वंशनो छेल्लो हतो. सोमेश्वर, स्थळ उपर हार्यो, एटले जळसेनानो लाभ लेवा गयो, त्यां पण तेनां वाहाणो डूबावी देवामां आव्यां, अने तेमां तेनो अन्त आण्यो. कोकण हवे

देवगिरिना राज्य साथे जोडायुं, एटले सुमारे १२६० मां कोकणमां पोताना दंडनायक मोकली राज्यव्यवस्था करवा मांडी. यादवकुळनो इतिहास लखनार आ हेमाद्रि छेवट सुधी श्री करणधिपना पद उपर कायम हतो ते जातिनो ब्राह्मण हतो ते माध्यंदिन वाजसनेयी यजुर्वेदी हतो. तेनुं गोत्र वत्स हतुं प्रवर पांच (भार्गव, चावन, आप्रवान, और्व अने जामदग्न) तेना पितानुं नाम कामदेव हतुं. ते संस्कृतमां प्रवीण होतां, कवि हतो, धर्मशास्त्रविषयक तेणे ग्रंथो लख्या छे तेमां चतुर्वर्गचिंतामणी मुख्य छे.

वीर महादेवना धाकथी अंध्र राजा पोतानी गादिये पोतानी कुमारी रुद्रम्माने बेसारीने पोते तपश्चर्या करवा जतो रह्यो. वीर महादेवे तेना हाथी अने बीजां राज्यचिन्ह लई लीधां पण शिशु स्त्रीने पाणिपत्य करवा ते त्यां गयो नहि. आ प्रमाणे वीर महादेव सुधी हेमाद्रि लखीने विराम्यो छे.

२४ आमण. सन १२७१.

पैठणमां रामदेवनो एक दानपत्रनो लेख स. १२७२ नो छे ते उपरथी जणाय छे के वीर महादेव पछी तेनो कुमार आमण गादिये बेठो हतो तेनी पासेथी रामदेवे देवगिरिनुं आखुं राज्य पोताने स्वाधीन करी लीधुं एम नीकळे छे.

२५ रामदेव. १२७२–१३०९.

कृष्णदेवनो रामदेव पुत्र थतो हतो. एना समयना २४ लेख उपलब्ध थया छे. ते उपरथी जोतां तेने प्रौढप्रतापचक्रवर्त्ती, भुजबल प्रौढप्रतापचक्रवर्त्ती, यादवचक्रवर्त्ती एवां विरूद प्राप्त थयेलां छे. तेनो महाप्रधान अच्युतनायक नामनो हतो. ते स. १२७२ मां कोकणना साष्टी प्रान्तनो दंडनायक अथवा महाप्रधान एटले प्रतिनिधि हतो. महामंडळेश्वर सालुदेव नामे हतो ते १२७७ थी १२९० सुधी समस्त सेनापति केहेवातो हतो. १२८९–९० मां भारद्वाज गोत्रनो कृष्णदेव यजुर्वेदीय ब्राह्मण समस्त कोंकणनो महाप्रधान अने दंडनायक हतो.

हेमाद्रि कवि, आ राजाना राज्यमां, श्री कर्णाधिपतिने पदे मंत्रीपदपर हतो पण तेनो कशो लेख आ राजासंबंधी नथी ते तेना राज्य प्रारंभमांज स्वर्गस्थ थयो हशे एम समजाय छे.

रामदेवना समयमां बोपदेव थयो तेना पितानुं नाम केशव हतुं, तेनो गुरु धनेश नामनो हतो. वर्हाड प्रांतना सार्थनामना गामनो ते रेहेवासी हतो, तेने हेमाद्रिनो आश्रय सारो हतो. पोते भागवतनी टीका लखी छे तेमां जणाव्युं

छे ते प्रमाणे एणे व्याकरण, वैद्यक, धर्मशास्त्र, अलंकार इत्यादि विषयोपर पोतानी कलम चलावी छे. मगध बोध नामनो व्याकरणनो ग्रंथ पण एणेज लख्यो छे, तेमां मागधी, पैशाची, शूरसेनी, अने महाराष्ट्री एटली भाषासंबंधी लेख छे तेथी ते सर्वमान्य थई पड्यो छे. तेमज, हरिलीला, मुक्ताफल, धातुपाठ, छंदःशास्त्रकोश, कविकल्पद्रुम, कविकामधेनु ए आदि ग्रंथो रच्या छे. शतश्लोकी नामक आयुर्वेदविषयक ग्रंथ पण तेणेज लख्यो छे.

रामदेवना समयमां मुसलमानोना हुमला थवाथी तेनुं बळ तूटी गयुं. हेमाद्री के बोपदेवने पोतानुं लखाण राजद्वारी प्रसंगो उपर लखवाने हवे प्रसंग रह्यो नहि, तेथी तेओ मौन थई पड्या. मलेक काफूर देवगढ उपर चडी आव्यो त्यारे लवर (बदर) देव शूरातनथी तेना सामे लड्यो छे ते विषे पाछळ पृष्ठमां कथन करवामां आव्युं छे. सन १३१३ मां पराक्रमी यादववंशना राज्यनी समाप्ति थई.

दक्षिणमां मुसलमानोनो प्रवेश.

सन १२९४ मां अल्लाउद्दीने दक्षिण उपर चढाई करीने देवगिरि उपर जय मेळवी, घणुं धन हरण करी गयो. त्यारथी, एनी दाढ दक्षिणनो विशेष स्वाद चाखवा लागी रही हती.

अल्ला-उद-दीने, १३०३ मां बंगाळाने मार्गे तैलंगणनी राजधानी वरंगुल उपर लश्कर मोकल्युं. ते वेळाए आन्ध्र वंशनो नरपति शाखानो राजा राज्य करतो हतो. पछवाडेथी पादशाह पण तेना उपर चढी आववानो हतो, पण अर्धी फोज लईने ते प्रथम चितोड उपर चढी गयो . त्यांथी ते दक्षिण तरफ वळवानी तैयारीमां हतो एटलामां दिल्लीउपर वीस हजार मोगल घोडेस्वारो चढी आव्यानुं सांभळवामां आव्याथी त्यां चाल्यो गयो. वरंगुल गयेली फोजने म्होटी विपत्ति वेठीने पाछां हठवुं पड्युं.

सन १३०६ मां काफुरे, वरंगुल लईने, त्यांना राजा पासेथी प्रति वर्षे खंडणी लेवानो करार कर्यो. सन १३०९ मां मलेक काफुरने देवगिरि-देवगढने रस्ते चडी जवानो हुकम थवाथी ते त्यां पोहोंची गयो. त्यांना राजा लवरदेवे अति शूरातन बतावीते अटकाव कर्यो. घणा दिवस सुधी घेरो रह्यो; छेवटे, तेने शरण थवुं पड्युं, म्होटी रकम खर्च पेटे आपवी पडी, पछी वार्षिक खंडणी आपवानी कबुलात करी लई, काफुर दिल्ही गयो. त्यां आ जीतने लीधे तेने घणुं मान मळ्युं. १३१० (बीजे वर्षे) कर्णाटक मांहेला द्वार समुद्रना बल्लाळ कुटुंबना हिंदु राजा उपर तेणे चढाई करी. बल्लाळ अथवा

होइसला राज्यनी राज्यधानी द्वार समुद्र हती. ते स्वाधीन करी लईने, राजाने केद करी लीधो, पछी ते, कारोमांडलना किनारा भणी, भ्रमण करतो रामेश्वर सुधी पोहोंची गयो. त्यां पोतानी जीतोनुं स्मरण रेहेवा माटे एक मस्जीद बंधावी, पछी दक्षिणनी लूंटोमां मळेलुं पुष्कळ धन लईने दिल्ही गयो. बल्लाळ राजा पोताने यादववंशनो गणतो हतो, तेनी सत्ता कर्णाटक, मलबार, तामीळ देश, तथा तैलंगणना केटलाक भागमां बेठी हती. सन ११९३ मां तेणे कदम्ब राजा उपर जीत मेळवीने १३१४ सुधी तेनी पासेथी खंडणी लीधी हती. १३१३ मां मुसलमानोए देवगिरिना यादव वंशनी समाप्ती करी त्यार पछी तेओ गोमान्तकमां आवीने बंड मचावा लाग्या. तेओए त्यांनां घणां देवालयो तोडी पाड्यां, अने राज्यकर्ताने काहाडी मूकीने अंधाधुंधीथी राज्य चलाववा लाग्या. आ वेळाए, दिल्हीमां ग्यासुद्दीन तघलख पादशाह हतो, तेणे व्यवस्था करवा माटे पोताना शाहजादा यूनाखानने मोकल्यो. तेणे १३२३ मां तैलंगण देशनी वरंगूल राजधानी नगर जीती लईने, त्यांना हिन्दु राजाने केद करी लीधो. आ वेळाए तेनो गुरु विद्यारण माधव हतो तेना तथा कोशाधिकारी, अने बुक्काराय, तथा हरिहररायना मनमां एम आव्युं के कोई पण ठेकाणे जईने आपणे हवे स्वतंत्र राज्य स्थापवुं. आवा विचारथी तेओ तुंगभद्रा नदीने किनारे आव्या, अने इ० स० १३२६ मां विजयनगर वसाव्युं. एक वर्ष पछी बुक्कारायें[1] माधवने पोतानो प्रधान ठराव्यो, तेणे पछी राजाने पोताने हाथे राज्याभिषेक कर्यो.

---

१ पाण्डु कुळना यशनंदीनुं राज्य, बीजा कोईये लई लीधुं—एटले तेना १४ कुंवरोमांथी नंदामहाराज, तैलंगणमांना वरंगुल नगरमां आव्यो, अने त्यां राज्यनी स्थापना करी. जो आ वात खरी गणिये तो ते आंध्रवंशनो गणाय. ते १०७६ मां मरण पाम्यो. त्यार पछी, कल्याणना बिजालराये ११११९ मां ते गादी छीनवी लीधी. एना भाई विजये एज सुमारमां विजयनगर स्थापीने त्यां राजगादी करी. कल्याणना इतिहासप्रमाणे, विजाल ए कल्याण राज्यनो मांडलिक राजा काळभूय जातिनो हतो, तेणे ११६२ मां कल्याणनो कबजो लई लीधो. विजय तेनो वंशज अथवा तो भाई हतो तेणे आवा बारिक समयमां विजयनगर स्थापीने काळभूये बल्लाळ राज्यने ठेकाणे पोतानी स्थापना करी, अने विजयनगर पोतानी राजधानी करी ते साथे मेळवी दीधुं हशे. एनी पांचमी पेहेढिये भूपराय थयो, तेने कुंवर

सन १३६७ मां हरिहरराय गादिये बेठो. तेनो प्रधान विद्यारण्य माधव हतो. तेणे म्होटा सैन्यनी गोठवण करीने, गोमान्तकमां आवी त्यांथी मुसलमानोने हांकी काहाड्या, अने आखा देशनो कबजो करी लीधो. अन्य धर्मियोए देवलआदिनो नाश कर्यो हतो ते पुनः बंधाव्यां. ए प्रधाने सारा ब्राह्मणोने बोलावीने तेमने गोमांचल तीर्थ पासेनी जमीन दानमां आपी त्यां वसाव्या; तेनुं नाम माधवतीर्थ पाडवामां आव्युं. पछवाडेथी आ तीर्थ ब्रह्मपुरीना नामथी ओळखावा लाग्युं. माधवनो विदेह थतां तेने स्थाने नरहरिमंत्रीने स्थापीने तेने गोमान्तक मोकल्यो.

सन १३९८ मां देवराजे जोयुं के गुलबर्गा तोफानोथी घेरायलुं रेहे छे, एटले, रायचोर दोआब उपर चडाई करी. फिरोजशाह ब्राह्मणी तेनी सामे थवाने आव्यो, पण पोतानी फोजमांथी अर्धोअर्ध तेने वराडमां खेहरलाना राजा सामे मोकलवी पडी. बाकीनी सेना लईने ते कृष्णानदी भणी चाल्यो. त्यां एने एक माणस मळ्यो, तेणे कह्युं के, तमारी मरजी होय तो हुं राजा अथवा तो तेना कुंवरने मारी नांखुं. फिरोजे वात कबुल राखी. पछी तेणे कतक (नाचनारा)नी एक मंडळी करी ने त्यां गयो. आ वेळाए त्यांना कुंवरनी कचेरीमां गानतान थतुं हतुं तेमां सामेल थई गयो. 'नाचवानो ज्यारे एनो वारो आव्यो त्यारे उघाडी तरवार बे दांत वच्चे राखीने नाचवुं शिरू कर्युं. नाचतां नाचतां तरवारथी लींबु कापवानी कारीगरी करी बतावता मांडतां कुंवरनी छेक पासे जई पोहोंच्यो अने तरवारनो घा तेनी डोक उपर करीने ठोकी पाडीने नाशी गयो. देवराजने खबर पडतां ते एकाएक पोताना कुंवरनी स्थिति जोवा नाठो एटले ते प्रसंगनो लाभ लईने फिरोजशाह तेनी गाफेल छावणीमां लश्कर लईने धशी आव्यो अने आखी छावणी लूंटी लीधी, तेमां तेने घणी मता मळी. त्यांथी हिंन्दुओनी पछवाडे विजयनगर सुधी पडीने, राजा पासेथी चडेली खंडणी वसुल करवाने बदले तथा ब्राह्मण केदियोने छोडी मूकवामां आव्या तेना बदलामां एकंदर ४४ लाख रूपिया रोकडा लई लीधा.

विजयनगरना ताबानुं मुद्गल नामनुं एक शहर हतुं, त्यां एक सोनी रेहेतो हतो, तेने एक अति सुंदर पुत्री हती, तेनी ख्याती सांभळीने ब्राह्मणी वंशना

न हतो, तेथी कम्पीला अथवा कम्पलय, जे विजयनगर पासे हतुं त्यांना राजाना कुमार बक्रराजाने वारस कर्यो. त्यांथी अस्खलित वंशावली चाले छे. बीजी हकीकत अहिं लखी छे ते प्रमाणे १३२६ मां विजयनगर स्थपायलुं लेखाय छे.

फिरोजशाहे, तेने पोतानी पासे पकडी लाववा फोजनी टुकडी मोकली. (१४०६). सोनीने सेना आववानी खबर पडतांज ते पोतानी दीकरीने लईने छानोमानो नाशी गयो. फोजनी टुकडी पाछी गई, अने फिरोजशाहने वर्त्तमान जणावतां, तेना समजवामां एम आव्युं के, विजयनगरना राजा कृष्णराये सोनीने नसाडी मूक्यो. तेथी राजाने शासन करवाने, तेणे ३० हजार घोडेस्वार अने पायदलनी सेना तैयार करी, अने जाते चडाई करवा चाल्यो. बंने पक्ष वच्चे म्होटी लडाई जामी, तेमां कृष्णरायनी सेनाए घणो मार खाधो. राजाए संधि करवानो संदेशो मोकल्यो. तेना उत्तरमां फिरोजशाहे एम काहावी मोकल्युं के, जो तमे तमारी कुमारी मारी वेहेरे परणावो अने ते साथे वळी ४० लाख रुपिया, पांच मण मोती, ५० हाथी, अने बांकापुर प्रांत, एटलुं आपो तो, संधि करूं.

आ करार राजाने घणा आकरा अने न बनी शके एवा जणायाथी, ते गोमान्तकमां रामभूशिर छे त्यां भराई बेठो. छ मास सुधी ते त्यां रह्यो, तेमां तेने वगडानो ताव लागुं पडवाथी, छेवटे, पोताना राज्यमां पाछो गयो.

अहिं फिरोजशाहे राजानी कन्या वेहेरे बलात्कारे लग्न कर्युं, त्यार पछी ते राजा पाछो आव्यो त्यारे तेनी साथे सलाह करी.

माधवाचार्ये ऋग्वेदनुं भाष्य कर्युं छे, अने केटलाक ग्रंथो रच्या छे ते जयंतीपुर अथवा जेने वनवासी केहेता हता त्यां ते राज्य चलावतो हतो. तेने विजयनगरना[१] हरिहरराये पोतानो प्रधान अने सेनापति स्थाप्यो हतो एम उपर लखवामां आव्युं छे. तेणे मुसलमानोने गोवामांथी हांकी काहाड्या, अने सप्तनाथ अथवा सप्तकोटेश्वरनुं देवल, जे मुसलमानोए तोडी नाख्युं हतुं, तेनी पुनः स्थापना करी, पोते गोमान्तकमां रह्यो, अने घणा सुधारा कर्या. एना पछी तेना क्रमानुयायी जे थया तेओमांथी केटलाएके दान करेलां, तेना लेख तेओए करी आपेला छे.

तेमां एक *लेख गरुडकम्भ नामना एक स्तंभ उपर शक १३२१ (इ.

---

१ एने विद्यानगर पण केहेता हता. यूरोपियन ग्रंथकारोए नरसिंह अथवा बिसनगर एवुं नाम पोताना लखाणमां दाखल करेलुं छे.

---

* Goverment Record No X. New series Page 283. Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society Sac No III of 1852. Page 107. Idem No 26 of 1869. Page 227. Scott's Ferista 1794 Vol II. P. 46.

स. १३९९)नो लेख छे. बीजो एक लेख, शक १३३४ अथवा इ. स. १४१२ नो छे, अने ते हुनगल तालुको जे धारवाडमां छे त्यां वीरभद्रना देवलमां एक पाषाण उपर कोतरेलो छे.[1] फेरिस्तानुं लखवुं एम छे के, गोमान्तक मुसलमानोए जीती लीधुं त्यां सुधी, ते विजयनगरना ताबानुं गणातुं हतुं, पण एक पोर्टुगीझ लेखके लखे छे के मुसलमानोनी जीत पेहेलां १४४० मां विजयनगरनुं धुसरू उथलावी नाखीने त्यां राज्य करनारा खतंत्र थया हता, अने बेटनी उत्तर दिशाना भागमां मांडवी नदीने पश्चिम किनारे तेमणे नवुं नगर वसाव्युं हतुं

जूना नगरनी उत्तर दिशामां, एला गाम आगळ, सुमारे २ माइलने छेटे अने पंजीथी ६ माइल दूर, आ नवुं नगर वसाववामां आव्युं, तेना उत्तर अक्षांश १५°–२७ छे अने पूर्व रेखांश ७३°–५३ छे. आ नवा नगरनी स्थापना कयी सालमां थई ते जणातुं नथी, केमके, हमणां तो ते स्थानेथी पण नगर फीटी गयुं छे.

इब्न बतुत केहे छे के, तेणे सिन्दाबुर (Sindabur) मां बे नगर जोयां हतां, एक हिन्दुनुं गोवा अने बीजुं मुसलमानोनुं [3]तिसवादी(Tisvadi)

इब्न, गोवे क्यारे गयो हतो, ते तारीख तेणे लखी नथी, पण १३४२ अने १३४९ नी वचमां गयेलो जणाय छे, केम के, महंमद तघलखे तेने १३४२ मां चीन मोकल्यो हतो. ते १३४९ मां पोताना वतन तानजीर्समां पाछो वळी आव्यो हतो.

गोवा अने महाराष्ट्र उपरनी छेल्ली चडाईना समयमां, तेओए, मलिक तुब्लिगने गोवा खाधीन कर्युं एम फरिस्ताए लख्युं छे. गोवावासियोए मुसलमानोने जंपीने बेसवा दीधा नहि. तेओनी साथे तेओ झगडो मचावता रह्या. होनोरनो जाम जमाल–उद्–दीन करीने हतो. तेणे, सिन्धाबुर (गोवा) उपर चडाई करी त्यारे प्रसिद्ध मुसाफर इब्न बतुत तेनी संगाथे

---

१ जुवो एशियाटिक सोसाईटीना जर्नल अंक ३४, सन १८७६ पृष्ठ ३४१.

२ Lendas, ut Supra, II P. 55; comentaries ut Supra II P. 92.

३ ईब्नना ग्रंथनुं भाषान्तर प्रोफेसर Defremeri and Dr. Sangue nett एओए करेलुं छे तेमां जुवो. आ भाषान्तरमांथी एक फकरो रेनांडे(Reinand) पोताना Geographie de Abulfeda, Vol I P. cd XX vi मां आप्यो छे.

आव्यो हतो. ते लखे छे के, १४ मा सैंकडाना मध्य भागमां हुं हिनोर (Hinaur)ना जामनी (राजा) पछवाडे नीकळेलो तेना भेगो थयो, त्यारे तेणे मने रेहेवाने एक घर आप्युं, अने खावापीवानो बंदोबस्त करी आप्यो. ते निमाज पढवाने मस्जीदमां गयो त्यारे मने संगाथे लई गयो हतो. त्यार पछीथी तो मस्जीदमां बंदगी करवानुं काम मनेज सोंपवामां आव्युं, एटले हुं एक के बे खत्मा रोज पढतो हतो. ज्यारे ते सिन्धाबुर बेट उपर हल्लो करवाना निश्चयपर आव्यो त्यारे शकुन जोवाने कुराननुं पुस्तक उघाडतां वांतज मने एक शकुनियाल फकरो मळी आव्यो, तेथी फतेह मळवानी आशा बंधातां, में ते वात तेने कही, त्यारे ते बावन (५२) वाहाणोनो काफलो तैयार हतो ते लईने चडाई करवा चाल्यो, अने मने पण साथे लीधो. अमे हल्लो कर्यो तेनी सामे त्यांना लोकोए सारो टकाव कर्यो, अने अमारी साथे खूब लड्या, पण छेवटे, खुदानी मेहेरबानीथी अमे फावी गया, अने गोवानो कबजो करी लीधो. पछी इब्न बतुत गोवामां रह्यो नथी, पण ते फरतो फरतो फरी आव्यो त्यारे हिन्दुओए गोवा पाछुं लेवाने तेनी आसपास घेरो घाल्यो हतो. आम छतां, छेवटे एम जणाय छे के, १३६७ सुधी मुसलमानो त्यां टकी रह्या हता.

आ उपरथी जणाय छे के माधवाचार्ये गोमान्तक जीती लीधुं, त्यार पछी घणे वर्षे मुसलमानोए त्यां पोताना राज्यनी प्रथम स्थापना करी ते अरसामां आ शहर वसेलुं होवुं जोइये. बीजी एक मान्यता एवी छे के, आ बनाव पछी केटलेक वर्षे, ज्यारे मुसलमानो होनोर (Honore)मांथी नाशी आव्या त्यारे मलेक हुसेनना आशरा नीचे गोवामां आवी वश्या. आ बनाव पोर्टुगीझोए जीत मेळवी लीधी ते पेहेलां ४० वर्ष उपरनो गणवामां आवे[1] छे. एटले के, १४४० ना वर्षनो सुमार खरो मालूम पडे छे. आ वेळाए व्यापार बोहोळो चालतो हतो. झुअरी (Zuari) नदी छाछरी थई गई हती तेथी म्होटां वाहाणोने तेमां रेहेवा जेटलुं पाणी न हतुं, अने घाट उपरना पाणीनो धसारो मांडवीनदीना पटमां दाखल थवाथी तेमां जोइये तेटला पाणीनो भरावो थतो हतो, तेथी आ नदीने कांठे नवुं नगर वसावानी अगत्य पडेली छे. व्यापारियोने वाहाणो राखवानी आवी सुगमता थवाथी बधा त्यां आवीने वश्या, ने चोगरदम व्यापार करवा लाग्या. विजयनगरमां अने तेनी पडोशनां संस्थानोमां घणा घोडानो खप जाग्यो हतो, तेथी ओर्मझथी तेनी आयात

१ Barros, Dec. II liv. V cap. I. P. 434, Faria y souza, ut Supra, Vol VI. P. 129.

घणी थवा लागी. जेवी व्यापारनी वेळाए **गोवा**मां वृद्धि हती, तेवीज तेना रक्षणने माटे लश्करनी पण आ वेळाए गोठवण सारी हती. तेमनी म्होटी सेनामां घोडेसवार अने पाळा बंनेनी भरती हती. तेमनामां बाणावळी घणा हता, अने तेमनी कुशळता एटली बधी हती के, तेओ **गोमान्तक**ने, तेमज, तेनी आसपासना संस्थानोने बहुज उपयोगना थई पडता हता. **गोमान्तक**मां आखा हिंदमांथी, पोठोनी पोठो, माल लई जवा लाववाने आवती हती, केमके, आ बाजु तरफ मात्र **गोमान्तक** एकज बंदर, बधी वाते सुगम पडतुं हतुं, अने तेनी जकात लगभग एक लाख रूपिया उत्पन्न थती हती.

वृद्धि पामता आवा स्थाननुं धणीपद लेवाने मुसलमानोनो डोळो एटला माटेज लागी रह्यो हतो.

फिरोज ब्राह्मणिये १३९७ थी १४२२ सुधी राज्य कर्युं एना समयमां आर्बस्थान, इजिप्त, अने बीजा देशोनी कारीगरीनी वस्तुओ **गोवा** बंदरेथी हिन्दमां आवती हती अने हिन्दी वस्तुओ ते देशोमां जती हती. **निकिटिन** (Nikitin) नामनो एक रशियन मुसाफर आ समये हिन्दमां आव्यो हतो, तेना लखवामां एम छे के, समुद्र किनारा उपर **दाबुल** छे तेनी पेली पार मुसलमानोनी राज्यसत्ता हती नहि. तेओ प्रथम तो जीत करवाने फाव्या नहि अने घणे प्रसंगे मार खाधो, पण छेवटे, पोतानो प्रदेश वधारवाने फावी गया छे.

इ. स. १४६८ सुधी बंने राज्यवाळा माहोमाहे मित्राचारीथी वर्त्तवा लाग्या. **बीजा महंमदशाह** ब्राह्मणिये, गायकमंडळने रीझमां नाणुं आपवा माटे **विजयनगर**ना राजाने फरमान कर्युं पण तेना कोशाधिकारिये नाणां आपवानी ना कही, एटले **महंमदशाहे** आ बाहानुं बतावीने **विजयनगर**ना राजा साथे शत्रुवट चालती करी.

मुसलमानोनी कारकीर्दी.

१४६९ मां ब्राह्मणी राजा, **बीजा महंमदशाह**ना दीवान अथवा वजीर **महंमद** गावन ख्वाजा (**मलीक्** उल् **तिजूर** काजी जहान) हतो. ते घाट ओळंगीने आव्यो, अने जेमां प्रवेश करी शकाय एवा **केल्हना** (Kelhna) किल्लाने घेरो घाली ते स्वाधीन करी लीधो. आ किल्लानुं अर्वाचीन नाम **विस**.

Comentaries, ut supra, loc cit; India in the Fifteenth centuary, Hakluyt Society, London. 1837. P. 15.

लगढ छे. पछीथी तेणे गोवा बेट उपर हल्लो करवा सारू १२० वाहाणोनुं नौकासैन्य मोकल्युं, अने पोते स्थळने मार्गे ते तरफ चडी गयो. एक वर्ष पछी तेणे विजयनगरना राजप्रतिनिधि [1]अमराजी पासेथी गोवा लीधुं. आ खबर सांभळीने महंमदशाह ब्राह्मणिये बेदरमां सात दिवस सुधी जयनोबत वगडावी, अने खुशाली प्रकट करी. महंमद गावन गोवाना किल्लाना रक्षणने अर्थे जोइये तेवा किल्लेदारो वगेरेनो बंदोबस्त करीने बेदर आव्यो त्यारे, ब्राह्मणिये सात दिवस जे आनंदना ठराव्या हता तेटला दिवस सुधी लागट तेनी मुलाकात लीधी, अने तेने किंमती पोशाक भेट आप्यो. ते वेळाए आ वजीरे, खुश-कुदन नामनो लडवैयो हतो तेने रजु करीने कह्युं के, आणे लडाईमां घणी बाहादुरी करी छे, एने माटे एने गोमान्तकनो सुबो बनाववो. शाहे ए वात मान्य करीने, तेने किस्वरखान एवो एलकाब आपीने त्यांनो सुबो बनाव्यो.

सन १४७२ मां विजयनगरना प्रतिनिधि अमराजिये बेलगांवथी राजा विक्रमरायने गोवा उपर चडी जवा ठराव्युं, अने तेनी मददे बांकापुरवाळाने रेहेवानी गोठवण करी. आ वातनी महंमदशाह ब्राह्मणीने खबर पडतां, ते बेलगांव उपर चडी गयो, अने किल्लाने छापो मारीने ते लई लीधो, एटले विक्र-मराय सामो आवीने उभो रह्यो, अने तेनी पासे माफी मागी.

१४७८. आ समये, ब्राह्मणी राज्यनो विस्तार थवा मांड्यो हतो. तेनी सारी व्यवस्था चाले एटलामाटे तेना ८ तरफ अथवा प्रान्त ठराव्या हता, अने प्रत्येक तरफनेमाटे एकेक नायब निमवामां आव्यो हतो. आवा नायबो अने तेना ताबाना अधिकारियोनी निमणोक महंमदशाह पोतेज करतो हतो. एनी नवी गोठवण प्रमाणे जुन्नर प्रांतना ताबामां आ नवुं जीती लीधेलुं गोवा सोंपवामां आव्युं हतुं, अने तेनो कारभार नजम-उद-गिल्लानिने सोंपवामां आव्यो हतो.

होनावरमां मुसलमानी सरदार मलीक हासीम करीने हतो, तेने त्यांना हिंदु राजाए अमराजीना केहेवा उपरथी सताव्यो हतो, तेथी, तेणे ते राजाना बळात्कारमांथी बची जवा माटे महंमदशाह ब्राह्मणीने फरियाद करी, अने तेना आश्रयनीचे गोमान्तकमां आवी रह्यो. शाहे केटलाक खटपटियानुं केहेवुं सांभळीने गोवामां किस्वरखानने मूक्यो हतो तेने बदलीने त्यां फकीर-उल्-मुल्कने मोकल्यो.

---

[1] शिवरावनो कुमार न्हानो हतो माटे, अमराजीने राजकारभार चलाववा सारु प्रतिनिधि ठराव्यो हतो.

१४८१. आ समये गोवा पाछुं लेवाने विजयनगरना राजा शिवराजे पोताना प्रतिनिधि अमराजीने तेना उपर हुमलो करवानी आज्ञा करी. आ खबर जाणतां अहंमदशाहे कोकणथी फोज जमावीने युसफ आदिलखानने विजयपुरमां मोकली अमराजीने स्वराज्यमां पाछो घाल्यो.

१४८२. आ वर्षमां बीजो महंमदशाह मरण पाम्यो, ते वेळाए, एनो शाहजादो न्हानी वयनो हतो, तेनो लाभ लईने, तेणे निमेला नायबो हवे स्वतंत्र थई पडवाना डोळ उपर आव्या.

पेहेलुं तोफान गोवामां थयुं. त्यांनो नायब नज्म–उद्–दिन मरण पाम्यो, एटले तेना हाथ नीचे बहादुर जिलानी हतो ते सत्ताधारी थई पड्यो.

१४८६. बहादुर जिलानी, लश्करी कामदार हतो, तेणे म्होटी हिकमतथी साहस करीने गोवा पोताने स्वाधीन करी लीधुं. पछी थोडी मुदतमां ब्राह्मणीशाहाने न गणकारतां पोते स्वतंत्र थई पड्यो, पण ते घणुं लांबुं चाल्युं नहि. ते दरियामां चांचियावेडा करीने व्यापारीनां वाहाणो लूंटी लेवा लाग्यो. एक वेळाए गूजरातनां माल भरेलां वाहाणो लूंटी लीधां, एटले, गूजरातना शाहे बेदर लखीने, बदमाशने शिक्षा करवा अने मालनो नीकाल लाववाने ताकीद करी, तेनो लाभ लईने, तेना उपर लश्कर मोकल्युं.

१४९३ मां ते पोताना राजानी सामे लडाईमां उतर्यो, तेमां ते मार्यो गयो. महंमदशाहे आ वेळाए मलिक–एन–उल–मुल्क गिलानीने गोवानो सुबेदार ठरावीने मोकल्यो. बे वर्ष पछी तेना बेटाने तेणे सुबेदारी आपी, अने ते "युसफ आदिलशाहनो जागीरदार", एवुं पद धारण करीने अमल करवा लाग्यो. पछी युसफ पासेथी, १५१० मां गोवा पोर्टुगीझोये जीती लीधुं.

गोवामां पोर्टुगीझोनो समय.

पोर्टुगीझो गोवे आव्या ते पेहेलां वेनिशियन लोकोने हाथ आखो व्यापार हतो. तेओ लिवाण्ट अने भूमध्य समुद्रनां बंदरो, एथीसिरिया अने अलेक्झांड्रिया द्वाराए पूर्वप्रदेशनो माल आखा यूरोपने पोहोंचाडता हता. ओर्मझ अने मलाका आल्बुकर्के जीती लीधां, अने केप आफ गुडहोपनो मार्ग चालतो थयो एटले आरबो जे माल वेनिशियनोने पूरो पाडता हता ते बंध थवा आव्यो, ने गोवेथी माल लिझ्बन जवा लाग्यो, एटले लिझ्बन आखा यूरोपने माल पोहोंचाडनार बंदर थई पड्युं. पोर्टुगीझोने वाहाणोनुं साधन सारुं होतां, अने नवा मार्ग अने दरियाना तेओ एकलाज धणी थई पडतां, तेमनी परवानगी विना नवे मार्गे, नवा जळमां कोई वाहाण तेमना परवाना सिवाय चलावी

शके नहि एम एके हाथे तेमणे कबजो करी लीधो, पण छेवटे आवुं एकलपेटुं नीभी शक्युं नथी. ते आपणा जोवामां आव्युं छे.

गोवामां पोर्टुगीझोनी करणी.

गोवा कबजे कर्या, पछी **पोर्टुगीझो**ए देशी स्त्रियो उपर बलात्कार करवा मांड्यो, अने तेमनी साथे परणवा लाग्या. सन १५४१ मां पादरियोए लोकोने वटलाववानो प्रयत्न घणो कर्यो पण तेमां तेओ फाव्या नहि.

१५४८ मां त्रास दईने लोकोने वटलाववा मांड्या. प्रारंभमां **बा**रेत नामनां **जे**सुईट (जेजुईत) संप्रदायना पादरियो धर्मोपदेशक थया. तेओए पोतानो जमाव **चू**डामणिबेटमां करीने घणा लोकोने वटाळ्या. त्यांथी रेहेतां रेहेतां **दी**पवतिबेटमां प्रवेश करवा मांड्यो, अने लोकोने वटलाववाने अतिशय त्रास देवा लाग्या. रस्तामां कोई हिन्दु पकडाई गयो के तेने लागलोज बाप्तिस्मा (बाप्टीझम) आपी वटलावी देता. आ प्रमाणेनो त्रास तेमणे घणा दिवस चलाव्यो, अने तेथी **गो**वाना लोको पण त्राशी गया.

१५६० मां **गा**स्पर नामनो एक पादरी **गो**वानो मुख्य धर्मोपदेशक निमायो. एक दिवस, **सा**ष्टीना केटलाक व्यापारी **गो**वामां वेपार करवाने आव्या, तेमांथी ४०९ जणने पकडीने तेज दिवसे इसाई करी नांख्या.

आवो त्रास वर्त्तेलो जोईने केटलाक हिन्दु पोतानी पूजाना देव लईने **गो**वेथी नाशी जईने तेनी हदबाहार वसवा गया.

साष्टी प्रांत सारो वस्तीवाळो होवाथी, त्यां हिंदुनां धर्मस्थान घणां हतां, अने तेना पूजारियो पण घणा हता, तेमांथी एक पूजारीनी दीकरीने **गो**वाना पादरिये फसावीने तेने **गो**वे आणी वटाळी दीधी. बेटीना बापे **गो**वासरकारने फरियाद करी, ते समये एक न्यायी अधिकारी हतो तेणे वादीना लाभमां न्याय कर्यो एटली ते एकलानी खुबी जणाववी योग्य छे. पादरियो एटला बधा फाव्या हता के, वाहाणमां बेशीने कहिं जवुं होय तो वाहाणवाळाने नूर पण आपे नहि. एक वार एक पादरिये नूरना पैसा आप्या नहि त्यारे तेने ठोक्यो तेथी बधा पादरियो क्रोधायमान थई गया. आ बे बाबतो तेमना विरुद्ध बनी एटले **गो**वाना बधा पादरियोए एकठा थईने **पोर्टुगीझ** सरकारने फरियाद करी के, **सा**ष्टीना लोकोने वटाळीने इसाई करी नांखवा जोइये. तेम करवा देवामां कोई वच्चे पडे, अथवा लोको इसाई थाय नहि, तो अमे तेमने अपराधी ठरावीने शिक्षा करिये एवी सत्ता अमने आपवी जोइये.

पादरियोना आवा अघटित कार्यमां आश्रय आपवाने ते समयना हाकमे

एक म्होटुं नौकासैन्य तैयार करीने पादरियोनी मददे मोकल्युं. तेमणे साष्टीनां सुमारे १२०९ देवालयो तोडी पाडीने जमीनदोस्त करी दीधां, अने घणा जणने पीडा करीने धर्मभ्रष्ट करी नांख्या.

मतान्धी थई पडेला पादरियोने राज्यभणीथी आश्रय होतां, सत्ताधारी थई पड्या हता. तेमना सामा, गरीबडा, कंगाळ हिंदु पोहोंची शक्या नहि. माल, मिल्कत, घरबार छोडीने बाहार जवुं पालव्युं नहि, एटले, प्रथम तो तेमने नमी पडीने मुंगा रह्या, पण पारको देश लई लेवो, अने धर्मभ्रष्ट करीने लोकोने वटलाववा एज फिरंगानो उद्देश थई पडेलो होवाथी, ज्यारे लडाईमां गुंतावानी तेमने अगत्य पडी त्यारे ते बाजु तरफ तेमनुं लक्ष वधारे रेहेवा लाग्युं. आवा प्रसंगनो लाभ लईने लोकोए, तोडी पाडेलां देवलो पाछां चणावी लीधां, अने पादरियोए इसाई देवल बांध्यां हतां ते तोडी पाड्यां.

पादरियोए फरीने उपाडो कर्यो. प्रथम करेलो तेमनो प्रयत्न निष्फळ गयो, ते तेओ सहन करी शक्या नहि. जेवुं पोते करी बताव्युं तेवुं बीजाए कर्युं , ते धर्मांध थयेलाओने ठीक लाग्युं नहि. पोताना सरकारनी मारफत एक अरमार तैयार करावीने, फरीने, साष्टी उपर आ धर्मराक्षसो टूटी पड्या. हिन्दुनां एकेएक देवलो तोडी पाडीने जमीनदोस्त करी नांख्यां अने आखुं शहर सळगावी नांखीने बाळी भस्म करी नांख्युं. बिचारा लाचार थई गयेला हिन्दुओ, नागापुगा, पोताना देवने, अने स्त्रीछोकरांने लईने जेम नसायुं तेम नाशी गया. पोताना देव अपवित्र थाय नहि, एटलामाटे, रस्ते जतां केटलाएके तेमने नदीमां पधरावी दीधा. बीजा देवनी मूर्त्तियो जे पाछळ रही तेना बेर्न नामना एक दुराग्रही पादरिये पोताना सोटाथी टुकडे टुकडा करी नांख्या. घणा वर्ष सुधी आखो प्रदेश उज्जड पडी रह्यो. लोकोनी भोंय त्यां पडी रहेली होतां छेवटे पादरियोए लोकोने फरीने त्यां वसवानी परवानगी आपी, पण कोई देवल बांधे नहि अने मूर्त्तिपूजा करे नहि एवी बंधी राखी. थाकीने लोको आवीने वसवा लाग्या, अने छानामाना पोतानो धर्म पाळवा लाग्या. पादरियो समजवा लाग्या के, हिन्दु लोको भोळा छे, एटले, आपणे एओने हरेक रीते आंजी दईशुं, तो तेओ खुशीथी पण आपणा धर्ममां आवशे.

सन १६१३ मां मुख्य धर्माधिकारिये, जुदा जुदा पांच इसाईमतना पादरियोने, तथा केटलाक क्रिश्चियनोने साष्टीमां मोकल्या. तेओए फरीफरीने एक उत्तम जग्या देवळ बांधवामाटे पसंद करी, अने त्यां पायो नांखवानी तैयारी करता हता तेवामांज, पासेनी एक शेरीमांथी एक ब्राह्मण बूमो पाडी केहेवा लाग्यो

के "जीव लेवानो समय आज रे आज."! (सूड उगविण्याचा समय हाच रे हाच) आवा शब्दो सांभळतांज न्हाना म्होटा सर्वे लोक उपज्या, तेओए, पादरियो जे मार्गे आव्या हता ते मार्ग रोकी लीधो अने मारो! मारो! ना पोकार करता पादरियो उपर टूटी पडीने तेओने भालावती विंधी नांख्या. लोहीलोवाण थईने धरणी ढळी पड्या ने इशुने खोळे पोहोंची गया. आ वेळाए गोवानो. प्रतिनिधि (वाइसरोय) जाते त्यां आवी पोहोंच्यो, जाते तेणे शस्त्र पकड्यां, अने फरीने देवलो बांधवानी तकूबी करी. साष्टी वटलाव्या पछी ५० वर्षे बारदेश प्रांत वटाळ्यो.

गोवाना क्रिश्चियनधर्मनी शाखाओ.

फ्रान्सिस्क—गोवा लीधुं के तरतज आ शाखानी स्थापना करवामां आवी. आ शाखाना पादरी धर्मभोळा तो खरा, पण स्वभावना सारा अने वर्त्तणूकमां नम्र हता. तेओनो पोशाक काळो हतो. ११ धर्मस्थान गोवामां एमणे बांध्यां. तेमांथी केटलांक हजी पण उभां छे.

जेसुइत-जेज़ुइत—सन १५४३ नी सालमां आ शाखा स्थापन थई. तेमणे प्रारंभमां सांपावल नामना देवलनो अधिकार लीधो तेथी तेमनुं नाम **पावलिस्त** केहेवावा लाग्युं. आ शाखाना पादरियो घणा धर्माभिमानी, कपटी, दक्ष, अने विद्वान् हता, तेओ धनवान् पण हता. तेमनां वखाण सांभळीने अकबर पादशाहे केटलाकने पोताना दरबारमां बोलावी राख्या हता. गोवामां आ शाखानां १० धर्मस्थान छे अने तेनां हवणां खंडेर जोवामां आवे छे.

दोमिनिकन—सन १५४८ मां गोवामां आ शाखा स्थापन थई. एना पादरियो क्रिश्चियनशास्त्रना सारा माहितगार हता; तेओ धोळां वस्त्र धारण करता हता. गोवामां एमणे पण १० धर्मस्थानो बांध्यां हतां. तेमांथी हवणां थोडांक जोवामां आवे छे.

अगोस्तिन—सन १५७२ मां आ शाखानी स्थापना थई. एना पादरियो घणाज धर्माभिमानी हता. तेओ पण धवल वस्त्र धारण करता हता. तेओ नम्र स्वभावना होतां, घणा गरीब हता. एमणे पण गोवामां धर्मस्थान बांध्यां हतां, तेनी निशानियो हजी लगी जोवामां आवे छे.

सेंट कायतान—सन १६८१ मां आ शाखानी स्थापना थई. एना पादरियोए गोवामां चार इमारतो बांधी हती, तेमांथी एक बे, हाल जोवामां आवे छे.

फिलिपनेरी—अने **से**मोनिका इत्यादि पंथ पण स्थापन थया हता, तेमना मठ पण बांधवामां आव्या हता.

सेंट फ्रान्सिस झेवियर.

पोर्तुगीझो जेने **सान्त फ्रान्सिस्क शा**वियर केहे छे, ए **स्पे**न देशनो रेहेवाशी हतो; अने **नावारी** नामना गाममां जन्म्यो हतो. विद्याभ्यास **पारीस** नगरीमां कर्यो हतो, एनो गुरु **इग्रास्युलोयल** नामनो हतो.

झेवियर, **जे**सुइत संप्रदायनो उपदेशक हतो. उत्साहिक ने आग्रही होवाने लीधे तेणे घणा प्रदेशोमां फेरणी करी छे. **हिन्द, सिंहलद्वीप, जापान, म**लाक्का आदि स्थाने उपदेश करवाने नीकळी पड्यो हतो. **जे**सुइत पंथना लोकोने तेणे १५४३ मां **गो**वे लावी वसाव्या हता.

ज्यारे ते बोध करवा नीकळतो त्यारे साथे घंटा राखतो हतो. एक स्थान पसंद करीने त्यां घंटानाद करे एटले लोकोनो जमाव थतो हतो. पछी बोध करवाने मंडी पडतो. एक ग्रंथकार तो एटले सुधी लखे छे के, एक मासमां तेणे १०,००० माणसोने वटाळ्या हता.

एकंदर एक लाख मनुष्योनो धर्म छोडावी तेणे क्रिश्चियन बनावी दीधा हता.

५० मनुष्योने जीवतदान आपेलुं केहेवाय छे.

प्रत्येक पंथवाळाने, पोताना धर्मनो प्रताप बतावववानुं वलण थाय छे, एटला माटे सर्वने चमत्कार लागे एवां कृत्योनी नानाप्रकारनी वातो करता जोवामां आवे छे, ते प्रमाणे अहिं पण थयेलुं जणाय छे.

सन १५५२ नी सालमां **ची**नमां जतां ते मांदो पड्यो, अने **सान्स्यान** बेटमां मरण पाम्यो. १५५४ ना मार्चनी १६ मी तारीखे तेनुं प्रेत **गो**वामां आणीने **सां**पावलाना देवलमां राखवामां आव्युं. पछी १५८४ मां म्होटा ठाठमाठथी **बां**जेजुसना मठमां राखेलुं हजी पण त्यांज छे. **सेंट झे**वियर स्वर्गमां पधारी गयो एवी वात **रो**मना **पो**पे मानीने तेने **सेंट** (संत)मांनी तेमां गणना करी.

सन १६१४ ना नवेम्बरनी ३ जी तारीखे तेना प्रेतथी तेनो जमणो हाथ कापीने तेना कडका करी एक **रो**म शहरमां, बीजो **म**लाक्कामां, त्रीजो **को**चीनमां, अने चोथो, **म**कावमां मोकली देवामां आव्या. बाकीनुं शरीर जेवुंने तेवुं छे. तेनो डावो हाथ तेनी छाती उपर राखेलो छे. माथाना वाळ थोडा छे, मुख थोडुंक उघाडुं ने कांईक बिडायलुं छे. केटलाक दांत हजी साबीत छे.

सन १९१० मां **गो**वामां तेनुं प्रेत उघाडुं मूकवामां आव्युं हतुं. तेनां दर्शन करवाने हजारो माणसो देशपरदेशथी त्यां भेगां थयां हतां.

धर्मसमीक्षण सभा. (इंकिजीसाव.)

(The Tribunal of the Inquisition)

इ० स० ना बारमा शतकमां आ सभा यूरोपमां प्रथम स्थापवामां आवी हती. तेनो स्थापनार डोमिनिक पंथनो एक साधु हतो. तेनी योजनाथी रोमन कॅथोलिक पादरियो हाथमां क्रूस धारण करीने जनसमूहने बोध करवा नीकळी पडता. कोई विधर्मी जणाय तो तेनी तजवीज करीने पछीथी धर्मसमीक्षण सभामां तेनो न्याय करवामां आवतो हतो. बळ वधतुं गयुं तेम आ क्रूसधारी पादरियोना हाथथी नानाप्रकारना प्रकोप थता हता.

त्रीजो जोन (जुवांव) राजा ज्यारे पोर्टुगालमां राज्य करतो हतो त्यारे तेणे सन् १५५७ मां आ सभा लिझ्बनमां स्थापन करी हती. त्यार पछी त्रण वर्ष १५६० मां गोवामां आ सभानुं स्थापन थयुं.

आ पेहेलां स्पेन देशमां

आ सभा स्थापी हती. तेनो अध्यक्ष टार्क्विमाडा हतो, तेणे १८ वर्ष वहिवट कर्यो एटलामां १,१४,४०१ माणसोने शिक्षाए पोहोंचाडी तेमनां कुटुम्बोमां त्रास वर्त्ताव्यो हतो. आ त्रास केवा प्रकारनो हशे ए जाणवामांज त्रास उपजे एम छे.

धर्मने बाहाने अधर्म करनारीज आ सभा गणाई हती. कोई तेमने विधर्मी जणाय तेने पकडीने पोतानो धर्म कबुल करावे. पछी तेनां घरबार लूंटी लईने तेने एक कफनी धारण करावीने छोडी मूके. जे तेमनी इच्छा प्रमाणे वर्त्ते नहि तेमने केदखानामां पूरीने मात्र रात्रनी वेळाए तेना उपर त्रास वर्त्तावे, तेना पगमां खीला ठोके, आवी त्रासदायक संस्थाने प्रोटेस्टन आदि धर्म पाळनारा क्रिश्चियनो धिक्कारी काहाडता हता. अने आवा अनेक खोटा विचारोने लीधेज तेओ कॅथोलिक धर्मथी जुदा पडी गया छे. आवा प्रोटेस्टन्ट पादरियो कोईना उपर कोई प्रकारनो जुलम करता नथी. अंतःकरणथी तेमनुं हित करवानी भावना राखीने मात्र बोध करवानो प्रयत्न करे छे. मायाळु ब्रिटिश सरकारे पोर्टुगीझोनी आवी दुशित संस्था, वच्चे पडीने, बंध करावी छे एवुं पछवाडे जणाववामां आव्युं छे.

गोवानी ते समयनी स्थिति.

३० माइलना घेरामां लगभग २० शहर पोर्टुगीझोनां वसावेलां छे, अने तेमां २०० हिन्दु देवालयो तोडी पाडेली स्थितिमां खंडेर हतां, तेनुं नाम

सरखुं नहि रेहेवा देवानी खातर, वाइसरोय डी नोरोनहा (Viceroy de Noronha) ए तळियामांथी खोदीने कांकरा काढी नंखाव्या, एटला माटे के मूर्त्तिओनां स्थानकोनुं नाम निशान पण रेहे नहि.

१७ मा सैंकडाना प्रारंभमां २,२५००० माणसोनी वस्ती हती, तेमां $\frac{3}{4}$ भाग तो क्रिश्चियननो हतो, अने तेमने माटे ६ पारिशनी स्थापना हती. उपरना आंकडामां पादरियोनी गणना करवामां आवी नथी. तेओ एटला संख्याबंध हता के, तेमनी अर्धी संख्या पण आखी वस्तीने परिपूर्ण थई पडे. वस्ती जुदी जुदी जातिनी अने धर्मनी हती. (Linschoton) लिन्स्कोटनना कथन प्रमाणे आर्बस्थान, आरमेनिया, इराण, खंभात, बंगाळा, पेगु, सियाम, मलाक्का, जावा, चीन इत्यादिना व्यापारियो अने मोलुक्का लोको तेमां वसता हता.

वळी, पूर्वभणीना बीजा देशोना लोको पण हता. वेनिशियन, इतालियन, जर्मन, फ्लेमिंगा, अने अंग्रेजो पण त्यां हता. मात्र फ्रेंच जोवामां आवता न हता.

पोर्टुगालनी प्रथम स्थापनानी वेळाए मुसलमानोने समूळगा काहाडी मूक-वामां आव्या हता, पण पछवाडेथी तेमनो भरावो थयो हतो. याहुदी लोको पण त्यां हता, अने तेमने माटे तेमनां देवळो अने धर्मनां स्थानो हतां, पण हिंदुओने* तेमना धर्मनी कंई पण प्रसिद्ध क्रिया करवा देवामां आवती न हती.

गोवानो भभको.

गोवा आ वेळाए सोनेरी गोवा केहेवातुं हतुं. जेणे गोवा जोयुं तेने लिझ्बन जोवानी अगत्य रेहे एम हतुंज नहि. गोवामां वसनारा घणा खरा पोर्टु-गीझ लोको कांई उद्योग करता न हता, पण पोताना गुलामो पासे मजुरी करावीने पोताना गुजराननुं साधन उत्पन्न करता हता. कामकाज करवानुं नहि, एटले, तेओ नवराज हता, अने नानाप्रकारनी गमतोमां पोतानो काळ काहा-डता हता. घोडे बेशी फरवुं, बोटोमां बेशी पाणीनी सेल करवी, एम पोते फावे तेम करता फरे पण पोतानी स्त्रियोने तो घरनो उमरो ओळंगीने बाहार नीक-ळवा देता नहता; कदापि कोई माथानी फरेल नीकळे तो तेनी वर्त्तणूक उपर अतिशय जापतो राखवामां आवतो हतो. आनुं परिणाम ए आवतुं के तेमनी चोकी करवाने जेओने राखवामां आवता तेज आडा वर्त्तननुं साधन थई पडता, अने जेम चलावे तेम चालता, वळी अंतः करणना मेला जे हता अने

* Mandelo's Voyages and Travels P. 86.

मुसाफर तरीके आवता तेओ पोतानी मेळे पाशमां पडी जता हता. आवो प्रकार होवाथी केहेवाता पोर्टुगीझ अमीरोनां घर, दुःखयारां घर थई पड्यां हतां, अने तेओनी स्त्रियोनो अवतार, आवा कारणे करीने, एळे गयो हतो. मनोविकारने उत्तेजन आपवाने केफी पदार्थोनो पूरेपूरो उपयोग करता हता, ते कचुन्दे (Cachunde)ना नामथी ओळखाती हती, तेनी बनावटमां अफीण आवतुं हतुं. आवा व्यसनमां मसगुल रहेलानी शरीरसंपत्ति केवी रेहेती हशे ते सहज धारी शकाय छे. तेओ खावा पीवा अने मोजमजाह करवानेज अवतर्या होय एम, तेओना खावापीवाना वैभव पण तेवाज हता. कुशळ रसोइयाना हाथनी रसोई, तेमना रेवाज प्रमाणे स्वादिष्ट बनावेली, गळकवामां, अने नानाप्रकारना दारू ठोंसवामां तेओ मग्न थई जता हता. तेमना गुलाम तेमने थती अकळामण टाळवाने पंखाना झपाटा लगावता हता, तेथी मोघा मूलना नानाप्रकारना दारू, मूल विनाना पाणी करतां पण, विशेष वपराशमां आवता हता. तेमनी भोजनशाळामां कोई परोणाने नोतर्यो होय त्यारे तेमनी स्त्रियोने तेमां सामेल थवा देता नहि, पण अंग्रेजो मेहेमान होय तेमना आगळ तो लेडियो जोइये तेने बदले मलाक्कानी सुंदर कुमारिकाओने सामेल करी देवामां आवती हती.

उमरावो आ प्रमाणे मलिदा मारता हता त्यारे गरीबोना खोराकमां चोखा अने माछलियोनो उपयोग थतो हतो. जे पवित्र शेरियोमां न्हाई धोईने पवित्र थयेलां नरनारियोनो अवरजवर, अने देवळोना घंटनादनो रणकार थतो हतो, ते शेरियोमां, आ वेळाए, नानाप्रकारनी माछलियो तावडामां तळाती, अने मिठा इत्यादिमां अथाती, शेरिये शेरी, अने गलिये गलीमां जोवामां आवती हती.

घरमां पोर्टुगीझ गृहस्थो खुल्ला शर्ट अने सफेद बारीक पायजामानो पोशाक पेहेरेला, अने माथे मखमल (Taffeta cap)नी टोपी धारण करेला जोवामां आवता हता, अने तेमनी स्त्रियो बाजुनामथी ओळखाता (Smock) बारीक पोशाकथी शोभती अने ओपती जणाती हती. मतलब के, माझा जळवाय नहि एवा तेमना बारीक पोशाक हता.

मुंबईनी गोवागरियो मूल जोवा जइये तो त्यांनीज. जोई ल्यो तेमनो देखाव अने आपणा केहेवाता पोर्टुगींझ अमीरोनी बानुओनो देखाव एकज हारनो, बारीक सूतर के रेशमना घाघरा ए तेमनो कमर नीचेनो पेहेरवेश, अने उपर बीजे बाजु[१] ए नाजुक अबळानुं अंगढांकण ताजे ताजुं!

---

१ स्त्रियोनुं अंग ढांकवानुं ओढणुं.

अमीरो देवलमां परमेश्वरनी प्रार्थना करवा जाय, अथवा सॅल करवा बाहार नीकळे, त्यारे, जुओ तेमनो भभको ! पोतानी अमीरीनो पूरो भभको बताववानी खातर, घणे भागे तो तेओ पालखीमां बीराजे, अथवा, घोडेस्वार थाय त्यारे तेमना करमाइ जता माथाने के मुखने रखेने सूर्यना किरणनी झांखी लागी जाय तो लालाश उतरी जाय, एटलामाटे तेमनो हाजर रहेलो गुलाम तेमना उपर छत्र धारण करे. आसपास रंगीबेरंगी अटापटावाळा पोशाक पेहेरेला गुलामोनुं घुंचळुं तो विंटायलुंज होय. कोईना हाथमां तेमनां हथियार होय, तो कोईना हाथमां डगला होय. गमे ते ठेकाणे बेशी जवानुं मन थाय एटलामाटे कोईना हाथमां रसेल खुरशियो अने अति नरमाशवाळी गादियो साथे राखेलीज होय. भोगजोगे तेमने पगे चालवानुं मन थयुं तो, त्यारे पण भभको तो एटलोज. घोडाउपर बेसे ते घोडाने, सरगसमां चालता शणगारेला घोडा जोवामां आवे छे, तेने पण कूदी पडे एवा भभकादार सोनारूपाना सामानथी ते शणगारेला शोभता तेमनी लगाम्ो हीरामाणेके जडेली झगझगती, आपणी आंखोने आंजी नाखे एवी राखता. वळी तेने घुघरियो टांकेली, तेथी जरा ताणवामां आवे तो घुघरियोनो घघणाट वागतोज रेहेतो. लोहोडानां पेघडां रखेने तेमना पगने खाइ जाय एवी बीकथी के भभकामाटे, रूपे रशींने झघझघाट मारतां राखवामां आवतां हतां.

पारके पैसे मोज माणनारा आवा अमीरोना चाळा जोईने थोडा पैसावाळाने पण तेमनो चेप लागवाथी, तेओ पण, बने एटलो भपको राखवाने चूकता न हता, अने हरिफाइमां रखेने तेओ पाछळ पडी जाय एवी बीक राखता होय तेम, चडसाचडसीमां जडाई जवाना डोळमां घेरायला रेहेता हता.

मुंबईमां हवणां गमे तेवाने पैसा धीरवाने मारवाडियो तैयारज होय छे, तेम त्यां ज्यु अथवा याहुदियोनी पेहेडियो रात्री दिवस उघाडीज रेहेती हती. लीधुं ते लाध्युं अने आप्युं ते खाधुं, एवुं धारवावाळा लोकोने क्यां कोईने कशुं आपवुं छे एवी धारणा करीने उडाउवेडामां उडेलाज रेहेता हता. केटलाएके तो सहियारो सामान्य पोशाक करावी राखेलो होय, ते ज्यारे रूडाभाई मेळामां बीराजे त्यारे, करावी राखेला डगला कोट अने भभकानां साधननो उपयोग करे, अने ते पाछा घेर पधारे त्यारे बीजा तेमना भागिया भुंडाभाई मेळानी भीडमां भाग लेवाने तैयारज होय. रूडाभाई पोशाक उतारीने भूंडाभाईने शणगारे एटले एमनी ठाठडी रस्ते चाले अने प्रत्येकनो भभको एवो देखाय के कोई अजाण्यो मुसाफर तो एमज समजे के आ बांकाभाई तो वर्षना एक लाख रूपियाना कमाउ हशे ने घरमां खोळवा जईये तो एटला कांकरा के चचुका

पण होय नहि. आ तो आपणे लटकाळाना लटका जोया. हवे जरा लटकाळी केवी लेहेके छे ते जोइये; पण वांचनारा याद राखजो के आ वधुं वांचीने तमारे तेम करवानुं नथी. तेमज, तमारां पत्निने आवा अजुक्ता भभकामां भटकाववानां नथी, रमुजनी खातर वांचो अने हसाय तेटलुं हसो.

आपणे आगळ कही गया छिये तेमः—

कवित.

आम तेम फावे एम, भाई भटकता फरे,
बाइने बिचारीने तो, घरमां घाली मूके;
म्होटा को' प्रसंग वेळा, देवळमां देखा देवा,
लाग मळे त्यारे जवा चतुरी तो ना चूके.
हीरा मोती केरा हार, लॉकेटो नाना प्रकार,
शिर शणगार सारा मस्तक सोहावे छे;
कांडे पोंची, बंगडियो हीरा मोतीथी जडेली,
बांहे बाजु, केडे कटीमेखळा मोहावे छे. १

अति झीणा केप केरो बूरखो बीराजे अंग,
शिरथी सोहावी पग पानी सुधी ढांके छे;
अंग ढांकवाने सटे, नीति केरो भंग करी,
अंग रंग नीरखती आप चित्ते चोंके छे.
नाझनी नवोढा काळा केश सम व्हेल नांखे,
व्हेल जेवो कोय तेने व्हेलमां विंटाळे छे;
स्लीपर चापीन सोना रूपाना स्पांगलवाळा,
चाळा करी चालवामां फंदीने फीटाडे छे. २

आवा जेना अमीरो अने अमीराणियो, अने तेमनुं अनुकरण करनारा लोकोनुं पोकळ झाझुं नीभे नहि तेवोज आखरे परिणाम आव्यो.

परिशिष्ट अंक ३.

पोर्टुगालना हिन्दना वाइसरोय, गवर्नर जनरल, अने गवर्नर.

1 १	Dom Francisco de Almeida (Viceroy) दों फ्रांसिस्क दे आलमेद-वाइसरोय-सांडारहाना अखातमां ता. १ ली मार्चे १५१० मां काफरोए मारी नांख्यो.	१२ सप्टेम्बर. १५०५–१५०९
2 २	Alfonso (Affonso) de Albuquerque आल्फोंस दे आल्बुकेर्क. गवर्नर.	ता. ४ थी नवेम्बर १५०९–१५१५ ता. १६ मी डिसेम्बर.
3 ३	Lopo Soares de Albergaria लोपो सोवारेज दे आल्बर्गारिया पोर्टुगाल पाछो गयो. गवर्नर.	ता. ८ मी सप्टेम्बर. १५१५–१५१८ पोर्टुगाल गयो.
4 ४	Diogo Lopes de Sequeira दियोग लोपेज दे सिकैर. गवर्नर. पोर्टुगाल गयो. (लोपेज सेक्वीरा.)	ता. ८ सप्टेम्बर. १५१८–१५२१ पोर्टुगाल गयो.
		१५२१–१५२२
5 ५	Dom Duarte de Menezes दों दुवार्त दे मेनेजीस गवर्नर.	ता. १२ मी जान्युआरी १५२४ मां पोर्टुगाल गयो.
6 ६	Dom Vasco de (da) Gama, Conde de Vidigueira (Viceroy) दों वास्को दे गाम कोचीनमां मरण पाम्यो.	ता. ५ मी सप्टेम्बर. १५२४–१५२४ ता. २४ मी डिसेम्बर.
7 ७	Dom Henrique de Menezes दों येनरीक (हेन्री) दे मेनेजीस गवर्नर. कानानुरमां मरण पाम्यो.	ता. १७ मी जान्युआरी. १५२५–१५२६ २१ मी फेब्रुआरी.
8 ८	Lopo Vaz de SamPaio (Sampayo) लोप वास दे सांपाय (लोपो वाझ डे सोपेयो) गवर्नर.	फेब्रुआरी. १५२६–१५२९ पोर्टुगाल गयो.
9 ९	Nuno da Cunha गवर्नर. नुंज दा कुंज (नुनो डा कुन्हा) पोर्टुगाल जतां मार्गमां मुवो.	१८ नोवेम्बर. १५२९–१५३८
10 १०	Dom Garcia de Noronha दों गार्सिया दे नोरोंज गोवामां मरण पाम्यो. वाइसरोय.	१४ सप्टेम्बर. १५३८–१५४० ३ एप्रिल
11 ११	Dom Estevão de (da) Gama दों यसतेवांव दे गामा. गवर्नर.	३ एप्रिल. १५४०–१५४२ पोर्टुगाल गयो.

12	Martim affonso de Sousa	८ मे. १५४२–१५४५
१२	मारतीम आल्फोंस दे सौज गवर्नर.	पोर्टुगाल गयो.
13	Dom João de Castro. Governor and Captain-in-chief	१० सप्टेम्बर. १५४५–१५४७
१३	दों जुवाव दे कास्त्र......१४ दिवस वाइसरोय रह्यो. गोवामां मरण पाम्यो.	६ जुन. १५४७–१५४८
14	Garcia de Sã	६ जुन १५४८–१५४९
१४	गार्सिया दे सा. गवर्नर...गोवामां मरण पाम्यो.	१३ जुन.
15	Jorge Cabral	१३ जुन १५४९–१५५०.
१५	ज्यर्जि काब्राल गवर्नर.	पोर्टुगाल गयो.
16	Dom affonso de Noronha	नवेम्बर. १५५०–१५५४
१६	दों आल्फोंस दे नोरोंज. वाइसरोय.	पोर्टुगाल गयो.
17	Dom Pedro Mascarenhas	२३ सप्टेम्बर १५५४–१५५५
१७	दों पेद्रु दे मास्कारेंजस्. वाइसरोय. गोवामां मरण पाम्यो.	१६ जुन
18	Francisco Barreto	१६ जुन. १५५५–१५५८
१८	फ्रांसिस्क दे बारेत गवर्नर.	पोर्टुगाल गयो.
19	Dom Constantino de Braganza	८ सप्टेम्बर. १५५८–१५६१
१९	कोंस्तान्तीन दे ब्रागांझ. वाइसरोय.	पोर्टुगाल गयो.
20	Dom Francisco Coutinho, Conde de Redondo	७ सप्टेम्बर १५६१–१५६४
२०	दों फ्रांसिस्क कौतींज कोंद दे रेदोंद. वाइसरोय.	१९ फेब्रु०
21	Joao de Mendonça	१९ फेब्रुआरी.
२१	जुवांव दे मेंदोंज . गवर्नर.	१५६४ पोर्टुगाल गयो.
22	Dom *Antonio* (Antão) de Noronha	३ सप्टेम्बर. १५६४–१५६८
२२	आन्तोनिय दे नोरोंज. वाइसरोय.	पोर्टुगाल जतां समुद्रमां मरण पाम्यो.
23	Dom Luiz de Athaide.	१० सप्टेम्बर. १५६८–१५७१
२३	लुइझ दे आतायद. वाइसरोय.	पोर्टुगाल गयो.
24	Dom Antonio de Noronha	६ सप्टेम्बर. १५७१–१५७३
२४	आन्तोनिय दे नोरोंज.	पोर्टुगाल गयो.
25	Antonio Moniz Barreto	९ डिसेम्बर. १५७३–१५७६
२५	आन्तोनिय मोनिस् बारेत्. गवर्नर. (आन्टोनियो बारेटो)	पोर्टुगाल गयो.

Dom Diogo de Menezes दों दियोग द मेनेजीस (डिओगो ड मेनेजीस) गवर्नर.	सप्टेम्बर. १५७६–१५७८ पोर्टुगाल गयो.
Dom Luiz de Athaide दों लुवीस दे आतायद (आथेड) राजा सिवासियननी मरजीथी बीजी वार वाइसरोय थयो.	३१ आगस्ट. १५७८–१५८१ ता. १७ मे गोवामां मरण पाम्यो.
Fernão Telles de Menezes फेरनांद तेलींस दे मेनेजीस.	१५८१
Dom Francisco Mascarenhas Conde da Villa da Horta दों फ्रांसिस्क मास्कारेंजस (मास्करेन्हा) कोंद दा विला दा होर्टा. वाइसरोय.	१५८१–१५८४
Dom Duarte de Menezes, Conde de Tarouca वाइसरोय. दों दुवार्त (ड्युआर्ट) दे मेनेजीस (मेनेझीस)	१५८४–१५८८
Manoel de Souza Coutinho. गवर्नर. मानवेल दे सौज कौतिंज (डी सूज़ा कूटीनो.)	१५८८–१५९१
Mathias de Albuquerque. वाइसरोय. माथियस दे आल्बुकेर्क	१५९१–१५९७
Dom Francisco da Gama. Conde da Vidigueira वाइसरोय. दों फ्रांसिस्क दा गामा कोंद दा विडिगेरा	१५९७–१६००
Ayres de Saldanha आयर्स दे सालदांज (साल्डाना) वाइसरोय.	१६००–१६०५
Martim Affonso de Castro मार्टिम आलफोंस दे कास्त्र (आलफोन्झो कॅस्ट्रो)	१६०५–१६०७
Dom Fr. Aleixo de Menezes Archbishop of Goa. गवर्नर. दों फ्रे. आलेक्स दे मेनेजीस गोवानो आर्चबिशप.	१६०७–१६०९
Andre' Furtado de mendoça. आन्द्रे फुर्तादो दे मेंदोज (मेंदोंसा.) गवर्नर.	१६०९
Ruy Lourenço de Tavora रुय लोरेंस (लोरेन्सो) दे तावोर (ताव्होरा) गवर्नर.	१६०९–१६१२
Dom Jeromymo de Azevedo. वाइसरोय. दों जेरोम दे आजावेद (अजवीडो.)	१६१२–१६१७

40	Dom João Coutinho, Conde de Redondo.	१६१७–१६१९
४०	दों जुवांव कोतिंज कोंद दे रेदोंदो. वाइसरोय.	१० मी नवेंबरे गोवामां मुवो
41	Of Fernão de Albuquerque	
४१	फेर्दिनांद दे आल्बुकेर्क गवर्नर.	१६१९–१६२२
42	Dom Francisco da Gama Conde de Vidigueira.	
४२	फ्रांसिस्क दा गाम कों. दे. विडिगीरा. वाइसरोय.	१६२२–१६२७
43	Dom Fr. Luiz de Brito, Bishop of Meliapor	
४३	फ्रा. लुवीस दे ब्रीतु मेलियापोरनो बिशप. गवर्नर.	१६२७–१६२८
44	Nuno Alvarez Botello; Dom Lourenço da Cunha; Gonçalo Pinto da Fonseca	
४४	बोटेलो; लोरेन्सो; फोन्सेका पटलानुं कमिशन.	१६२८–१६२९
45	Dom Miguel de Noronha, Conde de Linhares.	१६२९–१६३५
४५	मिगेल दे नोरोंज लिंहारेस. वाइसरोय.	
46	Pedro da Silva	१६३५–१६३९
४६	पेद्रु दा सिल्व. वाइसरोय.	
47	Antonio Telles des Menezes.	
४७	आन्तोनियं तेलीस् दीस मेनेजीस गवर्नर.	१६३९–१६४०
48	João da Silva Tello de Menezes, Conde de Aveiras.	
४८	जुवांव दा सिल्व तेल दे मेनेजीस आवैरास. वाइसरोय.	१६४०–१६४६
49	Dom Filippe Mascarenhas	१६४६–१६५१
४९	दों फिलीप दे मास्कारेंज. वाइसरोय.	
50	Dom Fr. Francisco dos Martyres; Francisco de Mello de Castro; Antonio de Souza Coutinho	
५०	दों आन्तोनिय दे सौज कोतींज; कास्ट्रो; मोर्टारेस. ए त्रणनुं कम्मिशन.	Commission. १६५१–१६५२
51	Dom Vasco Mascarenhas, Conde de Obidos	
५१	दों वास्क मास्कारेंज ओबिडोस. वाइसरोय.	१६५२–१६५३
52	Dom Braz de Castro (a usurper)	१६५३–१६५५
५२	दों ब्रास दे कास्त्र.	

No.	Name	Period
53 ५३	Dom Rodrigo Lobo da Silveira, Conde de Sarzedas दों रुद्रिग लोबो दे सिलवैर, कोंद दे सारजेदस. वाइसरोय.	१६५५–१६५६
54 ५४	Manoel Mascarenhas Homem; मांनवेल मास्कारेंज होमेम. Francisco de mello de Castro; फ्रांसिस्क दे मेल ई कास्त्र. Antonio de Souza Coutinho. आन्तोनिय दे सौज कौतिंज.	Commission १६५६–१६६१
55 ५५	Luiz de Mendoça Furtado; लुवीस दे मेंदोंस फुर्तांद. Dom Pedro de Lancastre पेद्रु दे लांकास्त्र.	Commission १६६१–१६६२
56 ५६	Antonio de Mello e Castro आन्तोनिय दे मेल कास्त्र.	१६६२–१६६६
57 ५७	João Nunes da Cunha, Conde de S. Vicente जुवांव नुंज दा कुंज स. विसेंट. वाइसरोय.	१६६६–१६६८
58 ५८	Antonio de Mello e Castro; Luiz de Miranda Henriques; Manoel Corte Real de Sampaio; आन्तोनिय दे मेल कास्त्र (एज नामना वाइसरोयनो सगो); हेन्री; रेआल दे सा०	Commission १६६८–१६७१
59 ५९	Luiz de Mendoça Furtado de Albuquerque Conde de Lavradio लुवीस दे मेंदोंस फुर्तांद आल्बुकेर्क को. लावराडिय. वाइसरोय.	२२ मी मे. १६७१–१६७७
60 ६०	Dom Pedro de Almeida, Conde de Assumar पेद्रु दे आल्मेद. वाइसरोय.	३० मी आक्टोबर. १६७७–१६७९ २२ मी मार्च.
61 ६१	Dom Fr. Antonio Brandão, Archbishop Primate; फ्रे आन्तोनीय ब्रांदांव. Antonio Paes de Sande; आन्तोनिय पायज दे सांद. Francisco Cabral de Almada. फ्रांसिस्क काब्राल दे आल्मादा.	Commission १६७९–१६८१
62 ६२	Francisco de Tavora, Conde de Alvor. फ्रान्सिस्क दे तावर कोंद दे आलवोर. वाइसरोय.	११ मी सप्टेम्बर. १६८१–१६८६

63 Dom Rodrigo de Costa
६३ दों रुद्रिग दे कोस्त गवर्नर. १६८६–१६९०

64 Dom Miguel de Almeida
६४ मिंगेल दे आलमेद गवर्नर. १६९०–१६९१

65 1 Dom Fernando Martins Mascarenhas de Lancastre;
2 Luiz Gonçalves Cotta
१ फेरनांद मार्टिन मास्कारेंज दे. लांकेरद्र.
२ लुवीस गोंसालवेज कोट्टा.
कम्मिशन. १६९१

65 अ Dom Fernando Martins Mascarenhas de Lancastre;
Dom Fr. Agostinho da Annunciacão;
Archbishop of Goa
६५ अ १ दों फेरनांद मार्टिन मास्कारेंज दे लांकेस्द्र.
२ दों फ्रे. आगोस्तीन दा आनसियासांव गोवानो आर्चबिशप.
कम्मिशन. १६९१–१६९३

66 Dom Pedro Antonio de Noronha, Conde de Villa Verde.
६६ पेद्रु आन्तोनिय दे नोरोंज. वाइसरोय. १६९३–१६९८

67 Antonio Luiz Goncalves da Camara Coutinho
६७ आंटोनिय लुवीस गोंसालवेज दा कामर कोतींज वाइसरोय. १६९८–१७०१

68 1 Dom Fr. Agostinho da Annunciacão, Archbishop of Goa;
2 Dom Vasco Luiz Coutinho, Colonel of Infantry
६८ १ दों फ्रे. आगोस्तीन दे आनसीयासांव.
२ दों वास्को लुवीस कोतिंज.
कम्मिशन. १७०१–१७०३

69 Caetano de Mello de Castro.
६९ कायतान दे मेल दे कास्त्र. वाइसरोय. १७०३–१७०७

70 Dom Rodrigo da Costa
७० रुद्रीग दा कोस्त. वाइसरोय. १७०७–१७१२

71 Vasco Fernandes Casar de Menezes
७१ वास्को फेरनांद सेजार दे मेनेजीस. वाइसरोय. १७१२–१७१७

72 Dom Sebastião de Andrade Pessanha Archbishop Primate
७२ दों सेबास्तीयांव दे आंद्राद पासांज. गवर्नर. १७१७–

73	Dom Luiz de Menezes, Conde de Ericeira. वाइसरोय.	१७१७–२०
७३	दों लुवीस दे मेनेजीस कोंददे एरिसीरा.	
74	Francisco Jose' de Sampaio Castro	१७२०–१७२३
७४	फ्रांसीस्क जोजे दे सांपयइ कास्त्र.	
75	Dom Christovão de Mello	१७२३–
७५	दों क्रिस्तोवांव दे मेल. गवर्नर.	
७५अ	क्रिस्तोवांव दे मेल, तथा इग्नासीय दे सांत थेरज, तथा क्रिस्तोवांव लुवीस दे आंद्रांद स्टेटनो चान्सेलर.	कम्मिशन. १७२३–१७२५
76	João de Saldanha da Gama Thome Gomes Moreira	१७२५–१७३२
७६	जुवांव दे साल्दांज दे गाम. वाइसरोय.	
७७	इग्नासीय दे सांत थेरेज; क्रिस्तोवांव दे मेल; Thomè Gomes Moreira थोमे गोम्स मोरेरा.	कम्मिशन. १७३२
78	Dom Pedro Mascarenhas, Conde de Sandomil	१७३२–४१
७८	दों पेद्र दे मास्कारेंज साण्डोमिल. वाइसरोय.	
79	Dom Luiz de Menezes Conde do Ericeira	१७४१–४२
७९	दों लुवीस दे मेनेजीस कोंदे दे एरिसीरा. वाइसरोय	
80	Dom Fransisco de Vasconcellos, Bishop of Cochin Dom Luiz Caetano de Almeida	१७४२–४३ कम्मिशन.
८०	१ दों फ्रांसिस्क दे वासकोंसेल, कोंचीनने बिशप २ दों लुवीझ कायतान दे आल्मेद	
80 A	Dom Lourenço de Noronha, Councillor of the State Dom Luiz Caetano de Almeida	कम्मिशन. १७४३–१७४४
८०	१ दों लोरेस दे नोरोंज (संस्थानने सभासद.) २ दों लुवीस कायतान दे आल्मेद.	
81	Dom Pedro Miguel de Almeida, e Portugal, Conde de Assumar, Marquez de Castello Novo दो पेद्र मिगेल दे आलमेद ई पोर्तुगाल. वाइसरोय.	१७४४–१७५०
82	Francisco de Assis, Marquez do Tavora	१७५०–१७५४
८२	फ्रांसिस्क दे एसिस मा. दे तावोरा. वाइसरोय.	

83 ८३	Dom Luiz Mascarenhas, Conde de Alva. Viceroy. दों लुवीस दे मास्कारेंज कोंदे दे आल्वा. वाइसरोय	१७५४–१७५६
84	Dom Antonio Taveira da Neiva Brum da Silveira, Archbishop; João de Mesquita Matos Teizeira, Chancellor of the State; Filipps de Valladares Souto Maior १ दों आंतोनिय तावैर दे नैव ब्रुम दा सिल्वैर. आर्चबिशप. २ जुवांव दे मिस्कीत मेतुस तें क्सैर. ३ फिलिप दे वालादारीस सौतमे.	कम्मिशन. १७५६
85 ८५	Manoel de Saldanha de Albuquerque Conde de Ega. Viceroy मानवेल दे सालदांज दे आल्बुकेर्क कोंद दे एग वाइसरोय	१७५६–१७६५
86 ८६	Dom Antonio Taveira de Neiva Brum da Silveira; João Baptista Vaz Pereira, स्टेटनो चान्सेलर; Dom João José de Mello controller General of the Exchaquer १ दों आन्तोंनिय तावैर (टावीरा) दे नैव ब्रु.दा सि. २ जुवाव बावतीस्ट वाझ पिरैर (परेरा) ३ जुवाव जोजे दे मेल.	कम्मिशन. १७६५–१७६८
87 ८७	Dom João José de Mello (Governor) दों जुवांव जुजे दे मेल. गवर्नर.	१७६८–१७७४
88 ८८	Filippe de Valladares Souto Maior फिलिप दे वालादारीस. गवर्नर.	१७७४
89 ८९	Dom José Pedro da Camara दों जुजे पेद्रु दा कामर. गवर्नर अने कॅप्टिन जनरल.	१७७४–१७७९
90 ९०	Dom Frederico Guilherme de Souza दों फ्रेदरीग गी० दे सौज गवर्नर अने कॅप्टिन जनरल.	१७७९–१७८६
91 ९१	Francisco da Cunha e Menezes फ्रांसिस्क दे कुंज इ. मेनेजीस. गवर्नर अने कॅप्टिन जनरल	१७८६–१७९४
92 ९२	Francisco Antonio da Veiga Cabral फ्रांसिस्क आन्तोनिय दे विग काब्राल गवर्नर अने कॅप्टिन जनरल.	१७९४–१८०७

93	Bernardo José de Lorena, Conde de Sarzedas (Viceroy and Captain General)	१८०७–१८१६
९३	बेर्नार्द जुजे दे लोरेन, कोंद दे सारजेद. वाइसरोय अने कॅप्टिन जनरल.	ता. २९ नवेम्बर
94	Dom Diogo de Souza, Conde de Rio Pardo	१८१६–१८२१
९४	दियोग दे सौज, कोंद दे रीय पार्द. वाइसरोय अने कॅप्टिन जनरल. पदभ्रष्ट करयो.	ता. १६ सप्टेम्बर
९५	पांच जणानी पंचायत. १ प्रमुख. ४ समासद.	Provisional Junta १८२१–१८२३
96	Dom Manoel da Camara	१८ मी नोवेम्बर. १८२३–१८२४
९६	मानवेल दा कामर. वाइसरोय अने कॅप्टिन जनरल. २२ आगष्ट.	१८२४–१८२५ १६ मी नोवेम्बर.
97	1 Dom Fr. Manoel de S. Galdino	
९७	फ्रे. मानवेल दे सांत गालदींज आर्चबिशप; 2 Candido José Mourão Garcez Palha; 3 Antonio Ribeiro de Carvalho	कम्मिशन. १८२५–१८२७
100	Simão Infante de Lacerda, Barão de Sabroso-Governor General	१८२७–१८३८ ता. १४ आकटोम्बर मरण पाम्यो.
१००	सिमाव ईंफांत दे लासेर्द. गवर्नर जनरल.	
१०१	चार जणानी पंचायत.	१८३८–१८३९
102	José Antonio Vieira da Fonseca (Interim Governor General)	१८३९
१०२	जुजे आन्तोनिय बियर दा फोंसेक	
103	Manoel José Mendes, Barão de Candal (Governor general)	१८३९–१८४०
१०३	मानवेल जुजे मेंदीज बराव दे कोंदल.	
१०४	पांच जणानी पंचायत.	१८४०
105	Jose'Joagquim Lopes de Lima (Interim Governor General)	२४ सप्टेम्बर
१०५	जुजे जोकीं लोपीस दे लिम.	१८४०–१८४२
१०६	पांच जणानी पंचायत.	१८४२
107	Francisco Xavier da Silva Pereira, Conde das Antas (Governor General)	१८४२–१८४३
१०७	फ्रांसिस्क शावियर दा सिल्व पिरैर.	
108	Joaquim Mourão Garcez Palha	१८४३–१८४४
१०८	जोकीं मौरांव गा० पाल्ह.	

109	José Ferreira Pestana (Governor General)	१८४४–१८५१
१०९	जुजे फेरैर पेस्तान. गवर्नर जनरल.	
110	José Joaquim Januario Lapa, Baráo and afterwards Visconde de Villa Nova de Ourem (Governor General)	१८५१–१८५५
११०	जुजे जोकीं जां. लाप, बारांव. पछीथी वि० नो० दे औरम. गवर्नर जनरल.	
१११	पांच जणानी पंचायत.	१८५५–
११२	आंतोनिय सेजोर दे वास्कोंसेलस कोरिय विसकोंदे. पछीथी, कोंद दे तोरस नोव. ग० ज०	१८५५–१८६४
113	José Ferreira Pestana (Governor General)	१८६४–१८७०
११३	जुजे फेरैर पेस्तान.	
११४	कोरिया दे आल्मेद. विस कोंद दे जानुआर्य. गवर्नर जनरल.	१८७०–७१
११५	जोकी जुजे दे मासेद ई कौत्र. गवर्नर जनरल.	१८७१–१८७५
116	João Tāveres de Almeida (Governor General)	१८७५–१८७७
११६	जुवांव तावर्स दे आल्मेद. गवर्नर जनरल.	
117	1 Dom Ayres de Oruellas e Vasconcellos, Archbishop Primate; 2 João Caetano da Silva Campos; 3 Francisco Xavier Soures da Veiga; 4 Eduardo Augusto Pinto Balsemão (Council of the Government)	१८७७
118	Antonio Sergio de Souza, Visconde de Sergio. (Governor General)	१८७७–१८७८
११८	आन्तोनिय सौज विसकोंद दे सर्जियो.	
119	1 Dom Ayres de Oruellas e Vascancellos, Archbishop Primate; 2 João Caetano da Silva Campos; 3 Francisco Xavier Soares da Veiga (Subsequently replaced by Thomas Nunes da Serva e Moura); 4 Antonio Sergio de Souza, Junior (subseqenlly replaced by Eduardo Augusto Pinto Balsemão (Council of the Government)...................	राज्य सभा. १८७८

120	Caetano Alexandre de Almeida e Albuquerque	
१२०	अलेक्झाण्डर दे आल्मेद इ. आल्बुकेर्क. गवर्नर जनरल.	१८७८–१८८१
121	Carlos Eugenio Corrēa da Silva, Visconde de Paço de Arcos. (गवर्नर जनरल) कोरिया दा सिल्व.	१८८१–१८८५
122	Francisco Joaquim Ferreira de Amaral (गवर्नर जनरल.)	१८८५–१८८६
१२२	फ्रान्सिस्क जोकी फेरेर दे आमरल	
123	Augusto Cesar Cardoso de Carvalho आगस्त दी कारवाज गवर्नर जनरल.	१८८६–१८८९
124	Vasco Guedes de Carvalho e Menezes (G. G.) कारवाज मेनेजीस. गवर्नर जनरल.	१८८९–१८९१
125	Francisco Maria da Cunha	१८९१–१८९२
१२५	फ्रान्सिस्क मेरिया दा कुंज. गवर्नर जनरल.	
126	Frianciseo Teixeira da Silva गवर्नर जनरल.	१८९२–१८९३
१२६	फ्रान्सिस्क तेक्षेर दा सिल्व	
127	Raphael Jacome Lopes de Andrade गवर्नर जनरल.	१८९३–१८९४
१२७	रफायल जेकम लोपेस दे आन्द्रेड	
128	Visconde d' Ourem विसकोंद दे अवरेम.	१८९४–१८९५
१२९	रफायल जेकम लोपेस वे आन्द्रेड. गवर्नर जनरल	१८९५–१८९६
130	Infante D. Affonso Henrigues इन्फान्ते दि. आफोन्सो हेत्री. वाइसरोय.	१८९६
131	Jodô Antonio Brissac Noves Ferreira जोद आन्तोनिय ब्रिस्साक न्युइझ फेरेरा.	१८९६–१८९७
132	Joaguim José Machads Eduardo जोकी जोजे मकाइस एडवर्ड.	१८९७–१९००
133	Augusto Rodrigues Galhardo आगस्त राडरिगस गाल्हार्द.	१९००–१९०५
134	Arvaldo de Novoes Guedes Rebollo आर्वल्ड दे नोवोझ गेडीझ रेबेल.	१९०५–१९०७

135	José Maria de Sousa Houta e Costa जोसे मेरिया दी सौज हवता इ कोंस्ता.	१९०७–१९१०
	आक्टोबरनी १२ मी तारीख सुधी. प्रजासत्ताक राज्य पोर्टुगालमां स्थपातां नवो गवर्नर जनरल तेमना तरफथी:—	
1	Francisco Manoel Conceiro da Costa फ्रान्सिस्क मानवेल कोंसेर दा कोंस्ता. प्रमुख.	ता. १३ मी आक्टोबर १९१०.

परिशिष्ट अंक. ४

पोर्टुगालनो ब्रिटिश हिंद साथे व्यापार चाले छे तेनी हकिकतनां पौंडमां आंकडा बतावनारां पत्रक.

तेमज, पोर्टुगालनो हिंदमां मुल्क छे तेनो व्यापार केवो चाले छे ते बताववाने माटे पण पत्रक आपवामां आव्यां छे.

पोर्टुगालमांथी ब्रिटिश हिंदमां माल तथा रोकड नगदीनी केटली आयात थई ते बतावनारू तारणपत्रक. अंक १.

१९०८–९ थी १९१२–१३ सुधी.

साल	केटला पौंडनो माल	केटला पौंडनी नगदी	कुल
१९०८–९	३८,७९६	०	३८,७९६
१९०९–१०	३२,९९९	०	३२,९९९
१९१०–११	२९,७५६	०	२९,७५६
१९११–१२	२८,०५७	०	२८,०५७
१९१२–१३	३९,६१९	०	३९,६१९

पोर्टुगालमां, ब्रिटिश हिंदनो तथा बीजो परदेशी माल, ब्रिटिश हिंदनां बंदरोएथी केटला पौंडनो निकास थयो तेनुं पत्रक अंक २.

१९०७–८ थी ते १९१२–१३ सुधी

साल	माल केटला पौंडनो निकासथयो		कुल
	हिंदनोमाल	परदेशी माल	
१९०७–८	१३,४८८	०	१३,४८८
१९०८–९	२७,५४५	०	२७,५४५
१९०९–१०	२६,९६४	०	२६,९६४
१९१०–११	२४,४२३	२२	२४,४४५
१९११–१२	२६,८७३	७	२६,८८०
१९१२–१३	२७,११६	१०	२७,१२६

पोर्टुगालमांथी ब्रिटिश हिंदमां माल आयात तथा निकास थयो तेनुं पत्रक. अंक ३.

साल	आयात	निकास	एकंदर
१९०७–८	२५,९९२	१३,४८८	३९,४८०
१९०८–९	३८,७९६	२७,५४५	६६,३४१
१९०९–१०	३२,९९९	२६,९६४	५९,९६३
१९१०–११	२९,७५६	२४,४४५	५४,२०१
१९११–१२	२८,०५७	२६,८८०	५४,९३७
९१२–१३	३९,६१९	२७,१२६	६६,७४५

पोर्टुगालमांथी ब्रीटिश हिंदमां कयो माल आयात थयो तेनुं पत्रक, सन १९०८-१९१३ सुधीनुं अंक ४.

मालनो प्रकार	मालनुं वजन अथवा जथो					मालनी किंमत-पौंडमां				
	१९०८।९	१९०९।१०	१९१०।११	१९११।१२	१९१२।१३	१९०८।९	१९०९।१०	१९१०।११	१९११।१२	१९१२-१३
Spirit-अर्क गॅलन—	१५०	...	४२	१५	११	३३७	...	५६	१६	१८
द्राक्षनो पोर्ट दारु	१२,५९१	८,४८३	६,८२८	६,८५०	१४,२१७	८,१४४	५,२२८	४,६६१	४,०१८	९,१००
बीजो द्राक्षनो दारु.—	४,२५७	२,८९०	२,८३०	३,११४	१,५९८	१,५५८	६०३	५३३	६९६	४९०
गाळेलादारु (Liguors) कुल.	१६,९९८	११,३७३	९,७००	१०,०५९	१५,८२६	१०.०३९	५,८३१	५,२५०	४,७३०	९,६०८
खावानापदार्थ-डबा अने सीसामां भरेला. हं.	११,१६४	१०,६०४	१०,३६०	९,६८४	११,०७९	२८,३२८	२६,६००	२४,२१९	२३,२४७	२९,९१५
बीजा प्रकारनो खोराक-हंदरवेट	२	७४	२१	१२	१७	६	५४	५६	५०	५६
सर्व जातिना खोराकनुं कुल	...	...	...	...	...	२८,३३४	२६,६५४	२४,२७५	२३,२९७	२९,९७१
बीजोप्रचूर्ण माल	...	...	...	...	...	४२३	५१४	२३१	८०	४५
एकंदर आवात	...	.	...	...	...	२८,७९६	३२,९९९	२९,७५६	२८,०५७	३९,६१९

अंक ५. पोर्तुगालमांथी हिंदमां जुदा जुदा इलाकामां, केटला पौंडनो माल आयात अने निकास थयो तेनुं पत्रक. सन १९०७–८ थी सन १९१२–१३ सुधी.

साल	१९०७–८	१९०८–९	१९०९–१०	१९१०–११	१९११–१२	१९१२–१३
बंगाल	६,३०३	६,३२६	४,२०२	४,२११	६,१४६	९,४५४
मुंबई	५,०२७	४,६४१	५,२२५	२,८११	१,७३७	४,६३७
सिंध	११२	५६२	६११	१६२	१,२०२	३८८
मद्रास	११,९३८	१९,४०२	२३,२४२	२०,९११	२१,४०४	२२,२६६
ब्रह्मदेश	१६,०१८	३५,४११	२६,५८१	२४,३७७	२३,६३२	३०,००१
एकंदर	३९,४७८	६६,३४२	५९,९४९	५३,३६८	५४,९२२	६६,७४६

पोर्टुगालमां ब्रिटीश हिंदमांथी, केटलो, केटली किमतनो माल निकास करवामां आव्यो तेनुं पत्रक १९०८–९ थी सन १९१२–१३ सुधी.

अंक ६.

मालनो प्रकार	मालनुं वजन अथवा जथो.					मालनी किंमत–पौंडमां.				
	१९०८–९	१९०९–१०	१९१०–११	१९११–१२	१९१२–१३	१९०८–९	१९०९–१०	१९१०–११	१९११–१२	१९१२–१३
Coir-काथानी बनावट. एमां दोरडानो समावेश कर्यो नथी. हंदरवेट	२२,३८५	३१,११८	२७,२१६	२३,११८	२७,१८८	१६,६२०	२२,७९९	२०,५०५	१७,०२२	२०,१८४
अनाज, कठोळ, अने लोट–हं.	२०,०८९	९	...	...	...	७,०००	५	...	...	...
चामडां, आळां चामडां. हं.	...	...	८०	३०१	२३६	...	...	३२०	१,४५१	७५९
नंग	...	...	५००	४०५०	१,७३९					
बियां ············ हंदरवेट	२,०००	...	...	३,४९५	१,०००	२,०००	...	...	३,६९५	१,२६७
तेजाना रतल	११,२००	...	...	१४,०००	...	१८७	...	...	३०८	...
कपास–काचु–रुउ हंदरवेट	...	९१८	१८०	३८१	१,०५०	...	२,२९३	४८०	१,१०४	३,३३७
शण ················· हं.	१,९५५	२,०५४	३,४८०	२,९८२	१,४६०	१,५६७	१,८८७	३,०८०	३,२५१	१,४८९
बीजो बाकीनो प्रचूर्ण माल	...	...	...	...	...	१७१	...	३८	४२	८०
हिंदनी निपजनो कुल माल	...	...	...	...	...	२७,५४५	२६,९६४	२४,४२३	२८,८७३	२७,११६
परदेशी बनावटनो माल	...	...	...	...	...	...	...	२२	७	१०
हिंद तथा परदेशी एकंदर निकास.	...	...	...	...	...	२७,५४५	२६,९६४	२४,४४५	२८,८८०	२७,१२६

पृ. २८१

पोर्टुगीझ सरकारपासेथी तेमना हिन्दमांना संस्थानना व्यापार संबंधी हकीकत मळेली नीचेप्रमाणे छे:—

दरियामार्गे चालेला अने किनाराना प्रदेशमां प्रसरेला व्यापारनुं पत्रक; सन १९०५–६ थी सन १९१०–११ सुधी.

विदेशी.

	१९०५–०६	१९०६–०७	१९०७–०८	१९०८–०९	१९०९–१०	१९१०–११
	रु.	रु.	रु.	रु.	रु.	रु.
आयात { वेपारनी वस्तु...	३.०९,२८८	२,२६,२७०	२,५०,३८९	८,५७,५२९	३,८९,०२३	३,१०,९३५
आयात { खजानो...	०	९०	०	०	१२	३,४६५
कुल...	३.०९,२८८	२,२६,३६०	२,५०,३८९	८,५७,५२९	३,८९,०३५	३,१४,४००
निकाश { वेपारनी वस्तु...	३,४५,३५१	८,९२,३५९	४,२६,९८४	८,३२,९७४	६,४७,६३०	६५,९९४
निकाश { खजानो...	२४,३२७	२१,६९८	०	०	०	
कुल...	३,६९,६७८	९,१४,०५७	४,२६,९८४	८,३२,९७४	६,४७,६३०	९,८९,९१०
आयात, निकाश–कुल...	६,७८,९६६१	११,४०,४१७	६,७७,३७३	१६,९०,५०३	१०,३६,६६५	१३,०४,३१०
किनाराना प्रदेशनो वेपार.						
आयात { वेपारनी वस्तु.	३६,५३,१६९	३९,३८,९६७	३७,२८,१८८	३८,७६,८१६	४३,५९,१४९	४८,९१,२३०
आयात { खजानो...	५,०१३	८,६१६	७,४५४	१५,९९५	३८,८१७	२,४२,१९०
कुल...	३६,५८,७८२	३९.४७,५८३	३७,३५,६४२	३८,९२,८११	४३,९७,९६६	५१,३४,०२०
निकाश { वेपारनी वस्तु...	७,२६,१५८	१०,८९,२८६	११,४२,५७९	१०,९१,४०७	१३,२२,३६४	१३,०३.६५०
निकाश { खजानो...	०	०	०	८४८	०	१,५२,१९०
कुल...	७,२६,१५८	१०,८९,२८६	११,४२,५७९	१०,९२,२५५	१३,२२,३६४	१४,५५,८४०
आयात, निकाश–कुल...	४३,८४,९४०	५०,३६,८६९	४८,७८,२२१	४९,८५,०६६	५७,२०,३३०	६५,८९,९०५
विदेशी अनेकिनारानो वेपार कुल...	५०,६३,९०६	६१,७७,२८६	५५,६६,५९४	६६,७५,५६९	६७,५६,९९५	७८,९४,२१५

निकास.

विदेशी—पारका देशोमां तथा हिन्दनां बंदरोमां, हिन्दना पोर्टुगीझ संस्थानमांथी, माल तथा खजानो-नगदी निकास थयो तेनुं पत्रक.

देश	१९०५-०६			१९०६-०७			१९०७-०८			१९०८-०९			१९०९-१०			१९१०-११		
	वेपारनी जणश रु.	नगदी रु.	कुल रु.	वेपारनी जणश रु.	नगदी रु.	कुल रु.	वेपारनी जणश रु.	नगदी रु.	कुल रु.	वेपारनी जणश रु.	नगदी रु.	कुल रु.	वेपारनी जणश रु.	नगदी रु.	कुल रु.	वेपारनी जणश रु.	नगदी रु.	कुल रु.
यूरोप—																		
युनाइटेड किंगडम	२६,८८२	०	२६,८८२	६८,५८९	०	६,८५८९	६६,५२१	०	६६,५२१	६,७२,४५७	०	६,७२,४५७	१,६६,७०२	०	१,६६,७०२	१,०९,६६५	०	१,०९,६६५
पोर्चुगाल	२,५६,३९४	०	२,५६,३९४	१,१५,११७	०	१,१५,११७	१,२०,९९८	०	१,२०,९९८	१,३२,४९५	०	१,३२,४९५	१,४६,४६३	०	१,४६,४६३	१,२७,९०५	१५०	१,२८,०५५
बीजा देश	१२,२८०	०	१२,२८०	३६,२३६	०	३६,२३६	४६,९७३	०	४६,९७३	३८,७०४	०	३८,७०४	५३,६९६	०	५३,६९६			५६,०१०
आफ्रिका—																		
मोझामबीक	२८८	०	२८८	१,५९७	०	१,५९७	१,२८२	०	१,२८२	०	०	०	८६	०	८६	२१०	५१०	७२०
झांझीबार	४,७२४	०	४,७२४	३,४६४	०	३,४६४	३,७४२	०	३,७४२	३,९९३	०	३,९९३	६,३१४	०	६,३१४	४,१७०	०	४,१७०
इनहाम बेन	२,११८	०	२,११८	२२	९०	११२	२,२४१	०	२,२४१	३,७८८	०	३,७८८	३२८	०	३२८	०	३९०	३९०
बीजा मुल्क	५,७३७	०	५,७३७	३२०	०	३२०	२,०२८	०	२,०२८	३,५१४	०	३,५१४	३,७१०	१२	३,७२२	३,९१५	२,४१५	६३१०
अमेरिका—																		
युनाइटेड स्टेइट्स	०	०	०	२३२	०	२३२	१३	०	१३	०	०	०	६	०	६	३३०	०	३३०
एशिया																		
चीन	८४४	०	८४४	०	०	०	२३५	०	२३५	१,४१८	०	१,४१८	९,७००	०	९,७००	३,७८०	०	३,७८०
एडन	२१	०	२१	८४	०	८४	२,८९९	०	२,८९९	१४४	०	१४४	१६९	०	१६९	४५	०	४५
मकाउ	०	०	०	१३५	०	१३५	०	०	०	०	०	०	०	०	०	४८५	०	४८५
बीजा मुलक	०	०	०	३९४	०	३९४	३,४५७	०	३,४५७	१,०९६	०	१,०९६	१,८४९	०	१,८४९	४,३५०	०	४,३५०
परदेशी मुल्कनो कुल आंकडो	३,०९,२८८	०	३,०९,२८८	२,२६,२७०	९०	२,२६,३६०	२,५०,३८९	०	२,५०,३८९	८,५७,५२९	०	८,५७,५२९	३,८९,०२३	१२	३,८९,०३५	३,१०,९३५	३,४६५	३,१४,४००
अंग्रेजी हिंदनां बंदरो	३५,३५,७८०	५,०१३	३५,४०,७९३	३७,८१,१७३	८,६१६	३७,८९,७८९	३५,७५,५३५	७,२५४	३५,८२.७८९	३६,९४,४९२	१५,९९५	३७,१०,४८७	४१,८३,९३२	३८ ८१७	४२.२१,९४०	४८,१७,३८५	२,४२,८३५	५०,६०,२२०
फ्रान्स ताबानां हिंदनां बंदरो	०	०	०	६	०	६	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
पोर्टुगाल ताबानां आवेलां बंदरो	५७,६७८	०	५७,६७८	६८,९७६	०	६८,९७६	६२,३३५	०	६२,३३५	६१,५२२	०	६१,५२२	०	०	०	४३,०५०	०	४३,०५०
देशी राज्यना ताबानां बंदरो	६०.३११	०	६०,३११	८८,८१२	०	८८,८१२	९०,३१८	२००	९०,५१८	१,२०,८०२	०	१,२०,८०२	१,७६,०१७	०	१,७६,०१७	३०,७९५	०	३०,७९५
कुल हिन्दनां बंदरोनो वेपार	३६,५३ ७६९	५,०१३	३६,५८,७८२	३९,३८ ९६७	८,६१६	३९,४७,५८३	३७,२८,१८८	७,४५४	३७,३५,६४२	३८,७६,८१६	१५,९९५	३८,९२,८११	४३,५९.१४९	३८ ८१७	४३,९७,९६६	४८,९१,२३०	२,४२,८३५	५१,३४,०६५
एकंदर सर्वाळो	३९,६३,०५७	५,०१३	३९,६८,०७०	४१,६५,२३७	८,७०६	४१,७३,९४३	३९,७८,५७७	७,४५४	३९,८६,०३१	३७,३४,३४५	१५,९९५	४७,५०,३४०	४७,४८,१७२	३८,८२९	४७,८७,००१	५२,०२,९६५	२,४६,३००	५४,४८,४६५

विदेशी—परका देशोथी तथा हिन्दनां बंदरेथी हिन्दना पोर्टुगीझ संस्थानमां माल तथा खजानो—नगदी आयात थयो तेनुं पत्रक.

देश	१९०५–०६			१९०६–०७			१९०७–०८			१९०८–०९			१९०९–१०			१९१०–११		
	वेपारनी जणश रु.	नगदी रु.	कुल रु.	वेपारनी जणश रु.	नगदी रु.	कुल रु.	वेपारनी जणश रु.	नगदी रु.	कुल रु.	वेपारनी जणश रु.	नगदी रु.	कुल रु.	वेपारनी जणश रु.	नगदी रु.	कुल रु.	वेपारनी जणश रु.	नगदी रु.	कुल रु.
युरोप—																		
युनाइटेड किंगडम	०	०	०	९५,५१२	०	९५,५१२				३२५	०	३२५	१,४००	०	१,४००	२,४३०	०	२,४३०
होलेंड	०	०	०	२३,१५२	०	२३,१५२							१०,५२५	०	१०,५२५	०	०	०
बेलजियम	०	०	०	१,५१,६११	०	१.५१,६११							२८३	०	२८३	१४,४००	०	१४,४००
फ्रान्स	०	०	०	३४,११८	०	३४,११८	१,०२,८७८	०	१,०२,८७८	२६,७४५	०	२६,७४५	१०,६१३		१०,६१३	०	०	०
पोर्टुगाल	१४,४३६	२४,३२७	३८,७६३	१६,६८४	२१,६९८	३८,३८२				१३,२५७	०	१३,२५७	४७,०९५	०	४७०९५	९,७३५	०	९,७३५
बीजा मुल्क	०	०	०	२५	०	२५		०	०	१५,३०९	०	१५,३०९	०	०	०	२६,५९५	०	२६,५९५
आफ्रिका																		
मोझांमबीक	२,९७,००९	०	२,९७,००९	४,९९,२६६	०	४,९९,२६६	२,८०,७४८	०	२,८०,७४८	४,९३,०३४	०	४,९३,०३४	४,५७,९८९	०	४,५७,९८९	१,३०,५६०	०	१,३०,५६०
ईबो	१५०	०	१५०	२००	०	२००	७३५	०	७३५	९८,९४९	०	९८,९४९	१,२९८	०	१,२९८	१३,८४५	०	१३,८४५
चीन्ड	०	०	०	०		०	२५	०	२५	७८,१५७	०	७८,१५७	४५,०४६	०	४५,०४६	५२,२३०	०	५२,२३०
झांझीबार.	३०	०	३०	१५०	०	१५०	०	०	०	५७९	०	५७९	९७९	०	९७९	२,०७०	०	२,०७०
इनहाम बेन	०	०	०	०		०	१३,६६४	०	१३,६६४	०	०	०	१,३७५	०	१,३७५	२९,७१५	०	२९,७१५
क्वीलीयेन	३५०	०	३५०	४९,३१७	०	४९,३१७	१,३००	०	१,३००	९०,५०३	०	९०,५०३	३९,४२४	०	३९,४२४	४९,६९५	०	४९,६९५
लोरेन्को मारक्वेस	१८,६४७	०	१८,६४७	२१,४८०	०	२१,४८०	६,८६९	०	६,८६९	१,४०९	०	१,४०९	७,१७०	०	७,१७०	३५,१३०	०	३५,१३०
बीजा बंदर	१४,७२९	०	१४,७२९	७२१	०	७२१	२०,३९६	०	२०,३९६	१४,११७	०	१४,११७	२४,४३३	०	२४,४३३	२१,८१०	०	२१,८१०
एशिया	०	०	०	०	०	०				०								
चीन	०	०	०	०	०	०		०	०	१५०	०	१५०	०	.०	०	०		०
मकाउ	०	०	०	३५	०	३५		०	०	०	०	०	०	०	०	१,६९५	०	१,६९५
बीजा मुल्क	०	०	०	०	०	०	३६९	०	३६९	४४०	०	४४०	०	०	०	०	०	०
विदेशी मुल्क कुल	३,४५,३५१	२४,३२७	३,६९,६७८	८,९२,३५९	२१,६९८	९,१४,०५७	४,२६,९८४	०	४,२६,९८४	८,३२,९७४	०	८,३२,९७४	६,४७,६३०	०.	६,४७;६३०	९,८९,११०	०	९,८९,११०
अंग्रेजी हिंदुस्थाननां बंदरो	६,७६,८९३	०	६,७६,८९३	१०,०१,०३७	०	१०,०१,०३७	१०,५६,२१७	०	१०,५६,२१७	१०,१७,१५२	८४८	१०,१८,०००	१२,१०,५८२	०	१२,१०,५८२	१२,५६,८०५	१,५२,१९०	१४,०८,९९५
पोर्टुगाल ताबानां बंदरो.	३७,७९८	०	३७,७९८	६६,६७२	०	६६,६७२	६१,७११	०	६१,७११	६९,६२२	०	६९,६२२	०	०	०	४६,७७०	०	४६,७७०
देशीराज्यनां बंदर	११,४६७	०	११,४६७	२१,५७७	०	२१,५७७	२४,६५१	०	२४,६५१	४,६३३	०	४,६३३	१,११,७८२	०	१,११,७८२	७५	०	७५
हिंदुस्थाननां बंदरनो कुल	७,२६,१५८	०	७,२६,१५८	१०,८९.२८६	०	१०,८९,२८६	११,४२,५७९	०	११,४२,५७९	१०,९१,४०७	८४८	१०,९२,२५५	१३,२२,३६४	०	१३,२२,३६४	१३,०३,६५०	१,५२,१९०	१४,५५,८४०
एकंदर कुल सर्वाळो.	१०,७१,५०९	२४,३२७	१०,९५,८३६	१९,८१,६४५	२१,६९८	२१,०३,३४३	१५,६९,५६३	०	१५,६९,५६३	१९,२४,३८१	८४८	१९,२५,२२९	१९,६९,९९४	०	१९,६९,९९४	२२,९३,२६०	१,५२ १९०	२४,४५,०५०

परिशिष्ट अंक. ५

पोर्टुगाल राज्यनुं नवुं बंधारण.

कार्लोना आखा कुटुंबनो नाश करवानुं कावत्रुं प्रजासत्ताक राज्यस्थापनाराओ तरफथी रचायलुं केहेवाय छे. तेमां कुमार मेन्युएल बची गयो, एटले; तुरतमां तेओ खमची गया. आ कावत्रामां दरियाखाताना नथी, बीजा लश्करीखाताना माणसो, तथा जेओ सरकारी नोकरो नहि एवा शख्सो सामेल हता.

१९१०. आक्टोम्बर मासनी १२ मी तारीखे मेन्युएलने पदभ्रष्ट करतां, पोर्टुगालमां प्रजासत्ताक राज्यनी स्थापना करवामां आवी.

१९१२. कायदाना बंधारणनुं राजानुं राज्य सारी रीते चालतुं हतुं, लोकोना पसंद करेला सभ्यो जेमां बिराजता हता एवी बे चेम्बरोनी पार्लामेण्ट हती, अने सुधरेला धोरण प्रमाणे राज्य चालतुं हतुं, ते फिटाडीने, प्रजासत्ताक राज्य स्थापवामां विशेष लाभ नहि समजनाराओ, राजपक्षना पुरुषो, आ फेरफारथी हजी नाराज छे. तेओ अवारनवार झगडा मचावे छे, तेमां तेओ फावता नथी, तथापि तेमनी धारणा पार उतारवा, तेओ मचेलाज रह्या छतां, हवणां शान्त छे.

पोर्टुगालना नवा प्रजासत्ताक राज्ये, हिन्दना तेमना गोवाना कवजानी प्रजाने जोइये तेवो लाभ हवे पछी आपवो धार्यो हशे, पण हवणां तरतज तो, राणा जातिना मराठानी जमीन उपर मेसुलनो दर वध्यो तेथी, राणाओनां मन उश्केराई जतां, तेओ सामा थया. गोवाना जुदा जुदा भागोमां, पोलिस तथा जकातनी जग्याओ उपर, हुमला करीने, हथियारो अने दारूगोळा आदि चीजो लई लीधी, अने १२ माणसोने झपाझपीमां मारी नांख्यां. राणामराठा ४ थी ५ हजार एकठा थईने रमखाण मचावता हता, तेओ टोळियो बंधाईने फावे त्यां लूंटफाट चलावता हता.

पंजीमां गोरा पोर्टुगीझोनुं लश्कर ३०० माणसोनुं हतुं, पण पोर्टुगालना ताबाना टीमोर, मकाउ, वगेरे ठेकाणानी व्यवस्था जाळववा मोकलेलुं ते त्यांज हतुं. ता. ९ मी मेने दिवसे राणाओ, कोलेम रेलवे स्टेशन उपर धशी आव्या, ने मेलट्रेन आववाना समय उपर, त्यां रहेला पोलिस अने कस्टमखाताना माणसोने नसाडी मूक्या.

गोवाना मुल्कमां पोर्टुगीझ सरकार सारी व्यवस्था राखी शकती नथी, आखा हिन्दमां दुकाळ जेवो प्रसंग आवेलो छतां, खेडुतवर्ग, अने बीजी प्रजाने

पाळवा पोषवाना उपाय अंगरेजी राज्यमां लेवाता हता, त्यारे गोवानी प्रजाने आवी हाडमारी खमवी पडती हती, एवां केटलांक कारणो उपरथी, गोवामां राज्यव्यवस्था ठीक चालती नथी एवो केटलीक पोर्टुगीझ प्रजानो अभिप्राय थवाथी, मुंबईमां तेमनी एक गंजावर सभा भराई हती. त्यारपछी, वर्त्तमानपत्रोमां, केटलीक लखापढी, बंने पक्षवाळा तरफथी चाल्या पछी, हवे बधुं शांत थई गयुं छे.

प्रजासत्ताक-पोर्टुगाल.

एना २१ जिल्ला पाडवामां आव्या छे (१७ पोर्टुगालमां, ३ अझोरमां, १ मदीरा) कुलक्षेत्रफळ अने वस्ती नीचेप्रमाणेः—

	इंग्लिश चोरस माइल.	१९०० मां वस्ती	१९११ मां
पोर्टुगाल.	३५,५००	५४,२३,१३२	५९,६०,०५६
नवावास–संस्थानो	८,०४,८४१	...	९६,७५,०००
कुल.	८,४०,३४१		१,५६,३५,०५६

१९११ मां	पुरुषो.	२८,२८,६९१	स्त्रियोनो वधारो.
,,	स्त्रियो.	३१,३१,६६५	२,९२,६७४

सन. १९११ नी वस्तीमां परदेशीनी संख्या नीचे प्रमाणे छे.—

२०,५१७	स्पानिश.	१२,१४३	ब्राझेलियन.
२,५१६	ब्रिटिश.	१,८३२	फ्रेंच.
९६९	जर्मन.	१,६४५	यु. स्टे॰ अमेरिकन
५४७	इटालियन	८५८	बीजा.

परदेशी कुल. ४१,१९७

जेने जे फावे ते धर्मपाळे एवी छूट छे. पोर्टुगीझो सर्व, रोमन कॅथोलिक धर्म पाळे छे; ५,००० लगभग प्रोटेस्टंट छे. अने याहुदियो १,००० करतां पण ओछा हशे.

पोर्टुगालनुं क्षेत्रफळ	३५,५००	चोरस माईल.	वस्ती	५५,००,०००
नवां वसावेला संस्थानो	८,०४,८४१	,,	,,	१,००,००,०००

एक माइले देशमां वस्तीनो सुमार १५५ आवे छे. अने तेना नवा संस्थानोनो सुमार १२ नो आवे छे. एक हजार माणसे जन्मनी संख्या देशमां ३०.७ थाय छे अने मरणनो आंकडो १९.४ आवे छे. एनुं राजधानी नगर लिझ्बन छे, तेमां कुल ४,३५ २५९ माणसनी वस्ती छे.

पोर्टुगालनी उपज १, ५२,००,००० पौंडनी गणवामां आवे छे, ते माथा दीठ २-१५-० (बे पौंड. १५ शिलिंग) थाय छे. करजनो आंकडो पौंड १४,७०,००,००० सुधीपहोंच्यो छे.

पोर्टुगालनो खास व्यापार २,३०,००,००० पौंडनो अंकायो छे, तेनी माथा दीठ गणत्री ४ पौंड, ३ शिलिंगनी आवे छे.

राज्यव्यवस्था.

पोर्टुगालमां, धर्मसत्ता, अने राजसत्ताना शेलभेलपणाथी राज्य चालतुं हतुं तेमांथी, धर्मसत्ता खशेडी नांखवामां आवी; तेमज, राजसत्ता उठावी नांखीने, प्रजाकीय मंडळे, आगस्ट, २१, १९११ ने दिवसे प्रजासत्ताकराज्यनी स्थापना करी. यूरोप आदिना राज्यकर्त्ता सत्ताधिशोए सेप्टेम्बर, ११, १९११ ने दिवसे ते मान्य राखी.

प्रजाकीय महामंडळ (Congress) राज्यनो प्रमुख ठरावे, तेनी बदली चच्यार वर्षे थाय, बे मंडळ (Chambers) कायदा आदि धोरणो रचे, अने प्रमुखनी इच्छाप्रमाणे कायदाने अनुसरीने वहिवट चलावनारमंडळ निमाय, एवी गोठवण करवामां आवी छे.

आगस्ट २४, १९११ थी १९१५ सुधी, डाक्टर मॅनोएल ड आरियागा (Dr. Manoel d' Arriaga) ने प्रमुख निमवामां आव्यो छे.

राज्य चलावनार मंडळ (जान्युआरी ९, १९१३) नीचेप्रमाणे ठर्युं छे.

१ एक्झीक्युटिव कौंसिलनो प्रमुख, ने नाणा प्रकरणीय कारभारी (Dr. Affonso Costa) डाक्टर आफोन्सो कोस्टा.

२ परकीय राज्यकाजनो कारभारी (Minister of foreign affairs, Sir Antonio Macieira) आण्टोनियो मसीरा

३ युद्धविषयक कार्यनो कारभारी (Minister of war, Major Pereiro Bastos) मेजर परेरो बास्टोस.

४ वासवसावेली (कलनीझ) संस्थानो खातानो कारभारी (M. of the Colonics) (Sr. Almeida Ribeiro) सर आलमीडा रिबीरो.

५ न्यायकार्यनो कारभारी (Minister of Justice) (Sr. Alvaro de Castro) सर आल्वारो ड कास्ट्रो.

समुद्रविषयक कार्यनो कारभारी (Minister of Marine) (Sr. Freitas Ribeiro) सर फ्रीटास रिबीरो.

सार्वजनिक बांधकाम विषयक खातानो कारभारी (Minister of Public Works) (Sr. Antonio Maria da Silva) सर आण्टोनियो मॅरिया डा सिल्वा.

देशनी अंदरना कामकाजनो कारभारी (Minister of the Interior) (Sr. Rodrigo Rodrigues) सर रॉड्रिगो रॉड्रिगस

धाराविषयक व्यवस्था.

प्रजाकीय महासभा (Congress) बे संस्था (houses) नी बने छे

१ सॅनेट (Senet)

२ चेम्बर ऑफ डेप्युटीझ (Chamber of Deputies)

१ सॅनेटमां ७१ सभासदो राखवामां आवे छे. प्रजासत्ताक राज्यनी मुनिसिपालिटिनी कौंसिलो, तेओने पसंद करे छे, अने तेओने ६ वर्ष माटे दाखल करवामां आवे छे. अर्धसंख्या, प्रति त्रण वर्षे नवी ठराववामां आवे छे. सॅनेटनो प्रमुख ए. ब्रॅमर्कम्प (A. Bramcamp) ठर्यो छे.

२ चेम्बर ऑफ डेप्युटीझ नामनी संस्था, जेने नाशनल कौंसिल (लोकसभा) केहेवामां आवेछे, तेमां १६४ सभासदनी, प्रति त्रण वर्षनेमाटे पसंदगी करवामां आवे छे. आ संस्थानो प्रमुख फार्ब्स बेसा (Forbes Bessa) पसंद थयो छे.

स्थानिक राज्य (Local Government)

आखा प्रजासत्ताक राज्यना २१ जिल्ला करवामां आव्या छे, अने ते दरेकने माटे एक गवर्नर ठराववामां आवे छे.

खंडस्थ पोर्टुगालमां	१७	जिल्ला छे
अझोर्सना टापुमां	३	,,
मदीरा	१	,,
	२१	

गवर्नर उपरांत, १ हिसाबी अधिकारी, जेने ऑडिटर क्हे छे ते, तथा पसंद करेला त्रण सभासदोनी एक कौंसिल नीमवामां आवे छे.

प्रत्येक जिल्लामां तालुका ठराववामां आव्या छे तेने कम्युन (Communes-concelhoes) कहे छे. प्रत्येक तालुका माटे, एक मेयर (Mayor) अने पसंद करेली एक कौंसिल (Junta de Concelho) नीमवामां आवे छे. दरेक तालुकामां, बे के तेथी वधारे, अगत्य प्रमाणे, पारिसीझ (Parishes freguesias) माहाल ठराववामां आव्या छे. तेने माटे एक हाकम (Regedor) नीमवामां आवे छे, तथा पसंद करेली एक कौंसिल (Junta de parochio) पण ठरावे छे. आ प्रमाणे करेली गोठवण उपर लिझ्बन खाते ठरेला (Representatives of the Central Government) प्रतिनिधिओनी उपरीसत्ता राखवामां आवी छे.

न्यायखातु.

आखा देशमां, न्याय करवा माटे १९३ जिल्ला ठराववामां आव्या छे, तेने (Comarcas) कोमरकास कहे छे. आ दरेकमां एकेकी प्राथमिक न्यायाधिशि (कोर्ट) राखवामां आवी छे, तेमना फेंसला उपर अपीलो करवा माटे कोर्टोनी गोठवण राखी छे तेने (Tribunaes de relacao) ट्रिबुनाईझ डी रीलकाओ कहे छे. आवी अपील कोर्टो ३ नीचे प्रमाणे छे.

१ **लिझ्बन.** राजधानी नगर छे, जेमां ४,३५,३५९ माणसनी वस्ती छे. आखा जिल्लानी वस्ती ८,५२,८५४ छे. क्षेत्रफळ ३,०८५ इं. चौरस माइल छे.

२ **ऑपोर्टो.** बंदर, एमां १,९४,६६४ माणसोनी वस्ती छे. ए आखा जिल्लानी वस्ती (सन. १९११) ६,७९,५४० छे, अने तेनुं क्षेत्रफळ इंग्लिश माइल ८९२ छे.

३ **पोण्टा** डेलगाडा (Ponta Delgada in the Azores) आ त्रण कोर्टोए करेला न्यायउपर अपील करवी होय तो, **लिझ्बनमां** सुप्रीम कोर्ट राखेली छे, तेमां थाय छे.

देशना रक्षणमाटे व्यवस्था.

स्थळसेना. आखा देशमांथी सेनानी भरती करवामां आवे छे. देशना रक्षणनेमाटे लश्करी नोकरी फरजियात ठराववामां आवी छे. १० वर्ष लगी

लडायकनोकरी करवानी फरज पाडवामां आवे छे. लश्करी केळवणी आपवाने नियमो ठरावरामां आव्या छे, ते प्रमाणे, दाखल थायछे तेओने, अनुसरवुं पडे छे. ४५ वर्षनुं वय थता सुधी लश्करमां दाखल रेहेवुं पडे छे. देशनी समाधानी साचववामाटे,२,०००आफिसरो अने ३०,०००माणसो जाथु रोकायलां रहे छे. युद्धप्रसंगमाटे १,५०,००० घणामां घणा सैनिकोनी संख्या थाय छे, तेनुं खर्च कुल १९,१२, २१० पौंड गणाय छे. लश्करी खाताना खर्चनी गणत्री १९१३–१४ नी सालना अवारजामां १९,११,२१० पौंडनी करी छे.

जळ सेना. दरियाई वस्तीमांथी जळसेनामाटे फरजियात भरती करवामां आवे छे. तेनी संख्या ५,७०० आफिसरो अने माणसोनी थाय छे. देशना किनाराना रक्षणने माटे एक वाहाण जळसेना पैकी ३,००० टननुं, ४ प्रोटेर्कटेड क्रूझर्स, अने केटलीक जूना नमुनानी गनबोटो राखवामा आवी छे.

केळवणी.

प्राथमिक केळवणी मफत आपवामां आवे छे. अने ते फरजियात करवामां आवी छे, पण तेओनी हाजरीने माटे सखताई राखवामां आवती नथी. ७ वर्षथी ते १५ वर्ष सुधीनी वयवाळाने आ नियम लागु कर्यो छे, तथापि ७ वर्षनी उपरांतनां छोकरां अभण जोवामां आवे छे.

सन. १९१० मां	५,२५०	सरकारी
"	१,७५०	खानगी
प्राथमिक	७,०००	निशाळो कुल छे.

ए सिवाय लश्करी खातां, जळनां अने स्थळनां छे, तेमां लश्करी केळवणी आपवामाटे शाळाओ स्थापवामां आवी छे.

१९ जिल्ला पाडवामां आव्या छे तेनां मुख्य शहेरोमां मध्यम वर्गनी केळवणी आपवानी शाळाओ छे. तेमज, केटलीक खास (स्पेशल) अने टेक्निकल इन्सिस्टुशनो छे, अने लिझ्बनमां माध्यमिक चालती शाळाओ उपरांत कन्याशाळा चाले छे. सरकार तरफथी, चालती शाळाओ उपरांत खानगी साहसथी केटलीक शाळाओ स्थपायली छे. सन. १२९१ मां एक विश्वविद्यालय लिझ्बनमां स्थपायुं हतुं, ते सन १५२७ मां कोइमब्रा (Coimbra)मां लई जवामां आव्युं छे, तेने अंगे एक पुस्तकालय छे, तेमां १,५०,००० पुस्तकोनो संग्रह छे. १९१० नी सालमां युनिवर्सिटीखाते १,१०० मॅट्रिकुलेटेड विद्यार्थियो हता.

उपजखर्च.

सन. १९०८—९थी १९१२—१३ सुधी उपज खर्च नीचेप्रमाणे छे.

साल	उपज	खर्च
१९०८—९	७,०१,६८,५२३	७,५२,७५,१९८
१९०९—१०	६,९२,६३,३३६	७,४६,०५,८८०
१९१०—११	७,०८,०३,८७५	७,३४,९९,८८३
१९११—१२	७,६२,३७,४७५	७,८१,८८,१२५
१९१२—१३	७,५७,४७,०००	७,९१,८३,०००

एसक्युडो (Escudo) नामनो शिक्को पोर्टुगालमां चाले छे, तेमां उपरना आंकडा जणाव्या छे. एक एसक्युडो बराबर ५३ पेन्स, अथवा आशरे s. ८४. ५० = १ पौंड. वटावनो भाव बदलाय छे, १९१३ मां ४५ पेन्स अथवा s ८५. ३० = १ पौंड. एवो भाव हतो.

उपजनी आवकनां साधनमां, माल उपरनी जकात, जमीन उपरनुं म्हेसुल, अने उद्योग उपरनो कर, तंबाकु अने रोटली बनाववानी चीजो उपर लागत वगेरे गणावी शकाय छे.

खर्च थवानां खातामां, अर्धेरकम तो करज उपरनुं व्याज वगेरे भरवामां वरी जाय छे; बाकीना अर्धमां, स्थळसेनाना १,०२,५०,००० एसक्युडो, तथा जळसेना अने कॉलनी(संस्थानो)खाताना खर्चना ५०,००,००० थाय छे; तेमज, बांधकामना खातामां १,१०,००,००० खर्चाई जाय छे.

देवुं.

पोर्टुगालने माथे, डिसेंबर ३१,१९१२ समये, नीचे प्रमाणे देवुं हतुं,–(S. ascudos)

देवानो प्रकार	रकम	खराजात (Charges)
देशनी अंदरनुं देवुं. ...	S. ३५,४९,८७,०००	S. ८१,९८,०००
व्हारनुं देवुं. ...	१८,७८,८२,०००	७६,२७,०००
देशनी अमानत. ...	७,५१,४९,०००	३७,३८,०००
व्हारनी अमानत. ...	२,५०,००,०००	१३,७३,०००
वटावनी खोट. ...	०	७,६५,०००
कुल...	S. ६४,३०,१८,०००	S. २,१७,०१,०००

पोर्टुगालनो बीजा परदेशो साथे नीचे प्रमाणे व्यापार चाल्यो हतो. सन. १९०८ थी १९१२ सुधी.

वर्ष	आयात–एसक्युडोमां	निकास–एसक्युडोमां
१९०८	६,७२,४७,९५६	२,८३,७७,११९
१९०९	६,४७,५८,०००	३,०८,८०,०००
१९१०	६,९५,०७,०००	३,५७,२४,०००
१९११	६,८१,२७,०००	३,४०,६५,०००
१९१२	७,४६,३९,०००	३,४३,२५,०००

पोर्टुगालनो आयात निकासनो व्यापार परदेशो साथे कया मालनो केटली किंमतनो (एसक्युडोमां) चाल्यो ते बतावनारु पत्रक. सन १९११ तथा १९१२ नी सालनुं.

अंक १३.

मालना प्रकारनी वर्ग वारी	आयात		निकास	
	१९११	१९१२	१९११	१९१२
जीवतां जानवर ...	३०,३२,०००	२५,१५,०००	३९,४३,०००	३०,४१,०००
खावाना पदार्थ ...	१,२८,०५,०००	१,१०,२०,०००	१,९०.४३,०००	१,९७,७६,०००
काचोमाल ...	३,२४,९३,०००	३,३६,८८,०००	७१,४०,०००	७८,९७,०००
कापडसूतर ...	७६,८२,०००	७९,७७,०००	१५,२२,०००	१७,७७,०००
संचाकाम ...	६०,७७,०००	६३,९१,०००	१,३८,०००	१,४५,०००
बीजो बनावटी माल ...	५८,९९,०००	६९,१६,०००	२२,७६,०००	२२,९४,०००
नगदी अने शिक्का ...	९,५४,०००	१०,७२,०००	४,१७,०००	६,४१,०००

१९१२ मां आ सिवाय, घहुं, मक्काइ, अने चोखानी आयात ६५,३२,७५५
„ लोखंड अने पोलाद-गजवेल ... „ ४३,२६,२१२
„ कोलसो ... ... „ ५१,२४,९१२
„ कॉड माछली ... ... „ ४३,३६,०९६
१९१२ मां निकास, दाक्षनो दारु (wine) ... १,२४,५९,७९१
„ बूच (सीसियोना डाटा माटे) ३७,३७,४१२

१९०९ नी सालमां, मुख्य जे देशोमांथी माल पोर्टुगालमां आव्यो तथा त्यांथी ते देशोमां निकास थयो तेनुं पत्रक. अंक १४.

देशनुं नाम	आयात-एस्क्युडो	निकास-एस्क्युडो.
	१९०९	१९०९
युनाइटेड किंगडम ...	१,७४,५०,०००	७२,८९,०००
जर्मनी ...	९९,८६,०००	२२,९१,०००
स्पेन ...	४६,२३,०००	५५,३५,०००
युनाइटेड स्टेट्स–अमेरिका...	६९,१८,०००	६,६५,०००
फ्रान्स ...	५७,६४,०००	८,०६,०००
ब्राझिल ...	१३,०७,०००	५१,४५,०००

अवर जवरनो व्यवहार.

रेलवे १९१० नी सालमां १,७६० माइल चालु थइ गइ हती, तेमां ६८० माइल सरकारनी मालीकीनी हती. रेलवेनी मुख्य लाइनो स्पानिश सीमानी आरपार थइने लिझ्बन अने ऑपोर्टोनां बंदरे प्हौंची गयेली छे. दरिया किनारा भणीनी लाइन, उत्तर सीमाएथी विस्तार पामती, दक्षिण कांठाए फ्रारो सुधी प्हौंचीवळी छे.

जळमार्ग. द्राक्षनो पाक थाय छे एवा भागमां, डाउरो (Douro) नदीना पटमां वहाणो चाले छे, तेमज, टेगस नदीना नीचवाण भागनुं वहन, जळमार्गने माटे उपयोगमां आवे छे.

टपाल अने तार खातुं. सन १९०९ मां ३,८६१ टपाल आफिसो हती. तेमां कागळो तथा पोस्टकार्ड थइने ६ करोडनी आपले थइ हती. तेमज, ४,४०,००,०००·बीजां पोस्टल पेकेटो वधतां, कुल १० करोड, ४० लाखनी संख्या थाय छे. १९०७ मां ५१६ तार आफिसो हती, तथा ५ वायरलेसनां स्टेशनो हतां. एकंदर टेलीग्राफ लाइन ६,२६७ माइलनी हतीं, तेमां उपयोगमां लीधेला तारनी लंबाइ १३,३७८ माइलनी थइ हती. आवी लाइन द्वाराए ४०,७५,०९० तारना संदेशानो व्यवहार चाल्यो हतो.

शिपिंग. १९११ मां वेपारी दरियाखातामां रोकायलां

७७	वराळियां वहाणो तेना टन.	७९,१०९
११३	सेलिंग वेसल टन.	३१,०७४
१९०	वहाणो तेना कुल, टन	१,१०,१८३

सो टननी अंदरनां वहाणो आ गणत्रीमां दाखल कर्यां नथी, १९१० मां ११,५६० वहाणो २,०६,१५,३८८ टनमां पोर्टुगालनां बंदरोमां दाखल थयां हतां.

वहाणवटोनी उपरनी हकिकतसंबंधीनी बीजी विगत.

पोर्टुगालमां व्यापारी आगबोटो तथा वहाणो नीचे प्रमाणे छे.

स्टीमरो	नंग	टन
लाकडावगेरेनी	३	७५८
लोखंडनी	१९	१५,०११
गजवेलनी	८३	७६,८६७
	१०५	९२,६३६
वहाणो		
लाकडां वगेरेनां	९५	२१,७४५
लोखंडनां	५	५,६८१
गजवेलनां	३	५१७
	१०३	२७,९४७
बंने मळीने	२०८	१,२०,५७९

पोर्टुगालनां दरियापारनां संस्थानो (Colonies)

एशियाखंडमां.

हिंदमांना प्रदेशनी विगत पाछळ पृ. २३३ मां आपी छे; हिंदना पोर्टुगीझ संस्थानोना व्यापार विषेनी विगत पत्रक पृ. २८२, २८३, २८४ मां जणावी छे, तेना वधारा तरीके, विशेषनां विगतवार पत्रको अहिं आपवामां आवे छे. ते उपरांत, विशेष जाणवानुं ए छे के, १९१० नी वस्तीनी गणत्रीप्रमाणे ६,०४,९३० हिंदमां तेनी प्रजा छे ते आंकडो ६ लाख ५ हजारनो, पूरो गणतां, धर्म प्रमाणे आंकडा नीचेप्रमाणे.

रोमन कॅथोलिक	३,००,०००
हिंदु	२,९५,०००
मुसलमान	१०,०००
	६,०५,०००

नोवा गोवा अथवा पंजिममां गवर्नर जनरल रहे छे. गोवानी निपजमां मुख्य डांगर, नाळियेर, अने मीठु छे. पोर्टुगीझ वेस्ट ऑफ इंडिया रेलवे ५१ माईलनी छे. मोर्मुगाओ नामनुं आबाद थतुं बंदर छे तेनो संबंध मद्रास अने सधर्न मराठा रेलवे साथे जोडाय छे.

पोर्टुगीझ इंडियानी		१९१२–१३ नी	उपज	११,०६,६०८	एस्क्युडो
,,	,,	,,	आयात.	१,२८,०८,३४१	,,
,,	,,	,,	निकाश.	१०,१९,१०५	,,

हिंदमां पोर्टुगीझ मुल्क छे तेमां, परदेशी बंदरोएथी, नगदी तथा मुख्य अने बीजो माल, कयो, केटलो, अने केटली किंमतनो आयात करवामां आव्यो तेनुं पत्रक सन १९०८-९थी १९११-१२ सुधी. अंक १५

मालनो प्रकार.	मालनुं वजन अथवा जथो.				मालनी किंमत.			
	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२
छापेलां पुस्तको, अने बीजी छापेली वस्तु. नकसा तथा चार्ट सहित...	...	...	...	...	९८	८४	७६	११९
बुच (कॉर्क) ग्रोस...	२,०८५	१२५	...	...	७४	३१	८७	२१४
गांधियाटु ने दवा (रसायणी बाद)	...	...	...	...	१,८१३	२,३४४	१,७३५	३४९
मेवो अने लीलोतरी ...	...	...	...	...	७७	२१	२	...
दाणा—चणा खांडी...	३६	११	३	३६	५८	२०	५	३३
जुवार अने बाजरी „ ...	७	...	...	५	...	...	...	३
बीजो दाणो— „ ...	४४	१४	२३	२१४	४५	३२	३८	२०८
लिकर-दारु-स्पिरिट (अर्क)								
ब्राण्डि गॅलन...	१०६	३५३	३०४	४६२	५७	१७१	१७३	२४९
बीजो अर्क „ ...	२,४३०	१,८५०	२,८६६	२,४७४	१६५	३१४	१,११२	१,०६२
द्राक्षासव-पोर्ट— „ ...	...	...	...	५,२३४	...	...	...	५६३५
बीजी जात „ ...	५५,६७६	५३,४५२	६०,८६९	७,१२१	६,२५४	६,२३०	७,०२३	९०१

मालनो प्रकार.		मालनुं वजन अथवा जथो.				मालनी किंमत.			
		१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२
धातु अने ऑर	किंमत	...	...	...	...	३,५०३	१९९	१०४	८४१
तेल	गॅलन	१,०१५	९७५	३,७८१	१,१३४	२५७	२४९	६१५	५१
कागळ अने पूठां	किंमत	...	...	...	...	९०८	३९८	५७१	१,१३९
खोराक अने ओ० स्टॉर		...	...	...	...	१,७७७	२,१०३	३,४५९	२,४२१
व्हाणना अवयव		...	...	...	...	२४,८८७	...	...	...
स्टेशनरी (कागळ बाद.)		...	...	...	...	६०	३३	१५८	१७०
कपासनी बनावटनो माल.		...	...	...	...	१९०	३९०	३१८	१,१०३
उंननी बनावटनो माल.		...	...	...	...	१०७	...	१११	१०६
तंबाकु		...	...	...	...	...	...	...	७२२
बीजो प्रचूर्ण माल		...	...	...	...	१४,०३९	१३,४१६	५,०६२	५,७५७
सर्व मालनुं एकंदर		...	...	...	...	५७,१६९	२५,९३५	२०,७२९	२१,१६३
नगदी-खजानो		...	...	...	...	...	१	२३१	...
माल तथा नगदीनुं एकंदर		...	...	...	...	५७,१६९	२५,९३६	२०,९६०	२१,१६३

हिंद माहेला पोर्टुगीझ मुल्कमां नगदी तथा परदेशी अने हिंदी माल कयो, केटलो अने केटली किंमतनो परदेशी बंदरोए निकास करवामां आव्यो तेनुं पत्रक १९०८-९ थी १९११-१२ सुधी. अंक १६

मालनो प्रकार.	मालनुं वजन अथवा जथो.				मालनी किंमत पौंडमां.			
	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२
पोशाक-पेहेरवानी चीजो- किंमत	...	...	...	...	१३२	५	५८	१७३
मीणबत्ती............ ,,	...	...	...	...	...	...	२०	...
माटीनांवासण अने पोरसेलेन ,,	...	...	...	...	१६३	२८३	३०३	१०७
माछलां-सुकां-वगर आथेलां ने आथेलां हं.	...	११४	७०	...	...	३	२६	...
दाणा- चोखा... खांडी	८५६	८६६	१,२७८	७८३	१,२९९	८०१	१,५९७	१,५००
बीजा दाणा... किंमत	...	...	...	...	४२०	४३१	२७४	३८
ल्होडानो सामान अने कटलरी ,,	...	...	...	...	५९	२३	५४८	४६
लिकर-दारू गॅलन.	...	...	१,२८८	६६	८	...	९४	९
धातु अने ऑर.								
मॅंगेनीझ ऑर. टन.	२,५२५	६,५९५	५,११४	३००	२,७८९	४,१०८	२,७२६	१६०
बीजो... किंमत.	...	...	...	...	५८०	...	४७९	४५२
तेल... गॅलन.	२४,२७९	४,९२२	१७,२८९	२२,३९१	९८८	१७२	६४४	८७०

मालनो प्रकार.	मालनुं वजन अथवा जथो.				मालनी किंमत पौंडमां.			
	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२
खोराक अने ओ० स्टॉर								
घी. कि.	...	...	...	...	६७६	५४६	१,०४४	१,१६८
बीजी चीजो	...	...	...	...	१६२	५८०	३०	१५५
तेजाना... कि.	...	...	...	...	२२४	११७	२६७	३२६
खांड... ,,	...	...	...	...	८१३	४५५	५५९	२२३
चाहा... ,,	...	...	...	...	३३७	४५४	४५४	५८२
रु-कपासनी बनावट ,,	...	...	...	...	४१,२६९	२९,९३५	५०,८८९	२३,१२४
फ्लॅक्स-शण भींडी	...	...	...	...	...	...	...	६१
अंबाडो, कोथळा अने गुणो	...	...	...	...	२,९१७	२,७८५	२,५७९	...
उन, उननी बनावट	...	...	...	...	२८	१३	३५	३९
बीजो व्यापारी माल...	...	...	...	...	२,६७१	२,४६४	३,३६८	५,५२४
व्यापारनो एकंदर माल.	...	...	...	...	५५,५३२	४३,१७५	६५,९९४	३४,५५७
नगदी-खजानो	...	...	...	...	...	...	...	...
मालनो अने नगदीनो सर्वाळो	...	...	...	...	५५,५३२	४३,१७५	६५,९९४	३४,५५७

हिंदमां पोर्टुगीझ मुल्कमां हिंदी बंदरोएथी नगदी तथा मुल्य, अने बीजो माल कयो, केटलो, केटली किंमतनो आयात करवामां आव्यो तेनुं पत्रक. १९०८–९ थी १९११–१२ सुधी. अंक १७

मालनो प्रकार.	मालनुं वजन अथवा जथो.				मालनी किंमत पौंडमां.			
	१९०८–९	१९०९–१०	१९१०–११	१९११–१२	१९०८–९	१९०९–१०	१९१०–११	१९११–१२
लडायक हथियार, दारूगोळो	...	...	...	...	९०६	१,११४	१,२६७	१,०३२
अने लश्करी स्टॉर... ... ,,	...	...	...	...	८०७	४७१	४८१	९५७
कारीगरीना पदार्थो ...	...	...	...	...	१,५५८	१,५५३	२,१६१	१,५९०
छापेलां पुस्तक अने बीजुं छापेलुं. तथा नकशा अने चार्ट ...	...	...	...	...	४००	१८६	२६२	५८९
इमारती अने एन्जिनियरिंग पदार्थो ,,	...	...	...	...	४,८५०	२,४९०	२,२७१	५,६८०
मीणबत्ती ,,	...	...	...	...	६१७	८२८	८८४	१,३६४
गाडियो अने गाडां ,,	...	...	...	...	५०३	६८६	१,२०६	६१२
रसायणी चीजो ,,	...	...	...	...	१८४	२१०	१८४	२५१
कोलसो अने कोक टन	५११	१४	९५१	६७२	४३०	१,०६७	७५६	४५२

मालनो प्रकार.	मालनुं वजन अथवा जथो.				मालनी किंमत पौंडमां.			
	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२
बूच-डाटा.........,.. किं.	...	...	...	...	४	३८	५४३	५४५
काफी-बुंद दाणा ,,	...	...	...	...	७०	६५१	५६५	४९३
गांधियाटु अने दवा (रसायणी चीजो बाद)	...	...	...	...	६,५५२	४,१७०	४,२०८	१,२५३
माटीनां वासण अने पोरसेलन	...	...	...	...	६७८	८४३	१,०७६	८७०
दारुखानुं ,,	...	...	...	...	९६५	५४७	१,४६९	१,१५८
माछली-सूकी, वगर आथेली तथा आथेली ...	...	...	...	...	९६९	१,८८८	५२५	१३८
ढोरनो चरो-छालां वगेरे	...	...	...	...	३०३	२२२	२७४	१,४६३
मेवो अने लिलोतरी ताजी.	...	...	...	...	१,२५५	२९१	१,२९७	६५
मेवो अने लिलोतरीनी सूकवणी, मुरब्बो करेलो अने आथेली ...	...	...	...	...	६६४	२,४८८	६३५	२,०३४
काच अने काचनी बनावट...	...	...	...	...	१,६८०	२,१०२	२,७६२	२,००७
दाणा— चणा, खांडी	७,९३१	१०,२७१	१२,४४१	५१३	७,५१७	८,२७३	१०,०३९	१०,२५१
जवार अने बाजरी ,,	६,२१२	१,७०२	४,३२६	...	४,७२६	२३	३,०४८	...
डांगर ,,	२६,६०४	४५,५७१	३२,७५३	६६,०३२	१३,३११	१४,४६१	१०,६१७	७,८३१

चोखा	,,	७६,३५७	१,१६,५२४	१,३०,१८१	७१,४४२	६२,१५१	९५,२७८	१,१५,७२७	१,११,८८३
घहुं	,,	६,८३९	३६३	४,५५५	२६१	७,९१६	४,४६४	४,४४५	३,०४०
घहुंनो लोट	किं.	...	...	...	३३१	१,९५९	२,४१७	३,०४१	३,३६७
बीजा दाणा	खांडी	५,२७७	५,१०६	५,२०३	१३,५२९	५,३७७	९,३९५	४,६१२	१२,९६९
लोखंडनो सामान अने कटलरी	किं.	...	...	...	१३,३३८	१,६११	३७५	२,६१५	५१८
बरफ..................	हं.	...	४९२	२	११९	१९	३९	१	३
इन्स्ट्रुमेंट, ऑपरेटस अने तेना अवयवो...	किं.	...	...	...	...	४२२	३८९	७८२	६०२
घरेणां. झवेरात (खरु तथा नकली बाद) तथा सोना रुपानी प्लेटो		...	...	...	...	१७०	५५	१४३	१६४
लिकर–दारु–एल, बियर अने पोर्टर	गॅ०	५,७१५	४,९३८	४,६५६	४,०२१	९२४	७३८	२१८	६२१
अर्क–ब्राण्डी	गॅ०	४,११६	४७१	३९४	३०७	९६८	३०८	२४२	१७२
,, बीजी जातनो	गॅ०	८७१	१,२७६	१,७७६	१५,३६०	६२२	९९७	८२४	१,४५८
द्राक्षनो आसव–वाइन...	गॅ०	२,२७५	१,७९७	१,०४६	५९६	४४८	४१६	२९९	३५१
दीवाशळियो.........	ग्रोस	३८,९९८	४२,३८३	४६,५९७	४६,५६१	१,९१२	२,२६६	२,४१६	३,१०४
धातु अने ऑर.									
पित्तल	किं.	...	...	...	...	४५२	२८८	५५७	८०३
त्रांबु	,,	...	...	...	...	३,८६४	३,७६६	२,१२३	४,३४३

मालनो प्रकार.	मालनुं वजन अथवा जथो.				मालनी किंमत पौंडमां.			
	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२
ल्होढु अने गजवेल कि.	...	...	...	...	३,४६०	३,८२१	७,५१५	८,०३७
बीजा प्रकारनी धातु ,,	...	...	...	...	४२२	२६४	२६७	५६६
तेल खनीज-कॅरोसीन. ग०	४,५५,८४६	३,४३,४४७	४,८५,५१८	४,२७,६०५	१२,४०४	८,२१०	५,२४३	१४,०९९
कोपरेल ,,	६६३	५४५	१,५२७	१७६	७४	७६	२१६	२९
बीजी जातनुं कि.	...	...	...	...	१,२४५	१,२१३	१,२४३	१,७५०
ऑइलक्लॉथ अने फ्लॉर क्लॉथ ,,	...	...	...	...	१११	९२	१६५	१३४
कागळ अने पूठां......... ,,	...	...	...	...	२,१६६	२,९००	२,५६५	२,४७७
सुगंधीदार पदार्थो........ ,,	...	...	...	...	२५०	२७०	३०६	४०३
झवेरात-अने खरां मोती(छूटां)	...	...	...	...	३२	२९०	७०	...
खोराक अने ऑ० स्टॉर	...	...	...	...	१८	५८	१२	४१
मारवण... कि.	...	...	...	...	१८	५८	१२	४१
पनीर...... ,,	...	...	...	...	१०	५	२९	१२०
घी......... ,,	...	...	...	...	३५	१४७	७५	८५
बीजी चीजो... ,,	...	...	...	...	६५२	८७१	८४६	८३२
बियां................. ,,	...	...	...	...	३,५९६	२,७७२	२,९४२	३,११३
शंखला अने कांडियो......,,	...	...	...	...	२,३४०	१,९६६	१,६६८	२,८०९

साबु............... ,,	...	...	...	...	११६	१३७	२९	१३३
तेजाना................,,	...	...	...	...	१,१६२	१,३१३	१,३८०	५,५४६
स्टेशनरी (कागळबाद) ,,	...	...	...	...	६९३	९४६	२,४११	१,९६१
खांड................ ,,	...	...	...	...	१,०३०	१,२१७	१,४५२	१,६८२
चाहा................ ,,	...	...	...	...	१८,३३६	१९,८६६	२२,४७९	२०,०१४
कपास...काचु...........,,	...	...	...	...	१,२९३	१,०७५	१,२९४	१,४६०
आंटियो अने सूतर... ,,	...	...	...	...	१५६	९६	...	१,५१९
कपासनुं कापड...... ,,	...	...	...	...	३०३	४६५	१,०५४	४१२
,, बीजी चीजो......,,	...	...	...	...	४१,६९४	४२,१३१	४१,६२३	४४,९८२
शण अथवा भींडी अने तेनी बनावट........... ,,	...	...	...	...	१,४६५	११७	१,३३२	३०८
अंबाडानी गुणो अने कोथला,,	...	...	...	...	६६०	७००	७५६	१,३१६
रेशम काचु अने तेनो बनावेलो माल ,,	...	...	...	...	३,४८३	३,९०२	३,३७०	...
उननो बनावेलो माल किं.	...	...	...	...	३,५०८	३,१२२	७,११४	२,८९२
तंबाकुनी सिगारेटो...... ,,	...	...	...	...	४,२२२	३,७१३	४,२२३	४,०८२
,, बीजी चीजो......,,	...	...	...	...	२१८	२८०	२५९	१६७
छत्रियो.............. ,,	...	...	...	...	२,११५	३,४७९	५,१७२	४,४९७
लाकडु अने टिम्बर...टन	१,९७१	४२२	२,६८४	१,५५८	१,११५	१,११०	१,०३१	१,०९०
बळतण........ ,,	४२१	८३१	४७२	१,९०८	२,३८३	२,८३१	४,०४४	२,३७२
लाकड कामनी बनावट ... ,,	...	...	...	...	३०४	३५९	३३३	२,२३७

मालनो प्रकार.	मालनुं वजन अथवा जथो.				मालनी किंमत पौंडमां.			
	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२
बीजी चीजो...... ,,	...	...	...	...	४९८	७,६२१	१०६	६३७
वेपारी बीजो माल	...	...	...	...	८,२७७	७,९८२	१८,०९०	११,८१६
तमाम मालनो सर्वाळो	...	...	...	...	२,५८,४५५	२,१०,६१०	३,२६,०८२	३,२७,७८३
नगदी-खजानो	...	...	...	...	१,०६६	२,५८८	१६,१८९	५,०१२
वेपारी माल अने नगदीनुं एकंदर	...	...	...	...	२,५९,५२१	२,१३,१९८	३,४२,२१७	३,३२,७९५

हिंदमांहेला पोर्टुगीझ मुल्कमांथी, हिंदी बंदरोए, नगदी तथा परदेशी अने हिंदी माल कयो, केटलो, अने केटली किंमतनो निकास थयो तेनुं पत्रक सन १९०८-९ थी १९११-१२ सुधी.

मालनो प्रकार.	मालनुं वजन अथवा जथो.				मालनी किमत पौंडमां.			
	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२
जीवतां प्राणी.........किंमत	...	...	...	...	५३६	२,०४५	५५६	४९२
पोशाक.................. ,,	...	...	...	...	२७५	४८	४१	१५
वांस.................. नंग	४,००,८६५	...	३,८२,३३७	४,३४,८१७	१,००५	...	१,१३९	१,९७०
इमारती अने एंजिनियरिंग माल किं.	...	...	...	...	१५८	९९	५७	४५१
नेत्तर अने Rattans... ,,	...	...	...	...	...	...	...	३
माटीनां वासण अने चीजो तथा पोरसेलेन ,,	...	...	...	...	१२१	१२४	१२४	४०
माछली डबामां भरेली ते सहित ,,	...	...	...	...	८५३	...	९९८	...

मालनो प्रकार.	मालनुं वजन अथवा जथो.				मालनी किंमत पौंडमां.			
	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२
माछलांनी सूकवणी करेली आथ्या विनानां...हं.	१८,८८३	२४,१८३	१३,७८९	१५,५२३	८,३५७	१०,१५०	६,४९६	७,५५०
माछलां आथेलां ......हं.	२४,१३३	३३,५०१	११,६६७	२४,५७४	३,९१०	३,२४५	१,६३८	३,१७०
नाळियेर......... प्रयुतमां	११	९	१५	११	२०,८७६	३३,६५२	३८,५९६	२६,४९४
बीजा मेवाना पदार्थ किंमत	...	...	...	...	१५,१६१	३४५	११,११९	१३,९९५
लिलोतरी, ताजी ,,	...	...	...	...	१,१४२	१६,९५६	२,०४२	८,३५८
दाणा. कठॉळ-दाळ...खांडी	१५६	४	२११	१०७	१३४	७६	९०	७०
चोखा...,,	१,२४७	१,५९५	५११	७१	१,०३६	५५२	२०५	६७
घहुं तथा घहुंनो लोट...किंमत	...	...	...	...	२८	६१	८४	...
बीजी जातनुं अनाज... ,,	...	...	...	...	१०२	१०३	२०९	३११
लोखंडनो सामान अनेकटलरी,,	...	...	...	...	२१५	१८८	२	...
लिकर-दारु......... गॅलन	११,७६५	२,११५	२,५५८	२,७१०	२,०३६	९६९	६७६	१,२३४
खातर............... टन.	१,१८०	६२०	२२४	२,२६१	१,६३१	९१३	३४२	८०२
धातु अने ऑर...... किंमत	...	...	...	...	२८३	१७६	१२७	७४

तेल... .... गॅलन	६,०२०	१,०४०	१,५४१	२,३६४	२६८	१३०	७२	२१३
खोराक— घी... किंमत	...	...	...	...	६३	१४	१७	२६
बीजो खोराक......... ,,	...	...	...	...	४२१	१,८५१	३२०	२,७०२
तेजाना— सोपारी... ,,	...	...	...	...	८,१३२	७,५२१	६,९९२	५,४३४
बीजा तेजाना............ ,,	...	...	...	...	१,००९	१,०१७	९७२	१,८१२
खांड................ ,,	...	...	...	...	४	९२	४	७६
कपासनी बनावटनो माल ,,	...	...	...	...	१,०२५	१,१५०	७३०	१,३१४
शण-भींडी............ ,,	...	...	...	...	१२७	१०५	२९	८५
लाकडु अने टिम्बर...... ,,	...	...	...	...	२३१	१,४११	१०९	४८
बळतणनां लाकडां... ,,	...	...	...	...	१,२६७	१,९४८	२,११६	१,५९२
लाकडांनी बनावटनी चीजो ,,	...	...	...	...	१४५	११२	३९	११६
बीजो प्रचूर्ण वेपारनो माल ,,	...	...	...	...	२,२१९	३,१०५	२,८८९	८,५१०
वेपारना मालनो सर्वाळो.	...	...	...	...	७२,७६०	८८,१५८	८६,९१०	८७,०२४
नगदी अथवा खजानो.	...	...	...	...	५७	...	१०,१४६	...
माल अने नगदी थइने कुल.	...	...	...	...	७२,८१७	८८,१५८	९७,०५६	८७,०२४

मकाउ.

१६ मा शतकमां पोर्टुगीझोए अहिं वास वसाव्या पछी, चीननी सरकारे १८८७ मां तेने स्वाधीन कर्यो छे. कंतान नदीना मुखनी पश्चिम बाजुनी समुद्रनी नाळे, अने हांगकांगनी सामे ते आव्यो छे. मकाउ बंदर अने बे न्हाना टापु थईने तेनुं क्षेत्रफळ मात्र ३ माइल थाय छे, तेमां ८० हजार माणसनी वस्ती छे. पोर्टुगीझोनी संख्या ४,००० नी छे, बाकीनी वस्ती चीनाई छे. वेपार नीचेप्रमाणे छे.

आयात एसक्युडो ७६,००,००० अफीण, तेल, कपास, माछली.
निकाश ,, ८५,००,००० तेमां चाह्य, चोखा, रेशम.

१९१० मां १,८९२ व्हाणो. ९,१२,१३५ टननां मकाउ बंदरमां आव्यां हतां. मकाउनी उपज (१९१२–१३ मां) ६,६४,००० एस्क्युडोनी थई हती.

तिमोर. (Timor)

मलय द्वीपसमूहमां आ एक म्होटो बेट छे. तेमां मुख्य शहर, त्रण हजार वस्तीनुं डिल्ली (Dilly) छे. पोर्टुगीझनो तिमोरनो विस्तार (क्षेत्रफळ) ७,४५० माईलनो छे. तेमां ३ लाख माणसोनी वस्ती छे. तेओ पापुआन, मलयन, पोलिनिशयन ओलादना छे. आखा द्वीपनुं क्षेत्रफळ १२,५०० चोरस माईल छे, तेमां बाकीनो भाग नेधरलॅंडनो छे. बंनेनी सीमा १८५९ मां नक्की करवामां आवी छे, पण ते पेहेलां सोळमा शतकमां पोर्टुगीझो त्यां जई वश्या हता. अहिंनी निपजमां काफी, चंदननुं लाकडुं (सुखड), अने मीण ए मुख्य छे, अने ते निकाश करवामां आवे छे. १९१२ नी सालमां

आयात ६,०६,००० एस्क्युडोनी थई हती.
निकाश ४,५८,००० ,, ,,

१९१२–१३ नी उपज २ लाख एस्क्युडोनी गणाई छे.

डिल्लीना बंदरमां १९,०९,२८८ व्हाणो आयात थयां हतां, अने ते मुख्यत्वे करीने वलंदानां हतां. तेना एकंदर टन १,३४,७०३ लेखाया हता. हवणां त्यां कमाण्डर एफ डा कामरा गवर्नर छे.

पोर्टुगीझ आफ्रिकन संस्थानो.

अंक	संस्थान अने तेनी राजधानी	विस्तार इ॰ चोरस माइल	वस्ती
१	केप डी वर्डेनो द्वीपसमूह (Praia-प्राइया)	१,४७५	१,५०,०००
२	पोर्टुगीझ गीनी (बोलामा)	१४,०००	३,००,०००
३	सां टोमे अने प्रिन्सिप. (सां टोमे)	४४२	४५,०००
४	पोर्टुगीझ पश्चिम आफ्रिका-अथवा अंगोला (सां पाउलो डी लोआण्डा)	४,८०,०००	५०,००,०००
५	पोर्टुगीझ पूर्व आफ्रिका-अथवा आफ्रिका ओरिएंटल (लौरासों मार्क्स)	३,००,०००	३२,००,०००
	कुल आफ्रिका...	७,९५,९१७	८६,९५,०००

उपरनां पांचे संस्थानोनी विगत नीचे आपवामां आवे छे.

१ केप डी वर्डेनो द्वीपसमूह.

जिनोआनो एक वहाणवटी आण्टोनियो डी नोली नामनो हतो, ते पोर्टुगालना प्रिन्स हेनरीनी चाकरीमां रह्यो हतो, ते सन, १४५० मां आफ्रिका भणी शोध करवा निकळी पड्यो हतो. ते वर्ड नामना भूशिर आगळ आवी पोहोंच्यो. दरियाइ चीडो, जेने आरचिल्लावीड कहे छे तेनी घाटी झाडीनी लीलारंगनी छाया, पासेना दरियामां पडवाथी, त्यांना द्वीपना झुमखानुं नाम केपडी वर्ड पाडवामां आव्युं, अने त्यां वास वसावीने पोर्टुगीझोए पोतानो कबजो करी लीधो. आ द्वीपसमूहमांना द्वीप, तेनुं राजधानी नगर तथा विस्तार अने वस्तीनी हकिकत नीचे प्रमाणे छे.—

अंक	द्वीपनुं नाम अने तेनी राजधानी	विस्तार चोरस माईल	वस्ती १९१०
१	साल अथवा साल्ट (साण्टा मेरिया)	७५	८००
२	बोना विस्टा–बोआविस्टा (Sal Rei) साल राई	२३५	२,६००
३	मेयो (Maio) (पोर्टो इंग्लिश)	७०	१,०००
४	सां टेआगो (Sao Thiago) सेंट जागो (प्राइया)	३५०	६५,०००
५	फोगो (Sao Felippe) सां फेलिप	१९०	१८,०००
६	ब्रावा (सेंट जोआस बापटिस्टा)	२३	१०,०००
७	सेंट निकोलास Sao Nicolau (रिबीरा ब्रावा)	१२६	१२,०००
८	सेंट लुशिया (Santa Luzia) साण्टा लुशिया.	१८	१००
९	सेंट विन्सेंट (Sao Vicente). सां विसेंट (मिण्डेलियो)	७५	८,०००
१०	सेंट आण्टोनियो (Santo Antão) (पाण्टा डी सोल)	२६५	२५,०००
	एकंदर	१,४२७	१,४२,५००

आ सिवाय वस्तीविनाना न्हाना बेटडा ब्रान्को अने राझो, सेंट लुशिया पासे छे, अने ब्रावा आगळ एक इल्हीयस सेकोस नामनो छे, आ झुमखु उत्तर आटलाण्टिक महासागरमां छे.

ए रीते आ झुमखु. १०–१२ बेटनुं बनेलुं छे. ते उपरांत न्हाना न्हाना बीजा टापुओ अने खराबा पण छे. ए सर्वेना घेरावानुं क्षेत्रफळ सुमारे १७९०[१] चोरस माइल थाय छे. सन १८३१ नी गणत्री प्रमाणे, तेमां ८८,४६० माणसनी बधी मळीने वस्ती हती. तेमांथी सुमारे ३०,००० माणसो १४३३ना दुकाळमां नाश पाम्यां हतां. आ बेट पाहाडी अने खराबावाळा छे, तेमां पाणी पूरतुं नथी. आ बधानुं मूळ कारण, ज्वालामुखीनी त्यां असर होवानुं जणाय छे. फोगोमां हजी पण बळतो ज्वाळामुखी छे, अहिंनी हवा सारी नथी. कोइ कोइ वारं त्रण के चार वर्ष सुधी लागट वर्षाद वरसतो नथी. नवेम्बरथी जुलाइ सुधी अतिशय ताप पडेछे. बाकीना मासमां पवननुं तोफान थाय छे अने झाकळ पड्यां करे छे.

ज्यां ज्वालामुखीनी असर नथी, त्यांनी भोंय रेताळ छे, अने कांइक अगर-वाळी पण खरी, तेथी वनस्पति झाझी थती नथी, पण ज्यां ठीक छे त्यां डांगर, मकाइ, केळ, नारंगी, खडबुच, अंजीर, दाडिम, ए आदि यूरोपनो अने उष्ण कटिबंधनो पाक थाय छे. आ बेटना लोकोनो मुख्य खोराक चोखा अने मकाइ उपर छे. घउं तो अमेरिकामांथी आयात करवा पडे छे. आ बधो वांक त्यांनी सरकारनो छे, जे ते आव्युं ते रैयत पासेथी हणी लेवानो वहिवट चाले छे तेथी खेती करवामां भोंयनो के लोकोनो वांक कहाडवा जेवुं नथी. जाम-फळ, मीठा पोटेटोझ, मीठी तुंमडी के दुधी पण बहु थाय छे. द्राक्ष अने शेलडी पण अहिं पाके छे, पण द्राक्षनो दारु बनाववानी छूट सरकारे रैयतने आपी नथी. गळी अने कपास तो अहिंनो स्वाभाविक पाकज छे. ऑरचिल्ला-वीडनी निपज अहिं घणी सारी थाय छे तेनो वेपार सरकारे पोताने हस्तक राख्यो छे, तेनी उपज तेमने ५०,००० पौंडनी थती लेखवामां आवी छे. केटलाक भागमां जंगल सारुं छे. आमली, आडनसोनिया (Adansonia) अने ताडनी झाडी घाटी थाय छे. बकरां, गधेडां, मरघां घणा जथाबंध उछरे छे. वानर, वन मांझार, जंगली कबुतर, अने बीजा पक्षियो पण घणा छे. तेमज, काचबा पुष्कळ छे. प्राणघातक प्राणियोनी अहिं छत नथी; पण घणी-वार तीडनां टोळां आवीने पाकनो बिगाड करे छे. मीठुं घणुं पाके छे, अने चामडां केळववा वगेरेनां कारखानां छे.

१ इंटरनाशनल विराकरमां १४७५. १,५०,००० वस्ती (१९१०)

वर्षाद बराबर वरसे नहि तो पण, जो सरकार तरफनी सारी गोठवण होय तो कपास, गळी, मेवो, मीठु, बकरांनी छाल (चांमडां), काचबानुं तेल, एटलानी सारी उपज करी शके एम छे. अहिंनी वस्ती पोर्टुगीझ अने हबशी जातिनी वर्णसंकर बनेली छे, तेओ बधा रंगे काळा छे.

साल. (१)

साल बेट १६ माइल लांबो, अने ६ अथवा ७ माइल पोहोळो छे. एनुं तळ उंचुं छे, ते उपरना डुंगरनी टोच, ज्यारे चोख्खी मोसम होय त्यारे घणे छेटेथी देखाई आवे छे. पश्चिम भणी त्रण अखात छे, तेमां मोर्डे रावे मुख्य छे. आखा झुमखामांना सारा अखातो मांहेलुं आ एक छे. आ बेटमां प्रथम वस्ती न हती. हवणां ८०० माणसनी छे, अने क्षेत्रफळ ७५ चोरस माइल गणाय छे.

बोना विस्टा. (२)

आ बेट खडबचडो छे. एमां मीठुं पाणी मळी शकतुं नथी. एनी वायुकोणमां मुख्य बारु छे ते इंग्लिश बारु केहेवाय छे, अने त्यां व्यापारियो मिठु भरे छे. १७८७ ना मे मासनी ता. २४ मीने रोज, अग्निकोणनी बाजुना खराबाने अथडावाथी हार्टवेल इस्ट इंडियार्मन (वहाण) भागी गयुं . हतुं, तेमज, १८०६ ना एप्रिलनी ता. १९ मिये लेडी बर्जेस नामे ब्रिटिश इ. इ. कंपनीनुं बीजुं वहाण पण भागी गयुं हतुं. तेमज, बीजां घणां वहाणो बूडी जतां बची गयां छे.

मेयो. (३)

बोनाविस्टाथी दक्षिणमां १४ लीगने छेटे मेयो बेट छे. वायु कोण भणी इंग्लिश लंगरबारी केहेवाय छे त्यां व्यापारियोनां वहाण लंगरे छे. पण ए जगया खराबावाळी अने नुकसान पहोंचाडे एवी छे. अहिंना रेहेवासियो मीठुं एकठुं करी राखे छे ते उंचा प्रकारनुं गणाय छे. घणा अमेरिकनो आवीने ते लई जाय छे. आ बेटनुं लंगरबारु खडकवाळु अने भय भरेलुं छे, शहर पण सारु नथी. आसपासनी भोंय उपर कशा प्रकारनी लिलोतरी नथी. पाणीनी तंगी छे. बेटना अंदरना भागमां कपास थाय छे, अने तेमां सीमळानां झाड पण छे. सेंट जागोना तावामां रहीने एक काळो माणस हकुमत चलावे छे. वस्ती दुःखी छे. जानवर अने थोडां लींबुं अहिं मळी शके छे.

सेंट जागो–सां टेआगो. (४)

आ बेट घणो उंचो छे. अने आखा झूमखामां म्होटामां म्होटो अने अगत्यनो गणाय छे. एनुं लंगरबारू अग्निकोणमां छे, ते पोर्टो प्राया अथवा प्रायाबेना नामथी ओळखाय छे. दक्षिण बाजुए रिबीरा ग्र्याण्डे (ब्रावा) पूर्वे गवर्नरनुं रेठाण हतुं, पण सूकी मोसममां गवर्नर जनरल पोर्टो प्रायामां र्‌हे छे अने बधा बेटो उपर हकुमत चलावे छे. ते एक सारू बंदर छे अने हिन्द भणी जनारां व्‌हाण घणी वार आ ठेकाणेथी जोयतो सरसामान लई पसार थाय छे.

मोन्शों सफ्फरीन अने कोमोडोर जोन्सन वच्चे आ ठेकाणे १७८१ ता. १६ मी एप्रिले लडाई थई हती ते वेळाए ब्रिटिश इस्ट इंडियाना माणसोए घणुं शूरातन बताव्युं हतुं.

अहिंनी आयात निकास जुज छे. खप जेटलो माल आयात थाय छे, अने रुनो छ प्रकारनो जाडो बर, आफ्रिकाखंडने खपमां आवे एवो, जेटलुं रु निपजे छे तेटलानो बनावे छे. अहिं सारी जातिनां खच्चर थाय छे, तेमांथी, घणो भाग वेस्ट इंडिझमां चडावी दे छे. इंडियन अनाज जोइये तेटलुं तेमने प्‌होंचे छे, अने तेमनो मुख्य खोराक तेज छे. बीजो मेवो पाके छे ते प्रारंभमां जणाववामां आव्युं छे. अहिनुं पाणी सारुं छे.

फोगो. (५)

बधा बेटो करतां आ बेट उंचो छे. तेमां म्होटो ज्वाळामुखी छे. जे हमेशां बळयां करे छे. त्रीस लीगना अंतरथी ते जोई शकाय छे. पश्चिम दिशा भणी एक न्हानुं शहर छे ते तरफ १० फाधममां व्‌हाण नांगरी शकाय छे.

ब्रावा. (६)

फोगोथी छ लीगने छेटे ब्रावा बेट छे. तेनुं क्षेत्रफळ २३ चोरस माइल छे तेमां १० हजार माणसनी वस्ती छे. अने तेओ रंगे काळा छे. परोणागत करनारा अने शान्त प्रकृतिना छे. अहिं मीठु घणुं पाके छे, थोडुं अनाज थाय छे. बीजा प्राणियो अने माछलियोनी उपज छे.

सेंट निकोलास. (७)

आ बेट १० माइल लांबो अने त्रण माइल प्‌होंलो छे. ते उंचो अने प्‌हाडी छे. एनुं क्षेत्रफळ १२६ चोरस माइल छे. अहिं बे सारा अखात छे. एक नैऋत्यकोणमां छे, बीजो वायव्य कोणमां छे. प्‌हेलानुं नाम प्रेगिका (Preguica) छे, ते पूर्व छेडाथी सात माइल सुधी छे. अहिं माल उतारवा चडाववानी सोइ सारी छे, तेमज प्‌हाड

उपरना वहनथी भरायला पाणीना तळावनुं जळ सारी मोसमे होय छे, पण बीजु नास्तानुं मळतुं नथी. बीजो अखात नैऋत्य छेडाथी ४ लीगने छेटे छे. तेने सेंट ज्योर्जनो अखात कहे छे. अहिं पाणी सिवाय बीजी बधी जातिना ताजां थवाना पदार्थ मळी शके छे, तेवा बीजे ठेकाणेथी मळी शकता नथी. आ अखातथी चार माइलने अंतरे एक शहर छे त्यां बिशप (पादरी) रेहेछे. जुदा जुदा लोकोनां वहाण अहिंथी ढोर, भूंड, मरघां, मेवो अने दवानी औषधी लेवाने थोभे छे. अहिंनी वस्ती १२ हजारनी लेखाइ छे.

सेंट लुशिया. (८)

आ बेट सुमारे पांच लीग लांबो अने १॥ लीग पहोळो छे, एनुं क्षेत्रफळ १८ चोरस माइल छे. मात्र १०० माणसनी वस्ती छे, एमां जंगली आखला अने बकरांनो शिकार करवा सेंट निकोलास अने सेंट आण्टोनियाना रेहेवासियो त्यां आवे छे.

सेंट विन्सेंट. (९)

लुशियाथी वायव्य कोणमां, सुमारे ४ लीगने छेटे, आ बेट छे, एमां एक सारो अखात छे. अहिं प्रथम वस्ती न हती. एमां जंगल अने पाणीनी छत सारी छे, तेमां जंगली गधेडां घणां होय छे. एनुं क्षेत्रफळ ७५ चोरस माइल छे, अने हवणां ८ हजार माणसनी वस्ती छे.

सेंट आण्टोनियो. (१०)

आ बेट सर्व करतां उत्तर अने पश्चिममां आव्यो छे. ए सुमारे ९ लीग लांबो अने ४ लीग पहोळो छे. एमां बे जाणवा जेवा डुंगरो छे, तेमां एक करतां बीजो वधारे उंचो छे, तेने तेना आकार उपरथी श्युगर लोफ कहे छे. आ बेटनी अग्निकोणमां सान्ता क्रूझ नामे शहर अखातना माथापर आव्युं छे. माहला भागमां द्राक्षनो दारु, कपास, गळी, ऑरचिल्लावीड आदि लइने निपजे छे. खावा पीवाना पदार्थ अहिं मळी शके छे.

आ बेटने (Santo Antao) साण्टो आण्टाओ केहे छे तेनुं मुख्य शहर (Panta de Sol) पॉण्टा डी सोल छे.

आ बेटनुं क्षेत्रफळ २६५ चोरस माइल छे. कुल वस्ती २५ हजार माणसोनी छे.

उपर वर्णन करवामां आव्युं तेवी स्थितिवाळा केप डी वर्डना नामथी ओळखाता टापुओनी सामटी हकिकत नीचे प्रमाणे छे.

वर्डनां संस्थानो.

आफ्रिकाना किनारा उपरथी गुलामो पकडी लावी, तेमने अहिं राखी, तेमनी पासे खेतीवाडीआदिनी गुलामगीरी पोर्टुगीझो करावता हता. पण छेक १८७६ मां दयालु अंगरेज सरकारे, अतिशय प्रयत्न करीने, आ दुष्ट व्यापार बंध कराव्यो छे. त्यांनी वस्ती हबशियोनी छे, तथा गोरां अने काळां स्त्रीपुरुषोनां जोडां बंधायलां तेथी वर्णसंकर थयेली जातिनी पण छे. आ लोको, बगाडी नांखेली(अपभ्रंश) पोर्टुगीझ भाषा बोले छे, अने रोमन कॅथोलिक धर्म पाळे छे.

निपज. बुंददाणानो पाक अहिं मुख्यत्वे करीने थाय छे. ते सिवाय, मकाई, बाजरी, शेलडी, manioc, नारंगी, तंबाकु, अने कपास पण थाय छे.

निकाश. बुंददाणा, physic-nuts, बाजरी, खांड, अर्क, मीठुं, जीवत जानवर, चांमडां, अने माछलियो देशावरे चडे छे. ३,५०,००० एस्क्युडोनी निकाशनी किंमत थाय छे.

आयात. कोलसो, कापडसूतर, खावाना पदार्थो, द्राक्षासव, धातु, तंबाकु, माटीनां वासण, संचाकाम, शाक तरकारी, ए मुख्य आयातना पदार्थो छे. १६ लाख एस्क्युडोनी आयातनी रकम थाय छे. तेमां एकला कोलसा १० लाखनी किंमतना आवे छे. १९०९ मां १,८९३ वहाणो ४५,५६,००० टननां आ बेटसमूहना बंदरोमां दाखल थयां हतां. उपज ४,३०,००० नी १९१२-१३ नी गणाई हती.

आ द्वीपसमूहनुं इलायदु मांडलिक राज्य गणाय छे, तेनी राजधानी सां टेआगोमां प्राइया (Praia) शहर छे, ते छे, तेमां गवर्नर रहे छे. हवणा ना हाकमनुं नाम कॅप्टिन ज्युडिस बिकर छे. त्रण बेट माटे त्रण जुदा मुख्य न्यायाधिशो ठराव्या छे.

२ पोर्टुगीझ गीनी.

आफ्रिकाना पश्चिम किनारा भणी आ संस्थान आवेलुं छे. एनी उत्तर दिशाए फ्रेंच सेनेगालनो कासामान्सी जिल्लो आवेलो छे, अने दक्षिणमां फ्रेंच गीनी आवेली छे, ए बेनी वच्चेनो किनारा भणीनो प्रदेश १०°-५५' अने १२°-३०' उत्तर अक्षांशथी विस्तराई अंदरना भागमां १३°-४०' पश्चिम रेखांश सुधी पहोंचे छे. आ संस्थानमां बिस्सागोस द्वीपसमूह पण दाखल करवामां आव्यो छे, तेमां मुख्य द्वीप बिस्साओ, बोलामा, अने ऑरेंगो छे, ते उपरांत, बीजा बेटडा पण छे.

एनो विस्तार १४ हजार चोरस माइलनो छे. वस्ती ३ थी ५ लाख माणसनी छे. एनी राजधानी बोलामा (Bolama) छे. घणी खरी जुदी जुदी हबशियोनी जातिनी वस्ती छे. तेओ कोई पण धर्मना नथी, नथी मुसलमान के नथी क्रिश्चियन. न्हानो वास यूरोपीय छे तेटलोज क्रिश्चियन छे.

निपज. मुख्य पाक डांगर अने बाजरीनो छे, पण तंबाकु, गळी, कपास, काफी, भोंयसिंग, अने कोलानट (Kolanuts) थाय छे. आ प्रदेशना अंदरना भागमां घट्ट झाडी छे, तेमां ताड, अबनस, माहागनीनां झाड पुष्कळ थाय छे. रब्बरनां झाड पण अहि उगे छे. आयातनी रकम १४,०१,००० एस्क्युडोनी थाय छे. अने निकास तो मात्र १,२४३ नी छे. १९१२–१३ नी उपज ८,८०,००० नी गणाई छे. त्यां एक गवर्नर रहे छे.

३ सां टोमे अने प्रिन्सिप.

बंनेनो विस्तार ४४२ चोरस माइल छे, अने वस्ती ४५ हजारनी छे. म्होटो टापु ४०० माइलनो छे ते गीनी (Guinea)ना अखातमां छे. एनाथी ९० माइलने अंतरे प्रिन्सिप (न्हानो बेट) छे, तेमां ५ हजारनी वस्ती छे, अने ते आफ्रिकाना किनारानी पासे छे.

निपज. बंनेमां कोको थाय छे. १९०७ मां आखी पृथ्वीनी कोकोनी निपजमां $\frac{1}{6}$ भाग आ टापुओनो हतो. १९१२ नी निकास ८३,४९,००० एस्क्युडोनी थई हती. आयात ३३,७८,००० नी हती. स्थानिक उपज १०,६०,००० नी १९१२–१३ मां थई हती. १९०९ मां २३१ वहाणो ५,८४,००० टननां आ टापुनां बंदरोए दाखल थयां हतां. अने ते बधां पोर्टुगीझ हतां. सां टोमेमां एक गवर्नर रहे छे.

४ पोर्टुगीझ पश्चिम आफ्रिका.

कांगो नदीनी दक्षिणमां अंगोला आव्युं छे. एनी किनारानी सरहद ९०० माइलनी थाय छे. एनो विस्तार ४,७७,००० चोरस माइलनो छे, ने वस्ती ४५ लाखनी छे. कबिण्डा एक बीजो विभाग छे, तेनो विस्तार ३ हजार चोरस माइल छे, अने तेमां ५ लाख माणसनी वस्ती छे. ए रीते पश्चिम आफ्रिकानो पोर्टुगीझ विस्तार ४,८०,००० चोरस माइल, अने वस्ती ५० लाखनी थाय छे. अहि कारभार चलाववानी सोइ माटे कलनी–संस्थानना चार किनारा–जिल्ला करवामां आव्या छे. अहिंयां हबशियोनी वस्ती छे, केटलीक पोर्टुगीझ ओलादनी संकरजाति पण छे. मध्यनो चोगान भाग छे तेमां बोर (Boar)लोकोनो

वास छे—बाकीनी गोरी वस्ती छे, ते पोर्टुगीझनी छे. देशियोमां घणुं खरुं क्रिश्चियन धर्मनुं तत्व दाखल थयुं छे.

खनिज. त्रांबुं, ल्होडुं, पेट्रोलियम्, Asphalt, अने खनिज मीठुं अहिंयांथी नीकळे छे. सोनु पण निकाश करवामां आवे छे.

निपज. शेलडी, कपास, काफी, तंबाकु.

निकास. काफी, रब्बर, मीण, कोपरां—टोपरां, अने टोपरांनुं तेल—कोपरेल, ढोर, चामडां वगेरेनो निकाशनो १९१२ नो आंकडो ७८,७३,००० एस्क्युडो थाय छे.

आयात. खावाना पदार्थो, कपास, उननो सामान, अने लोखंडनी चीजो. ५९,३२,००० आयातनी रकम थाय छे. १९०९ मां १,७४१ व्हाणो १०,०५,००० टननां लगभग ११ बंदरोए माल लइने आव्यां हतां.

रेलवे. आ संस्थाननी राजधानी **सां पाउलो डी लो**आण्डा छे, त्यांथी ३०० माइलनी लंबाइये अम्बाका सुधी एक लाइन चाले छे, बीजी लाइन **लो**बिटोना टापुथी **का**टाञ्गा सुधी बांधेली छे. १९१० सुधीमां एकंदर ५१० माइल रेलवे चालती थइ हती.

उपज. स्थानिक सरकारी उपज आशरे २३ लाख एस्क्युडोनी थइ हती अने खर्च ३२ लाखनुं थइ गयुं हतुं.

केबिण्डा नामना बेटनी राजधानी पण एज नामनी छे. तेमां १० हजार माणसोनी वस्ती छे. एनी निपजमां कोपरांनुं तेल, भोंयसिंग, अने बीजी जंगलनी उपज छे.

आञ्गोलामां गवर्नर जनरल रेहे छे. अने बीजा विभागोमां गवर्नरो मोकलवामां आवे छे.

५ पोर्टुगीझ पूर्व आफ्रिका.

आ संस्थानना ७ विभाग करवामां आव्या छे. तेनां नाम तथा राजधानी नगर नीचे प्रमाणे छे,—

१ डेलागोआ बे (लॉरेंको मार्क्वीस).
२ गाझा (चाइ चाइ).
३ इन्हामबान (इन्हामबान).

४ मोकाम्बीक–मोझाम्बीक (मोझाम्बीक).
५ न्यासा (पोर्टो आमिलिया).
६ किलिमाना (किलिमाना).
७ टेट (टेट).

आ संस्थाननी उत्तरमां जर्मन इस्ट आफ्रिका आव्युं छे, अने दक्षिणमां नाताल छे. पश्चिममां न्यास सरोवर, ब्रिटिश न्यासलॅन्ड, रोडेशिया अने ट्रान्सवालनो प्रदेश छे.

डेलागोआ. (१)

आ नाम अंगरेजोनुं आपेलुं छे. पोर्टुगीझ अने बीजा लोको तेने लॉरेंझो मारक्वीसनो अखात अथवा होली घोस्ट कहे छे. तेनी उत्तरमां मनीका नदी छे. सन १५४५ मां लॉरेंझोए आ अखात खोळी कहाड्यो त्यारे म्होटां वहाण खेडवा जेवी आ नदी पोर्टुगीझोने हाथ लागी हती. तेओए अहिं वास वसाव्यो अने कोट बांधी लीधो. हवणां तो रेतीथी तेनो अवर जवरनो रस्तो पूराई गयो छे, अने खंडेर पडेलुं छे. बीजी नदी डेलागोआ अथवा इंग्लिश नदी कहेवाय छे. अने अंगरेजो तेमां वहाणो लई जाय छे. अहिं डच लोकोए किल्लो बांधी वखार करी हती, ते १७२७ मां अंगरेजोए लूंटी लइने तोडी पाडी. १७७७ मां आस्ट्रियन अथवा आस्टेड इस्ट इंडिया कंपनिये अहिं थाणुं कर्युं. कर्नल बोल्टना उपरीपणा नीचे अहिं वखारो बांधी, अने नदीनी दक्षिण दिशाए १२ तोपोनी बेटरी बांधी. त्रण वर्षसुधी आ थाणुं रह्युं, पछी पोर्टुगीझोए वांधो उठाव्यो, अने गोवेथी फोज आवतां, शत्रुनां वहाणो, अने बीजी स्थानिक इस्कामत अने माणसोने कबजे करी लई गया.

डेलागोआ अखातमां व्हेल नामना मगरमच्छ घणा छे तेथी तेमने पकड-वाने डेलागोआ नदीमां हंकारी जवाने सवळ पडे छे. नदीनी उपरनी बाजुए बे माइल सुधी वहाणो रही शके छे, तेथी हाथीदांत अने सोनानी रेती लेवा घणां वहाणो अहिं आवे छे. आ वेपार माटे इंग्लिश वहाणो थोडां आवे छे, पण पोर्टुगीझो त्यांना वतनियो साथे वेपार चलावे छे. अहिं न्हाना न्हाना सत्ताधीशो (ठाकरो) घणा छे पण ते बधा एकनी हकुमत नीचे छे, अने ते, ज्यां वहाणो छीपे छे त्यां आगळ एक गाम छे तेमां रहे छे.

१५ फीटना घेरावानां गोळाकार, चोख्खां झूपडांमां अहिंना देशियो वसे छे; तेओ भला अने शान्त स्वभावना छे, पण घणा चंचळ अने पहोंचेला जणाय

छे, अने दरेक वस्तुनी मूळ करतां त्रण घणी किंमत बतावे छे. नदीना मुख आगळना लोको भीखारी छे. अखातउपरना लोक करतां, देशनी अंदरना भागना लोक घातकी अने दगलबाज होय छे, माटे तेमनी साथे व्यवहार करतां बहु सावचेती राखवी पडे छे.

आयात अने निकास.

मोझाम्बिकथी पोर्टुगीझो अहिं अगत्य प्रमाणे व्हाणो मोकले छे. मलबार किनारा उपरथी (Persees) पारसियोए पण न्हानां व्हाणो मोकलेलां छे. आयात मालमां arrangoe, मणका, बटन, पीतळना वाळा, छरी, चाकु वगेरे कापवानां हथियार, त्रांबुं, ल्होडुं, कापड, पीप, खांड, दारु, तंबाकु अने पहेरवानां कपडां आदि तेमना उपयोगनो माल आवे छे, तेने बदले निकासमां हाथीदांत ए मुख्य वस्तु छे. अहिंथी पोर्टुगीझो मोझाम्बिकमां गुलामो लइ जाय छे. amburgis अहिंथी मळे छे, अने सोनावाळी रेती पण थोडा जथामां मळी शके छे. गेंडाना दांत बहु ससता मळे छे, पण हाथी-दांतनो भाव तेओ आकरो ले छे, अने तेना बदलामां कापड मळे तोज ते आपे छे. गळियल कापड तेओ पेहेरे छे, तेथी तेवुं पसंद करे छे.

दरिया उपर एक माणस रहे छे, ते जळराजा केहेवाय छे. जेवुं व्हाण आव्युं के तुरत ते पोताना सरदारने (चीफने) खबर पहोंचाडे छे. ते आवीने तेमने एक बळद आपे छे. तमे तेने इनाममां जूनां पूनां लुगडां अने दारु आपो त्यार पछी हरकोई वस्तु तमने वेचाती मळी शके छे. जो तमे आ जळराजा साथे पांशरा चालो तो ते घणी वाते उपयोगनी थइ पडे छे. ते घणां ढोर राखे छे, तमारी साथे व्हाणमां रोकाय छे, तमे किनारे उतरो त्यारे तमारी साथे आवीने तमारा वेपारना काममां मदद करे छे. सुरती जाडां कपडां तमे आपो तो तेने बदले तमने जे खोराकनी वस्तु जोइये ते मळी शके.

(३) इन्हामबान.

कोरीनटीझ केपनी उत्तरमां ५ लीगने छेटे, आ अखातनी पूर्वभणीनी हद छे. पश्चिम भणी त्रण माइल उपर नदीनुं बारुं छे. आ बाराथी आठ माइलने छेटे इन्हामबान शहर छे. अहिं पोर्टुगीझोनो रेसिडेंट रहे छे, अने तेना रक्षण माटे थोडी लश्करी टुकडी पण राखवामां आवे छे. गुलामो वेचाता लेवा माटे मोझाम्बिकथी अहिं व्हाणो आवतां त्यारे तेओने सोनाना मिश्रणवाळी रेती अने हाथी दांत साथे गुलामो मळी शकता हता पण अहि वेपार बहोळो नथी.

सोफाला.

नदीनी उत्तर बाजुए सोफाला गाम छे. अहिं पण माणसो सहित पोर्टुगीझ रेसिडेंट रहे छे. तेमज केटलाक वेपारियो पण छे, तेओने सोनावाळी रेती, हाथीदांत, आदि वेचातां मळे छे. मोझाम्बिकथी वर्षमां एक वार वहाण आवे छे. केप आफ गुडहोप शोधी कहाड्या पछी, तुरतज, सोफालानो पत्तो पोर्टुगीझोने मळ्यो छे. १५०७ मां आरब वेपारियो तरफथी तेमने अहिं हरकत करवामां आवी हती, तोपण, ते समये तेमणे त्यां गढी बांधी त्यारथी तेओए कबजो राखेलो छे, पण त्यांनी हवा सारी नथी.

आयात निकास.

उपर जणावेली विगतनो माल, देशियोना उपयोग माटे मोझाम्बिकथी अहिं लाववामां आवे छे, तेने बदले, प्रथम जणाव्या प्रमाणे, माल तेओ त्यांथी लइ जाय छे. सोफालानी पासे सोनानी खांण छे त्यांथी २०,००,००० Metigal सोनुं दर वर्षे कहाडवामां आवतुं तेनुं मूल्य १६,६६,६६६ पौंड थाय छे. गुलामोनो वेपार पण अहिं घणो चालतो. आरबो पण अहि आवीने घणो वेपार चलावे छे. छाना छूपा वेपारकरनारा उपर चोकशी राखवाने पोर्टुगीझ रेसिडेण्टो राखवामां आवे छे, तो पण, कमाण्डंटनी मेहेरबानी मेळवी लेवामां आवे तो बधुं थइ शके छे.

एमकेहेवाय छे के, फ्रेन्च अने यूरोपीय वहाणो अहिं जुदे जुदे ठेकाणे उतरीने, अहिंना देशियोने ललचावीने वहाणमां चडावीने लेइ जवामां आवता, अने गुलाम तरीके वेची देता हता. तेथी लोको यूरोपियनोथी बहु भडकता रहेता. केप ऑफ गुड होपथी वहाण लावी तेमां गुलामो लइ जवामां आवता. एकवार त्यांना चिफना दीकराने, सोफालानी दक्षिणे चुलावान (Chulawan) बेट छे त्यां राखेला वहाणमां, तेना घणा माणसो सहित, दोस्तीदावो बतावी ललचावीने चडावी लइने घणा गुलामो सहित वहाण पाछुं जतुं रह्युं. आ प्रमाणे घणा गुलामोने छेतरपंडीथी पकडी लेवामां आवता एम मानवाने केटलांक आवां कारण मळी आवे छे.

QUILIMANE.

किलिमाना. (६)

किलिमाना नदीना बाराथी सुमारे ५ लीगने छेटे, उत्तर भणीनी बाजु उपर, आ शहर छे; तेमां सुमारे ६ हजार माणसोनी वस्ती छे. त्यांथी ६० लीगने छेटे

दक्षिण १७°–३७' उपर सेना करीने मुख्य वास नदी कांठे छे, त्यां नावोमां माल उतारीने लइ जाय छे. प्रतिवर्षे घणा जथामां सेनामां सोनुं मळी आवे छे, पण ते १९ कॅरॅटनी कसोटी करतां वधारे बरनुं होतुं नथी.

देशनी अंदरना भागना रेहेवासी लोको, बे अथवा त्रण मासनी मुसाफरी करीने, सेनामां वेपार माटे आवे छे, अने सोनुं, हाथीदांत, शिंगडां, चामडां, वेचीने यूरोपीय अने हिंदनो माल ले छे. आ वेपारमां पोर्टुगीझोने घणो लाभ मळे छे अने तेथीज आ देश तेमने पिरुजेवो मानी लेवानो छे, केम के, अहिं एटलुं बधु सोनुं नीकळे छे के, लोको वासण पण तेनां ज बनावे छे.

मोझाम्बिक–(४)

आफ्रिकाना पूर्व किनारानुं पोर्टुगीझोनुं मुख्य स्थान छे, अने तेना ताबामां बीजां संस्थान मूकवामां आव्यां छे. उत्तरमां डेलगाडोथी दक्षिणमां डेलागोआ अखात सुधी १,४०० माइलनी लंबाईनो आ प्रदेश थाय छे.

अहिं ल्होडुं, त्रांबु, तथा कोयलानी खाणो छे. सोफाला प्रान्तनी पेठे, सोनानी माटी पण मळी आवे छे. अंबर करीने सुगंधीमय पदार्थ घणो नीकळी आवे छे. जार, बाजरी, मक्काई, रताळु, सूरण, कपास अने तंबाकुनी निपज थाय छे. मालना निकासमां, मुख्य सोनानी माटी, हाथीदांत, मीण, गुंदर छे. तथा गुलाम पण हता. बर्वेरा अने हरर गामथी बुंददाणा लई जवामां आवे छे.

मोझाम्बिक बंदर उत्तम प्रकारनुं छे. एना दक्षिण बारा भणी सेंट जागो अने सेंट ज्योर्ज बेट आवेला छे. मोझाम्बिकनो घेरावो त्रण माइल करतां वधारे नथी. एनी पश्चिम बाजुए बंदर छे.

सन १४९८ मां वास्को डी गामा अहिं प्रथम आव्यो, ते वेळाए, आ शहर माटे एम लखवामां आव्युं के "वेपारियोथी भरेलुं आ म्होटुं शहर छे. हिंदना मूर (अथवा आरब) लोको साथे तेओ मूल्यवान् झवेरात, तेजाना अने बीजी वस्तुओनो वेपार करे छे." डी गामाने तुर्के जाणीने तेनी साथे सारो मित्रभाव, अहिंना रेहेवासियोए जणाव्यो, पण पछवाडेथी जाणवामां आव्युं के ए तो क्रिश्चियन छे, एटले, तेमनुं काटलु कहाडवानी युक्ति रची, पण सारा भाग्ये, ते वात जाणवामां आवी गई, एटले, डी गामा बंदरमांथी खशी गयो, ते पहेलां एने पाणी जोइतुं हतुं ते जोरावरीथी लीधुं, अने पछीथी, तोपोनो मारो चलावीने शहरना घणा भागनो नाश करी नांख्यो. १५१० मां त्यां

वखार घालवानी परवानगी मेळवी, ते एटला माटे के, तेमनां आवतां जतां वह्राणोने विसामो लेवाने सुगम पडे. तेओए त्यांना रेहेवासियोने कहाडी मूक्या, त्यार पछी १६०३ मां डचोए तेमने हरकत करवा मांडी, पण तेमां तेओ फाव्या नहि, एटले पोर्टुगीझो ते दिवसथी ते आज सुधी, एनो भोगवटो करे छे. प्रथम तो आ जग्या रोगी हती, पण हवे तेमां सुधारो थयो छे.

मोझाम्बिकनी आसपास जबरो किल्लो छे, केटलांक म्होटां चर्चो छे, मठ छे, अने प्रसिद्ध इमारतो छे. घणां घरनी बांधणी सारी छे, पण घणे भागे तेमां झूपडां छे. पाणीनी अछत होतां, कोटनी अंदरनी बाजुए म्होटी टांकी बांधी छे.

हिंद भणी जतां आवतां वह्राणो अहिं थोभे छे. पासेना किनारानी जग्याओ साथे म्होटो वेपार चाले छे तेमां गुलामो दर वर्षे दश हजार सुधी मोरिशिया अने बुर्बान लई जवामां आवता हता. तेमज हिंद अने ब्राझिलना कांठा साथे पण वेपार चलावता हता.

गुलामना वेपारनुं महा घातकी काम बंध करवा माटे ब्रिटिश सरकारे स्तुत्य प्रयत्न कर्यो छे. वेपारना कोलकरार पोर्टुगीझ सरकार साथे १८१० ना फेब्रुआरी मासनी १९ मी तारीखे थया तेमां आ धिःकारवा लायक व्यापार बंध करवानी एक कलम दाखल करी छे, पण एथी जोइये तेवी मतलब ते समये बर आवी नहती.

आयात अने निकास.

प्रथम अहिंयां प्रति वर्षे १० हजार गुलामोनो सोदो थतो हतो. अने दरेक गुलामना ४० थी ५० डालर उपजता हता. सेना अने सोफालामांथी जथाबंध सोनुं दर वर्षे आवे छे, तेमज अंबर, हाथीदांत, कोलंबोनां मूळियां, काचबानी पीठिका, अने कोडियो जथाबंध वेचाय छे.

ब्रिटिश इंडिया अने मोझाम्बिक वच्चे घणो सारो वेपार चाले छे.

१८०५ मां नीचे प्रमाणे माल आयात थयो हतो. बंगाळाना हिसाबमां बीजो माल भळी जवाथी तेनो चोख्खो हिसाब रह्यो नथी पण मद्रास अने मुंबइनी आयात बराबर नंधाई छे:—

मालनो प्रकार.	फोर्ट सेंट ज्योर्ज शिक्काई रुपिया.	मुंबई शिक्काई रुपिया.	कुल.
जुदी जुदी जातनुं कापड.	२९,४६७	२,६७,२९३	२,९६,७६०
काचना मणका	...	१०,७३६	१०,७३६
चीनाई वासण.	२,२७५	४,०३२	६,३०७
रमकडां.	...	२,२७१	२,२७१
धातु.	३,५७५	...	३,५७५
काचनां वासण.	१,२८६	...	१,२८६
प्रचूर्ण—तेमां ब्रिटिश माल.	६,५३१	१०,५९२	१७,१२३
कुल शिक्काई रुपिया...	४३,१३४	२,९४,९२४	३,३८,०५८

निकास.

मोझाम्बिकथी मात्र मुंबइमां माल आव्यो तेटलानो हिसाब नीचे प्रमाणे छे:—

हाथीदांत.	शिक्काई रुपिया.	१,२२,६९७.
काचबानी पीठिका.		२,६८४.
प्रचूर्ण—तेमां गांधियाटु, कॉरियो ई०		७,२९१.
रोकड.		७,६१३
शिक्काई रुपिया		१,४०,२८५.

खोराकी माल माटे मोझाम्बिकने मादागास्कार उपर आधार राखवो पडे छे तेथी ते मोघो पडे छे.

आखा संस्थाननुं क्षेत्रफळ ३ लाख चोरस माईल थाय छे, तेनी वस्ती ३२ लाख करतां वधारे नथी. तेमां १० हजार यूरोपियनो छे. वस्तीना ९० टका बाण्टा जातिना हबशियोनी छे. मोझाम्बिक परगणामां लॉरेंको मारकीझमां गवर्नर जनरल रहे छे. एक कौंसिल पण ठरावबामां आवे छे, तेमां केटलाक सरकारी नोकरो अने केटलाक पसंद थयेला सभ्यो दाखल करवामां आवे छे. उपज एकठी करवाने घणा भागनो इजारो आपवामां आवे छे.

खनिज. कोलसो, लोखंडमिश्रित पथ्थरो, malachite, त्रांबु, सोनुं, पेट्रोलियम, अने bitermen.

खेतीवाडीनी निपज. घहुं, प्रचूर्ण अनाज, शेलडी, डांगर, भोंयसिंग, बुंददाणा, अने तंबाकु, ए मुख्य छे.

निकास. रब्बर, खांड, कोलसा, मधमाखीनुं मीण, नाळियेर, कोपरां, mangrove bark, हाथीदांत, ढोर, चांमडां अने छालो, भोंयसिंग, कपास, तंबाकु, अने सोनुं. त्रण करोड एस्क्युडोनो वार्षिक व्यापार चाले छे. १९१२–१३ नी सरकारी उपज ५८,८०,००० नी, तथा खर्चे ५८,५३,०००.

रेलवे. १९१० मां ४०० माइल रेलवे चलाववामां आवी हती. जळमार्गनी सोइ पण केटलीक छे.

शिपिंग–वहाणवटु. १९०९ मां १,७५३ वाहाणो, ३४ लाख टनवां, मुख्य त्रण बंदरे, माल लई आव्यां हतां. एक गवर्नर जनरल अने बीजा गवर्नरोथी देशनुं राज्यकामकाज चलाववामां आवे छे.

आ संस्थाननो ब्रिटिश हिंद साथे व्यापार चाल्यो तेनां बे पत्रक अहिं दाखल करवामां आवे छे.

पोर्टुगीझ पूर्व आफ्रिकामां, ब्रिटिश हिन्दथी माल निकास थयो तेनुं पत्रक·
सन १९०७–८ थी ते १९१२–१३ सुधी. अंक. १५

साल	केटलाक पौंडनो माल.		कुल
	हिन्दनो	परदेशी	
१९०७–८	२,६९,६३९	६३,८२७	३,३३,४६६
१९०८–९	२,३७,४१२	५५,१२७	२,९२,५३९
१९०९–१०	२,७१,७१३	६९,७६९	३,४१,४८२
१९१०–११	२,९७,५४०	९६,२१२	३,९३,७५२
१९११–१२	३,०६,६०८	७६,२३८	३,८२,८४६
१९१२–१३	३,९४,४८१	८१,८२०	४,७३,३०१

पोर्टुगीझ पूर्व आफ्रिकामांथी हिन्दमां, शो शो माल, केटला पौंडनो आयात थयो तेनुं पत्रक. सन १९०८–९ थी ते सन १९१२–१३ सुधी. अंक. १६

पदार्थनुं नाम.	१९०८–९	१९०९–१०	१९१०–११	१९११–१२	१९१२–१३
खावापीवानी चीजो					
जुवार ने बाजरी	१,४८०	१,०१७	७९	५०१	,,
बीजा दाणा	४९०	८५३	२६६	९३	४८
कुल	१,९७०	१,८७०	३४५	५९४	४८
बीजा पदार्थ	२२६	२१९	४७	५८८	
खावापीवानी चीजोनुं कुल	२,१९६	२,०८९	३९२	१,१८२	
धातु अने तेनी बनावटनी चीजो	२०८	३४३	८२०	५३७	
रसायणी पदार्थ, गांधियाटु, दवा, रंगवानी अने चामडां कमाववानी चीजो	६५	२७		१,९९३	
तेल	०	०	०	१६	
काचा पदार्थ अने अनघड चीजो—					
कोलसो	१०,८३१	६,२३५	१५६	४,२५०	५७,८३५
हाथी दांत	१,१५६	७०४	१०३	,,	९७
बियां	१,४००	२,०३४	९७,७२३	२,०२२	७२३
कॉडियो	१,१८८	२,४७६	२,२४१	१,६८६	१,२३९
कमावानां चामडां	१९३	२३०	२१६	२२०	
गणतरीमां नहिं आवेला एवा पदार्थ	९०२	८९४	५४३	३९१	
कुल	१५,१४०	१२,५७३	३,६५६	८,५६९	
बनावटना अने अर्ध बनावटना पदार्थ					
परवाळां	०	०	०	१,४९७	
बीजा पदार्थ	१४१	११५	२६३	२२९	
कुल	१४१	११५	२६३	१,७२६	
एकंदर आयात	१८,३५१	१५,१४७	५,५९३	१५,००७ २३,५१७	६४,३१

मदीरा.*

उत्तर आटलाण्टिक महासागरमां अने आफ्रिकानी पश्चिममां, त्रण बेटनुं ઝુमखु छे तेने मदीरा कहेछे.

१. पोर्टो स्याण्टी,

२. डेझर्ट–वेराण,

३. मदीरा.

१३४४ मां, एक अंग्रेजी वहाण प्रथमज त्यां तोफानने लीधे गयेलुं, तेमां, एक मडम अने तेनो धणी मि. म्यॅकम (Macham) मदीरामां उतर्यां हतां, तेमांथी छेवटे मडम मरी जतां, तेनी घोर त्यां चणेली छे ते वात फिरंगियो पण मान्य राखे छे. फिरंगियो अहिं १४१९ मां आव्या, त्यारथी ते १८०१ सुधी, आ बेटनुं उपरीपणुं तेमणे भोगव्युं. जुआन गोनझालेझनने प्रिन्स हेनरिये शोध माटे मोकलेलो, तेणे आ शोध प्रथम कर्यो एम मनायछे. अंगरेजो त्यार पछी धणी थया, पण पोर्टुगाल साथे सलाह थतां, तेमने ते पाछुं १८१४ मां सोंप्युं. ते पेहेलां फ्रेंचोना हुमलाने प्रसंग, पोर्टुगालनी राणीना ट्रस्टी तरिके, १८०७ ना डिसेम्बर मासनी ७ मी तारीखे अंगरेजोना वहिवटमां आव्युं हतुं, त्यारथी, तेओए आ बेट साथे व्यापार चलाववा मांड्यो.

मदीरा बेटनी लंबाई आशरे ४६ मैल अने पहोळाई ७ मैलनी छे; तेनुं क्षेत्रफळ सुमारे ३०० चोरस माइल छे. ते अरसामां १,१०,००० माणसनी वस्ती तेमां हती. तेमां तेनी राजधानी फूनचाल (Funchal) छे ते मदीरानुं स्विट्झरलंड कहेवाय छे. तेमां २०,००० माणसनी वस्ती हती.

अहिंनी वस्तीने माटे जोइतो माल पोर्टुगीझ वहाणोमां लिस्बनथी, अथवा तो, इंग्लंडथी बारोबार आयात करवामां आवतो हतो, तेमां साबु अने तंबाकु तो मात्र त्यांनी सरकार पूरी पाडती हती, बीजा व्यापारीने परवानगी न हती. अनाजना पाकनी अछतने लीधे अझोर अने अमेरिकाथी ते पूरु पाडवामां आवतुं.

मदीरा पहाडी प्रदेश जणाय छे, पण ते लीलो छे. पहाडोमां पडेला चीरा, चोखा मीठा पाणीना झराथी भरेला रहे छे. दरियो पण किनारा आगळ घणो

* "पोर्टुगीझोनो पूर्वप्रदेश साथे व्यापार" एवा नामना प्रकरणने पृ. २–३ मां मदीरा विषे सूचन करेलुं छे ते जुवो.

उंडो छे, एटले ५० फॅधमथी (वाम अथवा छ फुटनी लंबाई) ओछो नथी, मात्र फूनचाल आगळ ३० थी ३५ फॅधम पाणीमां वहाणो नांगरे छे. उत्तर भणी शंकु आकारनो खराबो छे ते समुद्रनी सपाटीथी १,००० फीट उंचो छे. इशान कोणमां (C. Pargo) सी पार्गो छे ते ४,००० फीट उंचो छे. पुटा एस लोरेन्झो पूर्वने छेडे छे, तेनी लंबाई ६ माइलनी छे ने पहोळाई १ माइलनी छे; तेनी उंचाई बीजा करतां वधारे नथी, पण ते दरियामां धपी गयेलो सुंदर देखाय छे. आवा प्रदेशमां द्राक्षना मांडवानी कटारो सपाटीथी २,३०० फीटनी उंचाइये शोभी रहे छे. अने ज्यां ने त्यां लीलोतरी जोवामां आवे छे. श्वासोछ्वास लेवानी नळीना रोगवाळा दरदियो तो परदेशथी अहिं खास करीने हवा खावा आवे छे, अने साजा थई पाछा जाय छे. अहिं त्रण नदियो बेटना घणा भाग उपर वहेती चाले छे. जे धोधवा १,००० फीटनी उंचाईथी धशी जता वहे छे तेनुं पाणी व्यर्थ न जवा माटे, १८४० नी सालमां, म्होटुं बांधकाम करवामां आव्युं छे. १,२०० फीटनी उंचाइना प्रदेशनी नीचेनो तळियानो भाग छे तेमां उष्ण कटिबंधमां उगतां झाड–खजुरी, ताड, जायफळ, (Guava), केळ, (Banana), काफीनां झाड अने बीजां गरम प्रदेशमां थतां झाड जोवामां आवे छे, तेथी उलटुं तेना माथा उपर ३,४०० फीटनी उंचाइये चेसनट, बीट, अने बीजां यूरोपियन झाड अने महागनीनां वृक्ष झोका खातां नजरे आवे छे. तेनी साथे पाईन, हेल्थ अने चार उगेछे. त्यां गायो ओछी छे तेथी दूध मोंघुं पडे छे. घोडानो बहु उपयोग थतो नथी. स्पानिश ओलादनां गधेडां अने खच्चर भार वहन करवाना काममां लेवायछे.

अहिं सर्व करतां वधारे लहेझत द्राक्षनी छे. आ द्राक्षनी उत्पत्ति अहिनी स्वाभाविक नथी, पण क्रीट बेटमांथी लावीने अहिं वावणी करवामां आवी छे अने ते १४२१ मां पोर्टुगीझना महान् हेन्री राजानी आज्ञाथी वसावणी थतां आणेली छे. त्यारपछी, आ भोंय रसाळ अने ज्वाळामुखीनी असरवाळी होतां, ते द्राक्षने घणीज माफक आवी गई छे.

त्यां पांच प्रकारनी मदिरा (द्राक्षासव) थाय छे, ते उपरांत, बीजी चार प्रकारनी थाय छे. तेमां हिंदमां त्रीजा नंबरनी आयात थाय छे.

प्रतिवर्षे १५ थी १७ हजार पीप मदिरानो निकाश थाय छे, ते उपरांत ५,००० पीप त्यांना रेहेवासियोमां खपी जाय छे.

एक पीपमां १२६ ग्यालन मदिरानी गणत्री थायछे.

सन १७९३ मां एक पीपनुं मूल्य ३५ पौंड हतुं ते वधीने १८११ मां ५४ पौंड थयुं हतुं.

सन. १८०५ कां हिन्दमां मदिरानां पीप ६,२६० आयात थयां हतां. १८१० ना डिसेम्बरनी १ ली तारीखे मुंबईमां प्रति पीपनो भाव शिक्काई रुपिया ३७९–२९–१ (पावलां ने रेष) हतो.

१८०२ थी १८०६ सुधी मद्रासमां १५,१४, ०६४ रुपियानो द्राक्षासव खप्यो हतो; तेमज, मुंबई खाते ४,६९,६०५ रुपियानो वाईनदारु खप्यो हतो. बीजा ठेकाणानो बराबर हिसाब हाथ लाग्यो नथी. परंतु १८०५ मां बधां मळीने हिंदमां ६,२६० पीपनी आयात थयेली जणाय छे,

ग्रेट ब्रिटनमांथी मदीरामां १७९३ थी १८०९ सुधी. ३२,७८,०४३ पौंडनो माल आयात थयो हतो, अने २,१६,१६७ नो माल इग्लंड गयो हतो, त्यां दारु जेटलो गयो तेटलानी जकात त्यांनी सरकारने ६,६२,०४०–११–३ उपजी हती. . .

आ बेट साथे अमेरिकानो व्यापार बहोळो चालतो हतो. १८०५ ना सेप्टेम्बरथी ते १८०६ ना सेप्टेम्बरनी आखरी सुधीमां

अमेरिकानी निपजमांथी मदीरामां माल आव्यो हतो तेना डालर.	५,२८,३७५.
तेमज, बीजा देशनी पेदाशनो माल तेओए त्यां मोकल्यो तेना डालर.	६२,१९४.
कुल डालर.	५,९०,५६९.

मदीरानो दारु अमेरिकामां घणो वपरातो हतो. एक पीपना १६० डालर सरेराश उपजता हता २,६९० पीप सहज खपी जतां हतां.

१८०० मां मदीरामां आयात नीचे प्रमाणे थई हती.

ब्रिटिश मालनी आयात पौंड.	१,७१,०८२–६–११
परदेशी मालनी आयात पौंड.	१६,०४८–१३–८
कुल.	१,८७,११३–०–७

अझोर अने मदीरामां आयात, अने त्यांथी इग्लंडमां निकाशः–
परदेशी अने कलनीनी निपज ने बनावटनो मालः–

साल.	परदेशी अने कलनीनो माल.	इंग्लंड सुधांत आयातः–	निकाशः–
१८९३	२२,१०३	१,६०,५६०	१,१४,२३१
१८९४	२३,१७८	१,५९,८९८	१,३०,८६२
१८९५	२९,२७०	१,५४,०७४	१,२७,२५२
१८९६	२७,८०८	१,५२,५१४	१,३४,४६२
१८९७	२१,५२५	१,७३,०७४	१,५१,०३३
१८९८	१९,११५	१,६६,१६५	१,७५,३१२
१८९९	२६,६०२	२,३१,२६९	१,५५,९६२
१९००	३३,३९३	७,८७,१७९	१,४५,४३३
१९०१	३२,०३४	९,४३,७६३	१,४४,८११
१९०२	२२,२०२	३,३२,७०२	१,४५,५५४
१९०३	२२,६०५	२,७२,६६३	१,५६,५६०
१९०४	२७,०१७	२,५८,०१०	१,३६,५६१
१९०५	३१,१८०	२,१६,७२७	१,५४,२४६
१९०६	३९,७४२	२,६१,३०४	१,६१,२९९
१९०७	३४,७१५	३,१०,२९०	१,३७,२७९

परिशिष्ट अंक. ६

स्पेननी जाणवा जेवी विशेष हकिकत.

स्पानियर्डोनो शोध अने व्यापार, एवा नामनुं प्रकरण पृ. ६५ मां समाप्त थाय छे तेना अनुसंधानमां नीचेनी बीना उपयोगी छे.

स्पेननां परगणांनी नवी व्यवस्था सन १८३३ नी साले करी छे, तेप्रमाणे, तेनी संख्या ४९ थाय छे. आखा देशनो विस्तार १,९४,७०० इंग्लिश चोरस माइल छे.* तेमां, १९१० नी गणत्री प्रमाणे, १,९५,८८,६८८ माणसोनी वस्ती छे.

१९११ मां	६,२५,१७२	बाळको जन्म्यां.
,,	१,०५,०११	ब्हारथी माणसोनी आयात थई.
	७,३०,१८३	कुल वधारो थयो.
,,	४,६३,६७८	मरण थयां.
,,	१,७५,५६३	ब्हार निकाश थई.
,,	६,४९,२४४	माणसोनो घटारो थयो.
आ हिसाबे	८०,९३९	माणसोनो १९११ मां वधारो
मजरे गणतां	१,९६,६९,६२७	माणसो १९११ मां थाय छे.

आ वधी वस्ती स्पानियर्डना नामथी ओळखाय छे, पण तेमां ५ लाख बास्क (Basques) कहेवाय छे, तेओनो वसवाट उत्तर भणीमां छे. ते सिवाय केटेलान (Catalans) नी वस्ती देशनी इशान कोणमां छे; गॅलिशियन जातिना लोको वायव्य कोणमां वसे छे. आखा देशमां ४ हजार ज्यू–याहुदियो वसे छे. ते बाद करतां आखी वस्तीनो धर्म, रोमन कॅथोलिक छे. छूटा छवाया प्रोटेस्टंट धर्म पाळे छे.

स्पेननी स्थिति समजवा माटे तेनो इतिहास संक्षेपमां परिशिष्ट अंक १ पृ. ६६ थी आपवामां आव्यो छे. हवणां राज्यकर्त्ता अष्टम आल्फोन्सो छे. एनो जन्म मे १७, १८८६ मां छे, अने राज्याभिषेक मे १७, १९०२ मां थयो छे. ते मे ३१, १९०६ ने दिवसे बॅटनबर्गनी कुमारी विक्टोरिया युजिनिया

*१,९१,८९३ चोरस माइल खंडस्थ स्पेनना छे, ते उपरांत, बॅलीरिकना टापु–४ म्होटा अने ११ न्हाना, भूमध्य समुद्रमां छे ते, अने कॅनेरीना टापु जे आटलाण्टिकमां छे, तथा जे मोरोक्कोने कांठे छे ते स्युटा, एओनो समास स्पेन भेगो थाय छे.

व्हेरे परण्यो छे. तेना युवराजनो जन्म मे १०, १९०७ मां थयो छे, ते इन्फण्ट आल्फोन्सो आस्टुरियासनो प्रिन्स (कुमार) कहेवाय छे. आल्फोन्सोना अंगना बनाव उपर जणाव्या प्रमाणे, बधा मे मासमां बन्या छे, तेथी मे मास साथे एने सारी लेणादेवी होय एम कल्पना थई शके.

धारा बंधारण.

धारा बांधनारी सभा जे कोर्टीसना नामथी प्रसिद्ध छे, ते बे हाउसनी बनेली छे. अपर हाउसने सीनेट कहे छे, अने लोअर हाउसने चेम्बर ऑफ डेप्युटीझ कहे छे. सीनेटमां ३६० सभासद राखवामां आवे छे, तेमांथी अर्धो भाग वंशपरंपराना अधिकारियोनो छे. प्रत्येक जण जीवता सुधी सभासद रहे छे, अने तेना मरण पछी तेनो वारस तेने स्थाने दाखल थाय छे. बाकीना अर्ध भागना सभाससदो, पसंद थयेला दाखल थाय छे, तेना त्रण वर्ग छे.

१ स्पेनना ग्राण्डीझ, जेओनी उपज ६० हजार पेसेटा* करतां वधारे होय छे, तेओमांथी पसंद थाय छे; ते सिवाय, धर्मनी संस्थाना–चर्चोना म्होटा अधिकारियो, तेमज, जळसेनाना अने स्थळसेनाना तथा न्यायाधिशियोना उपरी अधिकारियोमांथी पसंदगी थाय छे.

२ राजा पोतानी पसंदगीना जिवंत पर्यंतना सभासदो निमे छे.

३ अकेका परगणामांथी त्रण लेखे ४९ परगणाना लोको जेओने पसंद करे छे तेवा. सभासदो पसंद करनारी १४७ संस्थाओ–अकाडेमी, युनिवर्सीटी, डायोसील, अने स्टेट कार्पोरेशनने सत्ता आपवामां आवी छे. प्रत्येक पांच वर्षे आवा सभ्यो नवा पसंद करवामां आवे छे.

चेम्बर ऑफ डेप्युटीझनी सभामाटे ४०४ सभ्यो पसंद करवामां आवे छे. ५० हजार माणसना प्रत्येक लताने १ सभ्य पसंद करवानी सर्वत्र छूट छे. जेओने सिविल हक होय छे एवा २५ वर्षनी वयना पुरुषने कांग्रेसमां दाखल थवानो अधिकार छे, पण तेवा माणसनी, पोताना लतामां जाथु, बे वर्षसुधीनी रेणाक होवी जोइये. आवा प्रत्येक डेप्युटीनी नेमणुक घणामां घणी पांच वर्ष सुधी कायम रहे छे.

कोर्टीझ सभा वार्षिक भराय छे.

सीनेट अने चेम्बर पोतपोतामांथी अकेको प्रमुख पसंद करीने ठरावे छे.

---

* पेसेटा = १ फ्रंक. २,५२२ पेसेटा = १ पौंड स्टर्लिंग.

न्यायाधिशी.

आखा देशनो न्याय करवा माटे ४९५ लता (Pariclos) बांध्या छे. अने ते प्रत्येकमां एक न्यायाधिशी, मूळदावा सांभळवामाटे, स्थापवामां आवेली छे. आ कोर्टना न्याय उपर अपील सांभळवाने १५ अपीलकोर्टो स्थापी छे. अने ते जिल्लाकोर्टो जेवी गणाय छे. फोजदारी केस चलाववामाटे ४९ परगणांमां अकेकी क्रिमिनल कोर्ट राखवामां आवी छे. राजधानी नगरमां एक सुप्रीम कोर्ट करी छे, ते सिविल अने क्रिमिनल बंने प्रकारना केस चलावे छे.

लोकल गवरनमेंट–स्थानिक सरकार.

देशनी अंदरना कामकाजनो प्रधान निमायो होय छे तेनी घणीखरी देखरेख नीचे लोकल गवरनमेंटनो कारभार चाले छे. आवा प्रधाननी वती कामकाज करवामाटे प्रत्येक परगणामां अकेको गवर्नर निमवामां आवे छे. तेने मदद करवाने, पसंद करेला सभ्योनी, एक कौंसिल ठरावी होय छे. तेओ वर्षमां एक वार सभा भरे छे, पण चालु कामकरनारी एक एकझ्युकेटिव कमिटी निमाय छे. अकेका कम्युन अथवा तालुका अने म्युनिसिपल खातामाटे पण कमिटी निमवामां आवे छे; तेओ पोताने योग्य लाग्या प्रमाणे, धाराने अनुसरीने, पोतानुं काम करे छे. आवी कौंसिलमां पसंद थयेला सभ्यो होय छे तेओनी निमणुक चार वर्ष माटे करवामां आवे छे, पण प्रति ब बे वर्षे तेओनी बदली करवामां आवे छे. आवी तालुका अने म्युनिसिपाल कौंसिलो फाव्युं काम करे छे, पण प्रोविन्शियल कौंसिल उपर तो अमुक सत्तानो काबु अने अधिकार चलाववामां आवे छे.

देशना रक्षणनी व्यवस्था.

लश्करमां दाखल करवानो नियम सर्वत्र अने फरजियात करवामां आव्यो छे. सेनामां दाखल थनाराओने, लश्करी नियमो अने केळवणी आपवा माटे धारा मुकरर करवामां आव्या छे ते प्रमाणे वर्त्तवुं पडे छे. सलाह शान्तिना समयमां १,१५,५०० सर्व प्रकारना सैनिको नोकरीमां हाजर रेहे छे. युद्धना प्रसंग माटे २,५०,०० करतां विशेष सैनिकोनी गोठवण करी राखी छे.

सन. १९१३–१४ नी सालमाटे सैन्यबळ नीचेप्रमाणे छे.

सलाहशान्तिना समयमाटे खडी सेना.	१,३५,५००
युद्धप्रसंगमाटे	३,५०,०००
तोपोनी संख्या–	४०८
चालु खर्चनी मंजुरी पौंड	७५,७५,२३८

नौकासैन्य.

१९१२ नी साले जळसेनानुं बळ वधारवामां आव्युं छे. अने नवेसर सुव्यवस्था करवामां आवी छे, तेमज, नवी नौका वधारी छे.

कयासालनी	युद्धनौका. (Battle Ships) क्रुझरो.	टन	वेग Speed	तोपो
०	Don Jaime डों जेम	१५,७००	१९.५	८×१२ इंच
०	Alphonso XIII आल्फोन्सो १३	१५,७००	१९.५	८×१२
१८८७	Pelayo	९,९५०	१६	४×१२
१८९२	Lepanto	४,८५०	२०	९×६
१८९५	Carlos V. क्रुझर	९,२००	२०	२×११
१८९६	Pr. de Asturias क्रु.	७,०००	२०	२×११
१८९६	Rio de la Plata क्रु.	१,७१३	२०	२×५.५
१९००	Cataluna क्रुझर	७,०००	२०	२×११
१९०६	Reina Regente क्रु.	५,३८०	२०	१०×६
१९१०	Estramadura क्रु.	२,०३०	१८	४×५.५
१९१२	Espaua क्रुझर	१५,७००	१९–५	८×१२

उपर सिवाय नीचेप्रमाणे वधारो थयो छे.

७ टॉरपेडो बोट डिस्ट्रोयर

२४ टॉरपेडो बोटो तैयारीपर.

१० गन बोटो.

१९१२ मां जळबळमां माणसो गोठव्यां,

६५० आफिसरो. ८,००० सुमारे माणसो

केळवणी.

प्राथमिक केळवणी फरजियात छे खरी, पण तेनो अमल ढीलो राखेलो छे. घणे भागे, मफत केळवणी अपाय छे. सरकारी निशाळो, छोकरा अने छोकरियोमाटे स्थापी छे तेनुं खर्च स्थानिक वेरो नाखीने चलाववामां आवे छे, तेमां, सरकार तरफथी पण आश्रय अपाय छे. पादरियो, खानगी निशाळो चलावे छे, एवी पण घणी छे, परंतु ते उपर हवणां सरकारे देखरेख राखवानुं चालतुं कर्युं छे. प्रान्तिक इन्स्टिट्युशनो, सेकंडरी केळवणीमाटे स्थापवामां आवी छे, तेनुं खर्च फी वगेरेमांथीज चलावी शकाय एवी स्थितिमां ते आवी गयेली छे, परंतु ज्यां टूट थाय छे त्यां प्रान्तिक कौंसिल आश्रय आपे छे. केटलीक स्पेशल अने टेकनिकल शाळाओ सरकारे स्थापी छे.

१९११ नी सालमां प्राथमिक केळवणी लेनारानी संख्या २१ लाखनी हती. ४० लाख सेकंडरी केळवणी लेनारा हता. म्होटां नव नगरोमां विश्वविद्यालयो छे तेमां अभ्यासकरनारानी संख्या. १५,७५० नी गणवामां आवी छे.

नाणाविषयक स्थिति.

१९०८ थी १९१२ सुधी उपज खर्चना आंकडा *पेसेटामां नीचे प्रमाणे छे.

वर्ष .	उपज	खर्च.
१९०८	१,०२,५८,८८,३००	१,०७,२१,२६,६३०
१९०९	१,१०,०९,३६,०००	१,०६,५७,०४,४१०
१९१०	१,०२,८२,१४,३७०	१,०७,१२,४०,३५०
१९११	१,०४,५८,६५,४५०	१,१३,१४,५६,२१०
१९१२	१,२१,१६,३०,३०६	१,२६,१५,१७,७७१

आ आंकडा उपरथी जणाय छे के, १९०९ नी साल बाद करतां बाकीनी चार सालोमां उपज करमां खर्च वधारे थयुं छे.

*हिसाबनी गणत्रीमां १ पेसेटानी किंमत एक फ्रेंक जेटली लेखायछे. एटले, ९.५१३ पेन्स अथवा २५.२३=१ पौंड स्टर्लींग.

१९१३ ना अंदाज पत्रकमां उपज नीचे प्रमाणे लेखी छे.

सीधा कर	४८,१७,९७,४६८
जकात अने एक्साइझ	४२,३८,००,०००
तंबाकु मोनोपोली	२०,८८,३८,०००
सरकारी जमीननुं म्हेसुल	२,४२,३८,२५४
तोशाखाना वगेरेनी	२,८७,६२,७५०
उपज कुल.	१,१६,७४,३६,४७२
खर्च	१,१४,६९,०१,१७१
बाकी बधारो	२,०५,३५,३०१

१९१३ नी सालनो खर्चनो अंदाजो नीचे प्रमाणेः—

देवा खाते व्याज वगेरे	४१,०५,१४,८४५.२६
पेन्शन	७,८२,००,०००.००
लडाई अने दरिया खाते	२२,९९,९२,६०८.३२
बांधकाम अने खेतीवाडी	१०,४३,०२,७६२.७४
बीजु,प्रधान मंडळ वगेरेनुं खर्च	३१,२२,०४,९५४.९७
राजनुं खानगी खातु	८९,००,०००.००
धारासभा वगेरेनुं	२७,८६,०००.००
कुल	१,१४,६९,०१,१७१.२९

राज्य उपर देवुं (जान्युआरी १, १९१३.)

देश बहारनुं जाथुनुं ४ टका व्याजनुं	१,०२,८१,५०,०००
देशनुं. जाथुनुं ४ टका व्याजनुं	६,५३,२२,२१,७४१
,, ५ टका व्याजनुं चूकावी देवानुं	१,५९,०४,२७,५००
,, ,, ४ टका व्याजनुं	१५,५३,३२,५००
बीजु, बंधीनुं	१०,१०,०९,४६४
	९,४०,७१,४१,७०५

ढोर आदि जीवतां प्राणी १९१२ नी गणत्री नीचे प्रमाणे छे.

घोडा	५,२५,८५३	२५,६१,८९४	ढोर
खच्चरो	९,२८,९२०	१,५८,२९,९५४	घेटां
गधेडां	८,२९,४१०	३१,१६,२२६	बकरां
भूंड	२५,७१,३५९		

फिशरी. माछलां झालवाना धंधामां ७० हजार माछियो रोकायला रहेछे. ते उपरांत, बीजा १६ हजार माछियो सार्डाइन माछली एकली झालवा माटे लागेला रहेछे. सार्डाइन, टन्नी, आङ्कोवी, सालमन, अने कॉड जातिनां माछलांनो मरो विशेषे थायछे. आ धंधानी उपज ५ थी ते ६ करोड पेसेटानी थायछे.

उद्योग. कापड सूतर वगेरे देशना खपतनी चीजो पूरी पाडवाने स्पानियर्डो कारखानां चलाववामां सारी खंत राखेछे. तेम छतां पण, परदेशी माल मंगाववो पडे छे. तंबाकुनो धंधो तो सरकारे पोते हाथ करी राख्यो छे, ते सिवाय कमावेलां चामडां, कागळ, साबु, चाकोलेट, बूच, तथा दारू गाळवानो, अने मेवानो मुरब्बो वगेरे बनाववानो उद्योग सारो चाले छे.

१९०७ थी ते १९११ सुधीनो आयात निकाशनो परदेशो साथेनो व्यापार. (आंकडा पेसेटामां छे.)

साल	आयात	निकाश
१९०७	९४,७८,१३,७५०	९४,३५,५९,६००
१९०८	९८,१६,२५,४५०	८९,६३,४२,७५०
१९०९	९५,६९,७६,७५०	९२,५९,३१,०००
१९१०	१,००,००,३६,५००	९७,०५,२०,३००
१९११	१,०६,५८,००,०००	९६,५५,००,०००

१९१० तथा १९११ नी व्यापारनी वर्गवारी नीचे प्रमाणे छे.

व्यापारनो प्रकार.	आयात, पेसेटा		निकाश, पेसेटा	
	१९१०	१९११	१९१०	१९११
१ ढोर आदि जीवतां प्राणी	२,८७,५०,०००	३,५४,०००	२,५०,००,०००	२,१४,०००
खावापीवाना पदार्थो.	१७,८०,००,०००	१७,८२,०००	३७,०३,००,०००	३८,८१,०००
काचा पदार्थो.	५०,४१,८०,०००	५१,४२,०००	३३,०२,००,०००	३०,९५,०००
तैयार थयेलो माल.	२८,४०,००,०००	३४,४७,०००	२३,०२,००,०००	२३,२१,०००

जवर अवरनो व्यवहार.

रेलवे. १९१२ नी सालमां ९,१६१ माइल रेलवे चालती हती. सरकारनी जामीनगीरीथी कंपनियोए ते बांधेली छे. काचा पदार्थोनी निपजनां ठेकाणांए पहोंची वळाय एम आ रेलवे बांधवामां आवी छे, तेमज, देशनी पूर्व अने पश्चिम उपर पण ते आवी जाय छे. त्रण लाइनो तो पोर्टुगालमां लई गया छे.

टपाल अने तार खातां. १९१० नी सालमां

टपालनी आफिसो	५,८०१
आव्या गया कागळोनी संख्या.	१६,३०,००,०००
पोस्टकार्डनी संख्या.	१,७०,००,०००
वर्तमान पत्रो, बेंगियो वगेरे	१८,०५,००,०००
१९०९ मां तार आफीसो, तारनां स्टेशनो	१,७४१
लाइनना विस्तारना माइल	२३,१०२
तार मोकल्या	६३,२०,०००
टेलीफोन स्टेशनो	२०,९८५

वहाणवटु–(Shipping) दरियामार्गे व्यापारी वहाणोनो अवरजवर सन १९११ नी सालमां.

स्टीमरो	५११	तेना टन.	७,४६,७४८
वहाणो	६८	तेना टन.	१८,७१२
कुल	५७९	तेना टन कुल,	७,६५,४६०

उपरनी गणत्रीमां १०० टनथी ओछां वहाणोनी संख्या दाखल करी नथी.

सन. १९११ नी सालमां स्पेनिश बंदरोए २१,७०७ वहाणो, २,१४,८८,६५७ टननां आयात थयां; अने १८,३४१ वहाणो २,०१,२३,३१९ टननां निकाश थयां. प्रतिवर्षे वधारो थतो जाय छे. आ गणत्रीमां १९१० नी सालमां सेंकडें ४० टका तो ब्रिटिशनां हतां.

स्पेननां शहरो.

नाम.		वस्ती (१९१०)
राजधानी नगर	मादिड	५,९७,५७३
Barcelona	बार्सिलोना.	५,८७,२१०
Valencia	वालेनशिया.	२,३३,३४८
Sevilla	सेवीलया.	१,५५,३६६

Malaga	मालागा	१,३६,१९२
Murcia	मुर्ध्या–मुर्शि	१,२५,३८१
Saragossa	सॅरगोसा	१,११,७०१
Cartagena	कार्टाजीना	९६,९८३
Bilbao	बिलबाओ	९३,५३६
San Sebastian	सान सेबस्टियन	९२,५१४
Granada	ग्रानाडा	७७,४२५

आ सिवाय बीजां ११ शहरो ५० हजार करतां वधारे माणसोनी वस्ती वाळां छे. अने २५ हजारथी वधारे वस्तीनां २३ छे.

तोल, माप, अने चलणी नाणुं–

१८५९ मां नवी रीति दाखल करीछे, परंतु जूनी, माप वगेरेनी, हजी चाले छे.

लिब्रा=१.०१४ रतल

क्विन्टल=१०१.४४२ रतल

दारूनुं माप–१ आरोबा=३.५५१७ गॅलन

तेलनुं माप–१ आरोबा=२.७५ गॅलन

फेनेगा=१.५०७६ बुशल.

चलणी नाणुं.

एक पेसेटा सो दोकडानो गणाय छे, अने तेनी किंमत एक फ्रॅंक बराबर गणवामां आवे छे. एटले के,

९.५१३ पेन्स, अथवा २५.२२ पेसेटा=१ पौंड स्टर्लिंग; खरी किंमत तो उपर प्रमाणे छे, पण वटावमां फेरफार थतां

८.५ पेन्सथी ते ८.७५ पेन्स अथवा २७ थी २८ पेसेटा=१ पौंड स्टर्लिंग.

सोनाशिक्का. ५०, २०, १०, अने ५ पेसेटाना बनाववामां आव्या छे.

रूपाना शिक्का. ५, २, १ पेसेटाना छे. तेमज, ५० अने २० दोकडानी किंमतना शिक्का पण पाडे छे. त्रांबाना शिक्का. १०, ५, २ अने १ दोकडाना छे.

स्पेनमां व्यपारी स्टीमरो तथा वहाणो नीचे प्रमाणे छे.–

स्टीमरो	नंग	टन.
लाकडां वगेरेनी	६	८१३
लोखंडनी	२०१	१,५३,५६५
गजवेलनी	३४०	७,७१,८८३
	५४७	९,२६,२६१

व्हाणो	नंग	टन.
लाकडा वगेरेनां	५४	११,६८२
लोखंडनां	२	२,१७१
गजवेलनां	४	८८१
	६०	१४,७३४
बंने थईने	६०७	८,४०,९९५

खंडस्थ स्पेनभेगां गणायलां स्पॅनिश संस्थान.

खंडस्थ स्पेनमां जेनी गणना करी छे, पण जे तेनी ब्हार छे, एवा स्पॅनिश वास नीचे प्रमाणे छेः—

बलियारिक द्विपसमूह भूमध्य समुद्रमां छे. तेनो एकंदर विस्तार १,९३५ चोरस माइल थाय छे. १९१० मां वस्ती, ३,२५,७०३.

एमां चार म्होटा द्वीप छे.

१ **मेजोर्का**, २,४३० चोरस माइल क्षेत्रफळ छे

" राजधानी शहर **पालमा**

२ **मिनोर्का** २६० चोरस माइलना विस्तारमां छे. एमां **पोर्ट महोन** नामनुं भव्य बंदर छे. बीजुं शहर **सिउडाडेला** छे ते जूनी राजधानी हती.

३ **इविझा**. २२८ चोरस माइल विस्तार छे. एनी राजधानी **ला सियुडाड**

४ **फार्मेनटेरा**. ३७ चोरस माइल विस्तार छे. न्हाना ११ *द्वीप छे.

ए सर्वेनो विस्तार ९८५ चोरस माइल छे.

स्युटा ए **मोरोक्को**ना किनारा उपर सुरक्षित गढवाळु स्थान छे, ते **जिब्राल्टर**नी सामी बाजुए आवेलुं छे. तेनो विस्तार ५ चोरस माइलनो छे, तेमां १३ हजार माणसनी वस्तीनो सुमार गणवामां आव्यो छे.

केनेरी द्वीपसमूह

पश्चिम आफ्रिकाना किनाराथी ६० माइलने अंतरे आटलाण्टिक महासागरमां आवेलो छे. एनो विस्तार २,८०७ चोरस माइल छे. १९१० नी गणत्री प्रमाणे ४,१९,८०९ माणसोनी वस्ती छे. एनी विशेष हकिकत नीचे प्रमाणे छे.

* Aire, Aucanda, Botafoch, Cabrera, Dragonera, Pinto, El Rey, Ahorcados, Conejera, Pou, and Espalmador.

कॅनेरी बेटो मुख्य ७ छे. पूर्व भणी बीजा ६ न्हाना न्हाना छे, पण तेमां वस्ती नथी. इंग्लंडमां अक्षांश रेखांशनी गणत्री ग्रीनविचथी करे छे, तेम, हवणांना भूगोळवेत्ता हजी पण अहिंथीज एवी गणत्री करेछे. ज्वाळामुखीना फूटवाथी आ बेट दरियामांथी तरी आवेला कहेवाय छे. अहिं पांच डुंगरा छे, तेमां जे टेनरिफमां छे तेनुं शिखर दरियानी सपाटीथी ११,४०० फीट उंचुं छे. लान्थारोटेमां १८२५ मां ज्वालामुखी फाट्यो हतो ते हजी पण चालतोज छे.

	क्षेत्रफळ. माइल–	वस्ती. १८३५ मां
१ लान्थारोटे	३२३.५	१७,४३४
२ फ्वेरटेवेण्टा	३२६.१	१३,८८५
३ ग्राण्ड कॅनेरिया (ग्राण्ड कानार्या)	७५८.३	६८,०४०
४ टेनरिफ	८७७.७	८५,०११
५ पालमा	७१८.५	३३,६८९
६ गोमेरा	१६९.७	११,७४२
७ हियेरो–फेरो	८२.२	४,४४४
	*३,२५६	२,३४,२४५

सन. १७४२ मां सातेनी कुल वस्ती १,३६,१९२
सन. १८३५ मां ,, ,, २,३४,२४५
सन. १९१० मां ,, ,, ४,१९,८०९

१ लान्थारोटे.

आ बेटनी लंबाई १५ माइल, अने पहोळाइ १० माइल छे. क्षेत्रफळ ३२६ चोरस माइल छे. तेमां मुख्य बंदर पोर्टो डी नेओस छे. तेनाथी सुमारे बे लीगने छेटे कायास अथवा रुबिकान नामे मुख्य शहर छे. टेगीसमां राजधानी छे, तेमां ४,००० माणसोनी वस्ती छे.

आ बेटमांनी मुख्य निपज, अनाज, उचा प्रकारनी द्राक्ष, आर्चिला नामना छोडवा जेनो रंग बने छे ते; ढोर, पनीर, कोलसा; चामडां, आथेलां माछलां अने पक्षी. आ बधानुं वेचाण टेनरिफमां थाय छे, त्यांथी तेना बदलामां तेमने रोकड नाणां मळे छे, अने पोताने खपतो यूरोपियन माल लावे छे. अहिं बार्बेरी ओलादना घोडा, पसंद पडे एवा होय छे; तेमज, ढोर जाडां अने सारां होय छे. माछलां घणी जातिनां अने बहु एकठां करी शके छे.

---

* आ गणत्री असलनी छे.

२. फ्वेरटे वेन्चुरा.

६६५ चोरस माइल विस्तार छे. उपरना बेटथी आ ७ माइलने छेटे अग्नि-कोणमां छे. एनी लंबाई ८० माइल, ने पहोळाई १५ माइल छे. एनो मध्य भाग सांकडो अने नीचाणमां छे. आ बेटमां न्हानां न्हानां बंदरो छे तेमां कालाडे फ्युसटेस (Calade Fustes) बंदरेथी न्हानां वहाणोमां अनाज चडे छे. ते उपरांत अहिं आर्चिला छोड, ढोर, अने द्राक्षनो दारू, जे नबळी जातिनो गणाय छे ते; एटलांवानां थोडा प्रमाणमां चहडे छे, तेने बदले, तेओने खपमां आवे तेवो माल, तथा स्पेनना शिक्काना डालरो मळेछे. एनी राजधानी वेण्टे क्युरिया नामना न्हाना शहरमां छे.

३. महान (ग्राण्ड) कनेरिया.

एनो विस्तार ५२३ चोरस माइल छे. राजधानी लास पालमास छे तेमां वस्ती ५३,८२३ माणसोनी छे.

आ बेटनु बंदर पोर्टो डी लुस छे. पूर्व भणीना किनारा उपर पालमास नामे मुख्य शहर छे तेनी वच्चे न्हानी खाडी आववाथी पुल बांधेलो छे, तेथी शहरना एक भागमांथी बीजा भागमां जई शकाय छे. एमां ६,००० माणसोनी वस्ती छे. आ बेटनी मुख्य निपज, खावाना पदार्थ बधी जातिना, जाडी कामळियो, काचु अने सुधारेलुं रेशम, आर्चिला छोड, फरसबंधी माटे पथ्थरनी चोरशियो, झमता पथ्थरनां, जेमां पाणी गळाईने आवे एवां वासण; मीठुं वगेरे. आ बधो माल तेओ टेनरिफमां मोकले छे, तेने बदले, तेओने रूपु अने स्पॅनिश वेस्ट इंडिझमां पेदा थतो, तेमना उपयोगनो माल मळे छे. द्राक्षनो दारू निकाश थई शके एटलो थतो नथी, पण थोडो प्रतिवर्षे वेस्ट इंडिझ मां मोकले छे. लोकोना उपयोग माटे बळद, घेटां, बकरां, राबिट पक्षियो, टर्की हंस, आदि त्यां होय छे; तेमज, मेवामां पीच, जळदारु, सफरजन, पॅर, चेरी, प्लम, अनेनास वगेरे थाय छे, त्यांनी डुंगळी घणी वखणाय छे.

४ टेनरिफ.

एनु क्षेत्र फळ ७८२ चोरस माइल छे, ने वस्ती १,५०,००० नी छे.

त्रण सरखी बाजुना त्रिकोणाकारनो आ बेट छे. एनी मध्यमां ज्वालामुखी प्रकारनो शंकू आकार नो पहाड छे, तेनी उंचाई दरियानी सपाटीथी १२,१७२ फीट छे. १७०४, १७०६, अने १७९८ मां, त्यां लावा नीकळवा मांड्या हता. एनुं मुख्य शहर

सान्ताक्रूझ.

केनेडी दीपसमूहना राज्यकारभारनुं आ मध्यस्थान छे.

एमां ७,००० माणसनी वस्ती १८१३ पेहेलां हती. १९१० मां ५३,४०३ माणसोनी गणत्री थई छे. ते आबादीपर आवतुं गयुं छे. स्पेन अने इंग्लंडने समाधान थया पछी, टेनरिफ बेटना व्यापारनी वृद्धि थई छे. १७९३ थी ते १८०९ सुधी इंग्लंडथी पौंड ५,४७,७२३–१४–८ नो माल आयात थयो हतो, अने आ बेटमांथी ६,३५,३६१–३–४ किंमतनो माल इंग्लंडमां निकाश थयो हतो.

आ बेटमांथी द्राक्षना दारूनी निकाश १० थी १५ हजार पीप सुधीनी दरवर्षे सरेरास थाय छे, अने ते घणे भागे इंग्लंडमां जाय छे, त्यां तेमने जकातनी उपजना १७ वर्षमां १,६३,२३१–५–७ पौंड उपज्या हता. आ दारू मदिराना दारु जेवो त्यां गणाय छे. स्पनिश वेस्ट इंडिझ साथे टेनरिफ, कनेरिया, अने पालमानो व्यापार चाले छे तेमां कोई परदेशीने वच्चे आववा देता नथी.

ओरोटावा.

आ बंदरथी पण सारो वेपार चाले छे. प्रथम गाराचिका नामे बंदर हतुं ते १७०४ मां ज्वालामुखी फाटवाथी नाश पाम्युं, त्यारथी आ बंदरनी वृद्धि थई छे.

५ पालमा.

विस्तार २८० चोरसमाइल, तथा ५० हजारनी वस्ती छे.

टेनरिफना पश्चिम छेडाथी आ बेट सुमारे १७ लीगने छेटे छे. आ बेटनुं तळ घणुं उंचु छे. आ बेटमां थतो माल–खांड, वदाम, मिठाई, पाटियां, पिच, काचु रेशम, अने आर्चिलावीड, जेमांथी जांबुओ रंग थाय छे, ते टेनरिफमां मोकले छे तेना बदलामां तेमने वेस्ट इंडिझ अने युरोपियन माल, तेमना उपयोगमां आवे एवो मळेछे. आ बेटमां पण सान्ताक्रूझ नामे शहर छे. तेमां ८ हजारनी वस्ती छे. कनेरियामां जे निपज थाय छे तेवीज जातिनी अहिं थाय छे. आ बेटना पूर्वभणीना भागमां जे द्राक्ष थाय छे तेनो दारू, टेनरिफ करतां सारो, अने तदन निराळा स्वाद अने सुगंधनो थाय छे.

६ गोमेरा.

विस्तार १४४ चोरसमाइल छे.

आ बेटमां मुख्य शहर सेंटसेबासचियन, अथवा लाविलादला पालमा करीने छे. आ शहर, अखातना नीचेना भागमां, दरियाना छेक किनारा उपर छे. अहिं एक ख्रिस्ती चर्च छे, एक मठ छे, अने बीजां १५० घर छे.

७ हियेरो अथवा फेरो.

विस्तार १०७ चोरस माइल छे. वस्ती ७ हजारनी छे.

आ बेट १५ लीगना घेरावामां छे. अने पहोळाई ५ लीग छे. अहिं म्होटुं शहर नथी. पाणीनी अछत छे. अहिंयां दारू बने छे ते सारो नथी होतो. एमांथी ब्राण्डी बनाववामां आवे छे. आ सिवाय आर्‌चिलावीड, थोडां न्हानां ढोर, एटलुंज मात्र अहिंथी टेनरिफमां जाय छे, तेना बदलामां तेमना खपनो यूरोपियन अने बीजो माल मळे छे.—एनी राजधानी वालवर्ड नामे छे.

आर्‌चिलावीड.

कनेरी बेटना किनाराना खराबा उपर, केप वर्डे, अने मदीरामां रंगना आ छोड थायछे. पण ते वधा करतां उंचा प्रकारना अने वधारे जथामां कनेरी बेटोमां थायछे. आमांथी जांबु रंग घणो सारो बने छे. भूमध्य समुद्रना केटलाक बेटोमां पण आ घास थायछे. तेमज, केटलाक पूर्व भणीना समुद्रोना किनारापर पण थायछे. इंग्लंडना बजारमां एनो भाव नीचे प्रमाणे होय छेः—

	एक टनना—
कनेरी बेटनी निपज— प्रथम वर्गनी, तेना पौंड	२३० थी २५०
बीजा वर्गनु—	११० थी १३०
कप डी वर्डनी निपजना.	१३० थी १५०
मदीरानी निपजना.	८० थी १००

रोझवुड.

कनेरी बेटमां आ लाकडुं थायछे. पूर्व इंडिझना केटलाक भागमां पण थायछे. तेनो बहारनो रंग धोळो होय छे, पण मांहेला भागमां घेरो पीळो अने तेमां रातां छांटणां होय छे. केटलाकमां फेरफार रंग पण होय छे. खरेखरू लाकडु कहेवाय छे ते बहारथी फीकारंगनुं होयछे, अने मध्य भागनी समीपमां विशेष काळाशपर होय छे. अंदरना भागमां सुगंधीवाळो गर होय छे, अने रेषानां गुछळां जणाय छे. रोझवुड कांइक कडवाशपर, अने तीखा लागता स्वादनुं होय छे. अने घसतां अथवा भूको करतां, अंदरथी गुलाबना जेवी सुगंधी आवे छे. खरीदती वेळाऐ, नक्कर, वजनदार, झांखा रंगना म्होटा कडका जोईने पसंद करवा ठीक छे, अने जेमां, घणा अनियमित गांटा होय, तेमज रेषादार गर होय ते सारो माल गणीने न्हाना कडका, चळकता रंगना, लेवा नहि तथा लांबी डाखळियो बातल करवी.

हवणांना यूरोपियन लोकोनी जाणमां आ बेट आव्या त्यारे तेमां (Guanches) गानचीझ जातिना लोक वसता हता; तेओ कदमां उंचा, कसायली पींडियोवाळा, सबल बांधाना हता. तेमना उपर धशी आवनारा लोको उपर तेमणे सबळ टकाव कर्यो हतो. लोखंडनो उपयोग तेओ जाणता नहता, तोपण, सुधारानी केटलीक हद सुधी तेओ आवी पहोंच्या हता. कविता अने गायन तेओ जाणता हता; हीरोग्लिफिक जातनुं लखाण तेमनामां हतुं; समर्थ प्रभुनामां तेमनी आस्ता हती; पाप पुण्यनां फळ भोगववां पडे छे एम तेओ मानता हता, अने मडदांमां मसाला भरता हता. आवां मसाला भरेलां जे ममीझ कहेवायछे ते आ बेटोनी गुफाओमांथी हाल मळी आवेछे, बे पग उपर ते सीधां राखेलां होय छे, अने तेओ एवी स्थितिमां रहेलां होय छे के तेनुं वजन ६ थीते ८ रतल करतां वधारे भारे थतुं नथी. राज्यसत्ता एक मंडळीना हाथमां राखेली हती. हमबोल्ट अने डा. प्रिचरनो एवो अभिप्राय छे के, उत्तर आफ्रिकानी बर्बर ओलाद साथे तेमनी उत्पत्ति होवानो संभव छे. स्पेनिश अने बीजा यूरोपियन लोकोए तेमने गुलामगिरिनी स्थितिमां आणी मूक्या. प्रथम जे व्यापारियो त्यां आव्या तेमणे आ घातकी कामनो प्रारंभ कर्यो हतो. जेओ गुलामगिरि, दुकाळ, अने लडाइयोमांथी बच्या हता तेओ १४९४ नी महामारीथी नाबुद थई गया.

१३३० नी सालमां एक फ्रेंच व्हाण घसडाइने आ किनारे आव्युं तेना खारवाओने आ बेटनो प्रथम पत्तो लाग्यो. स्पेनिश लोकोनी केटलीक सफरो व्यर्थ गया पछी, बेथेनकोर्ट नामे एक फ्रेंच गृहस्थ १४०० नी सालमां रोचेले (Rochelle) थी एक नौका सैन्य लईने गयो, तेणे प्रथम लान्थारोटानो कबजो लीधो. त्यार पछी फेर टेवेन्युरा गोमेरा, अने येरो स्वाधीन करी लीधा. छेवटे, बेथेनकोर्टना वारसे आ बेट स्पेनिश अमीरने वेची दीधा, त्यार पछी ते स्पेनना राज्यमां दाखल थया. पंदरमा सैंकडानी समाप्ति पेहेलां वाकीना बेट स्पेने जीती लीधा.

नीचे कोठो आपवामां आव्यो छे तेनी समजुती

कनेरीमां, परदेशी अने ब्रिटिशनी निपजनो माल इंग्लंडथी आयात थयो ते आंकडा बीजा खानामां छे, त्रीजा खानामां, इंग्लंडनी उपज सुधांतनो नीकाशनो आंकडो छे, चोथामां इंग्लंडमां आयात थयानो आंकडो छेः—

साल.	परदेशी अने ब्रिटिश कलनीनी नीपजनो माल इंग्लंडथी आयात थयो	इंग्लंडनी उपज सुधांतनी निकाश	इंग्लंडमां आयात.
१८९३	३४,८९५	४,८१,८५६	२,५६,९९४
१८९४	३४,८५१	४,७६,५७५	३,४१,४५५
१८९५	२३,०३६	४,२३,०००	४,१०,१०३
१८९६	३१,५६४	४,८२,२८१	५,०७,५६५
१८९७	४६,४३१	५,२२,१७६	५,७४,८२१
१८९८	६१,६१२	४,५१,८०३	७,२९,९४५
१८९९	६९,६६३	७,०३,९३८	८,३९,१०४
१९००	६१,६६४	९,८१,०९०	८,४३,३९८
१९०१	७०,३६६	८,८९,९८४	११,१०,३८३
१९०२	७१,१०२	८,०८,२१६	१२,६६,८३७
१९०३	६४,६२८	८,४७,१७९	१४,६८,४२९
१९०४	१०१,५०४	९,५८,४३४	१५,४२,७५५
१९०५	१०२,७३९	९,३०,४१६	१६,५४,६४७
१९०६	१४४,२८४	१०,६७,०१४	१५,३८,८१७
१९०७	१४३,५९९	१२,४६,९५४	१५८,५,३११

दरियापारनां स्पॅनिश संस्थानो.

पश्चिम आफ्रिकामां स्पॅनिश संस्थानो.

विभाग अने राजधानी	इंग्लिश माइलमां विस्तार.	वस्ती.
१ फर्नाण्डो पु (बॅसिल)	७८०	२५,०००
अन्नोबोननो टापु (सान आण्टोनियो)	७	३,०००
कॉरिस्कोना टापुओ (कॉरिस्को)	६	२,५००
राओ मुनी (बाटा)	१०,०००	१,८०,०००
२ रियो डी ऑरो (रियोडी ऑरो)	७१,५००	१५,०००
प्रेसिडिओस वगेरे (मॅलिला)	१०१	६०,०००
तफावत बाद		१०,०००
कुल...	८२,३९४	२,९५,५००

१ फर्नाण्डो पु.

पश्चिम आफ्रिकाना किनाराथी सुमारे २० माइलने छेटे (Bight of Biafra) बियाफ्राना अखातमां फर्नाण्डो पु संस्थान आवेलुं छे, ते प्हाडी प्रदेश छे, तेमां पिकोडी साण्टा ईसावेल १०,८०० फीट दरियानी सपाटीथी उंचो पर्वत छे.

निपज. एना जंगलमां नाळियेरी, अवनस, महागनी, ओक, इत्यादि झाड थाय छे; शेलडी, कपास, गळी, कोको, काफी, तंबाकु, वेनिला, अने कोलाटननुं

वावेतर पण थाय छे. केटलीक वस्तु साथे, खांड–साकर अने कोकोनो म्होटो जथो निकाश करवामां आवे छे.

आ संस्थाननी राजधानी बेसिल छे, म्होटु शहर अने बंदर क्लेरेन्स छे तेमां १,५०० माणसोनी वस्ती छे.

आ मांण्डलिक संस्थानना ताबामां नीचे प्रमाणे छे,–

आनो बोम बेट–गीनीना अखातमां छे. सां आण्टोनियो डी बाइया राजधानी छे त्यां आगळ बारू छे, तेमां मार्गे जतां व्हाणो आवे छे, तेमने पीवानुं पाणी, अने शाक पालो बेटवासीजनो पासेथी मळे छे.

कॉरिस्को द्वीपसमूहमां, कॉरिस्को, बाना, ॲलोबे ग्राण्डे, अने ॲलोबे चिको, छे ते कॉरिस्को अखातमां आव्या छे. त्यांथी जंगलनी निपज अने काठ निकाश करवामां आवे छे.

मोरोक्को अने सहरा.

नोवेम्बर २७, १९१२ ना कोलकरार, फ्रान्स अने स्पेन वच्चे थया, तेनी रूइये, उत्तर मोरोक्को उपर स्पेननी सत्ता स्थापित थई. अहिं सुलताननीवर्ती खलिफो, राजधानी नगर टेटुआनमां रहीने राजसत्ता चलावे छे. मार्टिन नदी भूमध्यसमुद्रने मळे छे ते उपर ए शहर वशेलुं छे. एमां २० थी २५ हजार माणसोनी वस्ती छे. अहिं फेब्रुआरी ४, १८०० मां, ओडोनेलनी सरदारी नीचे स्पेने मोरोक्को उपर जीत मेळवी हती.

रियो डी ऑरो अने रियो मुनीनी सीमा पण फ्रान्स साथेना करारथी नक्की थई छे.

मेलीला शहरमां ९ हजार माणसनी वस्ती छे. १४९० मां मुरो पासेथी लईने त्यां स्पेने वासवसाव्यो हतो, अहिंथी बकरांनी छाल़ो, इंडां, अने मीण निकाश थाय छे. कपास, अने खावाना पदार्थोनी आयात थाय छे.

आल्हुसेमास ए ६ द्वीपोनो समूह छे. अने ते आल्हुसेमास अखातमां आवेला छे. एमोना एक बेटने किल्लेबंधी करी लेवामां आवेली छे. आ अखातथी ४० माइल पश्चिममां, पेनान डी ला गोमेरा अथवा वेलेझ नामे एक बेटडो छे, तेनी आसपास गढ छे.

चाफारिनास अथवा झाफारिनेस ए त्रण द्वीपनो समूह छे. ते आल्जिरियन सीमाडानी पासे छे, केप डेल आक्वाथी २ माइलने अंतरे छे. तेनां नाम—

१ डेल कांग्रेसो, २ ईसाबेला. ३ ॲल रे. वस्ती ३ हजारनी छें.

इफनी, मोरोक्कोना आटलाण्टिककिनारा पासे छे ते आगाडिरनी दक्षिणमां १०० माइल उपर छे. अहिं थईने मोरोक्कोनी नैऋत्यकोणना प्रदेशमां जवानुं बारु छे. हवणां त्यां झाझो व्यापार नथी.

रियो मुनी.

एने स्पॅनिश गीनी कहे छे. ते पश्चिम आफ्रिकाना किनारा उपर एक वास छे; ते जर्मन कॅमेरून अने फ्रेंच कांगोनी वच्चे आवेलो छे. भूमिउपर १२५ माइलनो विस्तार छे. बाण्टु जातिनी त्यां वस्ती छे. मुनी बेनिटो नदीना मुख आगळ, तथा कॅम्पो नदी उपर, अने बाटामां तेओना मुख्य वास छे.

निपज. कोको, काफी अने अननास अहिं थाय छे. नाळियेर, रब्बर, कोपरां, कोपरेल वगेरे, तथा जंगलमां निपजती चीजोनी निकाश करवामां आवे छे.

२ रियो डी ऑरो.

आफ्रिना किनारानी ईशान कोणमां, आ संस्थान, केप बोगाडोर अने केप ब्लेंकोनी वच्चे आवेलुं छे. सहराना मेदाननो भाग होतां, अहिं पाणीनी अछत छे. रझळता आरबो अहिं वसे छे. ज्यां घास उगे छे एवी जग्यामां उंट, ढोर अने घेटां उछरे छे, अने किनारे माछलां पकडवानो धंधो चाले छे.

परिशिष्ट ७

स्पेननो ब्रिटिश हिंद साथे व्यापार.

स्पानियर्डोनो शोध अने व्यापार एवा नामना प्रकरणना पृ. ६३ तथा ६४ मां हिंद साथेना व्यापारनी हकिकत आपवामां आवी छे, तेना अनुसंधानमां विशेष भाग आ स्थाने आपवामां आवे छे.

स्पेनमांथी ब्रिटिश हिंदमां केटला पौंडनो माल तथा नगदी आयात थयां तेनुं पत्रक सन १९०८-९ थी १९१२-१३ सुधीनुं. अंक १.

साल	मालना पौंड	नगदी	कुल.
१९०८-९	१,४६,७८२	०	१,४६,७८२
१९०९-१०	१,३८,०७५	०	१,३८,०७५
१९१०-११	९४,३४४	०	९४,३४४
१९११-१२	१,१२,३७२	०	१,१२,३७२
१९१२-१३	१,११,४२३	०	१,११,४२३

स्पेनमां ब्रिटिश हिंदमांथी केटला पौंडनो माल तथा नगदीनी नीकाश थई तेनुं पत्रक १९०८–९थी १९१२–१३ सुधीनुं. अंक २.

साल	मालना पौंड	नगदी	कुल.
१९०८–९	१०,८०,४७४	०	१०,८०,४७४
१९०९–१०	११,८८,०३७	०	११,८८,०३७
१९१०–११	१५,६४,१३७	०	१५,६४,१३७
१९११–१२	११,९१,७२४	०	११,९१,७२४
१९१२–१३	१२,१७,३४२	०	१२,१७,३४२

स्पेनसाथे ब्रिटिश हिंदनो आयात निकाशनो एकंदर व्यापार केटला पौंडनो चाल्यो ते बतावनारुं पांच साली पत्रक १९०८ थी १९१२–१३ सुधी, एमां सरकारी नगदीनो समावेश थतो नथी. अंक ३.

साल	आयात	निकाश	कुल.
१९०८–९	१,४६,७८२	१०,८०,४७४	१२,२७,२५६
१९०९–१०	१,३८,०७५	११,८८,०३७	१३,२६,११२
१९१०–११	९४,३४४	१५,६४,१३७	१६,५८,४८१
१९११–१२	१,१२,३७२	११,९१,७२४	१३,०४,०९६
१९१२–१३	१,११,४२३	१२,१७,३४२	१३,२८,७६५

स्पेनमां हिन्दनो तथा बीजो परदेशी माल ब्रिटिश हिन्दनां बंदरोएथी केटला पौंडनो निकाश थयो तेनुं पत्रक, सन १९०७–८ थी ते सन १९१२–१३ सुधी **अंक. ४**

साल	माल केटला पौंडनो निकास थयो		कुल
	हिन्दनो माल	परदेशी	
१९०७–८	१०,६५,१७५	९३	१०,६५,२८८
१९०८–९	१०,८०,४७४	०	१०,८०,४७४
१९०९–१०	११,८८,०३५	२	११,८८,०३७
१९१०–११	१५,६४,१११	२६	१५,६४,१३७
१९११–१२	११,९१,३१६	४०८	११,९१,७२४
१९१२–१३	१२,१७,३२६	१६	१२,१७,३४२

स्पेनमांथी ब्रिटिश हिन्दना जुदा जुदा इलाकामां, केटला पौंडनो माल आयात अने निकाश थयो तेनुं पत्रक सन. १९०७-८ थी सन. १९११-१२ सुधी. **अंक. ५**

प्रान्त	१९०७-८	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२	१९१२-१३
बंगाळा	६,६४,७६६	७,३८,८४८	७,२१,९७८	५,६९,०२६	७,४१,४४०	९,०२,७१५
पूर्वबंगाळ अने आशाम	९,०३९	७७,४११	५,६२०	६,९८४	५,६३५	
मुंबई	३,७६,१४९	३,०४,४३७	४,३६,०९२	८,४५,३००	३,९२,१२८	१,८८,८३०
सिंध	८६,११७	७६,७५८	१,२१,८१२	१,६१,९४१	८६,३२०	१,३०,११७
मद्रास	४२,०७३	१४,६९५	५,६००	२८,४७२	३५,२३०	६९,५१६
ब्रह्मदेश	३४,९३६	१५,०२१	२५,०६३	४७,०३५	४०,७७५	३७,६१२
कुल...	१२,१३,१६०	१२,२७,२५०	१३,२६,१६५	१६,५७,७५८	१३,०१,५२८	१३,२८,९५०

स्पेनमांथी ब्रिटिश हिंदमां माल आयात थयो तेनुं पत्रक. सन १९०९-१०थी सन १९१२-१३ सुधीनुं. अंक ६

मालनो प्रकार.	मालनुं वजन अथवा जथो.				मालनी किंमत पौंडमां.			
	१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२	१९१२-१३	१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२	१९१२-१३
बूट अने श्यूझ-पगरखां जोडो	६८,६७६	२८,३४४	४४,९७६	५०,९५४	१,९७८	८११	१,२५१	१,६४१
Cork-बूच-डाटा हं.	१७४	३२५	४०६	२७६	९४३	१,६९५	१,६७७	१,३१०
रंगाटनी अने कमावानी चीजो करमज...हं.	...	...	२८	४०३	...	...	१८४	३,३२१
केशर रतल	१८,२७७	२३,३४१	२७,९८१	२८,५३४	१९,०७१	२३,१८८	२६,७६५	२८,४०८
मेवो अने तरकारी-शाक-लिलोतरी	...	...	...	...	२२१	६२७	२,३९८	१,२६५
लिकर. पोर्टवाइन-द्राक्षासव गॅलन	३,०९३	२,६०१	३,०६८	४,७१५	८३३	६३६	१,१७६	१,४९३
शॅरी, मदीरा वगेरे... ,,	१,९३८	१,६२४	१,७३२	४,०५७	८१५	६६७	५७८	१,९६२
बीजी जातिनो द्राक्षासव ,,	६,८९४	८,३७०	८,१७०	७,५५६	१,०५३	१,४३०	१,६०३	१,३००
बीजी जातिनो लिकर-दारू	३०	१३	२२	१०	१४	१६	१४	३
फीत: सोय, दोरा अने स्त्रियोने लगतो पोशाकी सामान किं.	...	...	...	...	...	८२५	२,०९८	१०३
मीठुं-टन	१,२०,९९८	६३,४९७	७७,९४१	७३,९२४	१,११,२६७	६३,००१	७२,९११	६९,२७५
टपालमार्गे आवेलो माल ...	...	...	...	...	१	५	४	११
बीजो प्रचूर्ण माल	...	...	...	...	१,८७९	१,४२९	६३३	१,३३१
एकंदर आयात माल. ...	...	...	...	...	१,३८,०७५	९४,३४४	१,१२,३७२	१,११,४२३

स्पेनमां ब्रिटिश हिंदनो अने परदेशी माल ब्रिटिश हिंदमांथी निकाश थयो तेनुं पत्रक. सन १९०९-१० थी सन १९१२-१३ सुधीनुं अंक ६

मालनो प्रकार.		मालनुं वजन अथवा जथो.				मालनी किंमत पौंडमां.			
		१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२	१९१२-१३	१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२	१९१२-१३
घहु...	हंदरवेट	१०,०००	६,०००	...	...	४,३३३	२,०००	...	...
आळां चामडां	हं	६३,९०६	५२,६२७	५८,३२७	६५,९४६	३,४०,५८०	२,७८,६५४	३,००,९९४	३,४५,०१०
	नंग	११,७०,९५३	९,४९,७००	९,९०,५७८	११,६४,५९४				
आळी छालो	हं.	२,३३३	२,५११	२,७९२	३८९	१६,००४	१२,९८१	१४,५६६	२,४९४
	नंग	१,१२,८६८	१,१५,०२०	१,४१,७६५	१८,७७५				
लाख........	हं.	४२५	११८	३५४	२८४	१,६२७	७९०	१,११०	९४३
बियां	हं.	९७,१०१	१,५२,२११	१,०२,५२९	८७४३०	५४,७३१	९५,०४०	६५,०१०	५९,५३८
कपास- रु.	हं.	१,९७,१४०	३,१७,५००	१,२७,८१५	८६,९५०	४,६३,५७३	८,९८,८६४	३,७६,२२४	२,३३,७३४
रुनी आंटियो ने सूतर.		...	...	...	...	...	...	...	...
शण-काचु ...	हं.	४,०९२	४,८९८	१,५४३	१,८५४	३,२२३	४,३६४	१,२२७	१,८७२
ज्यूट-अंबाडो काचो	,,	२२,१२३	१६,६०६	२३,२०६	२५,७०६	३,०१,६३३	२,७०४२५	४,२७,५७१	५,६६,१३५
अंबाडानो बनेलो माल									
आंटियो अने सूतळी		...	...	...	...	९९१	४४७	२२३	६,२०५
बीजो माल		...	...	...	...	१,३४०	५४६	४,३११	१,३९५
हिंदी-मालनुं एकंदर.		...	...	...	...	११,८८,०३५	१५,६४,१११	११,९१,३१६	१२,१७,३२६
परदेशी मालनी नि०		...	...	...	...	२	२६	४०८	१६
हिंदी तथा परदेशी मालनी कुल निकाश ...		...	...	...	...	११,८८,०३७	१५,६४,१३७	११,९१,७२४	१२,१७,३४२

काळानुक्रम विषय सूचि.
स्पानियर्डोनो शोध अने व्यापार.

पोर्टुगीझोनो पूर्वप्रदेश साथे व्यापार **पृ. १–२३३**

दिवान बहादुर

रणछोडभाई उदयरामनां पुस्तको.

		रु. आ. पै.
१	जयकुमारीविजय नाटक (त्रीजी आवृत्ति)	०—१२—०
२	ललितादुःखदर्शक नाटक (छट्ठी आवृत्ति)	०— ८—०
३	नळदमयंती नाटक (चोथी आवृत्ति)	०— ८—०
४	बर्थोल्ड (त्रीजी आवृत्ति)	०— ८—०
५	तारामती स्वयंवर } त्रीजी आवृत्ति	०—१२—०
६	हरिश्चंद्र नाटक }	
७	विक्रमोर्वशीय कालिदासना संस्कृतनुं त्रोटक भाषांतर (बीजी आवृत्ति)	०—१२—०
८	अरोगतासूचक (बीजी आवृत्ति)	०—१२—०
९	प्रास्ताविक कथासंग्रह (बीजी आवृत्ति)	०—१२—०
१०	मालविकाग्निमित्र (कालिदासना नाटकनुं भाषान्तर) ...	१— ४—०
११	प्रेमराय अने चारुमती नाटक (त्रीजी आवृत्ति) ...	०— ८—०
१२	लघुसिद्धान्तकौमुदी (गूजराती विवेचन सहित) ...	०— ५—०
१३	गूजराती हितोपदेश—नारायण भट्टना संस्कृत उपरथी, मित्रलाभ, मित्रभेद, विग्रह अने संधि चारे भागनुं भाषान्तर (तृतीयावृत्ति)	०—१२—०
१४	वाणासुर मदमर्दन (ओखाहरण) नाटक बीजी आवृत्ति	०— ८—०
१५	मदालसा अने ऋतुध्वज नाटक (बीजी आवृत्ति) ...	०— ८—०
१६	हरिश्चंद्र नाटकनो सार...	०— १—०
१७	रासमाळा भाग १ लो. बीजी आवृत्ति	२— ०—०
१८	रासमाळा भाग २ जो. (,,)	२— ०—०

बंने भाग अमदावादनी गूजरात वर्नाक्युलर सोसाइटीनी आफिसमांथी मळशे.

		रु. आ. पै.
१९	गोपाळदास (नाटक) हवे पछी	०- ८-०
२०	कुळविषे निबंध (बीजी आवृत्ति)	०- २-०
२१	संतोषसुरतरु (बीजी आवृत्ति)	०- २-०
२२	शेक्सपियरकथासंग्रह (र. म. छो.) बीजी आवृत्ति (हवे पछी).	
२३	रत्नावली नाटिका. श्री हर्षना संस्कृत उपरथी भाषान्तर...	०- ८-०
२४	पादशाही राजनीति. एखलासे मोसनी उपरथी ...	२- ०-०
२५	नाट्यप्रकाश (बीजी आवृत्ति)	१- ८-०
२६	रणपिंगळ भाग १ लो	२- ८-०
२७	रणपिंगळ भाग १ लानी पूरवणी	०- ४-०
२८	रणपिंगळ भाग २ जो	२- ०-०
२९	वैदिक छंदः-प्रकरण	०-१२-०
३०	डिंगळ अथवा मारवाडी गीतनी रचना	०-१२-०
३१	फारसी कवितारचना-बेतबाजी	१- ०-०
	उपरना त्रणे भाग भेगा बांधेला अने ते रणपिंगल भाग ३ जो कहेवाय छे	२- ८-०
३२	रसप्रकाश } हवे पछी.	
३३	अलंकारप्रकाश } हवे पछी.	
३४	यूरोपियनोनो पूर्वप्रदेश आदि साथे व्यापार, भाग १ लो, अथवा हिंदनो व्यापारी इतिहास, जेमां नामदार ईस्ट इंडिया कंपनीनो हिन्द साथे संबंध थयो तेनो वृत्तान्त, तथा व्यापारनी स्थिति जणाववामां आवी छे. तेमज, त्यारपछीनो ब्रिटिश हिन्दनो चालु व्यापार आज सुधीनो दाखल करवामां आव्यो छे	२- ८-०
३५	यूरोपियनोनो पूर्वप्रदेश (ईस्ट इंडिझ) आदि साथे व्यापार, भाग २ जो, अथवा स्पेन अने पोर्टुगाल ए बंने देशोनो भूमिशोध, व्यापार, अने वृतान्त...	२- ८-०
३६	यूरोपियनोनो पूर्वप्रदेश आदि साथे व्यापार. भाग ३ जो. अथवा नेधरलेंड-हॉलंड अने बेल्जियम ए बंने देशोनो व्यापार अने वृत्तान्त	२- ८-०

उपरनां पुस्तको मळवानां ठेकाणां.

मुंबई—एन. एम्. त्रिपाठी एण्ड कंपनी. प्रिन्सेस स्ट्रीट.

,, पंडित जेष्ठाराम मुकुंदजी. कालबादेवी रोड.
